

JUSTH ZSIGMOND MŰHELYÉBEN

JUSTH ZSIGMOND NAPLÓJA ÉS LEVELEI

**A leveleket válogatta és a kötet anyagát sajtó alá rendezte
KOZOCSA SÁNDOR**

**A naplóban előforduló idegen szövegeket fordította
ZSÁMBOKY ZOLTÁN**

TARTALOM

Párizsi napló 1888

Hazai napló 1889

Vallomás

Levelek 1885-1894

1 GRÓF KREITH BÉLÁNAK
2 REVICZKY GYULÁNAK
3 REVICZKY GYULÁNAK
4 REVICZKY GYULÁNAK
5 AMBRUS ZOLTÁNAK
6 AMBRUS ZOLTÁNAK
7 AMBRUS ZOLTÁNAK
8 REVICZKY GYULÁNAK
9 GRÜNWALD BÉLÁNAK
10 ID. SZINNYEI JÓZSEFNEK
11 AGGHÁZY KÁROLYNAK
12 AGGHÁZY KÁROLYNAK
13 AGGHÁZY KÁROLYNAK
14 AGGHÁZY KÁROLYNAK
15 AGGHÁZY KÁROLYNAK
16 AGGHÁZY KÁROLYNAK
17 AGGHÁZY KÁROLYNAK
18 ID. SZINNYEI JÓZSEFNEK
19 ID. SZINNYEI JÓZSEFNEK
20 AGGHÁZY KÁROLYNAK
21 AGGHÁZY KÁROLYNAK
22 AGGHÁZY KÁROLYNAK
23 APÁTHY ISTVÁNNAK
24 AGGHÁZY KÁROLYNAK
25 AGGHÁZY KÁROLYNAK
26 AGGHÁZY KÁROLYNAK
27 APÁTHY ISTVÁNNAK
28 AGGHÁZY KÁROLYNAK
29 AGGHÁZY KÁROLYNAK
30 FESZTY ÁRPÁDNAK
31 APÁTHY ISTVÁNNAK
32 AGGHÁZY KÁROLYNAK
33 APÁTHY ISTVÁNNAK
34 KORODA PÁLNAK
35 AGGHÁZY KÁROLYNAK
36 CZÓBEL MINKÁNAK
37 CZÓBEL MINKÁNAK
38 CZÓBEL MINKÁNAK
39 CZÓBEL ISTVÁNNAK
40 CZÓBEL MINKÁNAK
41 CZÓBEL MINKÁNAK
42 APÁTHY ISTVÁNNAK
43 AGGHÁZY KÁROLYNAK
44 CZÓBEL ISTVÁNNAK
45 CZÓBEL MINKÁNAK
46 CZÓBEL MINKÁNAK
47 CZÓBEL MINKÁNAK
48 AGGHÁZY KÁROLYNAK
49 CZÓBEL MINKÁNAK

50 CZÓBEL MINKÁNAK
51 CZÓBEL MINKÁNAK
52 AGGHÁZY KÁROLYNAK
53 APÁTHY ISTVÁNNAK
54 CZÓBEL ISTVÁNNAK
55 FESZTY ÁRPÁDNAK
56 CZÓBEL MINKÁNAK
57 APÁTHY ISTVÁNNAK
58 CZÓBEL MINKÁNAK
59 APÁTHY ISTVÁNNAK
60 FESZTY ÁRPÁDNAK
61 CZÓBEL MINKÁNAK
62 FESZTY ÁRPÁDNAK
63 CZÓBEL MINKÁNAK
64 CZÓBEL MINKÁNAK
65 CZÓBEL MINKÁNAK
66 KISS JÓZSEFNEK
67 CZÓBEL MINKÁNAK
68 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
69 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
70 CZÓBEL MINKÁNAK
71 CZÓBEL MINKÁNAK
72 CZÓBEL MINKÁNAK
75 FESZTY ÁRPÁDNAK
74 CZÓBEL MINKÁNAK
75 APÁTHY ISTVÁNNAK
76 APÁTHY ISTVÁNNAK
77 CZÓBEL ISTVÁNNAK
78 CZÓBEL MINKÁNAK
79 SARAH BERNHARDT-NAK
80 CZÓBEL MINKÁNAK
81 CZÓBEL MINKÁNAK
82 FESZTY ÁRPÁDNAK
83 CZÓBEL MINKÁNAK
84 FESZTY ÁRPÁDNAK
85 CZÓBEL MINKÁNAK
86 CZÓBEL MINKÁNAK
87 CZÓBEL MINKÁNAK
88 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
89 CZÓBEL MINKÁNAK
90 CZÓBEL MINKÁNAK
91 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
92 CZÓBEL MINKÁNAK
93 CZÓBEL MINKÁNAK
94 CZÓBEL MINKÁNAK
95 CZÓBEL MINKÁNAK
96 CZÓBEL MINKÁNAK
97 CZÓBEL MINKÁNAK
98 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
99 PEKÁR GYULÁNAK
100 CZÓBEL MINKÁNAK
101 PEKÁR GYULÁNAK
102 PEKÁR GYULÁNAK
103 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK
104 CZÓBEL MINKÁNAK
105 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK
106 CZÓBEL MINKÁNAK

107 PEKÁR GYULÁNAK	167 CZÓBEL MINKÁNAK
108 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK	168 PEKÁR GYULÁNAK
109 CZÓBEL MINKÁNAK	169 CZÓBEL MINKÁNAK
110 PEKÁR GYULÁNAK	170 PEKÁR GYULÁNAK
111 CZÓBEL MINKÁNAK	171 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
112 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	172 CZÓBEL MINKÁNAK
113 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	173 CZÓBEL MINKÁNAK
114 CZÓBEL MINKÁNAK	174 FESZTY ÁRPÁDNÁK
115 CZÓBEL MINKÁNAK	175 CZÓBEL MINKÁNAK
116 PEKÁR GYULÁNAK	176 ID. SZINNYEI JÓZSEFNEK
117 PEKÁR GYULÁNAK	177 PEKÁR GYULÁNAK
118 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	178 CZÓBEL MINKÁNAK
119 PEKÁR GYULÁNAK	179 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
120 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	180 CZÓBEL MINKÁNAK
121 CZÓBEL MINKÁNAK	181 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
122 CZÓBEL MINKÁNAK	182 CZÓBEL MINKÁNAK
123 PALÁGYI LAJOSNAK	183 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
124 PALÁGYI LAJOSNAK	184 CZÓBEL MINKÁNAK
125 PALÁGYI LAJOSNAK	185 PEKÁR GYULÁNAK
126 IGMÁNDI MIHÁLYNAK	186 CZÓBEL MINKÁNAK
127 PEKÁR IMRÉNEK	187 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
128 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	188 CZÓBEL MINKÁNAK
129 CZÓBEL MINKÁNAK	189 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
130 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	190 CZÓBEL MINKÁNAK
131 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK	191 CZÓBEL MINKÁNAK
132 CZÓBEL MINKÁNAK	192 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
133 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	193 CZÓBEL MINKÁNAK
134 CZÓBEL MINKÁNAK	194 CZÓBEL MINKÁNAK
135 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	195 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
136 CZÓBEL MINKÁNAK	196 CZÓBEL MINKÁNAK
137 CZÓBEL MINKÁNAK	197 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK
138 PEKÁR GYULÁNAK	198 CZÓBEL ISTVÁNNÁK
139 CZÓBEL MINKÁNAK	199 CZÓBEL MINKÁNAK
140 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	200 CZÓBEL MINKÁNAK
141 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK	201 CZÓBEL MINKÁNAK
142 KISS JÓZSEFNEK	202 CZÓBEL MINKÁNAK
143 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	203 CZÓBEL MINKÁNAK
144 CZÓBEL MINKÁNAK	204 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK
145 CZÓBEL MINKÁNAK	205 CZÓBEL MINKÁNAK
146 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK	206 PEKÁR GYULÁNAK
147 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	207 CZÓBEL MINKÁNAK
148 PEKÁR GYULÁNAK	208 CZÓBEL IMRÉNÉNEK
149 CZÓBEL MINKÁNAK	209 CZÓBEL MINKÁNAK
150 CZÓBEL MINKÁNAK	210 CZÓBEL MINKÁNAK
151 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK	211 CZÓBEL MINKÁNAK
152 FESZTY ÁRPÁDNÁK	212 RADÓ ANTALNAK
153 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK	213 CZÓBEL MINKÁNAK
154 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK	214 CZÓBEL MINKÁNAK
155 CZÓBEL MINKÁNAK	215 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
156 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK	216 CZÓBEL MINKÁNAK
157 CZÓBEL MINKÁNAK	217 CZÓBEL MINKÁNAK
158 CZÓBEL MINKÁNAK	218 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK
159 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK	219 CZÓBEL MINKÁNAK
160 ID. SZINNYEI JÓZSEFNEK	220 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
161 CZÓBEL MINKÁNAK	221 AGGHÁZY KÁROLYNAK
162 PEKÁR GYULÁNAK	222 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
163 PEKÁR GYULÁNAK	223 CZÓBEL MINKÁNAK
164 CZÓBEL MINKÁNAK	224 CZÓBEL MINKÁNAK
165 CZÓBEL MINKÁNAK	225 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
166 AGGHÁZY KÁROLYNAK	226 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

227 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
228 CZÓBEL MINKÁNAK
229 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
230 CZÓBEL MINKÁNAK
231 CZÓBEL MINKÁNAK
232 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
233 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
234 CZÓBEL MINKÁNAK
235 CZÓBEL MINKÁNAK
236 PEKÁR GYULÁNAK
237 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
238 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
239 CZÓBEL MINKÁNAK
240 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
241 CZÓBEL MINKÁNAK
242 PETELEI ISTVÁNNAK
243 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK
244 CZÓBEL MINKÁNAK
245 CZÓBEL MINKÁNAK
246 PEKÁR GYULÁNAK
247 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
248 CZÓBEL IMRÉNÉNEK
249 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK
250 CZÓBEL MINKÁNAK
251 PEKÁR GYULÁNAK
252 CZÓBEL MINKÁNAK
253 CZÓBEL IMRÉNÉNEK
254 CZÓBEL MINKÁNAK
255 PEKÁR GYULÁNAK
256 CZÓBEL MINKÁNAK
257 PEKÁR GYULÁNAK
258 HENCZÉLY KÁROLYNAK
259 GYULAI PÁLNAK
260 VAJDA JÁNOSNAK
261 APÁTHY ISTVÁNNAK
262 PALÁGYI LAJOSNAK
263 CZÓBEL MINKÁNAK
264 CZÓBEL MINKÁNAK
265 CZÓBEL IMRÉNÉNEK

266 PALÁGYI LAJOSNAK
267 PEKÁR GYULÁNAK
268 PALÁGYI LAJOSNAK
269 PALÁGYI LAJOSNAK
270 CZÓBEL MINKÁNAK
271 CZÓBEL MINKÁNAK
272 CZÓBEL MINKÁNAK
273 CZÓBEL MINKÁNAK
274 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
275 ROZSNYAI (HOSKE) KÁLMÁNNAK
276 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
277 CZÓBEL MINKÁNAK
278 CZÓBEL MINKÁNAK
279 CZÓBEL MINKÁNAK
280 GRÓF CEBRIÁN RÓZÁNAK
281 CZÓBEL IMRÉNÉNEK
282 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK
283 CZÓBEL MINKÁNAK
284 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
285 GRÓF CEBRIÁN RÓZÁNAK ÉS HUBAY JENŐNEK
286 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
287 CZÓBEL MINKÁNAK
288 CZÓBEL IMRÉNÉNEK
289 RÓZSA MIKLÓSNAK
290 CZÓBEL IMRÉNÉNEK
291 AGGHÁZY KÁROLYNAK
292 PEKÁR GYULÁNAK
293 CZÓBEL IMRÉNÉNEK
294 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
295 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
296 CZÓBEL MINKÁNAK
297 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK
298 CZÓBEL MINKÁNAK
299 EMICH GUSZTÁVNAK
300 EMICH GUSZTÁVNAK
301 RÓZSA MIKLÓSNAK
302 RÓZSA MIKLÓSNAK
303 PEKÁR GYULÁNAK

HALÁSZ GÁBOR EMLÉKÉNEK

Párizsi napló 1888

Vasárnap, január 1.

Majd halálra fagyva reggel 6-kor Párizsba érkezem. Dideregve ülök a sapin¹ fenekén, s így fog el az első párizsi hangulat.

Fürdő etc. etc.

10-kor Noël Goldsmithhez, ki majd kiesik ágyából, midőn belépni lát az ajtón. Úgy látszik, senki sem tudta, hogy megérkezem.

Pár konvencionális örömnnyilatkozat után elmondja, hogy az utóbbi napokban igen sokat beszélt rólam apropos de mariage Maurice Bernhardt - Terka Jablonowska, ce qui est actualité du moment à Paris.²

Töle Lorinhez, ugyanaz a fogadtatás. On est charmé et épaté de me voir!³

Nála reggelin a még mindig taktusra szellemeskedő Humberthszel és Des Mazyval.

3-kor Lambrecht Kiss Margithoz, ki úgy látszik, igazán megörült jövetelemnek. Megmutatja bébijét, ki nagyon megszeret s férjét.

Ott még náluk egy csomó Fbg. St. Germain-i úr és dáma. Styl Louis XV. mozdulatok azon kor szelleme nélkül. A régiségről az aranyozás lekopott!

Innen Jablonowska hercegnéhez - egyedül. Nem volt fogadónapja, de azért elfogadott.

Eleinte elforgatta a szemeit, mint ahogy ez a hercegasszonyhoz illik, ki egy „cabotine”⁴ fiához volt kénytelen adni a leányát. Ez a „jeu”⁵ egy pillanatra meglepett, de aztán megértettem, bennem a k. k. előítéletek képviselőjét látta, akinek lassan kell a keserű falatot beadni. Aztán finom árnyalattal átment Sarah érdemeire, hogy mily nagy színésznő stb., stb. (amit már úgyis tudtam), ezután Maurice-t kezdte magasztalni - s végül arra jutottunk, amire én már rég jutottam, hogy tulajdonképpen ez a házasság nem is olyan igen borzasztó, mint amilyennek öneki entretienünk⁶ kezdetén mondania kellett.

Elmondja aztán, hogy a „boldogok” csak öt hete ismerik egymást, s hogy Terka első találkozásuk után hazajövet így kiáltott fel: „J'ai vu le fils de Sarah Bernhardt, eh bien voilà encore quelqu'un qui n'est pas mon type!”⁷

Eh bien il faut avoir cinq semaines - cinq semaines suffisent pour devenir „le type” d'une jeune personne „bien née”.⁸

¹ bérkocsi, konflis

² M. B. - T. J. házassága apropójából, ami Párizst mostanában foglalkoztatja

³ kellemes meglepetés számára hogy eljöttem

⁴ komédiásnő

⁵ játék

⁶ beszélgetés

⁷ Láttam Sarah Bernhardt fiát, bizony ő sem az én esetem!

E „családi jellegű” konzervációnkat Terka: madame Bernhardt (amint anyja komornyikja jelentette) és férje, Maurice zavarták meg.

Terka átöleli anyját, s közben kezét szorít velem: „Tiens Zsiga, d’où vient-il comme ça?”

„Il vient du pays des surprises - comme vous, ma chère amie”.⁹

Ezalatt Maurice-szal félig-meddig rokoni épanchement¹⁰-ok.

Terka: sötétkék angol ruha, egy nagy Tosca-kalap, amely finom arcélét kiemeli, óriási gyémántok füleiben.

Tekintete még merészebb, mint azelőtt.

Maurice: a quite english gentleman.¹¹ Igen rokonszenves (dacára, dacára!) s határozottan race. Különben igen szerényen viseli magát, keveset beszél.

Este Toscát néztem meg. A darab Sardou.

Modernizált romantika.

Sarah: a Français konvencióit tökéletesen elvesztette, azonban a Sarah-konvenciókban gyarapodott. (Ha ugyan ezt gyarapodásnak lehet nevezni!)

Január 2. Hétfő.

Reggeli után Antokolszkijnál, kit azonban nem találok honn. Aztán Pongrácz Ninánál. Nagy akklamáció. Nála Niewska grófné, egy igen szép lengyel asszony, avec les allures des cocottes de la deuxième empire.¹²

Persze a Terka esküvőjéről van szó. Niewska azt meséli, hogy Maurice prince de Ligne fia lenne, Nina Sardoura szavaz, én azt állítom, hogy egyáltalán nem is volt apja. Niewska szembenéz velem, s meglegyint a legyezőjével.

Aztán megharagszik rám, mivel a poète Chonberskiket Ladislasknak nevezem. (Mert lengyel!)

Eközben Bassano hercegné (Rosina Stolz, az egykori híres primadonna) levele érkezik, amelyben borzasztóan kikel Jablonska ellen, hogy Maurice-hoz adta leányát.

- Szigorú, mintha erényes lett volna - mondom én.

- Dehogy, szigorú, mint az, ki már kénytelen erényes lenni - mondja Niewska, s én - pirulok.

Ezután ctesse Diane-hoz. Határozottan ez az asszony napról napra inkább Párizs modern Pythiájává növi ki magát.

Artikulálva mondja egymás utáni szentenciáit, ítélve élők és halottak felett, azonban (s ezt hozzá kell tennem) olyan charitable-an¹³, mint ezt csak egy olyan szellemű asszony teheti, mint ő.

⁸ Szóval öt hét kell hozzá - vagyis öt hét elég ahhoz, hogy valakiből „előkelő származású” ifjú hölgy esete legyen.

⁹ Nézd csak, Zsiga, honnan került ide?

A meglepetések országából - csakúgy mint ön, kedves barátnőm.

¹⁰ érzelmi megnyilvánulás, szívélyeskedés

¹¹ igazi angol úriember

¹² a második császárság kokottjaira jellemző modorral

Nála Cordier (költő), Eugène Monton (Merinos), aztán vagy 10-15 asszony. Közöttük egy, ki egész elragadtatva rágódott a Jablonowska házasságon (a ház egy intim barátnője volt).

Eközben egy újabb jelenség, *Madame X*. J'ai tant de reproches à vous faire -

Ctesse Diane. Par contre je vous dois tant!¹⁴

Íme egy párizsi bók.

Este, miután nagy ünnep van, a Cirque d'hiver-ben¹⁵ látni akarom a népet. Revolúció tör ki a kakasülön, mert nem nyitják ki a felső ablakokat. Minden tízszeres hévvel megy itt, mint nálunk. Furcsa, hogy egy ennyire kritikussá vált nép, mégis így megtarthatja szenvedélyét.

Cirkusz után pár kávéházban. Mindenütt blague,¹⁶ jókedv, láрма. Egyikben egy kokott össze-
veszett étudiant¹⁷-jával.

Január 3, kedd.

Villásreggeli után bateau mouche¹⁸-on a város túlsó végére a Readekhez. Gyönyörű tavaszias nap, tán 10° meleg. Legtöbb ember felöltő nélkül. A quai¹⁹ és a Szajna elragadó színben.

Madame Read, dacára hogy nem volt fogadónapja, elfogad. Mll. Louise nincs honn. Igen melegen üdvözl. Szó van Bourget-ről, kinek „Mensonges”²⁰-át legjobb művének tartja. B. egy más fiatal író kíséretében Corfuba ment, honnan csak egy hónap múlva jó vissza.

Beszél Rollinat-ról, kitől most egy füzet újabb dal s egy kötet vers jelent meg.

Elmondja, hogy mennyire örül az újabb union de Gerando-Telekinek.

Ezután de Gerando Teleki grófnéhez, ki olyan, mint volt, une momie ambulante.²¹ Tőle *Jablonowskához*, kinél sokan, többi között az a nő is, ki tegnap ctesse Diane-nál oly ékesszólóan rántotta le a Jabl.-Bernhardt házasságot. Most itt (elfelejtve úgy látszik, hogy tegnap én is jelen voltam, vagy tán megvetve ezt az apró detailt) elragadja heve ismét, s most nem talál szavakat bámulatának kifejezésére: „Mais princesse, vous étiez admirable, la plus belle de toutes, et Sarah - cette simplicité - puis les fiancés. Tout ça m'a touché, mais touché d'une manière que je ne pourrais dire -”²² Mind hangosabban beszélt, s mind pirosabb lett, jónak láttam megkínálni egy pohár madeirával.

¹³ elnézően, irgalmasan

¹⁴ Igazán neheztelek önre -

Én viszont annyi hálával tartozom!

¹⁵ Téli Cirkusz

¹⁶ tréfálkozás

¹⁷ diák

¹⁸ sétahajó

¹⁹ rakpart

²⁰ Hazugságok

²¹ eleven múmia

²² De hercegnő, hiszen ön csodálatos volt és a legszebb mind közül. És Sarah - micsoda egyszerűség - és a jegyespár is. Mindez úgy, de úgy megragadott, hogy szavakat sem találok rá -

Ezután mad. de Rude (a néhai híres madame Ratazzi, Kissné nővére) jött a szalonba, vele leánya, Isabelle, és ennek vőlegénye meg egy kisgyerek, kit Ratazziné unokájának néztem, pedig hát *csak* a leánya.

A hercegnő és Ratazziné összeölelkeznek, Ratazziné elmondja, hogy elragadó cikket írt e házasságról. A cikket persze az összes jelenlevők olvasták, az az előbbi heveskedő asszony-ság ismét elkezd hadarni, s vagy öt percig prestissimo²³ dicséri a cikket.

Jablonowska: Eh bien, c'est un mariage qui fait parler - et on a déjà trouvé le mot: „C'est un mariage parisien - - -”²⁴

Az összes jelenlevők: oh - oh - oh - c'est précisément ça, oh, c'est charmant!!!²⁵

S most miután az etikettet megtalálták, még nagyobb kelete van az árunak.

Este az Odéonban.

Beaucoup de bruit pour rien.²⁶ Shakespeare - elfranciásítva.

Azt hiszem, ha nem arranzsíroznák, hanem adnák úgy, ahogy van, tetszene, így a publikum csak bámul és tapsol.

Én magam csak bámultam.

Aztán meg az a baj, hogy versben fordítják, s így a Français szavallati konvenciót kell követniök, míg prózában tán eredetit is adhatnának. Különben mlle Sisos és Paul Mounet jól játszanak.

Szerda január 4-én.

Villásreggeli Lorinnél, ott volt még ms. de Noques, egy X marquis és baron Tristan Lambert. Ez utóbbi az Orléans-ok hűséges barátja, csakúgy, mint ahogy 1870 előtt III. Napóleon barátja, s 70 után cte de Chambord intimusa volt.

A megtestesült heraldika. Erről most nagy vita, amelyben mind részt vesznek pro és kontra, mindegyik tud valamit mondani, ami nem ostobaság, pedig a tárgy, amiről a vita keletkezett, semmis.

Az a nagy baja a franciáknak, hogy már túlságos okosak, mindegyik kritizál és nem rosszul. Egy középtehetségű fiákerkocsisnak több esze és olvasottsága van, mint nálunk egyik-másik nagyképű képviselőnek.

De hát ez nem előny, sőt ellenkezőleg, ez fogja tönkretenni Franciaországot.

4-kor *Mark Antokolszkij*, a híres orosz szobrász atelier-jába.

Igen egyszerűen és melegen fogad, ezzel jól fogok lenni, ezt érzem.

Vagy 45 éves ember, kicsiny termetű, mélyen fekvő szemek - de exterieurjéről, ha többször láttam.

²³ sebesen, szaporán

²⁴ Olyan házasság ez, amiről sokat beszélnek ám - és a helyes kifejezést is megtalálták rá: „párizsi házasság”

²⁵ oh, pontosan erről van szó, oh mily elragadó!

²⁶ Sok hűhó semmiért

Megmutatja szobrait. Mind a realizmus és az orosz miszticizmus keverékének eredménye. Krisztusok s ördögök, mint ahogy ezt csak egy bizánci civilizáció hatása alatt levő művész láthatja.

Sovány, megnyúlt, de azért izmos testek, sóvárgó, beteges kifejezésű s amellet mély, titokszerű szemek.

Legjobban egy Krisztusa tetszett.

Beszélünk a francia művészekről, tökéletesen megtagadja tőlük az érzést. Tisztán csak a forma művészi - szerinte. Én annyira nem megyek, bár belátom, hogy formát tanulhatunk, s jóformán csakis tőlük tanulhatunk. Elmondja, hogy Lisztet nagyon szerette, én erre azt válaszolom, hogy Lisztet szintén csakis a forma művészenek tartom.

Zenére térve azt mondja, hogy ki nem állhatja az operákat, miután itt nagyon is keverték a művészetek, öt különféle művészi szenzációt kellene kapnunk, s így egyet sem kapunk.

Wagnert nem szereti, azt mondja, hogy ez is csak a forma embere.

Elbúcsúzva tőle, egyszer s mindenkorra meghív teára.

Ebéd ctesse Lambrecht de Merlémont-nál (Kiss Margit anyósánál). Genre tout à fait Fbg. St. Germain.²⁷ Kissé korán érkeztem, 7-kor, pedig az ebéd csak 1/2 8-ra volt mondva.

A háziasszony fogad style Louis XIV. expressziókkal. Különben nagyon kedves, jóval a Fbg. St. Germain asszonyainak nivója felett.

Ebédén még fiai, Louis és Edmond, aztán Louis felesége (Kiss Margit), két hajadon leánya s legidősebb gyermeke, marquise de [A név hiányzik.]

Margit még mindig a sagace hors ligne²⁸ asszony, az ancien régime²⁹ asszonyainak szellemét a legmagasabb fokon képviselve.

Hideg, briliáns ész, kitűnően, nyugodtan, objektíven ítél emberek és dolgok felett.

Amellett kissé cassante.³⁰

Férje, Louis L. eszes - de azért nem méltó férje ennek a briliáns asszonynak. Aztán meg féltékeny reá, rossz néven veszi levelezéseit, rossz néven azt, hogy az érdekes férfi érdekli.

Ez nehézzé fogja helyzetét tenni.

Rokonszenvesebb bátyja, Edmond. Ez egyike a Fbg. leghomogénabb elemeinek. Meleg, közvetlen s kevesebb forma.

Ebéd alatt főleg a Jockey holnapi üléséről van szó, mint hallom, Jameson is ajánltatott.

A háziasszony elmondja, hogy mi történt Aimery La Rochefoucauld nejével (ki Robert de Mailly-Nesles nővére). A szép grófnénak tudvalevőleg igen mély hangja van. A múltkor pár sous alamizsnát ad egy vak koldusnak, „voilà mon pauvre homme”³¹, mondja mélységes mély hangon. - „Merci, mon capitaine”,³² felelt a vak koldus, hálásan égnek emelve szemeit.

²⁷ Francia főnemesi légkör veszi körül.

²⁸ rendkívüli és éleselméjű

²⁹ királyság

³⁰ idegesítő, erőszakos

³¹ Fogja, szegény ember

³² Köszönöm, kapitány úr

Ebéd után főleg Margittal nemzetgazdaságtan, literatúra és hazai pletykák.

Férje ideges és koronként órájára tekint.

Aztán tréfásan disputálni kezd Margittal. „Voyez-vous, il faut dire aux parents en Hongrie que nous ne sommes pas du tout d'accord avec Marguerite”³³ - mondja Louis.

„Je vous ai exposé - felelek én rá - pendant un mois comme le fiancé de Marguerite, aux curieux je répéterai ça aussi volontiers!”³⁴

Nagy nevetés.

¹/₂ 12-kor megyek el tőlük.

Csütörtök, január 5.

Majdnem egész délután Henri Lorinnél, ki pakolt, miután az esti vonattal Rómába utazik a pápai jubileumra, mint az Ass. Catholique kiküldöttje. Nála igen sokan. Többi között cte Aymar de la Baume Pluvinel, Des Mazy, baron de Charmaie Chamail stb.

Aymar, kivel a legjobban vagyok a Faubourg fiatalemberei között, csak egypár órája jött be faluról, és sajnos így alig beszélhettem vele, dacára annak, hogy több mint egy éve, hogy nem láttam. A jó Aymar még mindig a régi. Vagy öt év előtt, hogy a Venus átvonulását tanulmányozhassa, Haiti szigetére ment pár óra (lévén dilettáns csillagász és fotográf). Az idén a napfogyatkozás kedvéért Közép-Ázsiába ment. Különben még mindig siet - rohan előre az úrben. Jóformán egy eszménk sem közös, csak temperamentumunk, tán ezért vagyunk olyan jól. Szerettünk volna beszélgetni, de lehetetlen volt.

Aym. Eh bien mon vieux, quelle nouvelle en Hongrie?³⁵

Én - felelnék, de az egyik szellemeskedő fiatalúr a szavamba vág: „Avez-vous entendu l'histoire d'hier? Imaginez-vous, Madame de Belbeuf au bal de M. X dit à son danseur: Dieu, je perds mon pantalon - du reste ça fera son effet, c'est en soie noir!”³⁶

Íme a hangulat.

Öt percnyi együttlét után Aymar elmegy ebédelni, s én nemsokára követem. Lorin ebédre akar tartani, de nekem semmi kedvem hozzá.

Este - oh, estém jobban sikerült. Végre elértem azt, ami után már olyan rég vágyakoztam, s ami itt Párizsban éppen nem olyan könnyű, van olyan ismerősöm, ki a boulevard Vaugirardon lakik s hozzá az ötödik emeleten.

A legnehezebben az alsó osztályokat lehet megközelíteni, végre is a nagykövet nem ajánlhat a komornyikja suszterjéhez.

³³ Aztán mondja majd meg Margit szüleinek Magyarországon, hogy mi ketten egyáltalában nem értünk egyet

³⁴ Mikor Margit vőlegénye volt, egy hónapon keresztül mutogattam önt mindenkinek; most ezt fogom ismételtetni, ha úgy kívánja

³⁵ Mi újság van Magyarországon, öregem?

³⁶ Hallotta mi történt tegnap? Képzeli el Madame de Belbeuf-öt, amint M. X. bálján így szól a táncpartneréhez: Jaj Istenem, elvesztem a bugyim - persze sikerem lesz vele, fekete selyemből van!

Véletlenül megismerkedtem egy peintre décorateurrel,³⁷ neve Eduard Chauffray.

Terno, mert meghítt magához. Nos, tehát ezt látogattam meg.

Ms. *Eduard Chauffray* szellemi nívója valamivel a mi festőink felett (kivéve Mednyánszkyt és Fesztyt). Kora: 36 év. Arckifejezése tiszta gaulois. Mosolygó szemek, finoman metszett száj. Henri IV. szakáll és haj, akinek arcképeire nagyon hasonlít.

Felesége - kellem és disztinkció nélküli ménagère,³⁸ talán öregebb, mint ő. Femme du peuple tout à fait.³⁹

Gyermekei: Gaston, bébi, ki rajzol s kíváncsi, Eduard, c'est le fils du papa, sera peintre, est friand des *[Olvashatatlan szó]*.⁴⁰

Az én peintre décorateuröm nagyon elbámul, hogy valóban eljöttem, ígéretemet csak frázisnak vette. Eleinte túlságos udvariasak, ezt nem szeretem, pár canaille⁴¹ szót ereszték meg, hogy - elfelejtsék, hogy az első emeleten lakom.

Chauffray el is felejtí csakhamar. Kivezet az erkélyre - elragadó látvány. Szembe velünk, de jó messzire a Trocadéro kivilágított lámpasorai, előttünk a boulevard extérieurök, jobb felől az Invalides-ok kupolájának sziluettje. S mindez finom, átlátszó ködbe merülve, ami megpuhítja a körvonalakat, és sejtelmessé tesz mindent. Az előttünk lévő térről egy verkli hangja hangzik, messziről pedig a nagyváros ideges, halk lüktetése - - -

Elhallgattam és elhallgatott az én decorateuröm is.

Megértette, mit éreztem. Ugyan melyik magyar artista hallgatott volna el e percben?

Ezután felesége kávéét szervíroz.

A feleség a társadalmi létra ezen a fokán már nem parisienne, mert alárendeltje a férfinak, kit pietással hallgat. De (dacára annak, hogy majdnem tökéletesen műveletlen) annyi érzéke mégis van, hogy nem vegyül a konverzációba. Csak akkor beszél, ha kérdezik.

Aztán a piktor beszél helyette. Észreveszem, hogy a Faubourg St. Germain ura és e férfi között néhány száz esztendő van. Ebben a Gaulois-ban még van életerő, energia.

Ma este láttam be először, hogy a republika itt jogosult - miután (ha ez jog) az erősebbnek győzni kell!

Péntek, január 6.

Villásreggeli után Munkácsyéknál. A mester igen melegen fogad, megmutatja új képeit. Néhány reneszánsz intérieur alakokkal, s egy igen csinos tájkép.

Mad. de Munkácsy lármás és snobish, mint mindig. Meghívna kedd estére. Tőlük madame Readhez. Louise Read igen-igen szeretetreméltó, egy csomó paquetet⁴² hoz, elle est encore toujours la locomotive de bienfaisance qu'elle était il y a deux ans.⁴³

³⁷ iparművész, festő

³⁸ háziasszony

³⁹ egyszerű asszony, a nép gyermeke

⁴⁰ Eduard, a papa kedvence, festő lesz, szereti a

⁴¹ közönséges, durva

Ott még szegény Th. Ritter özvegye, akit mióta férje meghalt, nem láttam. Többnyire közös ismerősökről van szó. Louise Read nagyon kikel Bourget ellen, hogy most már csakis monde richard-nak⁴⁴ él, elhanyagolja régi barátjait, s fő gondja (könyveinek sikerén kívül) toalettje. Szóval snobishabb, mint valaha volt. Kár érte. Úgy látszik, a „Mensonges” hősében önmagát rajzolja s egy kissé naivan. Ezután Louise Coppée utolsó drámájáról beszél („Le justicier”⁴⁵), amelyet Genfben olvasott fel, ahol igen nagy sikere volt. Előadásáról azonban még nincs szó.

El van ragadtatva miss Robinsontól és mrs. Vernon Lee-től, e két angol írónőtől, kiket Bourget ajánlott hozzá, s akiket Párizsban több hétig chaperonírozott.⁴⁶

Náluk ¹/₂ 7-ig.

Ebéd után Ctesse Diane-hoz, az első „kis péntekre”. Ott a háziasszonyon kívül Eugène Monton (Merinos), Bergeret, Sully Prudhomme, Cazalis (Jean Lahore) feleségével, madame Monton, Ms. de Prieyre, aztán Amiral Nielle nővére s még néhány staffage alak.

Megérkezésem után nagy vita kerekedik, hogy miért szeretnek az idegenek annyira Párizsba jönni, el kell véleményemet e tárgyról mondanom, mint az egyetlen jelenlevő idegen.

Én azt hiszem azért, mert 1. itt avval vagyok, kit magam választok magamnak társaságul, 2. mert itt végigroboghatok a boulevard-okon az omnibusz tetején, anélkül hogy ez feltűnne valakinek, s így van mindennel. 3. Mert végre Párizs Párizs, az egyetlen modern város a többi nagy falvak között.

Tudomásul veszik.

Eztán nagy diszkusszió Montonnal a bonapartista társaságról, amelyet én nagyon lármásnak és mauvais genre⁴⁷-nek tartok. Monton csak akkor nyugszik meg véleményemben, midőn kifejtem, hogy az O. M. k. k. társaság csakolyan, hála Metternichné-nek, aki ezt a genre-t divatba hozta.

Neki jól állt, mert eszes volt, s mert egyéni volt modora, aztán meg akkor még fiatal volt. Míg ha duchesse de Mouchy vagy mad. de Pourtalès *ma* lármáznak egy szalon sarkában, önkénytelenül szánakozva néz az ember e kifestett, kiöltözött bábokra, „oh la pauvre vieille qu’elle est bruyante”⁴⁸. Ez az első benyomás. S az ember csak később tudja meg történetüket.

Mert ezek mindegyikének van története.

Végül zongorázok: Rollinat-t és magyar nótákat. A gâteau des Rois⁴⁹ babszemét (egy piciny porcelán babát) én - nyerem majd el. S így az est királya vagyok, királynőül madame Montont választva, la plus spirituelle des mi-vieilles!⁵⁰

⁴² csomag

⁴³ most is valóságos játékonysági gyorsszolgálat, ugyanúgy mint két évvel ezelőtt

⁴⁴ gazdagoknak

⁴⁵ „Az igazságosztó”

⁴⁶ kísérgetett

⁴⁷ illetlen, közönséges

⁴⁸ szegény öregasszony, milyen zajosan viselkedik

⁴⁹ háromkirályok napján sült kerek lepény

⁵⁰ aki a vénasszonyok közül a legszellemesebb

Szombat, január 7.

2-kor Maisons Lafitte-be vasúton Verescsaginhoz, ki azonban Oroszországban, s így a legközelebbi vonattal visszajövök. Csak két hónap múlva jő meg.

Atelier-je a St. Germain-i erdőben van, egy nagy kastélyszerű épület, jó távol az utolsó Maisons Lafitte-i villáktól.

Este a Chat noir⁵¹-ban. C'était une soirée de l'amour ambulant.⁵² Itt a dekadens és impresszionista művészek és írók szerelmét láttam en „œuvre”.⁵³ Aztán Sylvainhez mentem, ott a Gommeux-k amour huitré⁵⁴-jét tanulmányoztam.

Toute à la joie!

C'était bien le spectacle de l'éternel péché, le spectacle ennuyeux et sans imprévu.⁵⁵

Vasárnap, január 8-án.

Reggel ¹/₂ 10-kor François Coppée-hez, ki csak oly meleg s szíves, mint mindig. Sajnos, igen sokan vannak nála, többnyire nagyreményű kis írók, kézirattal zsebökben, nyájaskodó mosollyal ajkukon.

Majdnem kizárólagosan általános konverzáció. Coppée igen kikel a magistratúra ellen, kiket tolvajoknak nevez. Mindig az elsők, akik courbette-et tesznek az új kormány előtt.

Persze a konverzáció Sarah Bernhardt-ra megy át, Coppée azt mondja, hogy 43 éves lehet, mert ő ma 46, s akkor midőn a Passantban mindketten debütíroztak, Sarah 24, s ő 26 éves volt.

Elmondja, hogy Sarah-t fia esküvője után való napon igazgatója elcsodálkozva fogadja: „mais voyons la friponne, où as tu volé le million que tu lègues à ton fils -?”⁵⁶

„Oh mon ami - c'est en dette seulement que je l'ai légué”⁵⁷ - felelt rá az oly szellemes díva, kit valószínűleg igen-igen mulattat ez az egész Bernhardt - Jablonowska hecc.

Coppée csodálatosnak mondja, hogy bármit tesz ez az asszony, minden reklámmá változik.

Vagy egy óráig vagyok nála, elbúcsúzva kikísér az előszobáig, s kér, hogy jöjjenek vissza kettőkor, akkor egyedül lesz, illetőleg en famille⁵⁸, s így à notre aise⁵⁹ beszélgethetünk.

⁵¹ Fekete macska

⁵² A kóbor szerelem jegyében telt el az este

⁵³ működésben

⁵⁴ elegáns ficsúrok szerelmi életét

⁵⁵ Hajhásszák az örömeiket!

Az örök bűn unalmas és meglepetések nélküli színjátéka volt ez.

⁵⁶ nana, kis hamis, hol loptad azt a milliót, amit a fiadra hagysz?

⁵⁷ Oh barátom, hát én azt adósságban hagyom rá

⁵⁸ családi körben

⁵⁹ kedvünkre

11-kor *Baronne de Coubertin*hez (Fbg. St. Germain) villásreggelire.

Pierre-fia azóta mióta elváltunk, elérkezett az első stációra, utolsó brochure⁶⁰-jeinek, amelyeket az angol nevelésről írt, nagy sikere volt.

A villásreggeli után Pierre-rel egy közös barátunkhoz, *Daniel de la Chaussée*-hez, ki most a londoni francia nagykövetségnél attasé, s csak olyan angломán, mint Pierre.

Útközben a jó P. elmondja, hogy rossz útra tért (családja kétségbeesésére), belátta, hogy náluk csakis a köztársaság boldogulhat, s így a jövő választásnál valószínűleg mint jobboldali „républicain” fog fellépni.

Képzelem, mily lármát fog ez a Fbg.-ban okozni.

Dánielnél ctesse de la Chaussée s leánya.

A jó „Dániel” superchic.⁶¹ Különben jó fiú s szép ruháin kívül van esze is.

2-kor vissza Coppée-hez. Nála két nővére, mll. Annette (kivel lakik) s madame X. Meg Lemaire, a híres kiadó neje.

Többnyire az oroszokról van szó, Tolsztojt ma már Coppée imádja, emlékszem, két év előtt még Stendhal-utánzónak nevezte.

Szereti, hogy Tolsztoj gyűlöli azt a társaságot, amelyben született, s amely könyveiben oly mesterien van leírva. Eszembe jut Bourget, ki imádja azt a monde-ot, amelyben két év óta mozog. Ezért olyan snobish.

Verescsagin képeit igen sokra tartja - szóval olvasta Vogüét, s megszerette őt is.

Az én mefísztos fényképem nagyon tetszik neki, meg van győződve (s hiába állítottam az ellenkezőjét), hogy ültem Antokolszkijnak.

Meg fogja velem az orosz szobrászt látogatni.

16-28-ig Hollandiában lesz - sajnos!

Tőle *Barbey d'Aurevilly*-hez, a híres dandyhez, az utolsó dandy s romantikushoz. Nála a kedves *Louise Read*.

Ott ült az öregúr a kandalló előtt, még kifestetlenül egy majdnem földig érő hálóingben, fején az a háromszögbe futó sapka, amellyel le is vétette magát.

A tükörben sok-sok szépasszony között (entre Sarah Bernhardt et mll. Brandes) az én arcképem is, magyar ruhában.

Nem tudom hogy, hogy nem, Sainte-Beuve-ről kezd beszélni, kit rossz kritikusként s kitűnő poétának tart. Egy kitűnő dolgot írt, *Joseph Delorme*-ot. Egy perce volt csak, de ebben valami újat tudott adni, olyat, minőt még senki sem írt.

Ezután *Baudelaire*-ről beszél. Erre haragszik, hálátlannak mondja. Ő írta az első cikket mellette, ő szerzett neki kiadót - s mégis élete vége felé Baudelaire ki nem állhatta.

Csakúgy nem, mint a *Goncourt*-ok, kikről az igaz, néhány igen kemény kritikát írt. Úgyannyira, hogy Edmond de G. azt állítja, hogy testvérének egyik végső rohamát d'Aurevilly valamelyik dühös kritikája okozta.

⁶⁰ kiadvány

⁶¹ rendkívül elegáns

Óh a kritikák!

Mikor jutunk már annyira, hogy belássuk, hogy egy ember sincs feljogosítva elítélni a másikat? S hogy a publikum ezt érzi, mert nem ad rájuk semmit s meggy instinctusa után.

4-kor *Louise Read*del a boulevard Montparnasse-ra madame *Louise Ackermann*hoz, a legnagyobb élő francia költőnőhöz. Olyan, mint a vénség szobra, azonban arcán mindegyik redőt egy-egy gondolat vont.

Sokkal vidámabb, mint két év előtt volt, pedig azóta nagy betegségen esett át. Mint nagy cranolog megvizsgálja fejemet.

Még kezeiben is férfias erély nyilatkozik. Egyike Franciaország legférfiasabb szellemeinek ez az asszony.

Pesszimizmusa emlékeztet Manfréd és Cain világfájdalmára, nem könyörög az Istenhez, hanem megfenyegeti őt.

Tőle visszakísérem Louise Readet Barbey d'Aurevillyhez.

Ebéd után *Antokolszkij*hoz teára.

Egészen ilyennek képzeltem lakását - amely minden esetre egyike a legszebbeknek, amelyet valaha láttam. Sötétzöld bársony borítja a falakat, halvány almapiros a másik szín, mely a nagy teremt dominálja. Egy régi szövetektől borított oszlopon régi bronzlámpa, amely halványpiros derengő misztikus fénnel borít be mindent. Igen sok bronz és ivoire. Többnyire bizánci dolgok és a reneszánsz előtti korból való olasz és német régiségek.

A terem világítása, színei, tónusa olyan, mint az orosz puszták estalkonyata lehet, komor, de amellet hangulatos, elhaló színek -

Tudja Isten mért, de olyan hangulatot éreztem, mit már rég nem. Az első percben alig tudtam szólni.

De hát *Antokolszkij* nem azok közül való, akiknek beszélni kell, hogy az ember megértesse magát.

„N'est-ce pas ça vous donne l'impression de la Russie blessée⁶²” - kérdi látva, hogy egy percig némán körülnézek. „Non - ça me donne l'impression de l'infinie, de l'incompréhensible, du mystique... de tout les points de vues.”⁶³

Aztán leültünk a kandalló mellé, s úgy látszik, mind a kettőnket ugyanaz az érzés fogta el.

- Que c'est bien ça - kezdem én - de trouver quelqu'un ici à Paris avec qui on peut causer tout seul, près de la cheminée, sans se presser.⁶⁴

- Eh bien non, ce n'est pas moi qui se pressera⁶⁵ -.

Elmondja mindennapi életét. Egész nap az atelier-ben ül és dolgozik, este pedig itt, olvas vagy el-elmereng - messze, igen messze a párizsi zajtól, mintha csak otthon lenne, távol a kegyetlen s amellet elragadó Párizstól.

⁶² A sebzett Oroszországra emlékezteti mindez, nemde?

⁶³ Nem, inkább a végtelent idézi, az érthetlent, a titokzatosat... minden szempontból

⁶⁴ Milyen jó dolog ez, találni valakit itt Párizsban, akivel kettesben beszélgethetünk a kandalló mellett, sietség nélkül.

⁶⁵ Ez bizony igaz, én nem sietek.

Lassan, nyugodtan beszél, bár igen rosszul franciául, mégis minden szavával mond valamit. Jóformán sohasem mosolyog, komoly, de azért nem komor.

Értem, hogy a franciákat abszolúte nem értheti meg, s kivált nem a párizsiakat.

Kissé túlságba megy, állítván, hogy a modern franciák abszolúte nem érezhetnek semmit. Három korszakot különböztet meg egy nép fejlődésében, az első, midőn még a nyers erő dolgozik, a test a maga egészében, a második, midőn a szív, a harmadik, midőn az agyvelő. A franciák szerint már a harmadik korszakba jutottak.

Hiszem, hogy jórészt igaza van - azonban a vonalakat nem lehet ilyen élesen megvonni. Én úgy mondanám, a mai francia művészetben az ész (a kritika - a formaérzék) predominál.

Erről én különben mindig meg voltam győződve. S az első cikkem, amelyet még Taine-nek is elmondtam a maga idejében (1885-ben), éppen erről szólt.

Azért Párizs egy modern művésznak a legtanulságosabb hely a világon, s kivált à quiconque issu d'une nation si jeune que la nôtre.⁶⁶

Itt még akkor is, ha a nyelvet nem beszélné, megtanulja a formát s a szint. Egy női ruha csakúgy, mint egy kirakat vagy egy modern francia festmény, erre tanít minket.

A párizsi levegő a technika atmoszférája.

De pár szót *Antokolszkij*-ről. Első látásra igen igénytelennek látszik. Kis sovány chétif⁶⁷ ember. De szemeiből egy egész korszak érzése beszél. Arcvonásai nem finomak, egész race-ja a szemeiből sugárzik ki.

Ezalatt felesége is bejő. Vereses hajú, halvány, igen elegáns és igen szép asszony. Jobban beszél franciául, mint férje, s egyéniségére már sokkal erősebben nyomta rá bélyegét a párizsi miliő. Könnyen s szellemesen beszél. Imádja Párizst - de intelligensen.

Különben felismeri bennem Munkácsyné két év előtti csárdás táncosát. Ő is ott volt ti. a Mozart Requiemben.

Antokolszkij Munkácsy képei között szintén a Milton előttiéket szereti legjobban.

Beszélünk literatúráról. Különös, hogy mennyire egy ízlésünk van Antokolszkijjal. (Különben nem csoda, mert az ízlés tout d'une pièce⁶⁸), így az angolok közül mind a ketten Dickenst s Dickens művei közül David Copperfieldet szeretjük legjobban, a Pickwick papers-t grotesznek és túlzottnak találjuk.

Eliotot ő is protestáns művésznak diszkvalifikálja. Hideg és művésztelen.

Az oroszok közül szerintem Tolsztoj a művész, és Dosztojevszkij a penseur.⁶⁹

Az utóbbit helyben hagyom, azonban az orosz irodalom művészenek én hiába, csakis az egyetlen Turgenyevet tartom, ki művészetét éppen itt, a párizsi talajon tanulta.

Ezalatt a szamovár zúg, az olajlámpa aranyveres fénnel hinti be a zöldes bársonyfalon lógó bizánci szenteket, kint fűtül a nyugati szél, a kandalló parazsa lassan lassan kialszik - - -

Én búcsúzok - s így vége ennek a hangulatnak is.

⁶⁶ olyan fiatal nemzet fiai számára mint mi vagyunk

⁶⁷ vézna

⁶⁸ összefüggő egész

⁶⁹ gondolkodó

Hétfő, január 9.

Majdnem egész délután ctesse Diane-nál. Folytonos va et vient.⁷⁰ Megmutatja új készülő munkáját. Ez minden esetre páratlanul fog állni a világirodalomban. Ez egy párizsi szalon kvintesszenciájának „első kiadása”. „Le livre d’or de la Comtesse Diane”⁷¹ címe a könyvnek. Tartalma egy valaha divatos játék: „les petits papiers” beaux restes-jei.⁷² A feladott kérdésekre kapott feleletek gyűjteménye ilyen genre-ban: Qu’ est-ce qu’est la jalousie? - L’enfer où l’on aime encore. -⁷³

A kérdéseket a társaság maga adta fel, a feleletek „szerzői”: Lamartine, Sully Prudhomme, Monton, Bergeret, Boisjolin, Hervé, marquis de Saint-Hilaire, marquise d’Osmond, Ulbach stb. stb. Szóval egy par excellence párizsi könyv.

A comtesse-nél még egy igen pur sang⁷⁴ kinézésű, nem egészen fiatal úr, kiről aztán a háziasszonyunk el is mondja, hogy a burgundi hercegek utóda.

Ott még m. de Maillé, Bergeret, Cordier stb. stb.

Bergeret igen kikel Bourget ellen, ki nem állhatja. Legjobban az bizonyít Bourget tehetsége mellett (mindennek dacára), hogy csak bámulói és ellenségei vannak. Közönyösen alig hallani róla beszélni.

Csütörtökön Ctesse Diane-nal a Chat noir-ba.

Tőle Alfréd Cramailhoz ebédre. Ez az intérieur tipikus Fbg. St. Honoré. Az a haute bourgeoisie,⁷⁵ amely már az ancien régime alatt az volt. Igen royalista, igen szolid, még szolidabb, mint a noble faubourg.⁷⁶ Különben modora, szokásai s egész élte ennek az osztálynak olyan, mint a Fbg. St. Germain-é, amellyel jórészt már össze is van házasodva. Csak egyes kis dolgokból üt ki a nyárspolgár. Igen zsírosan esznek és sokkal többet, mint a Szajna túlsó oldalán (tán azért is, mert több pénzök van), cassant⁷⁷-abbak, puritánabbak, de amellet eszeisebbek. Sokkal fiatalabb race. Erős, vaskos, nehézkes fajta. Semmi ideg, a százéves tétlenség csak nehézsébbé tette őket.

Ez a faj még *éhes*, s nem *jóllakott s rossz gyomrú*, mint a modern arisztokráciák rendesen.

Alfréd Cramail ennek a f.nak méltó típusa. Óriási test, nehézkes mozgás. De kitűnő szív s derült, nyugodt világnézet. Dacára, hogy sokat szenvedett (imádta pár év előtt elvesztett feleségét), optimista maradt.

Anyja *Henri Lorin* nagynénje.

⁷⁰ jövés-menés

⁷¹ Diane grófnő aranykönyve

⁷² a „papírszeletké” maradványai

⁷³ Mi a féltékenység? - Pokol, ahol még mindég szeretünk.

⁷⁴ fajtiszta

⁷⁵ nagypolgárság

⁷⁶ nemesség

⁷⁷ merev, szigorú

Fia, a kis René Cramail olyanféle gyerek, mint Henri Mauperin (Goncourt „Renée Mauperin”). Kellemetlenül ütött ki e fiún a nyárspolgár. Tizennégy éves, imádja a chic-et, a lovakat, a színházat. Untatja otthona, nagyanyja és édesatyja szeretét embêtant⁷⁸-nak mondja dans ses moments de „recueillement”.⁷⁹

A művészetet az Odéonban utálta meg, hová édesatyja minden héten egyszer (a klasszikus estéken) elvitte. Tanult hegedülni - gyűlöli a hegedűt.

Katona akart lenni, s amellet párizsi.

S mindezt társaitól tanulta, akik szabadabbak, mint ő.

Láttam magam előtt a szegény Cramail jövőjét, s ez lehangolt.

Este Henri, egy párizsi zongoraművész jó teára feleségével, a Rollinat-kat és pár magyar nótát akar hallani.

Ő is játszik, precíz-en és hidegen, úgy, mint a francia zongoraművészek rendesen.

A franciáknak nem volna szabad mást, mint Mozartot játszani. Ez muzsikális nívójuk.

Kedd, január 10.

Délután Lambrechtéknél, hol vagy tíz Fbg. St. Germain-i dáma. Common-place, much ado about nothing.⁸⁰

Ebéd Jablonowskánál.

Mielőtt gyermekei jöttek volna, figyelmeztet a hercegnő, hogy főleg Maurice-szal beszélgessek, mert nagyon féltékeny a fiatal férj - még őreá is.

Ez utóbbit halkan s nőiesen mondta. Úgy, hogy egészen meglepett.

Aztán elmondja, hogy Nizzán fog pár hetet tölteni, egyedül akarván hagyni egy időre gyermekeit.

Nemsokára megérkeznek ms. et madame Maurice Bernhardt.

Terka: fehér selyemruha, halványzöldes betéttel derekán, amely kiemeli olív bőrét. Nyakán gyönyörű gyémánt riviére, füleiben, karjain nagy solitairek.

Annyi gyémánt volt rajta, hogy akár udvari bálba is mehetett volna és - ruhájának nem volt uszálya!

J: Mon dieu, que vous êtes belle Princesse, que de diamants, où allez-vous donc ce soir?

Terka: Mais nulle part, je dine chez maman, et puis je vais chez une tante de Maurice, chez madame Richard.

La princesse: Eh bien mon enfant, tout ces frais pour nous?

Terka: Voyons maman, on m’embête.⁸¹

⁷⁸ idegesítő

⁷⁹ „őszinte” pillanataiban

⁸⁰ közhely, sok hűhó semmiért

⁸¹ J: Istenem, milyen szép ön ma este hercegnő, csupa gyémánt, vajon hova készül?

És mégis dacára annak, hogy Terkán 60 000 frank értékű gyémánt volt egy családi diner-n, dacára, hogy petit Maurice karján lépett be a szalonba - mégis hercegnő maradt minden ízében.

Ennél többet nem mondhatok.

Maurice: Hogy is kezdjem csak, igen, egy óriási gardénia gomblyukában, gyönyörű, halvány rózsaszínű korall gombok mellén, elragadó gyöngyök mandzsettáiban - -

Párszor eszembe jutott ugyan, kitől kaphatta madame Sarah Bernhardt ezeket a csinos ékszereket?

Szóval. Ma kiállhatatlan volt Maurice.

Il était jouant de snobisme.⁸² Csak vadászatról beszélt. Előszeretettel emlegette anyja különvonatait, anyja gyémántjait, idegeit s ezerféle más dolgát.

Elmondta, hogy az utazásban őt is, mint az angol upper ten thousand-ot,⁸³ csak a vadászat érdekli, az ember mindenféle egyforma unalmas és ostoba. Egy veres frakk s egy jó paripa többet ér a világ összes philosophjainál. De ez hagyján.

Még valami egészen más dolgot vettem észre.

Nem féltékeny anyósára, mint ahogy a hercegné ezt mondta és tán hiszi, hanem ki akarja nejét vonni anyja köréből, amelyet nem talál reá nézve nagyon tanulságosnak.

A hercegnével igen udvarias, de azért minden szavának éle van s pedig mérges. S a különben olyan bátor, szókimondó hercegné félénken, applomb⁸⁴ nélkül felelget neki. Fél tőle, fél hatalmától, amelyet leányára gyakorol.

Terkával szemben hidegnek tettei magát, csak lopva néz hosszan, hosszan leányára, ki alig beszél, s úgy látszik, érzi maga is a helyzetet.

Különben egész ebéd alatt jóformán csak Maurice beszél.

Rajtam kívül még comtesse de Béthune, egyike Párizs legdivatosabb asszonyainak - itt idegen. Ez is hallgat.

Szóval temetési hangulat.

Midőn kivezettem a hercegnőt ebéd után, meghajtva magam előtte, erősen megszorította kezemet.

Életemben először szántam ez asszonyt, s rokonszenveztem vele. Bár *egyéb* tulajdonait mindig bámultam.

Terka: Sehova, anyámnál vacsorázom, utána Maurice egyik nagynénjéhez, madame Richard-hoz megyünk.

A hercegnő: Na de gyermekem, mindez a fényűzés miattunk?

Terka: Kérlek mama, ne bosszantsatok.

⁸² affektált sznobizmussal beszélt.

⁸³ felső tízezer

⁸⁴ biztonság nélkül

Maurice most nagyon bosszantott, szerettem volna valamit az orra alá kenni... ezt meg is tettem spontáné.

A hercegnő felkért, hogy zongorázzak - - -

Eljátszottam Rollinat Causerie-jét, amelyet akkor írt, midőn Sarah-val botrányos viszonya volt pár év előtt, s amelyről akkorjában annyit írtak össze. Maurice ekkor 18 éves volt, s hallhatta eleget ezt a muzsikát -

Az első akkordok után. -

M: Tiens - mais - si je ne me trompe, je connais ça, mais ce n'est pas hongrois ça - (megjegyzendő, hogy a hercegnő magyar darabok játszására kért fel).

J: - Non - c'est de Rollinat - Causerie - je pense que vous le connaissez bien - c'est si célèbre -

M: Ah - oui, c'est vrai.⁸⁵

Egy percnyi csend, szemembe néz - s én aztán nyugodtan folytatom tovább a zongorázást.

Kár, mert Terkát nagyon szerettem, rokonszenves, érdekes asszony.

Ritkán fogom látni, mint madame Bernhardt-ot.

¹/₂ 11-kor *Munkácsyék*hoz, hol nagy estély Ambroise Thomas tiszteletére.

Sokan, többnyire művészek és írók, a Chaplin család, Dumas leánya, az egész Thomas család, herceg Wrede, Brozik, Daudet nejével, Albert Wolff stb. stb.

Concert: Diemmer és két kisasszony adnak elő darabokat.

Legtöbbet madame *Chaplin*nel, ki igen exuberans⁸⁶ asszonyság, volt Pesten, s szeretne örökre ott maradni -

Típusa a már-már kivesző bonvivante-oknak. Des petites femmes grassouillettes et bombées partout!⁸⁷

Meghi hétfőire.

Igaz, még a *Blest-Gan*akkal is találkoztam.

A miniszter commonplace, mint mindig, leánya két évvel idősebb és okosabb. A másikat, úgy látszik, már ritkábban mutogatják.

Szerda, január 11.

V.r.⁸⁸ után Alfréd Cramailal, ki meglátogat, marquise de *Las Marismas*-hoz. Még mindig az Association Catholique egyik főpillére. Szép, finom profilú asszony, ki férjét úgy gyászolja, hogy jót tesz, s feláldozza magát másokért.

⁸⁵ *M:* Nahát, én ezt ismerem, ha nem tévedek - de ez nem magyar (...)

J: Nem, ez Rollinat, a Csevegés, gondolom hogy jól ismeri, hisz olyan híres

M: Na igen, persze.

⁸⁶ túlságosan élénk, fékezhetetlen

⁸⁷ kicsit kövérkés, telt idomú asszonykák

A Faubourg-tól eszméi, idegen (spanyol) férjétől modora. Sokkal könnyebben és kevesebb frázissal beszél, mint a Fbg. hölgyei. Aztán meg eszesebb is.

^{1/2} 5-kor *Pierre de Coubertin*hez teára. Csupán fiatal urak, többnyire historikus nevek, java a Fbg. Jeunesse gommée⁸⁹-jának.

Ott többi között a jó *Daniel de la Chaussée*. Azonkívül érdekesebb típusok: *Guéneau de Mussy* és *Chaix d'Est-Ange*.

Főleg Angliáról van szó; mind az angol intézményekért rajong: az angol individualizmusért, királysáért, nevelésért, a teáért és plum cake-ért.⁹⁰

Én képviselem e pur sang⁹¹ és a keresztes háborúkig felmenő francia családok ivadékai között a - modern Franciaországot!

Este a *Théâtre Français*-ban *La souris*. Reichenberg, Bartet, Broisat, Samary, Céline, Montaland, Worms.

A darab? Semmi cselekmény, jóformán semmi alakfestés (legalább mélyebb nem), de elragadó forma, csupa szellem. Reichenberg a legkiválóbb modern francia színésznő, ebben az alakítás non plus ultráját adta. A legegyszerűbb eszközökkel a lehető legnagyobb hatás. N. B. eddig nem szerettem - - vagy nem értettem talán?

Samary és Broisat jók, bár csak chargeirozott⁹² s nem élő szerepeiket még túlozzák. Bartet unszimpatikus zsidó lány. Montaland közönséges, nem érti meg szerepét, Worms az első s második felvonásban jó, a harmadikban gyenge.

Ez a férfialak különben is lehetetlen, egész közepszerű egyéniség, igen kicsinyes hibákkal, s négy asszony szereti; akik közül kettő kiváló, a másik kettő pedig ismeri jól az életet - s így kiváló szintén.

Ha ez igaz is lenne, színpadon kissé nevetséges, s azt hiszem, ezt csakis elragadó játék teheti elfogadhatóvá.

Színház után D. de la Chaussée-val a Café de la Paix-be.

Csütörtök, január 12.

2-kor a nagykövetségbe, *Hoyos* grófnéhoz, a nagykövet nejéhez. Ma igen rokonszenves. Kevésbé osztrák, mint rendesen. Nála madame *Heine Furtado*, Heine unokanővére s egynéhány francia (bonapartista) hercegné anyja és nagyanyja. Azonkívül *Baronne de Karnel de St-Martin*, egyike Párizs legchicebb asszonyainak, öreg férjével, kit maga után vonzol.

A követségről madame *Blest-Ganahoz*. Párizsi Rastacouère⁹³ szalon. Férje még két év előtt chilei követ volt. Igen sok és kiváló színek a szalonban, rózsaszín és halványkék lámpák. Hamis, utánzott rokokó bútorok. Chipre és opoponaxtól⁹⁴ telített atmoszféra.

⁸⁸ villásreggeli

⁸⁹ aranyifjúság

⁹⁰ angol gyümölcstorta

⁹¹ telivér

⁹² túlzott, túlterhelt

Halvány színekbe öltöztetett házikisasszonyok à la Chaplin kifestve. A mamán nehéz fekete bársonyruha s levágott ujjú kesztyűk. On est aimable et spirituelle, le gazouillement des - colibris.⁹⁵

Tőlük madame *Floyd-Jones*hoz, az amerikai arisztokrácia egyik igen disztigvált tagjához, ki hajdanában szintén az *Hôtel du Palais*-ban lakott. Mindenütt legitimista emblémek.⁹⁶ Kétségbe van esve, hogy Amerikában nincs király. Rendesen eljár a XVI. Lajosért adott misékre, különben szellemes asszony s franciás allűrök.

Este ctesse Diane-nal s egy bande joyeuse littéraire⁹⁷-rel a Chat noirba.

A grófnén kívül: madame *d'Orange* (une femme capiteuse, lèvres rouges et rougis - d'une beauté qui s'en va)⁹⁸, madame *Beaujon* (vieille garde), ms. *Masson*, *Bergeret*, *Cordier* (a poéta) és ms. *Le Coroller de Vieuxville* (a burgundi hercegek utóda).

Az établissement birtokosa és impresszáriója, *Salis* roppant udvariassággal fogad. A legjobb helyeket kapjuk. Igen furcsa maga a terem: a közepén a kis gyermekszínházszerű árnyjáték-szín (mon Dieu quel mot!),⁹⁹ az angol veres falon skiccek, festmények, japáni tárgyak, török legyezők, gipsz munkák, az „irodalmi társaság” maszkjai - szintén gipszből.

Két árnyjáték Caran d'Ache skicceivel (Tentation de St. Antoine et le fils, de l'eunuque).¹⁰⁰ Aztán kuplékat mondanak a társaság tagjai, így: Muzy, Mac-Nab stb. Très français et très drôle des Ange Pitous modernes.¹⁰¹

Ezután *Fragerolles* (zenész költő à la Rollinat) énekeli pár igen szép dalát. Megkapó hang, sok érzés - sok igaz érzés.

A társaság idősebb és gyengébb része 1/2 12-kor haza, mi (Vieuxville és Cordier) a boulevard extérieurön¹⁰² megyünk - megyünk tout en parlant sans savoir où et pourquoi.¹⁰³

Staffage: az elragadó párizsi faubourg. A boulevard két oldalán kivilágított kávéházak, tele a Montmartre és Batignolles művészeivel, az aszfaltjárdán szerelmespárok, a libegő gázlámpák alatt elsuhanó árnyak, enyhe, majdnem tavaszias éjszaka, mintha a levegőt telítette volna az a parfüm, amelyet az előbbi mellettünk eliető passante¹⁰⁴ ruhái árasztottak magukból - c'était minuit et nous parlions amour!¹⁰⁵ Két oldalamon két tipikus alak - romantikus antitézis:

⁹³ feltűnően élő, gyanúsán nagyzó idegen

⁹⁴ délszaki gyógynövény, illatszer is készül belőle

⁹⁵ kedveskednek és szellemeskednek, olyanok mint a csicsergő kolibrik

⁹⁶ jelvény, szimbólum

⁹⁷ egy sereg vidám irodalmárral

⁹⁸ csábos megjelenésű hölgy, vörös, rúzsos ajkakkal, múlóban levő szépséggel

⁹⁹ Uramisten, micsoda szó

¹⁰⁰ Szent Antal megkísértetése és az eunuch fia

¹⁰¹ Nagyon franciák és nagyon mulatságosak, Ange Pitou modern megtestesítői

¹⁰² külső körút

¹⁰³ beszélgetve és anélkül hogy tudnánk merre és miért

¹⁰⁴ hölgy

¹⁰⁵ éjfél volt és mi szerelemről beszélgettünk

Ms. de Vieuxville. Henri quatre-ra emlékeztető profil, sasorr, fekete haj és hegyes chevalier mignon¹⁰⁶ szakáll, sötétkék mosolygó pár szem, sovány ideges test. Csupa nervus, kidomborodó erek homlokán és csontos, hosszúkás kezein. Telivér... Kora? Huszonöt vagy ötven.

Cordier. Kicsiny zömök fiatalember. Rózsaszínű, fényes arcbőr, a pápaszemen keresztül nevető, gömbölyű szemek. Rövid ujjak, nehézkes mozgású karok és lábszárak. Un homme grassouillet.¹⁰⁷ Ez - érdekes lesz!

Beszéljünk (ha már a paysage¹⁰⁸ is úgy akarja) szerelemről.

Cordier idealista, az asszonyt szárnyakkal látja, az asszony rózsaszínű és illusion ruhával jó a világra.

Vieuxville azt állítja - meztelenül.

Nagy disputa. Mind a kettő túlmegy a kellő határon. Úgyannyira, hogy a breton azt állítja végre, hogy egy asszony sem tehet arról, hogy nem úgy végzi, mint az a kárminszájú, ki előbb mosolygott ránk. *Cordier* kijő sodrából, s verseket (s még hozzá own made¹⁰⁹ verseket!) kezd mondani. Miután a tárgy mind érdekesebbé kezd lenni, *Vieuxville* elvisz magához.

Kis garçon appartement, rue d'Amsterdam. Közel ctesse Diane-hoz. Elég artisztikus, a plafondon japán függöny applikálva, csinos bibelot-k.¹¹⁰

Most *Vieuxville* konkrét eseteket hoz fel. *Cordier* pirul - et reste idéaliste.¹¹¹ Elmondja, hogy neki írni élvezet, a legnagyobb élvezet. Átjárja egész ez a gyönyör -

Én megjegyzem, hogy olyan lehet, mintha frissen fejt tejet inná - naivan azt mondja, hogy igen hasonló ehhez ez az élvezet.

Én szerényen megjegyzem, hogy én egészen más szenzációt érzek, ha írnom *kell*.

Most a társaságra tér a társalgás. *Cordier* elmondja, hogy irtóztatóan fárasztónak találja a párizsi szalonokat.

Különben igen naiv észrevételeket tesz.

En tout. Véganalízis. *Vieuxville* hat évszázad előítéleteit, vétkei (des vices aimables)¹¹² és - szellemét örökölte. Szellemdús, mint Henri IV. mignonjai, vicieux¹¹³, mint La Rochefoucauld - és mondain, mint De Quesne (Crime d'amour).¹¹⁴

Cordier. Ms. Prudhomme en poète. Il rêve des choses douces, d'amours sucrés, la femme c'est la Muse (en costume „place Clichy”).¹¹⁵ Bámulja és féli a nagyvilágot, se pâme en voyant une marquise, mais refuse de lui donner son titre.¹¹⁶

¹⁰⁶ III. Henrik kegyenceit nevezték így

¹⁰⁷ Kövérkés ember.

¹⁰⁸ táj, környezet

¹⁰⁹ maga csinálta

¹¹⁰ csecsebecsék

¹¹¹ idealista marad

¹¹² szeretetreméltó bűnök, gyengeségek

¹¹³ romlott, perverz

¹¹⁴ Szerelmi büntény

¹¹⁵ Prudhomme, csak költőben. Édesded dolgokról álmodik, cukros szerelmekről, a nő nála Múza (Clichy téri öltözetben)

Pas mon type ce dernier, par exemple!¹¹⁷

Így együtt három óráig.

Péntek 13.

Furcsa - véletlenül ma ismerkedtem meg Sarah Bernhardt-ral. Azt mondják a Szajna túlsó oldalán (a Faubourg-ban), hogyha a péntek 13-ára esik, nolens volens¹¹⁸ valami furcsa dolog történik az emberrel. Megtörtént.

S - így történt: Sarah holnapra meghítt reggelire, én természetesen elmentem hozzá pour déposer ma carte.¹¹⁹ Az hôtel kapuja nyitva. Bemegyek, a porte cochère¹²⁰ egyik ajtaján csengetek - az ajtó feltárul - s előttem: az egész Jablonowski család, s rajtok kívül: két vénasszony, vagy öthat igen kifestett Porte St. Martin-i színésznő, két nagy kutya, egy pincsi, egy közép nagyságú macska meg pár inas. Et tout ça s'agitait, bourdonnait, c'était comme une fourmilière.¹²¹

A háttérben egy ultra fantasztikus atelierszerű foyér, amelynek leírása később, ha majd hívebben írhatom le.

Bevisznek Sarah-hoz.

Az ebédlőben. Egy óriási asztal tele ételmaradékkal, úgy látszik, ezek mind a reggelitől jöttek. Az asztalfőnél egy gótikus trónszékben Sarah - l'incomparable.¹²² Fehér selyem preraffaelisztikus selyem negligzé, arannyal hímézve. Fején egy arany sál.

Sokkal szebb, érdekesebb és fiatalabb, mint a színpadon. Gyönyörű hosszú szempillák, bársony lágyságú tekintet. Mindene fáradt, souple¹²³ és stilizált. Un rêve!¹²⁴

Egyik oldalán egy öregebb dáma, ki autográfot kér tőle, e mögött egy inas, ki tálcán kávésfindzsát tart. Másik oldalán egy másik öregasszony, qui est en quête¹²⁵ az asztalon. Előtte egy csomó újság, egy virágbokréta, egy pár levélpapír.

Elle m'accueille avec sa voix d'or.¹²⁶ Frázisok, de - à la Sarah Bernhardt. Leülök vele szemben. Minden percben megzavar valaki. Maurice behoz két gyertyatartót, amelyet egy barátja küldött comme cadeau de noce (!)¹²⁷

Sarah s'épanche, elle trouve ça très bien.¹²⁸

¹¹⁶ elájul a gyönyörűségtől, ha egy márkinőt lát, de nem hajlandó őt rangjának megfelelően szólítani.

¹¹⁷ Nem nagyon kedvelem az ilyenfajta, annyi biztos!

¹¹⁸ akarva-nemakarva

¹¹⁹ hogy a névjegyet otthagyjam

¹²⁰ kocsibejáró

¹²¹ És ez a sok ember mind nyüzsgött és zümmögött, olyan volt az egész, mint egy hangyaboly.

¹²² akihez fogható nincs több

¹²³ lágy

¹²⁴ Valóságos álom!

¹²⁵ keresgél

¹²⁶ Aranyhangján fogad engem.

¹²⁷ nászajándéknak

Aztán egy színésznő jó tanácsért, majd kiissza a csésze kávéját - majd - megírja az autográfot, s ahelyett hogy azt írná, amire „la dame en question” kérte, elle écrit quelque chose apropos de la Hongrie.¹²⁹

S. Quelle tête - ah quelle confusion - ah je n’y suis - ah monsieur voyez vous la Tosca me fatigue d’une manière - - - (még pár sóhaj) (toujours la voix d’or).¹³⁰

Átmegyünk az atelier-be, bemutat géparde-jának. La bonne bête a l’air de dire: va, je connais ta taille, tes os, ne m’étonne pas trop!¹³¹

Búcsú - viszontlátásra holnap.

Kiérve az utcára, bámulva látom, hogy az emberek még mind „kétkézláb” járnak - s a napsugarak csak olyan sárgák, mint azelőtt voltak.

Munkácsyékhoz. Munkácsynénál a hírhedt Löwenhaupt báróné (Dcsse. Decazes és marquise de Beauvoir anyja és báró Hirsch jó barátnője), kiről madame Adam majdnem mindegyik könyvében mondott valami rosszat.

A szalon M. banalitása untat, bemegyek a mesterhez, ki fest, és „bámulókat” nem ereszt magához. Nála Deckers fiatal német festő, pár igen érdekes rajzot mutat neki.

Innen *Cazalisék*hez. A japáni szalon tele asszonnyal, míg én ott vagyok, vagy húszan.

Négy óra után madame *Readhez*, ott *Barbey d’Aurevilly* és *Letournon*, a híres darwinista természettudós, ki elmondja, hogy ott volt *Gambetta* fejének felboncolásánál. Eredmény: c’était le crâne d’un imbécile doué de la faculté de la parole.¹³²

D’Aurevilly kifejti, hogy G. életében is csak ez volt a véleménye róla.

Ebéd *Pongrácz Ninánál*, ott: Niewska grófné nővérével, br. Schindler (a san marinói követ!), madame Calderon s egy francia báróné.

11 felé *ctesse Diane*-hoz, kinél igen sokan. Alighogy megérkezem, megmuzsikáltat.

Soiré után igen soká sétálunk Vieuxville-lel, ki elmondja nézeteit. Furcsa egy ilyen francia gentilhomme, bármennyire intelligens is legyen, megtartja előítéleteit, d’après lui „tout ça” (Sully Prudhomme, Wagner, Ulbach etc. etc.) n’est pas de la société¹³³, dacára annak, hogy tán e „kis péntekes” intellektuális légköre nélkül élni nem tudna.

Háromig flaneirozunk¹³⁴... haza.

¹²⁸ Sarah örvendezik, nagyon kedves dolognak találja.

¹²⁹ a „szóban forgó” hölgy kérte, Magyarországról ír valamit.

¹³⁰ Sarah: Jaj, hol a fejem, egészen zavart vagyok,
látja uram, a Tosca úgy kifáraszt (...)
(és mindezt az aranyhangján).

¹³¹ A derék állat, mintha csak azt mondaná: ismerem a csontjaidat, az egész alakodat, nincs rajtad mit bámulnom!

¹³² egy beszélőképességgel bíró gyengeelméjű koponyája volt.

¹³³ szerinte „ezek” nem tartoznak a jobb körökhöz

¹³⁴ sétálgatunk

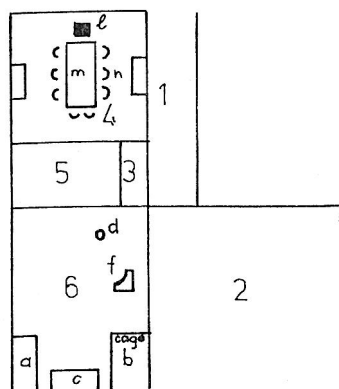
Szombat január 14.

És mert elfelejtem megmondani, hogy 10-kor keltsenek fel, egész éjjel nem alszom, attól tartva, hogy - nem ébredek fel a kellő időre.

12-kor Sarah-nál - a díva éppen csak hogy felkelt. Míg felöltözik, megnézem szegről-végről appartement-ját.

Kivált atelier-je érdekes.

Íme hotelje földszintjének (ahol fogad) a tervrajza:

- 1 = kapualj
- 2 = udvar
- 3 = antichambre¹³⁵
- 5 = szalon
- 6 = atelier a établissement¹³⁶ medvebőrökből -
couché Sarah¹³⁷
b a vadállatok kalitkája, c kandalló,
d az általa e percben mintázott szobor, f zongora
- 4 = ebédlő: l Sarah gótikus trónja, m ebédlőasztal.

A kapun belépve jobbra egy kis keskeny, hosszúkás előszobába jutunk, onnan egy sötét szalonba csupa bibelot¹³⁸-val elárasztva.

Ezt az atelier-től egy japáni gyöngyfüggöny választja el.

Az atelier - Sarah szentélye. Szembe az entrée¹³⁹-vel egy óriási kandalló, felette Clairin híres képe, amely Sarah-t ebben az atelier-ben ábrázolja. A kandalló felett egy csomó bronz szörny és Sarah egy kis szobra, mely Hamlet francia fordítóját (kinek neve most nem jut eszembe) ábrázolja.

A kandalló egyik oldalán az óriási vaskalicka (ma üres), amelyben oroszlánjai és gepárdjai voltak, másik oldalon egy nagy jegesmedve-bőrökkel leborított kerevet, amelyre keleti selyemszövetekből és hímzésekből sátor borul. Itt tanyázik majdnem egész nap félig fekve, félig a levegőben lebegve Sarah, az isteni.

Az atelier falait vérvörös posztó fedi, amely azonban alig látszik a ráakasztott tárgytól. Török, képek, szövetek, szőnyegek, a zongorán kissé túl egy hangyász bőre, koponyák, japán álarcok, ritka legyezők, régi pergamenek, a sátor túlsó oldalán egy diadaljelvényektől megrakott panoplie,¹⁴⁰ legtetetjén Brazília zászlójával.

A panoplie alatt forgó étagère,¹⁴¹ rajta egy nyitott pergamenre festett mágus könyv.

¹³⁵ előszoba

¹³⁶ építmény

¹³⁷ Sarah pamlagja

¹³⁸ csecsebecséivel

¹³⁹ bejárat

¹⁴⁰ fegyvergyűjtemény

¹⁴¹ polc

Ezen túl egy hosszú, igen bizarr könyvszekrény, rajta ezeregy bibelot. Felette a falon Maurice képe (tán tízéves korában) Clairintől.

Az atelier egyik sarkában a falon Haraucourt aranyalapra festett himnusza Sarah-hoz, a másikon szobrászállvány, alatta Sarah e percben fabrikált statuájával.

Bevallom, ez az atelier igen bizarr, de - nem tetszik, túlságos sok minden van felhalmozva, aztán meg sok lármás szín, úgyhogy az egész kissé nyugtalan.

Az ebédlő szebb, igen egyszerű arany alapú panneau-kon¹⁴² modern genre alakok. Kitől? - nem láttam.

Egymás után érkeznek az emberek, jó részök el lesz küldve. A hercegné megérkezik, dühösen mondja el - hogy Barbey d'Aurevilly (ki véletlenül szóba kerül) 20 év előtt megénekelte, benne van a Diaboliques-ban.

Kifejti, hogy legjobban szereti, ha az írók hallgatagon emlékeznek meg róla.

Persze (s - sajnos), nem azok közül az asszonyok közül való, kiknek nincsen története.

Egy fiatalember jő be az atelier ajtaján: huszonhét, huszonnyolc éves lehet. Csúnya, de érdekes fej. Vastag orr és szájszélek, érzékiességtől duzzadt fej, elpuhult vonalakkal, de értelmes, élénk szemek.

Igen rendetlenül felöltözve, a ruhadarabok csak úgy lógnak rajta, nincs mellénye s nyak-kendője mint egy összelapított kötéldarab csügg le nyakáról: *Edmond Haraucourt*, a „Légende des sexes”,¹⁴³ „Amis”¹⁴⁴ s még néhány igen érdekes könyv szerzője.

En pays de connaissance,¹⁴⁵ mind a ketten hallottunk már egymásról.

Neki Magyarországon is vannak barátai, így: Szemere Attila és Hubay (ez utóbbinak operaszöveget írt).

Konzervációnkat Sarah zavarja meg. Úgy van öltözve, mint tegnap. Kijövet a félhomályos szalon ajtaján, egy kezét magasra emelve félretolta a gyöngyfűggőnyt, s megállt. Egy, az atelier üvegfedelén keresztültörő széles napsugár behintette egész alakját, tetőtől talpig minden fény lett rajta: aranyszínű haja, ruháján a hímzések, papucs - még tán finom mosolya is.

- Mais voyons mon ami - mondja hozzám fordulva -, vous étiez déjà ici à 11^{1/2}.

- Mais non madame - à onze -¹⁴⁶

Mind a ketten hazudtunk - udvariasságból, mert pont tizenkettőt ütöttek az órák, midőn megérkeztem. Ez ti. a halandók villásreggeli ideje!

Sarah mögött egész kíséret: Terka, Maurice, madame Guérard (ki már húsz éve kíséri mindenhová), a kis Sarah Bernhardt (unokahúga), egy Porte St. Martin-i színésznő, s még néhány alak (mint később megtudtam, egy zurnaliszta s egy unokaöcs.)

¹⁴² keretezett falrész

¹⁴³ A nemek legendája

¹⁴⁴ Barátok

¹⁴⁵ Nem vagyunk egymás számára ismeretlenek

¹⁴⁶ Kedves barátom, ... hiszen ön már fél tizenkettő óta itt van.

Nem asszonyom, tizenegy óta.

Bementünk az ebédlőbe, Sarah felhágott trónjára, beburkoltatta lábait egy bársony pléddel. Ezalatt már *valaki* érkezett, ki kért tőle *valamit*, susogva félrehajol nagy székén, tán két percig beszél neki, X meghajtja magát, et Sarah nous appartient, mármint à nous à ses deux voisins: à ms. Haraucourt et à moi.¹⁴⁷ Én Terka és a Sarah között ülök.

Eleinte Shakespeare-ről beszélünk. Sarah legjobb munkájának Machbeth-et tartja. Nagyon szerette játszani. Igen kikel a franciák ellen, hogy megnyirbálják. Elmondja, hogy azt hallotta, hogy Reichemberg mint Ophélia nagyon rossz, én persze nem mondhatok neki ellent. Megkérdezi, hogy miben tartottam jobbnak, Theodorában vagy Toscában. Én azt mondom, hogy az előbbiben. Ezért dühös lesz (mert persze minden művésznek utolsó opusát kell mindig legjobban dicsérni), én aztán, hogy védjem magamat, elmondom, hogy miért, elmondom, hogy Theodorában egy egész korszakot értetett meg velem. Hogy egyszer egy nemzetgazdással voltam meghallgatni, s még az is tanult játékából.

Ezt már mind megérti, s nem mond ellent. Maurice nemcsak hogy az én véleményemen van, de tovább megy, Toscában nem szereti anyját, nem tudja megnézni. Igen nervózus disputa, Sarah idegességében majdnem feltépi körmeivel az asztalkendőt, amelyre prestissimo tulipánokat és miniatűr Tour d'Eiffel-eket von rózsaszínű karmaival.

A disputa mind lázasabb lesz, közben még folyton változik, des mets très épicés¹⁴⁸ - Haraucourt-nak kell a société tourmentée-n¹⁴⁹ segíteni. Elmondja, hogy mint alakítást, ő is Theodorát nagyobbknak tartja (Sarah dühös ideges oldalpillantása), azonban les Fêtes de Tosca sont hors ligne d'après lui.¹⁵⁰ És érti, hogy Sardou Sarah rentréjára egy ilyen epatáns hatású dolgot írt, amelyben Sarah egész skáláját bemutatja. (Des petits regards reconnaissants de tous les côtés.)¹⁵¹

Sarah marad még mindig nyugtalan. Végre is ő nem tehet róla, hogy mindig ilyen szerepet kell játszania, mikor Shakespeare nem ér meg többet 50 előadásnál, Racine-re és Corneille-re pedig rossz a színházok. Ő játszana akár Szophoklész is.

Beszélek neki Jászai-ról. Megígérteti velem, hogy elhozom hozzá, ha Párizsba jő.

S. Et puis - voilà des talents comme Haraucourt qui n'écrivent rien - sachez mon cher (mondja hozzá fordulva) qu'il faut absolument que vous écriviez quelque chose pour moi -

H. Une tragédie peut être -

S. Mais oui une tragédie en vers - des alexandrins pas à la Victor Hugo, bien longs à longue haleine - et vous savez si vous n'écrivez rien je me mettrai à l'œuvre.¹⁵²

¹⁴⁷ máris a mienk... a két szomszédjái: az egyik Haraucourt úr, a másik én vagyok.

¹⁴⁸ cifra dolgok hangzanak el

¹⁴⁹ kínosan feszengő

¹⁵⁰ az a véleménye, hogy a Tosca Ünnepe egészen rendkívüli

¹⁵¹ Hálás pillantások érik mindenfelől.

¹⁵² Sarah: És íme egy olyan tehetséges ember mint Haraucourt nem ír semmit, tudja meg kedvesem (...) hogy feltétlenül írnia kell valamit számomra.

Haraucourt: Talán egy tragédiát

Sarah: Igen, verses tragédiát, alexandrinusokban, de nem olyan hosszú, végeérhetetlen sorokat, mint Victor Hugo, és tudják meg, ha nem írnak semmit, majd én látok munkához.

Vége a társalgásnak az, hogy elhatározza, hogy magyar tárgyú dolgot fog írni, valamit a magyar történetből, s pedig a mi segítségünkkel. Haraucourt-nak a versekben kell segítenie, nekem az anyag beszerzésében, s a couleur locale megadásában.

Sarah az eszmétől el van ragadtatva - A hercegné is belévegyíti szopránját. Ilyenkor Sarah fátyolozottan merengve néz maga elé, s idegesen dobol ujjával az asztalkendőn - décidément elle trouve la mère de sa chère Terka bête comme une oie.¹⁵³

Átmegyünk az atelier-be. Zenéről van szó. Ez egyetlen művészet, amely semmit sem mond az Istennőnek. C'est un bruit comme un autre - non, un peu plus agréable - j'aime ça assez si je travaille.¹⁵⁴

Az olyat azonban, mint a cigányoké, vagy Rollinat muzsikája, szereti. Az ilyenben azt találja, hogy több az inspiráció.

4 óra, mire elmegyek tőle. Rövid látogatás *Tristan Lambert*nél. Készakarva megyek hozzá, hozzá chez la légitimité incarnée.¹⁵⁵

Untatott.

Rövid látogatás madame Goldsmithnél, ez is untatott, pedig nagyon eszes asszony.

Este *Antokolszkijnál*. Ez - kiállta a hangulatot. Még Sarah után is érdekes maradt, s pedig feleségestől együtt. Már azért is, mert (bár szelleme és világnézete hasonlít Sarah-éhoz) ellentéte abban, hogy az orosz szobrász, amennyire csak művész lehet - igaz és őszinte. - Sarah-ról éppen ezt az egyet állítani kissé nehéz lenne.

Mióta utoljára voltam nála, beteg, köhög, kissé lázas. Pár igen szép Palissy, egypár érdekes preraffaelisztikus kép, egy bizánci trón, pár abból a korból való hímzés és szövet. Intérieurje határozottan egyike a legharmonikusabb párizsi intériőröknek, már azért is, mert tökéletesen ő, tökéletesen kifejezi egyéniségét, amely pedig nyugodt, harmonikus, komoly.

Pas de cabotinage du tout.¹⁵⁶

Aztán meg nagyon jólesik koronként egy idegennek kibeszélnem magamat. Így jobban értem meg Párizst.

Csak valamivel jobban beszélne franciául, néha (kivált, ha felesége nincs ott, hogy segítsen) alig értem meg. Sokat beszél az orosz zenéről, Csajkovszkij szerinte a legkevésbé orosz mind között.

Aztán Olaszországról van szó, amelyet nagyon szeret, főleg paysage-áért, s a preraffaelisztikus reneszánsz előtti művészetért. Sajnálja, hogy még nem ismerem, azt találja, hogy még egy írónak is szükséges ez az atmoszféra.

Hosszan beszélünk Párizsról írandó cikkeimről, az elsőt (amely már majdnem kész) tökéletesen helybenhagyja. Majdnem 12-ig vagyok náluk. N. B. fél 8-tól!!!

¹⁵³ Minden bizonnyal úgy találja, hogy kedves Terkájának édesanyja egy buta liba.

¹⁵⁴ Olyan, mint bármely más zaj, na nem, egy kicsit kellemesebb, mikor dolgozom, szeretem is hallgatni.

¹⁵⁵ a testet öltött törvénytisztelőhöz

¹⁵⁶ Semmi ripacskodás

Vasárnap, 15. január

Délután a Louvre-ban. Leonardo da Vinci, Bellini és Ribera kultusz.

Este ctesse de la Chaussée-nál, ott még leánya Marie-Thérèse (egyike az eszesebb Faubourg St. Germain-i kisasszonyoknak), aztán egy fiatal poéta (nevét elfelejtettem), Daniel d.l. Chaussée és Pierre de Coubertin.

Mll. Marie-Thérèse és én zongoráztunk. C'était tout.¹⁵⁷

Hétfő, 16. január.

4-kor Chaplinhez, az oly en vogue festőhöz. Hoteljök a rue Lisbonne-ban. Az első emeleten fogadtak, sajnos már kissé chargeirozott szalon. A panneau-kat maga Chaplin festette, az egész az ő speciális színeiben van tartva (halványkék és halvány rózsaszín) s így le tout est un petit peu douçâtre.¹⁵⁸ Emlékeztet kissé az ezen festő híres női melleire (ez tudniillik specialitása), olyan édeskés és hamis. Faux Boucher.

Madame Chaplin. 38-40 éves asszony, erős, mosolygó arc, piros arc s gömbölyű - mais partout.¹⁵⁹ Az a genre, mint Munkácsyné, csak nem olyan közönséges.

Chaplin: azt mondják, angol eredetű. Rokonszenvesebb, mint a piktúrája. Tán 55 éves lehet, egészen ősz whyskerrel.¹⁶⁰ Az utolsó angol divat szerint öltözve. Sok humor, de angol humor. Kevésbé szubtilis, mint a franciák szelleme, de kiadóbb.

Marianne Chaplin atyja leánya. Francia angol kisasszony, ez a vegyülék mindig sikerül, míg a német francia sohasem. Amott mind a két nemzet erényei maradnak meg, itt hibái.

Mlle Marianne elmondja, hogy végtelenül unalmasnak találja a társaságot, „*pas d'imprévu du tout! on dit toujours la même chose!*”¹⁶¹

Különben azt hiszi, hogy azért a *francia társaság* mégiscsak a legkülönb.

Náluk még vagy tíz asszony, egy madame Boulanger is, igen érdekes fej. Nem tudom, nem-e général Boulanger neje.

5-kor *ctesse Diane*-hoz. Nála ctesse de la Lande, André Courcel (egy öregebb író, ki már 80 darabot írt). Végül Boisjoslin.

Ctesse de la Lande egy derült darázs. A legjobb kedvvel pazarolja mérgét, szinte jólesik neki.

Courcel? - vieux jeu.¹⁶²

Már megint a Bernhardt-Jablonowska esküvőről van szó. Úgy látszik, ennek már igazán sohasem lesz vége. Madame de la Lande azt állítja, hogy Sarah annyira el van adósodva, hogy az esküvői kiadásait Damalától kapott (!!) 25 ezer frankkal fedezte. Ez annyira valószínűtlen, hogy - mindenki elhiszi, s örömujjongva távozik, hogy ilyen becses és érdekes hírre tett szert. Hála Istennek, hatkor egyedül maradunk ctesse Diane-nal és *Boisjoslin*nel.

¹⁵⁷ Ez volt minden.

¹⁵⁸ az egész egy kissé édeskés

¹⁵⁹ elől-hátul

¹⁶⁰ oldalszakáll

¹⁶¹ semmi váratlan! mindig ugyanazt mondják!

¹⁶² Courcel? - kiment a divatból.

Ez utóbbi író egyike az érdekesebb párizsi alakoknak. Finom ironia, melankolikus szkepticizmus jellemzik. Öreg ember, s ezért halad korával. A modern literatúráról beszélünk. Lemaître-et szereti, mert szellemes és mélyen érez, bár mint kritikust s kivált mint színházi kritikust, gyöngének tartja. Új emberről még sohasem mondott véleményt. Ez jellemző.

A modern regényírók közül Jules Fabre-t tartja a legjobbnak, kitől (szégyenkezve vallom be) még eddig semmit sem olvastam.

Bourget-t ki nem állhatja. A realisták közül Maupassant-t és Huysmanst tartja tehetségnek.

Vogüét nagyon szereti, egy hibája van szerinte: que son style n'est pas assez condensé.¹⁶³ Azt hiszem, igaza van.

Este a Café Orientale-ban cigányokat hallgatni. Rosszak.

Az új cirkuszban cse Robert de Mailly Nesles-lel. Egyike az én legfurcsább és legérdekesebb párizsi ismeretségeimnek. A Mailly-Nesles-ek egyike Franciaország legrégibb s legnagyobb családjainak. A keresztes háborúkig viszik fel a pedigrée-t. Azonkívül Franciaország első marquis-jai, s orániai hercegei. Büszkéek még arra (ez egészen ancien régime felfogás: le sang des princes ne rouille pas),¹⁶⁴ hogy családjok tagja volt Louis XV. egyik híres szeretője, la duchesse de Chateauroux.

Nevezetessége még e családnak a Nesles-i torony - s asszonyainak szépsége, no meg az én kedves Robert-em históriája.

Vagy 6 év előtt elvette Párizs egyik legszebb kisasszonyát, másfél évig éltek együtt, s a comtesse megmaradt önakaratából marjolinnek.¹⁶⁵ Ennek pozitív eredménye Robert de Mailly egyénisége.

Vannak, kik bolondnak mondják, vannak, kik ostobának, vannak, kik (s ezek közé tartozom én is) egy philosophe toquének.¹⁶⁶ Ha a szerelemről s önmagáról beszél, un Hamlet modern¹⁶⁷, ha másról - il n'y est plus.¹⁶⁸ Nem tudja összetartani gondolatait. Egyszer egy társaságban Amerikáról beszélve (hová azóta minden évben visszamegy), azt mesélte, hogy a folyókban cukros víz folyik. A Faubourg azóta bolondnak tartja.

2 éve hogy nem láttam, elmondja, hogy mit gondolt s észlelt azóta - fenn sétáltunk a circus promenoir-ján, oldalunkon elsuhanak az „örök szerelem” itteni képviselői, a zenekar Faubach és Métra galoppokat játszott, én pedig ott álltam e szétzúzott szív örvényei felett, nem tudva semmit sem mondani -

Kedd, január 17-én.

Átmenve a rue Francois I-én, beszéltem Waddingtonok portásával, hogy megkapta-e már Charles címét. Bámulva s majdnem ijedten hallom, hogy Charles ma reggel megérkezett. Egy kártyát hagyok nála, hogy az estét vele töltöm, maradjon otthon.

¹⁶³ hogy stílusa nem eléggé tömör.

¹⁶⁴ a hercegi vér nem rozsdásodik

¹⁶⁵ érintetlen, tiszta

¹⁶⁶ kicsit hobbant filozófusnak

¹⁶⁷ olyan mint egy modern Hamlet

¹⁶⁸ zagyva, beszámíthatatlan.

Encore un! Après R. de Mailly Ch. Waddington. Que c'est gaie la vie¹⁶⁹ - -

Jablonowskához, abszolgolni¹⁷⁰ ebédjét (ma estére meghívott, de hát volna-e a világ olyan ebédje, amit vissza ne utasítanék ezért a recontre¹⁷¹-ért!) A hercegné izgatott, kellemetlenségei voltak az utolsó napokban. Egy szalonban egypár dáma, többi között a fennebb említett de la Lande, impertinens volt vele (apropos mariage Maurice-Terka). Nála marquise d'Osmond és madame Kremnitz.

Mad. d'Osmond. Dacára minden históriájának, még mindig a Faubourg levegője áramlik ki egyéniségéből.

Madame Kremnitz. Igen szókimondó, de amellet jó modorú öregasszony. Olyanféle genre, mint Pailleron duchesse-e az „Ahol unatkoznak”-ban.

Először is elővesszük hármasban a hercegnőt, hogy ezeket az ostoba históriákat úgy szívére veszi. Igen jól mondja a marquise, hogy az, aki magát a nagyvilággal szemben gyávának mutatja, az el van veszve, azt eltiporják.

Aki szánalmat remél, megvetést talál!

Aztán madame Kremnitz veszi elő. Mert féltékeny vejére, s ügyetlen vele szemben. Az lesz a vége, hogy össze fognak veszni, s akkor örökre elszakad leányától.

Neki tapasztalatai vannak e téren, már két leányát adta férjhez. Eleinte a vő előtt hidegnek kell az anyósnek mutatnia magát, s nyájasabbnak kell vele, mint leányával szemben lenni. Lehetőleg az első pár hónap alatt távol kell a fiatal pártól maradni, később aztán maga a fiatal férj jó anyósához segítségért s tanácsért. Ezt a pillanatot nyugodtan s rezignálva be kell minden anyósnek várnia.

A hercegnő belátja, s jövő héten minden bizonnyal a Riviérára fog menni. Időközben Terka megérkezik. Napról napra szépül, még sohasem láttam olyan szépnek.

Férje nélkül jött, anyja tán egy percig folyton csókolta - este majd az ebéd alatt hideg lesz vele szemben. Szegény Terka, azt hiszem, hogy az egész históriában ő szenved legtöbbet. Elég keserű mézeshetek!

Este 9-kor *Charles Waddington*hoz.

Ott álltunk egymással szemben némán, szó nélkül, csakúgy, mint akkor, midőn öt esztendeje elváltunk.

Mintha csak mindegyikünk annak az öt hosszú esztendőnek a nyomát kereste volna a másik arcán.

Charles szólalt meg először nyersen, határozottan, csakúgy, mint azelőtt. - Eh bien nous voilà de nouveau ensemble, comme avant!¹⁷² -

- Oui nous voilà.¹⁷³ - Ez volt az egész, amit e percben mondani tudtam. A szó megakadt torkomon.

S most leültünk a kandalló mellé, némán belebámulva a tűzbe.

¹⁶⁹ Még egy! R. de Mailly után Ch. Waddington. Hát nem vidám ez az élet?

¹⁷⁰ lemondani

¹⁷¹ találkozás

¹⁷² Lám, újra együtt vagyunk mint régen!

¹⁷³ Igen, újra.

S nekem annyi minden jutott eszembe!

Zürich - a flunterni rózsás erkély, a tanulónők - Bendlikon! - S az a bizonyos éjszaka, amidőn Charles szkiffjén (amely csak egy személyre készült) nekiindultunk egy éjszaka a tónak. Bendlikonból Zürichnek. Óriási vihar, villám villámot ért, koromsötét éjszaka, óriási hullámok, amelyek tetején végigfűtyült az orkán.

Paulinával vacsoráltunk - des impressions roses!¹⁷⁴

Vacsora után neki a tónak! A partra úgy feljött a víz, hogy Charles ölbe vitt a szkiffbe (ő boot costume-ben volt, én fulldressben).¹⁷⁵ Elindultunk. Fel és le a hullámok tetején - minden egyes hullámmal mintha elsüllyedt volna a csolnak. Én dermedten, félig letargiában ültem a csolnak orrán, Ch. evezett. Egyikünk sem tudta, miért indultunk el. Hallgattunk s éreztük, hogy tán nemsokára - vége a dalnak.

Tart tovább - megmenekültünk.

Aztán eszembe jutottak azok az órák, midőn óraszámmra elfilozofáltunk, s a különben oly zárkózott embergyűlölő fiú reményeiről (akkor még voltak) s bálványairól beszélt.

Elmúlt ez is - s vele 5 hosszú esztendő, ez idő alatt nem hallottunk egymásról semmit. Ch. senkinek nem írt, még családjának sem.

Egyszerre csak felnéztünk mind a ketten a tűz mellől.

S aztán elmondta, hogy milyen ma. Csakolyan, mint akkor volt, csak élesebbé váltak jellemzetes vonásai.

- Je suis plus sceptique qu'avant, voilà tout sur mon compte -

- Et ta philosophie? -

- Endormie bien endormie, par exemple. Je suis usine, chevaux, chien, ouvriers; je n'ai pas d'intimes, pas d'amis. Je vois deux fois par an ma famille. Je suis seul et je suis content -

- Oui puisque ta solitude est dans ce moment *voulue*, mais s'il t'arrive ce malheur de *devoir être seul*? alors? -

- Je suis content d'être comme je suis, j'abhorre la société, je n'aime pas Paris, la solitude, ce tout ce que je veux encore de la vie -

- Et la vie? -

- J'adore ma vie -

- Et *la*, vie l'adores-tu aussi?

- Pourquoi pas? -¹⁷⁶

¹⁷⁴ sok rózsaszínt látok, mikor erre emlékezem!

¹⁷⁵ ő csizmásan, én kirándulóruhában

¹⁷⁶ - Szkeptikusabb vagyok, mint azelőtt, ez minden, amit mondhatok magamról -

- És a filozófiád? -

- Alszik, mélyen alszik. Az üzem, a lovak, a kutyák, a munkások, ez van; nincs bizalmasom, nincsenek barátaim. Családomat kétszer látom egy évben. Egyedül vagyok és elégedett vagyok -

- Igen, mert a magányod most *szándékos*, de ha az a szerencsétlenség ér, hogy *egyedül kell lenned*? akkor mi van? -

Szembenéztünk - végtelenül szántam.

Egy ember, ki leszámolt az élettel - s még él.

Ez a legnagyobb tragikum.

Midőn elbúcsúztam s megfogta kezemet, egy percre azt hittem, kitör a lelkéből mindaz, ami egész súlyával ránehezedik, egy percig végtelenül gyöngéden nézett reám - aztán hirtelen megrázva kezemet így szólt: „Tu viendras le printemps chez moi à la campagne pour un ou deux jours - est-ce un sacrifice? -”¹⁷⁷

Hallgattam, egy világért nem tudtam volna egy szót szólani.

- Je te télégraphirai quand j’aurai deux jours pour moi - pour nous -¹⁷⁸

Pár percig - kiérve az utcára - alig eszméltem.

S még azt mondják - vannak ilyen szamarak is -, hogy ma már nincs tragikum.

Mi ehhez egy Othello jajgatása - csak jajgatás.

Ez a néma, panasz nélküli rezignáció irtóztató - hogy felocsúdjak e mindent felölelő letargiából, a boulevard-on megyek.

S mind e lárma, e kacaj nem jut odáig, hogy elhallgassa s betöltse azt a néma űrt, amellyel a szegény Charles rideg zárkózottsága betöltötte egész lelkemet.

Szerda, január 18-án.

Majdnem egész délután *Louise Read*nél.

De - leírom intérierjét s őt magát.

2 Bd. St. Germain. Harmadik emelet, két kis szalon, Louis XVI. bútorok tapissérie-kkel fedve. Madame Ackermann és Louise Read képei a falon. Mindenütt könyvek s többnyire dedikációval.

A kandalló mellett *madame Read*. Eleven szellemű asszony, ki egy időben nagyon érdekes lehetett. Mióta Charles fia (az ismert költő) meghalt, azóta gyászol, s a világ megszűnt reá nézve létezni.

Leánya *Louise*, a megtestesült idealizmus. Csak illúzió, csak szív. Barbey d’Aurevilly (ki különben úgy szereti, mintha leánya lenne) locomotive de bienfaisance¹⁷⁹-nak nevezte el. Ezer

- Én jól megvagyok így, ahogy vagyok, gyűlölöm a társaságot, nem szeretem Párizst; minden, amit még akarok az élettől, az a magány -

- És az életet?

- Imádom az életemet -

- De az életet, azt is szereted?

- Miért ne? -

¹⁷⁷ Tavasszal eljössz majd hozzám falura, egy-két napra - vagy ez áldozat lenne?

¹⁷⁸ Sürgönyözni fogok, ha lesz két napom a magam számára, a számunkra.

¹⁷⁹ Jótékonyági gyorsszolgálat

darabba tépi magát barátaikért, kiket mind bámul. Reggel az egyiknek költözni segít, délben a másikat eltemeti, délután tán a harmadik ágya mellé telepszik és ápolja, vagy tán egy negyedik esküvőjére megy.

Másokért és másokban él. Egyetlen öröme az, hogy annyi kiváló ember veszi körül.

Nálok: *Ardail de Musset*, Alfred de Musset nővére, ki nagyon hasonlít a költőre - kivált profilban.

Eztán *Theodor Ritter* özvegye és *Letournon*.

Amint mll. de Musset kimegy a szalonból, Louise dicsőenket zengedez róla.

Letournon. Mais voyons ma chère, nous sommes tous parfaits étant vos amis!

Louise Read. Est-il méchant ce monsieur Letournon, mais il n'est pas si sceptique qu'il en a l'air.

Letournon. Chère amie - je ne vous dis qu'une chose, il faut absolument que vous écriviez une mémoire pour nous justifier vis à vis des époques suivantes!¹⁸⁰

Louise, hogy kimentse magát, nagy erőfeszítések között egy néki tökéletesen közönyös asszonyság - kit azonban most barátnőjének nevez - megszólásához kezd. Hogy bebizonyítsa azt, hogy meg tudja szólalni barátait -

Hétfőn este Huysmanshoz megyünk Lujzával, addig is odaadja olvasni a mi-naturalista, mi-décadent író legújabb munkáját: *En Rade-ot*.

Ebéd után a boulevard Batignolles és Montmartre-ra flâneirozni. Szeretem Párizs ezt a részét - a tapeurök negyedét. A művész és modellje a színes lámpák alatt megfogja a percet - s légvárakat épít.

Egy café chantant-ban (*La Cigale*) bon franc rire, la gaité qui s'en va dans les salons.¹⁸¹

Többi között egy Offenbach operett, ms. *Choufleury* reste chez lui. -¹⁸²

Csütörtök, január 19.

Amint felkeltem s reggeliztem, *Sarah Bernhardt*-hoz. Nyitott haj, sűrű gombolyagban övezi fejét, alig érve válláig. Halvány rózsaszínes, sárga préselt bársony modern toalett. Halvány rózsák vállain. Nagyon szép volt.

Folytonos va et vient. Jablonowska, Jules Barbier (drámaíró, ki Jeanne d'Arc-ját akarja Sarah-tól játszatni), Stevens un gros jeune homme, beaucoup de bagout, bien habillé.¹⁸³ Egypár színésznő, Robertson, egy fiatal félénk, nőies mozgású angol festő stb. stb.

¹⁸⁰ *Letournon*. Ugyan kedvesem, mi itt mindnyájan az ön barátaik vagyunk és ennél fogva tökéletesek!

Louise Read. Ön gonoszkodik Letournon úr, pedig nem is olyan skeptikus, mint amilyennek látszik.

Letournon. Egy dolgot mondok kedves barátnőm: feltétlenül készítenie kell rólunk egy feljegyzést, amiben igazol minket az eljövendő korok előtt.

¹⁸¹ Egy énekes kávéházban (*A Tücsök*) egyszerű és közvetlen vidámság és nevetés, ami a szalonokban egyre ritkább lesz.

¹⁸² *Choufleury* úr otthon marad...

I. Tableau: Sarah a szoba közepén nyitott hajjal, lecsüggő karokkal, mereven nézve maga elé. Szembe vele az angol festő, ki lerajzolja, s én zongorázok (magyar nótákat s Rollinat-t).

Egyik sarokban Jablonowska és madame Gros (Sarah impresszáriójának felesége) mozognak nagyokat, nagyokat nevetve.

Nemsokára megérkezik Barbier, un gros bonhomme pas de race du tout, ki Jeanne d'Arc-kal akarja Sarah fejét telebeszélni. Már oda is adta az orléans-i szűz bronzszobrát Sarahnak, amely ott áll a kandallón kihívóan szűziesen -

Nem, ez nem neki való szerep, par exemple. Azt hiszem, érzi ő is, mert csak hallgatja, amit beszél, szemeivel néha mereven belebámul az ürbe, s nem replikázik szavaira.

Amint az angol elvégezte rajzát, odaugrik egy szökéssel mellé a kanapéra, s egyik kezét rátéve a kis angol vállára (ez elpirult, parbleu), el van ragadtatva. Elmondja, hogy a Robertson által pergamenre rajzolt képet fogja memoárjainak első lapjára tenni.

Tehát - memoárjai is lesznek.

II. Tableau. Ezután elküld zongorázni, mert modellírozni akar, vagy másfél óráig verem a zongorát.

Az agyagból orr és száj kerekítettik - belefáradva odajön hozzám, s végigkenyi a szakállamon az agyagot. Ça sentait très fort¹⁸⁴ - úgy látszik, parfümírozza az agyagot, amelyet használ.

Ötkor kikocsizik, én *Taine*-ékhez.

Taine - minden élő ember között az, ki leginkább imponál; s az egyetlen, akivel szemben mindig, de mindig lámpalázat érzek. Pedig a világ legjobb, legegyszerűbb és legjóakaróbb embere. S tán a *legnagyobb* is.

Je me sentais petit jeune homme en gravant l'escalier.¹⁸⁵

Már az inas megismert, s mosolygó arccal jelentette nevemet (egyszer tudniillik ms. de Hirschnek jelentett be, képzelhető, milyen alarm mind a háziak, mind az én részemről).

Végtelen melegséggel fogadnak, én nem tudok egy szót sem szólni, s ők egy szóval sem mondanak többet, mint amennyit e percben megérezhetek.

Taine. Zömök, középmagasságú ember, széles, előregörnyedt vállak, lassú, figyelmes járás. Pápaszemei alól kissé kancsal szemei érdeklődve s érdekesen csillognak ki. Igen egyszerű ruha, egyszerű atyai modor. Mindig jobban érdeklődik a fejlődő, mint a kész tehetségek iránt. Ez igen jellemző, s tán ez tette egy egész nemzetközi irodalmi iskola fejévé. Követői: Brandes dán, Bourget és Vogüé franciák, Henry James amerikai.

Mais distinguons:¹⁸⁶ Brandes (dán+francia); Bourget (francia+angol+német filozófia); Vogüé (francia+orosz); Henry James (angol+francia).

Taine-t minden ember érdekli, mindent a megértő és megértető kritikus szemével néz. Bár kissé az általa felfedezett kritikai rendszer (milieu, hérédité, circonstance historique)¹⁸⁷

¹⁸³ kövér fiatalember, akinek be nem áll a szája és igen jólőtözött.

¹⁸⁴ Erős szaga volt

¹⁸⁵ A lépcsőn felfelé menet jelentéktelen ifjoncnak éreztem magam.

¹⁸⁶ Na de vizsgáljuk meg közelebbről;

¹⁸⁷ környezet, örökletes tényezők, történelmi körülmények

pápaszemén keresztül lát mindent. Inkább angol, mint francia. Ki nem állhatja a frázist s a szellemeskedést. Ha beszél, mondani is szeret valamit, s ha beszél valakivel, hallani.

Az igazságot (amelyet annak tart) mindig és minden körülmény között kimondja, ezért igen sokan változékonyak mondják, s ezt felróják neki. Az ember szinte azt hinné, ő találta ki e híres mondást: il n'y a que les sots qui ne changent jamais.¹⁸⁸

Felesége méltó pendant-ja. Szintén pápaszemet hord, majdnem annyit olvasott, mint férje, de (s tán csak ez bas bleu-s vonás nála) kevesebbet bocsát meg. Leányok Geneviève. Encore une conglomération anglo-française admirablement réussie.¹⁸⁹

Az angol leány egyszerű, keresetlen s amellet ladylike¹⁹⁰ modora - a missek commonplace-a¹⁹¹ nélkül.

A francia tiszta ítélete - s az angol alapossága vegyült e lányban. Kár, hogy nem szebb. Kissé szegletes.

Náluk még vicomtesse de Vogüé (Melchior de Vogüé felesége), erről majd másszor; és vicomte Henri Bégouin, ki Magyarországon, Boszniában és isten tudja, hol utazott. Volt Strossmeyer-nél - s velem politikai disputába keveredett, amelyben Taine is részt vesz. Természetesen teleszitta magát Strossmeyer elveivel. Különben Pesten Berczik Árpádhoz volt ajánlva.

Eszes fiú, a Journal des Débats-ba ír rendszeren. Meg fog látogatni, Taine nagyon ajánlt egymásnak. Eszembe jutott, mikor Bourget-val boronált össze!

Aztán az akadémia gyűléséről volt szó, amelyről én (horribile dictu) semmit sem tudtam; nem olvasva tán öt napja újságot.

Taine-ék minden hétfő estére meghívnak, sajnos, a jövő hétfőn Huysmans-hoz ígérkeztem, s így csak a jövő hétre marad.

Este téra ctesse de Coubertinnél. A de la Chaussée-k. Zongora, politika stb., stb.

Péntek, január 20-án.

Afternoon¹⁹² tea Mrs. Fr. Marshalnál, a japáni követség tanácsosának feleségénél.

Igen sokan.

Mrs. Marshal. Ladylike asszony, kellemes modor.

Leánya, *Geneviève* a legszebb leány Párizsban. Olyan magas, mint én. Finom profil, fekete haj, sötétkék szemek, a szó szoros értelmében hattyúnyak. Franciául, angolul s németül egyformán jól beszél, spanyolul, olaszul gitárkíséret mellett énekel. Szépen fest, szóval - une merveille pas mariée.¹⁹³ Pas de dot.¹⁹⁴ Az emberek mindenütt egyformák.

¹⁸⁸ csak az ostobák nem változnak soha

¹⁸⁹ csodálatosan jól sikerült angol-francia konglomeráció

¹⁹⁰ disztíngvált, finom

¹⁹¹ banalitás

¹⁹² délutáni

¹⁹³ pártában maradt csodálatos leányzó

Itt még barátnéja, Löwenhaupt grófné, a svéd követségi tanácsos neje. Eleven asszonyka, szeret táncolni s mulatni.

Főleg a köztársasági recepciókról van szó, úgy látszik, az elnökkel a genre nem változott. Tout comme chez Grévy.¹⁹⁵

Tőlük maréchale *Canrobert*-hez, a híres *Canrobert* nejéhez.

La Maréchale: genre deuxième empire. Még két év előtt veresre festette haját, ma púderez. Finom száj és orr, mosolya style Eugénie. Sokat és hangosan beszél, csakúgy, mint barátnői: duchesse de Mouchy, madame de Pourtalès stb. stb.

Mlle. Canrobert. Type: femme artiste.¹⁹⁶ Copurchic¹⁹⁷ mozdulatok. Kereken mozgó karok, néha à la Sarah Bernhardt két hüvelykujját lecsüggő övébe dugja.

Fantasztikus ruha; atelier szótár: „mon type”,¹⁹⁸ „une bonne tâche”,¹⁹⁹ „dégringolons”,²⁰⁰ etc. etc. Különbözik egyike a bonapartista világ legeszesebb leányainak. S határozottan tehetséggel fest. Persze „école plein air” Bastien-Lepage genre.²⁰¹

A lépcsőházban egypár kép tőle. A szalonok tele imperialista emblémekkel (sasok, a császári család névaláírással ellátott képei, Louis Napoleon híres imádsága berámázva stb., stb.).

Mlle. Canrobert-rel főleg Taine-ről beszélünk, kire ő is, mint minden bonapartista dühös. Legalábbis furcsának találja azt, hogy dacára annak, hogy princesse Mathilde intimjeihez tartozott, megírta híres könyvét Napóleonnól.

Elég furcsa az a história, amit ennek apropójával elmond. Amint princesse Mathilde a könyvet elolvasta, egy névjegyet küldött neki, amelyen nem állott egyéb, mint ez a 3 betű: p. p. c.

Örökre elbúcsúzott tőle.

Akkor mondta Renan híres mot-ját: J'ai perdu une bien plus grande amie encore: l'église, par mes œuvres.²⁰²

Vasárnap este valószínűleg két helyen is találkozunk a *Canrobert*-ekkel: Pr. Mathilde-nál és ctesse Berthier-nél, hol tánc is lesz.

Este ctesse Diane-nál. Madame Monton, Cazalis feleségével, Bergeret, Marbeau, Masson, madame de l'Orange, mad. Brochot, ms. Coroller de la Vieuxville, baron de Cambourg de Boisjouslin stb., stb.

Eleinte nagy általános vita afelett, hogy vajon illik-e lâcher ses amis pour des amis qu'on a connu chez eux.²⁰³

¹⁹⁴ Nincs hozománya.

¹⁹⁵ Pont ugyanaz mint Grévy-nél.

¹⁹⁶ Művésznő típus.

¹⁹⁷ A copurchic szó 1886 körül lett divatossá Edgar Monteil *La bande des copurchics* című regénye nyomán és a jelentése kb. választékosan elegáns

¹⁹⁸ a zsánerem

¹⁹⁹ hálás feladat

²⁰⁰ lezüllünk

²⁰¹ plein-air iskola, Bastien-Lepage modorában

²⁰² Nagyobb barátot is elvesztettem: az egyházat, a műveim miatt.

Ennek apropójául: egy öregebb úr azt mondja ctesse Diane-nak:

- Moi pour ma part je serais jaloux en sachant que vous favorisez un de mes amis connu par moi -
Ctesse Diane. Dites au moins homme malhonnête, que vous étiez jaloux - on pardonne toujours la passé.²⁰⁴

Ezután mesdames de l'Orange és Brochot-val, valamint ms. de la Vieuxville-lel összeülünk, de össze egészen, une conversation plus qu'inconvéniente.²⁰⁵

Madame de l'Orange: une personne grande, des yeux noirs, teint mat. Belle mais ordinaire, 40 ans bien sonnés.

Madame Brochot plus que ça parbleu. Mais celle-là a beaucoup de distinction²⁰⁶. Olyan profil, mint Jean Goujon Dianájának. Style empire.

Midőn a két hölgy elmegy, nagy disputa is támad, hogy melyik lehetett szebb *egyszer*. (C'était cruel, du reste.)²⁰⁷

Az urak többsége madame Brochot-ra szavaz, madame de l'Orange mellett jóformán ctesse Diane foglal állást.

Boisjoslin igen helyesen jegyzi meg, hogy madame Brochot olyan, mint a második császárság legtöbb asszonya: hautaine, sourire glaciale en peu candée. Petit air dédaigneux qui - se fond par les chaleurs continus.²⁰⁸ De alapjában egyszerű minden imprévu nélkül, míg a harmadik republika asszonya összetett, titokszerű. Az olyan, mint egy márványszobor - emez, mint egy szfinx.

Tea után 2-ig beszélgetünk Vieuxville-lel egy kávéházban. Mindjobban előtérbe lép nála a gentilhomme breton,²⁰⁹ ki kétségbe van esve, hogy roturier-k²¹⁰ közé keveredett (!).

Különben igen érdekes dolgokat mond el a revolúció idejéből. Családjában eleget hallhatott erről: nagyanyját lefejezték, s édesatyja az anyatejet börtönben szívta magába.

Szombat, január 21.

Edmond Haraucourt-nál. Már elkezdett drámája írásához, melynek főszerepét Sarah Bernhardt-nak írja. Tárgya a bibliából lesz véve, hősnője Marianne, Heródes neje. Elmondja, hogy minden genre-ban akar írni; eddig már kiadott egy kötet verset, egy regényt (Amis) s

²⁰³ hűtlennek lenni barátainkhoz, olyan barátok miatt, akiket náluk ismertünk meg.

²⁰⁴ Ami engem illet, én féltékeny lennék, ha tudomásomra jutna, hogy valamelyik barátomat, akit általam ismer, különös barátságával tüntetne ki.

Ctesse Diane. Mondja inkább azt, maga hamis, hogy féltékeny volt - a múltat mindig megbocsátjuk

²⁰⁵ nagyon illetlen dolog így beszélgetni.

²⁰⁶ *Madame de l'Orange* magastermetű, nagy fekete szemei vannak, bőre sápadt. Szép, de közönséges, jóval túl van a negyvenen.

Madame Brochot még idősebb bizony. De ő nagyon finom.

²⁰⁷ Elég gonosz dolog, ami azt illeti.

²⁰⁸ fensőséges; jéghideg, kissé mázas mosoly. Lenéző arckifejezés, de ez lassan olvadozni kezd.

²⁰⁹ breton nemesember

²¹⁰ közönséges polgár

egy kötet pornográfiát (*Légende des sexes*). Regénye az idei szezon egyik legnagyobb irodalmi eseménye volt. 75 cikk jelent meg róla. Azonban sikere tisztán literális; mert csak két kiadást ért. Beszélünk a sikerekről. Párizsban három genre succès van: de la grande masse (Zola, Ohnet), ce n'est sûrement pas pour des qualités artistes!; du monde (les écrivains bien gantés, très, chics qui parlent l'anglais (genre Bourget, Vogüé); puis succès littéraire et artiste. En général les choses exquises pas à la portée de tout le monde, ainsi: Goncourt, Leconte de Lisle, Baudelaire.²¹¹

Nagyon rábeszél, hogy írjak franciául, pláne olyan szíves elvállalni a szöveg kijavítását. Ce n'est pas encore le moment psychologique!²¹²

Beszél a literális világ azon részéről, amelyet én nem ismerek: salons Charpentier, Daudet. Szóval a republikánus-naturalista salonokról, amelyekhez, úgy látszik, ő is számítja magát. Bár regénye az analitikus irányhoz hajlik. Mint mondja, három alak csak, s jóformán tiszta lélektan.

Bourget-t nem szereti, c'est un art faux²¹³ szerinte.

Randevút adunk szerdára Louise Readnél.

Este nálam az én „angol” Fbg. St. Germain-i uraim: D. de la Chaussée, Noël Goldsmith (ez legalább angol eredetű) és Pierre de Coubertin.

Vasárnap, január 22-én.

^{1/2} 1-kor villásreggeli *Robert de Mailly-Nesles*-nél. Sokat beszél az öreg marquise-ról, ki úgy látszik, nagyon beteg, de mint igazi parisienne, titkolja és hurcolja mosolygó arccal súlyos baját szalonból szalonba. Az utolsó percig élvezni akarja Párizst - addig, míg lehet. Mert persze az ember nem tudhatja, van-e olyan kellemes rezidencia a túlvilágon, mint ez. S ezért il faut en profiter.²¹⁴

Aztán intim dolgokat beszél. Toujours autour de son mariage.²¹⁵ Ha e tárgyról beszél, van a hangjában valami a nagypénteki lamentációk egyhangú, folyton ugyanazt hajtó melódiájából.

Ez is egyike a legérthetetlenebb s ezért legérdekesebb embereknek, kiket eddig találtam.

Különben a „fajta” legérdekesebb échantillonjai²¹⁶ ezek az ilyenféle alakok, pld. Robert de M. vagy Charles Waddington.

Itt még hiányzik a szenvedés egoizmusa. Ezeknek a szenvedés tisztán és kizárólag csak *szenvedés* és semmi más.

Míg mi művészek kétségbe lennénk esve, ha kifogyna a Golgotha ecete, amellyel folyton és folyton behintjük nyílt sebeinket.

²¹¹ Háromfajta siker van: a tömegsiker (Zola, Ohnet), ami biztosan nem a művészi értékeknek szól!; az előkelő világban elért siker (nagyon elegáns, állig begombolt írók, akik angolul is beszélnek, mint Bourget vagy Vogüé); és végül az irodalmi és művészi siker. Kitűnő, de nem mindenki számára hozzáférhető művek: Goncourt, Leconte de Lisle, Baudelaire.

²¹² Még nem érkezett el a lélektani pillanat!

²¹³ Hamis a művészete

²¹⁴ ki kell használni

²¹⁵ A házasságáról van szó mindig és újra

²¹⁶ példányai

Ezek nem adhatják ki, mint mi, azt, amit bevettek. Nincsenek szabad percek.

Il ne sont ici que pour souffrir.²¹⁷

Aztán még semmi forma, semmi stílus, semmi öntudatosság az egyéniség nyilatkozásában.

Csakis az, kinek az ember tökéletesen érdektelen, csak az nyilatkozhat közvetlenül.

Tőle látogatásokat kellett volna tennem, de lelki atmoszférám mást parancsolt.

Egyedül akartam lenni az emberek között.

Kimentem gyalog, szemező esőben majd egészen az Observatoire-ig. Megálltam a Luxembourg-nál, elnézve, amint a Nounou-k²¹⁸ kipirult arccal ülnek a meztelen statuák alján, s Aphrodité márvány bájai mögött ragyogó szemmel hallgatják a piou-piou-k²¹⁹ vallomásait.

A mozdulat ügyetlen, a mosoly merev s mégis - tán nekik van igazuk.

A külső boulevard-okon atléták. Nagy hangon hirdetik tudományukat. Repülnek, zuhannak a súlyos golyók a levegőben - s a nép bámul s lelkesedik. Tán nekik van igazuk.

Aztán a finom, nedves levegő alig érezhető fuvallata hárfahangokat hoz idáig. Az ének s a hangszer elhaló hangja összevegyül a járókelők kopogó lépteivel s az atléták kiabálásával.

A hárfa s a női hang odacsál ehhez a csoporthoz.

Egy régi kuplét énekelt a kis grizett a hárfa előtt:

Il fait un temps du diable
Les écluses tomb'nt d'en haut,
L'canard trouv'ça convenable
Pour un parti sur l'eau.
Veux-tu ma gigolette,
Dans un youyou prend'nos ébats?
Pour sauver la toilette
Emportons en tout cas,
Tralala iah io! viens ma gigolette!
Le plaisir nous guidera,
Dans tes yeux coquettes
Je lis qu' le bonheur est là.²²⁰

²¹⁷ Csak a szenvedésüknek élnek.

²¹⁸ Dajkák

²¹⁹ Bakák

²²⁰ Pokoli idő van,
megnyíltak az ég csatornái,
a kacsá szerint épp ez a jó idő
a vízi kirándulásra.
Van-e kedved mucuskám
csónakban szórakozni velem?
Hogy kíméljük a ruhát,
viszünk paraplét.
Trallala juhhé! gyere mucuskám!
A gyönyör fog kormányozni,
kacér szemedből
kiolvasom, hogy a csónakban
boldogok leszünk.

A dal hangzik csak tovább, vékony fuvolaszerű hang, néha-néha egy igazi gavroche²²¹ mozdulat. A túlsó oldal atlétáinak kurjongatása néha-néha félbeszakítja a dalt. A hallgatóság: kokottok, étudiant-ok, tanulók. Egymás után más és más szerelmi dalok. Az étudiant és kokott kissé közelebb húzódnak egymáshoz - már az első lámpák felgyulladtak.

Néha-néha egy víg csoport megy el mellettünk dúdolva, lármázva, aztán eltűnnek ezek is a ködben.

Valószínűleg ezeknek van igazok!

Madame Louise Ackermannhoz menekülök, az objektív pesszimista költőnőhöz, hogy tárgyilagosságával kissé lehűtse túláradozó alanyiségomat.

A szerelem: fajfenntartás.

Az ismeret: kételkedés.

Erény: fantázia.

Jutalom: a halál.

Végeredmény: Je ne sais ce que je suis, je ne sais pourquoi je suis, je ne sais où je vais, d'où je viens. Je ne sais rien et par conséquent doute de tout.²²²

S neki is igaza van.

Beszélünk Sarah-ról, ki pár év előtt meglátogatta. Elmentek aztán együtt egy szobrászhoz, kinél kinézve az ablakon egyszerre egész közel hozzájuk egy léghajó áthatítja a levegőt.

Sarah, amint ezt meglátja, felrántja az ablakot, s elkezd kiabálni: à moi, à moi le capitaine, je veux partir avec vous! - à moi -²²³

Persze nem hallották. Ackermann azonban úgy megijedt, látva, hogy Sarah olyan rémséges zajt üt az ablaknál, hogy attól tartva, hogy még kirepül az ablakon, megragadta szoknyáját, s visszarántotta őt.

Voilà une femme toquée celle-là, par exemple!²²⁴ - mondja az agg költőné, s aztán rémhistoriákat beszél el róla, hogy hány művészt és íróat „szeretett” már tönkre.

Sarah mint mumus. Ez elég mulatságos volt.

Azt találja, hogy dacára minden külsőségnek, Louise Read (kit ő étoile filante²²⁵-nak nevez), Sarah s az én párizsi egzisztenciám hasonlítanak.

- Mais non madame, ma vie est celle d'un cheval de sapin.

- Pas de plaisanterie, mon ami, c'est votre avenir. La fin des chevaux de courses est ça.²²⁶

²²¹ csibész

²²² Nem tudom, mi vagyok, nem tudom, mivégre vagyok, nem tudom, hova megyek, nem tudom, honnan jöttem. Nem tudok semmit, tehát mindenben kételkedem.

²²³ ide kapitány, jöjjön ide, szeretnék magával menni!

²²⁴ Ez egy hibbant nő, annyi biztos!

²²⁵ Hullócsillag

²²⁶ - Dehogyan, asszonyom, az én életem egy konflisó élete.

- Ne tréfáljon barátom, az az ön jövője. A versenylovak így végzik.

Ezután családi viszonyaimról beszél. Anyámról kell beszélni neki, miután ő atyjára ütött.

Végül megint megvizsgálja koponyámat.

Este 7-10-ig két fiatal angol festő volt nálam: *Mr. C. R. W. Bunny* (Ausztráliából) és *Alastair G. F. Cary Elwes*.

Mr. Bunny: hat láb magas. Szőke göndör haj, szőke hegyes szakáll és bajusz (francia módra nyírva), gyermekszem és gyermekszáj. Pedig lehet már huszonöt esztendő.

Mr. Cary Elwes: Kevésbé angol, mint társa termetre és arckifejezésre. Ideges, finom test. Igen éles madárprofil. Mélyen fekvő szürkészöld szemek. Keskeny, határozott, de fátyolozott karaktert sejtető szájszélek.

Főleg Bunny beszél.

Mind a kettő a preraffaelisztikus éra hatása alatt.

Költőik: Swinburne, Dante Gabriel Rossetti.

Festőik: (régiek közül) a primitívek: Giotto, Fra Angelico, Bellini, aztán a spanyol iskola és Leonardo da Vinci és Tizian arcképei. *Tout à fait mon affaire ça!*²²⁷

Franciák közül [*Üresen maradt*]

Mind a ketten Laurens tanítványai.

Bunny a rokonszenvesebb, de a másik azért mint ember jobban érdekel.

Este 11-kor bál ctesse Berthier-nél (pr. Wagram leányánál). Főleg a bonapartista világ, Maréchale Canrobert leányával és 15 éves fiával, marquise de Villeneuve leányával, vicomte Bégouin (kivel Taine-nél találkoztam), Carolus Duran (a festő) leányával, ctesse de Bismond, egypár Wagram, szóval Empire, amennyire csak lehet.

A háziasszony külsőleg insignifiante.²²⁸

Leánya: Susanne Berthier, mint az empire s a mi társaságunk kisasszonyai: szókimondó sans façon,²²⁹ s amellet némi imprévu²³⁰ is akad modorában. Fitos orrocska, chiffonirozott haj,²³¹ hamar és akadozva beszél. Valami egy liba s egy kokott között, persze, mindig illusionban azért.

Eleinte rémítően untat a „multság”. Egy sarokba húzom meg magamat, s onnan nézek bele a nagyvilági unalom ez örvényébe. (Mert már ekkor el voltam veszve: két quadrille s a cotillon s pár contre danse-om engage-írozva - oh irgalom atyja stb.)

Egymás mellett suhannak el mellettem a párok.

Monsieur: Quelle charmante soirée.

Mademoiselle: N'est-ce pas? Seulement *un peu trop de monde*.²³²

²²⁷ Ez nekem is teljesen megfelel!

²²⁸ Jelentéktelen

²²⁹ Egyszerű

²³⁰ Váratlan

²³¹ Tupírozott

²³² *Az úr*: Milyen kellemes estély.

A hölgy: Ugy-e? Csak egy *kicsit* túl sok az ember

N. B. ember ember hátán, már vagy tíz ember lépett a lábamra, ugyanannyi lökött oldalba, s az egyik egy csokoládéfánkot kent a frakkomhoz.

Monsieur: Et vous sortez beaucoup mademoiselle?

Elle: Pas mal monsieur, et vous?²³³

Felelet. Aztán nekiindulnak táncolni - persze egyik sem tud, legalább a mi felfogásunk szerint, s ha tudnának is, nincs hely, csak inganak előre-hátra cél és irány nélkül egy helyen - kikelve magukból, bíborpirosan - fáradhatatlanul.

Egy újabb pár: ugyanaz a konverzáció (tíz közül kilenc úr és kisasszony ezt fogja a contre danse-okban elmondani), ugyanoly szótár, lépések, mozdulatok.

S a nagyvilág urai és kisasszonyai így táncolják át fiatalságukat, míg aztán a házasság komoly ünnepélye véget nem vet a mulatságnak.

Hogy egy ilyen bal blanc²³⁴-nak szinonimája: multság, ez a szerelem legeslegnagyobb diadala.

Egy sarokban egy fiatalasszony. Veres, sötétveres (nem festett) haj, fekete szem, hófehér nyak. Fekete atlaszruha, mélyen, igen mélyen kivágva. Az új divat „boá”-ja, hol fedi hol kitárja a - kirakatot.

Mellette: *l'homme*. Ezek mulatnak, de ezeknek nem bal blanc - a multság.

Staffage: ki- és besuhanó décolletírozott, kicicomázott leányok, des mères bombées, vieux messieurs courisant les charmes fanées de ces dames.²³⁵

Kiséret: Waldteuffel, ki édes édes, nagyon édes valcereket játszik, harmonizálva a fal rózsaszínű ámoraival, amelyek halványkék alapon s halványzöld mezőben félhangon elmondják egymásnak titkaikat.

Most az *asszony* kissé hátracsúsztatja a modern kígyót meztelen nyakán, átfonja karjait a *férfi* nyaka körül, s átengedi magát annak a kéjnek, amelyet ez a miliő - - - *csakis neki* parancsol.

Amint aztán a mamák sorai előtt ellebeg a pár, ezek édesen mosolyogva néznek rájuk addig, míg - arckifejezésüket láthatják. Amint tovább lebeg a pár, s belévegyül a legitim eladó árucikkek hullámozó és táncoló zajába, a mamák arcai elsötétülnek, s végtelenül kegyetlen elszánt kifejezést öltenek fel.

Ez is struggle of life²³⁶ - de azt hiszem, hogy a győztes az *asszony* lesz a viadalban, ki kígyójával most eltakargatja a tánctól lihegő keblét, de nem azért, mert fázik, nem is azért, mert szemérme parancsolja ezt így, oh nem - hanem mert győzni akar.

A *férfi* pedig oldalán egy pohár champagne-t iszik, s a két korty között örök szerelmet esküszik neki - egy éjszakára.

S azt hiszem, nekik van igazok - (már *mint mondaineeknek*).

²³³ *Az úr*: Sokat jár bálba, kisasszony?

A höly: Meglehetősen. És Ön?

²³⁴ Fehér bál

²³⁵ Kövérkés anyák és öregurak, akik e hervatag bájú hölgyeknek teszik a szépet.

²³⁶ létharc

Egy quadrille: Susanne Berthier-vel. J'étais le jeune homme sousdit, elle la jeune fille. C'était amusant!²³⁷

Igen furcsa a kis Canrobert fiú, kinek ez első bálja. Gépiesen mosolyog, mereven bókol, s mondja el az otthon megtanult bókokat.

Nem táncol; még nem mer táncolni, mert azt hiszi, az egész terem csak őt nézi. Ez a carrière mondaine első stációja.

Az utolsó lesz, midőn a viveurré²³⁸ vált petit jeune homme²³⁹ azért nem táncol, hogy az egész terem őt bámulhassa.

Cotillon *Claire Canrobert*-rel.

Téma: a társaság, s a művészet, mint az két ilyen kételtű (amphibia) alakhoz illik.

Unja a világot, de örül annak, hogy fêtirozzák.²⁴⁰

S furcsa, hogy mégis feleségül rendesen a szép leányokat s az eszes leányokat veszik, kik tehát fêtirozva voltak, s így mondaine-ek maradnak a házasság után is.

Művészetről szólva elmondja bálványait; nem szereti a régi piktúrát, hamisnak s fade-nak találja. Hőse: Bastien-Lepage, kinek genre-jában van atyja arcképe is festve. Az antik szobrok untatják „ça me dit rien, c'est froid²⁴¹ -”, az újak közül Saint Marceau-t szereti, kivel azt akarja, hogy megismerkedjek. Én bevallom, hogy még a nevét sem hallottam.

Persze konverzációnk nem olyan sima, mint ahogy itt leírom, minden percben megzavarnak valamiféle figurát megcselekedni.

A cotillon végén egy pohár champagne-nyal szenteljük meg a megkötött barátságot.

Mind a kettőnk kezében cotillon emblème-ek (s az idén nem valami könnyű tárgyakat adnak), mlle C. kezében egy pár legyező, egy váza, egy nagy ridicule, egy tűtartó stb. Az enyémben lovaglópálca, meissen hamutartó, egy szivar, amely tulajdonképpen legyező s egy pár majd a földig érő másli.

Le ridicule de nos adieux était sublime.²⁴²

Négy óra mire hazaérek.

Hétfő, január 23.

Baronne de L'Espée-nél. Fbg. St. Germain.

Kicsiny, alacsony asszony, előreálló állkapocs, kicsiny szűrő szemek, éles nyelv, gyors ész, keserű ironia, mely azonban nagy szenvedésből fakad. Pár év előtt egyik fia, Henri vadászaton agyonlőtte a másikat.

²³⁷ Én voltam az említett fiatalember, ő meg a fiatal lány szerepében. Mulatságos volt.

²³⁸ Világfi

²³⁹ Szerény ifjanc

²⁴⁰ Ünneplik

²⁴¹ nem szeretem őket, hidegek

²⁴² Fennségesen nevetséges volt ahogy búcsút vettünk.

Leánya, *Louise* a Faubourg tán legeszesebb és legdégourdiebb²⁴³ kisasszonya.

Mindketten sont difficile à vivre.²⁴⁴

Az egész szalon Baronne de Karmel de St. Marinen rágódik, ki két hét alatt négyszer változtatta meg napját (én magam is a múlt héten egyszer hiába mentem hozzá).

La charité chrétienne de ces dames est tarie et voilà que la „charité mondaine” commence.²⁴⁵

5-kor Mss. Veryhez.

Américaine, ultra américaine. Kétszeresen parvenü: mint amerikai asszony, s mint olyan, ki egy esztendeje gazdag - de nem is olyan nagyon pedig.

Analízis: Sok józan ész mellett sok ferdeség. Azt tudja, hogy kétszer kettő négy, s mégis azt hiszi que les emblèmes royalistes la fairont „naître” (style Louis XV!).²⁴⁶ Imádta comte de Chambord-t, mindenfelé az arcképe, könyvek róla s liliomok. Minden francia királyért mondott gyászmisén ott van, s buzgón imádkozik, s negyven napig salátán s tojáson él - éppen úgy, mint minden skandalózus memoárt megvesz. Jóformán egyéb könyvet sem ismer, mint amit a rendőrség eltiltott. Azt hiszi, az egyik, éppen mint a másik, szükséges eleganciájához. Az egész párizsi társaságot ismeri névről, lehetőleg csak gens titrékkel²⁴⁷ veszi magát körül. S a boulevard St. Germainre ment lakni, hogy rányomtathassa a névjegyére. El van ragadtatva, hogy ablakából duchesse de Maillé palotájára és a club de pommes de terres-re lát.²⁴⁸

Férje. Igen józan matematikus fő. De józanságában zseniális. Feleségét szereti és megmosolyogja. Egypár új puskát talált már fel, így tehát többel bizonyította be koponyájának normális voltát, mint Schwarz Berchtold.

Este a cirque Fernando-ban s ott találok a kis Sarah Bernhardt-ot s a nagy társalkodónőjét, madame Guérard-t.

A cirkuszba úgy tévedek, hogy tulajdonképp Antokolszkijhoz indultam, de ez nem volt otthon, színházba késő, haza korán, s így - találkoztam a díva szolgálattevő nimfájával. A kis Sarah női Maurice, csak sport és sport néki a világ.

Furcsa szimptóma. Vajon Sarah így nevelte őket? Vagy tán annyit hallottak egész életükben művészetről, hogy megcsömörlöttek tőle? Chi lo sà?²⁴⁹

Kedd, 24. január

Az egész délutánt a két angol piktornál töltöttem, igen jólesett egy kissé kipihennem magamat, s valahol egyszer kiülni egypár órát jó magyar szokás szerint. 86 rue N. D. des Champs laknak. Igen nagy atelier, bár csak oldalvilágítás, mégis úgy hat, mintha plein air atelier lenne.

Csak Bunny volt ott, hogy megérkeztem.

²⁴³ Élelmes, merész

²⁴⁴ Összeférhetetlenek, nehezen elviselhetők

²⁴⁵ A hölgyek kifogytak a keresztény irgalmasságból, most a „világi irgalmasságot” kezdik gyakorolni.

²⁴⁶ hogy a királypárti jelvényektől ő is „született” (XV. Lajos korabeli!) arisztokratává válik.

²⁴⁷ nemesi rangúakkal

²⁴⁸ krumpliklub

²⁴⁹ Ki tudja?

Festett.

Szemben a bejárással egy algíri nagy plein air kép, amelyet egy barátjától kapott. Alatta pianínó. Az egyik sarokban igen csinos emplacement,²⁵⁰ orientális szőnyegekkel fedett kerevet, melynek háttérét bambusz szövet képezi, mely a nagy üvegfal egyik oldalán annak majd közepéig felfut.

A kerevet egyik szélén török állvány, rajta török, legyezők stb., stb. Az atelier túloldalán kék, színehagyott szövetből sátor, ebben lakik a piktor.

A falon mindenütt skiccek s félig kész képek.

Az atelier közepén a teremtésben levő kép. Nagyon érdekes s egészen eredeti.

Sziklás, szürkés ködbe futó táj. Az előtérben kékes fényben úszó három félmeztelen boszorkány táncol egy kopár kiszáradt fa körül, amelynek egyik gallyán magányos holló krárog. A fa alatt tűzrakás, amelynek vörös, meleg fénye bámulatosan olvad bele az egész képen átömlő szürkés-kék, hideg misztikus derengésbe. Mutat a tárgyról pár skiccet is. Tulajdonképpen egy ismert festőre sem hasonlít, tán Doréra kissé a fény kezelésmódja, s a színekben egy parányit Puvis de Chavannes-ra? - De nem - ezt csak rossz szokásból mondom, azt hiszem, egészen eredeti a felfogás. Barátjától, Alastair Cary Elwestől is mutat egy vázlatot, amelyből azonban ítéletet képességeiről levonni lehetetlen.

Míg Bunny lát festeni, én Rollinat-zok neki, midőn aztán belefárad a festésbe, ő zongorázik. Azt hiszem, jól játszik, de olyan jól, majd mindegyik darabba belesül.

Különben kifejti, hogy míg valakit jól nem ismer, nem tud neki játszani. Mennyire angol ez a mondása.

Sőt - nemcsak angol, hanem emberi. A zene, legalább az érzett zene, szó nélküli konfidencia; így tehát muzsikálni igazában csak intim embereknek volna szabad.

Five o'clock tea. Vie de bohème - anglaise.²⁵¹ Megérkezik Cary Elwes s még egy amerikai festő, kinek nevére nem emlékszem. Cary Elwes és Bunny most együtt játszanak pár darabot Csajkovszkijtól és Schumanntól. Elwes nagyon jól hegedül, keveset tud, sokat érez, s érdekes, ahogy a darabokat érzi.

Egyáltalán különös fiú. S ebben a művész menázásban megint látom azt a furcsa tünetényt, hogy a nagy vállas vagy hat láb magas Bunnyt tökéletesen papucs alatt tartja a másik ideges, gyengének látszó Elwes.

Hiába, csak *mi* tudunk már *akarni*, mai napság, mi nervózus és neurózus szubjektumok.

Különben az a természetes, hogy az olyan egyszerű, naiv s nagyon férfias atlétaszerű egyéniséget társa, kinek minden egyes idegszála külön akar - s külön érez, fogja vezetni - de mindig.

Ezalatt leszáll az est, az atelier vonalai elmosódnak, a pianínón két pislogó gyertya alig világítja meg a játszókat, a háttér egészen ködbe merül, s minden szürkés színt ölt fel.

Csak egypár kép emelkedik ki a ködből, s tisztábban már csak a „dance of witches”²⁵² látszik, amely most mintha megelevenedne, mintha a sovány, zörgő csontú boszorkák táncra perdül-nének, mintha a ropogó rózsák sárgás lángja végignyálná kiaszott tagjaikat, s mintha a holló fent a recsegő fák kiszáradt, tar gallyai között elkárogna a boszorkáknak élettörténetét -

²⁵⁰ Hely, elrendezés

²⁵¹ Ötórai tea. Angol bohémélet.

²⁵² Boszorkánytánc

A piktorok a danse macabre-t²⁵³ játsszák, mind a kettő elfelejtette már, hogy előjátszik, füttyöl, sívít a hegedű, peng, kattog a zongora - s zúg a háttérben a teaüst, barátságosan megvilágítva kékes, alig látszó lángjával az atelier egyik sarkát -

Ez is hangulat.

¹/₂ 7-kor haza.

Este előbb Noël Goldsmithnél, aztán fel a Battignolles-ra, a Divan japonais-t nézem meg és néhány más kávéházat. Végül a Chat noir-ba, hol Kiss Aladárt találok Fragerolles (az egyik Chat noir-i énekes!) és gondolom, egy Polignac társaságában.

Fragerolles iskolatársa volt Aladárnak.

Igen furcsa volt itt ezzel a két faubourg-i úrral lenni. Bár Aladárból kiűt a magyar vér, otthonosabban érzi itt magát, mint a másik.

Szerda, január 25.

4-kor a Readekhez.

Ott: *Letournon*, miss *Paget*, egy angol festőnő, Carolus Duran tanítványa és Vernon Lee barátnője, *Théodor Ritter* özvegye, *Darmestetter* és *Emil Michelet*.

Miss Paget hat láb magas. Hatalmas lábak és kezek. Igen-igen rövid ruha, majdnem shocking.²⁵⁴ Nagy mozdulatok, széles jókedv. Elle dit tout ce qui passe par sa tête.²⁵⁵ Különben arca és mosolya igen leányos, en somme en bon garçon²⁵⁶ vagyis inkább a good fellow.²⁵⁷

Darmestetter. Púpos. Kicsiny, éles *púpos arcél*. Miért hasonlítanak vajon a púposok mind egymásra? Miért vannak éppen ezek a szerencsétlenek megáldva az ironia fegyverével? A gondviselés vagy a természeti törvény adta vajon nekik védelmül?

Darmestetter különben tanár a Collège de France-on. Gondolom, az asszíriai és babilóniai történetet adja elő.

A napokban jelenik meg *Mary Robinson* általa angolból francia prózára fordított verskötetete.

Igen szép a fordítás, láttam belőle részleteket a Revue Bleu-ben.

Ezalatt érkezik meg *Emil Michelet*, a történetíró unokaöccse s különben író maga is. Sokat láttam két év előtt *Bourget*-nél, egyszer meg is látogatott.

Sovány, igen dekadens külsejű fiatalember, éles vonások. Okos, fátyolozott, melankolikus ironiát eláruló szem. Keveset s szakadozva beszél. Még mindig félénk, csakúgy, mint akkor volt.

Beszél *Maurice Barrès*-ről, kit szintén sokszor láttam *Bourget*-nél. Írt egy regényt, de amely úgy látszik, nem sokat ér.

²⁵³ Haláltánc

²⁵⁴ Botrányos

²⁵⁵ Mindent kimond, ami megfordul a fejében.

²⁵⁶ igazi kedves fiú

²⁵⁷ derék fickó

Ebéd után *Louise Readdel Huysmanshoz*.

Igen furcsán vagyok ezzel az íróval. Alig tudtam egy könyvét végigolvasni, s mégis roppant érdekel, s nagy tehetségnek tartom.

De kimagyarázom magamat. Könyveinek sujel-i s legtöbbször még alakjai is érdektelenek (a literatúrában ősenek, a híres Huysmans hollandi genre festőnek modorát utánozván), de aztán az egészet bearanyozza meleg szívével, s részleteket elragadó művészettel fest.

Így az „En Rade”²⁵⁸, „En Ménage”²⁵⁹-ban nem egy hely elragadott, s azért - e könyveket nem tudtam végigolvasni.

Legérdekesebb könyvei „À Rebours”²⁶⁰ (Montesquieu Fézensac alakjának analízise) és „L’art moderne”²⁶¹ című kritika gyűjteménye.

Mint ember azonban, reám nézve egyike volt a legérdekesebb francia íróknak, s nagyon örültem, hogy így alkalom nyílt megismerhetni.

A *Rue de Sèvres*-ben egy régi ház ötödik emeletén lakik.

Maga jött elénkbe. Közép normális termetű ember. Őszbe vegyült haj és szakáll. Hajlott orr, szürkés (gondolom, hogy szürkés) szemek. Melankolikus kifejezés az arcon. Inkább atyjára (hollandi volt), mint anyjára üthetett. Lassan, de affektáció nélkül beszél. Ha beszél, arca nyugodt, sok érzést fejez ki. Mosolyogni nem tud, ha mosolyog, arca eltorzul. Ez igen jellemző.

Intérieurje olyan mint önmaga s mint könyveinek lényege: meleg, tele hangulattal.

Előbb egy kis ebédlőbe léptünk. Itt egy nagy könyvszekrény, pár metszet, egypár régi porcelán. Asztalán elkezdett kézirat. Aztán szalonjába lép az ember. A sarokban kandalló, előtte pár szék. Alapszín mind a két pièce-ben hamvasszürke, s ebből emelkednek ki a rajzok, a porcelánok s egyéb műtárgyak.

A kandallónak mintegy pendant-ja egy kis asztal, efelett Goncourt arcképe (híres metszet), kissé tovább a saját arcképe, rossz, valami incoherent²⁶² festhette, úgy néz ki rajta, mintha a Mazasból²⁶³ ugrott volna meg.

Arcképe alatt *Odillon Redon* egy fantáziája, kevésbé örült, mint ennek a festőnek képei rendszeren szoktak lenni. Tárgya: egy egyiptomi arcú, félmeztelen s félig gótikus modern ruhába öltöztetett leányt az ördög magával ragad az úrben, Lucifer tudja, mit susog a leány fülébe, mert ez dermedten néz maga elé.

E csoporttal szemben kis könyvszekrény Huysmans híres könyveivel. (A legszebben kötött könyvei vannak Párizsban.)

Végre megmutatja hálósobáját. Itt érdekes két kis Rembrandt-metszet ágya felett.

Visszamegyünk a szalonba. Megmutatja kötéseit. Egynéhány valóban bámulatos. Pld. egy lilaszínű s aranyba játszó bőrbe kötött könyv (*Les croquis Parisiens*),²⁶⁴ belül zöldeskék alapú

²⁵⁸ Az öbölben

²⁵⁹ Együttélés

²⁶⁰ Visszafelé

²⁶¹ A modern művészet

²⁶² Société des Arts Incohérents (Összefüggéstelen Művészetek), kissé a dadaizmussal rokon irányzat a XIX. század nyolcvanas éveiben.

²⁶³ Börtön Párizsban

s elmosott arany virágú japáni papirossal. Ez határozottan a legszebb modern kötés, amelyet életemben láttam.

Érdekes Akydéneril kötése, félig Louis XV., félig japán. Ilyenféle dolgot kerestem én mindig, hogy a Goncourt-okat beköttethessem.

A hátlap, a sarkak és a belső papiros XVIII. század, míg a sarkak és hátlap közötti papír papier japonais, bronz színű aranydessinnel²⁶⁵. Igen érdekesek kartonírozott könyvei. Egypár úgy van kartonírozva, mint a régi szobák falain levő tapéták. Egynéhányon fantasztikus papír, arany és bronz alapon árnyszerű alakok; egynéhány pedig olyan, mintha selyembe lenne kötve.

Odaadja nékem könyvkötőjének címét, ami úgy látszik, nagy grácia részéről.

Különben ízlésének rafináltsága kissé emlékeztet *Des Esseintes*-re (az À Rebours hőisére).

Miután megnéztük a megnézendőket, letelepszünk a kandalló mellé. Eleinte főleg honoráriumról volt szó. Huysmans egy könyvéért sem kapott többet 1000 franknál. Így tehát úgy látszik, itt sem igen mennek a könyvek, s itt sem fizetnek a kiadók.

Louise Read pláne elmondja, hogy Barbey d'Aurevilly csak 500-at kap egy könyvéért, s volt olyan, amelyért semmit sem kapott. Szóval itt is csak, mint mindenütt, ki van az író az éhenhalásnak téve.

Persze kiveszi a francia literatúrából Zolát és Bourget-t s a *nem literatúrából* Ohnet-t, kik meggazdagodnak könyveik által.

Huysmans kivált az utóbbi sikerét nem érti, mert azt mondja, vagy irodalmi becsű egy munka, s azért kelt fel érdeklődést, vagy pedig mert felizgatja a burzsoá idegeit - de hát Ohnet egyiket sem teszi, s mégis 100 kiadást érnek könyvei.

Én megjegyzem, hogy Ohnet-t valószínűleg a vidék veszi, amely így képzele a „vie élégante”-ot, s el van ragadtatva az által, hogy egy író ízlése szerint festi le az általa nem ismert szalonokat. Ugyanaz a vidék, kiknek a párizsi nagyvilág ctesse de Keszler, madame de Stachelberg-Caze, és vicomtesse de Janzé, szóval azok a dámák, akik annyit etetik és itatják a Gaulois és Figaro riporterjeit, hogy így mindennap ott figurálnak e két újság hasábjain.

Ezután Bourget-ről kezd beszélni, kit ki nem állhat, azt mondja, hogy a Mensonges-ban egypár ignoble hely van. Így azt mondja, hogy egy helyt így kiált fel B.: „ah il n'y a que les souffrances des riches qui me touchent”²⁶⁶. Bourget szerinte igazi fils Proudhomme, parvenu, snobish etc., etc. Semmi művészi érzék, semmi eredetiség.

Hiába, a legnehezebb dolog a világon megbocsátani magának azt a sikert, amelyet az ember elért.

Félek, hogy Bourget-t is agyon fogja ütni könyveinek külső sikere, csakúgy mint Ohnet-t (ki végre is nem olyan szörnyű rossz író, mint ahogy mondják - így egy cseppet sincs André Theuriet alatt) agyonütötte.

Huysmans megveti és irigyli Bourget-t. Furcsa összeállítás. Kulcsa ennek az, hogy az À Rebours írója is azok közé a művészek közé tartozik (mint pld. a Goncourt-ok), kik lenézik a publikumot, s mégsem tudnak megélni tapsai nélkül. Az azon ezeregy tortúra között, amelyet

²⁶⁴ párizsi vázlatok

²⁶⁵ minta, motívum

²⁶⁶ engem csak a gazdagok szenvedése tud megrendíteni

egy szerencsétlen művésznak át kell szenvednie - talán ez a legnagyobb. S tán az a művész, kit a publikum lármás tapsai tönkretennének - tönkremegy azért, mert az az utált nagy tömeg nem tapsol neki.

Zsákutca mindenképp.

A legtöbb ember azt mondaná (így Louise Read is azt mondta), hogy Huysmans kárhoztandó, hogy így gondolkodik - lehet-e ítélni, értve a masina szerkezetét? azt hiszem, csak az ítél el, ki nem ért meg.

Majdnem két órai látogatás után ^{1/2} 11-kor az oszt. magyar nagykövetségi palotában a *Sadi Carnot* tiszteletére adott estélyre.

Óriási fil des voitures.²⁶⁷

A trónterem ajtajánál Hoyos és a grófné fogadják a vendégeket.

Hoyosné királynői modorral fogadja a vendégeket. Elle sait l'art d'être plus grande d'une tête couronnée - comme tout le monde.²⁶⁸ Ezt az asszonyt nagyon bámulom. Egyenlő művészettel reprezentál és - szeret. Tán a legjobb anya Párizsban. És ma szántam is nagyon, egyik gyermeke fent az emeleten fekszik hashártyagyulladásban, s neki lent kell fogadnia a vendégeket mosolyogva, nyájasan, leereszkedőleg. Fején egy nagy gyémánt diadém, nyaka tele gyönggyel, szíve felett nagy csillagkereszt, amelynek el kell fedni még azt is, hogy e percben tán vérzik.

A mosolygó, gyémántoktól csillogó grande Dame e percben Marie Antoinette-et juttatta eszembe, úgy, ahogy elképzelem magamnak sápadtan, de szilárd léptekkel indulva a vérpad felé.

Décidément il faut avoir de la race pour *savoir* souffrir.²⁶⁹

Hoyos igen nyájasan fogad. Igazi osztrák nagyúr, csak a feje spanyol.

A következő szalon közepén *Sadi Carnot*. Igen disztigvált alak. Finom profil, fekete, sima haj, sima szakáll, sima, sápadt arcbőr, sima modor. Szóval, a durva Grévy után a megtestesült simaság. Ez meg fogja, ez az ellentét menteni a republikát.

Madame Sadi Carnot megteremti a köztársasági grande Dame típusát s - a lilomok el fognak hervadni.

A szalonok zsúfolásig tele. Az egész monde officiel, az összes miniszterek s az osztrák-magyar társaság.

Néhányszor Munkácsyné gurul el mellettem, még a harmadik szalonba is hallani nyers, durva hangját -

Mais oui Miska - mais Miska l'a dit - Miska en revenant - Miska - Miska -²⁷⁰

Találkozom ctesse Borély de la Touche-sal (ki az öreg Esterházy Móric nővére). Une petite autrichienne, styl douairière de Graz. Sa fille... distinguée à la G. Pálffy.²⁷¹

²⁶⁷ kocsisor

²⁶⁸ Tudja, hogyan kell egy egész koronás fővel nagyobbnak lenni, mint mindenki más.

²⁶⁹ Úgy látszik, arra is születni kell, hogy valaki *tudjon* szenvedni.

²⁷⁰ Igen, Miska... de Miska azt mondja... mikor Miska visszajött...

²⁷¹ Kis osztrák asszony, a gazdag özvegyek fajtájából. A leánya, olyan G. Pálffy módon előkelő.

Löwenhaupt grófné, kit vagy ötször kell a cigányokhoz vezetnem, a szőke suédoise-t nagyon felpuskázza a Patikárius Ferkó „Kőrösi lány”-a.

Az estély vége felé a kis Orsini, Lajos unokatestvére bemutatja magát nekem. Csinos, rokonszenves fiatalemberke. Nagybátyjánál, a nagykövetnél lakik, elmondja, hogy Pétert majd mindennap felkereste az Hôtel du Palais-ban.

A szoáré végén hosszan beszélek Hoyosnéval, érdekelne tudnom, hogy tetszett neki a ménage Carnot.²⁷²

Igen disztigvált embereknek tartja, kitűnő modor, igen sok tapintat.

Szegény Comte de Paris, azt hiszem, eljátszotta kis játékait, és pedig örökre.

Ezalatt a cigányok folyton játszanak, a kis Patikárius megismerve engem s'en fiche des autres²⁷³ - s rokonszenves pillantásokat vált velem.

Décidément je m'entzigane.²⁷⁴

Amint az o. m. kolónia összeül a büfébe, odamegyünk a kis Orsinivel egész közel a bandához, s Ferkó kitesz magáért, eljátssza - a cserebogarat.

Határozottan külföldön nem volna szabad magyar, illet. cigány muzsikát hallgatnom. Ça m'enlève.²⁷⁵

Zichy Fedor felesége gyönyörű, éppen olyan szép, mint a férje - hogy is mondjam csak?

Különben nem szeretem az ilyen se hal, se hús egyéniségeket, mint Zichy és Széchen, kik o. m.-nak születtek.

Január 26., csütörtök.

V.r. után tüstént Kiss Aladárhoz. Mennyi, de mennyi emlékem fűződik ehhez a rue de Varennes-i palotához, felmenve a lépcsőn eszembe jutottak a 84-85-i napok, az első párizsi tél - az első párizsi szoárék. Aztán a vasárnapi teák -

Et par l'oubli tout s'efface et quand on oublie, c'est comme si rien ne s'était passé!²⁷⁶

Nemeskéri Kiss Aladár. Magas, karcsú, vagy 29-30 éves fiatalember. Külsőre hasonlít Bánffy Gyurkához. Fekete haj, bajusz és szakáll, egy kissé varjúra emlékeztet csakúgy, mint a „cigánybáró”. Aladár is zongorázik, és pedig szintén magyar darabokat.

Eszes, tiszta eszű fiatalember, nem erős jellem. Ma így - holnap úgy. Inkább szláv karakter, mint magyar vagy francia, azonban a szláv filozófiája nélkül.

Különös vegyülék. A francia gentilhomme igazi büszkesége, s a magyar gavallér snobish gőgje megvan benne. S jól megférnek.

A N. Kiss fiúk között legtöbb esze van, de legkevésbé rokonszenves.

²⁷² A Carnot házaspár.

²⁷³ Nem törődik a többiekkel

²⁷⁴ Határozottan elcigányosodom

²⁷⁵ Nem tesz jót nekem.

²⁷⁶ A feledés mindent elhomályosít, és ha az ember elfelejti, akkor olyan, mintha meg se történt volna.

Hiába, a család koronája csak mindig Margit marad, bár az öregeket is nagyon szeretem, és igen sokra tartom.

Többnyire párizsi és pesti pletykákról beszélünk. Ő is azt mondja, hogy a Párizsba jött magyarok közül Árvéd és Péter debut-ja sikerült legjobban, mi különben természetes. Legjobban ismerik az embert (Árvéd minden és Péter a mondén oldalról), legtöbb tapasztalatuk van, s nem lettek a pesti társaság „élelmes” kisasszonyai által elkényeztetve, mint egy Andrássy Sándor vagy Károlyi László.

5-kor *ctesse de Thury*hez. Petit Faubourg St. G. Kitűnő család, ókonzervatív eszmék, sárcipők és pot au feu.²⁷⁷

Madame de Thury. Kissé Blahánéra emlékeztet. Sánta. Az összes „beurre”²⁷⁸-ök egyik vezérkolomposa. Naponta tíz látogatást tesz, kétszer van egy quête pour les parures²⁷⁹, elkésik mindenünnen. Royalista, lenézi az idegeneket (magában), de azért eljár a colonie-ba, hol örülnek egy autentikus tizenhárom karátos fbg-i dámát etethetni és itathatni.

Sok bagout,²⁸⁰ de Faubourg St. Germaini formában: Louis XV. szótár. Style XVIII. siècle.

Férje: cte de Thury - a comtesse férje. Keveset beszél, össze van törve, gyenge - - a faubourg-ban généralnak nevezték el. Tán neje iránti gyengéd figyelemből?

Leányok, *Mathilde* 36, ősz. Nem szép, de - anyja eszét sem örökölte. Une bonne fille du reste.²⁸¹

Náluk igen igen sokan, többi között a híres duchesse de Ponner Lady of Caithreess. Ez a ctesse de Thury duchesse-e.

Ebéd madame *Goldsmith*nál. Egy angol eredetű családba férjhez ment fbg-i dáma.

A finom francia szellem e miliőben kifejlődött, szélesebb lett s eredetibb.

Újat mond majdnem mindig, igen egyszerű véleményt, kissé cassans²⁸² modorban. Különben ez az egész családra rányomta bélyegét; az angol individualizmus a második hatványon.

Férje insignifiant²⁸³, s ezt a család tudja, s érezteti vele.

Fiaik:

Ferdinand. Szőke-angol hangú és termetű, s francia szellemű vagy 34 éves ember.

Sokat tud, jól tudja, amit tud, de - tudatában is van ennek. Hidegebb és - eszesebb, mint az angolok rendesen.

Noël. Egyike intimebb embereimnek. 27 éves. Angol termet, arckifejezés (francia szemek - anyja szemei), kevesebb szellem s több szív, mint fivérének. Különben félek, hogy raté²⁸⁴. Öt

²⁷⁷ Húsleves

²⁷⁸ „Csenevész”

²⁷⁹ Ékszernezegetés

²⁸⁰ Bőbeszédű fecsegés

²⁸¹ Egyébként derék leány

²⁸² fölényes, ellentmondást nem tűrő

²⁸³ jelentéktelen

²⁸⁴ pályatévészett

évig dolgozott egy művészettörténeten, s most abbahagyta s cousinjének, a híres Etienne Fould-nak bankjába lépett, s bankár *akarna* lenni. Múltkor egész komolyan megkérdeztem, hogy tud-e számolni. Je l'ai piqué en vif - találva érezte magát.

Ebéd után az „Alcazar d'hiver”-be. Unalmas és érdektelen dolog, se Theresa, se Paulus.

Január 27., péntek.

Munkácsyénál.

Munkácsy: grosse race.²⁸⁵ Primitív ember, két-három századdal van elkésve, s ezért hatott itt annyira. Művei megleptek, mert a spanyolok korából valók anélkül, hogy azok modorát tökéletesen átvette volna. Van műveiben valami, ami egészen új, s ezért nem ebből a korszakból való, s ezzel hat.

Mint ember: jó, kedélyes férfi, semmi briliáns tulajdon. Érdekes hallgatás. Magyarul elfelejtett, s franciául nem tanult meg. Ez utóbbi lacune²⁸⁶-je meg füttyülése (magasan száll a daru stb.) teszi őt a legnagyobb hazafivá.

Liszt pár milliót adott hazájának, folytonosan segítette hazafiai, szellemével a magyar ember nivóját a lehető magasra tette a külföldön, s mindennél többet tett azáltal, hogy dacára társadalmi félszegségeinknek, évente Pesten töltött pár hónapot - s nem találták őt elég magyarnak arra, hogy hamvait hazaszállítsák.

Persze, nem tudott magyarul.

Mindehhez nem kell kommentár.

Madame *de* Munkácsy.

Pár év előtt egy recepció volt náluk, egyszerre csak Singer, vagy Smith vagy valami ilyenféle nevű urat jelentenek be. Madame de Munkácsy elébe szalad, megragadva kezét így kiált fel: „Tiens, vous êtes la vingtième personne qui arrive - et la première non titrée!”²⁸⁷

Azonkívül a grassouillette-ek²⁸⁸ közül való, kik nem elég souple²⁸⁹-ok, sem nem elég gömbölyűek, s modorban nem elég disztngváltak arra, hogy elfelejtessék természetüket.

La femme tambour!²⁹⁰ Határozottan Munkácsy életében és művészetében az oly szükséges nagydobot képviseli.

Sem többet, sem kevesebbet ennél. Vagy tán a szerelmet is? Kötve hiszem.

Ott még Daubré (az akadémiából), ki el van ragadtatva, hogy emlékszem arra, hogy pár év előtt Pesten járt valamiféle tudományos küldetésben.

²⁸⁵ durva fajta

²⁸⁶ hiányossága

²⁸⁷ Nahát, ön a huszadik vendég, aki már megérkezett, és az első, akinek nincs nemesi rangja!

²⁸⁸ kövérkés nők

²⁸⁹ mozgékony, hajlékony

²⁹⁰ Valóságos nagydobos!

Lévén az institut azon 15 tagja közül egy, kikre senki sem emlékszik. N. B. nincs olyan francia, ki többet tudna az institut tagjai közül 25-nél felsorolni.

Náluk ctesse de Moltke (a dán követ neje), madame Blest Gana, Löwenhaupt grófné, Marie Dumas, mlle de Némethy stb.

Tőlük a *Cazalisok*hoz.

Cazalislánál egy ismeretlen nevű költő, ki verseket mond. Rövid ideig maradok.

Aztán (Schärffenberg) grófnéhez, Némethy Emmy nagyanyjához.

Tipikus osztrák old Lady, ki azonban halad a korral.

Ebéd után *Thomas Adamson*hoz, kit Christ Mease ajánlott nekem. Festő, tán 29 éves. Sok naivitás, egyszerűség.

Nem oly érdekes, mint a másik két angol festőm.

Tea madame *d'Orange*-nál.

Genre: hogy is mondjam csak -

De kezdjük a „*circonstance historique*”²⁹¹-on.

Madame d'Orange csinos, tüzes, igen-igen tüzes, harmincöt-negyvenéves asszony, ki mulatni akar bármi áron. Könnyű vér és - világnézet.

Mondom, még mulatni akar s - egyedül áll a világon.

Nos tehát elle s'arrange et file directement vers son but.²⁹²

Intim barátnőül madame Brochot-t választja, ki tout à fait monde²⁹³, s azért igen sokat mulatott, mikor még mulathatott. Donc de ce côté-là des pardons infinis. Un repoussoir, chaperon et - tout le reste.²⁹⁴ Az Hôtel des Capucines-be megy lakni, ott megismerkedik egy rengeteg gazdag polgári családdal, madame Gailhard családjával, s azokat megtanítja a mondén szokásokra.

Íme oktatásának eredménye:

Madame Gailhard une femme bourgeoise, petits façons mièvres.²⁹⁵ Gömbölyű fej, orr (orrán egy kis bibircs), gömbölyű kezek, karok - - - gömbölyű, de egészen keveset beszél - hála madame d'Orange gondviselésének.

Mll. Gailhard. Ennek megtanította mesternéje, hogyha valami grivois²⁹⁶ dolgot mond, úgy rögtön utána mondja: oh mon Dieu mon Dieu, je dis des choses énormes.²⁹⁷ Ilyen genre-ban játssza a naivat - pedig alapjában valóban az.

Tud zongorázni, szavalni Bayet-től, a Théâtre Français ma oly divatos színésztől tanult. Szóval une demoiselle accomplie.²⁹⁸

²⁹¹ történelmi körülmények

²⁹² úgy rendezí életét és egyenesen a céljára tör.

²⁹³ egészen nagyvilági

²⁹⁴ Részéről tehát végtelen elnézésre számíthat. A tolakodókat is távoltage, kísérgeti és így tovább.

²⁹⁵ édeskés modorú polgárasszony

²⁹⁶ pajzán

²⁹⁷ Oh Istenem, miket is beszélek

Különben: Fekete kócos haj, óriási, papagájszerű orr, ragyogó, villogó szemek - ha a dupla naivitás elkopik, dupla veszedelem.

Néha olyan pirosra pirul, mint lángveres ruhája.

Fivére. Egyszerű fiú, de nem látja, hogy övéi nevetségesek. Szépen csellózik és énekel.

Ezenkívül *Desiré Cordier*, az oly naiv kis költő. (Ez az, ki egyszer elmesélte ctesse Diane-nál en plein salon²⁹⁹, hogy még - Marjolaine³⁰⁰!!). Ha még most is az - akkor örökre saecula saeculorum³⁰¹ az marad.

Itt még egy mama leányával - ez utóbbi hallgat, de - egy cseppet sem naivan. Meg egy katonatiszt.

Tulajdonképpen az egész raout³⁰² azért adatott (titulus bibendi)³⁰³, hogy én Bayet-vel megismerkedhessek.

Madame *d'Orange* halvány színekbe van öltözve, pompadour toalett, sok illúzió a kellő helyen.

Erős illat, bouche carminée.³⁰⁴ Eleinte a konverzáció sehogy sem megy. Nem tudnak egymásnak és nekem mit mondani, végre vagy tíz percnyi erőltetett konverzáció után belép *Bayet*. A Français³⁰⁵ beau³⁰⁶-ja. Delaunay, Worms és Coquelin szerepeiben játszik.

Finom, eszes profil, idegesen változó arckifejezés. Mozdulatai nyugodtak, igen gentlemanlike s férfias színész. Concert is going on³⁰⁷. Egymás után mindegyikünk valamit hoz a konyhára, szellemi piknik.

Bayet megkérdi, hogy mit szavaljon, persze én Leconte de Lisle-t szeretném tőle hallani. „Les elfes” című verset szavalja, aztán „Verandah”-t. Az előbbi sokkal egyszerűbben, mint ahogy Mounet Sullytól hallottam két év előtt *Samuel Pozzinál*.

Azután két komikus dolgot mond el.

Szavalat végeztével kérdezősködik, hogy tetszett nekem „La souris”, elmondom véleményemet. Ő is a darab legnagyobb hibájának azt tartja, hogy a helyzet kissé nevetséges, s hogy Max ostoba (pedig játszott is már párszor a szerepet). Megkérdem, mit tart a Francillon Riverolles-járól. (Ő játszott a Français-ban.) Szintén azon a véleményen van, hogy a darab csakis úgy bevégzett, ha Riverolles végül beleszeret Francillonba.

Kérdezősködik Barzesth-ről, kit sokszor látott Párizsban, volt is párszor a Français próbáin.

²⁹⁸ egyszóval tökéletes úrilány

²⁹⁹ az összes vendégek előtt

³⁰⁰ szűz

³⁰¹ mindörökön örökké

³⁰² összejövetel

³⁰³ ivás ürügyén

³⁰⁴ kárminvörös száj

³⁰⁵ Comédie Française

³⁰⁶ hősszerelmes

³⁰⁷ folyik a hangverseny

Tea után ártatlan játékok, csókokkal garnírozva.

Szegény, szegény mlle Gailhard, félek, hogy dacára 4 millió hozományának, ha soká marad madame d'Orange atmoszférájában - nem megy férjhez.

Szombat, január 28.

Látogatás *ctesse de Riaucey*-nél. Duc de Nemours kamarásának nejeénél. Kis vastag asszony, hogy magasabbnak lássék, igen hegyes s à la Tour d'Eiffel frizurákat hord, fejbúbján egy nagy tollal. Sokat beszél és gyorsan. Három dáma látogatja meg egymás után, mindegyiknek ugyanazt mondja el, egy házasságot (*Lui 56 ans, Elle 49*)³⁰⁸, valamint azt is, hogy a barátnéja iránti kegyeletből nem mondja 50 évesnek („Notez qu'elle a 53”).³⁰⁹

Mind a három dámát elragadja „szelleme”. Különben a konverzáció jóformán csak házasság, betegség, házasságtörés és halálózásról folyik. Sokat beszélnek a fiatal Duc de Caze-ról, ki egy Singer kisasszonyt (a híres varrógépgyáros leányát) veszi el. On trouve ça monstrueux. „Mais mon dieu, 2 millions de revenus, puis - elle peint.”³¹⁰

- Deux défauts de moins en tout cas - rá a felelet - assez, il me semble, pour être épousée. -³¹¹

Töle *ctesse de Béthune d'Auvergne*-hez.

Meleg veres bársonyfalú előszoba, nagy aranszegekkel kiverve, ugyanoly genre ebédlő.

Mauve selyem szalon, ugyanolyan bútorok, igen sok gyönyörű dolog, porcelánok, japonok. Az egész igen meleg, igen - hogyis mondjam csak. A levegőben átható ismeretlen illat - a szalon közepén a háziasszony ugyanolyan tónusú fogadó toalettben, mint szalonja.

Finom színek - szubtilis illat.

Comtesse de Béthune. Karcsú, magas, igen ladylike asszony. Kissé allongé³¹² profil. Rokonszenves, mosolygó szemek, finom attach-ú³¹³ lábak és kezek. Igen meleg, érző asszony, abból a fajtából, akik zongoraművészekbe szeretnek.

Semmi a parisienne sziporkázásából. A párizsi élet train-train-jét³¹⁴ alanguine³¹⁵ szenvedí át. Mindenünnen elkésik, mindig az utolsó, de nem azért, hogy az elsőnek mondják. Csak annyiban akar tetszeni, amennyiben szeretni vágyik. Egy cseppet sem kokett. Félnék - s ha nem szeretik, s meg akarja szeretetni magát, ügyetlen, s veszít kevés szellemességéből, míg a parisienne-ek nagy része ekkor a legbriliánsabb. Igen jó race, mint Béthune, csakúgy, mint D'Auvergne, „croisée”.³¹⁶

³⁰⁸ a férfi ötvenhat éves a nő negyvenkilenc

³⁰⁹ ugyanis ő ötvenhárom

³¹⁰ Szörnyűségesnek találják az esetet. „De hát Istenem, két milliós jövedelem, és a lány fest is.”

³¹¹ - Ez mindenesetre két hibával kevesebb... és azt hiszem, ez elég is egy házassághoz.

³¹² hosszúkás

³¹³ ízület

³¹⁴ mozgalmasság, szokások

³¹⁵ bágyadtan, erőtlően

³¹⁶ vegyes származású

Nála Hohenlohe hercegné. Megmutatja appartement-ját, s a könyvekről beszél, amelyeket olvas.

Tudja az Isten, miért, de a szláv asszonyokra emlékeztet. Igen érdekes érzésvilága - mindaz, amit *nem bír* elmondani.

Este *osztrák-magyar bál* a Grand hôtél termeiben.

Hoyosék, Zichyék, Széchen, Hohenlohe, Munkácsyék, Menndorff-Pouilly, Borély de la Touche, Esterházy grófné, mll. Némethy, Münster, Moltke grófné, Bachen, duchesse de Morny, marquise Hervey de St. Denis, Koroknyay (festő, Munkácsy ez idei tanítványa) stb., stb. Fényes, unalmas nyilvános bál.

Négyesek: mll. Borély de la Touche, Zichyné és Munkácsyné.

Széchen és Zichy Fedor des messieurs ni poisson ni viande,³¹⁷ se O. se M.

Dévisé:

„Hongrois daigne, autrichien puis - singe je suis!”³¹⁸

Menndorff-Pouilly: Kis édes, fiatal macska, szép ruhák hivatalosan viselve. Azt hiszem, púderezni magát. Kezeit úgy hordja, ha jár, mint a pincsik, ha aufwartíroznak.³¹⁹ Édesen elforgatott szemmel mosolyog, nyakát megszegi; féloldalt nyugvó, édesen öntelt, kívül pomádés kikent, belül üres fejecske.

Különben Párizsban kinevetik.

Hohenlohe közelebb a weanerhez, mint oesterreichisch unmittelbarhoz.³²⁰ S ez szerencséje, különben egy plein Autriche.³²¹

Külön négyes, külön sarok a teremben, külön asztal (amely azonban igen csudálatosan ellepetik a misera plebs³²² öt-hat tagjától), külön levegő is, azt hiszem - csak a vacsora volt olyan rossz, mint a többi halandóké.

Három igen szép asszony:

Zichy-Wimpfen grófné: gyönyörű, fekete mély szemek. Leányos, mély érzésű lélek kifejezői, de a szemek alján vékony, halvány kékes stráf. A virágra pille szállott, egy együgyű, könnyű semmis pille -

Szegény virágok! Legitim hervadás!

Karcsú swelt³²³ termet. Sovány nyak és karok. Mozdulataiban benne van az osztrák high tory lady³²⁴ önbizalma s merészsége. Ami meglepne egy fiatal leányos, párhónapos asszonynál, ha - ezt a típust *már mint* leányt nem ismertem volna ottan.

³¹⁷ se hal, se hús urak

³¹⁸ Méltóságteljes magyar, aztán osztrák, majd majom vagyok! - ez a jelszó.

³¹⁹ szolgálnak

³²⁰ osztrák közvetlenség

³²¹ telivér osztrák

³²² nyomorult nép

³²³ nyulánk

³²⁴ magas rangú konzervatív

Marquise Hervey de St. Denis. Ez királynői alak. Egy fejjel magasabbnak látszik mindegyik asszonynál. Magasra emelt hajlott orr, finom kis száj, hosszas nyak, gyönyörű mell és karok. A mellen és nyakon kirajzolt erek. Ez is büszke, de kivált a szépségére.

Különben is az osztrák grande dame és a francia modorában mindig az a különbség, hogy amaz gőgös, ez pedig büszke.

Amaz igen öntudatos, ez - olyan, aminőnek kell lenni.

Duchesse de Morny. A hírhedt fiatal Morny felesége, született Guzman Blanco leány. Kicsiny, sovány asszony, finom kis profil, madárszerű arc. Kis, alig látható bajusz. Igen fehér és igen rózsaszín.

Ennek színei hidegek (fehér, kék és rózsaszín), marquise Hervey de St. Denis-é melegek (mauve), Zichynée forrók (vereses-barna).

Háromig maradok.

Vasárnap, január 29.

Domenico Napoleone Orsinival a Bois de Boulogne-ba. Íme: *Do:* (amint a kis prince-t családja nevezi).

19-20 éves fiú. Igen kozmopolita (anyja Hoyos sz., nagyanyja Zichy, szóval un peu de tout).³²⁵ Gyermekes, boldog világnézet. Keveset tud még, keveset ismer a világból. Kissé olyan, mint aminőknek a fiatal lányoknak kellene lennie.

Azt veszem észre, hogy manapság a fiatal emberek hamarabb őrizhetik meg kedélyök szűziességét, mint a lányok. Miért? Question a résoudre³²⁶.

Tanulni küldték ide nagybátyja védszárnyai alá, s hogy be van fogva, természetesnek találja, s nem is igen kíváncsi az almára.

Egyszer körülmentünk a Bois-n, aztán haza.

Este *Antokolszkij*hoz. Azt találja, hogy megfogytam, hogy jobban hasonlítok Mefisztójához, mint valaha, megdorgál, il fait le petit papa,³²⁷ s így talán még szeretetreméltóbb.

Azt hiszem, a végtelen nyugalom, szerenitás teszi őt olyan nagyon rokonszenvessé, olyan, mint a puszták nagy folyói, mély, lassú, de erőteljes folyású.

Ma dolgozószobájába visz, úgy látszik, egy lépéssel megint közelebb jutottam Antokolszkij, az emberhez.

Szürkés-kék posztó fedi a cabinet falait, ugyane szövetből a függönyök.

Az ablak előtt óriási faragott asztal, rajta nagy halmaz könyv. A sarokban mély, széles támlás szék, előtte faragott fából könyvtartó, olyanféle, mint a hegedűsök pupitre-jei. Az állványon nyitott, biblia-szerű könyv: Oroszország története.

Itt szokott dolgozni esténként, ha - meg nem zavarom látogatásaimmal.

³²⁵ mindenből egy kevés

³²⁶ Megoldatlan kérdés.

³²⁷ atyáskodik

Az asztal túlsó végén felesége. Szőke, halvány, eszes profilja élesen válik el a szürkés-kék alaptól, értelmes szemeivel figyeli, amint férje beszél. Ha esetleg megakad a franciában, hirtelen kisegíti, s kikerekíti a tán félbeszakadt, megtört gondolatot.

Megmutatja a nagy orosz revüt, amely autobiografiáját közli. Tolsztojról beszélünk, kinek *Guerre et la paix*³²⁸-jét legjobban szereti művei között. Dosztojevszkij mélyebb, de nem olyan nagy művész. Turgenyev nagyon is európai neki, bár személyes barátja volt, legkevésbé szereti a három nagy regényíró között.

Legközelebb mindenesetre Tolsztoj áll hozzá, mert ez a legszélesebb, s amellet a legtöbb *race-a* van.

Ezután zene.

Már megint három órát töltöttem náluk, 12 volt, midőn kimentem a kapun.

Oly jólesik e briliáns hideg városban ez a miliő, amelynek mély hangulata megnyugtat, kipihentet s felfrissít.

Hétfő, január 30.

Nagy névralgia, amelyet cipelek magammal szalonról szalonra. A kálvária minden stációja között egy nagy pohár feketekávéval tartva magamban a lelket. A délután vagy 6 csésze feketét költök el.

Madame Gamard-nál. Ez ugrasztott ki pénate³²⁹-jaimból. Este Taine-hez akarva menni meg kell látogatnom, mert ott lesz és nagyon aprehezív. Nyárspolgári tulajdonság, különben *une bonne grosse dame*³³⁰. Kiss Margit a jó barátnéja, aki szerint sok esze van. *Pas fait la découverte jusqu'à présent.*³³¹

Igen szép intérieur. Gobelinek a falon, szép színvegyülék. Unalmas konverzáció még vagy öt asszonnyal.

Néha a dámák (hála névralgiámnak) mindent színt játszottak - s mosolyognom kellett hozzá.

Innen *Cordier*-hez, aki öt vagy hat szonettet olvas fel önmagától. Kissé miau-miau dolgok, de fog tetszeni, ez kell a publikumnak.

Vele *ctesse Diane*-hoz, ki keserű szemrehányásokat tesz, hogy már egy hete nem voltam nála. S büntetésül - meghí a konzervatóriumba páholyába vasárnap délután.

Igen finom, egészen *ctesse Diane*, *ça sent siècle Roi Soleil*³³².

Nála Pitt, egy hollandi író s még néhány dáma.

Mind egy Hobemma-képet vizsgálunk, amelyről mindegyik más véleményt mond, a grófné kétségbeesésére, mert meg akarja venni.

³²⁸ Háború és béke

³²⁹ otthon

³³⁰ derék kövér dáma

³³¹ Ezt eddig nem tapasztaltam

³³² a Napkirály századát idézi

Cordier felismeri Hobemmának, Pitt meg megesküszik, hogy nem az. Voilà le jugement des hommes et des amateurs.³³³

Este *Gräfin Schärffenberghez*. Unokájával, Némethy Emmivel úgy elfecsegjük az időt, hogy elkések Taine-től, s így a soirée-t a jövő hétre hagyom.

Mlle de Némethy (ahogy Párizsban ismerik) egy magyar eredetű Feldmarschall lieutenant leánya, kinek családja azonban már három generáció óta Ausztriában van, s az ottani high tory családokkal összeházasodott.

Ml. Emy: par apparence osztrák bécsi comtesse. De csak látszólag; kedvenc könyvei: Baudelaire, Goncourt, Maupassant, Vogüé.

Ír nem tudom hány újságba, fordít németből franciára és angolra.

Jár a Faubourg-tól le egész *(az asszony szempontjából beszélve)* Sarah Bernhardt-ig az összes párizsi szalonokba.

Sarah igen jó barátnője is különben.

A modernizmust úgy érzi, mint ahogy ezt csak egy meghódított s *megtisztult fejű* telivér asszony érezheti.

Huszonöt éves és emancipálta magát, egyedül jár-keel egy óriási calèche-ben³³⁴ nagy kuttyájával s egy umbrellával.

Igen rokonszenves leány különben, azt hiszem, egyetlen a maga nemében. Ezt pedig kevesen mondhatják el magukról.

Tanul oroszul, legújabbán magyarul, mutat pár feladatot, amit csinált. Azt hiszem, hamar meg fogja mind a két nyelvet tanulni.

Kedd, január 31.

V.r. u. írok négyig, az új cikkemet megfabrikálom, aztán Koroknyay Ottóhoz, Munkácsy új tanítványához.

Osztrák eredetű fiú, előbbi neve nem tudom, mi volt, különben anyja Somsich Pali nővére.

62 rue Legendre. Ötödik emelet. Csinos atelier. Elkezdett kép, egészen Munkácsy premier genre. A piktor maga erős nagy race, sok vér, Párizs, azt hiszem, nem fog néki semmit sem mondani. Kár volt ide jönnie, kivált miután franciául nem tud.

Este Alfred Cramailnál nagy ebéd, vagy 20-an; Henri és én muzsikáltunk. Untam magam. Pár grande bourgeoisie, gyönyörű ruhák rosszul hordva. Kellemetlen kifejezésű petit air chiffonék.³³⁵ Cramail maga szeretetre méltó, mint mindig.

³³³ Íme az emberek és az amatőrök véleménye.

³³⁴ lovaskocsi

³³⁵ sértett arckifejezés

Szerda, február 1.

Délután *Rupert Bunnynél*. Ez a fiú határozott tehetség, azóta egy vázlatot készített, amely meglepő: kéesszürkés elmosódott háttérből meztelen női alak lép elő, amelynek sovány aktja majdnem összefolyik a ködös levegővel. Csontos halálfejszerű arcáról rózsaszínű fátyol lóg két oldalt, amelyet messze kifeszít maga mögött csontos kezeivel. Mintha csak e rózsaszínű fátylon lebegne. Bámulatosan hull a kép felső részének e szürkéskékes rózsaszíne az alsó rész éleszöld gypére. Diszharmonikus és harmonikus egyszerre. *Note Wagnerienne en peinture.*³³⁶

Nagyon rábeszélem, hogy e vázlatot dolgozza ki.

Este *Louise Readhez*. Ott az ismerősök közül a ház leghívebb barátja, *Letournon*.

Sokat beszélnek mlle l'Oiseau-ról, ki *Daniel Lesueur* név alatt ír, s egy ignoble könyvet adott ki, a könyv címe: *L'amour d'aujourd'hui*³³⁷. Tartalma: a szerzőnő bosszúja. Egy fiatalembert tesz benne úgy látszik tönkre, ki házasságot ígért neki. Maga *Lemaire* (a híres kiadó) is úgy megharagudott reá (megjelenés előtt nem olvasta az opust), hogy visszavette a könyvpiacról, s így csak az első kiadás jött forgalomba.

Sokat beszélnek *Mary Robinson*-ról is, ki a szalon egyik habituée-je, s kinek egy kötet verse *James Darmestetter* fordításában e napokban jelent meg, s nagy sikert aratott. Darwinista versek, tán az elsők eddig.

Megnyugtató világnézet, a szerzőnő az evolúcióban reménykedik, s úgy, amint az állatból ember lett, reményli, hogy egyszer majd az emberből valami tökéletesebb lény fog származni.

Este *Munkácsyénál*. ^{3/4} 11-kor érkezem, azt híve, hogy nagy soirée van náluk, s ekkor már egy része hazafelé gravitál a társaságnak. Ott *Zichyék*, *Hohenlohe*, mlle *Némethy*, *Széchen*, s az angol és német követség egypár tagja. A nagy szalonban voltunk.

Főleg *Munkácsyval* beszélek, ki sajnos, nem tudja érzéseit szavakba foglalni, s így nem érdekes az, amit mond. Többen zongoráznak, végül énnekem kell pár magyar darabot elkövetnem. A Mester is belemelegszik, s elfütyüli zongorakíséretem mellett a „Nagypénteken mossa holló a fiát” s még pár más nótát.

Ha fütyül, akkor érzem meg leginkább egyéniségét, amely komor, nagyszabású, de filozófikus nervózus mélység nélkül.

Milyen különbség *Munkácsy* és *Antokolszkij* színei között is. Az előbbi sötét bordó és pávaszín, utóbbié sötét almazöld és fraise écrasé.³³⁸

Mindkettő mély, de az egyik hideg, a másik a lehető legmelegebb tónusban az.

A szín pedig egyéniséget is fejez ki, s kivált így művészeknél.

Csütörtök, február 2-án.

11-12 Orsini nálam. Reggeli után *Maupassant* új könyvét olvasom. Eddig igen érdekel, bár azt találok, hogy a könyv elején levő tanulmány s maga a regény (*Jean et Pierre*) ellentmondanak -

³³⁶ Wagneri hang a festészetben.

³³⁷ Szerelem ma

³³⁸ halvány eperszín

De majd csak a végén ítélek.

Háromkor *Hoyos grófnéhez*. Ott még Némethy Emi, ms. Wilkinson, madame Bamberger, vicomtesse de Brémont, és egy úr és hölgy, kik Ossip Schubin rokonai.

Érdekes tanulmányt nyújtanak az asszonyok ruháinak színei.

Ctesse Hoyos: barnásveres bársony fraise écrasé és almazöld díszítéssel.

Madame Bamberger: sötétzöld bársony ruha kékróka boával.

Ossip Schubin rokona: sötétkék bársonyruha szürke prémmel. Íme, a civilizációval párhuzamosan haladó színérzék három foka.

A német asszony elementáris színeivel, az osztrák chablonírtan „érdekes” harmóniájával, s a parisienne (mad. Bamberger) összehangolt ellentétes színeivel.

Három különböző korból és talajból fakadó ízlés. És csakúgy van a modorral is. A német szegletes, ügyetlen, az osztrák *hautaine*³³⁹, s amellet szegletes, mintegy kifejezője a kiváltságosok kiváltságos disztíngváltságának, Bambergerné (francia születésű) lágy, finom, puha mozdulatok, naivitás a raffinement-ban. Egy kézemeléssel finomabban árnyal, többet mond, mint a német Hofrätin körmondatos frázisaival.

Főleg Metzgerről van szó, az oly divatossá lett hollandi masszörrel, kinél már mindegyikök volt, mert nála gyógyulni meg az éppen olyan szükséges *to be of the accomplished gentle people*³⁴⁰, mint a Théâtre Français keddjeire járni, és Bourget regényeit olvasni már legalább ebben a percben.

Azt hiszem, a jó Metzger egész titka csakis az, hogy ezt az élvezettől elfáradt, kimerült népet pár hétre diétára fogja, kipihenteti, s jól meggyömoszli ráadásul. Ez a gyömoszolás aztán az etikett, amely alatt az árucikk elkél. (Massage)

Hoyosnétól *Taine*-hez. Ott igen sokan. Madame Boissier leányával, José Maria de Hérédia felesége és leánya stb.

Mennyire kifejezi az ember egész lényét mégis lakása! *Taine* nem is lakhatna másképp, mint ahogy lakik.

Egy nagy hôtél, rue de Canelle. Óriási széles, komor kőlépcső, egyike a nagyobbaknak Párizsban. A lépcső közepén óriási festett üveglak, amely templomivá teszi a keresztülsugárzó megszínezett fényt.

Még a kapus vendéget jelentő nagy harangja is komolyabban szól, mint másutt.

Sötétbarna bőrbútor előszobából kis szalonba jutunk, onnan pedig abba a terembe, hol a *Taine* család rendszeren fogad.

Fehér és arany labírozott faburkolatú fal, sárga selyem bútorok, egypár régi metszet itt-ott elszórva, sötét perzsaszőnyeg, óriási márvány kandalló, amely előtt hosszú uszályú, fekete vagy szürkés nehéz selyem ruhában *madame Taine*. Halkan, lágyan beszél, igen női és nagyon férfias tudományra és észre valló dolgokat mond.

Modora lágy, olyan, mint az angol asszonyoké, s mégis nemegyszer cassanszá tud válni.

Modorát csakúgy, mint eszméit férjétől vette át, ez érzik mindenből.

³³⁹ gögös, fensőséges

³⁴⁰ ahhoz, hogy valaki a felső rétegek teljes értékű tagja legyen

Taine is mindig igen nagy réserve-vel nyilatkozik, és mint ahogy ez a világ legnagyobb kritikához illik, belátja, hogy ellenvélemény is létezhetik, amelyet nemcsak a legszívesebben hallgat meg, de szinte látja az ember, hogy egy cseppet sem bánná, ha meggyőznék - mert hiszen ezáltal még *ő is* tanulna mástól egyszer valamit.

Ez az ember már annyit tud, hogy megért és megbocsát mindent.

És azt hiszem, ez a kritika utolsó szava.

Assurément il n'y a que les imbéciles et les gens malhonnêtes qui brutalisent en jugeant.³⁴¹

Puis les enfants et fous.³⁴²

Ugyan melyik kategóriához tartoznak az olyanféle individuumok, mint pld. a *mi Péterfynk?* Quesaco?³⁴³

Szeretném, ha valaki erre a kérdésre felelne, hogy megértve egyéniségét - ne ítéljem el.

De nini, majdnem Soroksárra jutottam.

Sokat beszélnek az akadémiai választásokról, Taine kétségbe van esve, hogy Labiche helyére most Meilhac jelentkezett, s így Vogüé megválasztatása még mindig nem bizonyos.

Többi között szó van Eugène Montonról is, ki még folyton megjelenik a választásoknál, és „halhatatlanságot kér”. Taine nem érti, hogy mi jogon. Két burleszk elég sikerült dolgot írt: „Le crapaud blanc!”³⁴⁴ és „L'éléphant”-t, azonkívül pedig egy egész hosszú infámis opust. Az előbbiek pedig igen könnyűek az akadémia mérlegére. „Du reste il est très drôle ce monsieur, il a l'air d'être un employé de pompes funèbres.”³⁴⁵

Szegény Monton - ha tudná, mennyire igaza van Taine-nek. Elmondom, hogy Munkácsyt be fogom nékik a jövő héten mutatni.

Hétfőre meghívnak ebédre.

Nálam ebéden *Adamson*, a Mease által nekem ajánlott festő.

Kellemes fiú, de azt hiszem, semmi egyéb.

Ebéd után nálam teán: Noël Goldsmith, Aymar de la Baume, Alastair Cary Elwes, Robert Bunny és Pierre de Coubertin.

Alastair Cary Elwes-zel igen hosszú vita a piktúráról és Bunnyról, ki még akkor nem jött meg.

Ő is rendkívüli tehetségnek találja Bunnyt. Elmondja, hogy B. mennyire megörült, hogy én legutóbbi vázlatát olyan érdekesnek találtam.

Abban eltér felette nézetünk, hogy én félek, hogy Jean Paul Laurens egyénisége rossz hatással lesz rá, annyira ellentétes Bunny egyénisége vele, hogy azt vagy el fogja nyomni, vagy pedig jellemző vonásait túlságosan kifejleszti, s így chargeírozni fog.

Egyáltalán azt hiszem, már nincs mesterre szüksége.

Elwes elmondja, hogy milyen gyorsan dolgozik, s mily könnyedséggel, szeretné, ha barátja rászánná magát Swinburne illusztrálására.

³⁴¹ Bizony, csak az ostoba vagy tisztességtelen emberek ítélkeznek kímélet nélkül.

³⁴² Na és a gyerekek meg az „örültek”.

³⁴³ Mi ez?

³⁴⁴ A fehér varangy

³⁴⁵ Egyébként furcsa úriember, olyan mintha egy temetkezési vállalat alkalmazottja lenne.

Az egész tea party együtt lévén, nem megy olyan jól a dolog, mint kezdetben; a csillagász Aymart, nemzetgazda Pierre-t s a három festőt nem ugyanazok a dolgok érdeklik.

Nekem kell vinni az egész konverzációt, fél 1-kor, midőn elmennek, quite broken down.³⁴⁶

Akkor látja az ember mennyit változott, ha régi s rég nem látott barátjaival jó össze. Aymar-, Noël- és Pierre-rel alig van közös témánk. Mindegyik a maga speciális irányában fejlesztette magát, s így útjaink szétfutottak.

Péntek, február 3.

Sarah Bernhardt-nál. Nála Jean Lorrain (egy fiatal poéta), aztán Hamlet fordítója, kinek neve most nem jut eszembe, egy fiatalasszony s még néhányan. Érdekes társalgás a férfi koráról. Sarah azt találja, hogy a férfi beszámíthatósága csak a harmincadik évvel kezdődik, addig mindaz, amit tesz, olyan, mintha semmit sem követett volna el. Addig, úgy látszik, azt hiszi, az asszony kezében van. Ça dépend de l'homme parbleu.³⁴⁷ Amit tüstént ki is fejtek neki. Ő egy kalap alá fogott minket mind, úgy látszik, vele szemben mind egyformák voltak.

Aztán elragadtatva beszél a fiatalságról - kiszidja barátnőjét, ki férjére panaszkodik - nincs joga rá Sarah szerint, mert egy évvel fiatalabb, mint ő. „Vois-tu, la jeunesse, il n'y a que cela, sois contente et bénis ton Dieu - le Dieu de l'amour pour ce hasard!”³⁴⁸

Sarah-val randevú - holnap reggel 10-kor Antokolszkijhoz megyünk együtt. Sarah csak egy szobrát látta, de ő is az élő legnagyobb szobrásznak tartja. Nem tudja, hogy Antokolszkij Párizsban lakik.

Tőle *Antokolszkij* atelier-jébe. A mestert ott találom. Megörül Sarah látogatásának, csak kétségbe van esve ő is, csakúgy mint én, hogy olyan korán jön - (csak villásreggeli után szokott lejönni műtermébe).

A.-nál egy fél óráig nézem, amint dolgozik, milyen finom árnyalatokat lát meg!

4-kor *Mss. Marshall*hoz - nála baronne de Hirsch, a grand Hirsch sógornéja (mint ahogy a háziasszony mondta), aztán még a portugáli volt külügyminiszter fia, *du Bocage*. Ma madridi attaché militaire. Igen eredeti fő, a szellemes gauloiserie³⁴⁹ és nagy komolyság furcsa vegyüléke.

Szó van arról, hogy a háború biztos, miután az orosz nagykövet, Mohrenheim, tegnap Floquet-nél ebédelt, aki pedig a kiállítás alatt (67-ben) nagyon megsértette az orosz udvart azért, hogy midőn a cár mellette elvonult, így kiáltott fel: vive la Pologne.³⁵⁰ Azóta az orosz követség egy tagja sem tette be hozzá a lábát, és íme, tegnap az egész csorda ott ebédel, ami csak legfensőbb parancs következtében történhetett.

Az attasé félig tréfálva, félig komolyan elmondja, hogy képzelel el Európa térképét a háború után: az osztrák tartományok Németország kezeibe jutnak, Galícia, Morvaország Oroszországéba, mi Romániával egy osztrák főherceg alatt új királyságot képezünk, Lengyelország tán lábra állítatik, s így tovább.

³⁴⁶ teljesen kimerült vagyok

³⁴⁷ Pedig ez attól függ, hogy milyen férfi.

³⁴⁸ Látod, az ifjúság - csakis ez ér valamit. Örülj és áldd a szerencsédért az Istent, a szerelem Istenét!

³⁴⁹ pajzánosság

³⁵⁰ éljen Lengyelország

A háború tulajdonképpen zsákmányát mint mindig, úgy most is Anglia (majd az utolsó percben lép közbe) dugja zsebre.

Mi pedig mind, kik itt most mosolyogva körülüljük a kandallót: félig tönkrement, tán egy kéz vagy láb híján itt összegyűlünk megint, s elsírjuk bajainkat, mosolyogva emlékezve arra, hogy egyszer másképp is volt - - -

Mindezt élénken, színesen mondja el, magas íves szemöldökeit, felkunkorodó bajuszát, éles markírt vonásait el-elhúzva, néha gúnyosan, néha keserűen, nemegyszer szomorúan. Furcsa típus, kár hogy elmegy vissza Madridba.

A Marshalloktól *maréchale Canrobert*-hez. Igen sokan, tulajdonképpen unom péntekjeit, velük alig lehet egy szót váltani.

Ott a *maréchale* idősb fia, aki a vadászoknál van valami vidéki városban (különösen Vésoul mellett), meg *Bourgoing* báró és báróné, a mi *Bourgoing*-unk unokaöccse és felesége.

Igen magas, karcsú ladylike asszony, még magasabb férj - tán egy öles.

Pestről beszélünk, Kiss Paliról többek között, ki B.-al iskolába járt.

Ebéd előtt *Dr. Meyer*hez, a híres Rudolf Meyerhez, ki tegnap jött meg kanadai farmjából, s itt tölt Párizsban pár hetet. Nála (különben Henri Lorinnél szállt meg) *comtesse de Chabrillan de la Tour du Pin-Chambly*. Egyike az „Oeuvre” dame patronesse-jeinek.

A doktor nem változott semmit, még mindig az éles, szúrós, kissé sündisznóra emlékeztető északnémet, annak minden jó és rossz, tulajdonával a második hatványon. Tán a házasság kissé megpuhította (unokahúgát vette el), valamivel lágyabb, évöbb, mint akkor volt, midőn egyedül érezte magát széles e világon.

Megmutatja fényképét családjával együtt. Felesége idősb, markírt vonású asszony, kis piciny gyermeke, amilyen a doktor egyéves korában lehetett, akkor midőn még sem a szociális áramlatokról, sem Bismarckról, de még Amerikáról sem tudott semmit.

Ctesse de Chabrillan egy igen jószívű, igen mosolygó s mosolyogva *cassans grande Dame* elragadtatva hallgatja a keresztényszocializmus nagymesterét, ki elmondja kanadai életét.

Beszél arról a néhány fiatal franciáról is, kiket magával kivitt, bolondoknak tartja, mert fiatalok. Kevésbé objektív embert különben, mint a jó doktort, életemben nem láttam, egészen individuális, s jóformán excentrikus nézeteit rá akarná mindenkire oktrojálni, s nem tudja belátni, hogy ilyen „számú” árnyalat, mint az övé, van egypár százezer a világon. Különben éppen ezért mindig érdekes az, amit mond és meglepő.

Minket magyarokat világfájdalmasoknak mond - úgy látszik, *még engemet nem* ismert ki mint embert. Az ember pedig nem érdekli, dacára annak, hogy abszolútan akar rajta uralkodni, mint akár egy ázsiai despota. Eddig csak egy embert talált, kivel meg van elégedve, s kiben tökéletesen megbízik, ez: *Henri Lorin*.

Meg az Oeuvre dame patronesse-eiben,³⁵¹ kik csakúgy, mint Lorin, eszközzé válnak kezeiben.

Este tea *ctesse Diane*-nál. Korán jöttem. Nála még csak *Boisjoslin*, *Marbeau* és *Bergeret* voltak. Madame de *Pierreclos*-ról (Lamartine elhalt unokahúgáról) volt szó, kiről mindegyik pikánsabbnál pikánsabb adomákat tud elmondani.

Csak egypárt említék fel.

³⁵¹ a jótékonyági egylet védnöknői

Valakivel kocsizni megy, az ábrándos úr eksztázisba jő, látva a bíborpiros lemenő napot: „Dépéchons-nous, dépéchons-nous, monsieur, avec le soleil ma vertu se baisse.”³⁵² Egyszer meg azt írta ctesse Diane-nak: „Ma vieille tante est au désespoir, sa petite chienne Mouillette âgée de 12 ans est devenue enceinte, elle a une peur bleue et aurait voulu plutôt que l'accident lui serait arrivé!”³⁵³

Az említett dáma elég konfúzus is volt, vele történt meg egyszer, hogy egy halálos beteg barátnőjéhez elküldte inasát kérdezősködni.

Csenget; az inas bejő, s meghajtja magát:

- Eh bien étiez-vous demander des nouvelles de mad. X?

- Oui madame.

- Bien³⁵⁴ - mad. de Pierreclos felveszi a letett könyvet, s folytatja az olvasást, az inas meg kimegy.

Ez különben az egész párizsi vie mondaine-re jellemző. L'affection des salons.³⁵⁵

Ezalatt a szalon lassan megtelik: Vieuxville, Hervé, a híres baronne de Cambourg.

Középtermetű asszony, téglaveresre festett haj, à la madame Pourtalès mosoly, száj és mozdulatok; tipikus második császársági asszony. Fekete selyem toalett, téglaveres atlaszpántlika a nyakon, meg ez is madame de Pourtalès utánzata.

Eztán Pitt, a hollandi író stb., stb.

Egy új alak a szalonban, egy fiatal, tán 24 éves író. Olyan magas, mint én, igen derűlten felrántja az ajtót, határozott léptekkel odamegy a háziasszonyhoz, mosolyogva meghajtja magát, s öt perc múlva a legeslegelőnkebb beszélgetésbe merül vele.

Éles arcél, igen horgas orr, göndör sok haj, kicsiny, felkunkorodott bajusz, nevető, szellemes száj és szemek. Hátra feszített vállak, nyitott bombé mell, váratlanul s fáradtság nélkül egyszerre fakadó mot-k: szóval olyan, minőnek az ember a Gaulois-t elképzei.

Amint az ajtón bejött, s comtesse Diane-t üdvözölte, megláttam benne a féktelen jókedvű, igaz, őszinte optimistát.

Ez a típus ma már elég ritka az itteni szalonokban.

Én főleg Pitt-tel és Vieuxville-lel beszélek, meg ctesse Diane-nal, ez utóbbival pletykázunk (!).

Az estély után az utcára érve lent esik az eső, én megállok, körülnézek - kocsin? vagy gyalog? Esernyőm nincs, de még teázni szeretnék menni. Egy hang mögöttem: „Voulez-vous donner votre bras, j'ai une parapluie, moi.”³⁵⁶ Visszafordulok: az én kis optimistám, kinek egész lényén ki volt fejezve annak az öröme, hogy ilyen csúf időben van esernyője.

Elfogadtam karját s esernyőjét. Ő tudta, én ki vagyok, neki könnyebb volt a dolga. Nekiindulunk a ködnek.

³⁵² Siessünk uram, siessünk, amint a nap lehanyatlik, úgy hanyatlanak az erkölceim is.

³⁵³ Öreg nagynénikém kétségbe van esve. Kis nősténykutyája, Nedveske, 12 éves korában teherbe esett, és a néni nagyon fél, jobb szerette volna, ha inkább vele történik meg a baleset!

³⁵⁴ - Érdeklődött Madame X hogyléte felől?

- Igen, asszonyom.

- Jól van.

³⁵⁵ Ez a szalonok modora.

³⁵⁶ Adja a karját, nálam van esernyő.

Öt perc múlva összedisputálunk, tíz perc múlva kibékülünk s egy fél óra múlva a Café de la Paix-ben ülünk teázva parlant métier.³⁵⁷

Kedvenc regényírói: Theuriet (horribile dictu) és Loti. Zolát, Bourget-t ki nem állhatja, mert örül az életnek és szintetikus.

Bon - encore quelque chose de nouveau.³⁵⁸

Elmondja, hogy egy kötet versének neve: Les extases, egy regényciklust ír, és egy revue direktora.

Ekkor már nyomon voltam, hogy kicsoda.

- Mais n'est-ce pas vous êtes Jean Berge.

- Eh bien oui? Vous n'avez pas su mon nom, mais c'est drôle ça - mais alors venez me voir, je demeure deux pas d'ici -³⁵⁹

Engem a kaland mulattat, s elmegyek vele, a szomszédban lakik.

Két nagy szoba; az egyik revue-jének direkcója, a másik szalonja.

„Revue littéraire et artistique” címe folyóiratának, híres arról, hogy Leconte de Lisle-nek, Zolának és még néhány modern félistennek csúful nekiment. Magáról Berge-ről, e kis titánról már igen sokat hallottam. Il est en train de percer.³⁶⁰

Most aztán én végigfeküdve két óriási támlás széken, Jean Berge pedig feltéve lábait a nagy tölgyfa asztalra, azon kezdjük, hogy égis magasztaljuk unisono ctesse Diane-t, kit ő is a legeszesebb s legsagace³⁶¹-abb párizsi salonkirálynőnek tart.

Aztán az asszonyról beszél, ez érdekli őt a legjobban mindenütt, irigyen mondja, hogy azt hiszi, Bourget-nek sok szerencséje lehetett az asszonyok között, hogy olyan sok rosszat tud róluk mondani.

Elragadtatva beszél a bordeaux-i nőkről - tehát Gascon - ezt is megláttam rajta. Un fanfaron vrai aimable et littéraire.³⁶² Tüstént összebarátkozik velem, azt mondja, szeret velem disputálni, azért. Emlékeül furcsa találkozásunknak odaadja Revue-jének tavalyi évfolyamát dedikációval, kötve. Azon feltétel alatt, hogy én is odaadjam néki dedikálva könyveimet - magyarul - mert így furcsább.

Olvas pár szonettet magától, erős, férfias souffle, csengő, áttetsző hang és struktúra.

Décidément cette soirée était „amusante”³⁶³ (atelier nyelven értve).

Nekiindulva a ködnek haza, cipelve a Revue óriási példányát, az avenue de l'Opérában látom, hogy pont 5 óra. God gracious és holnap pont 9-kor Sarah-nál kell lennem. Hát így ki alszik?

³⁵⁷ mesterségünkről beszélünk

³⁵⁸ Igen, ez megint valami új.

³⁵⁹ - De hiszen ön Jean Berge, nemde?

- De, persze. Ön eddig nem tudta ki vagyok, milyen furcsa; hát akkor jöjjön fel hozzám, itt lakom a közelben.

³⁶⁰ Most kezd híressé válni

³⁶¹ legbölcsebb

³⁶² Szeretetreméltó és irodalmi, hamisítatlan hősködő.

³⁶³ Határozottan „mulatságos” este volt

Szombat, február 4-én.

¹/₂ 10-kor Sarah-nál, vele Antokolszkijhoz.

Sarah: Fekete arannyal hímzett frígiai sapkaszerű süveg, amelyből elől és hátul kicsügg aranyveres haja. Barna bársony földig érő bunda, igen magas prémgallér, amely végigfut ruháján, s a bunda alján.

Igen jó kedve van. Elragadó az atelier-ben. Mindegyik szobornál tud valamit mondani, ami bámulatot fejezzen ki s amellet nem common place. A megkötözött Krisztust látta a kiállításon, erről azt mondja, annyira tetszett az egész bande-nak, hogy egymást küldték a kiállítás tartama alatt folyton. A keresztény vértanú kifejezését, Mefisztó aktját és hátát bámulja, Pierre le Grand szobrának kifejezését peu commode-nak mondja.

Az új Krisztus (ülő alak) előtt pedig extase finale-ban tör ki, ez egészen elragadja, s formálisan kiszidja Antokolszkijt, hogy műveit nem akarja Párizsban kiállítani.

Nem bírja felfogni az orosz művészt, ki undorodik a reklámtól.

Antokolszkij kifejti, hogy a művészt a publikum elrontja, aki a népszerűséget hajszolja, elveszti az igaz, az egyetlen érzéket, amely felfelé vezet. Nem a publikumnak, de a művészetnek kell dolgoznunk.

Sarah minderről meg van győződve, de azért mégis szívesen ott látná a nagydobot Antokolszkij nyakán *is*. Ez mindenesetre rokonszenvre mutat nála.

A.-tól vissza Sarah-hoz, kinél villásreggelizek.

Sarah tökéletesen el van Antokolszkij szobraitól ragadtatva, kit a legnagyobb élő szobrásznak tart, miután az egyetlen, aki nemcsak a formát, hanem az érzést is vissza tudja adni.

Én elmondom, hogy miben találom művészetüket hasonlónak: mind a ketten két elemre bonthatóak ultima analísi fel: a miszticizmusra és a realizmusra. Csodálatosan vegyül mindkettejüknél a lehető és lehetetlen: az igaz és a természetfölötti művészete. Aztán mind a kettő a túlrafinált és a primitív érzés vegyülete. Egyik úgy, mint a másik a primitívekre vihető vissza. Antokolszkij plasztikája csakúgy, mint Sarah-é, közelebb van Botticellihez, mint akár egy reneszánszi, akár egy modern művész plasztikájához. Egy orosz művésznél ez egy bizonyos fokig természetes, de hogy Sarah hogy jutott hozzá, azt még magam sem tudom.

A reggeli, az erős nehéz borok, s az, amit konstatálunk, Sarah-t felvillanyozzák: csupa szellem. A primitív-tragikus, s amellet szfinxszerűen ultramodern Sarah egy fél órára parisienne lesz. Igen sokat nevetünk, nevetve kiszid, hogy mért nem illesztetek egy hamis fogat oda, ahol hiányzik.

Én kétségbeesve konstatálom, hogy mindig csak hiányaimat veszi észre (múltkor meglátta, hogy egy gomb hiányzik egyik cipőmről). Jóízűet nevet, s egy borba mártott piskótát dug a számba.

Megfenyegetem, elmondva, hogy vigyázzon magára, mert ez is bele jut *ide*. Kíváncsian megnézegeti a zsebemből kihúzott pár üres lapot. „Eh bien j'y serai là, moi?” „Pas seulement ici” - „Où donc encore?” - „Mais sur plusieurs feuilles, pas seulement sur celle-là.”³⁶⁴

³⁶⁴ - Tehát rajta leszek, ezen? - Nemcsak ezen. -

- Hol még? - Hát több lapon is, nemcsak ezen.

„Eh bien bon, nous ferons attention toutes - tutta la famiglia; mais prenez encore de ça encore un morceau³⁶⁵ -”

Ezzel kezdi gentillesse-eit.

Igen-igen sokat nevetünk. Én feldöntök egy kávéscsészét, Sarah-t ez végtelen jókedvűvé teszi, azt mondja, látta, hogy ez lesz a vége -

Kezdődő névralgiámat ki akarja gyógyítani, megitat vagy öt csésze feketekávét velem (mégpedig az ő idegeinek készített kávé), a főfájás csak fokozódik, pedig Sarah mind furcsább, mind en train-ebb, mind érdekesebb.

Hiába minden, úgy érzem, hogy szétszakad a fejem - nem bírom tovább, 4-kor veszem kalapomat, s elmegyek.

Mit tegyek? este két soirée s egy bál.

Beülök a ch. d. f. ceinture³⁶⁶ egyik kupéjába, s elvitetem magamat a Montparnasse-ra.

Az egyhangú zakatolás, a gyorsan változó paysage, az ideges va et vient jól tesz idegeimnek, szinte azt szeretném, bár ütközne össze a vonat egy másikkal, a „jótékony sokk” tán könnyítené a fejem.

Kilépve a kupéból a hideg, az utcai élet, az ezer hang és szín végtelen kínossá teszi főfájásomat.

Egy negyed órára Bunny-hoz, kivel Schumann-dalokat játszatok, nem használ - aztán képeinek olajfesték szaga megkínoz. Tőle elmenve beleülök egy sapinba, s haza egyenesen behunyt szemmel a kocsi sarkába ülve - je roule je roule - je sens des couleurs et des odeurs épouvantables qui m'exaspèrent.³⁶⁷

Végre otthon - megmondom a portásnak, hogy ne eresszen fel senkit szobámba, míg nem csengetek, lefüggönyözöm az ablakokat, behúrom az ágy függönyeit, bezárom a szobát belülről, s alszom szombat du. fél 6-tól vasárnap du. fél 7-ig, tehát summa summárum: 25 órát, étlen-szomjan álmodva át szörnyűséges álmokat.

Vasárnap, febr. 5-én.

7-kor este jövök le soirée-ra öltözve.

Az hôtel, e kisebb szabású Krähwinkel, az én újabb excentricitásommal van elfoglalva. Kate Morgantól, a 35 éves, gondolat és érzésben szűz, színházban sohasem volt, s mindennap meztelen aktokat festő piktornétól kezdve Gabrielig, a vén német maître d'hôtel-ig, mind énvelem volt elfoglalva - awfully shoking, awfully shoking indeed.³⁶⁸

Ebéd után *Schärffenberg* grófnéhez. Némethy Emivel Petőfit olvasunk magyarból franciára fordítva.

10-kor *princesse Mathilde Bonaparte*-hoz, kinél még az idén nem voltam. Amint belépek az ajtón, nagy heurékával fogadnak, alighogy el bírom mondani körmondatos udvari bókomat a

³⁶⁵ - Hát, ha így van, akkor mindnyájan vigyázni fogunk, az egész család; no de vegyen már ebből még egy darabot. Ezzel kezdi kedveskedéseit.

³⁶⁶ chemin de fer ceinture = körvasút

³⁶⁷ gurul velem a kocsi, rettenetes színeket és szagokat érzek, amik a végsőig kétségbeejtenek.

³⁶⁸ pfuj, rémes, micsoda szégyen!

hercegnőnek. Egyenesen a zongorához cipel egypár fiatal leány és úr (a Canrobert-ek már bejelentették, hogy jönni fogok), s valcereket kell játszanom, hogy Claire Canrobert megmutathassa a bosztont egypár jelenlevő fiatalúrnak.

A valcer végeztével a Canrobert-ek egy más soirée-be mennek. A szalonban igen sokan: Robert de Bonnières gyönyörű, Andrásy Ilonára emlékeztető nejével, Henri Houssaye és amerikai születésű, hirtelenszöke, ideges mozgású felesége, Daubré (de l'Institut) stb., stb.

Princesse Mathilde. Alacsony, kövér asszony, meglehetősen plebejus kinézés - és (horribile dictu) modor. Igen nemes gondolkodás és szív. Tán ez összhangban van előbbi hiányaival?

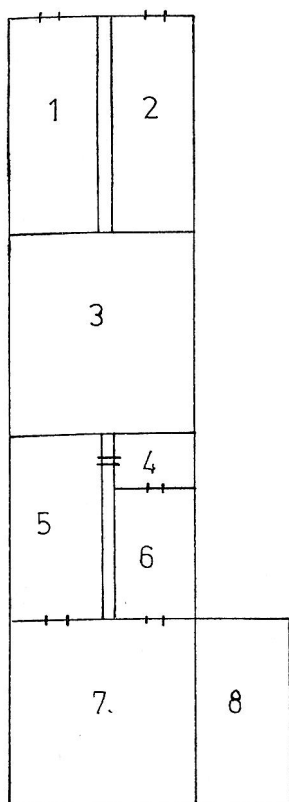
Én mindig csak azt csodálom, hogy tudta ez az asszony világhírű szalonját megalapítani, vagy a születés és a hatalom elég arra?

Igen commonplace az empire bája nélkül. Semmi, de semmi imprévu³⁶⁹, maga az egyszerűség. Profilját, voltak olyanok, kik királynőinek mondták: hajlott orr, sima homlok, húsos száj, arcok, gömbölyű áll, gömbölyű nyak, gömbölyű karok, rövid, igen rövid gömbölyű derék.

Az este babérkoszorúszerű hajdíz fején, óriási gyöngyök mélyen décolletírozott nyakán.

Udvari hölgye Baronne Abatucci. Disztingváltabb, finom arcél, könnyed modor. De semmi imprévu.

Appartement-ja igen szép. Íme tervrajza:

1-2 = a két kapualja fal által elválasztva

3 = udvar

4 = vestibule³⁷⁰

5 = kis szalon

6 = szalon

7 = nagy serre szalon³⁷¹

8 = ebédlő

A nagy serre szalon volt mintája a második császárság bibelot ízlésének. Ebben az óriási üvegházban sikerült először a legkülönbébb stílusok összehalmozása. A veres selyemmel fedett falak tele szebbnél szebb képekkel (Levy, Héber, Tony, Robert Fleury stb.). A terem közepét I. Napóleon nagy mellszobra dominálja egy arany sas és egy óriási pálma árnyékában.

Alaptónus: veres és arany, így tehát az összbenyomás igen meleg.

Az asztalon japon bibelot-k, régi bronzok, sèvres-ek, stb. stb.

Nagy előnye e szalonnak, hogy az ember észrevétlenül távozhat. A n. 5. szalonba lép be az ember, kezét csókol a hercegnőnek aztán a serre-be lép, s ott marad addig, míg akar - ha távozásra üt az óra, a No. 6. szalonnak megy ki az ember, amely szalon falain rokokó családi (?) képek.

³⁶⁹ váratlan, meglepő

³⁷⁰ előszoba

³⁷¹ melegház

Hétfő, 6. február.

5-ig Sarah-nál, aztán *ctesse Diane*-nál, akivel tegnap, ha oly rémséges névralgiám nem lett volna, s *ctesse de Kessler*rel a konzervatóriumba kellett volna mennem.

Azt hittem, szemrehányásokat fog tenni, kivált tekintetbe véve, hogy csak az utolsó pillanatban izentem neki. Szó sincs róla, a lehető legnyájasabban fogad, *Coroller de Vieuxville* leányát vitte el helyettem.

Beszél *Jean Berge*-ről, kit ő is igen rokonszenves, szeretetreméltó és tehetséges fiúnak tart. Kivált azt tartja elragadónak, hogy nagy vagyonát, ahelyett hogy leányokra költené el, egy revue-be fekteti (amely *sub rosa* legyen mondva, majd mindegyik számában ír a *Ctesse*-ről valamit).

E közben megérkezett *Vieuxville* leányával, ki csak pár napja, hogy bejött Párizsba.

Olyan furcsának tűnt fel ez a fiatal, 45 éves férfi, ki 26-nak néz ki, akivel úgy vagyunk, mintha kortársam lenne: amint egy fiatal leány kíséretében lép be, ki nem nővére, nem is jegyese, de leánya. Szinte apának éreztem én is magamat.

Sehogy se tudtam megtalálni a kellő hangnemet.

Furcsa, és úgy láttam, hogy *mille de Vieuxville* sem, ki (ami ez ilyen casusokban igen szokott dolog) nemcsak leánya, hanem - valamivel több, mint nővére atyjának. Gyermeki szeretete közelebb van a szerelemhez, mint - a legtöbb szerelem.

Ezalatt a *Comtesse* hétfői hadserege felvonul, egymás után, komolyan. Éltes *bas bleu*-k³⁷², fiatalos festett asszonyok, öreg generálisok és viceadmirálisok, pincsis és nem pincsis úrhölgyek. *Un cortège plus ou moins ridicule.*³⁷³

Mi a *Vieuxville*-lekkal az első szalonba telepedünk jókat nevetve egyik másik *passante-on*. „*Un éclair: c'était la nuit!*”³⁷⁴ Konverzáció a másik szalonból két vénasszony között, kik mind a ketten zsinóron ölebecskét vonszolnak maguk után.

Mad. A.: En faisant des visites cérémonieuses je laisse quelque fois Minette chez le domestique, en lui disant qu'il lui raconte des petites histoires. Elle est si intelligente la chère mignonne.

Mad. B.: La mienne n'est précisément intelligente, mais elle a très bon coeur.³⁷⁵

Ezalatt a két fentebb említett kiskutya összemarakodik *Kélaval*, *ctesse Diane* akadémikus nevű pincsiijével, óriási vonyítás, csaholás... a „*cours de conversation*”³⁷⁶ egy percre félbeszakad.

Mi persze jót nevetünk mindezen, oly vígak vagyunk, hogy a *Ctesse* is otthagyja *madame Ernest*et és társait, és kijő hozzánk egy kissé mulatni, tíz percnyi fecsegés után aztán vissza: „*Je retourne - finie ma récréation - je retourne à ma classe!*”³⁷⁷

³⁷² kékharisnya

³⁷³ Többé vagy kevésbé nevetséges menet.

³⁷⁴ Egyet villámlott, aztán megint éjszaka lett!

³⁷⁵ *Madame A.:* Olykor, ha ünnepi alkalmakra vagyok hivatalos, *Minette*-et az inas gondjaira bízom meghagyva, hogy meséljen neki kis történeteket. Oly intelligens a kis édes.

Madame B.: Az enyém nem mondható különösen értelmesnek, de nagyon jó szíve van.

³⁷⁶ a társalgási óra

Este nagy ebéd Taine-nél: *José Maria de Hérédia*, felesége és leánya, *Albert Sorel* az école libre-től, *Vicomte Bégouen*, *Anatole Leroy Beaulieu*, *Ribot* és felesége, *Melchior de Vogüé* és felesége (ezek csak ebéd után jöttek), *Berthelot* (de l'Institut) stb., stb. Én *Geneviève Taine* és *Bégouen* között ülök.

Egészen grand genre diner. Roppant sok szarvasgomba, excentrikus nevű ételek, *les truffes*, *les huiles*, *les glaces* stb. A menü ez a formája csak a legnagyobb szabású (ambassadeur, officiel³⁷⁸, stb.) ebédeknel szokásos.

Minden étel között más bor, kétféle champagne.

Még soha ilyen hosszasan mlle Taine-nel nem beszéltem. Igen naiv, eleinte igen furcsa, de később rokonszenvessé váló, tudós s eszes fiatal leány.

Mozdulatai kissé a fiatal vadászkutyákra emlékeztetik az embert. Az ember szinte azt hinné, hosszabb karjai vannak, mint más korabeli leánynak.

Atyjától a tudományszomjat (amely nála majdnem mint kíváncsiság jelentkezik), anyjától vonásait, s nagyon bas bleu s nagyon asszony egyéniségét örökölte.

Különben egészen angol. Legjobban angolul szeret beszélni, legjobban az angol irodalmat ismeri, s azt hiszem, még atyja munkái közül is legjobban azt szereti, amelyet Angolországról írt.

Egész közel hozzánk ül *Hérédia*. Fekete, sűrű haj, bajusz és szakáll, fekete, kissé csipás szemek, igen szellemesnek hiszi magát, folyton beszél, és folyton rosszat mond - barátjairól. Hadaró s kissé hebegő ékesszólását ideges kézdörzsöléssel kíséri.

Olyan, mint szonettjei: sok szóval s jól összeválogatott szavakkal alig fedett - semmi.

Felesége: une oie décolletée, épaules magnifiques.³⁷⁹

Leánya: atyja ideges mozdulatait örökölte. Azt hiszem, veres ruhában jött a világra.

Anatole Leroy Beaulieu. Olyan külső, mint ahogy a misera plebs a poétát elképzeli. Hosszú, göndör haj, torzonborz szakáll és bajusz, beesett, álmatag kifejezésű szemek.

Csak ha beszél, akkor nemzetgazdász, hangja biztos, erőteljes - messziről úgy hangzik, mintha mindig a kétszerkettőt mormolná.

Igen rokonszenves *Vogüé*, d'après ses apparances.³⁸⁰ Mert csak feleségét ismerem még mindig, akitől jóformán különbözik.

Igen gentlemanlike ember. Finom arcél, szőke, sima haj és szakáll. Északi fajra valló szemek. Olyan modor, mint amilyennek én, mielőtt Párizsba jöttem volna, a Faubourg gentilhomme-jainak modorát képzeltem. De többet róla, ha majd megismerem.

Különben emlékeztet unokatestvérére: *Aymar de la Baume*-ra kissé.

Az ebédetől $\frac{1}{2}$ 10-kor kelünk fel - 12-ig folytonos va et vient. Vagy százan lehattunk.

³⁷⁷ Megyek vissza, elmúlt a tízperc, megyek vissza az osztályba!

³⁷⁸ nagykövetségi, hivatalos

³⁷⁹ mélyen kivágott ruhájú liba, gyönyörű vállakkal.

³⁸⁰ a látszat szerint

Kedd, február 7-én.

Reggeli után látogatás comtesse de la Chaussée-nél és baronne de Coubertinnél.

Une visite blanche, Faubourg St. Germain - comme toujours.³⁸¹

3-4-ig *Haraucourt*-nál.

Felolvas pár gyönyörű részletet készülő drámájából.

Másnapra randevút adunk egymásnak Sarah-nál.

Henri Lorinnél, ki két nap előtt jött meg Rómából. Nála a doktor (Dr. Rudolf Meyer), érdektelen konverzáció.

Ebéd mrs. *Edward Velyn*-él. Kitűnő osztrigák (zöldek).

Két amerikai, egy német báró. Még mindig nem szokták meg, hogy gazdagok. Különbözik Very még mindig oly érdekes, mint volt. Felfedező ész, ebből a kaliberből (persze nagyban) lehetett Kolumbus és lehet Edison.

Nyugtalan, éles tekintet, mintha mindig keresne valamit, sovány, szikár termet, sárga, fonnyadt bőr. Egész „anyagát” idegei eszik fel: a lázas betölthetetlen drang,³⁸² amely az új megismerésére vezet.

Eddig egy ágyút fedezett fel, s ez alapította meg vagyonukat.

¹/₂ 11-kor búcsúznak tőlük, egy bal blanc-ra megyek. Ez lenne madame Very vágyainak netovábbja, ha egyszer legalább láthatna egy ilyen végtelen unalmas Fbg. St. Germain-i táncestélyt.

Soirée Baronne de *l'Espée*-nél. Une société „croisée”.³⁸³ A Lucinges-ek, Narbonne-ok, Bélizal de Gouzillonok, D'Epinay-k, Boisgelins-ek, madame de Mac Mahon, egypár La Rochefoucauld stb. stb.

A rue Casimir Périer-i palota összes szalonjai nyitva. Minden fehér és aranytól fénylik. A szalonokban a fal mellett egymáshoz szorulva ott ülnek a kipirult, felgyémántozott, mélyen kivágott ruhájú mamák, s előttük leányaik. Csupa primitív szín. Az ember alig hiszi, hogy Párizsban van. Nagy fény, de a raffinement minden nyoma nélkül. Az ember alig hinné, hogy ezek mind XIV. Lajos udvaroncainak egyenes ágú leszármazottjai.

Watteau és Boucher annak a kornak rafinált színeit festették, egy Chaplin vagy Moreau nem ennek a társaságnak művészi típusai.

A fény megmaradt, de a fény művészete elpusztult, az élet művészetét elnyomta - a biblia. Akkor jogok és kötelességek voltak, s csak az előjogokról akartak valamit tudni s kéjjel, könnyű vérral ürítették ki a serleget. Ma, midőn csak kötelességeik lehetnek - a kötelességet politikailag nem gyakorolhatván: teljesítik a vallás által előírt kötelességeket, s kivált egy parancsra tartanak: ne bántsátok a felebarátod feleségét.

A szerelem burzsoá lett, s így mindaz, amit *az a másik* szerelem létrehoz - hiányzik.

A zene hideg, nem ingerlő, a ruhák drágák, de a kokettség nyoma nélkül, az appartement-ok nagyszerűek, de fagyosak. A levegő tiszta, szín- és szagtalan, nyoma sincs annak a kábító,

³⁸¹ mint mindig

³⁸² vágy

³⁸³ vegyes eredetű társaság

üvegházszerű atmoszférának, amely a Szajna túlsó oldalán levő szalonok éltető levegőjét képezi.

Életszabály: a legitim szerelemnek honnête³⁸⁴ eszközökkel kell hódítania.

És a legitim szerelem diadalt ül, ez a testileg már satnya nemzedék még szaporodik, s fenntartja a francia történeti neveket az utókor számára.

Félreültem egy darabig, és hallgattam, amit ez a miliő beszél: „Hideg, ártatlan az élet és unalmas. Fehéren élünk, s fehéren ébredünk majd új életre. Fehér a szerelem színe, fehér a remény színe, fehér a fiatal leány legitim áruba bocsátott teste, fehér menyasszony ágya, fehér a koporsó lepedője is. Fehérek lesznek a liliomok sírjainkon, s fehér szárnyú angyalokká válunk hárfakíséret mellett - - - ezt a Waldteuffel-valcert fogjuk s ilyen hidegen énekelni majd akkor, midőn a paroisse papja schwarz auf weiss kiállította szeplőtlenségünkről a bizonyítványt.”

Ki mondaná, hogy 100 év előtt duchesse de Chateauroux, de Pompadour, marquise de l’Espinay volt ennek a *húsnak* és *vérnek* a neve.

Fehér táncosnőim ez este:

Mlle de l’Espée, mlle Lambrecht, mlle de Courcy, mlle de l’Espinay és cotillon mlle de Gouzillon de Bélizal.

Ez utóbbi az egész magyar kolónia nagy barátnője, igen eszes és originális eszű - gömbölyű fitos orrú, kevésbé disztigvált, de sok kiváló tulajdonú fiatal leány.

Négykor jutok haza, oly fáradtan és álmosan, mint Párizsban még (legalább az idén) nem.

Szerda, febr. 8-án.

Sarah-nál.

25° meleg a serre-atelier-ben. A serre³⁸⁵ közepén sötétveres s arany toalettben Sarah, ki comtesse de Béthune szobrát mintázza.

Parfüm, kábító parfüm által a levegőben tropikus atmoszféra. Elálmosítja, elkábítja az embert. A volière³⁸⁶ húsfőle madarának csicsergése még fokozza a hangulatot.

Folytonos va et vient: Dieudonné a vaudeville-ből feleségével, Jouffroy, egy öreg sánta marquis, kinek nevét elfelejtettem, Dreyfuss, a Klephe és Rupture írója. Másfél óráig nótázok, mert Sarah öfelségének ez így tetszik.

Judicről és Granier-ről van szó. Sarah jobban szereti Granier-t. Judic, azt mondja olyan, mint a cseresznyéből készült emberkék, csupa mell és has. Erről beszél - majd egyszerre odaugrik a zongorához, s leolvassa azt, amit zongoráztam - elmondja, mit képzel el e vad zene hallatára -

Kínos, beteg szerelemről beszél a nótá, amelynek vége nincs, amely olyan, mint azok a tropikus mérgek, amelyeknek készítésére ezer virágnak kell elhervadnia - s amelynek mérge a virágok illatának kivonatja.

³⁸⁴ tisztességes

³⁸⁵ madárház

³⁸⁶ madárház

Aztán megint tovább mintáz, az estszürkület leszáll, eltompul minden szín a nagy atelier-ben, csak az ő alakja marad megvilágítva, aranszínű feje, ruhája, olyan, mint egy tropikus pillangó, amint a forróságtól kiszáradt virágról virágra száll.

Egy keresztformába foglalt nagy tuskét ad ajándékba mint porte bonheur-t.

Örökre kell viselnem, mert ő maga törte le valami tropikus tartomány valamelyik buja Szent János-fájáról.

Töle Baronne de *Karnel de St. Martinhez*. Nagy hôtél az avenue Hoche-on. Nagy szalonok, igen sokan.

Ide az összes párizsi társaságok eljárnak - unatkozni. Legalább a szegény báróné szalonjainak ez a renommé-ja van.

Tán a háziasszony a hibás, vagy tán a szalonok unalmas tompa fakózöld és almapiros színében van a hiba, ki tudná megmondani?

Nála egy fél óráig, commonplace - kivált Sarah után.

Este estély *Munkácsyénál*. Főleg a monde littéraire hivatalos: Leconte de Lisle és felesége, Robert de Bonnières és neje, ms., mad. és mll. Chaplin, Brozik, madame Beule, a Dumas leányok stb., stb. Vagy 150-en.

A soirée kezdetén a Chaplin családdal az entréénál állunk, Mlle Chaplinnek bő alkalma nyílik rossz nyelvét ragyogtatni.

Később koncert, két olasz leány énekel igen hamisan szólókat és duetteket. Une musique chaotique.

Munkácsy bemutat *Leconte de Lisle*-nek, kit pedig annyira szeretek mint költőt, hogy nem akartam megismerni, mint embert. Leconte de Lisle - azonban maga akarta, hogy megismerkedjek vele. Hallotta, hogy én lefordítottam néhány versét az O. V.-ben és Bud. Szemlében.

Nos tehát sajnálom, hogy megismertem. Ezentúl már nem fognak olyan tiszta élvezetet okozni nagyszerű filozofikus versei, ott fogom érezni mindig költőjük kicsinyes haineux³⁸⁷ lelkét.

Egész idő alatt Sully Prudhomme és Coppée ellen beszélt, kiket olyan semmis talentumoknak mond, hogy ha valóban ilyenek lennének, akkor csak a legnagyobb pitié és commiseration-nal³⁸⁸ kellene róluk beszélnie.

Különben élénken Lisztre emlékeztető fej, azzal a különbséggel, hogy Liszt feje finomabb, szellemesebb és férfiasabb volt amellet.

L.d. Lisle feje és mosolya egy vénasszony fejére és mosolyára emlékeztet. De nem egy jószágos vénasszonyéra.

Furcsa, hogy mind e sok kicsinyes hiba oly szépen megfér a nagy költő óriási tulajdonságai mellett.

Az elhalt generációból legnagyobbnak *Victor Hugót* és *Baudelaire*-t tartja. Ez utóbbit azonban amellet igen ügyetlennek, kinek minden egyes versének megfaragása roppant sok bajt okozott.

A modernek közül csak az egyetlen Haraucourt-t tartja tehetségnek.

³⁸⁷ gyűlölködő

³⁸⁸ sajnálat és együttérzés

Munkácsy bemutat *Bonnière*-nek is, akivel azonban alig válthatok pár szót, mert felesége elcipeli.

Csütörtök, febr. 9.

Délután Antokolszkijéknál, csak A.né van otthon, megmondom neki, hogy szombat du. Sarah-val férje atelier-jébe megyünk.

4-¹/₂ 7-ig *Jean Berge*-nél. A fiatal írók folyton jönnek mennek.

Többi között: Fouquet, egy angolosan kinéző unalmas típus. Aztán comte Ostrorog és ms. de Gayffier, az előbbi egy igen csinos kis novellát olvas fel.

Jean Berge megígérteti velem, hogy új revue-jében, amely a *Revue artistique és littéraire*- és az *Indépendant*-ból lesz egyesítve, rendszeren írni fogok. Megígérem, de hogy lesz a francia nyelvvel?

Este cigányokat megyek hallgatni a *Café Orientale*-ba.

Egészen más világba visz ez a zene. A mi naiv, meleg, még az érzési stádiumban levő világunkba; s bár maguk ezek a cigányok nem rokonszenvesek, mégis fel tudnak melegíteni, s átengedem magamat itt oly ritka szubjektív érzéseimnek. Eszembe jut az én jó kis Palim, s azok az órák, midőn mecum solus - voltam annyiszor, de annyiszor. Azok az órák, amelyeknek hangulatai annyiszor kétségbeejtettek volna, ha a fájdalomnak nem lenne meg mindjárt vigasza önmagában. Tán ez a művész egoizmusa.

Ez az öröm, amellyel a művészet tölti meg lelkünket, édes.

Kiérve a boulevard zajába, éreztem a végtelen különbséget a két hangulat között - odabenn ez a síró hegedű csak érzésről beszél - idekűnn a lármás, sziporkázó, illatos tömeg - csak ennek ellenkezőjéről.

Otthon jobb, itt könnyebb az élet.

Péntek, febr. 10-én.

Vicomtesse de *Bélizal de Gouzellonnál*. Ultra legitimista asszony. A nyárspolgári érzések, s a túl arisztokratikus eszmék furcsa konglomerátuma. Mindenben, ami a morális világhoz tartozik, kicsinyes, korlátolt; mindabban, ami a politikai és szociálishoz - szintén. De természetesen egészen más formában.

S a Fbg. St. Germain egész ókonzervatív, kissé penészes frakciójára ráillik ez.

Különben kicsiny, vastag asszony a finomultság nyoma nélkül, setétveres apoplektikus³⁸⁹ fej, vastag karok, rövid nyak, rövid ujjak, lerágott körmök.

Az ilyen teremtés csakis jó lehet - s ez valóban az; s nem mentségére mondom jónak.

Tőle madame *Floyd-Jones*hoz. Tökéletesen ellentéte. Ez az amerikai asszony, kinek tán nagyapja még aranyat ásott Kaliforniában, vagy pedig bányamunkás volt, a grande Dame minden allűrjét *felvette tudatosan*. Csakhogy ez a tudatosság kiérzik, s így - mégsem az.

³⁸⁹ gutaütéses

A párizsi társadalom azon osztályához tartozik, kik a nagyvilág minden pletykáját tudják, egyrészt az en vue³⁹⁰ egyéniségek barátaitól, másrészt a Gaulois-ból vagy a koronként megjelenő *chronique scandaleuse*-ökből.³⁹¹

Roppant súlyt fektetnek minderre: madame Floyd-Jones kétségbe van esve, hogy Duc Decazes egy Singer kisasszonyt vesz el, nem tudja megbocsátani a mi uralkodónknak, hogy Hirschet a Herrenhaus tagjának nevezte ki, a Bernhardt-Jablonowska házasság beteggé tette. N. B. egyiket sem ismeri ezen „urak és hölgyek” közül.

Ahogy az upper ten thousand³⁹² dolgairól beszél, emlékeztet kissé a komornák és inasok pletykáira; már azért is, mert szavainak szintén alkóvszaga van - bár ő maga sohasem érezhette - *élvezhette* (ezt a szót az ő szempontjából használom) e „selected smell”-t.³⁹³

5-kor *Louise Read*hez. Nála madame Theodor Ritter, Édouard Grenier, Georges Lorin (Rollinat barátja) stb. stb.

Édouard Grenier: poète arrivé aux hauteurs - de Souлары et Arvers.³⁹⁴ Középtermetű, szabályos vonású, ősz és rózsaszín öregúr. Középszerű mindenben. Igen megőrül azon érdektelen dolgoknak, amelyeket mond. Abszolúte semmi imprévu.

Főleg *Mary Robinson* verseiről van szó. Louise átadja a tiszteletpéldányomat; aztán megmutatja az angol költőnő arcképét. Igen-igen rokonszenves, mély és álmatag, igen tiszta és amellet nagyon modern arc.

L. R. megígéri, hogy megismertet vele, ha keresztülvutazik Párizson.

Louise nem szereti Darmestetter fordítását, azt találja, hogy az a baja, hogy D. maga nem költő. Aztán meg (legalább én azt találom), hogy mindig igen nehéz prózában elmondani azt, amit versben írtak. Kivált, ha valaki olyan magas húrokat penget, mint Mary Robinson.

Este 8-10 Gräfin Schärffenberghez. Némethy Emyvel Petőfit olvasunk.

10-kor *ctesse Diane*-hoz, kinél igen sokan: Sully Prudhomme, Marbeau, Bergeret, Monton és felesége, madame Brochoť, madame d'Orange, mlle Gailhard, madame de [*Üresen maradt*], ms. de la Vieuxville és leánya, Jean Berge, Boisjoslin stb. stb.

Mlle Gailhard verseket mond Sully Prudhomme-tól - ?!

Időközben megérkezik cte de Kessler, és elmondja, hogy neje küldte egy percre, ki honn vár reá, és nem jöhet, mert bálba megy. Ezt elmondta, s aztán hazasietett a modern szép Helénáért, ce Menelaus platonique.³⁹⁵

Ezalatt a társaság az ebédlőbe vonul, hol az elhalt Guillomet egypár gyönyörű képe van kiállítva.

Az estély után *Vieuxville*-lél és *Jean Berge*-zsel egy közeli restaurant-ba rákokat enni.

A téma: a szerelem! Mindig ez az elnyűtt verkli járja, ha három férfi összejön.

³⁹⁰ kiemelkedő

³⁹¹ botránykrónika

³⁹² felső tízezer

³⁹³ kiváltságos illatot

³⁹⁴ költő, aki elérkezett - oda ahová Souлары és Arvers.

³⁹⁵ ez a plátói Menelaosz

A szerelem egész skáláját végigfűjjük; példákkal illusztrálva. Jean Berge mint poéta elmondja, hogy mit érezne akkor, ha madame Brochot 65 éves bájaival kellene flörtölnie.

Il coucherait plutôt avec des petits garçons.³⁹⁶

Erről természetesen a leszbikus szerelemre megy át a konverzáció. Vieuxville hideux³⁹⁷-nek, botrányosnak tartja, s kétségbe van esve afelett, hogy Párizs már ennyire romlott.

Nem bírjuk kapacitálni Berge-zsel, hogy ez mindig és minden korszakban megvolt, s ez csakúgy a természet törvényein alapul, mint a szerelem s a szaporodás. Ha a fajta igen elaggott, olyan egyedet produkál, amelyek nemzéseképtelenek.

Schopenhauer szerint az emberiség egyharmada ehhez a kategóriához sorozható.

Ez espèce-hez aztán két alosztály tartozik; olyanok, kiknek mind a két nem iránt van hajlandósága (de ez még rendesen az exuberans³⁹⁸ népeknél fordul elő, mint az olasz, görög stb.), ilyen pld. (állítólag) princesse de Sagan, Thérèse, madame de Bélbeuf, s a jó Isten tudja, hány grande dame itt.

A másik alosztályhoz tartoznak azok, kiknek férfi a teste és női a lelke, vagy megfordítva, ilyen pld. a híres ctesse de Mailly-Nesles (Robert felesége) s minálunk Vay Sarolta.

Igen sokan azt mondják, hogy Pierre Loti, Bourget és Sully Prudhomme is ehhez a kategóriájú emberhez tartozik - ehhez: a modern Tantalusok típusához.

A miliő összhangban van a konverzációval. Csupa soupeuse-ök, körös-körül lármás toalettokban, kifestve, tele gyémántokkal, lihegő szájjal, rikító ajkakkal, mellettük pedig az örök Ádám; a férfi örök együgyűségével, amint még meg is fizeti azt az almát, amelyért a paradicsomot kellett elvesztenie.

„Ô vierges, ô démons, ô monstres, ô martyres!”³⁹⁹

Szombat, febr. 11.

Du. Sarah-nál.

Háromszögletű sárga és kék selyemből készült polichinelle⁴⁰⁰ sapka a fején. Testét lilaszín peluche és halványzöld selyem betétű négligé fedi.

Különben „Sarah - bon humeur”.⁴⁰¹ Csicsereg, nevet, vidám, mint a Tosca első felvonásában. Szinte versenyt dalol madaraival, kiknek csiripelése me donne sur mes nerfs.⁴⁰² Amit tüstént ki is fejtek neki. Nem értem, hogy lehet egy ilyen finom idegű, szubtilis asszonynak még egy

³⁹⁶ Szívesebben feküdne le kisfiúkkal.

³⁹⁷ irtózat

³⁹⁸ vérmes, szenvedélyes

³⁹⁹ Ó, szűzek, Ó, démonok, Ó, szörnyek, Ó, vértanúk!

⁴⁰⁰ komikus bábjáték figura

⁴⁰¹ Sarah jókedvű

⁴⁰² az idegeimre megy

hétre is „madárszenvedélye”. Az vigasztal csak meg, hogy egy hét, már undorodni fog volière-jétől s a galambok werden verspeist!⁴⁰³

Eközben megérkezik *Georges Clairin* (Jojotte, mint ahogy művésztársai nevezik).

Magas, szálas ember. Igen finom, par excellence gaulois arcél. Keskeny, hajlott orr, magas homlok, finom szájszél, Henri IV. szakáll és bajusz. Nyílt, derült szemek, un type franchement joyeux.⁴⁰⁴

Nagy magyar, a három év előtti művészkirándulásban részt vett ő is. Emlegeti a Pulszkyakat és Szemere Attilát.

1^{1/2} óráig nótáztat, bár semmi kedvem nincs hozzá, mert a Sarah madarai olyan utálatos lármát csapnak, hogy alig hallom, amit zongorázok.

Meghi atelier-jébe, most Mounet Sullyt festi Hamlet kosztümjében.

Ezalatt Sarah átöltözik, s elragadóan mond el egypár verset Mary Robinsontól, akinek költeményeit én hozom el neki.

Megmutatom Sarah-nak a keresztet, melyet már nyakamon hordok egy „Tosca zöld” moir pántlikán.

Sarah nem hiszi, hogy örökké fogom hordani -

Mais pourquoi pas - ça n’empêche rien, n’est ce pas?⁴⁰⁵ - Sarah egy nyájas „giffle”⁴⁰⁶-je a felelet.

Kocsin *Antokolszkij* atelier-jébe.

Clairint csakúgy elragadják a szobrai, mint a múltkor Sarah-t. Újabb vádbeszédek, hogy miért nem állít ki. Ugyanaz a támadás s ugyanaz a védelem, mint a múltkor. Sarah az atelier egyik sarkában leül egy padra, s onnan összekuporodva nézi a chef d’œuvre-öket. Néha-néha nagyokat kiált, szinte állati hangon, ha A. fordít egyet a bemutatott szobron - néha voix d’orja is felhangzik, s mint a fuvolahang betölti az atelier nagy íveit - majd elhallgat ő is. Mind sötétebb, sötétebb lesz, minden elhomályosul, csak a szobrok *fehér árnyai* törik meg az esthajnal tompa szürke tónusát. Itt-ott még be-betör egy piros napsugár - most a Mefisztó egyik lábszárát hinti be bíborpiros fénnel.

Minél sötétebb lesz, annál fantasztikusabbá válik az óriási atelier.

Az összegörnyedt beteg, bűnös, kétségbeesett Mefisztó mereven mereszti reánk üres szemeit, míg a másik oldalról a magas, méltóságteljes Krisztus hosszú, lecsüggő fehér leplében, összekötött kezeivel mifelénk tart, reánk néz, s mintha még összébb húzta volna szemöldökeit. Amott Rettenetes Iván fenyeget - mindjárt felemelkedik székéről, s nekünk rontva végigkorbácsolja ezt a haszontalan, beteg, bűnös művészcsöcseléket. És ott a keresztény mártírlány, humorú mellével, beesett két orcájával, hosszú, mereven előrehajló sovány nyakával, üveges, elhaló tekintetű szemeivel, mintha annak az életnek gyönyöreiről beszélne, amelyekről éltében lemondott, s amelyek most, az utolsó pillanatban, abban a pillanatban, amidőn örökre el kell hagynia a „könnyek völgyét”, még egyszer megkísértik - de már késő, nincs ereje az ajkáig vinni az élet poharát. Vége - a sír feltárult, már hallja a koporsóra hulló göröngyök

⁴⁰³ a galambokat megeszik

⁴⁰⁴ igazi vidám fickó

⁴⁰⁵ Ugyan, miért is ne - azt hiszem, az nem akadály semminek.

⁴⁰⁶ arculütés

tompa kongását, érzi a nyirkos föld zuhogását, érzi arcán a hosszú fehér férgek hideg, fonálszerű testét - pedig fent, ott fent a sír felett madár dalol s a virágok nyílnak.

És amott a szegény Ophélie - mereven, gondolat nélkül bámul reánk, s elmondja, hogy még a virágok, a madárdal sem tehet semmit azért, aki szeretve nincs - és most az éj mind jobban leszáll, mintha mind e szobrok megmozdultak volna, s mind elmondva az eszmét, amelyet kifejeznek, felénk közelednének, mind, mind.

És az atelier-ben némaság, csend.

Sarah is megborzongott, felriadva egyszerre csak így kiáltott fel: „Allons, j'ai peur, il me semble que tout ça se meut - c'est fantasque, c'est horrible. Venez.”⁴⁰⁷

És most az utolsó szoborhoz mentünk, az ülő Krisztus szoborhoz, amely kitarja két karját, és jószágon néz le - mireánk.

Azt hittem, megmozdulnak ajkai, s így szólal meg: „Eresszétek hozzám e bűnösöket, mert a szerelem bűnei meg lesznek bocsátva”.

Vajon Sarah-nak is ez jutott eszébe a pillanatban?

Hat óra felé *ctesse de Béthune*-hez.

Nála Marquis de Noroy. -

Este Pierre de Coubertinnél, diner des jeunes gens.⁴⁰⁸

Hivatalosak: ms. Lafargue, marquis Chaix d'Aist-Ange, comte de Tèsle, vicomte Henri Bégouen, meg egy unalmas kis angol lord.

Lafargue. Cvikkeres kis tömzsi alak. Már Bourget-nál találtam pár év előtt. Comte de Paris megbízottja, igen-igen angol, legalább a politikában és vallásban.

Marquis *Chaix d'Aist-Ange* a megtestesült ügyetlenség, mindenbe belebotlik. Igen hosszú karok - csupa kar és kéz az egész emberke. Csak azt csodálom, hogy nem dadog.

Vicomte *de Tèsle*. Finom, nőies alak, magas íves szemöldökű, kissé felálló, de nem pisze orrú fiatalember. Hosszú, szépen frizírozott, selymes szőke bajusz, igen race termet. Csupa csont - csak vékony csont.

Különben a híres conférences Molé elnöke; így tehát egyike a Fbg. legtehetségesebb fiatal urainak.

A *kis angol lord*, szőke, selypes, mosolyog, és - nem mond semmit. Azt hiszem, még hallgatva is selypít.

Ebéd alatt Bourget nevetséges corset-históriájáról van szó. A Figaro két hete egy questionnaire⁴⁰⁹-t organizált hasábjain, amelynek rovatában olvasói és kivált olvasónői nyilatkozhatnak az újabb munkák felett. Nos tehát Bourget Mensonges⁴¹⁰-ja került így szőnyegre. Vagy kétszáz levél érkezett a szerkesztőséghez, amelyeknek résuméja az, hogy Bourget nem ismeri a mondaine-t igen sok okból, s többi között azt is felhozták ellene, hogy soha egy mondaine fekete selyem corse-t nem hordott, és lièvre-rel felfuttatott íróasztalt nem használt. Bon. Erre

⁴⁰⁷ Menjünk innen, félek, olyan mintha mindez mozogná - fantasztikus, rémes. Jöjjön.

⁴⁰⁸ a vacsoránál csupa fiatalember.

⁴⁰⁹ kérdőlap

⁴¹⁰ Hazugságok

mit tesz Paul? Fogja magát, és - felel ezekre a levelekre ugyancsak a kárörvendő, és így bosszút állt Figaro hasábjain. A cikk siránkozó hangon van írva, és védelméül többi között azt is felhozza, hogy legalább húsz mondaine-t tudna felsorolni, kik fekete selyem corse-t hordanak.

Ez ügyetlen volt, mert 1° soha nem szabad kritikára felelni, 2° nem ilyen modorú kritikára, 3° mert nem gentlemanlike *a látott miderekről* beszélni. De mindez még nem minden.

Utólag kisül, hogy a legszigorúbb leveleket éppen Gyp írta - ezt B. megtudva szemrehányó s ugyancsak siránkozó hangú levelet ír neki, amelyet ez most mindenkinek, aki kíváncsi rá, a legnagyobb készséggel megmutat.

Még egy ilyen história, és Bourget el van temetve éspedig per saecula saeculorum!

Ebéd után Bégouen - (miután felismeri, hogy Rollinattól játszok valamit) elárulja, hogy dekadens költő volt azelőtt, mielőtt a Débats védszárnyai alatt nemzetgazdácska lett.

Egypárt elmond (Vanier-nél kiadott és épuisé⁴¹¹) versecskéi közül. Gondolom, könyvének címe ez volt: l'âme des couleurs.⁴¹² Én szerettem volna hozzátenni: surtout de la couleur verte!⁴¹³

On se pâme et rit derrière son dos.⁴¹⁴

Lafargue-gal ebéd után a boulevard-ra. Főleg Bourget-ről beszélünk, ki most (a szegény) életcéljául a Fbg. St. Germainbe való bejutást tűzte ki. Vraiment trop de peine pour tant d'ennui.⁴¹⁵

Ezért most *Albert de Munnel* kacérkodik, s úgy látszik, a XIX. század utolsó éveinek analitikus Feuillet-jév é akarja magát - degradálni.

Ezért marad a Mensonges abbéja. Íme, hová visz az angломánia; a chic ingek, a Sol s a Poolruhák a Fbg.-on keresztül a tébolydába fogják vinni.

Mániája a nagyzás hóbotja lesz.

Vasárnap, február 12.

Reggeli után Rupert Bunnynál. Ott már Alastair Cary Elwes és Stuartson egy amerikai szobrász.

A jó Bunny elmondja, hogy elhatározta, amint elvégezte a szalonban kiállítandó Boszorkatáncát, az én kedves misztikus női alakom kiviteléhez fog.

Stuartson: Egyenes, férfias, görög szobrokra emlékeztető fej és termet. Beaucoup trop homme pour un artiste.⁴¹⁶ Igen jól tud s előszeretettel beszél franciául. Eléggé ismeri a moderneket.

Baudelaire-t olvasunk és muzsikálunk. Igen hangulatos és nyugodalmas délután.

⁴¹¹ kifogyott

⁴¹² a színek lelke

⁴¹³ főleg a zöld színé!

⁴¹⁴ A háta mögött ájuldozva nevetnek rajta

⁴¹⁵ Igazán túl sok fáradság ennyi unalom kedvéért.

⁴¹⁶ Túl férfias művészek.

A két piktórral 5 óra felé este, szakadó esőben nekiindulunk a Quartier Latinnek. Mindhármunkat elragadja a tájkép színgazdagsága. A finom szubtilis félszínek, amelyeket a ragyogó fénylő aszfaltjárda visszatükröz, s amelyeket a járókelők sötét árnyai meg-megtörnek.

Milyen jó, hogy az angol művészeknek sem kell elmondani azt, amit az ember érez, nem úgy, mint a franciáknak, kik nem tudják, nem értik, hogy mi a *néma hangulat*.

Este 8 után Antokolszkijhoz, kinek elviszem az O. V.-ot, meg akarván Stróbl Arany-szobrának terveit néki mutatni. Banális, érdektelen dolognak tartja (je m'en doutais du reste!).⁴¹⁷

Valóban nekem is kimondhatatlanul furcsának tűnik fel ez a barokk stílus tartott Arany. Ha van a világon stílus egyéniségével ellenkező, úgy ez mindenesetre a barokk.

Szó van a Sarah látogatásáról. Antokolszkij elmondja, hogy úgy látszik, hogy ért a szobráshoz is, mert mindjárt felismerte, hogy az ő egyéniségének két ellentétes s éppen ezért oly érdekes keveréket képező eleme a realizmus és miszticizmus - „Hogyan, Sarah ezt mondta Önnek? - De hiszen így plagizált, mert én mondtam ezt neki - kiáltok fel én -, még azt mondtam neki, hogy ebben hasonlítanak egymásra.”

Én kivált azért lázadok fel, mert ezt meg akarom egyszer Antokolszkijról írni, s így még azt mondaná, én kölcsönöztem az eszmét Sarah-tól. Különbözik Antokolszkijék mind melegebb és melegebbek lesznek. Ma már apácskám- és anyácskámnak nevezik egymást előttem. A.-né elmondja, hogy szereti férje kisleányát, kit a világ legszebb és legjobb teremtésének tart.

Én kifejem, hogy eddig még csak annyit tudok róla, hogy mindig 9-kor fekszik le, akkor, amidőn én meglátogatom őket.

Tőlük 12-kor madame d'Orange-hoz, ki ctesse Diane tiszteletére nagy vacsorát adott, hivatalosak: a Vieuxville-ek, a Gailhard család, Cordier (le poète pucelle)⁴¹⁸, Baillet a Français-ból és még vagy egy tucat staffage-alak.

Coin sympathique.⁴¹⁹

Mlle de Vieuxville és mad. d'Orange közt ülök a vacsoránál, kivált (minden társadalmi szabály ellenére) az előbbenivel foglalkozok; ki igazán elragadóan néz ki. Fehér kasmír ruhája plasztikus ráncokban hull le termetéről, minden mozdulata jeune fille et artiste.⁴²⁰ Ennél többet nem is mondhatok.

Vieuxville-lel (avec le „papa”) igen sokat nevetünk a jelenlevő „clownon”.

Mlle Gailhard dit de nouveau des choses énormes.⁴²¹ Nem akar egy világért sem játszani. „N'est-ce pas que je suis ridicule en me faisant prier comme ça”⁴²² kérdé bókot akarva mll. de Vieuxville-től kicsikarni, ki igen nyugodtan és komoly arccal így felelt:

„Non, mais vous n'êtes pas loin de le devenir, ma chère”⁴²³ - felelt rá igen udvarias hangon a burgundi hercegek unokája.

⁴¹⁷ ezt, megjegyzem, előre sejtettem.

⁴¹⁸ a szűz költő

⁴¹⁹ Kellemes hely

⁴²⁰ leányos és művészi

⁴²¹ Mlle Gailhard megint szörnyű dolgokat mond.

⁴²² Nevetséges vagyok, ugye, hogy így kéretem magam?

⁴²³ Nem, de nincs messze attól, hogy nevetségessé váljék kedvesem.

Baillet és Cordier szavalnak. Cordier alkalmi verset is mond ctesse Diane-ra qu'elle est descendue de l'Olympe pour assister à cette union trop (vraiment *que trop*) simple.⁴²⁴

4-ig.

4-kor *Baillet*-val sétálni megyünk még a Boulevard-ra. A Théâtre Français organizációjáról beszél. Az állam nevezi ki igazgatóját (ma Jules Claretie), kétféle tagok: sociétaires et pensionnaires. Az előbbiek önmagukat az utóbbiakból választják.

Egy sociétaire-nak rendes fizetése van, s azonkívül arányban képességeivel osztalékot kap a színház jövedelméből.

Egypár év előtt Reichenberg 42 000 frankot kapott így osztalékban.

Ő maga két év óta sociétaire. A pensionnaire-ek csak fizetést kapnak.

Rue Lafayette-nél elválok Baillet-től. Elmegyek az Halles-okat⁴²⁵ megnézni. Az első napsugár itt talál - $\frac{1}{2}$ 7, mire lefekszem.

Febr. 13-a. Hétfő.

11-kor Do Orsini felver álmaimból. Szerencsétlen keze van, mindig akkor látogat meg, mikor legtöbb s leghosszabb álmomra van szükségem.

V.r.u. 1-kor a Théâtre Français matinéjára megyünk. *Hamletet* adják *Mounet Sully*-vel a címszerepben.

Nem nagy kedvvel mentem, nagyon félek a francia Shakespeare-előadásoktól - annál nagyobb volt a csalódás.

Mounet Sully nagyszerűen adja e szerepet, a legjobb Hamlet, kit eddig láttam, márpedig én Rossitól, Salvinitől és Devrient-től láttam e szerepet. A két első igen olasz módra a fő súlyt Hamlet quasi örütségére fektette, Sonnenthal igen raisonnable volt, Devrient csak filozóf.

Nos, M. S. volt az első, kitől úgy láttam Hamletet, amint lelki szemeim előtt lebeg azóta, amióta *eszemet bírom*.

M. S. Hamletje mély érzésű és gondolatvilágú ember, túlfeszített művészi idegekkel, ki mindvégig tudja, mit csinál. Igen tisztán, érthetően festi a *többiekkel*, s azzal az *eggyel* játszott komédiát. Ez volt az első színész, ki megértette, miért ad tanácsokat Hamlet a színészeknek: azért, mert így megértjük, hogy többet ért az élet komédiájához, még mint maguk a színészek, s így - könnyen játssza el a bolond Hamlet komédiáját.

De az egyes jelenetekben is mesteri. A szellemmel való jelenetének végén, midőn barátait esküre kényszeríti s egyszerre csak a föld alul hallatszik atyjának hangja, keserű hahotával, félig kacagva, félig zokogva nevezi vakondnak atyját. Itt visszaadja az e pillanat által a legmagasabbra fokozott humort. Itt egészen a Shakespeare angol földön elálmodott, angol talajból fakadó Hamletje áll előttünk.

A további jelenetekben megmagyarázza a színlelt bolondsággal párhuzamosan haladó rögeszme koronkint valódivá váló örütségét. De mindig megtartva az oly szükséges crescendót.

⁴²⁴ hogy az Olimposzról szállt le, hogy ezen a nagyon (valóban *nagyon*) egyszerű összejöveten jelen lehessen.

⁴²⁵ vásárcsarnok

Így, midőn a színjáték alatt eleinte Ophéliával enyeleg, mind erősebb, fokozottabb lesz nála a meggyőződés, hogy Claudius valóban atyja gyilkosa, lassan-lassan a földön csúszik, összetörve Ophélia legyezőjét, s az így kitört nyíláson keresztül figyelve Cl. vonásait, közbe-közbe az általa a színjátékba illesztett szavakat ismételve. Mind lázasabb, lázasabb lesz, végre erőt vesz rajta a tökéletes meggyőződés arról, hogy Cl. a gyilkos, mintegy a némajátékon kezd nevetni, és nevetése mind erősebb, erősebb lesz, végre rémítővé válik, s elnyomja a rosszul lett király ápolására összeszaladt udvar nyüzsgését. Ez a nevetés már nem normális, ebben a percben Hamlet idegei már annyira fel vannak csigázva, hogy nincs távol az igazi őrültségtől.

De játéka a legmagasabb pontra az anyjával való jelenetben jut.

Mind hevesebb, hevesebb lesz, már nem tudja, mit mond, nem emlékszik atyjának tett ígéretére, hogy anyját kímélni fogja, néha állatiasan fel-felcsukló hangon veti anyja szemeire, hogy újra szeretni bírt és kit? egy szatírt.

Anyja rémülten zokogva, remegve hallgatja. E percben a szellem megjelenik, s megint, hogy kímélje anyját - s most Hamlet egyszerre tompa, fásult hangon, bár alig eszmélve, anélkül hogy anyjához fordulna, megfogja az egyik szék támláját, s így szól: „voyons qu'est ce que vous avez madame”.⁴²⁶ Ebbe a frázisba bele tudta tenni a szellem iránt érzett félelmét, atyja emléke iránti szeretetét, amely oly erős, hogy *még erre* is rá tudta őt bírni.

Az utána jövő jelenet borzasztó, amint folyton változó hangon a szellemmel beszél, végre midőn az eltűnik, a sírva fakadó édesanyját látva, egy pillanatra felébred lelkében a gyermeki szeretet, odaborul reá, s maga is elkezd keservesen zokogni, s a kölcsönös, mély megindulás közepett rá akarja bírni anyját, hogy mondjon le Claudiusról - s ez nem sikerülve neki, undort érez iránta ismét, s lázban, félig őrülten elrohan.

Fogok írni ez alakításáról, igen tanulságos lesz, ha megismerik a mi gyermek Hamletjeink is.

Igen furcsa volt Do Orsini, ki még azt sem tudta, hogy Hamlet és Ophélia egzisztálnak. Valaki, ki életében először látja Hamletet, érdekes tanulmány. A többiek igen rosszul játszottak, Baillet, ki Horatiót játszott, folyton lemosolygott rám és - pastilles Géraudet-et evett, ami nem mondhatnám, hogy nagyon elősegítette volna a játék összehatását.

¹/₂ 6-kor ctesse Diane-hoz, kinél sokan és igen sok unalmas egyéniség.

Este tisztán kuriozitásból az Odéonba megyek, hol Cidet játsszák. Éppen olyan unalmasnak és lehetetlennek találom, mint midőn először olvastam. Nem bírom ki 10-nél tovább, majd megöl az unalom. Elmegyek, s hogy egészen hangulatosan végezzem napomat, az Avenue de l'Opéra-ba megyek cigányokat hallgatni. A bandában, bár nem játszik, Pali régi csellistája, ki tavaly nyáron Veronában járt. Majd a nyakamba borul örömeiben, most aztán vége az „inkognitónak”, a primás s'en fiche des autres⁴²⁷, s úgy nekem muzsikál, akárcsak Pesten lennék.

Egymásután a „Tinódi nótája”, „Azt mondják, hogy bűvös-bájos édenkert a sz.” s a többiek tutta la compagna. Journée d'émotions cosmopolites!⁴²⁸

⁴²⁶ Hogy van, asszonyom.

⁴²⁷ fűtyül a többiekre

⁴²⁸ Kozmopolita érzések napja!

Február 14-e, kedd.

Mardi gras.⁴²⁹ Egész nap commissiók, miután látogatásokat ezen a napon nem szokott az ember (hála Istennek) tenni.

Ebéd *Schärffenberg* grófnénál egészen en famille, csak a grófné, Emy és én. Ebéd után majd az egész „fehér lapot” átfordítom olvasva, magyarból franciára. Tulajdonképp nem is olyan nagyon nehéz dolog. Madame Cazalis bemutatja Némethy Emyt ctesse Diane-nál.

Tőlük a „Frascatiba” a boulevard-on.

Tele néppel, 12 felé jár az idő, s alig lehet járni. Kevés és ízléstelen maszkok. Egyik-másik kávéház előtt vándorzenészek telepednek le, vagy egyik-másik álarcos grivois⁴³⁰ kuplékat fúj el.

Tulajdonképpen igen kevés en train.⁴³¹

^{1/2} 1 lehetett, mire a Frascatiba jutottam. Tout à fait canaille.⁴³² Míg a Bullier férfiközönsége elég tisztességes (igen sok tanuló), addig itt jóformán és kizárólag macquereau-k.⁴³³ Félmeztelen férfiak és majdnem egészen meztelen asszonyok táncolnak el a füstölgő lámpák alatt. De egy cseppet sem érdekes a kép, mert egyik igen jól tudja, mit ér a másik - pas d'illusions du tout.⁴³⁴ S ebben a dologban éppen úgy, mint minden másban, csakis ez az érdekes. Az ember látja e bábok kulisszái mögött a fonalat, amelyet az établissement igazgatója rángat.

Amott egy quadrille. Négy pár, de mindenki csak egy alakra figyel, a híres Goulue-re, Párizs leghírhedtebb kánkán táncosnéjára. Igen finom bergère⁴³⁵ Watteau-arc, alig befestve. Veres bársony derék, csipke alj. Semmi csipke a derékban, úgyhogy a bársony egyenesen a mellre és karokra simul. Igen fehér nyak, sima, egy cseppet sem canaille.

De még a tánca sem, s ez a legfurcsább. Olyan lelkiismeretességgel emeli a lábát a csillárig, olyan nyugodt önbizalommal rúgja le táncosának fejéről a kalapot, hogy az ember látja: ez a leány megfelel kötelességének, fizetést kap táncáért, kánkánra szerződötték, és szerződésének becsületesen megfelel.

La débauche honnête, sans passion, beaucoup d'art.⁴³⁶ Már akkor a Bullier grizettjeinek imprévu kánkánját jobban szeretem.

A Goulue kánkánja - akadémikus, megállapodott kánkán.

Megérdemelné, hogy az Institut megkoszorúzza táncát.

⁴²⁹ Húshagyó kedd

⁴³⁰ pajzán

⁴³¹ jókedv, hangulat

⁴³² teljesen alja népség

⁴³³ selyemfű

⁴³⁴ semmi illúzió

⁴³⁵ páasztorlányka

⁴³⁶ züllés, tisztességben, szenvtelenül, sok művészettel

Február, 15. szerda

Hamvazószerda.

Robert Jamesonnál. A keresztény Rotschild, *Jameson et Hottinguer* ház fiánál és örökösénél. Nagy palota, igen természetesen a parc Monceau-nál. Széles sötétveres bársonnyal áthúzott lépcsőház, sok aranyozás, a lépcsőház alján egy nagy rokokó, XV. Lajos korából való hordszék, hogyan jutott ez ide? Szomorúan néztünk egymásra én, meg - a hordszék.

Robert Jameson. 26 éves fiú. Gömbölyű, karakter nélküli fej. Sötétkék, félénk, bár merészek látszani akaró szemek. Mindig tisztelem azt az embert, kit milliomjai nem tesznek impertinenssé, s ez oly ritka.

Különben beteg a fiú, grippés nyaka be van majdnem orráig kötözve.

Szemrehányásokat tesz, hogy még nem voltam nála - de mikor olyan nagyon érdektelen! De hát persze, ezzel nem menthettem magamat.

Ezalatt a társ fia, *François Hottinguer* lép a szobába. Chien, chasse, fusil.⁴³⁷ Ma minden épicier⁴³⁸ fia sportsman, *holnap* pedig már azt hiszem, csakis az épicier-k fiaai lesznek azok.

Louise Read-hez, ez már más hangulat. Bemutatom neki Némethy Emyt. Nagyon összebarátkoznak. Ott persze Letournon, ki elmondja, mennyi baja volt Schliemann-nal, kitől a trójai ásatásokról írt munkát lefordította. Egy bizonyos - igen rövid határidőre megegyeztek, Schliemann azonban kikötötte, ha addig nem készíti el a munkát, kevesebb honoráriumot kap. Letournon belemegy a munkába, s éjjel-nappal dolgozik, mert Schliemann megnehezíti a munkát, hogy kevesebbet kelljen neki fizetni. De Letournon fejes - s a duellum győztese ő marad.

Louise Read elmondja, hogy *Mary Robinson* nem jó Párizsba, s így nem találkozhatok vele, de igen örülne, ha Londonban felkeresném.

Szó van az angol költőnőről, Louise fél, hogy nem fog soká élni, mert aki ily gyorsan, ilyen lázasan él, az nem élhet soká.

De hát aki gyorsan él, *többet él*, mint az, aki lassan él. És ez elég - vigasztalásnak.

Este Schärffenberg grófnénál, elvégzem a „fehér lap” fordítását.

Csütörtök, febr. 16-a.

V. r. u. *Munkácsyhoz*, akit nagy munkában találok.

Vele rémítő hófuvatagban Taine-hez, majdnem egy óráig kocsizunk.

A magyarországi intérieurökről van szó. Munkácsy nem talált egy szépet sem, pedig jó csomót bejárt „diadal” útjain.

Azt mondja, letelepedne nálunk, de hát akkor Pesten is kellene atelier-t építenie, s el kéne adnia a párizsi hôtél-t, ez pedig igen sok bajjal járna.

Azt hiszem, nem gondolt soha komolyan erre, de nem is gondolhat, ha egypár évet nálunk töltene, elfelejtenék itt, s kijönne divatból otthon.

⁴³⁷ Kutya, vadászat, puska.

⁴³⁸ fűszeres

Kérdezősködik, kik a mai kiválóbb írók (abszolúte nem ismer ti. az újak közül senkit). A költők közül felemlítem Reviczkyt, Kiss Józsefet, az elbeszélők közül a „modern” gárdát, egyeseknek, így Gozsdunak még nevét sem hallotta.

Patent hazafiság.

De nemcsak az írókkal, de a festőkkel is így van, alighogy tudja azt, hogy Feszty, Spányi festenek.

Megérkezünk Taine-hez. Az öregúr nagy udvariassággal fogadja. Erre az egy fogadtatásra Munkácsy büszkébb lehet, mint az összes amerikai tam-tam-os orációkra.

Nem tudom különben, hogy megértette-e.

Madame Taine elmondja, hogy a Cazalisokkal (kikkel ma a Français-ba megy) sokat beszélt rólam.

A Taine család el van *Mary Robinsontól* ragadtatva. Geneviève szeretné megismerni.

Taine ezalatt Munkácsyval Flaubert Herodiade-járól beszél, ajánlja neki elolvasásra, mert-hogy az író a farizeusokat egészen úgy állította be, mint ahogy M. megfestette. Munkácsy még nem olvasott semmit Flaubert-től, attól fél, hogy nem értené meg.

Beszélnék *Samuel Pozziról*, kinek nagy tudományán kívül az a nevezetessége, hogy olyan végtelenül fiatalnak néz ki, negyvenhét éves és huszonötnek tartják.

Munkácsy azt mondja (tout à fait apropos des bottes),⁴³⁹ hogy a színésznők gégejét ő szokta rendszeren gyógyítani, ez az *utolsó* nevezetessége.

Óh tapintat! Egy percnyi kínos csend, csak mlle Taine nem érti (szerencsére), miért hallgattunk el... Taine kezd beszélni, gyorsan átvive a társalgást *Munkácsy utolsó művére*. Csakis arról magáról lehet, ki ügyetlenséget követ el a társaságban beszélni tüstént az ügyetlenség elkövetése után, anélkül hogy az illető meg legyen sértve.

Majd 1¹/₂ órát ültünk náluk. M. első látogatása kissé hosszúra nyúlt. Estém igen érdekes volt. A Café Voltaire-be mentem, hol *Jean Berge* egy irodalmi társaságban („sur courte échelle”⁴⁴⁰) pár hét múlva megjelenendő „Les extases” című kötetéből olvasott.

Az első emelet egy nagy chambre séparée-jában voltunk. A két ablak között óriási dob, a falakon Mistral s más írók arcképei.

A fal mellett hosszú asztalok s bársony kanapék. Amint ezek a fiatal írók egymás után felvonultak festőien rendetlen ruháikban, kócos fejeikkel, álmatag s élvektől és nélkülözéstől fáradt szemeikkel, eszembe jutott az Henri Murger kora, a Bohème!

És - Musette sem hiányzott, hogy teljes legyen a szellemi omnibusz.

9 óra felé Jean Berge oldalán megjelent az igen modern színekbe öltözött s modern gondolkozású mai Musette: az Alcazar d’hiver Marcingya.

Lent az Odéon előtti téren a Quartier Latin nyüzsgése, néha-néha egy idáig felhangzó kuplé vagy kórus - idefenn pedig lelkesedéstől, nagyravágyástól ragyogó szemek.

Ez a városnegyed mégiscsak a legérdekesebb Párizsban, ez a Musset, ez Georges Sand, ez Chopin negyede.

⁴³⁹ nem tudom, hogy kerül a csizma az asztalra

⁴⁴⁰ kisstílú

Ez a hangulatos Párizs.

A poéták, írók gyülekeznek.

Charpentier (kis, piciny regényíró), az egylet elnöke bemutatja magát nekem, és megnevezi az érdekesebb típusokat. Itt van Germain-Lacour (poéta), itt Lemoelle, poéta, Fouquet, de Gayffier, ms. de Sainville stb., stb.

Egypár percig nagy zavarban van a társaság, mert lokalitásait egy igen jókedvű s kevésbé literális társaság foglalta el. Visszakövetelik helyiségeiket, a két kolónia emberei most összevegyülnek, s egy percig a szellemi és testi régale⁴⁴¹-ra jött két társaság eggyé válik, lármázik mind, külön minden egyes tagja.

Végre megegyeznek - s a s. courte échelle dicsőségesen bevonul templomába.

Charpentier az elnöki széket elfoglalja s nagy komplementumok között felszólítja *Jean Berge*-et, hogy mondja el verseit.

Jean Berge felel. Előbb figyelmezteti a gyülekezetet, hogy ez tulajdonképpen csak próba, miután most turnéra megy Amsterdamba, Bruxelles-be stb., úgy, mint ezt az utóbbi időkben Coppée és Jean Aicard divatba hozták.

Ezután a modern áramlatokról beszél, három irányt említ fel a mai költészetben, az egyik, amelynek Sully Prudhomme, a másik, amelynek Leconte de Lisle, a harmadik, amelynek Verlaine áll élén.

Ő egyik iskolához sem sorozható, s magát önállónak tekinti. Aztán beszél az utóbbi év három, Lemaire-nél megjelent poétájáról: Lemoelle, Germain-Lacour és Fabiéról, akik közül a két első jelen van.

Végre verseinek elmondásához kezd. Márciusban megjelenendő s „Extases” című kötetéből mond pár költeményt. Egypár igen szép, filozofikus alaphang, il voudrait être optimiste, mais ne l'est pas de tout.⁴⁴² Keserű alaphang - keserű mosoly, erőszakolt megnyugvás.

A szomszéd szobában ezalatt a jó nyárspolgárok oly végtelen lármát csapnak, hogy nemegyszer saját szavunkat sem halljuk. Berge nervózus, nem akarja folytatni az olvasást, s aztán meg úgy érzi, hogy publikuma nem érti meg.

Minden egyes vers után abba akarja hagyni, dühös pillantásokat vet jobbra-balra, csak hosszabb nógatás után végzi be a felolvasást.

Utána Germain-Lacour és Lemoelle mondanak pár verset.

Végül Gayffier mondja el maxime-jait.

Igen furcsán hat az Extases de l'esprit-nek (ez Berge egyik könyvének címe) felolvasása a szomszéd terem bugrisainak állatiasan eksztatikus lármája kíséretében.

Innen Jean Berge-zsel, a kis Marcingyval és ms. de Sainville-lel (ki festő) a Café de la Paix-be.

Berge nervózus, szekírozza a kis Marcingyt, kit azonban ez az état d'âme nem lep nagyon meg. Közönyösen eszi a rendelt osztrigákat, s csak néha-néha simítja végig Berge hosszú haját, petit fou⁴⁴³-nak nevezve őt.

⁴⁴¹ lakoma

⁴⁴² szeretne optimista lenni, de egy cseppet sem az

⁴⁴³ kis bolond

Berge megunja, s hazalódítja az éhes és rapace⁴⁴⁴ donnát.

Olyan rossz kedve van, hogy ms. de Sainville-lel is kellemetlenkedik, aki szintén elmegy.

Most aztán egyedül maradva vele, hazakísérem, s hamvadó tűz mellett raisont beszélek neki.

Hálósobájában két óriási karosszékben letelepedünk. A kandallón óriási lámpa, amelyiknek fényét lila színű abatjour fékezi, a kandalló párkányon mindenféle parfümök és festékek a koronkénti „passante”-ok iránti figyelemből.

A halvány lila színű fény végigtáncolja a világos színekben tartott nagy szobát, s misztikus fénnel veszi körül a poétát, ki most egy hosszú selyemingbe bújva, beletemeti kondor hajú éles profilját két kezébe, s bolondul - alig tudom észre téríteni. Nem tudná okát adni, hogy miért ilyen. A mindnyájunk betegsége ragadja meg, szeretne sírni, szeretne fejjel nekimenni a falnak. Miért? Ki tudná?

Olvastatom. Elmondja kedvenc verseit, most sokkal jobban és nyugodtabban, mint az előtt. Lassan-lassan megnyugszik. Most én mondom el regényem meséjét, mind nyugodtabb lesz, s végre a másik extrémbe esik, majd kirúgja a ház falát jó kedvéből. Csupa szellem és kacaj. Miért? Ki tudná?

4-ig nála, ezalatt láttam vagy ötféle Jean Berget-et, s mind érdekelt.

Péntek, febr. 17-én.

V. r. u. leveleket írok és jegyzeteimet.

Ebéd előtt egy percre Pierre de Coubertinnél.

Este ctesse Diane-nál.

A rue d'Amsterdam közepén Sully Prudhomme-mal találkozom, akivel együtt fel.

Amint belépünk az első szalonba, éppen a Vacarescuakról beszélve - szembe a belső szalon végén ülnek a fáták, a „délibábok honából visszatért fáták”.

Kölcsönös öröm.

Íme ők:

Egy igen vastag, kicsiny mama, kissé közönséges modor, de igen bonne femme; ki leányától már megtanulta úgy-ahogy a költői műfajok receptjét.

Helena, a nép képviselője, mll. Helena Vacarescu. Carmen Sylvával az oláh literatúrát képviseli.

Igen orientális típus, kicsiny, zömök termet. Érdes, savanykás vonás a száj felett. Túl boldog, hogy a királyné legjobb barátnéja, itt mindig Sinaiáról, ott meg, azt hiszem, folyton Sully Prudhomme-ról beszél. Különbösen igen eszes leány, s nem annyira bas bleu, mint két év előtt volt.

Intelligens, de nem szellemes. Sok aplomb - aplomb pour toute la famille.⁴⁴⁵

Nővére - Helena Vacarescu nővére.

⁴⁴⁴ mohó

⁴⁴⁵ talpraesett - az egész család esze.

Különben igen korán jöttünk, a Ctesse még ebédnél ült. Az első szalonban kártyaasztal, ami annyit jelent, hogy Ulbachot várják.

Pár percig beszélgettünk, várva a háziasszonyt, végre megnyílt az ajtó - s comtesse Diane megjelent Ulbach karján, akivel ebédelt.

Lassan-lassan megtelik a szalon: az habituék. Azonkívül a híres et toujours belle madame Gretriau. A legszebb asszony Párizsban - ezt mondja mindenki külön-külön, de azért senkinek sem tetszik.

Francia korareneszánsz Diana-arc és -termet, kissé megnyúlt vonások, mandulavágású szemek. Gyönyörű márványfehérségű nyak és karok. Ruhadereka egy mestermű, két mellét kagylószerű díszítés fedi - e két kagyló között a kivágás lemegy a corsetig. Vállain két gyémánt riviére tartja fenn a derekat: szóval majnem meztelen, és mégis igen convenable a kivágása.

Azt mondom a comtesse-nek, hogy azt a benyomást teszi reám, ha megszúrnák - nem kiáltana - annyira élettelen.

A háziasszony azt találja, hogy tán akkor, si ça serait une pique de morphine! Shocking.⁴⁴⁶

Jean Berge és Elena Vacarescu verseket mondanak az én zongorakíséretem mellett.

Soirée után Jean Berge-zsel egy kávéházba, főleg magyar viszonyokról van szó, én persze csak a fényoldalakról beszéltem, úgyhogy a poéta kedvet kap eljönni hozzánk, s meghívhatja magát (persze nagy örömmel) falura. Elég furcsa és érdekes lenne, ha valóban eljönne.

Szombat, febr. 18.

Egy percre R. Bunny és Carry Elwesnél, kiket meghívok az esti magyar bálra.

Ebéd *Schärffenberg* grófnénál, ott ebéd előtt *Hoyos* grófné - *discursion sur les dentistes*.⁴⁴⁷ Rábeszéli *Némethy Emi*, hogy menjen vele a fogorvoshoz, támogatni fogják egymást.

Este *Munkácsyné*, *Latinovits*, *Munkácsy* és *cte de la Tour* jönnek értünk. Két kocsin a bálba.

Némethy Emi kocsijában Munkácsyné, vele szemben én, N. E. s vele sz. Latinovits. Jobban mondva, én tökéletesen Cécile de Kolpach (mint ahogy Munkácsynét Károlyi Gábor nevezte) ölében.

Jambe sur jambe,⁴⁴⁸ nem kell mondanom, hogy - én határozottan jobban jártam, mint ő. Munkácsyné Muzion-ruhája tökéletesen összegyűrődött.

A bál valahol a Fbg. Montmartre-ban, a szabadkőművesek lokalitásában zajlott le.

Ott még Hoyos, Széchen, a Morpurgok, Ratisbonne két leányával, Wiede, az én angol festőim és - Földváry Emília gyermekeivel, kiket már igen rég ismerek látásból.

Bemutattatom magamat néki, eszes, művelt asszony, azonban azzal a bizonyos modorral, amelyet körülményei ki kellett hogy fejlesszenek.

⁴⁴⁶ ha a szúrás egy morfiumos fecskendőből jönne! Rémes.

⁴⁴⁷ fogorvosokról beszélgetnek

⁴⁴⁸ láb a lábon

Leányával táncolom a csárdást, bár Munkácsynéval voltunk engage-írozva. De hát akkor még Cecília nem tudta, hogy a bál bőjt-re esik - s mit mondana a párizsi társaság, ha megtudná, hogy ő, ő táncolt.

A bál - mint amilyen az ilyen bál szokott lenni.

Egyig maradok, aztán egyenesen haza, igen nagyon fáradt s broken down⁴⁴⁹ lévén.

Vasárnap, febr. 19-én.

V. r. után vicomte *René de Changy*hoz és fivéréhez teára.

Les Changy-s: (mint ahogy őket mindenki Párizsban nevezi - miután az egyik tökéletesen olyan, mint a másik). Simán, szépen megfésült fej, finoman kikent s felsütött bajusz, 6 cm magas inggallérok gyönyörűen kivasalva. Poole ruhák, angol cipők, gyönyörű nyakkendők, inggombok és melltűk. Kissé angolos kiejtéssel beszélnek nyelvüket. Ugyanaz a típus, mint minálunk Haraucourt, csak azzal a különbséggel, hogy ezek jó fiúk alapjában véve. Csak az angol levegőben beszívták magukba az angol betegséget: sznobok, pedig - nincsen szükségük e mázra, már a nagyvilág szempontjából e nélkül is „értékesek”.

Nagy név, nagy vagyon, csinos külső - valóban majdnem tökéletesek a - parketten.

Igen csinos garzonlakás. Sok bibelot, túlságos sok porcelán - ez nőies vonás csakúgy, mint a sznobizmus.

Vagy tíz fbg.-i elegant náluk.

Szó - miről is volt csak szó? Nem tudom, pedig majdnem két óráig voltam náluk.

Csak egyre emlékszem élénken, s ez nagyon meglepett. Az egyik Changy leül egy szöve-tekkel egészen elfedett pianínóhoz, s játszani kezd. Óriási gyorsasággal, óriási technikával Chopin egyik impromptuját.

Igazi francia játék, gondolom, hideg s óriási technika.

De hogy lehetséges az, hogy ez a fiú ennyire jutott a zongorajátzásban? Hisz formailag tökéletes a játéka. Oly kérdő lehet kifejezésem, hogy R. de Changy hozzám fordul, s így szól hangosan felnevetve - „n'est-ce pas c'est admirable cette - machine”⁴⁵⁰. Azt hiszem, hogy viccet mond - s biztosítani *igyekszem* az ellenkezőjéről, hogy fivére csupa lélek stb. stb. Il insiste.⁴⁵¹

Kisül, hogy egy új találmányú masina, amelyet a zongora elé illesztenek, adta elő a darabot.

Fivére csak forgatta - a modern, XX. századi „verklit”.

Bár a franciáknak mind elég eszük lenne a zongoraórák ára helyett egy ilyen verkli megszerzésével „áldozni a zene művészetének”. E verklik legalább tökéletesek. Illetve verkli - dehogy így, mesteri, igen drága gép, amelyet a zongora elé csúsztatnak, s amely a ráillesztett darabot (az Aristonok módszere szerint) a legnagyobb maestróval elveri a zongorán.

¹/₂ 5-kor *Pongrácz Ninához*. Nála Schindler (a bankár báró), *Haas* (a hírhedt szőnyeges) stb.

⁴⁴⁹ letörve

⁴⁵⁰ ugye csodálatos ez a masina?

⁴⁵¹ De ő erősködik.

Ctesse Diane 5 felé szintén megérkezik, minden évben kétszer látogatva meg őt.

Igen furcsa dolog Schindler és közte.

A név és pénz kérdése merült fel. Schindler nagy büszkén hirdeti a Rotschildok párizsi szociális nagyságát, s hogy ma a szalonok pièce de résistance-jai.⁴⁵² Ctesse Diane kifejti, hogy ő, ha valami másra még többet nem adna, jobb szeretné, ha szalonját inkább a nevek, mint az écu-k⁴⁵³ hintenék be fénnel.

Schindler s'échauffe, s elmond egy anekdotát Rotschildról, ki egyszer két óráig várakoztat íróasztala mellett egy herceget. Ez türelmetlenkedni kezd - Rotschild erre csenget az inasnak, s még egy széket tolat oda a hercegnek -

Ctesse Diane: - „eh bien, il était très grossier, merci, mon cher monsieur, de m'avoir fourni cette preuve; certe le prince n'aurait pas fait ça -”⁴⁵⁴

Ezzel a mot-val a ctesse kiment, és én - (őszintén bevallom) tapsolni szerettem volna néki.

Este nagy „irodalmi tea” *Jean Berge*-nél. Ott Buffenoir, a néhai kommunista költő, Fouquet, Ostorog, de Gayffier, ms. de Sainville (piktor) és [*Üresen maradt.*]

Én az elsők között - 9 felé érkezem.

De íme a társaság:

Jean Berge: középtermetű, karcsú, finom csontú, 24 éves fiú, ki 20 évesnek néz ki; magas nyílt homlok, erős jellemzetes profil, horgos, meglehetősen markírt orr, élénk, bár kissé lecsüggő héjú szemek, kis hegyes bajusz, mosolygó, érzékies száj. Igen domború férfias torzó, széles csípők. Olyan a testformája, mint karaktere; nagyon férfi s nagyon nő.

Igen expanzív mélység; egy igen szubtilis race naivitása.

Igaz életkedv, koronkénti végtelen hisztérikus csüggedéssel összekötve. Arra született, hogy megcsinálja a francia irodalomban, kivált szemben a dekadensekkel, a reakciót, bár azt hiszem, már elkésett. Egy fecske - nem csinál tavaszt.

Fouquet. Sárga, szépen megfésült fényes hajzat, Beaconsfield-re emlékeztető fej. Savószínű teint, áttetsző s amellet szűrő kis kékeszöld szemek.

G. de Gayffier. Ez meg Voltaire-re emlékeztet. Majdnem négyszegletes koponya, annyira előreálló kisagy. Óriási, túldomború homlok, piciny szemek, amelyeket, ha figyel, annyira összehúsz, hogy egész arca eltorzul. Hegyes, vékony orr, keskeny szájszélek. Piciny, sovány test, előszeretettel kuporodik össze székén - à la Voltaire. Azt hiszem, a Zaïre írójának irányában akarja egyéniségét kifejleszteni. Különben il se méfit, de tout le monde et surtout de s. jugement.⁴⁵⁵ Ha valamit állít, körülnéz, összehúzza két szemét, s úgy figyeli, milyen arccal hallgatják azt, amit mond. Fél, úgy látszik, a baklövésektől, különben nagyon rövidlátó. Méfiant comme les myopes.⁴⁵⁶

⁴⁵² törzstag, fontos személy

⁴⁵³ tallérok

⁴⁵⁴ hát nagyon neveletlenül viselkedett. Köszönöm uram, hogy ilyen bizonyítékot szolgáltatott nekem; a herceg biztosan nem tenne ilyesmit

⁴⁵⁵ mindenkivel szemben bizalmatlan, de főként a saját ítéletében nem bíz

⁴⁵⁶ Gyanakvó, mint a rövidlátók.

Comte Ostrorog. Angliában született és nevelkedett, tökéletesen párizsinak „átdolgozott” szláv.

Az angoltól szokásait, ruháit, a franciától eszmemenetét vette át; alapja komplikált, igen szenvedélyes, s emellett igen hideg.

Il se défait aussi de tout le monde, mais tout autrement que de Gayffier.⁴⁵⁷ Berge tökéletes ellentéte.

Bouffenoir. Legidősebb a társaságban, s így - legkevésbé érdekes. Il serait encore en train de „devenir”, si ça ne serait pas trop tard.⁴⁵⁸

Lágy, éneklő hang, viaszlagyságú versek - mi vitte őt a kommunizmusra? ki tudja?

Azonkívül még egy egész fiatal, szőke író, poéta szintén, igen szegény lehet. Rongyos cipők; la timidité des malvêtus.⁴⁵⁹

Eleinte általános szellemeskedés.

Aztán egyenkint mindegyik pár költeményt mond el. Gayffier - manière narquoise,⁴⁶⁰ hegyes orra szemtelenül előre áll, szája megnyúlik - s csak úgy szórja a plus ou moins sale mot⁴⁶¹-kat. Bár nagyon megharagszik, midőn Berge felolvas egy levelet, melyet egy genfi előfizetőjük írt, visszaküldve a revue-t, s kifejtve, hogy olyan obszcén (kivált Gayffier „maximes”-jait említve meg), hogy nem járhatja tovább. Amellett kijelentve Berge-nek sajnálatát, hogy egy ily revue vezetésére pocskololja tehetségét.

A levél ostoba - és Gayffier mégis sértve érzi magát, s legalább tízszer visszatér a tárgyra.

Buffenoir own made⁴⁶² rossz verseket mond el.

Aztán Jean Berge az én két kedvenc költeményemet: („Prière”, „Vêpres marines”)⁴⁶³. Az eddigi gaulois, nevető, gyermekies kifejezésű fiú, mintha egy fejjel megnőtt volna, hangja mélyebb lesz, szemei villogni kezdenek, egész teste reszket, s csengő hangon elszavalja bámulatos souffle-ú prière-jét.

La prière qui monte sans rien trouver au-dessous des étoiles. Puis du cœur à la fois éclate le sentiment: l’amour, la foi et tue, écrase la raison, aboutissant au nihil. C’est Sully Prudhomme - homme. Et Lamartine penseur.⁴⁶⁴

Egyike a legszélesebb francia költeményeknek.

Őszinte akklamációval fogadják.

⁴⁵⁷ Ő is bizalmatlan mindenkivel szemben, de egészen más módon, mint de Gayffier.

⁴⁵⁸ Azt mondhatnánk róla, hogy „felmenőben” van, ha nem lenne túl késő neki.

⁴⁵⁹ a rosszulöltözöttek félénksége

⁴⁶⁰ kifejezése gunyoros

⁴⁶¹ többé-kevésbé trágár szellemességeket

⁴⁶² saját szerzeményű

⁴⁶³ „Imádság”, „Tengerparti vecsernye”

⁴⁶⁴ Az imádság feltör, és nem talál semmit a csillagok alatt. Aztán a szívben egyszerre születik az érzelem: a szeretet és a hit, mely elnyomja az ész szavát és a semminél köt ki. Ez Sully Prudhomme, az ember és Lamartine, a gondolkodó.

Utána szegény Bouffenoir mond el egy költeményt, mely szerinte alapeszmére nézve emlékeztet erre. Poor fellow!⁴⁶⁵

Felolvasása után kínos csend. Nem tudunk mit mondani neki.

Tea - s a tea alatt érdekes s navrans incidens.

Míg Berge a teát szervírozza, Bouffenoir Balzac egyik regényéből azt a jelenetet olvassa fel, hol Rubempré és barátja (le nom m'échappe)⁴⁶⁶ a költő rögs, meredek életútjáról beszél. Mit kell a költőnek átszenvednie, hogy kell keresztülharcolnia életét, hogy tűrni piszkot, megbántást, hogy kell küzdenie szegénység, éhség ellen - Bouffenoir csak olvas -

Önkénytelenül felvetem szemeimet, s körülnézek. Az írók (kiknek nagy része point arrivé⁴⁶⁷) magukba szállva, némán, elfacsart szívvel hallgatják - csak az egyik, kinek nevét elfelejtettem, nem figyel. Mellette a süteményes tál, mohón eszik egyet, kettőt, hármat - tízet. Folyton, mint egy kiéheztetett sakál, ki dögöt ásott ki az országúton - És most Bouffenoir monoton hangja összevegyül a szegény író csámcsogásával -

Hamar elfordítottam fejemet, nehogy megzavarjam. Hátha éhes, hátha nem evett még máma?

És most úgy éreztem, hogy szembeáll egymással az élet s a művészet. Egyforma komor mindkettő, egyforma sivár az, amit Balzac, a nagy Balzac elmond, s az, amit látok, az, amit hallok.

A legelkeseredettebb a leglágyabb szívűek, a művészek létért való küzdelme. Az a szív, amely művésszé tette őket, százszorosan érzi az élet útjának töviseit.

Midőn Bouffenoir elvégezte a felolvasást, lopva odanéztem - a tányér üres volt. S e percben az egyetlen, ki közülünk mosolyogva, meglepődötten nézett körül, a szegény, éhes fiatal költő volt.

Eközben ms. *de Sainville* (festő) érkezik meg.

Magas, karcsú, de kissé aránytalan termetű, vagy huszonhat éves fiatalember. Keskeny, lecsüggő vállak, nőies idomú karok s lábak. Fekete, felfelé álló haj, fekete szemöldök, kékeszöld szem, szőke bajusz és szőke, hegyes kis kecskeszakáll. Az ember szinte azt hinné, festi haját és szemöldökeit. Lecsüggő hajlott orr. Mély, de lágy hang. Az egész ember igen összetett, s végletekből van összetéve.

Jean Berge családi életéről mond el pár részletet, hogy haltak meg nagyszülei. Hangja megrezeg, s nagy expanzióval beszél. Jó és mély szív, a délvidéki érzésvilág, azonban mélyebb et plus tendu.⁴⁶⁸

Éjfél után a társaság nagy része elmegy, a háziúron és rajtam kívül csak Ostrorog és Gayffier maradnak.

Nagy disputa Ostrorog és Berge között. Az előbbi azt mondja, az embernek titkolni kell érzésvilágát, s a legbolondabb az, aki magát közvetlenül adja.

Jean Berge természetesen az ellenkező véleményen van. 1-től reggel 6-ig óriási filozófiai disputa, amelynek se hossza, se vége.

Ostrorog: nihilizmus ultra Hartmann.

⁴⁶⁵ Szegény fickó!

⁴⁶⁶ a neve nem jut eszembe

⁴⁶⁷ még nem befutott

⁴⁶⁸ és több benne a feszültség

Gayffier és én evolucionisták - bár nálam ez csak teória - a benső masina kevésbé encourageant.⁴⁶⁹

Berge éppen ellenkező véleményen velem. In theoriam nil sperandum, tényleg - la prière monte - monte!⁴⁷⁰ - !

A kandallótűz kialszik. A benső láng meg nem melegít, az első hideg fénysugár letör. Az ablakon az utcáról felhangzik az Halles felé gravitáló nehéz kocsik zörgése, a mindennapi nehéz munka elkezdődött.

A mindennapi terhes munka elkezdődött - búcsút vettünk.

Hétfő, febr. 20.

Persze Do Orsini ¹/₂ 11-kor látogat meg. Mindig akkor, midőn aludnom kellene. De hát oly jó fiú, olyan szimpatikus, hogy nem tehetek mást, mint álmosan, álmosan, de nagyon álmosan mosolyogni rá.

V. r. u. *Antokolszkij*néhez, ott ctesse *Philosophoff*, az orosz cárné udvari hölgye, ki különben már párszor meghítt csütörtöki estélyére anélkül, hogy ismertem volna, de akihez soha nem jutottam el.

Középtermetű, elég vastag dáma, négyszegletes fej, de finom vonások. Józan, derült világnézet.

Ezután *Chaplin*ékhez.

A szép Marianne igen fantasztikusan van felöltözve. Kevésbé éles, mint rendesen, azt mondja fáradt, azért.

Mamája jókedvű, mint mindig, pikáns adomákat mesél el félhangon.

Chaplinnel hosszú konverzáció. Határozottan több, mint édeskés képei.

Igen raisonnable beszél a festészetéről. Azt mondja, nevetségesnek tartja azokat a festőket, kik eszméket igyekeznek kifejezni. Rafael csak alakokat festett, s az alakok formájára fektette a fősúlyt. Egy mai német festő (mint pld. Cornélius) nemcsak fest, hanem szónokol is.

Elmondom, hogy énnekem a festészetben mindig az ember, a festő maga érdekel a legjobban.

Ezt nem érti - de hát azért festő ő -, s vagyok én regényíró. Különböző szempontból nem láthat egyforma messze az ember.

Este diner ctesse *Diane*-nál.

Sully Prudhomme, *Jules Lemaître*, *Cazalis* és neje, *Jean Berge*.

Legelőbb *Sully Prudhomme* érkezik meg *Jean Berge* társaságában.

A kritikáról van szó. *Sully* elmondja, hogy ma kapta az „Événement” éreintement-ját kézhez: új könyvét dolgozza meg. Azt mondván a „Bonheur”-ról, hogy érdekes könyv, de nem költői mű, mert a filozófiai elmélkedés nem képezheti a költészet tárgyát.

⁴⁶⁹ bátorító

⁴⁷⁰ Az okoskodásban nincs reménység... az imádság feltör

Sully igen helyesen azt mondja, hogy az anyagot meg-, illetve elítélni nincs jogában a kritikusnak, csakis a forma eshetik bírálata alá. Csakis azt kell a bírálónak konstatálnia, vajon formailag jól vagy rosszul fejezte ki az író gondolatát.

Én megjegyzem még, hogy tán még egy dologra kell figyelmét kiterjesztenie, vajon *őszinte-e* a gondolat, amelyet kifejez.

Sully igazat ad nékem. Aztán visszatér az előbb említett kritikára, amely úgy látszik azt is javallta néki, hogy térjen vissza az érzések birodalmába, s hagyja abba az elvont elmélkedéseket.

Erre persze egy kritikusnak nincs joga, bár - azt hiszem e kázusban igaza volt.

Sully írjon akárhány nagy filozófiai költeményt, azért mégis csak mindig a „*Prière*”⁴⁷¹, „*Les yeux*”⁴⁷² és a „*Vase brisé*”⁴⁷³ költője marad.

Jean Berge is nyilatkozik a kritikáról, azt mondja, nem törődik, akármit írnak könyvéről, csak - írjanak.

Az igaz, hogy nagy a különbség a magyar és a francia éreintement-ok között, a lényeg lehet hogy ugyanaz, de a forma más, ahogy kifejezik, - szeretném tudni, mit szólna egyik-másik szubtilis idegű francia író, ha „*manière Péterfy*” valaki végigdorongolná.

Aztán meg annyiból is könnyebb a dolguk, hogy itt külön vannak választva írók és kritikusok, az ember nem kap versenytársaitól kritikákat, mint nálunk.

Általános disputa a kritikáról - amelybe még ctesse Diane is belevegyül -, midőn feltárul az ajtó, és belép az aktuális kritikusok legkiválóbbja: *Jules Lemaître*.

Üdvözlí a háziasszonyt, aztán kezét ad Sully Prudhomme-nak, ki hirtelen átöleli, s összevissza csókolja. Félszemmel ctesse Diane-ra néztem, lévén az mindig furcsa, ha két férfi csókolózik, de legfurcsább, ha ez az „abnormitás” asszony szemei láttára esik meg.

De il faut présenter⁴⁷⁴ Ms. *Jules Lemaître*.

Az első dolog, ami szembeötlött nála - hogy archivictime-jére, *Georges Ohnet*-ra hasonlít, de nagyon. Középtermetű; szőke haj (kissé kopaszodik), összenyomott fej (olyanféle, mint a püposoknak), szőke, ritka szakáll és bajusz. Nagyon meggörnyedt termet, vajon a sok kritika vagy *más hajlította* meg ennyire?

Világoskék szemek, emlékeztetnek Mednyánszky szemeire. Csak - még valamivel fátyolozottabbak - de másképp mint a Mediéi.

Nála is gyermekszemek előtt titokzatos homályos fátyol, azonban e fátylon kívül még valami et - c'est ça ce qui n'est pas rassurant dans son expression.⁴⁷⁵

S mintha ez a valami szoros összeköttetésben volna kezeinek folytonos ideges dörzsölésével.

Azt hiszem, nem tudnék barátja lenni. Sullyt nagyon szereti, s mégis, ha melegen, bensőleg akar ránézni, van tekintetében valami a hiénából.

⁴⁷¹ Imádság

⁴⁷² A szemek

⁴⁷³ Az eltört váza

⁴⁷⁴ be kell mutatni

⁴⁷⁵ ez az, ami az arckifejezésében nem megnyugtató

Miért?

Ez persze csak az első impresszió, fog még sokszor változni, ha sokszor látom. Ami főleg (ebben a kázusban) a sorstól és *nem* tőlem függ.

Beszélek neki az „európaiak”-ról nálunk. A rajongásról, ahogy kritikáit olvassák - melegen mosolyog rám, és soká tartja kézfogva kezemet.

Homme à l'homme brebis - à certain moment.⁴⁷⁶

Végre megérkeznek *Cazalis*ék is.

Asztalhoz!

Igen artisztikusan felterítve. Csupa régiségen s régiséggel eszik az ember. Római tálak, reneszánsz kanalak, régi cseh üvegek, olasz gyümölcstartók.

Diner archéologique et excellent.⁴⁷⁷

Kitűnő osztrigák és rémítő sok.

Az asztalfőn Sully Prudhomme, jobbján ctesse Diane, balján Jules Lemaître - ctesse Diane mellett Cazalis, Cazalis mellett én, mellettem Jean Berge (szembe Sullyvel) és Berge jobbján madame Cazalis-Lemaître.

Ehhez is egy *ctesse Diane* modern bölcsessége kellett, hogy úgy ültessen mindnyájunkat, hogy egyik se legyen megsértve e sok szenzitív közül.

Eleinte főleg Lemaître-rel foglalkozik az egész társaság, akinek kitüntetését (légion d'honneur)⁴⁷⁸ ünnepelte a ctesse ezzel az ebéddel.

Lemaître elmondja, hogy a jövő héten jelennek meg színikritikái. Különben kijelenti, hogy már megunta kritikusai dicsőségét. Színdarabokat ír legújabbán, amelyeket azonban nem tud előadatni; a Français túl van halmozva színdarabokkal, Sarah (oldalpillantás reám) kijátszotta, magánál tartva egypár hónapig egy darabját, lelkesedve beszélve néki róla - s aztán visszaadva, hogy Duquesnel (a Porte St. Martin igazgatója) nem akarja előadni.

Feltűnik, miért mondja mindezt el - hiszen egy író hiúbb, mint egy szép asszony.

Sully érdeklődve hallgatja - látom már a „zsineget”, ez fogja úgy látszik majd valamelyik színházba beprotezsálni. Ezért ez a furcsán hangzó panasz.

Most kritikáiról beszél, persze kórusban kitör a lelkesedés. S azt hiszem, őszinték voltunk mind. Sully és a Ctesse már be lettek a Contemporains-ek⁴⁷⁹ halhatatlanná vált könyvébe véve, Cazalis és Berge - be fognak jutni, az előbbi kivált be akar jutni (en train de forcer la porte)⁴⁸⁰ - én pedig olvastam sokszor, sokszor élvezettel olvastam e kritikákat.

Így tehát, mondom, az elragadtatás tökéletesen őszinte volt.

A grófné megkérdi, hogyan érzi magát Lemaître áldozataival szemben.

L: Je l'avoue franchement je n'ai aucun pour eux, puis - j'en ai tant!

⁴⁷⁶ Ember és bárány-ember - bizonyos percekben

⁴⁷⁷ Archeológiai vacsora, de kitűnő.

⁴⁷⁸ becsületrend

⁴⁷⁹ Kortársak

⁴⁸⁰ éppen feszegeti a zárat

Jean Berge (surnommé: mouvement instantané): Et - vis à vis de Georges Ohnet?⁴⁸¹

Lemaître finoman mosolyog, s egy pillanatig hallgat - aztán kezeit dörzsölve mondja, hogy személyesen nem ismeri, csak látásból, a premiereken szokta látni.

Bár most kissé meggyűlt vele a baja; és ezentúl nehezen írhat már róla. Íme története:

A cercle mirlitonba⁴⁸² akarta magát felvétetni, hol Ohnet választmányi tag.

És - Ohnet - eljátszotta a spártai szerepet. Lehet mondani, hogy ő hozta be őt a Mirlitonba.

S ez persze örökre betömte a száját.

A Cazalisok igen fête-írozzák. Erővel rá akarják venni, hogy Angliába menjen velük.

Egy hét Angliában a modern Circével (Madame Cazalist nevezem így) elég arra, hogy Jean Lahor (Cazalis álneve) ott ragyogjon a Contemporains-ek negyedik kötetében.

És - jóslom - hogy Jean Berge, a huszonnégy éves Berge hamarabb jut be abba a kötetbe, mint a nagyvenen jóval túllevő Cazalis - feleséggestül együtt.

Hangulat: Sully Prudhomme egyforma hangon beszél mindegyikünkkel. Jules Lemaître feltekint, ha Sullyre néz, le - ha mi reánk (Ctesse Diane-t is e többes számba véve).

S ez teszi Sullyt egy fejjel nagyobbá, mint Lemaître-t. Egy bizonyos magasságból nézve majdnem minden ember egyforma magas, az *Isten* színe előtt *mindenki*.

Szeretek néha egyik-másik ilyen genre embernek borsot törni az orra alá, Madame Cazalisszal (ki tán legtöbbet *tud* az egész társaságban) az angol és orosz irodalomról kezdünk beszélni. Sully, ctesse Diane és Berge hozzászólnak - mert érdekli őket az, *amiről* nem tudnak: tanulni akarnak.

Lemaître elhallgat, de úgy, mint egy csuka, fél, hogy blamírozza magát, ő a csalhatatlan. Határozottan ez *is* nehéz mesterség.

Nincs elég ereje bevallani, hogy nem ismeri eléggé az irodalmakat.

Szerencséjére *Mary Robinson*ra tér át a konverzáció, erről már tud, miután James Darmestetter, ki szintén a Journal des Débats munkatársa, fordította.

Nagy költőnőnek tartja, s azt hiszi - Darmestetter szerelmes belé -

?

S miután olyan nagy léleknek tartja az angol költőnőt, nem hiszi lehetetlennek, hogy hozzámegye e szegény kis púpos fiúhoz.

Kételyek - de minden oldalról.

Megint Lemaître-re tér át a konverzáció, mindenki bókol neki. Én elmondom, hogy azért látom őt *mint kritikust* magasabban a többinél, mert nem annyira ítélek, mint inkább megértet. Ez az ember ezekből és ezekből az elemekből áll, tehát - ilyen. S azt hiszem, a kritikus nem is mehet ennél tovább.

Ebéd után sokan érkeznek, a Montonok, Boisjoslin, a Vieuxville-ek, Vacarescuk és végül Némethy Emi először e szalonban.

⁴⁸¹ L: Őszintén bevallom, hogy semmit - és különben is oly sokan vannak!

Jean Berge (ezt úgy hívják, hogy gyors reakció): És Georges Ohnet-val szemben?

⁴⁸² Fűzfapoézis-kör

Elég nagy succès-je van, egészen körülülük, mindenki igen eszesnek és érdekesnek találja.

Mlle Vacarescuval lefoglaljuk Jules Lemaître-t, csalogatjuk őt (système Cazalis!!!) Romániába pour voir Carmen Sylva - la reine.⁴⁸³

Lemaître igen bámul, hogy miért ír Carmen Sylva - bár egypár dolgát igen érdekesnek találja. Azt mondja (s ebben egészen igaza van), hogy egy királynőnek annyi mindenféle más dologgal lehetne kiválnia a közönséges halandók sorából, hogy egy cseppet sem érti, miért adja magát erre a mesterségre, és - „miért nehezíti meg annyira szerencsétlen halandó kritikusok dolgát”, teszem én hozzá mosolyogva.

Sully és Lemaître ¹/₂ 11-kor el.

Most Elena Vacarescu elmondja *Pierre Loti* látogatását Sinaiában. Elég furcsa epizódok.

A királynő körülvéve udvari hölgyeitől az egyik teremben ült, amint a komornyik bejelenti a „Pêcheur d’Islande”⁴⁸⁴ íróját. Mindenki figyelemmel fordul az ajtó felé, amely feltárul, s rajta egy igen kicsiny, vézna, a tengerésztiszt uniformist egy cseppet sem méltóan viselő úriember lép be. Síri csend. A kis alak idegesen megmozdul, néz jobbra-balra, mintha karjait elvesztette volna, úgy inog előre-hátra. Végre odaimbolyog a királyné elé, s meghajtja magát. A királyné megszólítja - felelni nem tud. Újabb csend.

Végre Elena megkönyörül rajta, s jelenti, hogy Őfelsége a király is óhajtaná látni.

A királyné odafordul hozzá, s megkérdi oláhul, igaz-e?

„Dehogy - dehát valamit csak kell vele tennünk” feleli a rendkívüli applombu fata.⁴⁸⁵

Pierre Loti makog valamit, s a királyné kéri, kövesse őt, s így egyedül elmennek.

En deux⁴⁸⁶ kevésbé ügyetlen, s végre kitör lelkéből önmaga, s a 7-ik napon már legjobb barátságban van a királynővel, együtt sétálnak a hársfák alatt. Erzsébet átváltozik Carmen Sylvává - s versenyt énekel a fülemüléssel.

Loti 8-ik nap egy gyönyörű leányról beszél, kit eddig még nem látott, s ma a folyosón előtalált; Elena, aki tudja, hogy mi Loti regényeinek története, megrémül, fél, hogy Loti majd egy oláh regényt ír, s akkor majd „egy udvari hölgy” is fog szerepelni a könyvben - mint „l’éternelle victime de l’amour”.⁴⁸⁷

Kérdőre vonja, hogy ki volt, felvonulnak előtte az udvari hölgyek - egyik sem.

Hol látta? Nem tud rá felelni. Mikor? Nem emlékszik. Hogy néz ki? Szép volt. Ez nem mond semmit, barna vagy szőke? Se barna - se szőke - s így tovább. Eredménye a questionnaire-nek⁴⁸⁸: Loti álmodott. Egy álommal többet álmodott, egy regénnyel többet fog írni. C’est tout.

De legalább az udvari hölgyek egyike sem lesz kompromittálva.

⁴⁸³ Hogy Carmen Sylvát - a királynőt - láthassák.

⁴⁸⁴ Az izlandi halászok

⁴⁸⁵ a rendkívül talpraesett leányzó

⁴⁸⁶ kettesben

⁴⁸⁷ a szerelem örökös áldozata

⁴⁸⁸ kikérdezés

Berge nagyon szereti őt, bár igen furcsa embernek tartja. Azt állítja ő is, Elena Vacarescu is, hogy festi magát, és előszeretettel öltözik a legeslegcsodálatosabb s lehetetlenebb kosztümökbe. Így most a Revue des arts et des lettres-ben arcképe fog jönni (Cazalis egy cikke kíséretében) déguisé en saltimbanque!⁴⁸⁹

Nagy szemei igen fényesek, s specialitása az, hogy azért semmi kifejezésök.

11-kor Némethy Emivel (kit ezentúl írói nevén *Jean de Néthy*nek fogok nevezni) Munkácsyékhoz. Lent a kocsiban már *Ctesse de Thury* várt reánk, ki másnapra meghí *Jenny Maria* hangversenyére.

Munkácsyéknál roppant sokan, 600-an hivatalosak.

Az egész követség, majdnem mind a nagykövetek családjakkal.

Baronne de Saint Martin, Kotzebuené, marquise Hervey de Saint Denis, baronne Stachelberg-Decazes, stb., stb.

Előbb Sarolta az operából énekel, majd cigányzene a kis Patikárius Ferkó bandájával.

Ott Antokolszkijné is. Gyönyörűen néz ki, halvány crème selyemruha, igen bizarr, régi gyémántékszer.

Roppant sápadt, olyan fehér nyak és karok, mint még alig láttam. Tökéletesen el van a cigányoktól ragadtatva, odaül eléjük, s nem győzi játékkukat hallgatni.

Midőn mindenki elmegy, s csak a magyar kolónia marad ott, Munkácsynéval csárdást táncolunk; ki előbb (miután már a böjt elkezdődött) nem akart.

Munkácsy igen meleg, nagyon közvetlenül köszöni meg az én „Rácz Palis” fotográfiámat, amelyet du. küldtem még el neki.

Latinovits tökéletesen becsípve. Még akkor, midőn a franciák itt voltak, párszor nagyokat kurjongat.

Majd kiég a szemem. C'est sur les manières, quand je me sens le plus hongrois; c'est comme un attentat contre toute la nation.⁴⁹⁰

Kedd, febr. 21-én.

Reggel 10-kor *Aymar de la Baume* ront be hozzám, igen nagy öröömre, mert korán akartam felkelni - na meg azért is, mert a jó Aymart már nagyon régen nem láttam.

V. r. u. *Rupert Bunny*hoz és *Alastair Cary Elwes*hez, Jenny Maria két jegyet küld koncertjére - egyiket a két fiú közül meghívom. Elwes fogadja el.

Tőlük haza. D. u. 3 után *Jean Berge* jő hozzám, teázik. Igen jókedve van, egyenesen az ágyból jő hozzám.

Vele a Vacarescukhoz, rövid látogatás. Elena megmutatja az albumot, amelyet Carmen Sylva festett neki - illetve verseinek. Altdeutsch nincs a fáta stílusában.

⁴⁸⁹ Vásári komédiásnak öltözve

⁴⁹⁰ A modor szempontjából érzem magam a legmagyarabbnak; olyan volt, mintha az egész nemzet ellen követett volna el merényletet.

Innen Berge-zsel *Sainville* atelier-jébe. 56 rue Notre Dame de Lorette - 6-ik emelet. Br. Igen világos, színes atelier, igen világos, túl világos képek. Egy óriási kompozíció, répát kiásó parasztok, esteli szürkület, semmi napfény, s mégis csupa színes szín, mintha plein soleil lenne.

Este Cary Elwes jó értem, vele a koncertbe. Ott: ctesse de Thury, Jean de Néthy, ctesse de Champrépu stb., stb.

Jenny Maria: roppant technika, tudomány - igazi francia játék. Mozart, Scarlatti bámulatosan adja elő. Chopin és Schumann kaotikusakká lesznek felfogása által.

Koncert után Alastair Cary Elwes-zel a Café de la Paix-be.

Elmondja, hogy mit akar, elmondja terveit a festészetben. Portréfestő akar lenni. Mint minden gondolkozó festőnek, úgy neki is ez a piktúra non plus ultrája. A festő nem akkor a legnagyobb, ha gondolatokat fejez ki, hanem ha egy gondolkozó főt jellegzetesen tud visszaadni.

Beszélünk Bunnyről vele. Roppant admirációval nyilatkozik róla. Nála, úgymond, olyan nagy az invenció, oly nagy az eszmébőség, hogy inkább odadobja, mint festi a vászonra gondolatait. Tán a nevelés tette őt ilyené, atyja folyton fantasztikus történeteket mondott el neki gyermekkorától fogva, tán innen hajlandósága a misztikus irány iránt is.

Lassan-lassan felmelegedik, s önmagáról kezd beszélni, s mint minden ember, úgy ő is ekkor a legérdekesebb.

Azt mondja, félénk, nem tudja a kellő formában kifejezni gondolatait. Jobban szeret hallgatni, mint beszélni, jobban festeni, mint hallgatni -

Lassan, igen lassan mondja mindezt el. Hangja húzódik, húzódik, lassul, halkabb lesz, néha úgy tűnik fel, mint a sziklák mélyéből fel-felbukkanó forrás alig hallható csergedezése.

Furcsa világnézet és gondolkozás, furcsa fej, furcsa arckifejezés - très artiste mais artiste penseur.⁴⁹¹

Előrehajolva ült mellettem, fekete haja simán hátrafésülve, széles homloka redőtlen s mégis borongó, fekete szemöldökei alól sötétkék szemei belebámulnak az ürbe - úgy beszél, mintha onnan szedné ki eszméit.

Mindazonáltal mindaz, amit mond, nem lep meg nagyon, il est dans son style.⁴⁹² Csak - kevesebb akaraterő, mint hittem. Okcidentális gondolatvilág, orientális *rêverie*⁴⁹³ - akarat hiány s álmodozás.

Miért tűnik fel mégis úgy, ha Bunnyvel vannak, mintha emez vezetné a „baráti ménage”-t?

1 óra felé a rue de la Paix-n visszafelé, amint a place Vendôme-ot elhagyjuk, nagy lárma, annak a háznak kapuja, amelynek földszintjén Boivin raktárai vannak, hirtelen feltárul, rajta félig öltözött férfiak s nők rohannak ki, átszaladnak az utcán, s berohannak a Continentale udvarába.

Tűz van! - összenézünk Cary Elwes-zel, felébred bennünk a művészi kíváncsiság, s anélkül hogy mondanánk egymásnak valamit, bemegyünk a ház kapuján.

A tűz a második emeleten, a lépcső tele füsttel - rajta egymás után jönnek le az álmaikból felriadt emberek. Egy báliruhába öltözött asszony érkezik meg, halálra ijedve látja a tüzet, s

⁴⁹¹ igazán művész, de a gondolkodó fajtából

⁴⁹² egyezik a stílusával

⁴⁹³ álmodozás

most ott áll hosszú uszályos, virágos ruhájában, gyémántos, fedetlen fővel mellettünk, s remegve látja a füstfelhőt, amely a ház ablakain kitódul.

Konverzáció az „inconnue”⁴⁹⁴-vel. Viviszekció-tanulmány. Qu’est-ce qu’on sent dans ces moments?⁴⁹⁵

Az úrhölgy naivan en ne se doutant de rien répond.⁴⁹⁶ Tíz percig tartó entrefilet.⁴⁹⁷ -

A tűzoltók megérkeznek - sietve ki a ház udvarából, nehogy a fejünkbe kapjunk egy váratlan vízsugárt.

Át az utcán, s most a másik oldalról gyönyörködünk a valóban elragadó, modern képben. A gőzszivattyú füstölgő, párolgó masinája köddel veszi körül a toporzékoló paripákat, a kazán ajtaján kékes lángok törnek ki, a sötétveres parazsat a szél felkapja, s a habos lovak lábai alá seperi - s e süstörgő, fűtyülő szörnyeteg ködös foltot vet a hideg városi tájkép megszokott banalitásába. Aztán kúrtszó, kocsik tompa dübörgése, egypár szekér tűzoltó érkezik. S a vereses fáklyáktól behintett, tompa alapon sötét árnyak rohannak fel-alá, s lepik el, mint hangyák a korhadó tölgy oldalát, a ház falait - egypár perc alatt a tűz eloltva. -

S mi még ott álltunk akkor is, midőn a nagy szekerek, kocsik elrobogtak, az utca kihalt, s a csendet már csak egy-két járókelő lépte zavarta meg - - -

Ott álltunk, de hallgattunk, az „érzett” hangulat elcsendesített mind a kettőnket.

Határozottan művészebb volt ez a „incendie”⁴⁹⁸, mint Jenny Maria hangversenye.

Szerda, febr. 22-én.

V. r. u. A két Karagyorgjevichnél, csak Alexist találom otthon.

Most az Avenue Villiers mellett laknak egy kis hôtelt.

Alexis fekszik, úgy fogad; mióta Párizsba jött, lázas, s rosszul van.

Két vagy három esztendeje, hogy nem láttam.

Külsőleg hátrányára, bensőleg (úgy látszik) előnyére változott. Igen sárga vonásai megnyúltak, szakálla megnőtt, háta meggörnyedt - és kevesebbet, illetve alig hazudik - amit azelőtt nem lehetett volna éppen róla elmondani.

Igazi szláv típus, keskeny, mandulavágású szemek, finom keskeny száj és orr, hosszú, lecsüngő bajusz. Túlságos meleg modor. En somme⁴⁹⁹ jó fiú.

Főleg a Terka lakodalmáról beszélünk, Alexis abban ügyetlen, hogy nagyon is lepiszkolja őket, tekintetbe véve kivált azt a körülményt, hogy majdnem egész Párizsban azt állítják, hogy ő akarta elvenni.

⁴⁹⁴ az ismeretlen asszonnyal

⁴⁹⁵ Mit érez az ember ilyenkor?

⁴⁹⁶ gyanútlanul felelget.

⁴⁹⁷ riport

⁴⁹⁸ tűzvész

⁴⁹⁹ mindent összevéve

Nagy lelkesedéssel beszél Elena Vacarescuról, kivel sokat táncolt Bukarestben, tán csak nem akarja elvenni? Furcsa ménage⁵⁰⁰ volna.

Bogidarhoz nem megyek fel, modellek vannak nála.

Tőle Louise Readhez, nála J. de Néthy, James Darmestetter és Letournon.

Este 8-kor Antokolszkijékhoz, egypár Petőfi-költeményt olvasok fel nekik, kivált „Szülőföldemen” tetszik nekik. Antokolszkij azt találja, e vers még primitív grand soufflé.⁵⁰¹

Különben igen panaszkodik, hogy mióta az orosz-francia barátság jött napirendre, igen sokan alkalmatlankodnak atelier-jében.

Majd 12-ig náluk.

Csütörtök, febr. 23-án.

V. r. u. 5-ig írok. 5-kor ctesse de Thury. À dormir debout.⁵⁰² Csak cte de Thuryt találok otthon.

Este Schärffenberg grófnénál, aztán pedig ctesse Philosophoffhoz (Colonie russe).⁵⁰³

A társaság két szalonban oszlik meg. Az egyikben a mamák, a másikban a fiatalság: tout comme chez nous.⁵⁰⁴ Egyáltalán emlékeztet az összbenyomás a mi pesti társaságunkra - Csak kevesebb elegancia és több - tudomány.

Itt az Urusovok, Georgiai hercegné, baronne Frédériks leányával stb., stb.

Mll Philosophoff: majdnem olyan magas leány, mint én, igen karcsú, igen finom taille,⁵⁰⁵ csunya, de kellemes arc.

Princesse Urusov. Femme oiseau.⁵⁰⁶ Csicsereg, szökdécsel, csupa mosoly. Egy fél óráig valcerezik velem anélkül, hogy abba akarná hagyni. Azalatt folyton beszél és nevet, néha pedig még félhangon hozzádúdolja a valcer melódiát, amelyet a tapeur⁵⁰⁷ olyan végtelen egyhangúan játszik.

A kis *bre Frédériks*, petit air hébété.⁵⁰⁸ Majdnem bamba kifejezés, belebámul a világba üres, kidülledt szemeivel és mosolyog, csak mosolyog. De ha beszél, elfelejteti szerencsétlen külsejét. Meleg, közvetlen - kissé félénk modor. Olyan, aminők a fiatal leányok voltak egyszer - rég - abban az időben, amelyre még öregapáink sem emlékeznek.

⁵⁰⁰ házaspár

⁵⁰¹ nagylélegzetű

⁵⁰² Állva alvás.

⁵⁰³ orosz kolónia

⁵⁰⁴ ugyanúgy mint otthon

⁵⁰⁵ derék

⁵⁰⁶ Madárszerű nő.

⁵⁰⁷ zongorista

⁵⁰⁸ zavart arckifejezés

A collant,⁵⁰⁹ örök mosolyú *Appletscheiff* is megérkezik leányával. A háziasszony igen sokat nevet azon, hogy a Keresztutak Ivanovna Máriáját meg-Appletscheiff-eztem, (amint ezt Antokolszkijéktól hallotta, akiknél van a fordítás).

Ez alatt *Antokolszkijné* jó meg, halvány mauve toalettben, gyönyörű régi ékszerekkel.

A mint Appl.-et meglátja, rám néz, majdnem elnevetjük magunkat. Azt mondja, hazaérve megrövidíti egy „a”-val Maria Ivanovna nevét, és így a „nihiliste” Pletscheiff nevet fog kapni.

Sokat táncolok Antokolszkijével, úgy valcerez, mint nálunk a legjobb táncosnék.

Úgy két óra felé Bandakov, egy híres orosz csellista ül a zongorához, és valcerezket kezd játszani, persze egészen másképp, mint a szegény elárvult tapeur.

Nagy animo.

Egyszerre pedig átsap egy mazurkába, s felhangzik a Glinka operájának: „Éltünk a cárért” gyönyörű, hatalmas mazurkája. S szinte átalakította e zene a miliőt, a banális, cukros mosolyt ez letörölte az ajkáról, s mintha a parfümírozott levegőn keresztül sívított volna az orosz puszták szele: Oroszországban, a *nagy* Oroszországban éreztem magamat.

A szalon egyik sarkából egy hatalmas, vállas férfi lépett elő, kit eddig alig vettem észre, s közepére állva a szalonnak intett egy az egyik ajtóközben ülő fiatal asszonynak. Ez (kivált a háziasszony nógatására) felállott, s kezet adott a férfinak.

S a mazurka csak hangzott.

Most egymás mellett átkulcsolt karokkal siklott elő a pár: mint egy szoborcsoporthoz, oly erővel, oly gráciával.

A hatalmas, óriási fekete szakállú férfi átkulcsolta a karcsú, magas, királynői termetű fiatal-asszony derekát, s hullámozó léptekkel előresikamlottak a parketten, majd elbocsátotta egyik kezét, s csak egy kézen tartva táncolt, lehajolva meg-megfordulva mellette, erőteljes férfias lépésekkel, amelyek szinte megremegtették a finom, filigrán párizsi házat: a szalon minden bútora rezgett. S a zene csak hangzott, mind erősebben, mind erősebben, a csellista kipirult szemei tűztől égtek, a pár hatalmas léptekkel, gyönyörű mozdulatokkal, büszkén, emelt fővel táncolta körül a szalont - - s én meg lekonyítva fejemet éreztem az erőteljes nagy nép hatalmát, ennyi erő, ennyi primitív bájjal szemben nem tehettem egyebet.

Az övök a jövő!

Alighogy a mazurka elhangzott, a táncos (De Kel [de Vel?] orosz tábornok fia) odalépett a zongorához, s mély basszus hangon, mely megrezegtette a piciny appartement ablakait, egy gyönyörű, gyönyörű orosz dalt kezdett énekelni. Én visszafojtott lélegzettel hallgattam - benne volt e dalban a magyar zene egész érzése, de azonkívül még az ázsiai törzsek filozófiája, mélysége is. Ez csakúgy, mint az orosz puszták, közelebb van a Végtelenhez - -

Ez a fájdalom nem az egyén fájdalma, mint a mi zenénkben, de egy egész faj világfájdalmának, keservének kifejezése.

A „Nihil” zenében kifejezve.

Három óra lehetett, hogy szétmentünk.

⁵⁰⁹ ragadós

Péntek, febr. 24.

V. r. u. egy percre *Antokolsztijéknál*. Aztán vicomtesse de *Bélizal de Gouzillon*hoz, otthon az egész család, többi között még Louis is, ki szabadságra jött pár hétre. Náluk a Lambrechték.

Henri Lorinnél, a doktortól elbúcsúzni, ki este visszamegy Kanadába.

Este *ctesse Diane*-nál unalmas soirée, hideg szalonok, hideg konverzáció, mintha az egész társalgás álmos lett volna.

Vagy tán bennem volt a hiba? Egész nap azon töröm a fejem, hogy milyen örült, aki a világba jár, unom az egész Párizst szellemeskedésével és parfümjeivel együtt - e percben legalább.

Ça passera!⁵¹⁰

Szombat, febr. 25-én.

V. r. u. randevú *Louise Readdel* és *Jean de Néthy*vel, együtt egy graveurhoz, *Paul Lerat*-hoz, ki a Charles Read verseinek második kiadásához Emil Adam által rajzolt illusztrációkat vési e percben.

2 Blv. Montparnasse 5. emelet.

Belépve a dolgozószobába az első dolog, ami szembeötlik, miután magával a vésővel megismerkedtem, két kedvenc képemnek, *Bellini* Dogéjának és *Moroni* Szabójának rézmetszete. (Eredetijök a National Galleryban.) Gyönyörű két dolog - Lerat metszete szintén.

Aztán a Read illusztrációit néztük meg, egypár igen poétikus kép. Emil Adam igen mély érzésű festő, híres képe: Soirée d'automne. Egy kép: La fille du pasteur,⁵¹¹ van tőle a Luxembourg-ban is.

Innen a Luxembourgba, megnézzük Puvis de Chavannes új képét, igen érdekes, de hát azért még mindig: d'un décadent qui fait le primitif.⁵¹²

4-kor Bunnyhoz, vele - a fodrászhoz.

Ebéd madame *Jamesonnál*. Nagy hôtél a parc Monceau mellett, igen szép szalonok, sok bibelot, az első parfümírozott ebédlő Párizsban. Ez feltűnt nekem.

Madame Jameson, type deuxième empire.⁵¹³ Ugyanaz a genre, mint barátnője és rokona, ctesse de Pourtalès. Szép sötétkék szemek, sima (kivasalt) arcbőr, szabályos vonások, kevés mozgékonyosság a vonásokban, mintha viaszból lenne. Pedig igen sokat beszél, sokat nevet, de egy cseppet sem szellemes. Modorával azt hiszem, igen sok emberrel elhitette, hogy femme d'esprit.⁵¹⁴ Igen elegáns, nehéz, fekete bársony toalett, egypár óriási gyöngy a corset-en és semmi egyéb ékszer.

⁵¹⁰ Majd elmúlik!

⁵¹¹ A lelkész leánya

⁵¹² dekadens, aki primitívnek tetteti magát

⁵¹³ a második császárság asszonyainak típusa

⁵¹⁴ szellemes, okos nő

Elle est née - et elle le sait bien mlle de Portal,⁵¹⁵ XVIII. Lajos miniszterének leánya. Attól fél, hogy - roturier⁵¹⁶-nek tartom, mint - férjét. Beszél családjáról, de annyit, mintha née Jameson lenne.

Férje: nem jut szóhoz. Öreg angol, igen gentlemanlike kinézés, nem látszik meg rajta, hogy olyan rémségesen gazdag.

Robert fiuk. Anyjára ütött inkább. Bár csak külsőleg és modorában, mert különben olyan pozitív, mint atyja.

Mert madame Jameson nem az. A vicomtesse de Trédern, comtesse Fitz-James és princesse Brancovan híres muzsikális társaságának tagja et elle est la pianiste de la société.⁵¹⁷ Chopin különféle tanítványaitól tanult. Elle se pique de jouer Chopin.⁵¹⁸

Ebéd alatt főleg Ausztriáról, Magyarországról van szó, igen sokakat ismer a société austro-hongroise-ből, legelőbb a chère amie⁵¹⁹-ját, Melanie Metternichet, aztán az Esterházy fiúkat (Ferit és Palit), a Larischokat, egypár Kinskyt stb.

Sokat volt mindezekkel St. Moritzban.

Ebéd után zongorázik, s játéka valóban meglepő, soha nem hittem volna, hogy egy francia asszony ily jól játszhatta Chopint.

Táncolunk is - úgy táncolja a valcert, mint minálunk -, férje a kandallónál elaludt. Furcsa összeállítás!

¹/₂ 11-kor a fiatal festők báljára, Blv. du Temple, restaurant Bonivalet.

Festők és modellek-, bal déguisé - peu de costume⁵²⁰!!

Nagy táncterem zenekarral, körös-körül helyiségek, egy kis szalon, hol zongora mellett táncolnak, 11-kor már jól tele, roppant színes, igen szép kép.

Néhány igen originális alak:

Egy japáni kosztüm, japáni álarc, japáni mozdulatok. Úgy jár, úgy mozog, úgy táncol, mint a japániak szoktak. Vacsoráig fenntartja álarcat.

*Kate Booth-salvation army*⁵²¹ (fiatal amerikai festő). Óriási Kate Greenway kalap, fekete derék és szoknya, az egyik karon a salvation army jelvényei. Veres és fehér csíkos harisnya, nagy, óriási kivágott cipők. A kis piktor tényleg hasonlít az üdv hadseregének hírhedt generálisnéjára - s most e talmi Kate Booth folyton beszédeket tart, beszél az üdvről, s közbe megfélejtkezve magáról a legnagyobb dühvel kánkánt kezd táncolni.

Une femme gauloise, igen csinos modell, Pálmay Ilkára hasonlít. Fején aranyból, amelynek két oldaláról eltakarva a füleket dupla copf lóg le. Derekán veres trikóderék, ugyanily kesztyűk, s e szövetből földig érő igen merev ráncokat vető szoknya. Derekán aranyöv.

⁵¹⁵ Nemesi származású - és Portal kisasszony ezt jól tudja

⁵¹⁶ polgárnak

⁵¹⁷ a társaság zongoristája

⁵¹⁸ büszke rá, hogy Chopint játszik

⁵¹⁹ kedves barátnőjét

⁵²⁰ álarcosbál - kevés ruhával!

⁵²¹ üdvhadsereg

Egész Benjamin Constant és Jean Paul Laurens genre.

Egy indiai kosztüm, indiai festő-herceg viseli. Crème áttetsző szövetből földig érő talár, a nyakon igen színes ékszerek. A vállakról tompa téglaszínű selyem kaftán csügg le. Sápadt, barna fejét kiemelik a füleiből lelógó drága fülbevalók, s a homlokára lecsüggő gyémánt csillag.

Egy pierette. Tarka kockás derék és - nadrág. Csúcsba szaladó frizura. Igen fehérre festett, szemtelen kifejezésű gavroche⁵²²-pofa, felfelé álló orr, hegyes kis áll s szűrő piciny szemek.

Nagy passziója felkapaszkodni a férfiak vállaira, s onnan énekelni egyet-mást - a szerelemről.

Le général Boulanger. Fekete óriási bicorne kalap, nagy veres tollakkal díszítve, sárga frakk, fekete selyem trikó, mely egész testét fedi - a paradicsomi egyetlen article de toilette-et egy fehér nyakkendő helyettesíti tant bien que mal.⁵²³

Vele maîtresse-e: *une chinoise*. Gyönyörű halványsárga kivarrt toalett, halványkék selyem-harisnyák. Fehér és igen veresre festett fej, à la mikádó szemek és hajviselet. Igen jól táncolják együtt a kánkánt. Hogy viselik magukat Tonkingnál - nem tudom.

Adamson mint skót - mais tout à fait écossais avec toutes les qualités et tout les défauts d'un Écossais.⁵²⁴

Rupert Bunny mint ange primitif.⁵²⁵ Fehér, áttetsző indiai fátýolszövetből földig érő ing, ugyanebből a szövetből feje búbját tökéletesen elfödő fátyol, amelyet egy nagy bronz auréol fog be. Kezében egy hat láb hosszúságú primitív trombita.

Il était splendide,⁵²⁶ dominálta az egész társaságot, lévén egy fél fejjel magasabb a többinél.

Alastair Carry Elwes. Egyiptomi török kosztüm.

Igen furcsa két alak lép be e percben. Övig munkásoknak öltözött festők, kék blúz, munkássapka, tarka ing, veres foulard a nyak körül s öv alatt - balerináknak, illuzion szoknyák, rózsaszínű trikó, balettcipők.

Ezek voltak a frappánsabb kosztümök, ezenkívül persze még végtelen sok pierette, balett-táncosné, keleti kosztüm, reneszánsz lovagok, japániak, kínaiak stb., stb. Vagy háromszáz kosztüm s többé-kevésbé mind szép, lévén a jelenlevők majd kizárólag csak festők és modellek.

A bál elkezdődött, egypár tour, s aztán az első quadrille - az első quadrille - az első kánkán.

Hogy lehessen ezt leírni? Azt a sürgő-forgó, mozgó, táncoló, kurjongató, fel- s lehullámzó, tomboló, tarkabarka, eszeveszett, érzékies, fékvesztett fantasztikus tömeget. Ezeket az ég felé meredő lábakat, ezeket a kacagó, kifestett ajkakát, ezeket a komoly kosztümbe öltözött, egy cseppet sem komoly típusokat, ezt a Sainte Clotilde-ot, ki egy nagy keresztel nyakán hosszú uszályát felkapva, de *felkapva egészen* egyik lábát égnek mereszti, s aztán lerúgja vele a vele szemben táncoló primitív angyal fejéről az auréolt.⁵²⁷

⁵²² párizsi csibész

⁵²³ úgy-ahogy

⁵²⁴ de teljesen skót, a skótok összes erényeivel és hibáival

⁵²⁵ primitív angyal

⁵²⁶ ragyogó volt

⁵²⁷ dicsfény

Azt az indiai herceget, ki őseinek a díszruhájában, abban a palástban, amelyet akkor öltöttek amazok fel, ha ítélték élők és halottak fölött, egyik lábát kézben fogva nekirugaszkodik, s végighömpölyög a parketten, lerántva egy bohócot lábáról, akivel most összefogódkodva egy tömeggé olvadva elgurulnak a táncosok lábai előtt.

Hogy írjam le Général Boulanger vad táncát, mikor még - fehér nyakkendőjét is elvesztette.

Különben is minden összefolyik, s sok tomboló ember tarka gomollyá olvad össze, csupa szín, csupa hang, csupa illat, együtt látja az ember az egészet, de megkülönböztetni már alig tud valamit, a zene mind lármásabb lesz, a primitív angyal belefúj trombitájába, a spanyol táncosné kasztanyettáit veri, a lutteur a nagy dob mellé áll, s nagyokat üt belé dorongjával, a szomszéd kis szalon zongorája visít. Kate Booth egy fűzsípöt húz ki zsebéből, azzal fújja „térítő” melódiáját, ott egy skót dudál, a többiek énekelnek, a franciák a Boulanger nótáját „en revenant de la revue”⁵²⁸-t, az amerikaiak „Alle-alleluját”-t, az olaszok a funiculát, s mind táncol, s égnek rúgja a lábát - - - - -

Eszembe jutott a Cirque d’hiver⁵²⁹-ben a singaliak tánca, ebben határozottan több a vadság s az imprévu.⁵³⁰

Mit jelentsen ez? Hogy van ez? A raffinement legmagasabb fokán megint csak gyermekké lesz az ember? Alors pourquoi tout ça?⁵³¹

Aucun but ne vaut aucun effort.⁵³²

A láz mind nő, csak nem törnek semmit, ez jellemző. Az öntudat ezeknél még a legmagasabb örvöngés fokán is megmarad; nem úgy, mint minálunk.

Vacsora - külön asztal, amelyet az én angoljaim szerveznek: java a festőknek s a legszebbje a modelleknek.

Mind fáradtak, mind esznek.

Velem szemben a leálcázott japáni - leveszi maszkját, s felismerem azt az angol festőt, kivel három év előtt Bogidár Karagyorgyevichnél reggeliztem.

Neve *Graham*. Tökéletes francia, úgy beszél franciául, mint egy párizsi, és úgy is gondolkodik.

Vacsora után a társaság egy része jól becsípve, egy francia festő csak úgy gurul jobbra-balra. Leültetem magam mellé és - tanulmányozom.

Igen furcsa, hogy a nemzeties vonások a legfrappánsabbak akkor, ha az ember részeg.

Egy francia szellemesen kacagva, egy német lomhán, nehézkesen, egy angol durván s érzelmesen, egy magyar vadul, szenvedélyesen részeg.

Mon petit français était spirituel tout en étant ivre comme un cochon.⁵³³

⁵²⁸ a szemléről hazafelé

⁵²⁹ Téli Cirkusz

⁵³⁰ meglepetés, eredetiség

⁵³¹ De akkor minek *mindez*?

⁵³² Semmiféle cél nem érdemel erőfeszítést.

⁵³³ Az én kis franciám szellemes volt, holott úgy be volt rúgva, mint egy disznó.

Több érdekes jelenet még: két asszony veszekedése.

Az első pár.

En quatre vacsora, két úr, két asszony. Az egyik asszony Watteau, a másik balett-táncosné, egy szoknya, egy corset s egy rózsaszínű maillot s ez az egész.

A Watteau pásztorné nevetni akar - s társnéja székére mustárt dörgöl.

A mustár hatni kezd - elle pousse un petit cri - son maillot abimé - sa renommée flute, maillot tâché - horreur!⁵³⁴

Mindez egy pillanat alatt átfutja agyát, a tömeg pedig nevet - ez elég arra, hogy a kis asszonykából hiéna váljék, elle gifle ses deux voisins⁵³⁵ - aztán belátja, hogy ezt csakis asszony követhette el, felkap egy kést, s a szembe ülő, gúnyosan mosolygó kis pásztornőre ront, ez visítva, remegve megugrik, s így keresztül-kasul rohannak a termeken. -

A valcer pedig csak szól, s szerelemről beszél.

Íme: *ennek a szerelemnek* tárgyai - ott fekszenek most egymáson kibontott hajjal, összekarmolt képpel, szakadozó trikóban, szennyesen, pizskolódva, visítva, hörögve, s velük szerelmesők, kik szét akarják őket választani, s szeretetteljesen nézik - ideáljaikat.

Oh guiventa primavera della vita!⁵³⁶

Az egyik asszony most letéperte a másikat, a Watteau pásztorné ott fekszik a földön, arccal földre borulva, s a másik most fog-fogért teóriából kiindulva, a mustárt hatalmas tenyereivel fizeti vissza.

Úgy hangzik a „szférák zenéje”, mint mikor a mosónék a szennyest lapátolják - körös-körül pedig a sok asszony mind vigyorogva, kárörvendve - ez is létért való küzdelem.

Végre a diadalmas asszony felkel, még egy szitok, még egy gifle, és - szerelmese karján eltávozik, magával vive e kellemes emléket és két unciát a restaurant Bonivalet mustárjából.

A másik, a Venus vaincue⁵³⁷ most ott hempereg a földön, szégyenében sírva, arcát elrejtve, s - azon gondolkozva, hogy lehessen felkelni anélkül, hogy amazok röhögjenek.

Egyet sikít - egyet zuhan fekvőhelyén et elle s'est évanouie - on est toujours évanoui s'il le faut.⁵³⁸

Most mind ápolni kezdik, öntözik, kifűzik, a legkülönbébb zsinórjait kitágítják - édesen beszélnek hozzá. Son monsieur la regarde d'un petit air anxieux,⁵³⁹ fél, hogy baj esik - - - végre a páasztorné magához tér, azt kérdi hol van, meredten bámul maga elé, aztán - - - felismeri szeretőjét, nyakába borul, s dühösen, hevesen, hisztérikusan, egész testében remegve elkezd sírni.

A férfi csókolja, szánja, vigasztalja s - felül neki, mint mindig.

Egy fél óra múlva ott ülnek a restauráció egyik sarkában vacsorálva, előttük osztriga, pezsgő és - mustár.

⁵³⁴ Felsikolt, tönkremegy a trikója... és a jó híre is odavan... a trikó csupa folt... borzalom!

⁵³⁵ két szomszédjának leken egy-egy pofont

⁵³⁶ Ó, ifjú tavasza az életnek!

⁵³⁷ a legyőzött Vénusz

⁵³⁸ elájult - mindig el lehet ájulni, ha szükség van rá.

⁵³⁹ Lovagja kissé szorongva nézi

Reggel 7 felé oszlanak.

A Quartier Latinben lakók együtt mennek haza gyalog. Ezekhez szegődöm én is - - -

A hajnal első hideg sugara megvilágítja a reggeli ködöt s a nehézkesen mozgó munkásokat. Egyhangú, nehézkes léptekkel mennek mindennapi munkájukra - s bámulva és rokonszenvel nézik a mi örült csoportunkat.

Ez is jellemző, a munkásban is megvan a francia gauloiserie, s ez teszi rokonszenvessé nekik a hazatérő débauchét.⁵⁴⁰

Elöl megy le général Boulanger à cravate blanche, mögötte a kis chinoise, karon fogva egy híres modellel, Sarah-val, ki balett-táncosnőnek van levetkőzödve, aztán egy csoport bohóc-nak öltözött angol festő, Adamson skót kosztümben, aztán Kate Booth, meg még néhányan.

Kate Booth táncolva siet előre; szoknyáját kifeszíti a reggeli szellő, veres és fehér harisnyájának szürkés foltjait megvilágítja a reggeli első napsugár, de megvilágítja a kifestett, kikent, halvány arcokat is, a jókedvű mosoly fáradt kifejezést ölt a reggeli világnál, a jókedvet lehűti a hajnali dér - - - a csoport mind csendesebb lesz.

Egy öregasszony, ki az Halle-ba siet, közénk vegyül, s egy utcagyerek most megszólítja: „et la vieille est une polichonne chez vous!”⁵⁴¹ Az öregasszony bámul - körülnéz, s észrevesz minket. Bámulatában leejti kosarát. Général Boulanger felemeli neki - s 10 soust nyom ráncos kezébe. - Aztán a két modell belékapaszkodik két oldalt, s nagy valét kiáltva nekünk, elválnak, mi erre, ők arra mentek - arra, merre a szívők vitte.

Furcsa, e percben eszembe jutott, hogy ezt a három embert sohasem látom többé. Ezt a finom termetű, piciny chinoise-t, ezt a karcsú balerinát, s ezt a bolondos, víg Boulanger-t - színes árnyaikat elnyelte az utca köde. Lassan-lassan szétváltunk, egyenkint, némán, s végre egyedül maradtam.

Az éjszakából fényes napsugaras reggel lett, s mégis úgy éreztem, mintha tűzijáték után komor, néma éjszaka vett volna körül. Nem feküdtem le, nem volt érdemes, miután Lorinnél *kellott* vasárnap reggeliznem.

Vasárnap, febr. 26-án.

12-ig olvastam, Jean de Néthy Anastasius Grün fordításaiból szemeltem ki vagy tíz darabot Jean Berge revue-je számára.

12-kor reggeli Lorinnél. Ott *Pierre Aubry*, *Humbert Aymar de la Baume* és még két úr, kiknek nevét elfelejtettem.

Aubry: l’homme qui fait l’homme d’esprit. Minden szava mot - tiré par les cheveux.⁵⁴²

Reggeli után Aymar atelier-jében, ki Oroszországban Vogüéval tett utazásáról készült fényképeit produkálja, egy camera obscurával vetítve vissza. Igen érdekes dolog - csak a jó Aubry énérvál, különben nemcsak engem, hanem Aymart is, mindezt bevallja, amidőn

⁵⁴⁰ tivornyázót

⁵⁴¹ Zavaros mondat. Így is értelmezhető: Az öregasszony itt bohóckodik magukkal?

⁵⁴² olyan ember, aki állandóan szellemeskedik. Minden szava valami - hajánál fogva előhúzott - bemondás.

amazok elmennek: „Vous savez, il est éventuellement commun, tout - comme Lorin”⁵⁴³ mondja Aymar egész egyszerűen, szavakba foglalva azt, amit én még elgondolni sem mertem eddig Lorinról. Ay. azt mondja, hogy Lorint csak az utazásban lehet élvezni, különben fárasztó, nyárspolgár et donne sur les nerfs.⁵⁴⁴

Igen hosszan beszélünk Ay.-ral a természettudományokról és csillagászatról.

Tőle vele kocsin Bunnyhoz és Elweshez. A sapinban igen furcsa konverzáció. Mind a ketten elmondjuk, hogy állunk *ma* a vallás dolgában.

Aymar külön csillagász és külön ember - une idée ça!⁵⁴⁵ - mint ember képes hinni még, bár vallása a lehető legtágabb.

Furcsa fiú. Az ember nem érdekli, egyáltalán csak egypár détail - de igen fontos kérdés. Hideg, szeretni, azt hiszem, nem is tud. De vannak emberek, akikkel szeret lenni, ezek közé sorolt, azt hiszem, engem is. Pedig (dacára annak, hogy négy éve ismerjük egymást, azóta levelezünk, s Párizsban sokat vagyunk együtt), nem ismer. És nem is fog soha.

Bunny és Elwesnél Victoria, Bunny modellje, táncolunk!

Ebéd Schärffenberg grófnénál, Jean de Néthyvel Aranyt fordítunk. 12-kor haza, s dacára, hogy 40 órája, hogy nem aludtam, alig tudom „agyonütni” magamat, végre reggel felé megkönyörül rajtam Morpheus, és tompa, buta álomba merülök.

Hétfő, febr. 27-én.

Reggeli után Sarah Bernhardt-hoz.

4-kor Louis de Bélizal de Gouzellonnal baronne De l’Espée-hez. Rémségesen unalmas recepció. Fiatal urak, kik oly tisztességtudóan ülnek és hallgatnak székeiken, hogy az ember elálmosodik, ha rájuk néz, s olyanféleképpen mosolyognak, mintha bonbonnal volna tele a szájuk.

Borzasztó lehet egy ilyen eszes, originális leánynak, mint Louise de l’Espée-nek, ilyenféle egyénekekkel élni át egy életet.

Ebéd után *Huysmans*nál. Dolgozva találom, nagyon örült, hogy jöttem, nem tudta adresses-emet, már írni akart Louise Readnek.

Az ebédlőben telepedünk le. Igen hangulatos két és fél órát töltök vele. Hiába, csak mindig az az érdekes, ha egyedül beszélhet valakivel az ember. Első látásra intimebb dolgokról lehet beszélni, mint olyan individuumokkal, kiket az ember tíz éve lát egy szalonban.

Elmeséli, hogy mennyi baja van az utóbbi időben egy szerencsétlen őrvjögő poétával, *Poictevin*nel, ki erőszakkal betör néha hozzá. Az összes párizsi írók réme, egészen lehetetlen dolgokat tesz. Zola nem akarja elfogadni, most *bonne-ját* összevissza csókolja, s így akarja magát beeresztetni hozzá. *Huysmans* már kétszer megmondta kereken neki, ne jöjjön, s ő mégis visszajő, mégpedig - nem egyedül. Folyton *maîtresse*-ével jár, *Alice*-szal, ki addig, míg ő agyonuntatja az embereket, lenn vár a kapu alatt egy padon.

⁵⁴³ Ő néha közönséges, tudja, pont úgy, ahogy Lorin.

⁵⁴⁴ idegekre megy

⁵⁴⁵ micsoda ötlet!

Ez az Alice arról nevezetes (ezt még Coppée mesélte nekem két esztendeje), hogy egyszer egy veszett kutya megmarta, s így most Poictevin a „moment psychologique”-ban mindig halálveszedelemben forog. Ça rehausse le plaisir!!!⁵⁴⁶ Huysmans még intim detailokat beszél e kedves fiatal párról, but the rest *must* be silent!⁵⁴⁷

Elmondom Huysmans-nak, hogy azóta olvastam Pierre Lotitól valamit, s hogy egészen az ő véleményén vagyok, ce n'est pas de la littérature.⁵⁴⁸ Huysmans hozzáteszi, hogy a Pêcheur d'Islande halászhajói sont des pêcheurs d'opéra comique,⁵⁴⁹ és mind a távoli országokat úgy írja le, mint egy admirális *leánya*, ki mindezt nem látta, de atyja elbeszéléseit teszi kandírozva papírra.

Egészen e véleményen vagyok. Látom most már tisztán Huysmans egyéniségét. Par excellence artista, a legnagyobb művész a francia írók között, ki egy szemernyit sem áldoz a népszerűségnek, s annyira tart attól, hogy szalon író lesz, mint Bourget vagy Loti, hogy dacára minden talentumának, néha unalmas és durvává válik.

Durvasága is onnan ered, hogy nagyon is művész arra, hogy az „édeskés”-től ne féljen - s így inkább ebben az irányban túloz.

Így gyakori ízléstelensége finom, szubtilis ízlésére vezethető vissza.

Magyarországról beszélek, terra incognita neki. Azután, amit beszélek, igen érdeklődni kezd a pátria iránt, azt mondja, eljönne hozzám, ha attól nem tartana, hogy akkor soha többé ide vissza nem kívánozna.

„Je suis né solitaire”⁵⁵⁰ mondja s igaza van. Ez kiérzik szavaiból, ki könyveiből. Aztán a kritikáról beszélünk, ő legkiválóbb kritikusnak *Hennequint* tartja, kitől én is a maga idejében oly nagy érdeklődéssel olvastam egy „critique scientifique” című tanulmányt, amely a néhai „Revue contemporaine” hasábjain jelent meg. Lemaître szerint „un faux bossu qui ressemble à Ohnet”,⁵⁵¹ nagyon megörül, hogy én is azt találtam, midőn először találkoztunk. „Du reste il est fils d'un pion - un homme peu intéressant.”⁵⁵²

Ajánlom neki Haraucourt-t, még nem olvasott tőle semmit. Kérdezősködik a magyar modernekről, többi között Gozsdu említtem neki, mondva que c'est un Huysmans oriental.⁵⁵³ Csudálkozik, hogy ismerik nevét nálunk - valóban én is. És én azt hiszem jogosabban, mint ő.

Fogok róla írni, ez jót fog tenni nálunk... faire connaître l'art pour l'art -⁵⁵⁴

Tőle *Taine*-hez, kinél nagy estély.

Belépve az első szalonba, az első ember, kit megpillantok, néhai barátom, Paul Bourget. Úgy teszek, mintha nem látnám. Keresztül az első szalonon - a másodikban igen meleg

⁵⁴⁶ Ez fokozza a gyönyört!

⁵⁴⁷ de a többiről hallgatni *kell*!

⁵⁴⁸ nem irodalom

⁵⁴⁹ az Izlandi halászok halászhajói vígoperai halászok

⁵⁵⁰ Magányosnak születtem

⁵⁵¹ egy ál-púpos, aki Ohnet-ra hasonlít

⁵⁵² Egyébként is egy tanító fia - nem érdekes ember.

⁵⁵³ hogy egy keleti Huysmans

⁵⁵⁴ megismertetni nálunk a l'art pour l'art művészetet

konverzáció mlle Taine-nel, de azért a nagy üvegfalon keresztül figyelem. Nem vett még észre... tudja az Isten, de most megint, hogy megláttam, eszembe jutott, hogy egyszer elég jól is voltam vele, s majdnem hátat fordítottam mlle Geneviève-nek, s odamentem hozzá melegen megszoritani kezét. De aztán - eh - mégsem. S csak beszéltem mlle Taine-nel tovább.

E percben megpillantott, felugrott a kis Ary Renan oldaláról (kivel beszélt), odasietett hozzám, s oly melegen, mint ahogy angol frakkja és magas gallérú és hosszú mandzsettájú ingei engedték, megrázta kezem, úgy tett mintha nem tudná, hogy már két hónapja itt vagyok. Úgy tettem én is, mintha nem olvastam volna nevét a Figaro hasábjain sok, igen sok corset között.

Il faut être snob avec le snob.⁵⁵⁵ Hideg, udvarias, kerek, „à la viennoise” shake hand.⁵⁵⁶

- Tiens, vous ici⁵⁵⁷ - mondtam én, s hidegen mosolyogtam. Aztán egyenkint beadtam a cseppeket:

- Savez-vous qu'on vous a traduit quelque chose en hongrois?

- Non - mais oui - votre charmant article - (complimentek).⁵⁵⁸

- Et avez-vous reçu le telegramme que je vous ai envoyé sachant la mort de ms. votre père - je le demande seulement pour savoir si cela n'est arrivé dans la nuit - - -⁵⁵⁹

Újabb zavar, megkapta, de - - - nem felelhetett - igen el volt foglalva - - -

- Mais ce n'est pas pour ça que je demande, je sais que vous êtes si occupé - vous ne pouviez m'écrire après mon article - je ne le sais que trop bien -⁵⁶⁰

Most elhallgattam. Csend.

- Mais à présent il faut que vous repreniez vos bonnes habitudes, il faudra venir chez moi rue Monsieur - - -⁵⁶¹

- Hélas, je ne pourrai guère, je suis si occupé - mais si occupé...⁵⁶²

Újabb csend.

- Alors nous nous verrons très prochainement chez Lorin, n'est-ce pas?

- Nous arrangerons ça et bientôt -⁵⁶³

⁵⁵⁵ A sznobbal sznobnak kell lenni

⁵⁵⁶ osztrákos kézfogás

⁵⁵⁷ - Milyen meglepetés, hogy itt találom

⁵⁵⁸ - Tudja, hogy lefordítottak öntől valamit magyarra?

- Nem... de igen... az ön kedves cikke (bókók)

⁵⁵⁹ - És a sürgönyt, amit küldtem, mikor megtudtam, hogy édesapja meghalt, megkapta? Csak azért kértem, mert tudni szeretném, nem éjszaka érkezett-e.

⁵⁶⁰ - Ugyan, nem azért kérdezem, tudom jól, hogy nagyon elfoglalt: az után a cikkem után nem írhatott, ezt igazán jól tudom.

⁵⁶¹ - De most újra fel kell elevenítenie a jószokást és ejjönni hozzám

⁵⁶² - Sajnos ez lehetetlen, annyira el vagyok foglalva... de annyira...

⁵⁶³ - De hamarosan találkozunk majd Lorinnél, ugye?

- Megbeszélünk valamit, hamarosan.

Shake hand - Azt akarja, együtt menjünk hazafelé. Csak azért sem, „tegnap *te* - máma *én*” - gondolom, s hátat fordítva neki, Ary Renannal kezdek beszélni.

Ary Renan - Renan fia. Kicsiny, púpos, vagy 27-28 éves ember. A púposok rendes vonásaival, finom, gúnyos mosolyával. De jobb szemek, mint a szerencsétlen teremtéseknek szokott lenni.

Festészetről beszélünk. Azt mondja, hogy az angol festészetnek igen nagy a jövője, még egypár év, s tán az első lesz Európában.

Telekiekről is beszél, azt mondja, de Gerando Attilának nemsokára meg kell érkeznie, már igen rég várja.

Maupassant új regényéről, Pierre et Jeanról azt mondja, kivált az frappírozta, hogy Pierre nem fedi fel Jean születésének titkát atyjának.

Ez finom, tapintatos és nagy művészi érzékre mutat. Szintén Maupassant legsikerültebb regényének tartja, bár a préface-t ő sem szereti.

Taine bemutat a washingtoni múzeum custosának, ki Wohlékat ismeri - úgy látszik sous l'adresse d'un ami suisse de lui⁵⁶⁴. Nevét elfelejtettem, öregebb úr, igen kellemes ember.

A szalon igen érdekes ez este: *Albert de Mun* feleségével, *Pomayrol*, *Sully Prudhomme*, *Renan* és felesége, *Cazalis*, *Boissier* stb., stb.

Az estély után nem megyek Cazalisszal és Bourget-val haza, amint tervelték - megugrom, s a Quartier Latin Café Vachette-jében töltök még egy órát.

Kedd, febr. 28-án.

V. r. u. Vacarescuknál. Elena olvassa a Káprázatok orosz fordítását, igen tetszik neki nyelve. Ott még ctesse Diane, Vacarescuné nővére (Mad.?) és végül baronne Koeneritz érkezik meg. (Beust unokahúga, egy szerencsétlen, groteszk, idegbeteg asszony.)

Elenával megbeszéljük a terveket, amelyet Jean Berge revue-jét illetőleg kovácsolunk. Egy internacionalis revue - ez Párizsban még tökéletesen hiányzik, nagyon felkapnák, azt hiszem.

Elenának a román irodalomról kell cikket írni, otthon úgyis rossz hazafinak, illetve honleánynak kell hogy mondják, miután mindig franciául ír, és Párizsban lakik. Evvel kiköszörülne a csorbát.

Elena, Carmen Sylva: Románia, Pitt Hollandia, Wohlék, Jean de Néthy, me ipsum Ausztria-Magyarország, Ostrowy Lengyelország, Mary Robinson, Vernon Lee Anglia.

A remény színe zöld.

Diane grófné igen jókedvű, mert a Lecture hozott maxime-okat tőle, mind jobban en vogue⁵⁶⁵ lesz kis könyve.

Egy jó csomó maxime-ja már közmondássá vált.

Tőlük a Nizzából visszatért *Jablonowska* hercegnéhez. Tosca színekbe van öltözve, elle est décidément toquée de Sarah, la vieille folle.⁵⁶⁶

⁵⁶⁴ egy svájci barátjának a címén szerepelnek.

⁵⁶⁵ divatban

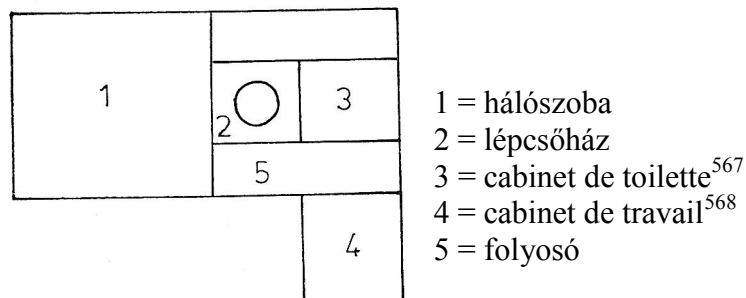
Eleinte szemrehányásokat tesz, hogy még nem voltam nála, pedig már innen-onnan tíz napja, hogy Párizsban van, aztán nagy...

(A kéziratból itt négy levél hiányzik. Az elbeszélés Sarah Bernhardt-nál tett látogatással folytatódik.)

...élességű hangon hozzátette, ha Terka érdekes állapotba jut, tudni fogja, mi a teendője a hercegnével szemben, ki egy inggel testén adta férjhez leányát.

Mindezt már fent mondja el, nem akarva a festők előtt beszélni -

Még az első emeletet „hôtel”-jében nem is írtam le.

Az első emeletre keskeny reneszánsz falépcsőn jut az ember. A falakon képek, török, stb. Többi között Sarah egy nagy képe Fedorában és Rachel acélmetszetű képe.

Emellett: hálósobája, a legszebb modern szobák egyike. A falat halvány lilaszín selyemszövet borítja, amelybe arany lilomok vannak szöve. Ugyanebből a szövetből az ágy és az ablakok függőyei.

Egypár halvány zöldeskék lakk szekrény.

Halványlila és halvány zöldeskék: couleurs Sarah Bernhardt. Ezért szeretem én a turquoise-okat és pármai ibolyákat együtt.

Cabinet de travailjának fala sötétvörös, tölgyfa bútorok, nagy íróasztal és sok könyv.

Soká beszélünk az esszéről, amelyet róla fogok írni. Azt mondja, értem - én érzem, hogy nemcsak értem, de a jó Isten tudja hogy, de hasonló anyagból való vagyok (persze en miniature), mint ő.

Ezalatt Jean de Néthy érkezik, akivel és Sarah-val a boulevard des Capucines-re a Salle de Conférences-ba a Dame aux camélias⁵⁶⁹ próbájára. Elkéstünk! az óriási terem üres - én hirtelen leülök a pianínóhoz, s leverem rajta a „le petit bleu”-t.⁵⁷⁰

Sarah hangosan felnevet - s aztán dideregve (lévén a teremben csak 18 fok meleg), elsiet szabónéjához.

Este ebéd Pongrácz Ninánál, a hercegné, ctesse de Béthune, ctesse de Tropbriand, Türr és Haas.

⁵⁶⁶ teljesen rajongásba esett Sarah-ért ez az örült vénasszony.

⁵⁶⁷ fürdőszoba

⁵⁶⁸ írószoba

⁵⁶⁹ A kaméliás hölgy

⁵⁷⁰ csőpostán küldött levél (kisalakú és kék színű)

Ctesse de Béthune majd meghal, olyan névralgiái vannak - az ebéd alatt. Ebéd után valaki a zongorához ül, s valcert kezd játszani, az életerő visszatér a kialvó lámpába, keringeni kezd - s táncol egy óráig folyton.

Furcsa világ - - - furcsa asszonyok.

Innen (¹/₂ 11 felé) Baronne Karnel de St. Martinhez. Csak azért, mert úgy hittem, cigányok lesznek. Du tout - az unalmas Waldteuffel Párizs legunalmasabb szalonjaiban. Az igen nagy termék halvány rózsaszíne és szürkészöldje, a háziasszony fakó sápadtsága, a háziúr banalitása, Waldteuffel muzsikája, a halk, meg-megszűnő konverzáció, minden, de minden a szent unalomról beszél.

A hangulat annyira nyomott, hogy itt-ott férjeket látok feleségeikkel beszélgetni. Egy néhány ilyen szalon - és Párizs a világ legmorálisabb városa lesz.

Bélizalokkal és d'Espée-kkel elég kedélyes sarok, néha, néha nevetünk is, ami igen nagy feltűnést okoz.

12-kor megugrom.

Péntek, márc. 2-án.

Mindjárt reggeli után *comtesse de Fitz-James*hez. A Faubourg grand genre-ja s a modern asszony raffinement-jának igen érdekes mixtumja ez a palota.

Igen széles, tompa barna színű bársonnyal tökéletesen fedett lépcsők, fehér s arany falak már a lépcsőházban is. Kifogástalan livrérú inasok - akárcsak nálunk (mert ez rendesen gyenge Párizsban).

Az első szalon bibliotékaszerűleg rendezve. Nagy szekrények tele könyvvel, nagy íróasztal, sok szép régi metszet. Második (kis) szalonban zongora nyitva, egypár bútor (az első zongoraszoba, amelyet eddig Párizsban láttam), a harmadik szalon halványsárgás selyembútorok piciny virágokkal (Louis XVI.). Amelyek kiemelkednek az összes szalonok parkettjeit födő barna bársonyon.

A merev Louis XV. bútorokon óriási vánkások - íme, madame de *Fitz-James*, née *Róza Guttmann* egyénisége.

Très Faubourg St. Germain és pedig a Fbg. gomme-ja⁵⁷¹ - s a modern zsidónő rafináltsága, műízlése, szubtilitása. Igen rokonszenves nékem. Van egyéniségében valami közös Sarah-val. Igen intelligens, de nem hideg intelligencia, mint ctesse Diane. Színes, meleg, rafinált *orientális* szubtilitás.

Azt hiszem, a rokonszenv kölcsönös, mert úgy beszélünk egymással, mintha már hónapok és hónapokig tartó barátság fűzne egymáshoz. Amint bejövök, hirtelen azt mondja, maradjak addig, míg csak maradhatok, hogy az egész végigvonuló női hadat (fogadónapja volt) tanulmányozhassuk együtt.

Úgy látszik, már rég vár erre az alkalomra.

Persze, nekem sem kellett több, kivált, miután tudtam, hogy ez éppen a copurchic mondaine-ek világa, - s egy barátnő mindig a legjobban van informálva. „Az analízis démona megszállt” - mondaná tekintetes Rákosi Jenő úr.

⁵⁷¹ krémje, elegáns rétege

Egymás után érkeznek a mondaine-ek. Legelőbb is a szép marquise *Hervey de St. Denis*. Fraise écrasé⁵⁷² tónusban tartott haj és arcszín. Leül egy kandalló mellé és igen affektálva, úgy, mint rendszeren szokta, az egyszerűségről beszél. Nem érti ctesse de Fitz-Jamesot, ki Reichembergtől tanulja a francia kiejtést. Azt hiszi, a kiejtéssel a manierirtságot is eltanulja, márpedig il n'y a que la simplicité⁵⁷³ - - -

Ezzel kimegy. Az ez időközben érkezett *princesse de Broglie* és háziasszonyunk jót nevetnek ezen a tirade-on.

Most *princesse de Broglie* (ki már ugyancsak terhes) accouchement-ról⁵⁷⁴ beszél - én a plafont nézem. Voilà la vertu qui devient inconvenante!⁵⁷⁵

Ez is elmegy. Most mad. de Fitz-Jamesszal a bibliotéka szalonba, hol megmutatja könyveit.

Igen tetszik, hogy pesti rokonairól (így Wodianerékről) megemlékezik. Egész nyíltan beszél arról, hogy zsidónő volt, s okosan teszi, mert úgyis tudja mindenki. Igen furcsa térre megy át a konverzáció, beszél egy *barátnőjéről*, kit férje pénzéért vett el, s ki még ma is - marjolaine - - - úgy mondja ezt, hogy elértem, hogy ő maga az a jó barátnője. Tudvalévő, hogy férjének igen „modern szenvedélyei” vannak.

Megkérdem, mit tart a morálról, nézetemen van, hogy morál nincs.

Szegény asszony, látom az utat, amelyet be fog futni - egyedül mindig, szeretve, vizontszerelem nélkül.

Megkérdem, mit tart a Robert de Mailly házasságáról - azt mondja, itt az asszony nem akart, mert ez az asszony jégből van, sohasem szeretett senkit, csak önmagát - - - de tán még önmagát sem, mert hiszen nem akart szeretni.

Szerelemről lévén szó - madame de Pourtalèsra jutottunk. Madame de *Fitz-James* a legtökéletesebb admirációval viseltetik iránta. A híres Melanie-t a legkiválóbb asszonyok egyikének tartja, ki ha férfi lett volna, ma kiváló helyet foglalna el a történelemben.

És valóban, ha az ember meggondolja, hogy ez az asszony húsz éven keresztül folyton mást szeretett, mint a férjét, azért mégis nemcsak, hogy megmaradt a társaságban, hanem még egyike volt királynőinek, és a Faubourg legerényesebb hölgyeivel fenn tudta relációit tartani, s amellettt férje még ma is imádja, s azt hiszi, imádván van - ez az asszony valóban oly diplomataerények felett rendelkezik, hogy megérdemli még ctesse de Fitz-James bámulatát is.

A kedves szegény grófnétól egy percre Madame Marshalhoz qui m'embêtait.⁵⁷⁶

Este Cary Elwes-zel és Rupert Bunnyvel cigányokat megyünk hallgatni a Café de l'Orient-ba, hová Aymar de la Baume jó értünk; ezzel a Fbg. St. Honoré-i atelier-be, ahol a jó Ay. megint fotográfiáit produkálja.

⁵⁷² halvány eperszín

⁵⁷³ fő az egyszerűség, csak az ér valamit

⁵⁷⁴ szülés

⁵⁷⁵ Íme az erény, ahogy illetlenné válik

⁵⁷⁶ akit untam

Szombat, márc. 3-án.

Reggel igen rosszul, rémséges névralgia - és Do Orsini ismét eltalálta a napot.

Nálam 11-ig.

Hat csésze kávé - 12-kor Sarah-hoz, ki várt. Kényszeríteni akar, hogy reggelizzek - midőn alig álltam a lábamon.

Reggelin még Haraucourt - alighogy az első ételt körülhordták, megérkezik Sarah kiadója darabjának kefelenyomatával.

Sarah persze nem bír várni, s ahelyett hogy enne, elle corrige les épreuves.⁵⁷⁷

Mi etetjük Haraucourt-ral - én csak feketekávéét iszom, és Sarah parancsára egy fél pudingot eszem meg.

Ezalatt Dreyfuss érkezik, és még igen sokan, ami anathema pour ma Sarah.⁵⁷⁸

Mindenkit az atelier-be küldet, hol már úgy összegyűlt a publikum, mint az omnibusz váróházaiban - - és Sarah csak nem „jelentkezik”.

Végül elvégzi reggelijét, illetve a kefelenyomat kijavítását, kezét szorít az éppen megérkezett Jean de Néthyvel, és felsiet szobáiba öltözni.

Amazok csak várnak - - -

Sarah felöltözik, felül velem és J. de Néthyvel és Haraucourt-ral kocsijába, így elrobogunk Georges Clairinhez - - - amazokat most madame Guérard mulattatja.

Elmondom Sarah-nak, hogy ctesse de Fitz-James bemutat Reichembergnak, Sarah igen kikel a kis Souris ellen, qu'elle est une vraie femme bourgeoise, qu'elle n'est pas intéressante du tout etc., etc.⁵⁷⁹

Hallottam ennek homlokegyenest ellenkezőjét is tőle, az igaz, hogy vagy egy hónapja!

Georges Clairin - Jojotte az atelier ajtajánál várt.

Igen magas atelier, mely egy harmadrészben el van egy közfal által választva.

A nagy atelier-ben legújabb műve, amely *Mounet Sully*t Hamletben ábrázolja - igen érdekes kép, amely kivált mint Mounet portréja, s nem mint Hamlet képe jellemző.

Kissé teátrális mozdulat, igen jellemző M. S.-re, de nem Hamlet mozdulata.

Sarah-nak (a színésznőnek) nagyon tetszik, elle tombe en extase devant le tableau,⁵⁸⁰ és fogja magát, fest rajta egy részletet. Azt mondja, Clairin minden képén festett valamit.

Clairin nevetve hozzám fordul, és így szól (tudván ezekről a jegyzetekről): Vous mettrez dans vos notes, n'est-ce pas que vous avez vu faire le Hamlet de Clairin par - Sarah Bernhardt.⁵⁸¹

Ezután híres táncosnő képét tekintem meg. Az a jó Jojotte chef d'œuvre-je eddig.

⁵⁷⁷ a kefelevonatokat javítja

⁵⁷⁸ átok az én Sarah-m számára

⁵⁷⁹ hogy igazi polgárasszony, hogy cseppet sem érdekes, stb.

⁵⁸⁰ eksztázisba esik a kép előtt

⁵⁸¹ Jegyzeteiben majd említést tesz erről, ugye, hogy látta, hogyan festi Clairin Hamlet-képét - Sarah Bernhardt.

Bámulatosan van visszaadva a hús és a trikó közötti különbség.

Aztán arckifejezése! La reine de la Débauche débauchée à merveille.⁵⁸²

Sarah most az épp elkészült történeti képe előtt áll meg, s jól megkritizálja, nem tetszik neki, de nekem sem ám.

Clairin néhány tanácsát (így a főalak, az infánsnő megrövidítését) elfogadja.

Innen vissza, kocsin Sarah-hoz teázni, mind a ketten éhesek vagyunk, miután őneki nem volt ideje reggelizni, én meg csak kávéztam egész nap. Hazaérve - s belépve az atelier-be ott találjuk madame Guérard-t és a két festőt, a lengyelt meg az angolt.

S.: Tiens, vous ici encore - -

A festők: „Mais le temps nous passait si vite, nous étions dans une si bonne société!”

Madame Guérard: „Pas moi - par exemple”.⁵⁸³

S dühösen kimegy.

Elle est toujours charmante, la vieille witch!⁵⁸⁴

Sarah-val teázunk, s a két festő fest.

5 óra felé *Dumény* (ki Toscában a férfi szerepét játssza) megérkezik, miután a Dame aux Camélias-ból két felvonást akar Sarah-val próbálni.

Dumény. Szőke ember. S ez a „szőke” epiteton egész lényét jellemzi. Jó, derült, férfias, az izmosból az elhájásodottságba átmenő, vagy harminc éves férfi. Tiszta kék szemek, jól gondozott bajusz. Tud zongorázni és - zongorázik.

A festők elküldetnek, Sarah most azt akarja, hogy én sugjak nekik. Megpróbálom - mulattat, aztán meg úgyis tanulmányozni akarom szerepeiben.

Az első és második felvonás Marguerite és Armand-os jelenetei.

Én arra a székre kapaszkodom, hol rendszeren a modellek szoktak ülni, s a - komédia elkezdődik.

Sarah bámulatos, néha egészen elhalaványodik annak hatása alatt, amit mond, néha reszket, nemegyszer szemei üveges kifejezést öltenek, minden szavát arcizmainak szubtilis játéka kíséri. Közbe-közbe pedig - felnevet, ha rosszul sugok. Egyszer annyira felizgat, hogy ahelyett hogy sügnék, Armand partie-ját kiáltom!

„Voilà un souffleur, il serai capable de sauter du trône sur la scène dans les moments émouvants.”⁵⁸⁵ Közbe tanácsokat ad Duménynak, ki némán, piétással hallgatja, s nem mond soha ellent, s igyekszik követni Sarah tanácsait.

⁵⁸² A züllés királynője csodálatos züllöttségben.

⁵⁸³ S.: Oh, maguk még itt vannak?

A festők: De oly gyorsan telt az idő, olyan jó társaságban voltunk!

Madame Guérard: Ami engem illet - én nem!

⁵⁸⁴ Még mindig bájos az öreg boszorka!

⁵⁸⁵ Egy sugó, aki képes lenne izgalmas jeleneteknél a trónról a színpadra ugrani.

Majd a jó Isten tudja, mi üt a dívába - fogja magát, kibontja sűrű haját, és csúcsba feltűzi fején, úgy hogy úgy néz ki, mint önmagának karikatúrája - s elkezd hangosan, idegesen nevetni.

Eközben ctesse de Béthune-től jó pár sor, ki mindenre, ami szent, kéri őt, hogy az esti vacsorára eljöjjön.

Sarah felel - elfogadja.

Megesküdtetem, hogy eljön, mert ha nem jött volna, 11-kor elsieboltam volna - a különben érdekesnek ígérkező soirée-ról.

¹/₂ 7-kor megyek haza.

9-kor Alastair Cary Elwes és Rupert Bunny jönnek értem, kiket ctesse de Béthune-nél bemutatok.

10-kor megérkezünk.

Igen meleg hangulat, csupa meleg színű ellenzőkkel borított lámpák. Kevés asszony, a szerencsétlen ctesse de Tropicand szürke nehéz selyemruhában, rengeteg sok ékszerrel, ctesse de Béthune sötétveres peluche toalettben, Jablonsowska feketében, mélyen kivágott derékkal, sok gyöngy és gyémánt.

A szalon egyik sarkában egy úr perzsa kosztümben, mellette egy Louis XV. marquise meg egy reneszánsz korabeli chevalier, ezek valami kosztümbálba készültek.

Itt még duc de Perdifumo, marquis de Nauroy és még vagy tíz úr.

Epizódok Sarah érkezéig: megtanítom ctesse de Béthune-t a régi bécsi valcerre, egy formális baletet táncolunk a bámuló publikum előtt. Egy dáma érkezik (madame de Bonval), ki nincs meghíva, ennek eltávolítása.

Ahogy ezzel szemben viselte magát ctesse de Béthune, látszott rajta, hogy a nagy Sully családjából való.

Szegény asszony, különben azt hiszem, nagyobb fokú hisztériában szenved.

Története ez: prince d'Auvergne felesége volt, s így is a Faubourg legkiválóbb családjaihoz tartozott - egyszerre csak a jó Isten tudja, mi szállja meg, otthagyja férjét és gyermekeit, s elmegy egy quiconque⁵⁸⁶ úrral lakni. Képzeltetni az öreg Béthune kétségbeesését, kinek ő egyetlen gyermeke. Tanácskozásra hívja leányát, 100 000 frank évjáradékot köt ki neki, ha szakít ezzel, és egyedül lakik ezentúl.

Ezt megteszi - azonban az egy habitué helyét igen sok ambuláns foglalja el. Sarah azt állítja, minden héten más a szeretője.

Mindenesetre érdekes tanulmány.

Azt hiszem, miliője sodorta ennyire, a virágok, a zene, a borok, az osztrigák, az illatok, a - Jablonsowskák erősebbek, mint idegei. S azt hiszem *e percben* őszintén szeret, ami egy modern parisienne-től valóban - igen sok.

Nos tehát, ctesse de Béthune táncol, pedig rosszul van, mint a múltkor. Alig áll a lábain... idegei azonban viszik, viszik, kering lázasan lihegve, forró karjai szinte keresztülégetik az ember testén a ruhát. Hogy fog végződni? ki tudja?

⁵⁸⁶ akárki, egy senki

A kis szalonból most halk, alig hallható gitárpengetés hallatszik - olasz énekesek érkeztek, une sérénade donnée par le duc de Perdifumo.⁵⁸⁷ (Perdrix fumée,⁵⁸⁸ mint ahogy Párizsban nevezik.)

Most az olasz gitárpengetők tarka kosztümjeikben a szalon közepén énekelnek, közbe-közbe táncolva, nagyokat kurjongatva - - -

Újra táncolni kezdünk. Végre 1 óra felé Sarah-tól egy levél érkezik, amint a zöldeskék szegélyű levélkét megláttam, végtelen méreg fogott el: tehát nem jó. De mi történt, micsoda örült szeszély szállta már megint meg?

Ctesse de Béthune idegesen tépi fel a levelet - nem érti tartalmát, kirohan az előterembe -, ott áll Sarah öltöztetőnéje, ki azt mondja, úrnője lenn vár a kocsiban, nem jöhet fel, mert báli ruháját nem hozták el kellő időre.

Nekem sem kell több - alighogy ezt kimondja, azt hiszem, egy ugrással lent vagyok, feltépem a kocsi ajtaját. Disputa, Sarah nem akar, nincs rajta egyéb, mint egy selyeming, nem lehet, non, non et non.

Nem ismert. Már ha 1½ órája idegesen várom, és nemcsak én, hanem a többiek is, ha idáig eljött, fel kell jönnie. A szó szoros értelmében kihúszom a kocsiból, nem akar - de enged. Egyik karomon egy batyu tele üveggel, azután egy prémes bunda, egy takaró, egy pár foulard, a másikon Sarah „qui ne veut pas”⁵⁸⁹ - így jutunk a kapualjáig, ott már ctesse de Béthune vár, megragadja Sarah másik kezét. Felvonszoljuk - felérve kitárja bundáját, csak egy selyem, ráncokba szedett arany paszománt szegélyű talár van rajta - ebben a kosztümben csak nem mehet fel a soirée-ra.

Ctesse de Béthune ad ruhát - eltűnnek. Az egész társaság izgalomban, mindenki az ajtóhoz tolult, mindegyik elébb akarja a másikinál látni az „Istennőt”. Általános alarm.

Végre egy perc múlva megjelenik Sarah egy éppen olyan kosztümben, mint ctesse de Béthune. Ami azt mutatja, hogy háziasszonyunk egy cseppet sem hiú.

Bemutatók - Sarah kiszid, de mosolyogva: „décidément il a un grain de folie de m’emmener comme ça de force - - - mais il m’a presque tué!”⁵⁹⁰

„Dire que vous ne vous tuez pas vous-même dans les courants d’air - rester 5 minutes sous les portes cochères, n’est-ce pas insensé ça?”

A table!⁵⁹¹

Mad. de Béthune Sarah mellé ültet, Sarah másik oldalán princesse Jablonowska, amellet Perdifumo, Sarah-val szemben ctesse de Troupbriand, én székem másik felét (de nem a Sarah oldalán), miután oly szorosan voltunk, Alastair Cary Elwesnek ajánlom fel. Sarah-nak bemutatom: „Tiens, c’est Shakespeare”,⁵⁹² s valóban egészen Shakespeare-re hasonlít, amit eddig nem vettem észre. Az egész asztal konstatálja a hasonlatosságot. Tüstént megkeresz-

⁵⁸⁷ Perdifumo tiszteletére adott szerenád.

⁵⁸⁸ füstölt fogoly

⁵⁸⁹ aki nem akar jönni

⁵⁹⁰ van egy kis örütség abban, ahogy így erőnek erejével idehozott - majdnem megölt, igazán!

⁵⁹¹ Az viszont, ahogy ön a huzatos kapualjban elidőzött vagy öt percig, az öngyilkosság - van ennek értelme? Asztalhoz!

⁵⁹² Nézd, Shakespeare!

teljük, Sarah a marraine, én a parrain - a nyakába öntve egy félpohár pezsgőt: neve ezentúl Shakespeare, s ha gyengédek akarunk lenni vele: William or Willy, as you like it.⁵⁹³

Alighogy enni kezdünk, az olasz muzsikuskok elkezdi gitárjuk pengetését. Sarah mosolyog, s el van ragadtatva (halkan azt súgva: sont-ils embêtant les italiens, j'abhorre cette espèce).⁵⁹⁴

Pár limonádézű dal - - - közben így kiáltanak fel: viva l'immortale Sarah Bernhardt.

A díva halkan: „Mais voyons, je ne suis pas encore morte - il faut être enterré pour être immortel! Non?”⁵⁹⁵

Hívatlan vendégek érkeznek, *ms. de Sardou*, madame és mlle de Sardou (surnommés les phyloxeras des salons⁵⁹⁶).

Specialitásuk: sehol sincsenek meghíva, és - mindenütt ott vannak, ahol - - - nincs háziúr.

Mit tehet egy védtelen asszony velük szemben?

Így tehát neszét vevén ennek az estélynek, ellábaltak ide is!

Ms. de Sardou, egy öreg, mosolygó, rózsaszínű teintű öregúr, ki eszik és szellemeskedik.

Madame Sardou: kócos, rosszul megfésült haj, gömbölyű, édeskésen mosolygó szemek, édes száj, sok ránc, igen hosszú s nem egészen tiszta nyak, mély kivágás, a nyakon nagy kereszt fityeg - elle était du Faubourg - jadis.⁵⁹⁷

Mlle de Sardou mamájára hasonlít, csak fiatalabb (35 éves) és relative - csúnyább - C'est tout.

Ctesse de Béthune kétségbe van esve, odarohan Sarah-hoz, és rémítően exkuzálja magát, akit pedig rettenetesen mulattat e szent háromszög, csakúgy mint a háziasszony zavara.

Odaint fél szemével nékem. Aztán halk, bágyadt hangon megkérdezi a zenészeket, vajon tudnak-e kuplékat - francia kuplékat. Valami furcsa, mulatságos dolgot.

Tudnak, hogy ne tudnának.

Most a két signore macaroni odaáll a jeune fille (mlle de Sardou) háta mögé, s elfúj egy olyan saftig kuplét qui ferait rougir des singes.⁵⁹⁸ Sarah majd meghal nevetében.

Alighogy az utolsó strófa elhangzik, egy eddig egy cseppet fel nem tűnt egyéniség kel fel szemben velünk székéről, s alkalmi verset mond remegve egész testében Sarah-ra; ki királynői mosollyal hallgatja - s végül tapsol neki. C'était de Jonquières.⁵⁹⁹

Határozottan egy színésznő életében éri el halhatatlanságának legmagasabb fokát - az ember valóban azt hinné, örökre halhatatlan marad. Mit tudunk ma Rachelről?

Most Sardou is mond egy tósztot qui jette froid⁶⁰⁰: Sarah-ra üríti szintén poharát, ki már *oly rég a tragédia királynője*.

⁵⁹³ William, vagy Willy, ahogy tetszik.

⁵⁹⁴ unalmasak az olaszok, utálom ezt a fajtát

⁵⁹⁵ De kérem, még nem haltam meg - a halhatatlansághoz az kell, hogy az ember el legyen temetve! Nem?

⁵⁹⁶ a szalonok filoxérája gúnynevet kapták

⁵⁹⁷ az arisztokráciához tartozott - valaha.

⁵⁹⁸ hogy egy majom is elpirulna, ha hallaná.

⁵⁹⁹ A vers Jonquiére-től volt.

Sarah mosolyog - - - csak összehúzott szemeinek mélyéből pattan ki egy olyan szikra, amely megölhetne valakit - ha annyi erő volna benne, mint kifejezés.

Tósztok Sarah-ra, madame de Béthune-re, koccintunk a „gyermekre”, Terkára és Maurice-ra.

Vacsora után vissza a szalonokba, tánc, muzsika, ének.

Felkéri mlle de Sardou-t is, hogy szavaljon valamit: ott áll most egy szék mögött égre emelt szemmel, zengő hanggal, s elmond valamit egy „écriture⁶⁰¹”-ról, melyet oly rég, oly igen nagyon rég nem látott -

Sarah dicséri - bólint fejével - s hajamat jól meghúzza (lábai előtt ülök à la turque a földön), hogy majdnem elkiáltom magamat - nevettemben.

Négyig együtt ez a túlrigolo⁶⁰² társaság.

Une soirée vraiment tout à fait drolatique, comme une rêve (côté Sarah) et comme un cauchemar (tout les autres).⁶⁰³

Ha az ember meggondolja, hogy Sarah is, mlle de Sardou is asszony!

Vasárnap, márc. 4-én.

V. r. u. *Vieuxville*, *Aimée Mottin*, *Cary Elwes* és *R. Bunny* jönnek hozzám.

Aimée Mottin Fbg. St. Germain, kis tetűszerű alak. Ritka, pelyhes, igen világos haj, világos zöldeskék, kis, bamba kifejezésű szemek. Felvont, bámuló szemöldökök, író szeretne lenni, de nem mer saját neve alatt írni, fél, hogy kiközösítik bretagne-i rokonai.

Vieuxville bavard,⁶⁰⁴ kezdem unni, irtóztató sokat fecseg, nem társalog, hanem monológokat mond.

Négy óra felé a két angol festővel *Jablonowskához*. Ki családi szennyesét tálalja fel nekünk, a két angol nagy, igen nagy bámulatára (másodszor látták életökben).

Elmondja, hogy Maurice-szal még sehogy sem megy a dolog, most írt neki egy levelet (felolvassa a brouillonját, egy goromba, sértő levél), amely bizonyosan hatni fog. Én attól félek, hogy a levél itt jó Maurice kezéhez, aki pedig éppen olyan szenvedélyes, mint homme du premier mouvement.⁶⁰⁵

Szép kis jelenetre van kilátásunk.

Ebéd Schärffenberg grófnénál, e. u. *Vieuxville* jó látogatóba, ki rémségesen kezd Emynek udvarolni - - de úgy, amint ezt csakis egy partivadász teheti. Észreveszem, hogy „érdeklődésének tárgya” észreveszi, és sértve érzi magát. *Vieuxville*-nek nincs elég tapintata ezt meglátni, folytatja manœuvre-jét.

⁶⁰⁰ ami lehúti a kedélyeket

⁶⁰¹ írás, kézírás

⁶⁰² túl vidám

⁶⁰³ Valóban nagyon furcsa este, olyan mint egy álom (Sarah) és mint egy rémkép (mindenki más).

⁶⁰⁴ szócséplő

⁶⁰⁵ meggondolatlan, hirtelen indulatú

Vieuxville me donne sur les nerfs.⁶⁰⁶

Hétfő, márc. 5-én.

Antokolszkijnénál. Elmondja, hogy férjét bevették az institutbe. Attól fél, nem maradhatnak Franciaországban, s annyira lemegy a rubel értéke, hogy nem jönnek ki a pénzzel.

Innen *ctesse Diane*-hez, ott a Vieuxville-ek, Jean de Néthy, egy kis *prince de Rohan*.

Íme celui qui est Rohan: óriási test, gömbölyű, szöglet nélküli szögletesség. Ez óriási testen aránylag kicsiny, gombostűfejszerű koponya. Borjűszemek, amelyen keresztül belát az ember a lelkébe, egy bábé lelkébe. Mert Rohan 8-50 év között van. Úgy beszél mamájáról, mint egy kisgyermek, kinek megengedik már egyedül járni az iskolába, s aki erre igen büszke.

Ostoba, mint egy lúd, dehát - Rohan. És így még *ctesse Diane* is megtűri házi istenei között ezt a pojját!

Este *Lambert de St. Croix*-k nagy fogadtatására.

A Lambert-ek ipari vállalatok által óriási vagyont gyűjtöttek, s amint ez megvolt, belopták magukat az orléans-ok intimitásába, polgáriasan hangzó nevökhöz odacsatolják a de St. Croix particule-t, s ma annyira jutottak *ezen* a lépcsőn, hogy Comte de Paris megbízta őket helyette fogadni az „udvart és a várost”.

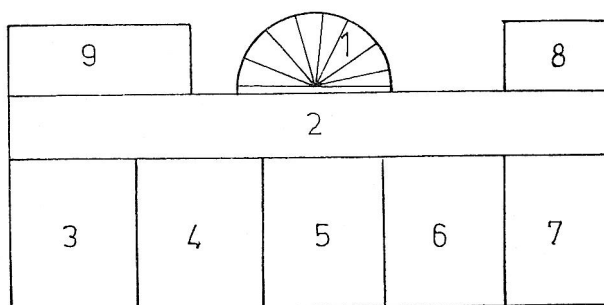
Egészen grand genre. Fényesebb, mint a duc de Chartres hajdani fogadásai.

Harisnyás, púderezett inasok a lépcsőház alján beírják az ember nevét egy nagy könyvbe, amely úgy látszik, a Roi-nak lesz elküldve.

Gyönyörű Louis XV. hôtél.

Igen széles kőkorlátú lépcső, öt óriási szalon az első emeleten enfilade-ban, ezzel parallel egy igen széles couloir.

1 = lépcsőház
2 = nagy folyosó
3, 4, 5, 6, 7, 8 = szalonok
9 = ebédlő

A szalonok mind rokokó ízlésben, gyönyörű selyemszövetek, porcelánok, elragadó Louis XV. csillárok; mindenütt a hercegek fényképei dedikációkkal.

A no. 5. szalon ajtaján a háziak, derült életvidoran öreg pár és fiók meg lányuk, *ctesse de Rochefort*.

Nagy társaság (vagy hétszázan).

⁶⁰⁶ Vieuxville idegeimre megy.

Ismerősök a Belizálok, cte de Teile, duc de Perdifumo, Tristan Lambert, Edouard Hervé és Sarah Bernhardt-t utánzó felesége stb., stb.

Duc de Chartres az egyik szalonban fogadja a complimenteket.

En somme unalmas recepció, s még hozzá lemenve nem kaptam meg botomat (amelyet Beniczky Lenkétől kaptam tavalgy leánya esküvőjének emlékére).

Kedd, márc. 6-án.

Sarah Bernhardt-nál. Ott Haraucourt, Lachenal (keramikus).

Sarah olyan, mint egy gyermek, bolondozik, nevet, két masinára járó gyermekjátékkal futtatást rendez.

Villásreggeli után az Odéonba megy, darabjának főpróbájára. Én Haraucourt-ral kocsin haza.

Fáradt s álmos vagyok, írok 7-ig.

7-kor Jablonowskánál ebéd.

Convives: Ctesses de Tropicbriand és Béthune, Pongrácz Nina, ct. de Crafford, Alastair Cary Elwes, Rupert Bunny, madame de Cadelburg et fils.

A hercegnő engemet ültet a háziúr helyére, s így szomszédném: Madame de Tropicbriand és Pongrácz Nina.

Madame de Tr. kifejti az ebéd kezdetén, hogy azért, hogy mindennap en ville ebédel, egyáltalán nem spórol meg semmit, kénytelen lévén hetenként barátait így meghívni, s ez az egy ebéd többbe jó, mint ha egy hétig pot au feu-t⁶⁰⁷ enne.

Aztán elmondja, mennyibe „jött” báliruhája - Un être rasant que cette femme.⁶⁰⁸

Ebéd után tánc, muzsika, ének.

Szerda, márc. 7-én.

Sarah-nál, Sarah allanguie, alig beszél, végigfekszik, tigris- és párducbőrein, mereven maga elé néz, néha-néha mond csak egy-egy szót félhangon.

Indiai veres selyem kosztüm, lumière rougeâtre,⁶⁰⁹ misztikus parfüm qui embaume.⁶¹⁰

Zongorázok, s ma először vettem észre nála, hogy a magyar nóta megkapja, kezdi, úgy látszik, érteni.

Clovis Hughes látogatása zavarja fel merengéséből. Clovis Hughes egy híres szociál-demokrata költő, kinek fő nevezetessége a felesége. Madame Clovis Hughes pár év előtt egy embert, ki rágalmazta, agyonlőtt; s az esküdtszék felmentette.

⁶⁰⁷ Húsleves, levesthús

⁶⁰⁸ Nagyon unalmas lény ez a nő.

⁶⁰⁹ vöröses világítás

⁶¹⁰ elkábít

Cl. Hughes kicsiny, tömzsi ember, széles fej, benyomott orr és felvetett ajkú száj, egész lényén az artizanság⁶¹¹ kinyomata.

Igen sötétbarna teintjén himlőhelyek, hosszú, cafatos haj, kócos, rendetlen szakáll és bajusz.

Úgy látszik, azt akarja, hogy Sarah szavaljon tőle valamit. Sarah persze megígér neki mindent, csak hogy lerázza nyakáról.

4-kor az Odéonba megy, s az én két angol piktorom, kiket be akartam nála vezetni, nem jöttek - alighogy becsukom kocsijának ajtaját, midőn meglátom távolból közeledő sziluettjeiket.

Elkéstek. Deponálom Bunny skicceit, s velők kocsin atelier-jökbe. Bunny 6-kor átmegy pár napra Angliába, és Shakespeare-t (Cary Elwest) rám hagyja örökül.

Piknik a Café de l'Orientben. Odaindulunk Elwes-zel.

Igen hangulatos tavaszi este. Két hónap óta először esik meg rajtam, hogy flâne-írozhatok. Lassan, némán megyünk, meg-megállva a quaien, elbámulva egy csoport előtt, hangosan felkiáltva elragadtatásunkban egyik-másik elragadó tájképrészlet előtt.

Keresztülmegyünk a Palais Royalon - végre 7 felé megérkezünk a Café Orientale-ba. A cigányok nagy eurékával fogadnak, most arra kell figyelnem, hogy Némethy Emy és Vieuxville ne jussanak egymás mellé, mert ezt N. E. kikötötte. Megmondom Shakespeare-nek, hogy üljön mellé. Igen ám, de ctesse Diane másképp határozott - házassági terveit ki akarván vinni, egymás mellé tuszkolja őket. Én az asztalfőn ülök, egy oldalamon ctesse Diane, a másikon prince de Rohan, ct. D. mellett mlle de Vieuxville, aztán N. E. s Vieuxville père, szemben velők Rohan mellett pedig Alastair Cary Elwes.

A zenét ctesse Diane és Elwes értette csak. A grófné extázisba jött, kezeibe temette fejét, s elgondolt arra az időre, midőn ugyanezen nótákat Pesten hallgatta - tíz esztendeje.

Tíz esztendő hamar lejár - - -

„Cserebogár, sárga cserebogár!”

Elwesen hamleti egyénisége vesz erőt, hallgat, mereven maga elé néz; és kesereg - pedig még ezek a nóták nem is emlékei.

Rohan fait des observations plus que bête-bêtes!⁶¹²

Némethy Emy és Vieuxville pedig harcolnak. Vieuxville támad, de a győztes azért Jean de Néthy marad.

Némethy Emy úgy viseli magát, kinek már az ilyen esetekben gyakorlata van.

Elle donne l'excentrique, elle le froissé.⁶¹³ Csupa furcsa ételt eszik, mindent rossznak talál, minden untatja.

Egyszer csak meg odafordul hozzám, s azt kérdi, mi mot à mot „dummer Kerl” franciául. Mert így nevezte Vieuxville-t.

S Vieuxville igen ügyetlenül viseli magát, nem kellene az attakot folytatnia. - Ő meg épp az ellenkezőjét teszi, még többet beszél, még inkább szellemeskedik. -

Ami Cary Elwest kétségbeejti, mert nem hallhatja a zenét.

⁶¹¹ kézműves réteg

⁶¹² Rohan végtelenül csacska megjegyzéseket tesz!

⁶¹³ Különködik, megbántja.

11 felé az Hôtel de Capucines-be megyünk Schärffenberg grófnéhez teára.

A primitív festőkről disputa, most Shakespeare lesz beszédes, sok érdekes dolgot mond. Vieuxville pedig itt is „voulant placer son mot”⁶¹⁴ elmond olyan dolgokat, amit az embernek már nem is kell mondani, mert magától értetődik: így, hogy nincs a primitív festészetnek perspektívája stb., stb.

Igen furcsa intermezzo: ctesse Diane kifejti, hogy a festészetben fődolognak a kivített tartja. Elwes összezsapja kezét, s így kiált fel: „mais Madame, comment pouvez-vous dire une chose pareille!”⁶¹⁵ -

Tableau - Ctesse Diane-nek tán még ily mereven senki sem mert ellentmondani.

A grófné haragszik, annál is inkább, mert érzi, hogy kissé *sokat* mondott.

Nyomott hangulat különben, Vieuxville és Némethy Emy közötti furcsa viszony lehangol mindnyájunkat.

¹/₂ 1-kor haza.

Csütörtök, márc. 8-án.

Reggel 10-kor a boulevardra, v. r. u. tüstént ctesse Diane-hoz, kivel kedves házassági terveiről van szó. Igen sajnálja, hogy nem sikerült, én vigasztalom, kifejtve, hogy egy barátnak az ilyen ügyekben úgyis mindig csak hálátlan szerepe lehet.

¹/₂ 4-kor *Emil Adam*hoz, a híres és oly rokonszenves festőhöz. Mlle Readnek kéne bemutatni, de ő csak 4 órára mondta, hogy jó, az eső meg esik, semmi kedvem lenni várni a kapu alatt - felmegyek.

Igen szívesen fogad. Kicsiny, középtermű alak; vézna ember. Hosszú, megnyúlt vonások, de azért igen tipikus *francia* vonások. Finom, keskeny orr, nagy, eszes szemek, szürkés haj és szakáll. Tán 40 éves lehet.

Atelier-je a rue de Courcelles egyik házának negyedik emeletén van. Nem nagy atelier, de rokonszenves. Mindenütt vázlatok. Az egyik oldalt egészen dominálja új képe. A montmorence-i erdő egy részlete ősszel, hervadó levelek, az előtérben két rőzsét szedő alak. A legegyszerűbb, legkeresetlenebb dolog a világon, s mégis úgy megkap, hogy szólni sem tudok - - csak nézem, nézem a tájképet, elnémítva a hangulattól: „Mais c’est très triste, Monsieur”⁶¹⁶ - szólok meg végre.

„J’étais très triste quand je l’ai vu”⁶¹⁷ - - -

Művészeteóriákról kezdünk beszélni, nagyon egyetértünk ebben. Ő is, mint én, három fajtát a festészetnek ismeri csak el, a portrét, a tájképet és fantáziát. Ezért a két elsőt *látta* a művész, a harmadikat pedig látta szintén - hallucinációiban.

Elmondom, hogy nekem a képben mindig a legérdekesebb maga a művész.

⁶¹⁴ mindenáron szerepelni akar

⁶¹⁵ de Asszonyom, hogy mondhat ilyen képtelenséget!

⁶¹⁶ De Uram, ez nagyon szomorú

⁶¹⁷ Nagyon szomorú voltam, mikor láttam,

Megmutatja többi opusainak vázlatait és reprodukcióit. A híres „Terasse”-t, amely egyike a legmélyebb érzésű képeknek, a „Fille du pasteur”-t⁶¹⁸ (amely a Luxembourg-ban van), s aztán premier genre képeit, Gulliver történetének egyik epizódját, meg Louis XVI. és empire korsz. kompozícióit. Amelyeket azonban most már önmaga sem szeret, azt mondja, sohasem fog festeni valamit, amit nem látott.

Pontban 4-kor megérkezik *mlle Louise Read, Jean de Néthy, Miss Mackenzie* és Letournon társaságában.

Miss Mackenzie: Magas, igen magas, csontos, angol leány, asszonyos allűrökkel. Vernon Lee és Mary Robinson barátnője, különben dilettáns festő. Őszbe csavarodott fej, eszes, szürkés szemek, angol, előreálló fogak. Sok imprévu, humor, bár kissé nyers humor. Szereti önmagát hallani - ezt a francia tulajdonságot tán itt sajátította el.

Nagy elevenséggel beszél a modern angol iskoláról, pár szóval élesen jellemzi Burne-Jones egyéniségét. Aztán beszél egy angol impresszionistáról is, kinek művei annyira odavetettek, annyira elmosódtak, hogy az embernek egyik szemét be kell hunyni, a másikkal pedig hunyorgatni kell, hogy à peu près meglássa a piktor intencióit. Adamtól, az egész társaság, kivéve *mlle Readet*, kinek nincs ideje, *Elwes* és *Bunny* atelier-jébe.

Mind a *Jean de Néthy* nagy calèche-ében. Igen furcsa Letournon, ki még azt se tudta, hogy jött Adam atelier-jébe - most meg már tökéletesen elvesztette az iránytűt. Azt mondja, ránk bízza lelkét és lelki üdvösségét. *Miss Mackenzie* igen víg - azt kérdi, mit írok.

Felelet: Le „pas bien” de chez nous - comme tout les romanciers du reste!⁶¹⁹

Beszél a nagy miss Barrès *Sous l’œil des barbares* című könyvéről. Rossznak mondja és unalmasnak, elalszik mellette, pedig nem alszik el könnyen... végre megérkezünk rue N. D. des Champs-ba. A kocsisnak rossz numerust mondván, előbb állt meg, én kiszállok, s vezetem a cortège-t, mert már csak a házra és nem számára emlékszem - futok, a kocsi mellett, sportklubi tulajdonaim se rehaussent! Könnyű trappal elhagyom *Jean de Néthy* lovait. A darwinista Letournon nem tett semmi megjegyzést!

Megérkezünk. *Miss Mackenzie* (ámbar mint hamisítatlan angolné, Párizs összes tornyait megmászta), elrémül az atelier lépcsőjétől, felajánlom esernyőm végét, amelybe belekapaszkodik, s így felvonszolom.

Shakespeare már ott áll az ajtóban, és vár. -

Bunny „*Dance of Witches*”⁶²⁰ -jének nagy succès-je⁶²¹ van. *Miss Mackenzie* el van ragadtatva a képtől, bár eszméje nem tetszik. Azt mondja, minek ilyen „horrible” dolgokat festeni, mikor olyan sok a „szép és jó” az életben.

Involontairement je pense à un sujet à la *Miss Mackenzie*: „un petit garçon suceant de Zan”. C’est noble et beau.⁶²²

Megnézi a fiúk vázlatait, és el van ragadtatva *Elwes* egy piciny skiccétől.

⁶¹⁸ A lelkész leánya

⁶¹⁹ Az otthoni „nemjót” - mint a többi regényíró!

⁶²⁰ Boszorkánytánc

⁶²¹ siker

⁶²² Önkéntelenül is egy *miss Mackenzie*-féle témára gondolok: „egy kisfiú amint medvecukrot szopogat.” Nemes és szép téma.

Aztán 5 o'clock tea -

Rule Britannia!⁶²³

Egy negyedóra múlva a party széteszlik, Elwes-zel muzsikálunk hatig, aztán haza lóhalálában öltözni.

¹/₂ 8-kor kocsin a Porte Fbg. St. Martinbe, miután J. de Néthy megijesztett, hogy Sarah rossz-kedvű, s haragszik valamiért rám. Ámbár bizonyos voltam, hogy nem igaz, megnyugtatósomra megyek csak oda. A blv-okat ellepi a micarême⁶²⁴ lármás, ujjongó népe, mindenütt, merre csak szem lát jókedv, tomboló vígság, s engemet elfog a spleen!

Nyolc felé megérkezem a színházba, beeresztenek. Tán öt percig a Sarah öltözőjével szemben levő kis elfogadó teremben kell várnom, melynek falait és bútorait „Tosca” zöld szövet borítja.

Az öt perc egy óráig tartott - legalább annyinak tűnt fel nekem.

Beeresztenek. Sarah ott áll az öltöző egyik sarkában, nyitott hajjal, egészen dekoletírozva, vállairól lecsügg japon négligéje, s így még tán szebb, mint mikor „style Sarah”.

„Mais qu'est-ce qu'il a, qu'est-ce qu'il a de venir ici avant qu'on allume les lampes?”⁶²⁵

Elmondom, miért jöttem. Kinevet, azt mondja, Jean de Néthy néha nem tudja, mit beszél - -

Ezalatt festi magát - én nézem, nézem s anélkül hogy észrevéve ellenállhattam volna neki, befesti egyik szemöldökömet feketére.

Nagyot kiáltok: „De grâce, je vais encore en deux soirées aujourd'hui -!”⁶²⁶

Késő. Most a díva azzal mulatja magát, hogy befesti a másik szemöldökömet is - - -

„Qu'il est drôle comme ça qu'il est drôle!”⁶²⁷

Bevégzi toalettjét - én pedig ott állok, s nézem magamat, hogy szárad két fehér szemöldökömön a fekete stráf.

Sarah Tosca első felvonási kosztümjében jelenik most meg, bekeni szemöldökeimet valami fehér anyaggal, hogy most olyan színű, vagy még fehérebb, mint azelőtt.

„Ça veut dire que vous me renvoyez, n'est-ce pas?”

„Je suis bonne et je vous banis.”⁶²⁸ Újabb nevetés.

Hirtelen elkomolyodik, s aztán odafordulva hozzám, a művésznő lép az asszony helyére, s megkérdi, mit tartok Haraucourt könyvéről, ami kivált azért érdeki, mert H. tragédiája a kiállítás alatt fog menni.

Elmondom véleményemet, egy filozóf könyve, ki azonban az *életet* nem ismeri.

⁶²³ Angol szokás szerint!

⁶²⁴ álarcos felvonulás böjt harmadik csütörtökjén

⁶²⁵ Node mi ütött belé, mi ütött belé, hogy lámpagyújtás előtt érkezik?

⁶²⁶ Kegyelem, ma este még két estélyre kell mennem!

⁶²⁷ De mulatságos így, de mulatságos!

⁶²⁸ Ez azt jelenti, hogy elküld, ugye?

Jó vagyok és elúzó.

Sarah azt mondja, hogy legnagyobb baja, hogy végtelen naiv, azt mondja, tíz évvel fiatalabb, mint én, emberismeretre, pedig tényleg harminchárom esztendő.

E percben *Louise Abbema* és *mlle Feydeau* lépnek az öltözőbe.

Louise Abbema Sarah barátnője, kit, isten tudja, hogy történt, még eddig nem találtam elő. Festőnő. Rövid, vereses haj, eszes szemek, *púpos fej*, férfiasan öltözve, mozdulataiban hasonlít Vay Saroltához (kire szokásaira nézve is hasonlít). Szintén finom, szép női keze van, mint Saroltának, s csakúgy férfiasan igyekszik mozgatni, mint ő.

Igen meleg shake handet váltottunk, s megígérteti, hogy meglátogatom atelier-jében Sarah-val. Most a kis Sarah arcképét végezte el - - -

A régisseur kopog - madame Sarah -

Lekísérem a színpadra (az öltöző az emeleten van) - Sarah nevet, jókedvű, mint egy gyermek.

Beérünk a színfal mögötti kis rekeszbe, ahol Sarah várni szokta, míg a színpadra jó.

Kiöblíti száját, átveszi a bokrétát, amelyet a színpadon a Szűz Mária szobra alá helyez, aztán kopog a színfalon egy kalapáccsal, s elkezd szerepét „Marie, Marie -” (ezt egész hangon kiáltja - aztán félhangon hozzáteszi: *monsieur de Just est ici - voudrait entrer*).⁶²⁹

A színpadról Dumény felel, odajő az ajtóhoz - Sarah ismétli: *Zsiga voudrait entrer* (semmi sem olyan különös, mintha nevemet kiejti) - Dumény: *C'est vous* (félhangon: *qu'il entre Zsiga!!*)⁶³⁰, erre az ajtó felnyílik, Sarah kilép a színpadra, még egy percre visszatekint, s aztán eltűnik a bezáruló ajtó mögött -

Én meg egy percre visszamegyek az öltözőbe elbúcsúzni Abbemától, aztán kocsiba ülök, s ctesse de Fitz-James estélyére indulok.

Most már a blv. ujjongása nem sért, a spleen elröpült -

Belépve madame de Fitz-James szalonjába, odalépek a háziasszonyhoz, s megkérdem félhangon, németül, nem látszik-e meg rajtam, hogy szemöldökeim be voltak festve. A kis grófné kérdőleg rám néz, elneveti magát, s aztán tagadólag int fejével, hogy nem.

Meg vagyok nyugtatva.

Nála a Fgb. St. Germain crème-je, az ún. Gomme.

Ctesse de *Clermont-Tonnerre*, ctesse de [*Üresen maradt*] gyönyörű leányával, egy pár *Fitz-James*, *Széchen*, *Mennsdorf-Pouilly*, baronne de *Bussièrès* és végül, kit elsősorban kellett volna említenem: ctesse de *Pourtalès* férjével.

„- Nur für Natur hegte Sie Sympathie, unter Bäumen immer träumen liebte Gräfin Melanie -”⁶³¹

Íme: *Melanie de Pourtalès*. Valamivel magasabb középtermetűnél. Vereses szőke haj, gyönyörű, mélységes mély kék szemek, egyenes finom orr, világhírű örök mosoly szája körül. Ezt a mosolyt húsz esztendeje utánozzák a párizsi divatkirálynők csakúgy, mint hajviseletét, mint kis téglapiros pántlikáját nyaka körül, mint ruháit, kesztyűit és cipőit - tán még szerelmeit is.

⁶²⁹ Justh úr van itt - szeretne bejönni

⁶³⁰ Ön az... hát jöjjön be Zsiga!!

⁶³¹ Csak a természet iránt érzett rokonszenvet, és a fák alatt szeretett álmodozni Melanie grófnő

Utánoznák tán még azt az anyajegyet is, amely egyik vállán egy piros eper alakjában virít - ha lehetséges lenne.

Melanie - kitüntet. Miért, nem tudom, beszélünk egy negyed óráig, nagy entrain-nel - *semmiről*.

Ez az empire szelleme.

Ja igaz, a háziurat még nem is említettem, pedig rokonszenvesebb, mint hittem volna, szőke, mélykék szemű, álmatag ember. Olyan, mint Loti regényei: nőies, tengervíz szagú (bár a tengervíz se tourne vers la limonade)⁶³² az egyénisége.

Túlságosan tengerész.

Fitz-James gfnétől ¹/₂ 12-kor ctesse *Philosophoff*hoz. Ott a rendes társaság, s azonkívül még a Vacarescu, egy orosz tájképfestő, ki meghí magához, miután hallja, hogy én is „puszták lakója” vagyok, mint ő.

Különben igen kikel Antokolszkij művészete ellen. Én persze majdnem összekapok vele érte.

Az estély végén megint Devel énekel bámulatos, behízelt mély hangján, amely odavarázsol az ismeretlen, a nagy, a bűvös bájos orosz puszták mélyére, ahol az ember még nem báb, mint itt, mert szeme és lelke a végtelenség felé van fordulva, ugyanazt mondja el néki a nagy áttetsző kék ég, mint a végtelenbe futó csendes, halk zenéjű pusztá: beszélve arról, hogy semmi, egy csepp a természet nagyságával, erejével, kegyetlen léleknélküli erejével szemben, s kifakasztja lelkéből a nihil költészetét.

Péntek, márc. 9-én.

Villásreggeli után Munkácsynál. Előbb Munkácsynéhoz, aztán be az atelier-be.

A mester a reneszánsz apoteózisának vázlatán dolgozik. Panaszkodik, hogy mennyi bajt okoz egy ilyen genre-ű dolog - - -

Fáradt, leülünk egy sarokba, s nyugodtan beszélgetni kezdünk, kérdezősködik regényemről, mi tárgya - midőn egyszerre csak felnyílik az ajtó, s a kedves Antokolszkij lép be rajta.

Persze, roppantul megörülök, kivált miután már vagy egy hete, hogy nem láttam.

Leül mellénk, s oly kellemes órát töltök, mint ez atelier-ben még sohasem.

Munkácsy tanácsát kéri, hogy fesse meg Michelangelóját, milyen kosztümben. Antokolszkij egyszerű bársonyöntöst tanácsol, fején aranyövvel, amelyen piciny lámpa lóg - ez volt a nagy szobrász éjjeli munkakosztümje. Munkácsynak, úgy látszik, az eszme tetszik, félig-meddig elfogadja.

Ezalatt Koroknyay lép be, ki pár nap óta Latinovits képét festi, megnézem. Sikerült, igen jól visszaadta az ajkainak kifejezését, amely félig ironikus, félig egy féleszű ember mosolya.

Ezután esőben Antokolszkijjal sétálni, 5-kor pedig ctesse de Bélizálhoz.

Este ctesse Diane-nál unalmas estély, kevesen. Kevés entrain.

Hiába, Jean Berge és a Cazalisok nagyon hiányzanak.

⁶³² inkább limonádéra hasonlít

Szombat, márc. 10-én.

2-ig írok. Kettőkor *Cary Elwes* jó hozzám, vele Sarah-hoz.

A díva rosszul van, névroze-jai vannak, meghűtötte magát, fekszik, s nem fog az este még játszani sem.

Elwesnek nincs szerencséje vele, megint nem juthat be hozzá.

Míg Sarah-nál vagyunk, addig a zápor elvonul, a nap gyönyörűen kisüt, elhatározzuk keresztfiammal (Shakespeare-rel), hogy kimegyünk egyet sétálni az erődítéseken túl.

Csupa napsugár minden, gyönyörű, világoszöld természet, harmattól, esőtől ragyogó gyepek, éles, élénk színek, a tavasz első, lágy, elragadó fuvalma. Minden percben megállunk, örülünk az életnek - mit tesz egy kis világosság, egy meleg sugár, mely felserkenti a vért, egy kis szellő, amely felfrissíti a halánték kidagadt ereit!

A Bois-ba. Alighogy idáig jutunk, megint elkezdi esni, egy *marquise*⁶³³ alá menekülünk.

Gyönyörködünk egy polgári családban - férj és feleség, kik egy kiskutyát megetetnek. Mind a hárman túl boldogok voltak. Megismerkedünk egy bébével - majd elhallgatunk, s gyönyörködünk a hamvas, áttetsző fátyolban, amelyet a zuhogó eső von a tájra.

Mind erősebb lesz az eső, már nemigen védelmez a *marquise*. *Que faire?*⁶³⁴

Átsietünk a sáros úton egy velünk szemben levő restaurant-ba.

Egészen üres - egy üvegházszerű kiugrásban telepedünk le to drink our five o'clock tea.⁶³⁵

Mintha a szabad természetben ültünk volna, az üvegfalon keresztül mindenütt a zöldülő, a fejlődő, a lét erejéről beszélő örök természet, amely keresztülzöldell a záporosó ragyogó cseppjein, s reménnyel tölti el még két spleenes artista lelkét is.

Majd a zápor elvonul, csak egy csepp kopog az üvegfedelen, a levegő tiszta, átlátszó, a fénysugarak megtörnek az esőcseppektől ragyogó fák gallyain, a levegőben ibolyaillat - s mi hallgatagon karonfogva, csak érezve, s nem gondolva semmit, de semmit, haladunk visszafelé a Champs Élysées felé, beledobva magunkat ez ideges, e beteg, e túlfeszült világ karjaiba.

Ezt érezzük mind a ketten, s ez elszomorított mindkettőnket. Egy fél óra múlva már *ctesse de Béthune*-nél. Csupa félszín, félillat - fárasztó szalmacsépelés. Alig tudunk beszélni, alig vártuk, hogy kijussunk a lélek- és szívölő milióból.

Legalább esténk másféle lesz.

Ebéd *ctesse de Schärffenberg*-nél. Shakespeare igen felmelegszik, s nagyon összebarátkozik Jean de Néthyvel.

A múltkori estélyről van szó, unanim kikelünk a franciák rémítő bavardírozása ellen.

Ebéd után elkísérjük Jean de Néht az orosz bibliotékába, jó fél óráig megyünk kocsin, míg odaérünk, jóval túl van a gare Montparnasse-on.

⁶³³ üvegtető

⁶³⁴ Mit csináljunk?

⁶³⁵ hogy ötórai teánkat megigyük

A könyvtárt Turgenyev alapította, s ezért neve bibliotéka Turgenyevszka. Egy piszkos ház második udvarának első emeletén előbb egy egészen üres, nagy, piszkos szobába lépünk, amelynek kandallója előtt férfi áll, s újságot olvas. Fején kalapja, pipa a szájában, de nem tekint reánk, olvas tovább -

Kopogtatunk a második ajtón - valamit mond egy hang belül, amit nem értünk meg. Belépünk. Egyablakos szoba, a falak körül könyvállványok tele rongyos könyvekkel, fóliánsokkal és régi újságokkal.

A szoba bútorai: egy nagy, festetlen asztal s néhány szék. Az asztalon gömb nélküli füstölő petróleumlámpa, amely élesen világítja meg az asztalt körülülő alakokat.

Mind torzonborz, mind fészületlen, s mindegyiknek szeméből keserűség, elszántság beszél. Mindenből látszik, hogy nihilisták - Zürich jutott eszembe egész rózsaszínjével. Azóta nem láttam ilyen típusokat. Egy-kettő leveszi fövegét, de nem mind.

Értem, hogy Jean de Néthy nem jött szívesen egyedül ide.

Mi J. d. N-vel be egészen a szobába, Elwes megáll az ajtónál, mondhatom, furcsa foltokat csináltunk ez ősz civilizálatlan alakok között. Szinte szégyellem a parfümöt, mely ruháinkból kiáradt. Jean de Néthy elmondja, hogy előfizetni jött a könyvtárba - ennek megörülnek -

Engem - jó Isten tudja, miért, de oroszoknak vesznek, s oroszul kezdenek hozzám beszélni.

Ez különben nem először esik meg rajtam.

Megkapjuk a kért könyveket, s elmegyünk, elhagyva, de el nem felejtve ezt az érdekesen ijesztő atmoszférát, amely egy negyed óráig körülvett.

Vissza kocsin az hôtél-be.

Igen hangulatos este: - zene. Aztán Huysmans Art moderne-jéből olvasunk, amely könyv igen érdekli Cary Elwest, úgyhogy el is viszi magával.

Aztán az „Istennő”-t franciául olvasom fel nekik.

1-kor haza.

Vasárnap, március 11-én.

Reggel Do Orsini jó hozzám, felkelt. Rémitő fáradtan Henri Lorin unalmas déjeuner-jére, ott: ms. de Falconère, ms. des Mazy, Aymar de La Baume, Noël Goldsmith, cte de la Jonquière (kit éppen három esztendeje, hogy nem láttam) stb. 14-en összevéve, igaz, kit elfelejtettem, Francis de Behain, pedig Lorin barátai között még a legrokonszenvesebb. Igen finom arc, race. Nagyon rövidlátó, monoklit hord. Gyakran összehúzza különben is szúrós szemeit. Kissé felfelé álló, de finom orr, à la Henri quatre bajusz, csúcsba vont, kissé gúnyos száj. Telivér kezek és lábak. A Goncourt-ok unokaöccse. Nekem tán azért rokonszenves, mert ilyennek képzelem képei után a szegény Jules de Goncourt-t.

Reggeli alatt és után nehézkes ötletek, az ételek csakúgy, mint a légkör meg az, amit aufischolnak, a szó minden értelmében polgáriasak. Ça sent la bourgeoisie écœurante. Sem race⁶³⁶, sem művészi érzék.

La vertu bourgeoise - ridicule.⁶³⁷

⁶³⁶ Émelyítően polgári légkört árasztanak. Sem karakter,

Valószínűleg nem megyek többé reggelijeire, különben is 10-kor kell mindig az „élvezet” kedvéért felkelnem, ami pedig tökéletesen darabokra tör.

1-kor Do Orsini jó értem, akivel a boulevard-okra sétálni.

4-kor *Jablonowskához*. Ott Terka, kinek nagyon megörülök, igen melegen szorítunk kezét.

A hercegnő kellemetlenkedik leányával, minden szava kellemetlen vonatkozás.

Furcsa, mind ő, mind Terka külön és titokban megkér, ne menjek el addig, míg ők maguk együtt vannak.

Bon, három látogatásom lenne még, kútba esnek.

Hat óra felé Maurice érkezik meg, ki mintha kicserélték volna, oly jókedvű, olyan jól néz ki. Velem szemben olyan meleg, mintha tíz esztendeje lennénk - barátságban. Érzem Sarah hatását.

Maurice jókedve azonban nem soká tart. A hercegnő csakhamar lehangelja.

Valóban ez az asszony már engem is kétségbe kezd ejteni. Mit akar? Mit akar? Bolond? Vagy ostobaságból ilyen? Ki tudja?

Maurice-ékat bevárom, s így három órai halogatás után, pont 7 órakor távozom velök.

Megígértetik, hogy a holnapi délutánt velök töltöm; beszélni akarnak velem -

Este Schärffenberg grófnénál, átfordítom Jean de Néthynek Reviczky gyönyörű versét, amely az O. V. karácsonyi számában jelent meg, őt is elragadják e gyönyörű, kétségbeesett s kétségbeesítő dalok.

Hétfő, márc. 12-én.

Amint jeleztem, Sarah-hoz, ki tegnap igen rosszul volt, kétszer elájult, s vért köpött. Ma jobban, elküld a „gyerekekhez” megígértetve, hogy 5 felé visszajövök.

Ki a boulevard Berthier-re. A Terkáék hôtélje igazi kis fészek. Lent a földszinten egy indiai fátyolszövettel tökéletesen bevont szalon, amelyben még két olasz reneszánsz elefántcsonttal kirakott szekrényen, pár képen és egy óriási dívánon kívül semmi sincs.

Mellette csak egy japán gyöngyfűggönnyel elválasztott ebédlő, amelynek falait gyönyörű indiai szövet fedi.

Az ebédlő bútorai gótikusak, ami a falakhoz sehogy sem megy, mint ahogy ezt Terkának ki is fejtem.

A lépcsőn aztán felmegyünk, az első emeleten hálósobák és cabinet de toilette-ek.

Egészen fent nagy és igen szép atelier. A sok bibelot-n kívül, képek: Manet-től, Robert Fleurytól, Barry Soreltől, Clairin, Baillard-Lepage-től stb.

Egypár gyönyörű tapisserie és szőnyeg, a háttér elrekesztett kis sátrában Jablonowsky herceg és - Victor Emanuel (!) képei.

Terka gyönyörűen néz ki egy setétveres, gyönyörű csipkéekkel díszített négligében.

⁶³⁷ A burzsoá erény - nevetség.

Majd két óráig beszélünk a szerencsétlen hercegnőről. Terka kétségbe van esve, hogy az Afrikába intézett levél megérkezik ide, azt tanácsolom neki, hogy ne juttassa Maurice kezébe, vétesse át komornája által, s dobja tűzre. Elfogadja tanácsomat, persze egy baj van, az, hogy Maurice tudja a levél létezését. Ő feltöretlenül vissza akarta a hercegnének küldeni. - Ez még csak elmérgesítette volna köztük a viszonyt.

Éspedig a levélnek vagy ma vagy holnap kell ideérkeznie - furcsa lesz a holnapi ebéd.

Terka már rémítően retteg a diner-től, miután azt mondja, rendesen az ebéd alatt szokták Maurice és a hercegné egymásnak a legkellemetlenebb dolgokat mondani.

Kieszeljük az ebéd tervét. Tudtunkkal ctesse de Tropbriand, Pongrácz Nina, ctesse de Béthune,ők, én és még egy úr, kiről ideánk sincs, ki lehet, van meghíva.

Maurice és a hercegnő egymással szemben fognak ülni, ez bizonyos, a két öregasszony (Nina és Mad. de Tropb.) Maurice két oldalán, most így azon kell dolgoznunk, hogy én a hercegné és Terka közé jussak, hogy így a hercegnét egész ebéd alatt annyira lefoglalhassam, hogy ne legyen alkalmam sottise-okat⁶³⁸ mondani vejének.

Ez mindenesetre csak úgy lehetséges, ha ctesse de Béthune nincs mellettem, mert ez lefoglal és dolgot ad nekem, csakúgy, mintha egy ármádia venne körül.

De ki lehet a férfi, ki erre az intim jellegű ebédre még hivatalos? Terka felrajzolt tervén X-nek nevezi - s dacára a tulajdonképp igen szomorú históriának, nevetni kezdünk mind a ketten, szegény Terka úgy nevet, de úgy nevet, hogy egy könny is kicsordul a szemén - - - szegény asszony.

Én azt hiszem, még legjobb volna, Maurice és a hercegnő kidisputálnák egyszer magukat amúgy magyarmiskásan, s aztán hárman, de csak hárman, minden tanú nélkül (mert ezek az ilyen jelenetek mindig elmérgesítik) Svájcba mennének, s így en famille egy hónapot a Villa Terkában töltenének.

Terka megmutatja pasztelljét, amelyet a kis Sarah-ról készít, igen sikerült, zöldes alap, olyan, mint Sarah szemeinek színe, amelyből elragadóan válik ki aranyszőke haja és fehér, áttetsző ruhája, alul kidomborodó nyaka és vállai.

Ötig Maurice-éknél. Igaz, Maurice olyan aimable, amilyennek még soha senkivel szemben sem láttam. Meghi minden vasárnap estére. Úgy látszik, eleinte azért volt hideg velem szemben, mert azt hitte, a hercegné pártján vagyok.

Tőlük Sarah-hoz. Fent írókabinetjében fogad óriási bundába burkolva, nagy prémes lábzsákban, dideregve, pedig a kabinetben is lehet vagy 22°.

Megkérdi, hogy állanak az ügyek odaát. Igen kikel a hercegnő ellen, hogy Maurice ma reggel is panaszkodott neki. Ő azt tanácsolta, szakítson vele, nem érdemel mást. Elle est méchante, elle ne mérite autre chose.⁶³⁹

Végre is ez nem tarthat örökre így.

Terka családot nyert, ha őt el is vesztette, s itt mindenesetre jobban szeretik, mint otthon.

Egyáltalán nem tartja fia feleségének való társaságnak e désequilibre⁶⁴⁰ asszony népséget, amely a hercegnét körülveszi, s amelyet ő olyan méltóan ural.

⁶³⁸ ostobaságokat

⁶³⁹ Gonosz nő, nem érdemel mást.

⁶⁴⁰ megzavarodott

A turnéjáról beszélünk azután, Sarah kimondhatatlan élvezettel tanulja Francillont (amelyet én is most olvasok át vagy ötödször, elragadtatva a szubtilis kaviárszerű chef-d'œuvre-től).

Elmondom, mit tartok e darabról: azt hiszem, Dumas e két nőalakban, Francine-ban és Thérèse-ben a mondén asszony két legelőbbre haladottabb alakját (n. b. ellentétes alakját) akarta lábra állítani, mintegy megmutatva, milyen lesz az asszony akkor, ha mindaz, amit a század utolsó éve kodifikáltak, hússá és vérré fog benne válni.

Hosszan disputálunk a darab felett, kivált a férj jelleme felett, amelyet én úgy játszatnék, hogy a végén valóban beleszeret Francine-ba, amely már azért is szükséges, mert különben bevégezetlen a darab, s azt a hatást teszi: holnap Francillon újrakezdi a komédiát.

Márpedig ilyen megoldással nem mehetünk ki színházból.

Sarah gondolkozni fog ezen.

Estém hangulatos. Huysmanshoz megyek, ki azonban nincs otthon, s így tőle angol piktoraimhoz. Félhomályban zene - mindhárman hallgatunk, mindhármunkat letöri a hangulat.

Félszínem, sejtelmes homály, amelybe az egyetlen hosszú szál gyertya (a többi, amint megérkeztem, elojtom) sárgásveres elmosódó fényt vet, éppen csak a kis orientális szőnyeggel leborított asztalt s környékét világítva meg. A háttér csakolyan szürkés ködbe merül, mint a Bunny képének hátsó része.

A pianínónál Bunny, ki ma délben jött vissza Angliából, idegesen, fantasztikusan Schumannt és Chopint zongorázik, kint zúg az eső, s belevegyül hallucináló játékába - - -

Cary Elwes lehorgasztja fejét, s előrehajolva, összekuporodva ül egy nagy nádfotelben. Én magam végigfekszem egy az üvegfal mellett levő kanapén -

Oly jólesik, itt, Párizsban a hallgatás. Sokkal több értéke van, mint másutt, mert ritkább, hogy az ember társaságban hallgathasson. Márpedig ez a legtöbbet ér.

Az ember embernek sohasem mond annyit, mint mikor hallgat. Az asszonynak a legmélyebb szerelmi vallomás, a férfinak - a legnagyobb rokonszenv nyilvánulata.

Csak rokonlelket talál az ember elég jónak arra, hogy társaságában hallgasson.

Bunny mind furcsábban játszik, ugyan ki lehetett az a leány, akitől az utóbbi napokban pár évre Londonban búcsút vett? Ki lehetett? Mije volt neki?

„He plays now, as he paints”⁶⁴¹ mondom Shakespeare-nek önkénytelenül -

Aztán Elwes megmutatja portréját, amelyet részben levakart.

A kép tökéletesen elragad, épp olyan szubtilis a maga genre-jában, mint a Bunny fantáziája.

Meleg, szürkés alapú tónus, amelyből ugyanoly színű ruhába öltözött alak emelkedik ki, egy graveur. Egy fénysugár megvilágítja szökés, ritka hajú fejét, szakállát, beragyogja egy oldalról egész alakját.

Szemei fátyolozottak, arckifejezése mély, s azt a benyomást teszi (bár a modellt nem láttam soha), mintha ezt a mélységet Elwes lehelte volna reá. Arckifejezése s a kép alapszíne tökéletesen Elwest karakterizálja.

Ki nem mondhatom, hogy megörülök a képnek, most már abban is bizonyos vagyok, hogy Elwesben is van teremtő erő. Csak egyénisége olyan hamleti ne lenne, most is így gondolkozott: kiállítani vagy ki nem állítani, ez a kérdések kérdése. S aztán jött az akció: *levakarta* részben a képet.

⁶⁴¹ Most úgy játszik, ahogy fest

Összeszidom minden kímélet nélkül.

Azt mondja, nekem is, neki is igaza van. S úgy érzem, hogy *e percben neki* van igaza.

Tizenegyig náluk, aztán zuhogó esőben, lassan-lassan hazafelé - Párizs tán így a legszebb, midőn minden fényt és minden árnyat kétszeresen vernek vissza a nedves járdák, falak.

Kedd, márc. 13-án.

Amint felkelek, Sarah-hoz: ki helyreállt, bár még láza van. Ők reggeliznek, én persze csak obligát két csésze kávémat költöm el, il faut le remonter, il est trop endormi,⁶⁴² mondja Sarah, s betölti a harmadik csésze kávéját.

¹/₂ 2-kor megérkeznek Terka és Jean de Néthy, kikkel J. de N. óriási calèche-ében *Louise Abbemához* indulunk.

Már fele útjára érünk, midőn Sarah-nak eszébe jut valami, hogy otthon felejtett nem tudom mit, meg hogy telefoníroztatni kell az Odéonba.

Óriási kiabálás, J. de Néthy kocsisa, úgy látszik, süket, retournez, retournez,⁶⁴³ üvöltöm vagy ötször. Az összes járókelők visszafordulnak, csak maga a kocsis nem.

Kiugrom az ajtón (nem az ablakon), s visszafordítom a nyomorultat.

Sarah majd meghal nevéttében.

Vissza - s újra nekiindulunk a nagy útnak. Lakván Louise Abbema a város túlsó végén, a rue de Lafitte-ban.

Egy fél órai dőcögés után, amely alatt Sarah kifiguráz engem és Terkát, hogy annyi argot-t (épatant, rigolo⁶⁴⁴ etc., etc.). használunk, meg utánozza kiejtésünket, végre megérkezünk.

Ascension⁶⁴⁵ - az atelier az ötödik emeleten, a szó szoros értelmében fel kell az istennőt vonszolnom, kétszer leül a lépcsőn, s kifejti, hogy nem megy tovább, nem bír - - - nem akar.

Végre felérünk. Madame Abbema, a piktoré anyja fogad, s keresztülvezet vagy öt vagy hat atelier genre-ben berendezett szobán, végre az atelier-be jutunk, hol maga a piktoré fogad.

Belépve az atelier-be, egy félig öltözetlen dáma ugrik fel - ki ült a festőnőnek. Une dame du monde, mais - mlle Gisaud, une femme, mint Louise.⁶⁴⁶

Nem értem Sarah-t, hogy csókolhatja meg - barátnéját.

Letelepedünk az atelier egyik sarkában felállított sátor alá.

Az atelier - istenem, mint az atelier-k rendesen. Tetején egy óriási japáni parapluie⁶⁴⁷, sok japon dolog.

⁶⁴² fel kell frissíteni, még nagyon is alszik

⁶⁴³ forduljon vissza, forduljon vissza

⁶⁴⁴ muris

⁶⁴⁵ felmászás

⁶⁴⁶ Nagyvilági hölgy, de - Gisaud kisasszony, egy nő, mint Louise.

⁶⁴⁷ esernyő

Szembe velünk Louise Abbema két készülő képe: az egyik Sarita arcképe. Érdekes színek, jól visszaadta a kis Sarah blonde-brune⁶⁴⁸ arcszínét és acélkék szemeit. Bár Terka ugyane modell után készült pasztelljét jobban szeretem.

Másik portréja egy vadásznő, habit rouge, háromszegletű kalap, lovaglószojnya. Érdekesen válik ki ez angol piros alak a halvány elmosódott tavaszi erdő háttéréből, bár (amint ezt Sarah igen helyesen megjegyzi) a barrière⁶⁴⁹, amelyre támaszkodik, rövid az alakhoz képest.

Ezután az idén nyáron a tengerparton festett dolgokat mutat. Egypár igen sikerült kis paysage, mindenütt az ő kedves halvány lilaszín és szürkés tónusaival, amelyek nem mindig igazak, de mindig chic-ek.

Sherry coal-t szervíroznak, igen rossz.

Mind Sarah, mind én rosszul leszünk e breuvage-tól.

Louise Abbemától vissza Sarah-hoz, ki Axentovichnak ül.

Képe igen előrehaladt. Ez az első portré, amely Sarah-t jellemző félszíneivel, egész rafináltságával visszaadja. Csupa halvány fraise, halvány lilaszín tónus.

Ebben arca, kezei, ruhái, haja, - az egész pastel összefolyik, el van mosva, s e szubtilis át-tetsző kód: ez Sarah.

Míg pose-íroz, turnéjáról beszél, elhatározza, hogy jövő évvel Rómeót fogja játszani. Azt mondja, Rómeót csakis nő játszhatja, mert 18 éves - s ő pedig a passant-t teremtette meg.

Teázunk, Sarah fejébe veszi, hogy egy kanári madarat, amely megugrott a nagy volière-ből, meg kéne fogni.

Hajszá, időközben Maurice is megérkezik - veres frakkban, nagy csizmákkal, ahogy a hajtóvadászatról megjött - s így hajszolja ő is a madarat.

Persze mindhiába, a kis sárga horreur (ki nem állhatom a kanárikat, amint ezt Sarah-nak is naponta tízszer kifejtem) nagyot csipegetve se moque de nous.⁶⁵⁰ És továbbbrepül.

Ebéd - a híres, az annyira rettegett ebéd Jablonowskánál. Én egy jó félórával előbb jövök, mint a többiek, és raisont beszélek neki.

Dicséneket zengedezek Maurice és Terkáról, kifejtem, mily elhagyatott a húsvét külön, mily meleg, mily napsugaras, mily boldog lesz, ha megint oldalán lesznek - a hercegné szerencsére lírikus hangulatban, szemei ragyognak, délután nála volt Haraucourt, s úgy látszik, elforgatta fejét, a szerelem kerül felül nagy corsetje alatt, a szerelem felébreszti a szeretetet - mélázva hallgatja, amit beszélek - s végre, alig várja gyermekeit.

Szóval: a hercegnő már nem unja magát, elolvasta Haraucourt verseit - s így az anyai gyűlölet helyére az anyai szeretet tolult.

C'est sublime!⁶⁵¹

A vendégek megérkeznek, mind együtt, csak Maurice-ék késnek. Én gombostűhegyen, *éppen ma* kell késniök. Milyen fatális.

⁶⁴⁸ szőkésbarna

⁶⁴⁹ kerítés

⁶⁵⁰ füttyül ránk

⁶⁵¹ Fenséges!

De se baj. A hercegné annyira ellágyult, hogy még azt is megbocsátja nekik, hogy egy fél órát késtek.

8-kor megjönnek. A haditervet megváltoztatjuk, amit Terkával kifőztünk. Én alig beszélek a hercegnővel, hogy így Maurice-szal (ki vele szemben ül) beszélhessen; ilyen hangulatban csak beszéljen vele, s minél többet. Á merveille⁶⁵² - zajlik le az ebéd.

Végén szeretettel néz egymásra anyós és vő. Kivált az anyós gyönyörködik vejében. Én visszafordulok a hercegnőhöz, s megkérdem németül, nem jobb-e így a dolog, mintha harc, háborúban lettek volna mindig.

Mi gyermek nélkül a ház? kérdem. S a hercegnő az asztal alatt melegen megszorítja kezemet.

Mázsás kő hull le szívemről.

Ebéd után az angol piktorok is megjönnek.

Maurice úgy beszél velem, mintha testvérem lenne, Terka dettó.

Maurice elmondja nekem jó Shakespeare-nek terveit, hogy állatfestő akar lenni, s néha-néha egy-egy toile-t festeni az Oriensről, amelyet olyan jól ismer.

De - minderről majd vasárnap esténként. Megígérteti velem, hogy a vasárnap estéket legalább ¹/₂ 12 után náluk töltöm Bunny és Elwes társaságában.

A többi urakkal igen hideg, du reste nem csoda, szörnyű majmok. Kivált kettő olyan comme deux chiens savants.⁶⁵³ Klasszikus de Sautoir és Hardité.

Bár mind a kettő igen muzsikális, az előbbi zongorázik, Hardité énekel.

Sokáig együtt. Haza Bunny és Elwes-zel.

Szerda, márc. 14-én.

Reggeli után Hébert műtermébe, 55. blv. Rochechouart.

Hébert a prix de Rome akadémiájának igazgatója Rómában. Egyike a híres vaskalapos akadémikus, torkig teóriákba merült festőknek, s valóban csak Jean de Néthy kedvéért, ki megkért, kísérném el, megyek hozzá. Nagy, hideg atelier, majdnem semmi bibelot, egy nagy jegesmedve bőr, a műtermet körülfutó galéria, amelyen a modellek által levetett kosztümök csüggnek; egypár nagy szék és asztal s - Hébert képei.

Madame Hébert fogad, ki mellesleg mondva német születésű, Ukkermann bárónő, s a világ nyelve szerint Beust leánya.

Magas, szőke, telt - bár szikár benyomást tevő asszony. Fátyolozott szemek, határozott kifejezésű arc - s ugyanilyen genre de parler⁶⁵⁴. Az a típus, mint Madame Cazalis, savante et artiste, pas femme du tout, cassans⁶⁵⁵ és hideg, a prix de Rome igazgatójának méltó élete párja.

⁶⁵² csodálatos jól

⁶⁵³ mint két idomított kutya

⁶⁵⁴ beszédmodor

⁶⁵⁵ tudós és műértő, cseppet se nő, nyers

Nemsokára maga a mester is lejő. Kicsiny, összeaszott, egy fejjel kisebb ember, mint felesége.

Ősz haj és szakáll. Kicsit sántít - bár azt hiszem (pour lui rendre justice)⁶⁵⁶, nem mindig.

Mindenesetre furcsa kis alak, egy cseppet sem imposant. Nem tudom, hogy bír tanítványaival, „avec les brebis de l’Académie de Rome”.⁶⁵⁷

Megmutatja képeit. Egyetlenegy tulajdonát becsülöm (s erről beszélek is neki), hogy tárgya szerint változtatja festészeti modorát. Minden művésznek így kellene dolgoznia.

Bár ehhez jóformán csak tudomány kell, s ez persze az Académie de Rome igazgatójának a legnagyobb mértékben megvan. Különben nem volna az, ami.

Képei: egy *erdei nimfa* - halvány zöldes, barnás táj, ugyanoly tónusú nimfa. Nagy-nagy szemek, zöld babérkoszorú fején, egy roppant közönséges felfutó (az, ami nálunk a falusi jegyzők lugosait díszíti) fakad kezéből.

Sejtelmes - à la bonne manière bourgeoise.⁶⁵⁸

Vision de l’art à - l’Ohnet.⁶⁵⁹

Ebben a genre-ben még egy *kis arckép* szintén nagy (borjú) szemek, elemi színvegyülék, kitűnő rajz.

Egy nagy *női arckép*. A fej érdekes, bár Hébert azt mondja, mert nem *szép*, nem szerette festeni.

Povero uomolo!⁶⁶⁰

Rémítő színeket használ, szalmasárga s téglaveres legyező a kezében, fűzöld háttér - C’est à hurler de rage.⁶⁶¹

Még egy generális feje, ez még tán a legtöbbet ér, miután még nincs kész, így az à la Hébert kandírozás hiányzik róla. Ce n’est pas encore léché.⁶⁶²

Tőle Sarah-hoz, ki változatosság kedvéért beteg. A legkisebb névralgiával mindjárt betegnek mondja magát.

Disputálunk Hébert-t illetőleg, neki tetszenek képei. Nem értem - felháborodva elmegyek, anélkül hogy arról beszéltem volna, amiért mentem: a tegnapi ebédről.

Mindkettőnkre jellemző, hogy *erre* elfelejtettünk.

Bunny atelier-jébe, elbúcsúzni képétől, amely ma este megy a Palais d’industrie-be.

Spleenje van a piktornak - kedvetlenül illesztget gombokat fehér mellényébe, nem értem, mi baja. Mais voyons - qu’est-ce qu’il a?

„Vous sortez ce soir.”

⁶⁵⁶ nem akarok igazságtalan lenni

⁶⁵⁷ a Római Akadémia báránykáival

⁶⁵⁸ derék polgári módon

⁶⁵⁹ Ohnet szemlélete a művészetben

⁶⁶⁰ Szegény emberke!

⁶⁶¹ Ettől ordítani kell

⁶⁶² Még nem eléggé kikent-kifent

„Oui - mondja síró hangon - je vais avec mad. de Tropbriand et mad. de Béthune au théâtre.”

„Bon -” et j’ai pouffé de rire.⁶⁶³

Megértettem lelkiállapotját.

Tőle abba az atelier-be, hol délutánonkint Cary Elwes szokott dolgozni egypár társával.

Óriási terem, öt vagy hat rapin, kik tábori székeken ülnek rajzolva vagy festve, a műterem közepén egy női „akadémia”.

Határozottan Elwes egy jó fejfel a többi felett van. Egyetlenegy, ki megközelíti, Graham, Karagyorgyevich Bogidár barátja, bár ennek húsa sokkal keményebb s színei nehezebbek, mint Shakespeare-é.

Elwest elviszem magammal haza, átöltözik. Megnézzük képét, nappali világításnál, még jobban tetszik. Persze, neki nem tetszik, kifejtem neki, hogy nagy baj volna, ha meg lenne képével elégedve.

Nálam ebédel. Ebéd után ctesse de Schärffenberghez teára.

Jean de Néthyvel főleg Huysmans À rebours-járól beszélünk, ki azt állítja, a charge-okat levonva Des-Esseintes ugyanabból az anyagból van gyúrva, mint én!!!!

Csütörtök, márc. 15-én.

Reggeli után kommissiók a boulevard-okon, Jean Berge-nél, ki még azonban nem jött meg Bordeaux-ból, Lemaire-nél, ki azt mondta, hogy az „Extases” elkésett (óh, a kiadók mindenütt egyformák), s csak e hó végén vagy a jövő hó elején jelenik meg.

Hoyos grófnénál, ki szemrehányásokkal illet, hogy már több mint három hete, hogy nem voltam nála, meghí szombatra ebédre.

Nála Löwenthal báróné: festett, veres haj, hatvanhárom év ráncai púderrel fedve („Éva” 225 lap), kicsiny, szúrós, valaha kék szemek. Örök mosoly azokkal szemben, kikre szüksége van. La finesse d’une polonaise doublé de la sagacité d’une juive.⁶⁶⁴ Semmis férje oldalán, hála viszonyainak, elsőrangú helyet tudott magának a párizsi társaságban biztosítani, és leányait Duc Decazes-hoz és marquis de Beauvois-hoz adta, kik comte de Paris környezetében elsőrangú szerepet játszanak.

A nagykövetség mindenese most is, a gyerekekért jött, kiket sétálni akar vinni. Férje, le général másol a követségbe, így akar felesége státustitkokat kitudni, azonban túljártak az eszén, mert mindig csak ártalmatlan és érdektelen irományokat juttatnak kezéhez.

Itt még princesse de Murat sz. Rivoli hercegné. Une petite femme toute gazouilleuse,⁶⁶⁵ kin kiüt nagyanyja (Heine Furtado) vére.

⁶⁶³ Mi baja lehet? nézzük csak.

- Készül valahova ma este?

- Igen... madame Tropbriand-nal és madame Béthune-nel színházba.

- Aha. ... - és alig tudtam visszatartani a nevetést.

⁶⁶⁴ A lengyel nő eszessége párosul benne a zsidó nő éleslátásával.

⁶⁶⁵ Kicsi, csicssergő nőszemély

Egész idő alatt bagatellekről van szó, igen unalmas konverzáció. Határozottan, napról napra jobban unom a monde-ot.

Ebéd madame *Vacarescunál*, semmi sem olyan mulatságos, mintha a fáták a bukaresti és pesti világot egy kalap alá veszik - s tetszelegnek maguknak azzal, hogy valóságos tizenhárom próbás királynéjuk van.

10-kor Baronne *Kamel de St. Martinhez* - Soirée assommante.⁶⁶⁶ A Lambrechték, marquise de Boisgelins és leánya, ctesse de Bélizal, Marie de Bélizal, comte de Sèvres, baronne de Koenneritz etc., etc.

Álmos háziasszony, álmos bútorok, elalvó lámpák, álmos zene (Waldteuffel) - -

L'ennui me ronge.⁶⁶⁷

Péntek, márc. 16-án.

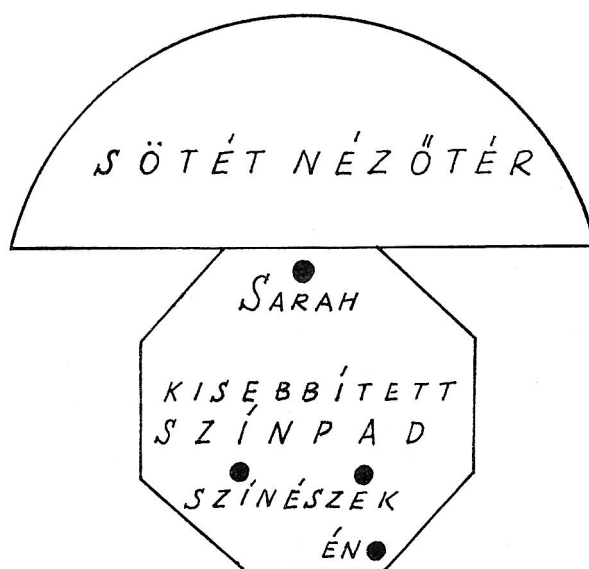
Reggeli után ctesse de Schärffenberghez, ki igen rosszul volt tegnap este.

Aztán az Odéonba, hol Sarah darabját (Aveu) próbálják.

Sötét lépcsőkön, vagy öt percig botorkálva a sötétségben végre a színpadra jutok.

Hallom a színészeket szavalni, hallom Sarah hangját, amint instrukciókat ad, azonban a színpad az a részlete, ahol vannak, annyira el van barikádozva, hogy nem találok oda. Végre hosszas keresés után, anélkül hogy valamelyik nyitott sülyedőbe estem volna, egy kis ajtón a kisebbített színpadra lépek.

Sarah a sűgőlyuk felett egy számára összeűtött, a nézőtér oldaláról zárt, szekrénszerű alkotmányban ül, és onnan dirigálja a színészeket.

⁶⁶⁶ Halálosan unalmas este.

⁶⁶⁷ Esz az unalom.

A színpadon Paul Mounet és mlle Sisos, az Odéon két csillaga. - Az első jelenetbe fogtak.

Sarah megpillant, int, hogy üljek a hátsó kulissza mögé.

A darab folyik -

Sujet-je ez: egy tiszt boldog házasságban él nejével, egy kis gyermekök van, ki a darab kezdetén elég komolyan beteg, szerelmi jelenet férj és feleség között, a feleség egyedül maradva, keserű szemrehányásokat csinál magának, hogy el nem mondta férjének azt, hogy gyermeke nem az övé, bár mindig szerette őt - - s csak egy pillanatnyi gyengeség eredménye a bábé.

E percben a bábét ápoló irgalmas nővér rémülten rohan be, hogy a gyermek állapota rosszabbra fordult, s orvosért kell szaladnia.

Az anya kétségbeesése, a gyermek bölcsője mellett jajgatni kezd, s hangosan, fel-felcsukló jajgatásban elsírja erkölcsi szenvedését, s az Isten ujját látja gyermeke bajában - a büntető Isten ujját, a férj e percben belép, s hallja a kétségbeesett nő vallomását.

A férj meg akarja ölni, de előbb meg akarja szeretőjének nevét tudni. Az anya nem vall, most becsukja az ajtót, s azt mondja, addig nem ereszti be az orvost a gyermekhez, míg be nem vallja szeretőjének nevét.

Az asszony tördeli kezét, az orvos kiáltoz az ajtó előtt: „mais on est fou dans cette maison de fermer la porte quand le médecin arrive?”⁶⁶⁸

Végre az asszony engedve így kiált fel: ouvrez la porte à - son père.⁶⁶⁹

Az orvos, nem is figyelve rájuk, berohan a gyermekhez.

Explicatio, elle était attaquée entre deux portes - et elle était faible.⁶⁷⁰

A férj félig-meddig megérti a helyzetet, s miután a gyermek meghal, a bűnösnek megbocsát.

Egy nagy hibája a darabnak, hogy a férj mindent a nő egy a parte monológjából tud meg. Ez a modern színházi technika kritériumát nem állja ki.

Különben nagy tudománnyal írt darab.

A próba igen érdekes, Sarah minden pillanatban felugrik helyéről, s a színészek közé állva eljátszsa hol egyik, hol a másik szerepét.

Kivált mlle Sisost tanítja, ki oly kicsiny lesz mellette, de oly kicsiny, hogy alig látszik - - -

Bár azt megint helytelennek találom, hogy Sarah azt akarja, hogy mlle Sisos úgy játssza a szerepet, mint hogyha ő játszaná. Pedig egyéniségek között óriási a különbség, mlle Sisos körülbelül az, mint minálunk Molnárné volt. Finomabb fajtájú szubrett. Képzeltető, mily groteszk lesz akkor, ha Sarah széles, nagyszabású mozdulatait kezdi majmolni.

A maga egyéniségével még meg tudta volna teremteni a szerepet, így pedig tönkreteszi a szerepet is, egyéniségét is.

De ezt Sarah nem akarja belátni.

⁶⁶⁸ Hát bolondok laknak ebben a házban, hogy bezárják az ajtót az orvos előtt?

⁶⁶⁹ Nyissák ki az ajtót - az apjának.

⁶⁷⁰ Kimagyarázkodás - a támadás váratlanul érte... és ő gyenge volt és engedett.

Paul Mounet jó, ez az alak, mely durvának van rajzolva, de azért alapjában (mint a konverzáció szerint mindig a durva emberek) jó ember, tökéletesen az ő pesant, kissé nyers egyéniségére van szabva.

Nem várom végig a próbát, az utolsó jelenetet újakezdik a színészek, búcsú nélkül megszököm.

Mlle Readhez. Ott többi között *Chevé*. Egy öreg poéta, ki hatvanon jóval felül lehet, s mégis csak pár év előtt kezdett verselni. Ősz hajú, veres képű, heves vérű öregúr.

S ami a franciáknál elég ritka, disputirhans.⁶⁷¹

Beleköt mlle Readbe, ki azt állítja, hogy az idegenek nemcsak az anyagát, de a formáját is megítélhetik a francia költészetnek. Ezt nevetségesnek, non sense-nek tartja.

Azt mondja, ennyire egy idegen sohasem juthat.

Ilyenformán pld. Mary Robinson nem élvezhetné Baudelaire formáját - míg egy akármelyik premier venu⁶⁷² francia igen.

Aber schwach.

Louise Readtól *ctesse Diane*-hoz ebédre, kinél még a Vacarescuk.

Unalmas - az estély valamivel entrainírozottabb.

Szombat, márc. 17.

Sarah az Odéonba mondja, hogy megy, ott vár rám, beszélni akarna velem. Odamegyek várakozva két órát - s aki nem érkezik, az természetesen a díva.

Négykor madame *de Gerandó*hoz. Attilát nem találom.

Este nagy ebéd a követségen.

Osztrák m. atmoszféra!

À deux battans⁶⁷³ feltárult az ajtó, s az otthoni aerarisch penészillat oly erővel tódult ki rajta - hogy majdnem rosszul lettem tőle.

Az udvari gyász tiszteletére a dámák hollófekete ruhákban.

Jelen: Wimpfen grófné, Zichy Fedorné, a háziasszony, Joseph Hoyos, Széchen, Zichy Fedor, Do Orsini a háziúr és én.

Wimpfenné az első német születésű dáma, ki ladylike.

Igen karcsú, magas, vagy negyvennégy éves asszony. Finom vonások, nagy fekete szemek. Elragadó (à la mad. Pourtalès) mosoly szája körül - ezt mindenesetre itt tanulta.

Kissé merev, osztrákos mozdulatok, éppen csak nyelve maradt Hochdeutsch.

Új alak még a háziúr testvére: [*Üresen maradt*] Hoyos. Igen rokonszenves ember, a társaság legrokonszenvesebb tagja.

⁶⁷¹ okvetetlenkedő

⁶⁷² jöttment

⁶⁷³ Az ajtó mindkét szárnya

Hoyos-arc, sűrű fekete szemöldökök, szürkéskék szemek. Kissé meggömbölyödött, de race orr.

Óriási bajusz, körszakáll - Hoyos-szakáll.

Hanem mégis minden kellemessége dacára csak nem ér fel a Hoyos család dísztagjával: Széchenyi Mariette-tel.

Diner *külőleg* grand genre.

Igen nagy asztal szélesen terítve, minden személy között ülhetett volna még egy strohmandl.

Vagy öt inas, halk mozgás - de nem halk konverzáció.

Már asztal felett a Rozik, Rézik és Lizik istállószagú eleganciája lebegett.

Ez a tisztességes cocodette-ű genre.

Első negyedórán Zichy elmondta, hogy ebédelt Rotschildnál, mit evett, hogy volt az ebéd szervírozva, hogy következtek egymás után az ételek stb., stb.

Meg lesz beszélve, milyen volt a porcelán, milyenek az ételek, az üveg, szóval olyan snobish konverzáció, amelyet a szegény (!) kifigurázott Rotschild valószínűleg igen nevetségesnek és bornírtak talált volna.

A desszert felé a női toalettekre ment át a társalgás.

Hogy kell a corseteket rendelni, hogy legyen vállban vágva, hogy az ember felemelhesse karját stb.

Azután Zichy (ez már a feketekávénál volt) kifigurázta feleségét, „hogy olyan kivágott cipőt hord, amelyet gumipántlika tart a lábon”.

És így tovább - - -

Nem, mégsem hittem volna, hogy ilyen rémséges stupid világ egzisztálhasson. És az a csodálatos az egészben, hogy egy páran a jelenlevők közül jó adag józan ész felett rendelkeznek (így Hoyosné, Zichyné, Do).

Most éreztem csak igazán, hogy mégis mennyire előbbre van minden Párizsban, mint nálunk; hiszen itt a legutolsó szabóné könnyebben és szellemesebben társalogna, mint ezek az igen high tory dámák.

10-kor megugrom, nem bírom tovább ezt a szalmacséplést hallgatni.

Ctesse de Béthune-hez, akinek rendesen insipide⁶⁷⁴ légkörét még szellemesnek találom e három feketesárga légkörben eltöltött óra után.

Vasárnap.

Reggeltől estig Jean de Néthyvel Sarah-nak dolgozunk, lefordítom Endre és Johanna történetét franciára.

Ebéd után tán egy óráig Hamletből olvasok fel.

⁶⁷⁴ ízetlen, unalmas

Hétfő, márc. 19-én.

Reggeli után *Baronne de Koeneritz*nél. Egyike Párizs legtipikusabb jelenségeinek. Beust unokahúga, férje pedig a németek császári kamarása.

Szegény asszonynak idegbaja van, s ez idegbaj abban nyilvánul, hogy majdnem mindig nevet, s ha egyszer száját kinyitotta, nem képes többé becsukni.

Szerencséjére azonban ideges nevetése egyúttal víggá teszi.

S így a világ, mint a legbolondabb bohózat tükrözik vissza lelkében.

Nevetve lép be egy szalonba, nevetve ül le a háziasszony mellé, nevetve leng ide s tova a bálteremben táncosa karján - s nevetése, sajnos! nem szép.

Gömbölyű, előreálló, kissé az uborkára emlékeztető orr.

Nagy, kócos bóbita fején, szürkészöld, a nevetéstől könnyes szemek, nagy nyitott száj, amelyben nyelve idegesen forog előre-hátra - - -

Nevetve fogad, nevetve mutatja meg állítólagos Dürerjét, nevetve ültet le, s nevetve énekel a zongora kísérete mellett egy kuplét.

Elszomorít annak tudata, hogy hány ember nevetet ennek a szegény asszonynak akarat nélküli nevetésén!

Tőle *Antokolszkijék*hoz. Antokolszkijné kiszid, hogy olyan rég nem voltam nála, s férje akadémiai megválasztásáról beszél.

4-kor *Jablonowská*hoz, ki betegen fekszik - egy sezlondon budoárjában.

Nagy névralgiái vannak, lázzal kísérve.

Persze megint a régi nótához kezdett.

S félig lázban vagy egy órát beszélt megint Terkáról és Maurice-ról.

És ma elég *raisonable* volt, megérteti azt, hogy csak egyet akar Maurice-től, hogy dolgozzon, komolyan dolgozzon, és ne élösködjön az anyján, ki napról napra szerezi véres veritékkel kenyerét.

Ezt az álláspontot értem.

Mind lázasabban, mind lázasabban beszél, s szinte kiáltva elmondja, hogy ismerte meg az életet, s hogy tanulta meg azt, hogy dolgozni és túrni kell annak, ki meg akarja érdemelni az életet.

E percben, e lázas percekben éreztem, hogy őszinte, s szívből sajnáltam.

Ez asszony brutális, közönséges, semmi tapintata nincs - de őszinte, s szívében pedig van érzés, van szenvedély.

Ez sokat megment.

Nagyobb lázban hagyom el.

Este ¹/₂ 9-kor *Elwes* és *Bunny*hoz... Felérve a lépcsőn csend és sötétség. Kopogok - - - már fekszenek!

Kinyitják az ajtót, kifejtik, hogy oly hideg volt az atelier-ben, annyira sivárnak találták, hogy lefeküdtek.

Nem engedem, hogy világot gyűjtsanak, így félhomályban hangulatosabb minden, alighogy kiveszem a mindent felölölő szürke ködben arcukat.

Egy órát töltök náluk.

¹/₂ 10-kor *Taine*-hez. Belépve az ajtón, nagy hipp hipp hurrah-val fogad az egész család (n. b. én voltam az első vendég), nem reménylették már, hogy valaki érkezhét ebben a csúf, havas időben.

Taine-nek legújabbán az a passziója, hogy mindig újsághírekről kezd velem beszélni, én pedig - sohasem olvasok újságot. Megkérdi, mit írnak a hazai lapok a német császár válságáról. Szégyenszemmel be kell vallanom, hogy nem olvastam erről semmit. Jóízűt nevet ezen, s elmondja, hogy ő is úgy volt hajdanában vele, csak legújabb időben tekint be néha a lapokba; kivált azóta, mióta főleg történelmi tárgyakra adta magát.

Elmondja, hogy a hírhedt *Blowitz* járt e napokban nála, bemutatván neki *Meilhacot*, ki szinte az akadémiai tagságra pályázik.

Blowitz a keleti kérdéstről beszélve kifejtette, hogy a németek egy része igen szeretné, hogy Bécs megint a birodalom székvárosa lenne, s így visszaállítanák a római szent birodalmat.

Vagy legalább egy konföderációt ennek mintájára.

Megkérdem *Taine*-t, hogy mit hisz, vajon mi is beleesnének-e a föderációba. Minden biztonnyal, feleli ő. Igen csodálkozik, midőn kifejtem neki que ça ne nous irait - mais pas du tout.⁶⁷⁵

Ezután a vendégek lassan gyülekeznek. Igen sokat beszélgetek mlle *Funck-Brentanóval*. Nem szép, de igen eszes arcú leány, finom, madárszerű, mozgékony vonások. Nagy, okos szemek. Mind atyai, mind anyai oldalról híres tudós és kozmopolita családból ered.

Igen sokat olvasott, és nagy merészséggel be is vallja azt, úgylahogy a fiatal *Savigny* (egy gömbölyű halszemű, orrú és szájú fiatal német, a nagy *Savigny* unokája) kerekre nyitja pislogó kis szemeit, s bámulatában alig jut szóhoz.

Mlle *Funck-Brentano* igen jól ismeri *Rollinat* verseit, és muzsikáját csakúgy propagálja, mint én magam.

Olvasta *Baudelaire*-t (és - szereti), *Haraucourt*-t az újak közül legnagyobb tehetségnek tartja stb., stb.

S amellet ismeri az idegen literatúrákat is, nagyon jól *Heinét*, *Goethét*, stb.

Taine most közeledik hozzánk, és megkérdi, vajon szeretjük-e még mindig *Goethét* úgy pld., mint *Heinét*. Kifejtjük, hogy jobban, kivált *Savigny* qui a en horreur Heine.⁶⁷⁶

Taine ezen csodálkozik, mert szerinte nincs nagyobb költő, mint *Heine*.

Beszél az új angol poézis ködeiről, elmondja, mi történt *Robert Browninggal*, ki híres arról, hogy érthetetlen. Társaságok alakulnak, hogy verseit interpretálják - egy ilyen társaság egyszer egy passzusát nem értve meg, hozzáfordult magyarázatért. A költő úgy felelt: a munkafelosztás princípiumának századában az én dolgom írni, az önöké megérteni, magyarázni, amit írtam. Ne cseréljünk tehát szerepet.

⁶⁷⁵ hogy az nem nekünk való - egyáltalában nem.

⁶⁷⁶ aki irtózik *Heinétől*.

Különben Taine nagy tehetségnek tartja, bár igen egyenetlennek, egyes briliáns részletek után semmiségek.

¹/₂ 1-kor irtóztató hóban (!) haza.

Kedd, márc. 20-án.

Az élet nagy komédiájának egy nagyszabású jelenetét éltem ma át, amely azonban oly komikus, de oly komikus volt, hogy közel állott nagyon a tragédiához.

Reggel felkelve egy telegramot kapok Jablonowska komornájától, amelyben ez jelenti, hogy úrnője igen beteg, s hogy így ne jöjjenk este ebédre, mert a hercegné nem fogadhat.

Én természetesen összeszedem bátorságomat, beledobom magam egy kocsiba, és kimegyek az avenue de B. d. B. ba.

A portásnő reszketve fogad, nem akar felelőszteni, hogy a hercegné nagyon rosszul van, s az orvos minden látogatást eltiltott. Egész éjjel láza lett volna, s hallucinált volna.

Én, ki tegnap már oly lázasan hagytam el, visszaülök a kocsiba, s kimegyek Maurice-ékhoz - kik nincsenek otthon, Sarah-nál reggeliznek, s az inas szerint rossz hírt nem kaptak ma reggel.

Sarah-hoz - reggelinél ül. Vagy húszan az asztalnál, Georges Clairin, Haraucourt, Dumény, Dumény felesége, madame Gros, Maurice-ék stb., stb.

Én komolyan, s igen megijedve elmondom, hogy a hercegné milyen rosszul. Terka elhalványulva felugrik, kisiet. Maurice utána - en carrière⁶⁷⁷ el.

Sarah, amíg Terka ott van, affaire⁶⁷⁸ arcot csinál, amint elment - nem sokat törődve azzal, hogy vagy húszan vagyunk, így sóhajt fel - Si au moins elle mourrait!⁶⁷⁹

Én, bevallom, az első pillanatban nem tudtam, mit mondjak - de igen jól éreztem, hogy ez a mondás igen nagyon déplacé⁶⁸⁰ volt.

Vannak percek, midőn a gyűlölködésnek el kell még egy érző szívben is hallgatnia.

A halál lehelete szálnak kell, hogy keltsen - vagy tán Sarah-t azért nem benyomásoolta, mert már annyiszor halt meg - a színpadon?

Érzem, hogy Sarah-t rá kell, hogy bírjam arra, hogy a hercegnéhez menjen. Elmondok - illetve sejtetek egyet-mást mindarról, amit a hercegné egyszer végrendelkezéséről mondott.

Sarah elkomolyodik - felmegy öltözőszobájába.

Ezalatt Haraucourt új verseit mondja el, amelyekből azonban egy szót sem tudok, annyira erőt vett rajtam ennek a bouillabaisse⁶⁸¹-nek a hatása.

Clairin (mint mindig, ha találkozik velem) magyar nótákat dúdol - de mindez most kívülmaradt füleimen, kívül szívemen. Ez a história egészen lefoglalt.

⁶⁷⁷ kocsin

⁶⁷⁸ fontoskodó

⁶⁷⁹ Csak legalább meghalna!

⁶⁸⁰ tapintatlan, nem helyénvaló

⁶⁸¹ halles, (itt) kotyvalék

Mi lesz a vége?

Sarah pár perc múlva útra készen. A kis Sarita kíséretében lejö - ők beülnek kupéjukba, én utánok fiakerembe, és így en carrière ki a hercegnéhez.

Sarah néha kinéz kocsija ablakán, s nevetve int nekem - mondhatom, hogy vígságát e percben éccœurant⁶⁸²-nak találtam.

Végre megérkezünk. A hercegné budoárjában fekszik, letargikus álomba merülve.

Fejénél Terka, ki elvesztette fejét, kissé hátrább Maurice, ki úgy látszik, az egész betegségből nem hisz egy szót sem.

Sarah letérdel a hercegné mellé, s úgy ápolja, mintha egész életében sem tett volna egyebet (n. b. ma volt harmadszor *életében* a hercegnénél).

Ebben a jelenetben benne volt a páratlan hűséges, önmagát feláldozó barátnő minden jellegzetes vonása, aki circonstances historiques-jaikat⁶⁸³ nem ismerte volna, azt hihette volna, hogy Sarah három hónapja el nem mozdult a hercegné oldaláról.

Pedig!

Kár, hogy a színházban kulisszák is vannak, és - az ember néha a kulisszák mögé is lát. -

És íme - úgy látszik, nemcsak a nagy színésznő (kinek végre is ez mestersége), hanem a hercegné is játszik. Észreveszem, hogy óvatosan vigyázva feltekint, és tanulmányozza a - helyzetet. Odanéz Maurice-ra, Terkára, figyelni arckifejezésüket.

A hercegné gyanakszik - de nem Sarah-ra - hiszen ő olyan igen nagy színésznő. Mibe kerül neki egypár sóhaj s egypár könny? Kevesebb fáradságba mindenesetre, mint a színpadon, hol a perspektívával is kell küzdenie.

Így lassan-lassan, energiájával halottaiból feltámasztja a hercegnőt, ki mosolyog - nevet, s végre enni kér.

Ebben az „état d'âme”-ban⁶⁸⁴ hagyva elmegyünk, én Sarah-t az Odéonba kísérem - magam azonban annyira megundorodtam ettől a jelenettől, hogy hazamegyek, s ötkor du. lefekszem, s alszom másnap tízig.

Az álom gyógyít - mert majdnem ellentéte az életnek.

Szerda, márc. 21-én.

Reggel a hercegnőhöz kérdezősködni, hogy van.

Nála Terka, vele ctesse de Béthune-hez, ki szintén ágyban fekvő beteg.

Jean de Néthyhez, 3-kor Károlyi Lászlóhoz, ki pár napja van Párizsban, s már többször keresett, még csak pár napig marad.

5-kor Louise Readhez, ott Jean de Néthy és Ludovic Halévy felesége.

⁶⁸² undorítónak

⁶⁸³ történelmi körülményeket

⁶⁸⁴ lelkiállapot

Főleg az idegen literatúrákról van szó, madame Halévy megkért, hogy határoznám meg Mary Robinson költészetét. Furcsa - meglepő kérdés. Végre ebben a formulában vontam össze: egy darwinista Lamartine.

A formula tetszik neki is, ki nem ismeri miss Robinson verseit, és tetszik Louise Readnek is, ki könyv nélkül tudja.

Este Jean de Néthynél, neki, Elwesnek és Bunnynak franciául elolvasom a M. Sz.⁶⁸⁵ első felét.

Csütörtök, márc. 22-én.

V. r. u. Hoyos grófnénál, ott Bibescu herceg, egy oláh bojár, ki úgy néz ki, mint egy zongoramester. Egymás után érkeznek: Munkácsyné, valami spanyol hercegné, kinek nevét elfelejtettem, és Zichy Fedorné.

Mondainitás.⁶⁸⁶

4-kor Jean de Néthyvel és Louise Readdel randevú.

Velők *Madame Ayem*-hez (ki Frank leánya).

Egyik nevezetessége ez, a másik az, hogy férjének hatvan Moreauja van. Azonkívül egyike Párizs érdekesebb literális szalonjainak.

Különben zsidók.

Már az előszobában érdekes dolgok, többi között egy gyönyörű fusain⁶⁸⁷ Lhermitte-től. A szalonban a kandalló előtt egy kis taburetten a háziasszony. Zsidó profil. Kicsiny szemek, amelyeket még jobban összehúz.

A rövidlátók gyanakvása nála is. Igen beszédes és sokszor (bár nem mindig) érdekes is, amit mond.

Tán negyvenéves lehet. Igen primitív színekbe öltözve s a toilette pire⁶⁸⁸. S ami feltűnik, az az, hogy a szalon is színérzék nélkül összehányva. Az unalmas blanc et or falak.

Ebből a szalonból ítélve ugyan madame Ayem ízlése legföljebb a Bouguereau magaslatán van.

Bár - az egyik sarokban már egy Moreau. Egy Moreau - a legszubtilisabb kor legrafináltabb s legbetegbb festőjének egy mesterműve.

A kép tökéletesen lekötött - nem figyeltem arra, amit a háziasszony és Louise beszéltek. Minden összefolyt előttem, alig szóltam, annyira megrázott e kép bámulatos színhatása, s kivált festőjének titokzatos egyénisége, amely a képből beszélt.

Ez Phaëton szekerét ábrázolja - kékeszöldes halványlila színbe játszó ég végtelenjéből előtör az aranyfényt hintő szekér - azonban a lovak már lefelé hullanak az úrben, Phaëton meztelen teste, amely minden ízében a rémületet fejezi ki, hátraesik erőtlenséggel, s az ember érzi, egy perc még, s az egész alkotmány ügyetlen, de merész vezetőjével együtt lángba borul. - Igen, a kép

⁶⁸⁵ Művész szerelem - Justh regénye.

⁶⁸⁶ A nagyvilági élet örömei

⁶⁸⁷ szénrajz

⁶⁸⁸ az egész öltözék még rosszabb

vonzott, azonban a *devoir mondain* parancsolt. Oda kellett figyelnem arra, amit háziasszonyunk beszélt.

Mit is mondott csak? Beszélt a Daudet-k egy estélyéről, amely kútba esett, beszélt - beszélt. Igazán nem tudom, mert csak fél füllel bírtam reá figyelni.

Végre - végre felkért, hogy nézzem meg a többi Moreaukat is, ha kedvem telik benne. Férje dolgozószobájában függ legnagyobb része, ez a *pièce* valamivel nyugodtabb, mint a másik.

Ott függnék egymás mellett a bámulatos fantáziák, s hatásuk alatt az ember messze-messze száll e minden mesterkéltisége dacára egyszerű légkörből, s a Lehetetlen kék légkörébe jut, az álmok abba a világába - amelybe *szabad* szemmel nem látott még soha senki.

Ott van a híres *Salome víziója*, amely tán mesterműve a nagy festőnek.

Salome épp elvégezte táncát, ruhái leváltak termetéről, jóformán csak ékkövek fődik kéjt, mámort lehelő meztelen testét, s egyszerre csak aranyfénytől környezve megjelenik Keresztelő Szent János vértől csepegő levágott feje, irtóztató foltot vetve a színektől, ékkövektől ragyogó háttérre.

De e véres látományt csak Salome látja, ki meghajolva, megrettent testtel mintegy védekezve a vízió ellen, megkövülve áll meg egy helyen.

A háttérben Heródes, ki megy, s a hóhér, ki mereven áll felemelt bárdjával, ezek egyike sem lát semmit a Salome lelkében visszatükröződő képből.

Soha még ilyen színpompát vízfestményei nem fejtettek ki, India egész színgazdagságát rálehelte e képre.

Mindegyik szín külön kiválik, s mindegyik ritka, nem egyszerű, s nem közönséges szín.

Salome testén az ékkövek ragyogása csak kiemeli testének fékvesztetten érzékies idomait, amelyekből a világrendítő hisztérikus asszony egész bódító, mérgező, veszedelmes, páratlan egyénisége beszél.

S e test érzékiesen színgazdag háttere, amelyből mindent eltompítva Szent János véres árnya emelkedik ki - mindez egyetlen a maga nemében, s valóban jellemzi azon évtizedeket, amelyek létrehozták.

A festő Leonardo da Vinci emlékeztet az alakok megfestésében, s a színezés szempontjából van valami a primitívekből is benne, de a légkör, amelyet képei árasztanak, s a világnézet is, amelyet oly páratlanul fejeznek ki - a modernizmus Sarah Bernhardt skáláját érték el a festészetben.

A teremben van még egypár érdekes Cazin kép, szeretem a festő egyszerű (kissé à la Puvis de Chavannes) szürkés színeit, melegségét, hangulatait.

Kimenve a szalonba határozottan kétségbeejtett, hogy még egy negyed órát kellett töltenem náluk, s még hozzá *beszélnem* e képekről.

Amint mad. Ayem egyéniségét látom, s ahogy érzem ms. Ayemet, ez intérieurből kiveszem azt, hogy tanácsadójuk kell hogy legyen, aki rábírta őket e Moreauk megvételére, mert az ő ízlésök lehetetlen, de lehetetlen, hogy ez legyen.

Azt hiszem, ők szívesebben vennének Hébert-eket, Carolus Durand-okat és Tony Robert Fleuryket, ha tőlük függne.

Ezalatt *Sully Prudhomme* jő a szalonba lassú sans prétention s mégis kissé prétentieux⁶⁸⁹ lépteivel.

Halk félhangon elmondja Louise Readnek, hogy midőn Bonheurjét elvitte Madame Ackermannak, ez kifejtette neki, hogy miért ír. Jobb volna, ha már nem írna semmit.

Elle n'a pas dit pourquoi - folytató a költő - mais je pense qu'elle avait raison.⁶⁹⁰

Ezt mosolyogva, kissé ironikusan mondta - éppen az iróniában benne volt az, hogy tulajdonképpen ő is a Bonheurt e korszak egyik legkiválóbb munkájának tartja.

Meglehet, hogy igaza van - szerzőjének, én magam még nem olvastam, s így nem ítélek.

Madame Ayemtől haza, nem bírtam e „Moreau” hangulat után embert látni.

Ebéd után *Jean de Néthy*hez, ki igen-igen meglepett.

Moreau Saloméjának egy gyönyörű eau forte-ját adta át, midőn beléptem hozzá - ennél valóban *ma* nem kaphattam volna kedvesebb ajándékot. Elvégezzük a Művész szerelmet, ott még Bunny és Elwes.

Péntek, márc. 23-án.

Mindjárt villásreggeli után *Jean Berge*-nél, ki visszajött Bordeaux-ból, éppen hogy csak felkelt. Nála Le Moël költő, ki breton históriákat ír.

Berge Sully Prudhomme Bonheurjéről írt könyvéről beszélt, meg regényéről, amelyet otthon elkezdett.

Házasodni készül!!

Tőle Munkácsynéhoz, ott *Jean de Néthy*, Türr, s még néhányan.

4-kor *Fitz James* grófnéhoz, aki érdekes, rokonszenves, mint mindig. Filozófálunk, ő is azon a véleményen van, mint én, hogy a párizsi élet élvezetes, elragadó, csak - nagyon, de nagyon hideg.

Az embereknek, s kivált az asszonyoknak nincs idejük szeretni.

Az élvezetért így feláldozzák a boldogságot.

Madame de Pourtalès várja ebédre, bár egy másik barátnője azt jelenti róla, hogy beteg.

Bizonnyal felgyógyul, mert egy parisienne csak reggel beteg, estére mindig „lábra áll”.

6-kor *ctesse de Trepbriand*-nál. E rettenetes amerikai születésű, szolgáló modorú grófnénál.

Ez az appartement a legborzasztóbb, amelyet életemben láttam, blanc et or falak, slendrián bútorok - minden japáni szövetekkel úgy megrakva, hogy a sok színtől az embernek szinte a szeme fáj. Un appartement qui ne crie pas, mais qui - hurle.⁶⁹¹

Háziasszonyunk különben el van ragadtatva coquille-jától, büszke csigaházára, mert sok pénzébe került.

⁶⁸⁹ igénytelen, szerény, s mégis kissé elbizakodott

⁶⁹⁰ Nem mondta ugyan, hogy miért... de azt hiszem, hogy igaza volt.

⁶⁹¹ Egy lakás, ami nem is kiabál, hanem üvölt.

Este *ctesse Diane*-nál estély, már rég nem sikerült ennyire.

Ott *Bergeret, Sully Prudhomme, Jean Berge, Boisjoslin* etc., etc.

Sully ez este igen érdekes dolgokat mond el. Kifejti, hogy minden ember között, a keresztény tulajdonképp a legegoistább, miután mindent a túlvilági megjutalmaztatás reményében tesz.

Aztán a költészetről van szó, apropos de *Cordier*. *Ctesse Diane* megkérdi tőle, lehet-e olyan ember, ki nem végzett gimnazialis osztályokat, jó poéta.

Szóval tanultság nélkül lehet-e költő valaki.

Sully alig hiszi. Ez igen jellemző a modern nyugati-európai költészetre, ha az ember meggondolja, hogy lehetnek olyan kritikusok is ott a távoli Oriensen, kik azt mondják *Sully Prudhomme* *Bonheurjére*, hogy költői munka *dacára* tudományos alapjának.

Azt hiszem, költő az egyik úgy, mint a másik, csak a szívet ragadja meg, legyen az a legegyszerűbb vagy a legösszetettebb eszközökkel, az mindegy.

Szombat, márc. 24-én.

V. r. u. Jean de Néthynél, aztán az Odéonba, hol *Sarah* és *Clairin*.

Elpróbálják az *Aveut*, egészen kivilágított háznál - a nézőtéren csak mi hárman és *Porel*, a színház új igazgatója. Mind gratulálunk *Sarah*-nak, mert így a darab valóban megragadja az embert.

Szenvedélyes, rövid, s mindvégig érdekes, bár nem egy helyen raide.

Paul Mounet kitűnően játszik, kivált arckifejezésével és mozdulataival ragadja meg az embert.

Sisos - nem rossz, csak sous *Sarah*. *Magnet* középszerű.

A darab végén a szegény mártírnő sikolya nem sikerül, mlle *Sisos* vagy háromszor újrakezdi, *Sarah* ideges lesz, felsiet a színpadra, s maga eljátssza a végszavakat, s néhány velőtrázó sikolyt bocsát ki fáradhatatlan gégején.

Az Odéonból a *De Gerandókhoz*. *Attila* igen-igen szíves. Főleg a magyar művek francia fordításáról van szó, miután *Vautier* (ki *Révayéknál* volt sok évig francia fiú) ráadta a fejét. A bökkenő csak az, hogy *Vautier*-nak abszolúte nincs a modern francia irodalmi nyelvről notioja

Estét *Antokolszkijnál* töltöm. Már oly rég nem voltam náluk teán, hogy szinte különösen esik ez a nyugodt, egyhangú és hangulatos pár óra, amelyet a távol Oroszország szellemi zónája alatt töltök.

Vasárnap, márc. 25-én.

2-ig dolgozok. Kettőkor a Louvre-ba, ott randevú Jean de Néthyvel, *Bunny*, *Elwes* és Jean Berge-zsel.

Előbb a szalon carréba, ott megbámuljuk (természetesen) a portrék portréját, *Giocondát*, aztán egy *Holbein*-képet, *Raffael* egy ifjúkori (egészen primitívszerű) képét s a *Dürereket*.

Aztán a primitívekhez - hiába csak ez a legérdekesebb.

A Botticellik, Bellinik, Fra Angelicóknak nincs párja. A mély érzés, amely a képekből beszél - s csak az, az őszinteség elragadó.

Hosszú időt töltünk Botticelli egy freskója előtt, amely négy vagy öt nőalakot ábrázol, amelyek mind mozdulatra, mind koloritra, mind arckifejezésre Sarah-ra hasonlítanak - nővérei lehetnének.

A francia képek közül hosszabb időt töltünk *Daubigny* egy mély érzésű tájképe előtt, megnézzük a különben elég gyengén képviselt *Millet*-t, s aztán vissza a primitívekhez; abban mind egyezvén, hogy *Delacroix*-t (arcképét és *Dante* bárkáját kivéve) nem szeretjük.

Búcsú Shakespeare-től, ki vagy tíz napra Londonba megy.

Jean Berge-zel a Champs Elysées-re. Aztán kocsit veszünk egy szobrászhoz, kit nem találunk honn, majd a Bois-ba.

L'allée des Acacias - - egymás mellett vonul el ablakunk előtt ez a fáradt, kiélt s az úrben rohanó Párizs.

Egymás után gördülnek el a douairière⁶⁹²-ek haut ressortos⁶⁹³ kocsijai, egyszerűen felöltözött leányaikkal, a petit crevék⁶⁹⁴ kikent bajusszal, virággal gomblyukaikban s ostoba mosolyukkal, amelyet egyenesen a szívük mélyéből csalt elő egyik-másik „horizontale” apparitiója. És ezek - ezek a tarka színekbe öltözött éji lepkék, felvirágozott lovakkal, inasokkal, tarka selyembélésű kocsijaikban, színes ruháikban s színes mosolyukkal, kik valóban tiszteletet kell, hogy az emberben gerjessenek, meggondolva azt, hány és hány férfit vezettek már az orruknál fogva, megfizettelve magukat azért, hogy - szeretni sohasem tudtak.

Nem tudom, ki mondta e bölcs mondást: a férfi sorsa a nő - ha ez áll - akkor valóban az ember megszűnik mosolyogni itt, itt a szabad természet ölén, hol az első ibolya s az első napsugár a természet és a szerelem ébredéséről beszél.

Némán ültünk *Berge*-zel a kocsiban.

Szólni egyikünk sem tudott - láttuk a szépet, éreztük s nagyon is ugyanazt láttuk mindketten arra, hogy - beszéljünk róla.

Ebéd *Maurice Bernhardt*-nál, 7 órára hí, pontosan, mint mindig, megérkezem, *Maurice* ijedve rohan elém még utcai toalettben; az ebéd ¹/₂ 8-kor, de azért tette 7-re, mert úgy hitte, elkések.

Míg öltözik, zongorázok az atelier-ben.

Ebéd egészen famille, décidément már a Sarah B. família kultagjává avanszíroztam.

Jelen Terka (természetesen), igen szép, briliánsan néz ki. Sarah (a kisebb), John Stewens, a híres festő fia és mi ketten a háziakkal.

Az ebéd abban a kedves kis indiai szövetekkel fődött ebédlőben. A különben oly rideg, tartózkodó *Maurice* olyan velem, mintha testvérem volna. Terka dettó. Ez nagyon meghat, ces choses touchent toujours.⁶⁹⁵

Ebéd alatt főleg a piktúráról van szó, *Maurice* nagyon szereti a *Géricault*-okat, bár azt tartja, nem egy képe rosszul van festve.

⁶⁹² gazdag vénasszony

⁶⁹³ féderes kocsi, hintó

⁶⁹⁴ pufók ficsúr

⁶⁹⁵ ezek a dolgok mindig meghatóak

Aztán megint az Oriensre tér át a szó, M. el van a sivatagtól ragadtatva, azt mondja, semmi sem hasonlítható hozzá, felségesebb és változatosabb szerinte, mint a tenger.

Minden órában más színek, más árnyak.

Az ebéd alatt mind a három kutya körülünk, hol az orosz agár üti bele az orrát a tányérba, hol a skót-terrier ugrik az ember ölébe, hol Duchka, Terka régi stall pincse nyalja meg az ember kezét.

Szóval - tout en famille.

Egy hét múlva - Sarah már Tours-ban játszik.

Ebéd után felmegyünk az atelier-be, nemsokára Bunny érkezik meg.

Vele megnézzük egy Holbeinről írt nagy díszmunkát, amelyben egy pár gyönyörű illusztráció van a nagy mestertől.

Én egy fél órára Princesse Mathilde-hez megyek kocsin, kezet csókolok a hercegnőnek, keresztül megyek a szalonokon, s a másik oldalon a hátulsó ajtón megugrom.

Vissza Maurice-ékhoz.

Nemsokára megérkezik Sarah a Tosca utolsó előadásáról egész kísérettel. Vele Georges Clairin, de Borda, Haraucourt stb.

Tán még sohasem láttam ilyen szépnek, igazán bűbájos volt. Halványsárgás rózsaszín, préselt bársony derék fedte termetét, ugyanolyan színű selyem igen feszes ujjakkal és hosszú selyem uszályokkal. Az ujjakat ebben a tónusban illusion buggyok fedték. A nyakán gyönyörű gyémánt és smaragd riviére. Nagy gyémántcsepp a homlokán.

Úgy nézett ki, mint egy primitív kép, tüstént el is mondom néki, hogy tökéletesen Botticelli freskóira emlékeztet, s hogy ezt ma délután újabban konstatáltuk.

Megnézi az arcképeket, amelyeket összevettem, az egyikről még ő sem tudott semmit, egyet kivéve meg van elégedve a képekkel, azt az egyet összetépi.

Vacsora alatt szemben ülök vele, alig tudok beszélni, annyira érdekesnek s titokszerűnek találom. De nemcsak én, Bunny is tökéletesen el van bűvölve általa.

Maurice egész vacsora alatt bosszantja, mert Sarah elmondja, hogy egy napig pihenhetne Tours-ban, s ezt az egy napot arra használja fel, hogy átmegy Londonba, s ott kétszer egymás után eljátssza darabját (minden felléptéért 6000 frankot kapva).

Maurice azt mondja, Pestről majd Venezuelába rándul s onnan Bombay-ba egy-egy fellépésre.

Különben az nem igaz, amit a pesti újságok hirdetnek, hogy az impresszárió Pesten lenne, s hogy novemberben akarná ott játszani Sarah-t.

¹/₂ 4-kor oszlunk szét, zuhogó esőben.

Hétfő, március 26-án.

V. r. u. *Jean Berge*-nél, ott Duvauchel, Lejeal, Fouquet.

Én igen ideges vagyok, miután megígérttem Jean de Néthynek, hogy 4-kor pontban be-rukkolok Berge-zsel.

És Berge is menne már, de nem lehet, Duvauchel (a poéta), egy tán harmincöt éves, széles fejű, széles termetű, hadaró, békaszemű egyéniség feltartja, nem lévén lehetséges le mettre à la porte.⁶⁹⁶

Beszél munkáiról - s ha egy író elkezd munkáiról hadarni úgy - lasciate ogni speranza.⁶⁹⁷

Egymás után futnak a percek és a negyedórák, már 4 óra jóval elmúlt, s még mind fecseg, végre veszem kalapomat, s el akarok menni, Berge prend résolution et s'arrache de ce milieu.⁶⁹⁸

J. de Néthynél így csak tíz percet lehetünk, onnan *ctesse Diane*-hoz, kinél Elena Vacarescu, prince de Rohan és még többen.

Ctesse Diane megállapítja első nagy estélyének műsorát, több között felvéve Sully Bonheurjének recitálását is, Jean Berge mint Faustus, és Elena Vacarescu mint Stella.

Jean Berge Granet-hez megy, ki mellszobrát mintázza, az idei szalon számára, én meg haza, Bunny ebédél nálam.

Vele mlle Hanka Schjlanderup hangversenyére. Kevesen, de szép közönség, madame de Mac-Mahon és duchesse de Maillé, Munkácsyné, egy csomó d'Harcourt, stb.

Éppen mad. Mac-Mahon és Maillé mögött ülünk.

Mind engem, mind Bunnyt elkészeríti a publikum stupiditása.

A Tausig, Schumann és Beethoven darabok után alig hangzik fel taps, pedig a kis szőke, piros és fehér svéd művésznő igen jól adta elő, míg az ostoba Dinorah-árnytánc és egy néhány még banálisabb Tael-keringő után féktelen lelkesedésben tört ki a „tömeg”.

Mindig ugyanaz a nóta, az egyik oldalon a művészet - a másikon a népszerűség.

Válasszon, aki választani *mer*.

Kivált a (kutyafejű) madame Taellel négykézre előadott chic dolgok vitték magukkal a publikumot, a levegőben charmant-ok - admirable-ok rebbentek át - s mi, Bunnyval be szeretttük volna füleinket dugni.

Határozottan leginkább hangversenyekben, képtárakban és premiereken utálja meg az ember a sokaságot.

Kedd, márc. 27-én.

Villásreggeli után *Sarah*-hoz, ki kettőkor az Odéonba rohan idegesen, de olyan idegesen, mint Sarah *csak ma* lehet. Este adják először darabját.

Tőle egyenesen *De Gerandóékhoz*, Irén és Teleki Emma tegnap érkeztek meg.

Csak az előbbivel beszélhettem, mert a kis Emma Attilával sétálni ment.

Még mindig titokzatos, érthetetlen, szfinxszerű.

Az ember érzi hidegségét és szenvedélyét - nem mindennapi asszony.

⁶⁹⁶ kidobni

⁶⁹⁷ hagyjatok fel minden reménnyel

⁶⁹⁸ Berge nagyot gondol és kitépi magát

Főleg kincses Kolozsvárról volt szó - a jó Isten tudja, de hangját *itt* hallva két évvel fiatalabbnak éreztem magam - eszembe jutott annyi minden, ami elmúlt, és soha, de sohasem fog többet visszatérni.

Ötkor lemenve a lépcsőn körülnézek, minden napfényben úszik, egyike azoknak a tavaszi napoknak, amelyekben a durva, kegyetlen természet kacérkodik az emberrel, s a gyenge báb úgy sóhajt fel hatása alatt: mégis, mégis jó élni - hiszen a rügyek fakadoznak, s nyílnak a virágok - - -

S az ilyen percek ellustítanak, lassan-lassan megyek végig a Luxembourg vasrostélya mellett, megállva minden percben s boldogan hallgatva a kocsik egyhangú dübörgését, a gyermekek kacaját, a madár csiripelését - - - az élet megnyilatkozását mindenképp.

Eh! nem megyek az Odéonba este, untat már ez a „Sarah-láz”, ma nyugodtan a sorsra bízom estémet - - -

Hová menjek? Körülnéztem, nini - - - hiszen ide látszik Bunny atelier-je.

Lassan felmáztam hozzá, lefeküdtem az atelier sarkában levő nagy kerevetre, s fürödtem a minden oldalról betóduló sugárözönben.

Bunny festett, messziről egy kintorna nyikorgása hallatszott - különben csend.

Alig vettem észre, hogy már $\frac{1}{4}$ 6 - hohó, haza kell mennem.

De miért? Magam sem tudtam volna megmondani.

Bunny elkísért egy darabig -

Ah, mégsem megyek haza. Vele töltöm az estét, így legalább bizonyos lehetek arról, hogy nem fogok az Odéonba menni, mert hisz így sem J. de Néthy, sem Sarah nem tudhatják, hol vagyok, s nem kaphatok „idéző levélkéket”.

Megebédelek Bunnyvel a földszinten egy csomó angol festő (többi között Graham) társaságában. $\frac{1}{4}$ 9-kor fel az atelier-be kávézni.

Bámulatos fényhatás, az üvegfalon keresztültör a hold kékes világa, s minden szürkés fénylő ködben úszik, csak itt-ott szakítva meg egy-egy ragyogó kékes laptól.

Csak egy gyertyát szabad Bunnynek gyújtani, így még misztikusabb a hatás, az egy vereses pont „genre Bunny” emelkedik ki a ködös, kékes, elmosódott alapból.

Ehhez Schumann-t kell játszani - - - alighogy két taktust eljátszik a piktor, midőn az ajtó hirtelen feltárul, s berohan rajta az Hôtel Scribe egy chasseurje, il se roule presque, tant il se dépêche.⁶⁹⁹ Kezében egy kis levél, fuldokolva adja át - - -

Jean de Néhytől. A páholy numerusa, s hogy hozzam el Bunnyt is magammal.

Íme: sors bona nihil aliud. S az ember azt hinné, hogy ura cselekedeteinek Párizsban.

Bonne farce!⁷⁰⁰

Tessék lóhalálában hazarohanni, frakkot öltetni s allo marche az Odéonba.

Je l'ai fait en tout soumis et humble serviteur du Dieu Sort.⁷⁰¹

⁶⁹⁹ küldönce, majdnem gurul siettében.

⁷⁰⁰ Jó kis tréfa!

⁷⁰¹ Mindezt úgy vittem véghez mint a Sors Istenének engedelmes és alázatos szolgája.

¹/₄ 10-kor Jean de Néthyvel, ctesse Diane-nal (ki az előbbi elchaperonírozta) és Bunnyvel egy első emeleti páholyban.

Az Odéon körül rengeteg nép, ágensek kínálják a még el nem adott jegyeket, egy páholyért négyszáz frank, egy zártszékért száznegyven frankot kérve.

Persze, ez az événement páratlan a maga nemében: Sarah első darabjának első előadása!

Igen díszes és igen izgatott publikum, t. k.: Jules Lemaître, Sarcey, Vitu, Louise Abbema, Georges Clairin, egy avant scène-ben Maurice és Terka, ctesse de Béthune, Lachenall stb., stb.

A darab pont 10-kor kezdődik, s huszonöt percig tart. Paul Mounet jobb, mint a próbákon, Sisos rosszabb. Az utóbbi igen korán kezd „dolgozni”, igen kiabál már a darab kezdetén, úgyhogy a végső kiáltást nem tudja kihozni, s ezzel a darab hatását gyöngíti.

A darab végén óriási tapsvihár, amely még fokozódott, midőn Paul Mounet megmondta a szerző: Madame Sarah Bernhardt nevét.

A *külső* siker mindenesetre óriási - a darab ctesse Diane mot-ja szerint: „une tempête dans une pillule”.⁷⁰²

A felvonás közben Jean de Néthyvel a színpadra, a színfalak között keressük Sarah-t. Végre egy folyosóban találunk rá, egy szűk, igen szűk couloirban, amelynek legvégén feltűnik színes, nagy kalapja.

Az egész emberáram most arrafelé hömpölyög, s ott a sarokban majdnem agyongratulálja a dívát. Ott tolong egymás mellett Louise Abbema, Baillet, Haraucourt, Clairin, Porel (a színház igazgatója), Vitu stb., stb.

Aztán Sarah eltűnik Sisos öltözőjében, kinek meg ő megy gratulálni.

Sisos különben ez este még ruhában és coiffure-ben is tökéletesen Sarah-t utánozta. Úgy nézett ki, mint - az árnyéka.

Az „Aveu” után Les Médecins, közepszerű darab, közepszerű siker.

Szerda, márc. 28.

V. r. u. Sarah-hoz, kávézok addig, míg reggelizik.

El akar magával próbáira vinni.

Már el is határozzuk az órákat s a napokat, midőn a kis Sarah beront és kijelenti, ha én a próbákon jelen leszek, nem játszik. Miért? Erre nem akar felelni. Próbáljuk persuadálni, nem sikerül, és Sarah, ki ismeri unokahúga szörnyű fejességét, belenyugszik, s én, mit tegyek, belenyugszom szintén. Pedig Françillonban valóban nagyon, de nagyon érdekelt volna.

Azután a Sarah-ról írt kritikákat olvassuk.

Egypár lanyha dicsérő kritika, legnagyobb részt éreintement.

Sarah éppen olyan dédainnel viseltetik a zurnalisztika iránt, mint jómagam.

Csakhogy - *szükséges* rossz.

⁷⁰² vihar egy pohár vízben

Ezalatt Maurice és Terka érkeznek. Reggeli alatt bolondozunk. Terka és Sarita eleinte kenyérgolyócskákkal dobálják egymást, majd a golyóbisokból zsemlék lesznek, s azzal simogatják egymást - fejbe.

Sarah is belévegyül ez ártatlan játékba, és egy olyan nagy darab zsemlét vág a fejemhez, hogy szinte zúg a capuatom belé!

- Vraiment, il ne détonne pas dans cette maison - de fous.⁷⁰³ - Fejti ki a díva, s elragadóan mosolyog -

Tőle *Axenty Axentowicz*hoz, az örmény-lengyel festőhöz, ki Sarah bámulatosan sikerült pasztellképét festette.

Igazi örmény típus. Halvány arc, szürkés szemek, fekete sűrű szakáll és bajusz, húsos orr, mely érzékiségről beszél.

Egy kelet-európai raffiné - emlékeztet Gozsduira.

Sötétveres posztó falú atelier, egypár nagyon szép orientális hímzés és függöny. Igen nyugodt, orientálisan nyugodt, harmonikus összhatás.

Igen érdekes képen két utcai impresszió - - igaz képek misztikus ember szemeivel látva.

Pár nagyobb kompozíció vázlata.

Ő is Huysmans-imádó, mint az ultramodern művészek majdnem mind; bár csak *L'art moderne*-jét olvasta eddig.

Ajánlom neki regényeit.

Felhasználva a gyönyörű, tavaszi napot, sétálni megyünk - A boulevard napfényben úszik. Csupa fény minden, minden derült, minden a reményről beszél.

Bateau mouche-on akarunk kirándulást tenni - a terv kútba esik, mert a kis hajók nem járnak, igen magas a Szajna.

Nálam ebédel. Ebéd után *Jean de Néthy*hez, ott még Bunny és Jean Berge. Ez utóbbi elhozza verskötetének még össze nem fűzött példányát, elég vaskos kötet, vagy 240 lap.

Lapozok a kötetben, s íme - egyszerre csak egy költeményre találok benne, amely nékem van ajánlva.

Embrassements extatiques!⁷⁰⁴

Ezután én felolvasok egypár prière-t (kedvenceimet) a kötetből, így a *Vêpres mariniers*-t, és *Prière*-t. Ez utóbbit aztán Jean Berge maga is felolvassa.

Ez a költemény határozottan egyike a legnagyobb szabású francia verseknek.

Majd Jean de Néthy olvas fel Anastasius Grünből fordított költeményeket, amelyek a Berge *Revue*-jében lesznek mutatványul közzétéve.

⁷⁰³ Egészen jól illik közénk - ebbe a bolondokházába.

⁷⁰⁴ Elragadtatott ölelkezés

Csütörtök, márc. 29-én.

V. r. u. Jean de Néthynél, majd Sarah-nál, kivel igen pesszimisztikus konverzáció. Fáradt - halálról beszél.

Egy fényképet ad (azt, amelyet tőle tán legjobban szeretek) ezzel a dedikációval:

À Sigismond de Justh

Souvenir avant et après ma mort.⁷⁰⁵

Sarah Bernhardt.

Mystique - - -

Ebéd Madame *Jamesonn*ál. A családon kívül még csak Noël.

Böjti ebéd, un maigre tous ce qu'il a de plus raffiné.⁷⁰⁶

Ebéd után Schumann és Chopineket játszik.

11-kor a Grand Café-ba, ott Jean Berge-zsel cigányokat hallgatunk. Patikárius nagyon kitesz magáért, de hát csak nem Pali!

Péntek, márc. 30-án.

V. r. u. Louvre-ba a primitíveket tanulmányozom jó másfél óráig, 7-kor *Bunny*vel az akvarellisták kiállítására.

Legérdekesebbek a *Besnard*-ok. Oly ereje van az ecsetkezelésben, mint egy vízfestőnek sem. És fantáziája! Mily bámulatos az a női feje, amely halványkékes misztikus világításnál csillagokat fúj el a kezéből, úgy mint „más” halandók a szappanbuborékokat szokták - - - aztán merengő női arcképe, olyanféle fej, mint ahogy én Kálmán Elzát képzeltem el. És más bámulatosabbnál bámulatosabb és fantasztikusabbnál fantasztikusabb képei -

Azonban a kivételes egyéniségű nagy festőt csakis a kiválasztottak értik, és úgy látszik, a kiválasztottak még *itt* is ritkák; leülünk *Bunny*vel (ki egészen el van ragadtatva tőle) a képekkel szemben egy kanapéra, egymás után vonul előttünk a nagy tömeg, s egy órai megfigyelés után, de nem találtunk egyetlen embert sem, ki komolyan vette volna őt, a legtöbben gúnyolódva mentek el képei előtt -

Végre olyan végtelen düh fogott el mindkettőnket, hogy nem tehattunk egyebet, mint Madeleine Lemaire limonádé ízű képei elé menni, s jó hangosan (kétségbeejtve a körülálló nyárspolgárokat) kifiguráztuk a goût bourgeois akvarellistájának à la portée de tout le monde⁷⁰⁷ készült, kinyalt semmiségeit.

Vraiment la bêtise de la masse humaine est infinie, la seule chose qui est infinie, peut-être!

C'est à hurler de rage.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Justh Zsigmondnak - Halálom előtti és utáni emlékül.

⁷⁰⁶ a legválasztékosabb böjti ételek.

⁷⁰⁷ a polgári ízlés... mindenki számára hozzáférhető

⁷⁰⁸ A tömeg ostobasága valóban végtelen, talán ez az egyetlen végtelen dolog!

És persze mindezek egypár év múlva, midőn már hozzájuk is eljutott az, hogy Besnard nagy festő, se pâmeront devant ses toiles.⁷⁰⁹

Este Jean de Néthynél, aztán pedig a Grand Caféban, Jean Berge-zsel cigányokat (a kis Palit) hallgatjuk.

Szombat, március 31-én.

11-kor Guillaume Vautier jó hozzám (ki kilenc évet töltött Révayéknál), egyik kezében Jókai Új földesurának, a másikban az én „Művész szerelmemnek” fordításával.

Képzeltető meglepetésem.

Hétfőn De Gerando Attilánál fogjuk átnézni.

Sarah-hoz - búcsúzni.

Szimfóniák után csend, osztrigák után éhség, víziók után ébredés, tűzijáték után csillag nélküli éjszaka!

Este cigányokat megyek hallgatni Axentowiczsal és Berge-zsel.

Érdekes ellentétes egyéniségek a cigányzene hatása alatt.

Az örmény orientális raffiné festő, kinek idegeit ragadja meg e zenének mákonyszerű egyik eleme, és az okcidentális egyszerű érzésű költő, kinek vérét korbácsolja fel a zene primitív másik eleme.

Mindkettő el van ragadtatva, de mindkettő másképp - - -

Tóth Ferkó elmuzsikálja minden kedves nótámat, és mégis minden, de minden emlékemet elhomályosítja ennek a pár utolsó napnak tovatűnő bolygó csillaga -

Pedig hát ennek a „hangulatnak” minden, de minden eleme csak művészies jellegű volt, mert hiszen ebben az álomban oly nagy volt a művészet, hogy már nem is volt emberi.

Csak a hatása volt az; mert az ember gyenge, s ha elveszti esztét, bolond - - - s némely esetben bolond még akkor is, ha - mást.

De hát hála Istennek, a művészi extázisnak ilyen ereje mégsem volt!

Vasárnap, április elsején.

V. r. u. a Vacarescukhoz, Elena Vacarescu és Jean Berge a Bonheurből egy részletet recitálnak, amelyet együtt ctesse Diane jövő pénteki nagy estélyén fognak elszavalni. Igen rosszul választottak, úgy hogy (dacára annak, hogy Elena már részletét könyv nélkül tudja), egy más jelenetet fognak betanulni.

Jean Berge-zsel *Granet* szobrászhoz, ki Berge mellszobrát mintázza az idei szalon számára.

Az ember üvöltöni szeretne a dühtől.

⁷⁰⁹ Ájzuldozni fognak a gyönyörűségtől a vásznai előtt.

A szobor nem annyira hasonló, mint inkább igen jellemzetes, az Extases poétájának egész „force vitale”⁷¹⁰-ja benne van.

Nyaka igen sikerült, le cou d’un petit taureau nerveux.⁷¹¹

Antokolszkij műtermébe, ott egy negyed óráig.

Este Maurice és Terkánál, ott még a Richard-ok, Axenty és Bunny.

Pas très follichon.⁷¹²

Hétfő, április 2-án.

Majdnem az egész délutánt a De Gerandóknál töltöm.

4-ig Irénnel és Emma grófnéval; ki bámulatosan megszépült. Olyan, mint egy fiatal, tapasztalatlan őzike.

4-kor Attila megjő, s nemsokára Vautier. Akikkel a M. Sz. első fejezetét olvassuk, én jobban meg vagyok elégedve a fordítással, mint Attila. Mert érzésben (legalább az első fejezet) vissza van adva - a nyelv szabatosága (nyelvtani szempontból) pedig mellékes dolog. Ezt akárki kijavíthatja.

Fel fogom a kéziratot Jean de Néthynek és Berge-nek olvasni.

Ebéd *Munkácsy*éknál, Hubaynak és Grünfeldtnek kellett volna még jönnie. Az előbbi betegen lázban fekszik, a másik pedig szintén akadályozva van.

A háziakon kívül: *Brozik* feleségével (ki *Sedelmeyer* leánya), madame *Chaplin*, ms. és madame *Michel* (*Gustave Doré* unokahúga), ms. de *La Tour*, *Jean de Néthy*, *Latinovits*, egy angol festő (nevét nem tudom) és *Türr* tábornok.

Rémségesen hosszú ebéd, se hossza, se vége.

Ebéd alatt *Munkácsy* nagyon megtámadja *Besnard* piktúráját, azt mondja, hogy ez akvarellista romantikus.

Ez a szubtilis, túlfinomult idegű, archimodern festő - romantikus!

Mintha valaki azt mondaná, hogy *Leconte de Lisle* naiv költő, *Sarah Bernhardt* klasszikus tragika, vagy *Jászai Mari* modern színésznő.

Halálos félelemben vagyok, hogy *Munkácsy* francia írók előtt is ilyeneket „ansagol”.⁷¹³

Majd egy órát disputálok vele (szokásom ellenére).

¹/₂ 11-kor *duchesse de Maillé* bal blanc-jára.

A *Faubourg St. Germain* legzártabb szalonja, s így tán a leg„nehezebb” szalon a világon, s tán - a legunalmasabb is.

⁷¹⁰ életerő

⁷¹¹ izmos kis bika nyaka

⁷¹² nem nagyon mókás

⁷¹³ jelent ki

Maga a duchesse egy Mária Terézia - raccourciban.⁷¹⁴ Kicsiny, zömök asszony, meglehetősen nagy fej, egészen fehér haj. Un grand air - voulu.⁷¹⁵

Leánya, Marie de Maillé (kokott, mint ahogy ő nevezi) olyan, mint egy régi kép - de mint egy szubrett képe.

És ilyen az aspect général.

Pedig Franciaország legrégebbi s legnagyobb nevei: duchesse de Valambrose, duchesse de Blacas, a Polignacok, La Rochefoucauld-ok, néhány Fitz-James, Boisgelins-ek, Gontaut-Bironok stb.

A háziasszony másik leánya ctesse de Gontaut-Biron, azonban el van férjétől katolikus módra válva (ami úgy látszik, annyira „katolikus”, hogy a férj princesse de Sagannal él).

Ctesse De Gontaut-Biron: egyike az érdekesebb francia asszonyoknak. Szürkés, szűrő szemek, profil à la Grévin. Sovány, de igen race nyak és karok.

Fekete illusion ruha, fejében olyan színű tollak, mint szemei, nyakán egy sor óriási szürke gyöngy, mellén egypár halvány lilaszín orgonavirág -

Vajon férjét vagy a szerelmét gyászolja?

Mert a bal blanc-ok atmoszférájában a szerelem a hűséget és unalmat jelenti.

De hogy is lehetne másképp, a kötelességérző, érdektelen fiatal leányokból vagy tizenhárom próbás Sainte Nitouche⁷¹⁶-ok lesznek, vagy ha mulatni kezdenek - mulatnak *egészen*, s kiválnak a társaságból, mint ctesse de Béthune vagy marquise d'Osmond.

Ez a túlszigor természetesen csak ilyen végleteket idézhet elő.

Íme a bál: fehér lakkírozott falú szalonok, halvány saumon⁷¹⁷ bútorok, a plafonon Louis XV. modorú ég és felhők, fagyos atmoszféra, pompásan illik a fiatal leányok merev, grácia nélküli mozgásához, raffinement nélküli gondolkodásához.

Majd mind csúnyák ez érdektelen „fehér lap”-ok.

Se nem szépek, se race-ok nincs, úgy néznek ki, mint minálunk a kisvárosi kisasszonyok a kaszinóbálon.

Hideg, inger nélküli zene, csudálom, hogy a büfében nem böjti ételeket szervíroznak -

Két tourt táncolok csak, mert hiszen (persze) táncolni sem tudnak jól, az egyiket Valentine de Boisgelins-nel, a másikat Marie Cocotte-tal. -

Aztán behúzódok egy sarokba, s onnan nézem az éppen nem festőies képet, néha-néha egy-egy ismerős fiatalemberrel váltva egypár banális phrase toute faite-et.⁷¹⁸

Időközben Kiss Aladár megérkezik, fellélegzek - - - je parle un petit peu - à mon aise⁷¹⁹. Aztán Aladár is táncolni kezd, én a fiatal urak szegletes, ügyetlen mozdulataiban gyönyör-

⁷¹⁴ skurcban

⁷¹⁵ szándékosan gőgös, fensőbbiséges viselkedés

⁷¹⁶ Nebántsvirág

⁷¹⁷ lazacszínű

⁷¹⁸ közhely

⁷¹⁹ kedvemre beszélhetek

ködöm, úgy mozognak, mint a fababák, ha ezt amazok, kikről a versailles-i palota beszél, tudták volna, tán - feltalálták volna már akkor: l'amour stérile!

Merengésemből Kiss Aladár zavar fel, bemutat egy fiatal urat, ki már előbb feltűnt, hogy szabadabban mozog és sokkal „úriasabb”, mint a többiek.

Melchior de Polignac volt, ki három hetet töltött az idén minálunk.

El van a pesti társaság „genre”-jétől ragadtatva. Azt mondja, azóta alig tud itt a világban járni, oly rémségesen unalmasnak találja e bal blanc-ok hangulatát.

Eleven arcú, vagy huszonzét éves fiú, meglehetősen nyírt haj, szürkés, villogó életerőt kifejező szemek, encore de la force vitale.⁷²⁰

Ellentétben a többiekkel, ebből a világból qui ont déjà bien dépassé le temps même du raffinement⁷²¹ (Ez a korszak XV. Lajos korára esik).

Egypár közös barátunk van, így Pejachevich Jolán és Batthyány Géza.

A cotillon előtt elmegyek, nem bírom bevárni a végét, nagyon, de nagyon elfog az unalom, az a l'horreur de tout ça qui s'amuse en - s'amusant!⁷²²

Kedd, április 3-án.

Hubaynál, kit azonban nem találok meg lakásán, mióta beteg, orvosánál lakik.

Haraucourt-nál, detto non à casa.⁷²³ Jablonowskához, kinél már jó rég nem voltam, miután azt hittem, már helyreállt. Belépve a szalonba, ctesse de Béthune fogad très pimpante,⁷²⁴ úgy látszik, innen a Bois-ba készül.

A „hercegnő”, úgymond, „még hálósobájában van, menjünk oda” - - - Azonban elébb az esti bálról a Sedelmeyereknél beszél, néhány cotillonról, néhány világi pletykáról, csicsereg, akár egy kis agyvelő nélküli madárka, amelynek az élet napsugár- és - kendermagból áll.

Belépünk a hálósobába - egészen megijedtem, látva a hercegnőt kikelve magából beesett szemmel, lázasan összetörve, alig bírva mozdítani tagjait.

Ki nem mondhatom, mennyire megrázott, én, ki vígnak, jókedvűnek, egészségesnek hittem már, s egy nagy-nagy beteget találok az életvidor parisienne helyén.

Alig tudtam egy percig szólani, csak néztem ijedten magam elé - - - Végre a hercegné maga törte meg a csendet; s pesties német kiejtésével így szólalt meg halk, nála szokatlan gyenge, elhaló hangon: „Ich stirb - - - ich fühl's.”⁷²⁵

Alig tudtam rá felelni, úgy éreztem, hogy valami fojtogatja a torkomat, végre vigasztalni kezdtem, hogy dehogy, semmi baja nincs, elmondva mindazt az ügyetlen és banális dolgokat, melyeket az ember nagybetegnek szokott mondani. Természetesen anélkül, hogy az ember megvigasztalhatná őket.

⁷²⁰ van még benne életerő

⁷²¹ akik már a kifinomultság korán is túl vannak

⁷²² irtózat mindezekről, akik úgy szórakoznak, hogy - szórakoznak!

⁷²³ szintén nincs otthon

⁷²⁴ kikenve-kifenve

⁷²⁵ Meghalok - érzem.

Úgy éreztem, hogy a halál fagyos árnya suhant át a kis rózsás, derülten bútorozott szobán, s mindent naggyá, nagyobbá változtatott át.

Egyike volt azoknak a pillanatoknak, midőn az ember önkénytelenül halkán, tiszteletteljesen kezd beszélni, mert közel érzi a végtelenséget -

És kint verőfényes tavaszi nap, a kis boudoir ablakai az avenue de Bois de Boulogne-ra nyíltak, amelyen párhuzamosan egymás mellett robogtak a tarka fényes ekvipázsok a Bois felé, csupa szín, csupa fény, és íme, egy árva, eltévedt fénysugár most behintí a hercegnő nyitott (szokása ellenére) lesimított haját, amelyről még a festék aranya le nem kopott, még aranyfényben törik meg rajta a napsugár, pedig tán egy haldokló homlokát köríti.

És most madame de Béthune ismét beszélni kezdett, hadarva beszélt el egy kosztümbált, kérdezősködött, milyen jelmezben megyek ctesse Diane jelmezeztélyére, ruháiból kiáradt párizsi parfümjé, szemeiből életkedv beszélt - - - és a hercegnő ott feküdt mellette halványan, tompa kifejezésű szemekkel, amelyekkel tekintet nélkül nézett maga elé, tán az úrbe látva - abba az úrbe, honnan nincs visszajövetel.

S úgy éreztem, a lábaim előtt elrobogó Párizs kicsiny törpe lett, úgy éreztem, hogy a végtelenséggel vagyok szemben, és - minden erőmet összeszedve én is, mint madame de Béthune, az e percben oly semmisnek feltűnő Párizsról kezdtem beszélni, hogy így mondjak valamit, valamit, ami elrejtse benső gondolataimat - mert hiszen a szegény hercegnő e percben valóban vigasztalásra szorul.

Terka és Maurice a versenyre mentek - - -

Egyedül maradt, midőn elmentem.

5 óra felé Madame Jamesonhoz, ott baronne de Bussièrès, ctesse de Fitz-James, miss Wilby, és még néhány dáma, kiknek nevét nem tudtam.

Ctesse de Fitz-James meghí ebédre, egészen en famille.

³/₄ 8-kor ebéd a Fitz-Jameséknél, duc de Fitz-James, etc. Robert de Fitz-James (a háziúr) és a háziasszony.

Robert de Fitz-James. Szőke, kék szemű, középtermetű ember. Körszakáll, ritkuló haj, kék, de szűrő szemek. Par excellence Fitz-James, magán viseli e rendkívüli eszű, de rendkívül excentrikus család minden tulajdonát. Igen eszes - de durva. Feleségével szemben néha tűrhetetlen. Kétségbe van esve azon igen eredeti, de kissé Roza Guttmann-stílusú dolgok által, amelyeket felesége nemegyszer (tán készakarva, hogy férjét bosszantsa) kiszalaszt a száján.

Duc de Fitz-James, a család feje, tán hatvan esztendő ember, hasonló ész Robert-hez, de sokkal melegebb és plus gentilhomme. A második császárság előtti modor; érzik rajta, hogy igen soká volt Bécsben, és pedig nem a mostani Bécsben.

Richard Metternichhel töltötte gyermekségét.

Az ebéd éppen a tegnapi Munkácsy-ebéd ellentéte. Rövid öt tál étel, de tout exquis.⁷²⁶ Gyors és halk szervíz, igen szélesen terített asztal. Egészen grand genre.

Ebéd után a bibliotékában ülünk, a legkülönbözőbb és legérdekesebb témákról konverzáció.

Hiába, amint az ember egy bizonyos raffinement fokára eljutott, akkor megjő már szükségképpen a művészetek iránti érzék is, s majdnem benső szükséggé válik.

⁷²⁶ minden kitűnő

Mi még otthon csak az istállóperiódusnál vagyunk.

Beszélünk Faustról (Polignac fordításáról), képekről, újabb literatúrákról, a könyvkötés régi mestereiről, s mindenhez hozzá tudnak szólni, s úgy, *ahogy kell* és minden póz nélkül.

A grófnénak listát kell csinálnom új könyvekről.

11-kor a *Sedelmeyer* bálba.

6 rue Larochevoucauld. Nagy hôtél, vagy öt nagy szalon, nagy táncterem s egy óriási képtár (huszonöt méter hosszú) nyitva. Cigányok (Patikárius Ferkó bandája), sok jó táncosné - - - szóval egy olyan bál, mint aminőről az ember csak álmodhat.

A teremben, melyben táncoltunk, egypár igen szép kép Munkácsytól (tájképek, miért nem fest inkább tájképeket?), néhány Brozik és Charlemont.

Az első szalonban a Sedelmeyer pár fogadja a vendégeket. Maga Sedelmeyer rokonszenves, ősz szakállú, még elég szálás, karcsú ember. Derült, nyugodt arccal - bevallom, nem ilyennek képzeltem.

Felesége? - már ez inkább annak a képnek felel meg, amelyet róla elálmodtam volna, ha elálmodtam volna.

Leánya, *Brozikné*, karcsú, nem szép, de érdekes arcú asszony. Tud járni, és - tudja ezt.

Másik két leánya majdnem hasonló, kedves, egyszerű s úgy látszik, tanult kisasszonyok, várják - Brozikjukat.

Sok ismerős: Bronne de Koeneritz, Wrede, Munkácsyék, Latinovits, Hoyos (az egyetlen a követségből), Madame Beulé, Ganbreau, md. de Bernadoki (a hírhedt orosz szépség), Földváry Emília családjával, Carolus Durand, madame Michel, Jean de Néthy, Brunel, a két Bégouen stb., stb.

Az első négyest *ctesse de Clary*val (Bernadotte unokájával) táncolom. Igazán királynői alak. Szőke, egyszerűen lesimított haj, szürkés-kék, nyílt szemek, sötét szempilláktól árnyalva, egyenes (tán kissé hegybe futó) orr, hosszú, elragadóan mintázott nyak.

Fehér selyem, hosszú uszályú ruha, gyöngyök a nyakon, nagy gyémántcsillag homlokán - mint egy Diana, de egy telivér Diana.

Másikat Munkácsynéval, s vele egy csárdást is a kis Ferkó előtt, amelyet a publikum óriási tapsviharral újráztatott.

Cotillon Jean de Néthyvel.

Odaülünk majdnem egészen a cigányok közé, a kis Ferkó közibünk áll, s húzza, húzza egész lelkéből, néha majdnem odaborulva a vállamra. Aztán mesél szegény Sándorról, elmondja, hogy szerette, mennyit muzsikált neki, melyik volt kedvenc nótája, elmondja, hogy az ő cigánya volt - - -

Aztán gyászbeszédéhez kezd.

Hogy mily kár érte, milyen mulató volt, hogy szeretett élni - a kis cigánynak meg-megrezeg a hangja, s a keringő, amelynek hangjánál ez a banális báli közönség lehetőleg grácia nélkül kering, szomorú lesz, néha-néha oly keserűen hangzik, mintha gyászzene lenne.

„Hogy az Isten nyugosztalja meg”. Végzi Ferkó s kedves keringőm Wein, Weib u. Gesangot kezdi játszani - és e valcert, amelyhez annyi, de annyi emlékem fűződik, oly szomorúan s amellet oly szenvedéllyel csálja ki hegedűjével, hogy Jean de Néthyvel úgy elszomorodunk, hogy egy szó nem jő ki a torkunkon egész cotillon alatt - - -

J. d N. egészen el van Palitól ragadtatva, de - én is!

A cotillon csak folyik tovább, egypár gyönyörű figura, így t. k. virágeső, a kis csellista is felnyalából egy csomó virágot, és odadugja a füle mögé, úgy vigyorog most felénk piciny, szűrő fekete szemeivel - - -

Vén, boldog gyermekek, boldogok azok, kiknek csak szív jutott osztályrészökhöz - ezek a legnagyobb s amellet legboldogabb művészek.

Vacsora az óriási galériában, vagy ötven terített asztal, mindegyiken virágok. Gyönyörű coup d'œil.⁷²⁷

Én Munkácsynéval, az egyik Sedelmeyer leánnyal, egy perzsa herceggel, Wrede-vel, Latinovits és Jean de Néthyvel vacsorálok.

Vacsora alatt Patikárius keserű, végtelen keserű nótákat húz. Munkácsyné jóízűen vacsorál, úgy hogy vége felé olyan derült, annyit nevet, de annyit, hogy az egész terem figyelmét magára vonja feltűnő viselete által.

Vacsora után táncolni kezdünk, és táncolunk reggel 1/2 7-ig, Bégouinnel haza.

Szerda, április 4-én.

V. r. u. Jean de Berge-hez, kinek könyve megjelent, átadja példányomat nagy dedikációval. Tőle az a. de l'Opéra-n Louise Read felé, egy cukrászdában De Gerandóékat, és Teleki Emmát pillantom meg, velük töltök majd egy órát, úgy hogy Readékhoz jó későn, s csak egy percig náluk.

Este Jean de Néthynél Berge-zsel és Vautier-val a Művész szerelem fordításának első felét olvassuk.

Csütörtök, április 5-én.

Este Jean de Néthyvel, Berge-zsel és Vautier-vel elvégezzük a M. sz. fordításának olvasását.

Péntek.

V. r. u. tüstént a Fitz-Jamesekhez, a grófnéval régi szokásunk szerint filozofálnánk, ha minden percben meg nem zavarna valaki. Előbb egy nagybátyja érkezik, majd egy öreg *La Rochefoucauld* pár, kik úgy néznek ki, mint Philemon és Baucis, tán nyolcvan évesek lehetnek, s együtt végzik látogatásaikat, egészen ancien régime modor, nyárspolgári exterieurel.

Eközben megérkezik *baronne de Bétham*, magas, szőke, hosszúkás arcú, világoskék, kérdő kifejezésű szemű, Coburg típus.

Bécsben össze is tévesztették a koronahercegnével.

⁷²⁷ látvány

Rémítő unalmas és túlságosan egyszerű.

„Elle est rasante”⁷²⁸ mondja Fitz-Jamesné, midőn kimegy az ajtón.

Tőle *Anette Lorinhez*, s aztán *Munkácsynéhez*, ki villogó szemekkel meséli el, mily jól mulatott kedden.

4-kor a *Marshallokhoz*, a szép Geneviève már felgyógyult. Ott a kis Löwenhaupt grófné és még sokan.

5-kor a *Canrobert*-ekhez, kik azonban már nem fogadnak.

Ebéd után tüstént *Bunny*-hez, kivel kávézok, s aztán vele *Graham* angol festőhöz, kinek igen szép japáni dolgai vannak. Pár érdekes japáni akvarellt mutat.

¹/₂ 11-kor *Ctesse Diane* estélyére. Un *grand* vendredi. Az első az idén. Vagy kétszáz ember. Marquise d’ Osmond leányával (qui passe pour être sa nièce⁷²⁹), mlle de La Roche-sal, Rohan anyjával és két rút nővérével, ms. de la Vieuxville és gyönyörű leánya, madame Carniguet és leánya, a Cazalisok, Jean de Néthy, Laurent Tailhade (a dekadens költő), Sully Prudhomme, a Montonok, Albert Savine (szobrász), Henner, Bergeret, Boisjoslin, Marbeau, Masson stb., stb.

A grófné ctesse Diane uniformisában, (már t. i. ahogy Henner megörökítette őt), fekete, hosszú uszályú, fekete bársonyruhában, veres dísszel és veres szalaggal nyakán, mélyen kivágott derékkal és igen bizarr indiai ékszerekkel díszítve.

Az estély kezdetén Elena Vacarescu és Jean Berge elmondják a Bonheur egyik jelenetét, meg lehetős gyöngén (miután egyik sem tudta jól könyv nélkül részletét), majd mindegyik külön mondott költeményeket of the own made.⁷³⁰

Fél 12-kor pedig *Rose Lion* (une actrice d’une beauté vraiment troublante⁷³¹) mlle de La Roche-sal a *Passant*-t játsszák.

2-ig együtt a társaság.

Szombat, ápr. 7-én.

1-kor *Jean de Néthy*vel *Alexandre Dumas*-hoz.

Hôtelje az Avenue Villiers-n van, valamivel túl Munkácsyéken.

A kapualja a legszebb, amelyet életemben láttam. A falakat régi tapisseries-k fedik, amelyek alatt gótikus képek vannak, az egyik fal közepén idősebb Dumas bronzszobra, ugyanaz, amely a Place Dumas-n áll.

Előbb a földszinti szalonba vezetnek, amelynek Louis XVI. bútorait veres hússzínű s világos selyemszövet fedi, s amely élénken válik el a boiserie fal szürkés tónusától. Az egyik fal közepén a nagy kerevet felett madame Alexandre Dumas Lefèbvre által festett képe.

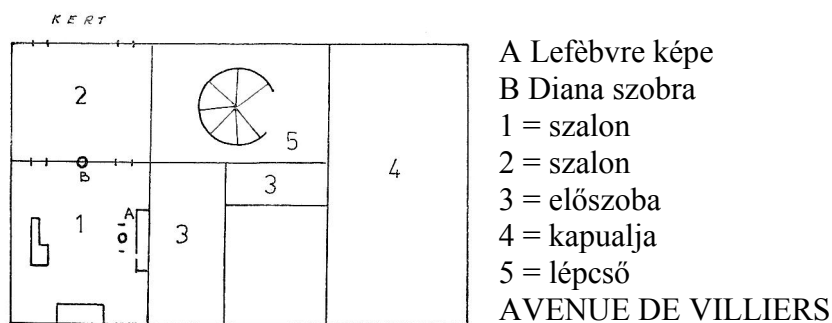
⁷²⁸ Nagyon unalmas

⁷²⁹ aki úgy szerepel, mintha unokahúga lenne

⁷³⁰ saját szerzeményű

⁷³¹ valóban zavaró szépségű színésznő

Ez a szalon egy másik hasonlólag bútorozott szalonba nyílik, amely a meglehetősen nagy kertbe nyílik.

A két szalon között három nyitott ajtó, a középső ajtó közepén egy Diana szobor.

Itt várunk vagy öt percig, aztán Dumas titkára lejö, és felvezet az első emeleti nagy képtárba, ahol Francillon íróját Barbey de Tony társaságában találjuk. Roppant nyájasan fogad, s maga magyarázza el nekünk képtárát. Megmutatja híres Meissonier gyűjteményét, a Lefèbvre-öket, néhány Fortunyját, én magam pedig felfedezek egy Moreau-képet s egy Nittist, amelyeket persze sokkal jobban szeretek, mint az előbb kuszált, akadémikus vásznakat.

A képtár éppen a kapualja felett van, éppen akkora, mint az.

Dumas legnagyobb öröme és büszkesége a képtár. Bár a rossz nyelvek azt mondják, hogy egyes képek megvételénél nem mindig a legjobb hiszeműleg járt el, így például azt mondják, hogy Tassaert nagy tehetségét felfedezve, összevette minden jó képét, néha magához csalta a festőt, leitatta, s akkor „meg”-festette (állítólag ez a festő csak akkor tudott valamit teremteni, ha leitta magát), s aztán - midőn már egy nagy csomó Tassaert-kép birtokában volt, felfűjva rénommée-ját, cikket íratott róla és - el akarta nagy áron képeit adni -

C'est ça ce qu'on dit⁷³² - mi igaz benne, ki tudja?

De voilà ms. Alexandre Dumas. Magas, már majdnem tökéletesen ősz ember. Kondor, elég hosszú haj, kék, mosolygó, derült s amellet érzékiségről beszélő szemek, hosszú ősz bajusz, hajlott orr, igen felvetett húsos ajkak, gömbölyű áll - - - az ember szinte látja forró leheletét, amely egyenesen a lelke mélyéből tör elő, abból a lélekből, amely - a Francillont teremtette.

Gourmand raffiné - de a második császárság stílusában, ugyanaz az írók között, mint Prince de Sagan a viveur-ök között, kire különben hasonlít is. Olyan aplombja van, mint csak egy - törvénytelen fiúnak lehet, ki folyton szemben állt a világgal, és így megszokta a támadást, s a merészség második természetévé lőn. És egy olyan törvénytelen fiú, aki a maga idejében, mint ma Maurice Bernhardt, egy igen előkelő (legalább szellemileg az) társaság trónörököse volt, és - aztán Dumas be is töltötte később helyét. Akkor pedig, midőn a törvénytelen trónörökösből törvényes lett, midőn Alexandre Dumas fiú-ból Alexandre Dumas lett, midőn elérte azt a fokot, hogy azt mondják, hogy a Trois Mousquetaires írója az ő atyja volt, akkor már Párizs egyik bálványává tette - s így csodálható-e, ha ma valamivel több az aplombja, mint amennyi megengedhető?

Különben ez egészen objektív ítélet, mert velünk szemben lehetőleg nyájas és egyszerű volt. Sokat beszéltünk a Francillon sikereiről, a nyáron új darab írásához kezd.

⁷³² Ezt mesélik

Munkácsyékra tér át a beszélgetés, nem tartja nagy tehetségnek, felfújta nagyság szerinte, kinek szerencséje és megölő betűje egyúttal: a felesége.

Ennek persze nehéz volt ellentmondani.

Lekísér egész a kapuig, megmutatja kertjét, s igen örül, hogy tetszik nekünk a kapualja.

Tőle Jean de Néthyhez, hol már Berge vár reánk, vele Granet-hez, ki nincs honn.

Este mss. Terryvel, Jean de Néthyyel és az előbbi vőlegényével az orosz egylet által adott jóteköny célú előadásra. Sok nihilista, sok poézis.

Vasárnap, április 8-án.

V. r. u. ctesse Diane-nal és mlle de la Vieuxville-lel a conservatoire-ba. Az előbbi páholyába. Kitűnő koncert, egy Beethoven-szimfónia, Wagner Pilgerchorja, Massenet-től egy néptánc, Webertől egy kórus és végül a Szentivánéji álom zenéje Mendelssohntól. Persze, legjobban az utóbbit játszották. Furcsán, nagyon furcsán esett Wagnert hallanom, itt legelőször. Milyen semmis, milyen banális volt utána Massenet nyitánya. Hiába, csak ő a mesterek mestere, jobban szeretem még, mint Beethovent - mint Schumannnt.

A Sommernachtstraum darabjai mint emlék hatottak, eszembe jutott egész gyermekségem, hányszor hallottam ezt Pesten - eszembe jutott Szigligety Jolán mint Puck, eszembe jutottak a nagy papírmásé nyiladozó virágok, a Nemzeti Színház akkori oly primitív díszletei, Szigeti József mint Zuboly - s minden egyéb, minden, ami rózsaszín volt - minden, ami színét veszítette!

A hangverseny után Axentowiczhoz, s vele a Pasztellisták kiállítására.

Egypár igen érdekes kép, így Henle-től egy szürke waterproof-ba⁷³³ öltözött, szürke alapon halvány aransárga hajú parisienne, egypár bámulatos színhatású Besnard, aztán a Puvis de Chavannes-ok!

Majd egy óráig a kiállításon, utána a Grand Café-ba, ott a kis Patikárius Ferkó előfog, s nem akar addig elbocsátani, míg egy nótát nem muzsikált nekem, maradnék én is - de hát nincs időm. Haza kell rohannom öltözni, mert ³/₄ 8-kor ebéd Madame Jamesonnál. Ott fivére marquis de Portal, ctesse de Fitz-James, baronne de Bussièrès, baron de Dailly, miss Wilby és fivére, ki attasé az angol nagykövetségben és a két háziúr (a fiatal és az öreg).

Én a háziasszony balján, közte és miss Wilby között ülök.

Miss Wilby: magas, igen karcsú, szőke leány, gyermek kifejezésű kék szemek, őszinte nevetés - - - kissé előreálló fogak.

Nagy chic-kel, de angol chic-kel öltözve, szóval ladylike-ebb, mint itt rendesen a fiatal leányok.

Az osztrigák és leves alatt conversations de pluie et beau temps.⁷³⁴

Ez - untatni kezd. Hozzá fordulva, egyszerre csak elvágom azt az igen érdekes frázist, hogy tegnap esett, s úgy látszik, még pár hétig fog esni, s Angliáról kezdek beszélni.

⁷³³ vízhatlan köpeny, esőköpeny

⁷³⁴ beszélgetés esőről és szép időről

Miss Wilby piros lesz, és lelkesedéssel belemegy a témába.

Felmelegedünk, én angol barátaimról kezdek beszélni, s természetesen *Alastair Cary Elwes*re viszem a szót, tudván, hogy az upper ten thousandhoz tartozik - s így valószínűleg ismernie kell. - *Miss Wilby* még pirosabb lesz, majdnem a nyakamba borul - a családdal rokonságban van. De hát melyik ez? Megkérdi, hogy vajon Lady Cottenham és Lady Dalas unokaöccse-e? Én bizony nem tudom.

Mert ő Lady Dalas húga - - - nem, nem lehet más.

Ah - akkor meghívatjuk baronne Hottinguer báljára, annál is inkább, mert miss Wilby elmondja, hogy igen kevés urat ismer még eddig.

Odafordulok másik szomszédomhoz, madame Jamesonhoz, és elmondom, mit tervezünk - - - „tant mieux,⁷³⁵ csak egy szavamba kerül, s meg lesz híva”, mondja a kedves háziasszony, s folytatja a szomszédjával kezdett társalgást.

De hátha mégsem ez a Cary Elwes a rokona miss Wilbynek?

Elmondom neki aggodalmaimat, ő maga is megdöbben, milyen furcsa lenne, ha meghívnák egy bálra az ő kedvéért, s ő - nem ismerné.

Hogy néz ki? - Miss Wilby leírja.

Hogy hívják? - Alastair (a felelet).

De ez mellékes, mert családi név, s valószínűleg több Cary Elwest hívnak így.

- - - De hát hogy konstatáljuk bizonyosan?

Egy ötlet! „Tud Elwes hegedülni?” - „Hogyne, hiszen két év előtt együtt játszottunk egy duót, amelyet a társaság az East-endi szegények javára adott.”

- Így tehát ő az, mert az már mégsem valószínű, hogy két Alastair Cary Elwes hegedülne.

Úgy megörülünk ennek mind a ketten, hogy majdnem (awfully shocking indeed)⁷³⁶ összeölelkezünk.

Madame Jameson odafordul hozzánk, s így szól „Mais vous vous êtes connu avant?” (látva oly intim konverzációkat).

„Mais pas du tout, Madame”⁷³⁷, volt rá a felelet -

„C’est drôle”⁷³⁸ és - merengve nézett maga elé, tán eszébe jutottak a francia társaság nehézkes formái, amelyek békákba kötik az embert, vagy tán más? Ki tudja?

Az ebéd vége felé festészetre tér át a konverzáció, a pasztellistákra - Besnard!

Ms. de Portal épp úgy el van e festő műveitől ragadtatva, mint akármelyikünk.

Elhatározzuk, hogy a hét folyamán megnézzük a pasztellisták kiállítását.

Ebéd után táncoltunk 11-ig.

⁷³⁵ hogyne, nagyon örül

⁷³⁶ rendkívül botrányos valóban

⁷³⁷ Nyilván régen ismerik egymást, ugye? (...)

Egyáltalában nem...

⁷³⁸ Furcsa

11-kor *Philosophoff*ékhoz.

Sokan: a Fredericksek, Urusovok, Vera Timanov, a Vacarescu család, Princesse de Georgie, az Appletscheiff família stb.

Vera Timanov zongorázott, de feltűnő hidegen, ami nagyon meglepett, mert szokatlan egy orosz nőtől.

Nagyon meglep *Jean Berge* jövelete, ki eddig nem járt hozzájuk.

Elena Vacarescu és *Berge* szavalnak, aztán tánc.

Hétfő, április 9-én.

Reggel öltözés közben egyszerre csak valaki felrántja az ajtót, s hirtelen belép: *Vay Péter* volt. Bámulatomban majd kiejtettem a kezemben tartott fogkefét - - -

Három hétre érkezett, innen Londonba megy.

Vagy egy óráig beszélgetünk, én aztán *Verescsaginhoz*, ki egy igen szíves levélben megkért, hogy keressém fel a cercle des artistes-ban (rue Volney), ahol képei is e percben kiállítva vannak.

Csak pár szót váltunk, meghí másnapra reggelire.

V. r. u. Jean de Néthynél, aztán angol festőimet keresem fel, kiket azonban nem találok. 5-kor vissza, Péternél Do Orsini, sokat bolondozunk.

Jean Berge ebédel nálam, ki már néhány kritikát kapott - - - főleg erről beszélünk.

Este *madame de Sainville*-hez estélyre. Madame de Sainville Emanuel de Sainville, a festő anyja.

De fia (ki igen művész) nem hatott rá, intérieurje s egyénisége egészen „petit Faubourg” (genre madame de Thury) maradt.

Szegényes és művészietlen, dacára, hogy, legalább *Jean Berge* szerint, vagy 80 ezer frank évi jövedelme van.

Különben igen derék és rokonszenves asszonynak látszik, ki mindent elkövet, hogy megértse a zenét és a festészetet - de hát - es geht nicht.⁷³⁹

S ami igen szomorú, családját és környezetét is ráveszi a zenélésre, így majd egész idő alatt énekeltek, mégpedig lehetőleg hamisan.

Rómeó és Júlia majdnem egész első felvonását elvisongva, egy élesen és hamisan éneklő tengerésztiszné (oly hanggal, mintha púpos lett volna) Júliát, és öreg férje (kinek hangja sohasem volt) Rómeót énekelte, a többiek pedig a kórusok. Isteni mulatság!

Én csudálom, hogy Emanuel kiállja ezt az irtóztató dilettánskodást.

C’était à hurler⁷⁴⁰ -

11-kor megugrunk *Berge*-zsel, ki egész kétségbe van esve - mert ő hívatott meg. Mindenesetre legalább *egyszer* érdemes volt látni, egyhamar nem jövök vissza, tudom!

⁷³⁹ nem megy

⁷⁴⁰ Üvölteni volt kedvem

Kedd, április 10-én.

9-kor felkelek, megreggelizem, és pedig elég kiadós dolgokat.

Aztán Verescsaginhoz - ki reggelire hívott meg.

Vaszilij Verescsagin. Valamivel magasabb középtermetűnél, finom telivér vonások, finoman metszett orr, tág érzékies orrlyikak, finom száj, majdnem elfedve fekete sűrű bajuszától és szakállától. Kopaszodik - szemöldöke majd semmi.

Des yeux bleuâtres.⁷⁴¹ Felső szemhéja összevont, és ráfekszik szemére, csakúgy, mint a festőknek rendszeren.

Mély, behízelgő hang - un charmeur.

Mais je m'en mépris des charmeurs,⁷⁴² szeretek tisztán látni, s szeretem, ha *tisztán hagynak* látni.

Természetesen *Wohlékról* kezdünk tüstént beszélni, kikről nagy szeretettel emlékezik (tőlük kaptam hozzá az ajánlólevelet), érdeklődik *Wohl Stefanie* regénye iránt, szeretné olvasni, megkérdi, mi a tárgya, milyen a formája.

Ő eddig csak egy magyar regényt olvasott orosz fordításban, Jókai Új földesurát, amelyet azonban nem bírt œuvre d'art-nak tartani. „Il me semblait qu'il se moquait de son public, je ne peux prendre au sérieux l'artiste qui ne prend pas au sérieux son art.”⁷⁴³

Egyáltalán nem szereti a módot, ahogy Jókai a világot látja - - Nem appreciálja, illetőleg nem tartja artisztikusnak a humor ezen nemét.

Én természetesen (kivált, miután az Új földesúrról van szó, amelyet tán legjobban szeretek Jókai regényei között), védelmezem, elmondom hogy c'est justifié,⁷⁴⁴ miután a magyar publikum jó részének ez kell s nem a lélektan.

Verescsagin elszörnyülködik - tán csak nem akarom azt mondani, hogy a publikum ízléséhez kell a művésznak alkalmaznia magát? És nem vice versa.

„Én mindenesetre nem” felelek - - „különben Jókainak - folytatom -, igen sok olyan tulajdona van, ami lefordíthatatlan. Bámulatos nyelve, bámulatos magyarsága” stb., stb.

Felmegyünk reggelizni. Kényszerít, hogy még egyszer reggelizzek. Nolens-volens megteszem.

Reggeli alatt főleg Magyarországról beszél, kifejti, hogy nem találja, hogy olyan sok szép asszony lenne nálunk, mint ahogy mondják, vagy tán csak Pesten nincs, mert tiszta race nincs?

Én persze ebben egészen az ellenkező teóriát vallom, a fajta a vér vegyítése által nemesedik, tisztul.

⁷⁴¹ Kékes szemek.

⁷⁴² Idegenkedem a sarmöröktől

⁷⁴³ Úgy tűnt nekem, hogy nevet az olvasóin; nem tudom komolyan venni azt a művészt, aki nem veszi komolyan, amit csinál.

⁷⁴⁴ indokolt

Mindenesetre egy ilyen dolog ízlés dolga -

Azt észreveszem, hogy Verescsagin kevesebb rokonszenvvel viseltetik Magyarország iránt, mint Antokolszkij.

Beszélek Antokolszkijről - úgy látszik, szintén nem szereti. Azt különben észrevettem már, hogy Antokolszkij iránt nem nagy rokonszenvvel viseltetnek az oroszok. Miért? Nem tudom. Különben elég nagy tehetség arra, hogy - ne bocsássák meg neki életében.

Reggeli után felvezet a kiállításába, s ő maga magyarázza el az egészet nekem.

Jórészt ismerem képeit még Bécsből, hol két és fél év előtt láttam.

Itt van a két kivégzés, az indiai és orosz, és pendant-nak odafestette hozzá a Golgotát.

Érdekes, nagyszabású - vezércikkek. Nem e nagyszabású képeit szeretem legjobban, sokkal jobban érdekel egy-egy látott, egy-egy megérezett kis tájkép, genre vagy arckép minden dörge-delmes hangú tendenciózus képnél.

Elmagyarázza nézletpontját a Golgotánál, hogy miért festette egy vonalban Jézust a két latorral, azt mondja, hogy ezzel akarták éppen Jézust büntetni.

Aztán hogy a szent asszonyokat miért tette egészen távol a kereszttől a kép legaljára, tout à fait au premier plan.⁷⁴⁵ Ez utóbbi különben természetes, miután nem valószínű, hogy Máriát és Magdolnát odabocsátották volna a keresztrefeszítetthez, hogy ott „scène touchante”⁷⁴⁶-okat csináljanak a kivégzés alatt.

Elmondja, hogy miért hozták be az angolok az ágyú általi kivégzést Indiában. Mert az indusok nem félnek a haláltól, mert bizonyosak a túlvilágról - ha - testök egy darabban marad, akkor feltámadnak.

De így a test ezer kis darabra hull szét, és így e kegyetlen ágyú (szerintök) az örökkévalóságot is megöli.

S ettől, ettől az egytől rémítően félnek - - -

Bár mint kivégzési mód szerinte a leghumánusabb.

Képei között nekem egy csatatér, telve hullákkal, összeroncsolt ágyúkkal, fegyverekkel, melyen hózivatar vonul át, tetszik a legjobban.

Megmutatja nagy szőnyegeit és ékszergyűjteményét is.

En somme⁷⁴⁷ egy nagy ember képei - ki megtanult festeni, de azért nem festő.

Ő maga un aimable homme grand.⁷⁴⁸ Ennyit mondhatok róla első látásra, s nem tudom, fogok-e róla többet mondhatni, mert pár nap múlva Oroszországba megy festeni.

Tőle *Haraucourt*-hoz, aztán *Jablonowskához*, ki sokkal, de sokkal jobban, folyton az én „egészségi állapotommal” van elfoglalva, azt találja, rosszul nézek ki, megfogytam etc., etc.

Valóban *itt* nem hízik meg az ember!

Nem akarja hinni, hogy tán még olyan jól, mint most, soha nem éreztem magamat.

⁷⁴⁵ egész elől

⁷⁴⁶ megható jelenet

⁷⁴⁷ Mindent összevéve

⁷⁴⁸ szeretetreméltó nagyember

*Alastair Cary Elwes*hez (Shakespeare-hez). Igen kíváncsian, hogy milyennek fogom most találni. Ha igen jól voltam valakivel és hosszabban nem láttam, igen érdekel újabb együtt-létünk - ekkor igen sokszor változik ítéletem pozitív vagy negatív irányban.

Szinte félni kezdtem felrohanva a lépcsőn. Milyen lesz az entrevue?

Nagyon is megszerettem „keresztfiamat” arra, hogy ne bántam volna, ha nem lett volna olyan, mint aminőnek megszerettem.

Berohantam az atelier-be -

Shakespeare rám ront, s úgy megráz örömében, hogy azt hiszem, minden csontom (pedig van egypár) megzördült, aztán megszorítja kezemet (még most is fáj a kisujjam - - ezzel mentem az írásomat!), és - nem mond semmit.

C’était bien lui,⁷⁴⁹ az energikus és rêveur, az expanzív és magába szállt - a megmagyarázhatatlan ellentétekből összetett, aranyszívű Shakespeare - megnyírva.

Igen à la Shakespeare haját és szakállát Londonban hagyta. Családja követelte ezt. Igen kiszidom - You are to english now⁷⁵⁰ -

„Je ne suis plus - - - (marjolain) Shakespeare”⁷⁵¹ - dúdolja a piktor, s mind elmondja londoni faits et gestes-jeit⁷⁵².

Festői színekben meséli el a London melletti manővereket.

Aztán lassan nekiindulunk Párizsnak, s a Luxembourg-on keresztül a quai-knek és a Palais Royalon át Jean de Néthyhez.

Igen hangulatos, minden a tavaszról beszél, ilyenkor Párizs oly elragadó, hogy elfelejtet mindenre, távol érzi az ember magát mindentől, de minden *egyébtől*, s úgy véli, hogy minden levél, minden virág az emberért nyílt ki - - -

Ebéd en bonne intimité, ctesse Schärffenberg is velünk ebédel, már sokkal jobban érzi magát.

Ebéd után Leconte de Lisle-t és Baudelaire-t olvasunk. 9-kor *Jean Berge* érkezik, vele és Elwes-zel le a cigányokhoz, a kis Ferkó elmuzsikálja nótáimat, már ő is úgy cselekszik, mint Pali otthon - il s’en fiche de son public⁷⁵³, és muzsikál nekem, nekem kizárólag, ami a Grand Café publikumának száját persze feltátatta kerekre, soh’sé láttak még ilyet.

Szerda, április 11-én.

V. r. u. *Jean de Néthy*hez, vele és *Cazalisszal Augusta Holmès*hez, a híres francia zeneszerző-nőhöz, kinek Sarah szerint a legnagyobb tehetsége van a modern francia kompozitőrök között.

Az idén télen mindenütt az ő darabjait játszták: a *Ludus pro Patria*-t a Conservatoire-ban és Châtelet-ben, a többi Lamoureux-nél.

⁷⁴⁹ Teljesen önmaga volt

⁷⁵⁰ Így túlságosan angol

⁷⁵¹ Nem vagyok többé szűz

⁷⁵² kalandjait

⁷⁵³ füttyöl a közönségre

Egész közel lakik Sarah-hoz Rue Juliette Lamber-ben.

Zongorázva találtuk. Középtermetű, telt asszony, igen finom vonások, hajlott orr, villogó, tüzes szemek, keskeny, kicsiny száj, aranszőke haj, fekete szemöldök, elle doit être d'une sensualité spirituelle.⁷⁵⁴ Igen melegen fogad, hallott már rólam Clairinnél beszélni.

Különben igen szerencsétlen asszony. Története ez. Igen jó (írlandi eredetű) családból származott, azután árván maradt, és - egy napon megismerkedett *Catulle Mendèsszel*, ki nem respektálta a fiatal leányt. Évekig együtt éltek, de úgy, hogy a világgal szemben meg tudták tant bien que mal az appearance-okat tartani⁷⁵⁵ - - - aztán - - - Aztán megszületett az első gyerek, majd a második - s *Catulle Mendès* az utolsónál (szakítani akarván vele) ráfogta, hogy a gyermek Mendès *atyjától* van, és roppant botránnyal szakított vele - - -

És a szegény asszonytól még gyermekeit is elragadva elvált, s őt egyedül hagyta.

A világ azonban (ebben az egy, tán egyetlen esetben) igazságos volt, és Augustát vette pártjába, úgyhogy ma még olyan helyekre is jár, hová *azelőtt* nem mehetett.

Nem csoda, hogy e sok szenvedésből pár mesterművet tudott létrehozni.

Modora igen egyszerű, igen közvetlen, semmi a párizsi artisták rendes pózából.

Első kérésre leül a zongorához, s majd az egész „Ludus pro Patriát” elénekli. Csodálatos (egyszerre szoprán és contraalto) hang, csodálatos zenemű.

Wagnerista, azonban csak a teóriákban, elfogadta a zenedráma teóriáit, azonban anyagot eredetit igyekszik adni.

Dalainak és szimfóniáinak szövegét mindig önmaga írja. Elmondja, hogy három operát is írt már, azonban Párizsban előadatni nagy bajjal jár, tudvalevő, hogy a nagy opera minden esztendőben csak egy operát képes montírozni, s ez az egy is rendes, protezsált, tehetség nélküli zeneszerzőitől van.

Beszélt Wagnerről, kit imád, elmondja bayreuthi impresszióit. Beszélünk a Lamoureux Wagner színházáról, az eszmét esztelennek találja, így sohasem fogják meghonosíthatni a MESTER-t.

A lehető legtermészetesebb módon kellett volna egy színházat bérelni, s ott minden affichírozás nélkül, mint a világon a legtermészetesebb dolgot, előadatni egy Wagner-operát.

Beszélünk a cigányzenéről, Augusta imádja, azt mondja, hogy ő egyike azoknak, akik a világkiállítás alatt Patikárius Ferkó bátyját agyonmuzsikáltatták.

Mikor Bécsben járt, folyton követte egy banda - annyira megszerették.

Megzongoráztat, azt mondja, lehetne valamit csinálni e melódiákból, valami olyanfélét, mint Brahms magyar táncai, csak - magyarabbat. Ő is érzi a német szószt e dalokon.

Elhatározzuk, hogy fogunk egy partit rendezni - a cigányokat meghallgatandó.

Majd három órát töltöttem nála - igen-igen kedves órákat, ide sokszor vissza fogok még jönni.

Este *Antokolszkij*hoz, a mestert egyedül találom, felesége beteg, igen fáradt, kénytelen volt lefeküdni. Főleg a kritikáról beszélünk. Elmondja, hogy Oroszországban mennyi az ellensége, mennyi éreintement-t kapott. Elmondja, hogy most, midőn itt az Institut tagjának választották (s ő az első orosz művész, kivel ez történt), az orosz lapok egy szóval sem említették ezt.

⁷⁵⁴ szellemesen érzéki

⁷⁵⁵ úgy-ahogy meg tudták tartani a látszatot

Nékem egypár dolog eszembe jut a távol pátriából, a „meleg” fogadtatás, amellyel új könyvemet látták - décidément c'est fort difficile de pouvoir se faire pardonner qu'on existe.⁷⁵⁶

Egy percre mind a ketten hallgattunk, igen sok olyan dolog van, amit csak érezni lehet, elmondani nem.

Végre Antokolszkij törte meg a csendet, tán vigasztalni akarva engem (mert hiszen hallgatásomból egyet-mást megérthetett): „minékünk azonban evvel nem kell törődnünk, a mi dolgunk teremteni - - és - várni. Nem a mi hibánk, ha e percben meg nem értenek, s azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy az igazi tehetséget pályája kezdetén, sőt sokszor egész élete folyamán nem értették meg, és az a szenvedés, amelyet ez okoz, még fokozza teremtő erőnköt - - -”

Ezt nyugodtan, minden póz nélkül mondta, s e percben nagyon, sokkal nagyobbnak éreztem még, mint eddig.

Sokat tanultam tőle, annyit, amennyire *éppen most* szükségem volt.

Jean Berge könyvéről beszél aztán, jobban szereti, mint a legtöbb modern francia költőt, bár azt hiszi, agyon fogják kövezni, vagy számárnak fogják mondani, mert nem homályos, mint a többiek.

Három hét múlva Oroszországba megy, s akkor magával viszi a Káprázatok és M. sz. orosz fordítását is. Ki fogja adni valószínűleg egy kötetben a kettőt.

12-ig nála, fáradtan, de elég nyugodtan haza.

Csütörtök, április 12.

V. r. u. *ctesse De Thurynél*, unalmas és banális, mint a petit Fbg. St. Germain mindig és mindenütt.

4-kor *Taine*-hez. Nála mr. Sloan, az amerikai író, kit egyszer Hamletben találtam. Az amerikai irodalomról van szó, *Taine* a regényírók között Hawthorne-t szereti legjobban. Ki egypár igen jellemzetes alakot tudott lábra állítani, s aki a legamerikaibb mind között.

A többiek mint Crawford és James, folyton az internacionális életet festik, amelyet azonban nem ismernek jól, meg a külföldön élő amerikaiakat, akiket megint mi ismerünk jobban, és így kevésbé érdekelnek.

Beszélünk a regényről általában. *Taine* azt mondja, a regényírónak legtöbb baja van minden író között kortársaival, miután a regény mindig egy bizonyos fokig kritikája korának - s így egy hűségesen és mersszel írt regény nem sok barátot szerez.

Egy regényírónak így tulajdonképpen mindig az utána következő generációra kell számítania.

Hawthorne különben szerinte Balzac tanítványa, csak hogy a tömeget kevésbé tudja mozgatni, mint mestere. A staffage alakok rendesen nagyon is halványak, a gond majd mindig éppen csak egy alakra van fordítva.

A modern francia regényírók közül Daudet-t és Maupassant-t szereti a legjobban. Kivált az utóbbit, ki mint Flaubert egyetlen tanítványa, a legközelebb áll a *Taine* szelleméhez.

Legjobban Bel ami-t szereti művei között, már annál is inkább, mert ebben mert a legtöbbet.

⁷⁵⁶ azt kell hinni: az emberek nehezen bocsátják meg nekünk, hogy létezzünk.

A zsurnalisztika förtelmeit még soha senki sem merte így megrajzolni, s a hős típusa egy egész korszakot jellemez, csakúgy, mint Rastignac jellemzett.

Átadom Taine-nek Berge új könyvét, átlapozza, megkérdi a „maîtresse pièce”-eket.⁷⁵⁷

Mlle Taine (e titkos dekadens) átad egy kötetet, amely tökéletesen elragadta, Giraud, e belga dekadens költő könyve.

Előbb azonban megesküdtet, hogy visszahozom a könyvet.

Taine nevetve megint leányát, hogy korrumpálni akarja ízlésemet - e percben valaki belép. Középtermetű, éles vonású ősz ember, bajusz, körszakáll, igen nervózus mozdulatok, igen timide - és félénkségében többet mozog és többet beszél, mint kellene.

A Taine család igen hidegen fogadja, még soha madame Taine-t ilyen fagyosnak nem láttam.

Egy negyedórai pénible⁷⁵⁸ konverzáció után, amelyben főleg Berge könyvéről volt szó, kimegy, ügyetlenül lép madame Taine elé, ügyetlen bókkal vesz búcsút tőle, s félénken kijelenti, hogy bátorkodni fog feleségét bemutatni néki - - -

Semmi felelet. Még nagyobb zavar, alighogy kitalál a szalon ajtaján.

Én meg nem foghatom, ki lehet - - - Egy percnyi csend. Végre becsapódik az előszoba ajtaja.

„C’était *André Theuriet*” - mondja hozzám fordulva mlle Taine.

Úgy látszik, egyrészt azért voltak vele ily hidegek, mert az Akadémiába kívánczik s „eget kér”, másrészt meg mert feleségét (ki úgy látszik, nem szalonképes) akarja erővel bemutatni.

Elmenve a legnagyobb szörnyülködésben hagyom a Taine famíliát - nem tudják, miként viselkedjenek Theuriet-vel szemben.

Bunnyvel és Cary Elwes-zel ebédelek. Az ebéd en hâte,⁷⁵⁹ mert utána tea van náluk.

Feketekávét az atelier-ben, a leereszkedő félhomályban terveket faragunk.

A jövő évről beszélünk, mindhárman a jövő tavaszt Florence-ben szeretnénk tölteni, ők a primitívek, a Botticellik, Andrea del Sartokért, én az angol és amerikai írókért, kik ott laknak (így Mary Robinson, Vernon Lee, Henri James, Ouida stb.).

Szépen elálmodjuk a tavaszt, együtt fogunk lakni - - -

Álmok, álmok!

9 után a párizsi angol festőkolónia java berukkol, mind félig rapin, félig utazó bedekkeres kosztümben.

Péntek, április 14.

Munkácsy, Marshall, Readek. Este: ctesse Diane.

⁷⁵⁷ melyek a fontosabb darabok

⁷⁵⁸ kínos

⁷⁵⁹ sebtiben

Szombat.

Ebéd után *Alastair Cary Elwes* jó értem, vele *Jean Berge*-hez teára. Ennél *Duvauchel*, *Le Moël*, *Chenevières*, a *Lemaire* cég igazgatója és titkára, *Fouquier*, *Bunny* stb.

Chenevières-rel ma találkoztam először, igen rokonszenves fiatalember. Megnyúlt, igen tipikus vonások, meleg, közvetlen. Genfi, honnan igen jól ismeri az *Andrássyakat*, *Gabrielle*-t, *Irmát* és *Gézát*. Ez utóbbival nagy barátságban is volt.

Egymás után *Duvauchel*, *Le Moël* és a háziúr mondanak verseket.

Duvauchel kiállhatatlan ropogó, recsegő hangjával *il me donne sur les nerfs* - Annál rokonszenvesebb *Le Moël*, egyszerű, meleg, bár kissé durva egyéniségével a ködös, sziklás, de elragadó *Bretagne*-t idézi fel.

³/₄ 11-kor *Cary Elwes*-zel búcsút veszünk, és *Baronne Hottinguer* báljára indulunk.

Az *Opera* előtt ballagunk el. Ott bál, rengeteg néptömeg hullámszik a boulevard-okon, a kávéház előtt dandyk, gommeux-k, tanulók, kokottok, a járdák szélén nyiladozó gesztenyefák - langy, alig érezhető szellő, olyan hangulatot érez a piktör meg az író, hogy alig bírunk nem ellenkező irányban menni, mint amerre a bálunk, ez a Párizs egyik legelegánsabb bálja van.

Erőt veszünk magunkon, s elválva a boulevard-tól a *St. Augustin* felé vesszük utunkat, de lassan, igen lassan menve, beszíva a langyos, de azért átható illatozott levegőt. Nem szólva semmit, félig álomban érkezünk meg az *hôtel Hottinguer* elé.

A *blv. Malesherbes*-en két sorban robogtak a kocsik - - - a tárt kapuk alján inasok, bámész-kodó nép, a palota ablakain keresztül fényözön sugárzott ki, szemben a *Parc Monceau*-ból ideáradt a virágok illata -

Oly szomorúan néztünk egymással szemben, midőn átadtuk kalapjainkat és felsőkabátainkat a ruhatárosnak, mintha vesztőhelyre mentünk volna.

„Eh!” én bennem felébredt a „tetterő”, megragadtam *Shakespeare* karját, és felcipeltem a veres bársonnyal bevont lépcsőn, amelynek minden fokán egy parókás, selyemharisnyás, aranycsatos inas állott mereven, komolyan, büszkén!

Üdvözljük az első ajtónál álló házaspárt, baron és baronne *Hottinguer*-t.

A *Hottinguer-Jameson* ház a legnagyobb kontinentális bank a *Rotschildok* és *Hirsch* után, s így a legnagyobb keresztény.

„Leur richesse est horripilante”⁷⁶⁰ mondta róluk egyszer *marquise Hervey de Saint Denis* - aki sajna! nem olyan gazdag, mint szép. (Erről a rossz nyelvek szerint főleg *Hirsch* beszélhetne, ki - nemcsak a bankárja volt.)

A vagyon a *Hottinguer*-k oldaláról jó, e *Hottinguer* nagyatyjának leánya (*Anna Hottinguer*) *Konrád Jameson* (*madame Jameson férje*) édesanyja volt.

És a családnak nemcsak vagyoni, hanem szociális állása is egyike a legfényesebbeknek Párizsban.

„Copurchic gomme”⁷⁶¹

⁷⁶⁰ hajmeresztően gazdagok

⁷⁶¹ ultra-előkelőek

Vagy nyolc vagy tíz nagy szalon villanyfénnel világítva, egyike a legnagyobb párizsi tánc-termeknek (igen ízléses, halványkék Louis XV. selyemszövettel borított falak, gyönyörű stuc munka a közökben.)

Igen szép még egy Louis XVI. szalon.

Csíkos, szürke selyemmel borított falak, saumon tónusban tartott rokokó bútorok.

És mily borzasztó irónia - e fényes, ez elragadó keretben mlle Hottinguer, kinek fél arcát egy setétveres anyajegy egészen eltorzítja.

La parure héritière!⁷⁶²

Párizs *tudatosan* összeválogatott crème-je. Minden társaságból szelekció. A *Fbg.-ból*: duchesse de *Maillé* leányával, duc de *Valambrose* leányával, ctesse de *Connal*, madame de *Brandes* és leánya, duc de *Luynes*, marquise de *Hervey de St. Denis*, a *bonapartista világból*: duchesse de *Mouchy* fiával, *prince de Poix*-val, ctesse de *Pourtalès*, két fiával és menyével, prince et princesse *Murat*, a *Wagramok*, *Trévis*-ek, prince és princesse de *Morny*, a *colonie étrangère-ből*: a mi egész követségünk, *Lord*, *Lady Lytton* leányokkal, az orosz nagykövet, *ms. Wilby* nővérevel, madame *Stendish des Cars* stb., stb.

Négyeseket mlle de Brandésszel, Lady Constance Lyttonnal és miss Wilbyvel táncolom.

Lady Constance Lytton. Olyan magas leány, mint én, igen karcsú, igen ladylike. Finom, tán túlságos finom vonások, kissé madárcarc. A termethez arányítva kicsiny fej, hosszú nyak. Túl bizarran öltözve, nyakán turquoise-okkal kirakott finom láncokból egész háló.

Igen eszesnek látszik, a legtöbbet vele beszélgettem az este.

Beszélünk nagyatyja (*Bulwer*) műveiről. Elmondom, hogyha az ember itt van Párizsban, érzi, mennyire igaz *Pelham* című műve.

Az az ötven év, amennyi a könyv megjelenése óta elrepült, nemigen változtatott az emberi szíven és az elegáns társaságon semmit. Az, amit msr. *Pelham* fiának a regényben útravalóul ad, még ma is tanácsul szolgálhatna a Párizsba utazó genteel people-nek.

Lady Constance még nem olvasta *Pelham*ot, nem volt néki szabad. Aztán *Kenelm Chillingly*-ről beszéltünk, amely tán kedvenc könyvem *Bulwertől*, és egyike kedves angol könyveimnek.

Cotillon táncosném, *ctesse de Fitz-James*, a délután folyamán Bécsbe utazott beteg édes-atyjához - és így ülve maradtam (nagy öröömre). Cotillon alatt így miss Wilby és Cary Elwes mellé telepedek (kik nagy rokoni épanchement-nal⁷⁶³ táncolják együtt a cotillont), s onnan nézem a világot. Mindenesetre érdekes coup d' œil.⁷⁶⁴ A szó szoros értelmében tout Paris - legalább világi szempontból.

Ott az egyik ajtómedélyedésből madame de *Pourtalès* és duchesse de *Mouchy* sziluettjei bontakoznak ki. Mind a ketten fehér atlasz toalettben - mintha nővérek lennének az ártatlanságban. Különben is (legalább a kevésbé szép duchesse de *Mouchy* állítása szerint) feltűnően hasonlítanak. Legalábbis ugyanaz a stílus, a hasonló tónusú vereses haj, ugyanaz a változhatatlan „elragadó” mosoly a száj körül, ugyanazok a bársonyszerű fehér vállak és merészen kivágott rövid derekak (mert ők még abból a korszakból valók, midőn a mellet alacsonyan

⁷⁶² Örökletes dísz

⁷⁶³ érzelmekkel

⁷⁶⁴ látvány

volt „divatban hordani”). Mindegyik karján egy-egy high swelt,⁷⁶⁵ kivel véleményeket közlik a világról, arról a világról, hol még mindig mint állócsillagok tündökölnék. A mondén és kokott abban is hasonlítanak, hogy éveik számával nő a sikerük, és igen sokszor értékük maximumát jóval túl a negyvenen érik el.

Amott egészen közel áll hozzájuk a fiatal *duchesse de Morny*, ki sokkal szebb, leányuk lehetne, ki *él* minden ízében, míg amazok múmiák, s akiről ma még csak így szólnak: „C’est la jeune femme de Morny”⁷⁶⁶ - míg duc de Mouchyról és ct. Edmond de Pourtalèsről Párizs kétharmad része nem tudja, hogy *még* egzisztálnak.

Mindhárman (Shakespeare, miss Wilby és én) tökéletesen körül vagyunk szomszédainktól zárolva. Elöttünk mlle de Valambrose az egyik Beaumont-nal, mellettem mlle de Maillé (Marie Cocotte), mögöttünk duchesse de Maillé, ki folyton belevegyül angol konverzációnkba.

Duchesse de Maillé-nak rendes szokása, hogy mindig egyedül szokott egy ajtóközben ülni - az egyik ajtóközben mindig a douairière-ek⁷⁶⁷, a másikon ő.

Így jut a hátunk mögé, ami azonban mi hármunkat egy cseppet sem zavar arra nézve, hogy ne konstatáljuk, hogy van egypár szép asszony, igen sok, igen jól öltözött asszony, de - ladylike egy sincs. A grande lady típusa Párizsban tökéletesen kiveszőben.

A „Gratin” (a pure Fbg. St. Germain) asszonya petite bourgeoise, a „gomme”-é (a monde copurchic) cocodette.

Donc pas de grande Dame du tout.⁷⁶⁸

A cotillon igen fényes, a dámák tollakat, nagy, a derekat átövező tollakat, legyezőket kapnak, az urak - - - nem tudom, mert a cotillon vége előtt felkelünk helyünkről és megvacsorálunk (quite english).⁷⁶⁹

Fél 5, mire hazavetődöm.

Vasárnap, április 15.

¹/₂ 11-kor Do Orsini jó hozzám, (mindig eltalálja a napot, mindig akkor jó, midőn egész éjszaka táncoltam). Ott marad reggelim alatt.

V. r. u. *Bunny* és *Elwes*-zel, kik értem jöttek, az avenue de Bois de Boulogne-ba, elrobog előttünk egész Párizs, rosszul befogott lovak, csúnya lovak, nehézkes kocsik, még legszebb ekvipázsa a kokottoknak van.

⁷⁶⁵ karcsú gavallér

⁷⁶⁶ Morny ifjú felesége

⁷⁶⁷ vén banyák

⁷⁶⁸ A nagyvilági ember asszonya (a Faubourg St. Germain krémje) kispolgári, az elegáns divatmajomé pedig kéteserkölcsű nőcske.

Vagyis, igazi nagy dáma nincs itt.

⁷⁶⁹ igazi angol módra

5-kor Elwes-zel Madame Jamesonhoz, kit a kertben találunk. Fel az hôtélbe. Főleg zongorázunk, Elwes (hegedű), madame Jameson (orgona) és én (zongorán) eljátsszuk Gounod Ave Máriáját és Händel Largóját.

Elwes nálam ebédel, ebéd után *Jean de Néthy*hez teára, ott még *Berge* és *Bunny*. Olvasunk Verlaine-t, Leconte de Lisle-t és Baudelaire-t. Berge elmondja két új költeményét.

Hétfő, április 16.

V. r. u. több unalmas látogatás, Haraucourt-nál, kit meghívok másnap teára Hubayval. 4-kor Jean de Néthyhez, nála Antokolszkij, a Cazalisok és Augusta Holmès - meg a Patikárius Ferkó bandája. A társaság tea után nekiül keseregni - Pali úgy muzsikál, amint még sohasem hallottam. Augusta Holmès és Antokolszkij tökéletesen el vannak ragadtatva, a Cazalisok charmant-okban törnek ki.

Augusta elmondja Palinak (ki azonban persze igen keveset ért még mindabból, amit beszél hozzá), hogy egyike azoknak az artistáknak, kik itt agyonmuzsikáltatták a testvérét -

Táncolunk Augustával csárdást, s nemcsak hogy eltalálja a lépéseket, hanem megy a zenével, s jobban táncol, mint igen sok pesti kisasszony.

Muzsika közben az egyik cigány nagyon megijeszt, azt meséli, hogy Rátz Pali nagyon beteg. Halálra ijedek - mi lesz velem, ha meghal? Összes emlékeim, érzés formájában jelentkező emlékeimet magával vinné - énem jobbik felét. Ez a szerencsétlen flótás egész estémet elrontotta.

Kedd, április 17-én.

Tea nálam, itt: Hubay, Haraucourt, Cary Elwes, Bunny, Axentowicz, Berge.

Hubay egyike az érdekesebb magyar művészeknek, illetőleg magyar nevű német művészeknek. Egészen német - s tán ezért minden ízében zenész. Felületes látásra nem rokonszenves, túlságosan virtuóz allűrjeiben, jobban belelátva lelkébe, megszereti az ember. Első látásra képzelődőnek, elbizakodottnak hinné az ember. Miért? Mert nálunk nem apreciólják érdemei szerint, s így méfiant⁷⁷⁰ és kissé keserű lett. Il voudrait être à la place, laquelle lui est due.⁷⁷¹ Alapjában azonban csupa szív, ez zenéjéből érzik.

Ebben hasonló hozzá *Haraucourt*, ki amellettt igen souple és egyszerű is, mert itt mindenki szereti, tán a legkedveltebb az összes írók között.

Haraucourt-nak megmutatom Mary Robinson verseit, felolvasva „Les étoiles” címűt.

Tea után a kandalló köré telepszünk, Bunny Axentowicz mellett ül, feltűnő az ellentét a két piktör között.

Axentowicz: un nerveux bilieux, Bunny: sanguin-limphatique.⁷⁷²

⁷⁷⁰ bizalmatlan

⁷⁷¹ Szeretne azon a helyen lenni, ami kijár neki.

⁷⁷² Axentowicz: ideges és mogorva, Bunny: szangvinikus-limfatikus.

Axentowicz benső egyénisége összetett, örvényekre bomló, un oriental raffiné. *Bunny* egyszerű gyermekszív, átlátszó minden ízében.

Axentowicz szürkés szemein fátyol, *Bunny* nyílt szemein lelke mélyébe látni.

Megmondom nekik, hogyan látom őket; il se regardent avec méfiance de côté.⁷⁷³

Aztán folytatom analízisemet, elmondom, hogy látom *Berge*-et. Un enfant sanguin, très sanguin, un petit peu mièvre, mais très poète en somme. Nőies kissé, igen könnyen hevül - l'homme à l'extase.⁷⁷⁴

Legérdekesebb ezek közt még (*Hubayn* és *Haraucourt-on* kívül) *Cary Elwes*. Csudálatos keverék. Egyrészt rêveur, de rêveur mint egy beduin, másrészt spantane, brusque, szívós, majdnem fejes. Ez aztán néhányszor igen furcsán nyilatkozik nála. Pld. elkezdünk egy konverzációt, amely *Elwest* is érdekli. Az első gondolat megkapja, de megkapja annyira, hogy nem figyel tovább miránk, hanem elmerül e gondolat továbbfejlesztésébe, és repül és repül messze, messze a kék világába - egyszerre csak valami felzavarja, s akkor hirtelen visszatér, belevegyül a konverzációba, s elmondja a maga véleményét, mais carrément.⁷⁷⁵ Annyira közvetlen, mint amennyire csakis ez a mixtum compositum lehet.

Még azt hiszem, nem szeretett sohasem, de ha egyszer szeretni fog, ça résistera à bien des choses - même peut-être à son bonheur.⁷⁷⁶

Az analízálást hangosan „követem el”, úgyhogy à la fin mind félénken hunyorgatnak egymásra - - -

Szerda, ápril 18-án.

*Estély Munkácsyék*nál, a *Brozikok*, *Sedelmeyer* família, *Jean de Néthy*, *Chaplinek* stb., stb.

Grünfeld zongorázik, játéka fagyos és művészietlen. Aztán *Sarolta* énekel egy gyönyörű dalt *Hubaytól*, végül *Hubay* hegedül elragadóan.

*Marianne Chaplin*nel filozofálunk a magunk módja szerint.

Csütörtök, ápril 19-én.

Patikáriusék *Jean de Néthynél*, ott még *Elwes*, *Bunny* és *Jean Berge*. Ebéd után olvasunk *Verlaine* *Amour-jából*.

⁷⁷³ bizalmatlanul méregetik egymást

⁷⁷⁴ Egy szangvinikus gyerek, nagyon is szangvinikus, kicsit édeskés, de nagyon költő, mindent egybevetve... az elragadtatások embere.

⁷⁷⁵ és igen határozottan

⁷⁷⁶ az sok mindennek ellenáll majd - talán a boldogságának is.

Péntek, ápril 20-án.

Elwes-zel Jean de Néthynél, aztán madame Jamesonnál tea egészen en famille, csak a Gervainek, miss Wilby és mr. de Portal.

11-kor ctesse Diane-hoz, hol sokan, *Sully Prudhomme, Laurent Tailhade, Jean Aicard, Jean Berge* s a *Vacarescuk*.

12-kor a társaság jó része szétoszlik, úgyhogy egyedül maradunk a három poéta, én és a háziasszony, s mint az ilyen esetekben rendesen szokás, on se dit des choses plus au moins - - - comment dirai-je!⁷⁷⁷

Jean Aicard feltűnő fej, hasonlít Daudet-hez, de férfiasabb vonások. Koromfekete, bodros hullámos haj, koromfekete bajusz és Krisztus-szakáll, szürkés-kék, igen mélyen fekvő szemek. Arc kifejezése folyton változik. Néha álmatagon bágyadt kifejezésű szemekkel néz maga elé, majd az érzés változik, s így az érzésnek megfelelő arc is, egy fuvallat - s az álmatag poéta helyén ott van a forró vérű, lázas szenvedélyű provençal, kinek ereiben szaracén vér is csergedezik. Un nerveux à sang noir,⁷⁷⁸ mint a mi cigányaink. Igen közvetlen az érzés, amely lelkéből fakad, közvetlenül nyilatkozik minden francia konvencionális formával ellentétben.

Igen furcsa „folt” mellette *Laurent Tailhade*, egy dekadens költő. Banális fej, piciny, szűrő, idegesen félénken táncoló szemcskék, olyan ideges, olyan kesernyés és - olyan hamis, mint csak egy raté lehet, ki coûte que coûte⁷⁷⁹ névre akar szert tenni.

Én még előbb bevallottam neki, hogy a jó Isten tudja, hogyan, de Aicard-tól még nem olvastam semmit, dacára, hogy nevét legalább is öt esztendeje ismerem.

Tailhade kifejti, hogy nem vesztettem semmit, ez a mondás annyira stílusában volt, hogy meglepett volna, ha mást mondott volna.

2 óráig „szellemeskedünk” ctesse Diane-nál, ekkor aztán összeszedjük sátorfánkat, és keresünk egy még nyitva lévő kávéházat, rábukkanunk a Café Américainre.

A Café Américainbe!

Egyik első emeleti terembe telepedünk, körülöttünk hullámzanak a kokottok, mosolyogva sokat, sokat ígérnek, meghamisítva a szerelmet s vele az életet - - - mi pedig kínai falat vonunk magunk körül azáltal, hogy a saját képünkre teremtet világunkat tálaljuk fel, s bele-mélyedünk elrongyolt sebes „machine à sensations”⁷⁸⁰-unkba, amelyből az, amit teremtünk, fakad.

Mégis érdemes élni az életet - kivált, ha az ember minden ízében éli.

Mily érdekes például ez a két ember egymás mellett, mily igaz, mily őszinte, mily meleg Aicard, s mily csinált, mily kicsinyes, mily hideg Laurent Tailhade.

Verseket mondanak, Aicard a nagy, mély gondolatokat a lehető legegyszerűbb, legvilágosabb formában adja, Tailhade a semmit aranyköntösbe bújtatja, és sűrű fátyollal veszi körül.

⁷⁷⁷ a társalgás többé-kevésbé... hogysismondjam, ...lesz.

⁷⁷⁸ feketevérű, csupaideg ember

⁷⁷⁹ mindenáron

⁷⁸⁰ érző-masínánkba, lelkünkbe

Egyáltalán, a dekadens költészetnek nagy jövője van, mert abszolúte a szamarakra számít, azt mondván: ki nem ért meg, s kit nem ragadtam el: számár. És a tömeg *sohasem az*; legalább meg akarja az egyeseket erről győzni.

Az előbbi mester - a második mesterként.

Aicard, azt hiszem, legközelebb Mounet Sullyhez áll a művészi egyéniség szempontjából: lázas, forró vér, szenvedély, amely folyton beleütközik az élet kicsinyes akadályába, s amely aztán tragikussá teszi egyéniségét.

Bár tragikumuk mélyebb alapra vihető vissza, azt hiszem, de ezt még nem látom egészen tisztán. Azt máris érzem (abból a pár költeményből, amelyet elmondott), hogy van egyéniségében valami Tantalusból.

Két új kötetéből (*Au bord du désert*⁷⁸¹ és -) mond verseket. Hangja mély, beleszalad az ember lelkének legmélyébe, mély és komor, mint a cselló.

Mind kevesebb ember s leány a kávéházban, itt-ott egy pincér elalszik - Az első fénysugár betör az ablakon, hideg, metsző fényével behint mindnyájunk arcát, ott ülünk reggeli világosságnál halványan, beesett szemekkel, fáradtan -

Az élet művészetének letört napszámosai.

Hat óra, mire szétoszlunk a boulevard-on, sürgő-forgó munkásnép, zuhogó eső, szürkés fény mindenütt, a mindennapi élet körülünk - -

De jó lesz álmodni!

Szombat, 21. április.

Schärrffenberg grófnénál egész nap. Este elutaznak Arcachonba, az indóházban még Jean Berge. Mikor találkozunk? Ki tudja? És mi marad mindabból, ami rokon volt egyéniségünkben? Az a benső anyag, amely közelhozza az embert emberhez, tán a legváltozékonyabb matéria.

Könnyek, néma búcsúzás a leszálló esti derengésben, egypár kézszorítás. *Au revoir et à quand?*⁷⁸² - - - Ki tudja?

Este Berge-zsel az Ambigubén. „*Les mohicans de Paris*”⁷⁸³-t adják, Alexandre Dumas père egyik ősdi opusát. Hogy változik az ízlés, mily nevetségesnek hat ez az egy időben olyan híres munka. Vajon Francillon is ilyen groteszk lesz negyven év múlva?

Vasárnap, ápril 22-én.

¹/₂ kettőkor *Alastair Cary Elwes* és *Bunny* jönnek hozzám, velük *bateau mouche-on*⁷⁸⁴ Meudonba. Gyönyörű, napsugaras tavaszi nap, csupa fény, virág, rügybimbó, mintha az élet dala töltötte volna be az egész mindenséget -

⁷⁸¹ A sivatag szélén

⁷⁸² Viszontlátásra, de mikor?

⁷⁸³ Párizs mohikánjai

Összevissza barangolunk az erdőben, meg-megállva, végigfekve a friss gyepen, melegedve a langy napsugárnál. Egy öreg rokkant koldussal hosszabb konverzáció, elmondja nyomorát, hogy él napról napra, s hogy mennyire szereti az életet. Őrajta is erőt vett a tavasz, tán azért beszélt így - - - kissé távolabb az elhagyatott erdő mélyén egy magányos női alak tűnik fel, sötét foltot vetve a fák halványzöld alapjára - nagy szalmakalap a fején, nevetségesen régi-divatú ruha termetén, egyik kezében festékes doboz, a másikban napernyő, magányosan, némán ballag el mellettünk, s végre eltűnik.

„Egy orosz festőnő, ki mindig egyedül van, ott lakik a mi városnegyedünkben” mondja Bunny. She is quite alone, ismétli Alastair - - -

S a madarak csakúgy csicseregnek, mint azelőtt, a fűben ibolyák - virágillat a lében -, ugyan mit érezhet e percben ez a leány?

A városba gyalog megyünk, három órát gyalogolva ^{1/2} 9-kor érkezünk a rue N. D. des Champs-ba, a fiúk atelier-jében 11-ig zene - meg mély, mély hallgatás.

Ez is hangulat.

Hétfő, április 23-án.

Este Vacarescuknál estély. Helena egy román fiatalemberrel, kinek nevét elfelejtettem, *André Theuriot Jean Marie*-jét adja elő. Igen sokan, a kis appartement zsúfolva, ott: a Bibescuk, madame Beulé, Hoyos, Leconte de Lisle, Jean Aicard, Jean Berge, comtesse Diane, a Philosphoffok.

^{1/2} 12-kor el baronne de St. Martin báljára. Rémitő unalmas. Egy quadrille-t mlle Canrobert-rel, egyet mlle de Maillé-vel táncolok, s aztán vissza Vacarescukhoz. Ahol már igen kevesen, az egyik sarokban madame Beulé és ctesse Diane Jean Aicard-t szedik szét piciny darabokra, a másikban Jean Berge-et a két Vacarescu nővér. Az egész literális Párizst kifejezte ez a miniatűr: l'écrivain dévoré par les femmes artistes.⁷⁸⁵

Így együtt maradunk háromig, ekkor gondolkozni kezdünk a hazamenetelről. Aicard meghí engem, Jean Berge-et és (horribile dictu) ctesse Diane-t magához, champagnerre.

És - la femme académie elfogadja. Nem várt eredmény; ami azonban kevésbé jótékonyan hat hármunkra - Ce n'était qu'une façon de parler d'Aicard⁷⁸⁶ - hisz ha megteszi, holnap egész Párizs rajtunk mulat. Szerencsére (mindnyájunknak szerencséjére) ott volt még Léon Monton (Merinos fia), ki a grófnét 15 esztendeje ismeri, és így fel van jogosítva vele szemben a gondviselés szerepének játszására. Kikel a terv ellen, s megmagyarázza, hogy kivihetetlen. Ő maga fogja hazaszállítani a grófnét - -

És így együtt elrobognak, mi pedig beleülünk egy sapinbe, és a rue N. D. des Champs felé robogunk.

87, itt lakik a poéta, majdnem szemben Elwes és Bunnyval. Az első emeletet egymaga bírja, lakása egy kis ebédlőből, szalonból, írószobából és hálószobából áll.

⁷⁸⁴ kis sétahajó

⁷⁸⁵ az irodalomkedvelő nők felfalják az író

⁷⁸⁶ Ez csak amolyan felelőtlen kijelentés volt Aicard részéről.

Az írószobában nagy orientális kerevet, amelyen tíz ember elfér, a falon fegyverek, orientális szövetek, a kandalló felett régi faragott faszekrény - igen meleg homelike intérieur.

Aicard pár perc múlva hálókosztümben jelenik meg, s vagy reggel $\frac{1}{2}$ 8-ig új kötetéből olvas verseket. Egyik megrázóbb, mint a másik, nagyon rokon világnézlete hozzám, csak orientálisabb, mint az enyém. Több szín, érzékibb, csak ugyanaz a „solitude de l'âme”⁷⁸⁷.

Megmutatja Don Juanját is, amelyet most ír, úgy látszik, alapeszméje hasonlít a M. Sz.-hez. Furcsa - - -

8-kor napfényben úszott a rue N. D. des Champs, midőn Berge-zsel kimentünk kapuján, megvilágítva fehér nyakkendőnket, klakkunkat és lakkcipőnket - - -

Kedd, április 24-én.

pedig egyenesen átszeltem az utcát, s felmentem két angol piktoromhoz, kiket öltözködve találtam.

Csodálkozom, hogy nem voltak meglepetve, hogy ilyenkor jövök s így.

Ők természetesnek találják, kivált hogy így.

Velők lakást keresni, szemben a Luxembourg-ral a híres restaurant Foyot felett veszek két kis szobát, kedves, kedves kis fészek - s Párizs azon sarkában, amelyet a legjobban szeretek.

Ebédelni s villásreggelizni pedig velők fogok, miután most öt percnnyire lakom tőlük.

10-kor haza, lefekszem, alszom 12-ig.

12-kor Guillaume Vautier jó hozzám villásreggelire.

$\frac{1}{2}$ 5-kor afternoon tea *Lady Alexander Gordon Lenox*nál.

Lady Alexander, Duke of Richmond sógornője (különben Alastair Cary Elwes unokanővére). Azt hiszem, szép sohasem volt, magasan ívelt szemöldökök, éles profil. Igen rút, de ladylike.

Nála miss *Elisabeth Balshe*, az amerikai írónő. Ki par excellence américaine. Minden erénye és minden hibája amerikai talajból fakad.

Erényei: elragadó fogsora, gyönyörű kezei és lábai, roppant eleganciája.

Hibái: snobisme. Csakis duchesse-ekkel él. Legjobb barátnői: Duchesse of Norfolk, Lady Alexander Gordon Lenox és Rajner főhercegné, mindegyikkel 3-3 hónapot tölt az esztendőben.

Könyv nélkül tudja a peerage-t, a Gothát. Elle est une sorte de thermomètre de l'élégance.⁷⁸⁸

Ilyen lehetett a Vanity Fair Betty Sharpja.

Lady Alexandernél még az egész angol swelt kolónia.

Ez az atmoszféra sokkal inkább hasonlít a mienkre, mint a francia. Több sans gêne, inkább családias jellegű, mintha mind testvérek lennének.

Az igaz, hogy minálunk inkább mostohatestvéries jellegű a világ.

⁷⁸⁷ lelki magány

⁷⁸⁸ Valamiféle előkelőségi hőmérő.

Este nálam teán *Jean Aicard, Guillaume Vautier és Jean Berge.*

Aicard igen entrain, főleg pornografikus jellegű konverzáció. Rettegek angol szomszédnéimtől, kik a vékony ajtókon és falakon keresztül egyetmást hallhattak ce quit ferait rougir un singe.⁷⁸⁹

Bár - mindegy, miután másnap úgyis otthagynom az hôtelt.

Egy óra felé proponálom nekik, hogy induljunk neki Párizsnak - Aicard kifejti, hogy meg kell egy fiákerkocsist beszéltetni, lévén ez (a kokottal) Párizs legmizerábilisabb teremtménye - Elérkezünk a hippodromig. Mindenáron nyitott kocsit szeretnénk - nincs sehol. Találunk egy zártat, amelynek az ablakai mind be vannak zúzva - - - szerelmes pár járt benne, megugrott, s a táblákat nem fizette meg.

Megtartjuk - - eközben azonban egy másik, egy nyitott robog el mellettünk - ebbe ugrunk bele, s robogunk előre az éjszakában.

Aicard a kocsis mellé ül, én hátul Vautier-vel és Berge-zsel.

Aicard mély konverzációba merül a kocsissal, ki - verseket kezd szavalni néki.

Egy lámpánál megállunk, leszállunk a kocsiból, a kocsis elmondja, hogy nem tudom, melyik háborúban őrmester volt, és ott szokott rá a rímelésre. S a szegény szerencsétlen groteszk kosztümjében, a széltől, esőtől megmerevedett arcával ott áll a libegő-lobogó lámpa alatt, és kidülledt szemeivel verseit mondja el, olyan konvikcióval, mint ahogy ezt csak egy kocsis-költő teheti. - Aicard megveregeti vállait, s Camille Doucet-ről (az akadémia titkárjáról) beszél neki.

Újra felkerekedünk, most azt mondjuk a fiákeresnek, hogy menjen oda, ahol rendszeren írogatni szokott, a Batignolles felé tartott - a „boutique” be volt zárva.

Egy más café chantant-szerű alkotmányba megyünk.

Az établissement már majdnem üres, az első teremben a birtokos, a másodikban une cocotte solitaire qui boit.⁷⁹⁰

A háttérben a café chantant estrade-ja, előtte rozoga pianínó.

Aicard, Berge, Vautier és - a kocsis letelepednek a kokott mellé, én pedig odaülök a zongorához, és eljátszom Chopin Marche funèbre-jét - Ezalatt a kocsis beszél, elmeséli nyomorát, a hideget télen, a forróságot nyáron; az egyedüllétet, a nagy viaszosvászon kalap súlyát, a bak elhagyatottságát - a nyomort mindenképp. És szavai összevegyültek a Marche vonagló dallamával, szemben vele pedig ott ült a kokott kipirult arccal, némán, kifestett ajkakkal, csakoly boldogtalanul a maga némaságában, csakoly nyomorultan, mint a másik -

És kint a tavasz első áramlatai az életről beszélnek.

Innen a Café Américainbe, amelynek kapujánál elbocsátjuk kocsisunkat, ki úgy meg van hatva, hogy borravalót nem akar elfogadni.

Alighogy leülünk egy asztalhoz, odatelepedik hozzánk egy kokott. Sápadt arc, igen veres ajkak, hegyes, piciny fogak, tompa orr, szűrő, változó kifejezésű szemek. Orosz születésű, igen furcsa teremtés, van egyéniségében valami az orosz tudákos tanulónőből s a kölyök-tigrisből.

⁷⁸⁹ amitől egy majom is elpirulna.

⁷⁹⁰ egy magányos kokott, aki iszik

A szerelemről beszélünk - - - elmondja, hogy volt egyszer szerelmes, s itt kezdődik „métier”-je - most már nem az. „Cela ne vaut pas la salade”⁷⁹¹ mondja, s élesen felnevet.

Látja, hogy olyanok közé jutott, kik ismerik életének még a filozófiáját is, s így - nem komédiázik velünk.

Két órát ül asztalunknál, e két óra alatt Aicard-ral folyton tanulmányozzuk - szánni akarván őt -, megkínózzuk, feltépjük minden régi sebét. S a szegény leány beszél, beszél, elmondja, hogy milyen keserű így az élet, mennyire undok, mennyire utálja, megveti a férfiakat - - - s ezt mind a legtermészetesebben, a legspontánabb módon mondja, félprimitív ösztönével kitalálva, hogy velünk szemben őszinte lehet -

Így beszél - - - egyszerre csak körülnéz, a „kávéház” kihalt, alig van ember, felnevet, s keserűen így kiált fel: „Fichtre, - - j'ai de nouveau raté mon affaire”⁷⁹².

Aztán hozzáteszi, hogy körülnéz a másik teremben, tán ott talál valakit, kivel businessst lehet tenni.

Alighogy kimegy, Aicard proponálja, hogy kárpótlásul kell valamit adnunk.

Visszajön - Aicard kihúzza a tárcájából egy kis fekete émail keresztet, s odanyújtja neki - - - „Voilà, c'est à vous, n'oubliez pas cette soirée passée avec nous -”⁷⁹³

S aztán hozzáteszi, hogy összeadunk neki, hogy pántlikát vehessen a keresztnek...

A leány megérti, majdnem sírva fakad - „*Jamais jamais je n'oublierai cela, on m'a si rarement parlé cette langue*”⁷⁹⁴ - s megcsókolja Aicard kezét. És énnekem a költő Aicard egy verse jutott eszembe:

*„On a faim; j'ai soupe. J'ai chaud; d'autres ont froid.
On meurt de froid, de faim, et la vie est un droit -
O vous tous qui chantez dans la lumière à table
Regardez cet absent: le pauvre lamentable!
Regardez l'ombre: elle est faite de désespoir!
Écoutez le silence: il est terrible et noir.”*⁷⁹⁵

Ez megmagyarázza a helyzetet, s meg Aicard-t magát.

Van valami egyéniségében abból, amit (az orosz írók apropójául) religion de la souffrance humaine-nek⁷⁹⁶ neveznek. Filozófiája sokkal mélyebb, mint a legtöbb modern francia költőé, s nemcsak az illegitim szerelem körül forog. Szélesebb kört foglal el és melegebb, érzőbb.

⁷⁹¹ nem éri meg a fáradságot

⁷⁹² Ejnye, már megint elmulasztottam az üzletet.

⁷⁹³ Ezt magának adom, hogy ne feledje ezt az estét, amit velünk töltött.

⁷⁹⁴ Soha, de soha nem fogom elfelejteni, olyan ritkán beszéltek velem így.

⁷⁹⁵ Éheznek; én vacsoráztam. Melegem van; mások fáznak.
Megfagynak, éhenhalnak, pedig joguk van az élethez...
Ti mindnyájan, kik az asztal körül a fényben énekeltek
Tekintetek arra ki nincs itt: a szegény szánalmasra!
Nézzétek az árnyat: kétségbeesésből szótték!
Hallgassátok a csendet: rettenetes és fekete.

⁷⁹⁶ az emberi szenvedés vallása

Nem egy északi fajból származó filozóf kétkedése, hanem egy keleti bölcs magányos üvöltése, amely megzavarja az éjszaka csendjét, mint a dervisek esti imái.

S míg minket Aicard-ral ez asszony nyomorúsága fekete spleennel tölt el, Berge mást lát benne. Hazaviszi - mi elkísérjük lakásába. Egypár pohár sherry - a leányban felébred a bacchánsnő, s kivált Aicard-t tünteti ki; s háláját a szegény szerencsétlen nem tudja mással kimutatni, mint hogy lihegő forró csókjaival elborítja - úgy, mint akárkit, ki az utcáról szedte fel.

Engem nem ért meg, azt hiszi, kigúnyolom, meghí magához, azt hiszi, azután, amit éreztetett velem, másképp fogom megcsókolhatni, mint a homlokán.

Azután felébred bennem a métier démona, experimentálni kezdek rajta: Vénusból fúria lesz, s majdnem beleharap arcomba, félig nevet, félig üvölt. Szemei mosolyognak, s ölni szeretnének, s a sous-t, amelyet kezébe nyomtam, messze dobja magától, s hörögve felnevet - - -

Most megint megsajnáltam, s végtelen szánalom fog el, bár az ilyen viviszekció az orvosnak jobban fáj még, mint az objektumnak.

Berge és - Vénusz egyedül maradnak.

Kint zúg az eső, Aicard kocsin hazavisz, $\frac{1}{2}$ 7 mire lefekszem.

Szerda, április 25-én.

Áthurcolkodom az Hôtel Foyot-ba, amely a Luxembourg-ral szemben van, e szálloda restaurant-ja a legjobb a Szajna ez oldalán. Ugyanazon a lépcsőn jutok szobámba, amelyen a chambre séparée-kba járnak. A szálloda publikuma igen artistikus.

Két piciny szobám van a második emeleten a Luxembourg-ra, angol piktoraimnak nagyon tetszik.

Enni velők fogok.

Ez az ebéd élénken emlékeztet Manette Salomon egyes lapjaira.

Egy hosszú, keskeny pièce, a falon átvonult artisták képei, kik vagy gyengéd figyelemből, vagy - adósságból hagyták itt remekeiket. Így az egyik Moreautól is egy arckép.

Egy különben egészen üres szoba, amelynek közepét éppencsak az asztal és egypár szék foglalja el - egyik oldalon egy nagy boltba nyílik, a másikon egy más keskeny couloirba, amelyen keresztül a konyhába jut az ember.

Alakok: két piktorom (Bunny és Elwes). Aztán egy amerikai szobrász: *Wuertz*, kinek atelier-je a ház földszintjén van. Nevezetessége, hogy egy nyelvet sem tud (ez kozmopolita nevezetesség), kicsiny, zömök ember, folyton manchester ruhába öltözve, beszél angolul és franciául, de mindkét nyelvet német kiejtéssel (szülei német eredetűek voltak), bár németül - nem tud.

A szalonban, az ideiben, három médaillont állított ki.

Mr. Saiss. Egy másik amerikai, ez azonban festő, s igen érdekes alak. Hosszú, göndör haj, amely ráborul fejére, s egész homlokát befödi, nagy, sötétkék szemek, igen nyílt tekintet. Finom, keskeny orr, tág, kerekre nyitott, meg-megrezgő orrlyukak. Kicsiny száj, szőke, Henri IV. bajusz és szakáll. Igen lassan, kimérten beszél, igen komolyan vesz mindent, vagyis inkább csakis arról beszél, amit komolyan vesz. Csupa érzés, meleg művészi kedély. Ennek van jövője - - - nem úgy, mint *Georges Graham*nek, ki velem szemben ül. Az előbbi

kezdetben tartózkodó, emez majd felfalja az embert. Az előbbi fel kell melegíteni, hogy beszélhessen az embernek, emezt - - jaj, csak el lehetne ojtani.

Graham típusa a felületes tolakodó sznobnak. Mézédés velem, ölelget, el van ragadtatva, hogy ide jövök most ebédelni, s amellet oly hideg, mint egy darab jég. Mindez azért, mert azt reményli, őt is bemutatom egypár helyen, mint Bunnyt és Elwest.

Nagy számárnak tarthat, hogy „vastagon felkent” bókjaival akar megnyerni magának. Mais passons⁷⁹⁷ -

[*Üresen maradt*] egy francia festő, veres haj és bajusz, horgas orr, hideg és - illetlen. Mint a francia mindig, ha angol modort vesz fel. Az igaz, hogy minálunk sem képzelik el a sans gène-t és sans façon-t⁷⁹⁸ gorombáskodás nélkül.

Bennet francia szobrász - - - comme tout le monde.⁷⁹⁹

[*Üresen maradt*] angol festő - Ruskin protégé-je, kinek pár művét illusztrálta már. Angol típusú - Krisztus-fej.

Ezek a rendes férfilátogatók - a nők: modellek.

Így habituée-k: *Victoria*, ki szintén a házban lakik, a negyediken. Egyike a ritka női modelleknek, kik megtartották nőies kedélyüket. Csupa kedély, jókedv - olyan, mint egy víg, egyszerű gyermek.

Bolondozik mindenkivel, nincs megsértve, ha bántják, visszafelel, s nevet tovább.

Aztán meg arcán nem látszik meg qu'elle pose pour l'académie.⁸⁰⁰ Finom, keskeny, egyenes orr, két mélykék szem, fekete haj, fekete szemöldök, rózsás arc, ha nevet, gyönyörű fogsor - - s annyiszor nevet.

Milyen más barátnője: *Marie Louise*! Kondor fekete haj, homlokán olyanféleképpen feltűrve, mint a fekete pudliknak szokott lenni. Ennek is kék a szeme s fekete a szemöldöke, de milyen irtóztató kifejezésűek szemei. Ezen látszik, hogy a szerelem megutáltatta vele a férfinemet, s most már csak ellenségét, ki pár nap múlva otthagyja, látja párjában.

Csúcsos, előreálló ajkak, majomszerű, előreálló állkapcsok.

Végtelenül canaille.

A harmadik modell, ki bejár: *Nini*, az egyik Moreau maîtresse-e.

Bonne fille, keveset beszél, félénk, nem tudom, mitől fél - - de szeretem, hogy fél, bár ez veszedelmesebb, mint a másik marakodása.

Voilà l'aspect général.⁸⁰¹

Igen élénk ebéd, kezdetén művészi disputák - - Bouguereau, Puvis de Chavannes stb., stb., majd a szerelemre megy át a konverzáció, az asszonyok belévegyülnek, a desszertnél nevetés, csókok, lárma à tout casser - majd 8-kor ijedt „ah”-ok, - c'est déjà l'heure!⁸⁰², s a társaság hirtelen szétoszlik, s mindegyik megy dolgára: legyen az munka vagy szerelem!

⁷⁹⁷ De hagyjuk

⁷⁹⁸ fesztelenséget és szókimondást

⁷⁹⁹ olyan, mint mindenki

⁸⁰⁰ hogy aktot ül

⁸⁰¹ Ez az általános kép.

⁸⁰² ilyen késő van!

Valóban más hangulat, mint az Hôtel du Palais angol eleganciájú és vasúti kupé illatú table d'hôte-ja, amelynek banalitása annyi hónapon át ölt.

Este Alastairral és Bunnyvel *Caldwell* amerikai festő új atelier-jének crémaillère-jén.⁸⁰³ Ez a fête lehetett volna igen mulatságos is, ha mondénnek helyett modelleket hívott volna meg.

Így se hús, se hal nem volt. A koncert alatt egypár japáni lampion meggyullad - mily érdekes lett volna, ha lángot vet az atelier - quelque chose que je n'ai pas vu encore.⁸⁰⁴

Csütörtök, ápril 26-án.

Villásreggeli Lady *Alexander Gordon Lenox*nál. Igen érdekes mindaz, amit a franciákról mond. Igen nevetségesnek tartja a francia nevelést.

Ő fiát egészen szabadon hagyja, tehet, amit akar. Csak azt az egyet kötötte ki, hogy nála lakjon: minden héten összegyűlnek fiának barátai nála, ebéd után aztán lemehetnek hozzá - - - s mulathatnak kedvük szerint.

Mikor itt járt Párizsban, együtt mentek minden kis színházba, voltak pár café chantantban, mi mindenesetre jobb, mintha fia egyedül s az ő beleegyezése nélkül ment volna.

De ezt a genre nevelést a franciák nem bírják megérteni. Furcsa példát mond, Sir August Paget fia, 12 éves korában, egy barátja társaságában, ki nem volt idősebb, mint ő, átutazott Párizson egyedül. S egy szállodába szálltak. A szállodatulajdonos azt hitte, megszöktek szüleiktől, és - elfogatta őket. Csak a nagykövet közbenjárására bocsátották őket szabadon; nem bírva elképzelni, hogy két 12 éves fiú így magában utazhasson.

Aztán a francia grande dame-okról beszélt, kiknek modorát szintén nevetségesnek tartja, kik mintegy modorukkal akarják kifejezni, hogy kik, s egy percig sem felejtik el, hogy fényesebb nevet viselnek, mint akármelyik közönséges halandó.

Duchesse de Maillé, kedves cousine-ja, minden mozdulatában benne van, hogy ő valóban duchesse de Maillé!

Ez a megjegyzés igen találó. Lady Alexandertől ctesse Diane-hoz, kinél mlle de Seymiers-t és gyámját találok, kiket nem láttam madame de Seymiers halála óta.

Persze folyton halálról, temetés- és - végrendeletről van szó. Önkénytelenül Jablonowskára jó a szó, ctesse Diane kérdezősködik, hogy van.

„Mais Madame, elle est morte ce matin”⁸⁰⁵ - felelt a gyám közönyös hangon.

Meghalt!

Meghalt, magával víve minden gondját, szomorúságát, s megmentve önmagát halála által. Mert szegény asszony nem fért a százada keretébe, igen romantikus volt, s így az egész históriában inkább nevetséges szerepet játszott volna - ha halála által tragikussá nem teszi e történetet.

Pár percig elhallgattunk - - -

⁸⁰³ házavató ünnepségén

⁸⁰⁴ ilyet még úgysem láttam

⁸⁰⁵ De Asszonyom, hiszen meghalt, ma reggel

Aztán a konverzáció fonala ismét fel lett véve, a párizsi még ezt is megszokta, annyi ismerőse van, hogy mindennap eltemet egyet - s így ez a szenzáció sem új.

A pár pillanatnyi konvencionális csend után ctesse Diane kérdezősködni kezdett a hagyatékról, mit hagyott, mennyit, van-e végrendelet etc., etc.

Én - elbúcsúztam.

Egyenesen a halottas házhoz hajtatok. Ma reggel halt meg, szívszélhűdés érte, pedig Potin azt mondta, semmi veszély. Oh az orvosok - voilà une espèce.⁸⁰⁶

Potin Párizs legelső orvosa, 100 frank egy látogatás.

A Champs Élysées-ről gyalog a városba - előttem a hullámozó, fényes út, melyen egész Párizs, a robogó fényes ekvipázsok, a tarka toalettek, a boldog, végtelenül boldog - vagy legalább annak látszó Párizs, s amott az a szegény asszony, ki úgy szerette e várost, minden aranyfüstjével együtt - halva.

S e fénylő, rózsás tömeg minden egyes tagja csakúgy meg fog halni egyszer, mint az a szegény koldus ott az út szélén - - -

Vajon megvigasztalja-e ennek a tudata azt a szerencsétlent?

¹/₂ 7-kor a Café de Paris-ba, Jean Aicard vár ott reám, vele a Grand Café-ba, hol ebédelünk cigánymuzsika mellett. Patikárius Ferkó elragadóan játszik, elhúzza összes nótáimat (pedig van egynéhány).

Aicard-t annyira elragadja a zene, hogy - verselni kezd.

Rémítő gyorsaságban, félig lázban ír egy költeményt - serceg a toll, pattog a húr. Én magam pedig úgy el vagyok ázva a zenétől, hogy alig eszmélek.

A költő, bevégezve költeményét, felolvassa - - - az opus a pillanat hangulatát fejezi ki: távoli, álomszerű országokról szól, hová a zene hatalma visz, amely idegenszerű, titokzatos szerelemről beszél - aztán a virágok elhervadnak, a dal elhangzik - a szerelemnek vége, a szerelemmel elhal a szerelmespár is, s most ott fekszenek *külön* azok, kik egy élet folyamán együtt reméltek, bíztak, szerettek, a hideg, a nyirkos föld ölén. -

Az utolsó szó s hang elhangzik, egy heves mozdulat, s az asztalon álló égő szivargyújtó lámpa feldől - az égő borszesz végigfolyik Aicard ruháján, hármunk előtt tűztenger, a zene elhallgat, a pincérek összeszaladnak - Aicard felugrik, félreáll, s ojtani igyekszik - önmagát.

Én pedig, meg a pincérek (mint az ilyen esetekben mindig) a márványasztalnak esünk, s igyekszünk ott elnyomni a lobogó borszeszlángot.

Végre itt is, ott is vége a tűznek, s csak akkor, midőn visszaülünk helyünkre, jutunk tudatára annak, hogy tulajdonképp veszedelemben forgott a poéta - kinek szerencséire sima frakk-nadrágja lévén, nem vetett lobot, ha rám dől, az én bolyhos angol ruhámra - elégek.

Pár percnyi hallgatás után a poéta szólalt meg: „Du reste, il fallait qu’ après toute nos sensations éprouvées, ce moment arrive!”⁸⁰⁷

10-ig a Grand Café-ban várjuk Berge-et, ki nem érkezik.

⁸⁰⁶ micsoda népség

⁸⁰⁷ Egyébként, mindazok után, amit átéltünk, ennek a percnak is el kellett jönnie!

Innen át a mi oldalunkra a Szajna bal partjára. Séta a blv. St. Michelen - - - Aicard verseket mond. Mellettünk a félhomályban szerelmespárok suhannak el, ez, ez a Luxembourg környéke Párizs szíve, itt még létezik szerelem.

Az elegáns városnegyedek banálisak, fagyosak, nincs idejük a mondéneknak érezni, a boulevard-okon a szerelem: vásár.

Csak a Quartier Latinben érzik az élet lüktetése.

Fel az Observatoire-ig, a gesztenyefák, orgonabokrok virágai illatoznak, itt-ott egy magányos fülemile dalol, messziről-messziről hazatérő tanulók elhaló kórusa hallatszik, majd befordulva a rue N. D. des Champs-ba, az is elhangzik, s csendes lesz minden.

Lassan felfelé ballagunk az utcán, szótlanul, les paroles étant coupés par les sentiments.⁸⁰⁸

A rue de Chevreuse-ig eljutunk, amely már csak pár lépésnyire van Aicard lakásától, s a bld. Montparnasse-ra visz.

A majdnem sötét utca alján egy piciny, ide-oda lengő árny bontakozik ki a félhomályból, majd formát nyer: une passante solitaire.

Moi: „Est-ce vous Victoria?” - kérdem önkénytelenül.

L'inconnue: „Non, ce n'est pas moi.”

Aicard: „Voulez-vous monter avec nous chez moi, et prendre une verre de champagne?”

Elle: „Je veux bien.”⁸⁰⁹

Ezalatt odaér hozzánk, a gázlámpa kivilágítja tetőtől talpig. Fekete, hegyes kalap, fekete, földig érő bársony köpeny, fekete szem, piros ajkak, tej- és vér tónus.

Felbotorkálunk a lépcsőn. Aicard lámpát gyújt, s aztán meggyújtja a csillár összes gyertyáit (délvidéki lévén, szereti a világosságot).

Dialogue.

Aicard: Voulez-vous ôter votre chapeau.⁸¹⁰

Elle: Je veux bien (leveszi).

Moi: Si vous vous débarrassiez de votre mantille.

Elle: Si vous voulez (leveti)⁸¹¹

⁸⁰⁸ érzelmeink elnyomják szavainkat

⁸⁰⁹ egy magányos nőalak.

Én: Ön az, Viktória?...

Az ismeretlen nő: Nem, nem én vagyok.

Aicard: Feljönne velünk a lakásomra, egy pohár pezsgőre?

A nő: Szívesen.

⁸¹⁰ *Aicard:* Levenné a kalapját?

⁸¹¹ *A nő:* Szívesen.

Én: Mi lenne, ha levetné a köpenykéjét?

A nő: Ha úgy tetszik.

S íme most ott áll előttünk fraise écrasé és halványkék rokokó brokát kosztümben - mintha csak az alkóvjá függönyeibe öltözött volna.

Aicard: Voulez-vous une cigarette.

Elle: J'adore ça - je suis espagnole.

Moi: - - - de la place Clichy?

Elle: (komolyan) Non, Monsieur, de Séville.

Aicard: Couchons-nous - on aura place sur ce canapé.⁸¹²

(Az óriási díványra mutat, amelyen valóban öt - pár - elférne.)

Elle: Je veux bien (lefekszik, odafekteti fejét a dívány szélére, bodros füstöt ereszt; elhallgat).⁸¹³

Egypár pohár pezsgő után megered a nyelve. Elmondja, hogy így feküdni és semmit sem tenni szeret legjobban a világon.

A neve *Ancrelita*, foglalkozása modell, most semmi dolga és szabad.

Tegnapelőtt még egy festővel lakott: de oly furcsa eset történt vele - - - de oly furcsa.

„Si vous le raconteriez.”⁸¹⁴

Elle: Je veux bien - elmondja, hogy a múltkor este fáradtan hazaérkezik 6-kor - A piktor csak 12-re várta, mert azt hitte „ül” valamelyik atelier-ben.

Mondom, hazaérkezik, halkan lefekve - elalszik. Egyszerre csak 8 felé felnyílik az ajtó, s két asszony lépett be rajta. Odamennek a büféhez (mint olyanok, kik tudják a járást), kiszedik a chartreuse-ös üvegeket, s con amore iddogálni kezdenek.

Ancrelita pár percig bámulva néz rájuk - majd felül ágyában, s megszólítja őket: „Vouz attendez ms. X?”⁸¹⁵

A két leány nagy zavarba jő, s bevallják, hogy valóban igen; de csak beszélgetni jöttek hozzá, tőle kapták a kulcsot, azt hitték, hogy szabad - de miután látják, hogy nem az, elmennek.

Ancrelita kifejti, hogy ellenkezőleg, meg kell őt várniok - s hogy ne fáradjanak el a várásban, megkínálja őket ágyával - feküdjenek mellé. Az ágy széles - s így kényelmesebben lehet beszélgetni.

A két asszony követi tanácsát, s egy félóra múlva, midőn a „monsieur” hazaérkezik, ott találja a három asszonyt a legjobb békességben végignyúlva.

⁸¹² *Aicard:* Akar egy cigarettát?

A nő: Azt imádom... spanyol vagyok.

Én: A place Clichy-ről?

A nő: (komolyan) Nem uram, Sevillából.

Aicard: Feküdjünk le... van itt elég hely a díványon.

⁸¹³ Helyes, szívesen.

⁸¹⁴ Mi lenne, ha elmesélné?

⁸¹⁵ X. urat várják?

Őt összeszidják, Ancrelita kifejti neki, hogy nem érdemes hozzá járni, ezentúl ha látni akarja, jöjjön lakására.

S így - most félig-meddig szabad.

Különben kifejti, hogy a szerelem nagyon untatja, a legkényelmesebb s legjobb dolog a világon így heverni, álmodva álmodozni s cigarettázni mellé.

Valóban nem találhattunk volna érdekesebb antitézist a múltkori orosz asszony után, ki csupa imprévu élet, szellem volt.

Még egypár „je veux bien”, még egypár pohár pezsgő, s nekiindulunk az éjszakának. Én elkísérem a rue Gay Lussac sarkáig, gyengéd kézszorítás - búcsú egy élet folyamára.

Péntek, április 27-én.

Reggel egy percre Aicard-nál, ki még az ágyban. Spleenes hangulat, Aicard rémségesen keserű verseket írt az éjjel, felolvassa, én némán, bambán hallgatom.

A „L'amour et la mort” ciklusból - - - Délután a pasztellistáknál Mease, kit két esztendeje, hogy nem láttam.

Este egy fél óráig ctesse Diane-nál, hol az egész szalon a mi tegnap éjszakai kalandjainkról beszél, s miután ez engem egy cseppet sem érdekel (hiszen átéltem már) (!), elmegyek.

11-kor baronne Gourgaud báljára. Haute gomme. Igen fényes nagy appartement.

Gyönyörű lépcsőház, fehér, arany, bordó és tükrök.

Igen sokan: a Fitz-Jamesok, Canrobert-ek, Morny, Ganay, Pourtalések etc., etc.

Alighogy belépek, egy dáma ragad karon, és - bemutatja magát nékem. Olga de la Grenet - madame Jameson barátnője. Egyik tagja a princesse Brancovan, Fitz-James, Bibesco-Jameson colonie musicale-nak.

Meghi anyjához, én, ki már a legtöbb embertől elbúcsúztam - elfogadom. - Mily örömség.

Első négyes, ctesse Fitz-Jamesszel felmegyünk a második emeletre, s ülve táncoljuk. Philosophie mondaine.

Ugyanaz a téma miss Wilbyvel, ugyanezen a kanapén (a második négyes alatt) és mlle Claire de Canrobert-rel a cotillon előtt - ez utóbbival cotillon.

A nagyvilágot csak az asszony érti meg igazán, a félszint meglátni csak finomult individuum képes.

Szombat, április 28-án.

A szegény Jablonowska beszentelése. Bunnyvel és Cary Elwes-zel megyünk, Saint Honoré Eylau templomban a mise, ugyanott, hol négy hónap előtt Maurice esküdött örök hűséget Terkának. Fekete posztóval borított templom, mindenfelé a Jablonowskyak nagy családi címerei.

Az első padban elől Maurice, mellette ms. Richard, a másik oldalon Terka - és a többi család: székek üresen. On ne voulait s'exposer trop -⁸¹⁶

Én természetesen Maurice mögé ülök. Legalább annyival tartoztam a szegény hercegnőnek.

A templomban sokan, Tony Robert Fleury, Julian, Pongrácz Nina, ctesse de Béthune, ctesse Diane (ki bátor, mint mindig).

A templomban selyemruhák frufruja, félhangon pletykák, amott Hardité virággal gomblyukában - tán innen a versenyre készül.

Furcsa, hogy az esküvőkön rendesen komolyabb jellege van a templomnak, mint a beszerteléseken.

Az igaz, hogy ott a szenvedés kezdete, itt a szenvedés vége érzik.

Gyönyörű zene, óriási ceremónia, valami húsz pap, ceremonienmeister, rémítő sok virág, óriási nép a templom előtt - pár sor a Figaróban - és a koporsó örökre bezárult.

S annyi tűzből oly kevés hamu maradt.

Ki élt annyit, mint ez a szegény asszony, s Párizsban úgy elfelejtik holnap, mintha nem is létezett volna.

Az élet rövid, aki meghalt, azt el kell felejteni - ez a princípium - mert különben elkeseríti emlékével a rövid, az eliramló életet.

Vége a ceremóniának - egymás után vetünk keresztet koporsója felett. Requiescat in pace. A fekete ruhákba öltözött menet kivonul, a templom hajójának közepén Maurice az egyik, Terka a másik oldalon fogadják a kondolenciákat.

Egy kézzsorítás - - - fent az orgona a cisz-moll szonáta adagióját játssza - aztán ez is elhangzik. Kint a templom előtt napfény, virágok, madárdal. Az egyik oldalon az elhunyt egyik legjobb barátnője, ctesse de Béthune, ki zokogva, talpig feketében, melegen viszonozza kézzsorításomat, s könnyzápor között figyelmeztet - hogy azért ma este fogadni fog - - otthon lesz.

Mily semmis az élet, mily kevés nyomot hagy, mily semmis a halál - hogy az életet nem bírja megaranyozni.

Valóban nem érdemes a fáradságért - - miért, de miért meghalni?

Undor fogott el - de nemcsak engem, de két angol piktoromat is - látva Harditét, ki cabriolet-jére felkapaszkodik, s a Bois felé robog, madame de Béthune-t, ki előszedte carnet-ját, beleveti magát kocsijába, s elkezdi látogatásainak aktusát, látva mind e majmokat, kik a hercegnő szalonjaiban forogtak - - - s kik oly kevésbé voltak a pillanat tudatában, hogy még e percben is majmoknak tűntek fel.

Némán ballagunk be a városba, a Café de la Paix előtt *Christ G. Mease* vár reánk.

Christ Mease - egyike a zürichieknek. Ő kémiát tanult akkor - ma festő.

Azt hiszem, egymást rontottuk e séjour alatt.

Magas, hat lábnál magasabb fiú. Méla, kék szemek, felhúzódott szemhéjak (mint a legtöbb festőnél), markírozott profil, hosszú, vereses szőke haj és bajusz.

⁸¹⁶ Az emberek nemigen akarják mutogatni magukat.

Igen lassú mozgás, igen kevés szó. Látszólag fagyos - pedig csupa érzés. Utoljára két és fél esztendeje Londonban láttam, azóta azonban utaink mind párhuzamosan futottak.

Szeretnénk beszélni sok mindenről, dehát a Café de la Paix-ben hogy lehetne? S így, miután banalitásokról mi ketten ebben a percben nem beszélhetünk, némán ülünk egymással szemben, s ez a hallgatás beszél arról, amit a szó el nem mondhat.

Ebéd *Lady Alexander Gordon Lenox*szal és *Elisabeth Balshe*-sal Kéfournál. Igen nagy animó, a chambre séparée-k hangulata platonikusan.

Ebéd után a dámákkal a Chat noir-ba, Fragerolles érdekes, mint mindig. A sziluettek már untatnak.

Vasárnap, ápril 29-én.

St. Germain-ben Alastair Cary Elwes és Rupert Bunnyvel.

Bűbájos tavaszi nap, on se couche sur l'herbe, puis - on rêve.⁸¹⁷ Tervek - Florence -

Az erdőben Aicard „Les heures de l'amour”-jából olvasunk.

Hétfő.

Kedd, május elsején.

Reggel Aicard-nál, pár, e napokban írt versét olvassa fel, azt veszem észre, hogy asszimilálódik hozzám, vajon vettem-e én is fel valamit egyéniségéből?

Bár ez nem lehet ártalmas egyikünkre sem, mert a formánk különböző.

V. r. u. Bunnynek és Elwesnek ülök, kik arcképet festik, abban a pózban, amint e jegyzeteimet írom.

Este ebéd *Pierre de Coubertin*nél könyve tiszteletére, amelyet az angol nevelésről írt, s amely ma jelent meg.

Ott a háziakon kívül még ct. Bégouin (a Débats fiatal gárdájának másik tagja), egy Lucinges herceg, s még néhány Faubourg St. Germain-i fiatalember (cte de Tèle stb.).

Ebéd alatt főleg arról van szó, hogy milyen furcsa az, hogy ma az írók legalábbis két nemzetre kell hogy támaszkodjanak, s rendesen két nemzet szellemét képviselik. Így a három jelenlevő „irodalmár” különösen bevilágítja e tézist. Coubertin: angol-francia, Bégouin: német-francia, jómagam: magyar-francia.

Mesterünk: Taine anglo-francia, - többi tanítványai: Bourget: anglo-francia, Vogüé: orosz-francia, James: francia-angol, Brandès: dán-francia stb., stb.

Az ebéd is egészen angol, angol menü, pudding à la Oxford, „cake à la jubilé”⁸¹⁸ etc.

Pierre fontoskodó arccal csinálja az honneuröket.

⁸¹⁷ az ember lehever a fűre, aztán - álmodik.

⁸¹⁸ ünnepi torta

11-kor hazafelé ballagok, útközben majdnem a szállodám előtt cte *Ostrorog*gal és *Guillaume de Gayffyer*-vel találkozom. Ostrorog meghí magához teára, pourquoi pas? annál is inkább, miután szomszédom.

Csinos kis garçon appartement.

A modernekről beszélünk, Ostrorog egészen Goncourt tanítvány, minden hibájával a mesternek.

Különben ő is a nagy kozmopolita iskolához számítja magát, lengyel születésű, Angliában nevelkedett, Párizsban él, franciául ír, Angliából csakis a sznobizmus ragadt rá. Egy fél óráig arról folyik a vita, hogy van-e neki joga a particule-re; s a legkomolyabb képpel -

Igyekszem megnyugtatni, s ezért igen hálás.

Szerda, május 2-án.

Ülök a piktoroknak, a képek haladnak. Elwes (eddig) egyéniségemet jobban eltalálta, mint Bunny, de Bunny képének technikája sokkal nagyobb.

Festés közben érkezik - Bunny nővére mrs. [*Üresen maradt*] férjével és két kisgyermekével. Igen ladylike. Telivér.

3-kor *Olga de la Grenet*-hez. Ez a mad. Dubois egyik tanítványa és a Brancovan-Fitz-James-Jameson dilettáns pianista társaság kültagja. Kültagja, mondom, mert mindent elkövet, hogy intim legyen velük. Nem nagy sikerrel.

Olgának hívják, mert az anyja orosz eredetű.

Avenue d'Antin-en laknak, első emelet, egy nagy előszoba s nagy szalon. L'élégance pauvre, luxe faux.⁸¹⁹

Ebből az intériurból látom már egyéniségét: à quoi bon être? - Paraître, paraître.⁸²⁰

Igen nervózus, az a nervozitás, amely a bizonytalan és non assise pozíciókkal jár mindig együtt. Többet beszél, mint gondol.

Különben jól játszik, a középszerű felett.

Tőle madame Jamesonhoz (hogy a dilettantizmus foglaljon le egész napra). Nála ritka élvezet vár reám: princesse Brancovan és sógornője, princesse Bibesco, Párizs két legkiválóbb dilettáns zongorajátzósnője, kikkel és madame ?-el nyolc kézre eljátsszák Beethoven kilencedik szimfóniáját.

Princesse Brancovan. Kicsiny, erős asszony. Szőke haj, elég finom profil, kis kezek. Semmi race, sógornője, *Bibesco hercegnő* kicsiny, száraz, ideges asszonyka, sárgás teint, fekete-sárga.

A szimfónia után (amely mint a nyolc kézre játszott darabok mindig, igen hidegen hagyott) egyenkint játszanak. Előbb Bibesco egy Chopin-impromptu, roppant tudománnyal, néha idegesen, de semmi érzéssel; irtóztató handabandával kísérve játékát.

⁸¹⁹ Szegényes elegancia, hamis csillogás.

⁸²⁰ Mire jó a lét? - Feltűnni, szerepelni.

Utána princesse Brancovan (egy félórai könyörgés után) enged kérésünknek, s (állítólag) nagy gyásza óta (férje halt meg két hónap előtt) először játszik megint.

Két Chopin-mazurkát, egy nocturne-t és egy Mozart-darabot adva elő. Igen artista és igen komédiás egyszerre. Nagy érzés, nagy tudomány - hanem milyen pantomime! Nem lehet ránézni.

A párizsi világban „piano-ambulant”⁸²¹-nak nevezik. A nevetséges epitetont valószínűleg a darabjaival járó némajátéka által szerezte.

Mindenesetre érdekes játék, igen kevés azoknak a száma, kik Chopint és Mozartot egyenlő erővel játsszák.

Este *Bunny* és *Elwes*-zel az Edenbe, Angot-t adják a két csillaggal: Judic és Granier-vel. Igen közepszerű előadás, a színház túlságos nagy arra, hogy operetteket játsz hassanak benne, a nüanszokból nem látszik semmi, s a két díva gyenge hangja elhangzik. Untam magamat.

Csütörtök, május 3-án.

Délután ülök a két piktornak. Tea náluk, ott két angol festő: Bleuner és Birkenzuth, az utóbbinak igen kellemes a hangja, egypár Schumann-dalt énekel.

Később Mease érkezik, ki keveset beszél. Szeretnék vele egyszer egyedül lenni, de hát sem nekem, sem neki nincs ideje.

Este $\frac{1}{2}$ 9-től $\frac{1}{2}$ 11-ig *Haraucourt*-nál tea. Ott igen sokan: *Agache* (a festő), *Emil Michelet*, *Jaques Meyer*, *Georges Lorin* stb., stb. Várják *Benjamin Constant*-t és *Félicien Rops*-ot is, de addig, míg én ott vagyok, nem jönnek.

Haraucourt-nak a rue Gay Lussacban van igen csinos lakása, hol ma voltam először nála, mert eddig mindig hivatalában kerestem fel.

Egy elég nagy szalon, melynek fala tele képpel, egypár igen érdekes vászon, így *Benjamin Constant*-tól, *Besnard*-tól, *Agache*-tól. A hálósoba nagy tükrén une collection de gorge féminine.⁸²² Vagy 70 fotográfia.

Tel maître - tel maison.⁸²³

Haraucourt oldalán maîtresse-e, csinos, igen érdekes fejű leány, kinek arcképét már a *Besnard*-kiállításon láttam is a pasztellistáknál.

Haraucourt megmutatja nekem és *Agache*-nak *Rops*-gyűjteményét. Bámulatos euforte-ok, a legszebbek, a legérdekesebbek, amelyeket valaha láttam. Bámulatos erő, fantázia, és amellet olyan gondolatmélység, hogy mellette egy *Doré* opusai közönségesnek, limonádézűnek tűnnek fel.

Igen érdekes az „Ördög” legendája, és „meztelen tanulmányai”.

⁸²¹ két lábon járó zongora

⁸²² női kebelgyűjtemény

⁸²³ Amilyen a gazda - olyan a háza.

Haraucourt-tól Munkácsyékhoz. Bál. Csárdás *Munkácsynéval* és *Marianne Chaplin*nel. Megismerkedem *Anatole France*-szal, illetőleg felújítom az ismeretséget, mert már három esztendeje találkoztam vele a *Cazalisoknál*.

Írtam néki a „Szemle” érdekében, hogy engedje meg a „*Livre de mon ami*” fordítását - ingyen. Beleegyezik - ha kiadója is megadja az engedélyt, ami különben csak akkor szükséges, ha könyv alakban is megjelenik az opus.

Péntek, május 4-én.

Reggel Mease-zel a Szalonban. Általános benyomás: *Puvis de Chavannes* hatása a legmodernebbek képein. Új irány nincs (*Besnard* nem állított ki). A mesterek ismétlik magukat, így Henner, Lhermitte és Breton jóformán csak régibb képeik kópiáit küldték.

Új tehetségek: Callot, Reid (angol misztikus iskola, *Puvis* hatása alatt).

Bunny igen jól csügg, képe nyer a kiállításban, mindenkinek feltűnik.

Mease-zel és a szerencsétlen *Adamsonnal* reggeli.

Ebédig ülök a piktoroknak.

Ebéd után előkészüldések ctesse Diane jelmezbájlára. Én mint mártír primitív megyek.

Felmegyünk az atelier-be, *Victoria* segít az öltözésben. Majd egy óráig tart, míg bevarr kosztümömbe.

S most ott állok, arannyal áttört fátyollal fejemen, amelyet aranypántlika tart fenn, földig érő arab burnuszban, amely nagy festői redőkben hull alá. A burnusz alatt áttetsző, arannyal kihímzett fátyoling. Kezeimen két láncsal összekötött aranykarperec, lábaimon két primitív, nehézkes szandál, egyik kezemben egy hosszú szárú nárcisz, amelyet à la *Puvis de Chavannes* mozdulattal tartok.

Járni persze jelmezemben alig tudok - de hát ez a stílusomban van. Szandálomat hüvelykujjammal, kosztümömet vállaimmal tartom, csak itt-ott erősíti meg „élet”veszélyes déshabillémet *Victoria* egy öltéssel.

Elwes gyönyörű régi japáni kosztümbe, álarccal fején - nekiindulunk az atelier-ből levezető kanyargó csigalépcsőn. Elöl *Victoria* egy fer forgé⁸²⁴ gyertyatartóval, utána én, leghátul *Elwes*, nekem minden lépésnél leesik szandálom lábamról. Úgyhogy a két emeletet egy negyed óráig tart - „dégringoler”.⁸²⁵ Folytonos nevetés, *Victoria* majd meghal a kacagástól.

Végre a kocsiban - - -

Mindkettőnk kosztümje nagyon tetszik. Ctesse Diane mint egyiptomi kártyavető nő várja vendégeit az ajtónál. Pár igen szép kosztüm, így egy római szenátor (egy amerikai festő, kit ugyane kosztümbe a *Julian* bálon láttam).

Madame X két leányával kék empire s egy reneszánsz. *Madame de Sireufle* unokahúga orosz eredeti jelmezben. A poéták majd mind manteau vénitienben jöttek. *Madame d’Osmond* és leánya *Louis XV.* kosztümbe stb., stb.

⁸²⁴ kovácsoltvas

⁸²⁵ legurulni

12 óra felé feltárul az ajtó s három leálcázott „espagnolle” ront be táncolva, énekelve, gitárt pengetve. Mindenki rémülten kérdi, hogy vajon az „Ernestine”-ek megsaporodtak. Mert *két* maszkban őket ismerjük fel, de hát ki a harmadik?

A harmadik egy ismeretlen leány, ctesse Diane szerint Mongolfieri unokahúga, ki elmondja nekünk Elwes-zel, mennyit szenvedett a két „Ernestine”-től, kikkel jött, azt találták, rosszul van felöltözve, hogy fog majd itt megjelenni mind e fényes kosztümök közepette. Aztán a mère Ernestine kifejtette, hogy megöli, ha hamisan énekel.

Persze, *így* hamisan énekelt. Roppant naiv, kedves leány.

Aicard tizenkét óra felé érkezik, mint Landrin, egy Bastien-Lepage által Amerikából hozott jelmezben.

Igen jól áll sötét hajához, szakállához e vad, barbár ruha.

Vagy négy-öt asszonnyal és *Aicard*-ral egy kis szalonba vonulunk, ahol olyan jellegű konverzáció qui aurait fait rougir des marins.⁸²⁶

Én egy nagy virágvázában nárciszokat fedezek fel - kiosztom (persze primitív mozdulattal) a hölgyek között.

A mártír fehér virágaival sétál most mindenki.

Cotillon - - - reggel ötkor nagy vacsora. Az ultra intimek mind egy asztalnál, amelyet a Grófné presideált. *Aicard* verseket mond - Elwesnek névralgiája.

Reggel öt óra, mire hazafelé indulunk. Elwes-zel, *Aicard*-ral *Aicard*-hoz, hol feketekávézunk. Reggel nyolckor *gyalog* megyünk haza jelmezeinkben Elwes-zel. S a rue N. D. des Champs-ban ez fel sem tűnik. Jellemző a városnegyedre.

Szombat, máj. 5.

Este 9-ig alszom. 9-kor felkelek ctesse Béthune-hez teára. Óriási névralgia, belépve a szalonba, úgy érzem, minden megfordult velem, a parfümök s a zene elundorít. Egy hátulsó ajtón megugrom haza, lefekszem, s alszom másnap reggeli hatig.

Vasárnap, május 6-án.

Reggel 10-kor *Elwes*- és *Bunny*vel Fontenay les Roses-ba. Egy fa tetejében ebéd - les arbres Robinson. Messziről kuplékat, nevetést - és számárordítást hoz a tavaszi szellő. Nagy séta - széles à la Besnard tájképek. Leülünk az erdőben, s verseket olvasunk. En un mot très stylisés.⁸²⁷

Este ebéd otthon, a modellek (Marie Louise és Victoria) az öngyilkosságról filozofálnak, érzik szavaikból, hogy már mindegyik gondolt rá.

⁸²⁶ a beszélgetés olyan, hogy matrózok is belepirulnának.

⁸²⁷ Egyszóval minden nagyon stílusos.

Aztán a szerelemről van szó. Marie Louise úgy szeret, mint egy hiéna, Victoria, mint egy veréb. Milyen kevés asszony szeret nőiesen - miért? Pedig csakis a nőiesség szeretett meg - legalább azt hiszem.

Innen az orosz templomba, hol azt hittem, énekes éjjeli mise lesz, nem volt - mert tegnap volt. Pedig itt az egész orosz kolóniától el akartam búcsúzni.

Éjjel nagy séta - par des bouille-bouilles. La débauche éternelle et ennuyeuse.⁸²⁸

Nehéz, fáradt álom utána.

Hétfő, máj. 7-én.

Bunnyvel Szalonba. Aztán *Lady Alexandre Gordon Lenox*nál. Estére meghí, nem fogadom el, fáradt vagyok. Miss *Balshe* nővére meghalt Amerikában.

Másnap utaznak vissza Londonba.

Este *Antokolszkijnál*, ki szemrehányásokkal illet, hogy oly rég nem voltam náluk. *Antokolszkijné* azóta nagybeteg is volt.

Antokolszkij a M. Sz. orosz fordításáról beszél, dicséri nagyon, tetszik neki, júliusban, ha hazamegy, elviszi magával, s eszközölni fogja kiadatását.

11-kor *Baronne de Bertaugny* báljára. Fbg. St. Germain, rue de Grenelle. Irtóztató sokan, úgy-hogy még a lépcsőházban is alig lehet mozogni. Ott a *Thuryek*, *ctesse de Bélizal*, *vicomtesse de Kerturé* leányaikkal, *Noël Goldsmith* stb., stb. Egy óráig tolongok a legnagyobb hőségben, aztán megugrok.

S ha az ember meggondolja, hogy vannak emberek, kik egész életökben egyebet sem csinálnak, mint ilyen estélyekbe járnak.

Szent egyszerűség!

Kedd, 8. május.

Alastairral madame Jamesonhoz, ki azonban kivételesen nem fogad. *Rotschildné* matinéján. Sétálni a *Batignolles-on*. *Ctesse Diane*-nál.

Este *Huysmans*nál, de csak igen rövid időre.

Csütörtök, 10. május.

Taine-nél. Igen érdekes a mester, búcsúm apropójából főleg a regényről beszél. Direkt és indirekt tanácsok. Összehasonlítja *Daudet*-t *Balzackal*. *Daudet* csak a külsőségekre fektet gondot, csakis azt érzi s érti meg, amit lát, *Balzac* a külvilágot minden benső rugójával együtt adja vissza. *Stendhal*ról is beszél. *Stendhal* azért oly nagy, mert éppolyan kiváló filozófus,

⁸²⁸ benézünk egy csomó lebuja. A kicsapongás örök és unalmas képe.

mint mondén. A világot esprit souterrainjével⁸²⁹ még soha úgy nem látta senki, mint ő. Amellett pedig a legnehezebb filozófiai problémákat a mondén könnyű, finom nyelvével, minden megerőltetés nélkül traktálja.

Mondén stílusban adja vissza a filozófiát, amelyet az életből levon, s a filozófus szubtilitásával meglátja az életben keresztül vonuló vezérfonalat.

Nékem tanácsul azt adja, pár évig még átélte, lehetőleg szubjektív dolgokat írjak csak meg - aztán próbálkozzam meg a masse-szal, ha érdekel.

Ez különben temperamentum dolga, kit a komplikált pszichológia érdekel jobban, az írjon reserré lélektani regényeket. Akit az össz minden hullámmozgásával, az társadalmi regényeket.

A filozofikus gondolkodású írók rendszeren az előbbi formát kezelték s kezelik (Dostojevszkij, Eliot, Turgenev, ma Bourget, Haraucourt).

Mielőtt elmegyek, átadja Philosophie de l'art-jának egy autografizált példányát.

Jövő hétfőn utaznak Annecy melletti falusi birtokukra.

Madame Hayemnél.

Jean Rameau új kötetéről beszélnek, főképp még *Barbey d'Aurevilly* betegségéről.

Este a Grand Café-ban Pali játszott.

Vagy $\frac{1}{2}$ 1 lehet, mire hazajutok a szállodába. Felérve a második emeletre, a szobámba vezető folyosón botorkálok - egyszerre csak a mellettem levő ajtó felnyílik: c'était *Laurent Tailhade*.

Behí magához (már párszor kártyát cseréltünk), s felolvassa majd egész új kötetét (Sur fond d'or⁸³⁰-t), amely ctesse Diane-nak van ajánlva.

Mintha a Louvre primitív képein látott dolgokat valaki versben leltározta volna.

Furcsa opus.

Az egész kötetben csak egy igaz vers: Sérénade triste. De ezt nem szereti, banálisnak találja, mert - érzett.

Péntek, május 11-én.

Reggel *de Gerandóéknál*, csak Attilát láthatom. Villásreggeli *Jean Aicard*-nál. R. u. ctesse de *Fitz-James*nél. 4-6-ig ülök a két piktorinak.

Este *ctesse Diane*, hol Sully Prudhomme, Aicard, Cary Elwes, utóbbiakkal éjjel Café Américain-be.

Innen *Aicard*-hoz, ki kéziratban lévő Don Juanját majdnem egészen felolvassa.

Alapeszméje csodálatosan hasonlít M. Sz.-em alapeszméjére. Hőse egy túlfinomult fajból való, művésztermészetű ember, kinek tragikumája ugyanaz, mint az én Girády Arzenomnak, qu' étant limité il ose de rêver l'infini.⁸³¹

⁸²⁹ föld alatti szellem

⁸³⁰ Arany háttér előtt

⁸³¹ aki, mivel nem bírhat mindent, a végtelenről merészel álmodni

Szombat, máj. 12-én.

Villásreggeli a visszaérkezett *ctesse Schärffenberg*nél vele és unokájával, *Némethy Emy*vel. Hála Istennek az öreg grófné majdnem helyreállt, viruló színben.

Délután kocsizunk a Bois-ban, Suresnes, Sèvres, Boulogne-on vissza. Velük Bunny és Elwes atelier-jébe, arcképem igen tetszik a dámáknak.

Vasárnap, május 13-án.

Reggel *François Coppée*-nél, kit az idén sajnos igen ritkán láttam. A tél kezdetén utazott Hollandiába, később pedig nővére megbetegedett, s így az idén alig látott embert. Kedves kis kertjében fogad.

Pár négyszögölnyi potager az egész, de miután nekidül a szomszédos kerteknek, alig látszik a vége. Fejünkre nyílnak a piros levelű zöldellő fák, zöldes fényben törik át a lombokon a napsugár, pompás tavaszi hangulat. Az embernek alig van kedve beszélni, lustán elhúzva ülünk, melegítve fáradt, a párizsi élet által letört tagjainkat, a napon. Itt-ott egy nyájas macskafej bukkan fel: Coppée híres macskája, van neki öt darab.

Az egyik az ajtó melletti kőkorlátra telepedik kihúzott derékkal, akárcsak egy szfinx.

Eleinte egyedül vagyunk. Szegény Barbey d'Aurevillyről beszélünk, kivel épp nála ebédeltünk együtt itt utoljára, két esztendő előtt.

Coppée-nak valamelyik orvos azt mondta, aligha él meg, persze öreg is már nagyon a páciens, s így nem csoda, hogy a baj veszedelmesebb nála, mint másnál.

*Louise Read*ről, ki jóformán *Barbey*nél lakik, amióta ez beteg, a legnagyobb adorációval beszél. Valóban ez a modern őrangyal az utóbbi időben önmagát multa felül.

Ezalatt: *Valadon*, a festő és *René Maurice Hirsch*, fiatal poéta érkeznek.

Ez utóbbi írta azt a kis darabot, amelyet múltkor a *Karagyorgyevichek*-nél adtak elő.

Igen souple édes kis zsidófiú, nagy szeretettel néz Coppée-re, ki folyton „mon enfant”-nak nevezi.

Armand Hayemről van szó (az én madame Hayem-em férjéről), kit Coppée a világ legeslegnagyobb raseurjének mond - annak dacára, hogy a kis R. M. Hirsch unokatestvére.

V. r. u. nagy magányos séta a bl. de Clichy, Batignolles-on. Tanulmányozom az errefelé lakó populációt. Határozottan a Quartier Montparnasse érdekesebb, itt az élément bourgeois túlnyomó, míg a Luxembourg és Observatoire körül a tanuló és művész, no meg ami velük jár.

Hat óra felé érkezek vissza a rue de N. D. des Champs-ba, Victoria az ajtónál áll - elmegyünk még egyet járni - karonfogva (!) - a Luxembourg kertjében, aztán pedig egypár borosüveget veszünk, s így térünk vissza oda, hol ebédelünk.

Mily nagy Párizs, ebből látszik, ezt sehol sem lehetne, de még Londonban sem tenni, ha az ember világba járt.

Ebéd alatt elköltjük a pár üveg *Haut Bursacot*, illuminált hangulat.

On parle même de la peinture.⁸³²

Este Schärffenberg grófnénál.

⁸³² Még festészetről is beszélünk.

Kedd, máj. 15-én.

Villásreggeli után *Haraucourt*-nál *Bunny*vel, ki meg akarta köszönni néki, hogy a Szalonról írt cikkeiben annyira kiemelte képét.

Haraucourt megmutatja jegyzeteit, így vagy 50 regény, novella és költői elbeszélés vázlatát firkálta meg.

Aztán meg mindegyikhez jegyez, ami nem a legjobb szisztéma, ez érzik meg „Amis”-ján is, mely azt a benyomást teszi, mintha vagy háromszáz maxime-ot gyömöszöltek volna belé.

Sarahról beszélünk, elmondom neki, hogy a díva már igen rég vár tőle pár sort darabjáról, amelyet számára ír, de hiába. Haraucourt esküszik égre-földre, hogy azért nem írt, mert nincs meg Sarah címe. Átadom adresse-eit.

Tőle madame Jamesonhoz, a kertben fogad. Igen homelike⁸³³ kis sátor a piciny kert azon részén, mely ráfekszik a Parc Monceau-ra. Ott *Berthe de Bussièrès*, *ctesse de Granval*, *baronne Hottinguer*, *baronne de Bentham*.

Főleg *ctesse Granvall*al beszélünk a Fbg.-ről, amelyet ő is (dacára annak, hogy tagja) kicsinyesnek, nyárspolgáriásnak tart.

Ez egyike a legrokonszenvesebb párizsi asszonyoknak. Egészen az a modor, mint nagyanyáinknak, sőt még ezektől külkinézése is. Scheitlikat⁸³⁴ hord, sima redőtlen arcához ez oly jól áll. Tiszta kifejezésű, mély szemek, gyermekiesen ártatlan mosoly; s amellett igen modern (artisztikus értelemben persze csak) világnézet.

Igen sokat bocsát meg, mert sokat élt és még többeket látott élni. Meg tán titkolnivalója nincs, pedig - s kivált ez teszi elnézővé.

7-kor *Jean Aicard*-hoz, ki ebédre hítt. Belépve a kapun, a házmesternébe ütközöm. Megkérdelem, hogy otthon-e van már a poéta. Nincs - de - est-ce vous ce mr - Oucht ou quelque chose comme ça?

„Mais oui, pourquoi?”

„Mon Dieu, alors j’ai fait monter un autre monsieur au lieu de vous. Je ne comprends rien, il se disait aussi - Oucht.”

„C’est impossible, Madame, je suis le seul de ce nom à Paris.”

„Mais vraiment, c’est vous que M. Aicard attend?”

„Il me semble, étant invité à dîner chez lui.”

„Qui est alors l’autre?”⁸³⁵ kérdi a cerbera, s gondtól terhes léptekkel odújába vonul.

⁸³³ otthonos

⁸³⁴ paróka

⁸³⁵ Ön az a... Ust... vagy valami ilyesmi?

- Igen, miért?

- Istenem, akkor én ön helyett valaki mást engedtem felmenni. Nem is értem, ő is azt mondta, hogy Ustnak hívják.

- Ez lehetetlen asszonyom, egyedül én viselem ezt a nevet Párizsban.

- De ön az valóban, akit Aicard úr vár?

- Azt kell gondolni, mivel vacsorára vagyok hozzá hivatalos.

- Vajon ki lehet a másik?

Én felrohanok a lépcsőn. Aicard szalonjába vezet a bonne. Ott egy igen karcsú, középtermetű, barna, fekete szemű, kis bajuszú fiatalember.

Egy percre feláll, midőn belépek. Fél szemmel rám hunyorgat, én dettó őreá. Majd leülünk mind a ketten. Ki lehet, gondolom, ez az uracska, kinek olyanféle a neve, mint az enyém.

Várunk - - - eltelik öt, tíz perc, csak nem jó senki sem. Végre! megáll lent egy kocsi. Addig én már kisütöttem, hogy bizonyosan Aicard valami vidéki unokaöccse, ki őt látogatni jött, s most mai esténket el fogja rontani.

A poéta felszakítja az ajtót, kíváncsian néz reánk, majd átöleli a kis jövevényt, s homlokon csókolja - - - bemutat egymásnak:

Ms. Justh - Mahomed Bakouch, egy kis tuniszi princ, kit afrikai útjain szedett fel valahol a sivatagban, s akinek szüleinél több hetet töltött.

Olvas néki „Au bord du désert”⁸³⁶ című kötetéből egy csomó költeményt, kivált azokat, amelyek az arabokra s az arabok és franciák viszonyára vonatkoznak. Bakouchnak nagyon tetszik - de éhes. Ebédelni megyünk, éspedig a Grand Café-ba cigánymuzsika mellett. Patikárius Ferkó játszik.

Igen furcsa coup d’œil.⁸³⁷

Ketten (Bakouch és én) orientális fajból vagyunk, de azért a legkeletibb köztünk Aicard, és a legpárizsibb culture-re a kis arab (ki különben úgy hasonlít Patikárius Ferkóra, mintha öccse lenne).

A kis Bakouch a keleti nábobok azon fajtájához tartozik, kik el vannak ragadtatva, hogy fehér elefánt helyett egylovas kocsin járhatnak, s kik Mohamed földi paradicsomát a Café Americainnel cserélték fel. Zwickert hord. Nagy, színes plasztron, nyakkendő, feszes, igen feszes à la Paulus nadrág, feszes ujjú kabát, ruhájának minden darabja őseredeti francia szabótól került ki, egy olyan szabótól, kit még nem nemesített meg Poole vagy Nicoll hatása.

Argot-t beszél, szótárához a legtöbb szavat a bld. des Batignolles szolgáltatta, minden új kuplét betéve ismer, tudja a híresebb kokottok taksáját és a versenylovak pedigéjét, olvasni - - nem, nem a Koránt olvassa.

Engem tulajdonképpen untat bavardage-a, s nem hallgatva oda, egészen a cigánymuzsikába megyek fel.

Végre 9-kor Aicard-ral fel Schärffenberg grófnéhoz s Némethy Emyhez.

Aicard majd egész idő alatt költeményeket mond - igen furcsa az öreg grófné, ki úgy látszik, fél nagy bodros fejtől, mély, fel-felharsanó hangjától.

12-kor pontban a Café de Paris-ban, hol Bacouch vár reánk, vele Aicard-hoz, champagne.

Reggel négykor összebarátkozunk Bacouch-sal, meghí a sivatagba, összeölelget, én beleültem egy sapinbe - et dans ce moment Mahomed roule roule dans le sapin vers son hôtel garni, sous le ciel plein d’étoiles pâlis par les blafardes lumières du crépuscule du matin.

„C’est le petit bordereau” - voilà l’air chanté par l’arabe et qui - s’éteint dans l’aube merveilleuse.

Ce n’était que par trop loin du - levant!⁸³⁸

⁸³⁶ A sivatag szélén

⁸³⁷ pillantás

Szerda, máj. 16-án.

V. r. u. Jean de Néthyhez, akivel gyalog az angol piktorokhoz. Ezek nem vártak minket, nagy zavarban, lévén mind a ketten „festői negligzsé”-ben.

Jean de Néthy megnézi képemet, amelyet Bunny elkészített (persze, Elwes az övét ismét levakarta).

Egészen el van ragadtatva képmásomtól, csakúgy, mint én. Nemcsak bámulatosan hasonló, nemcsak él, de egész egyéniségemet bele tudta egy mozdulatba (amint e jegyzeteimet írom) tenni, visszaadott színeimmel, vonalaimmal együtt.

Ha e jegyzetek sok év múlva meg fognak jelenni - így ígértem Bunnynek - e kép után (melyet ajándékba ád nekem - cadeau princier) készült eauforte, vagy rézmetszet lesz az élén.

Este *Alastair Cary Elwes*-zel madame Jameson konzervatóriumi páholyába vagyunk hivatalosak.

Ebéd után a Luxembourg-on át nekiindulunk Párizsnak, gyönyörű est, bámulatos színpompa. Megállunk a teraszon s némán nézünk magunk elé. Majd én beszélni kezdek tavaly ilyenkor átélt kendilonai életemről. Mily artisztikus, s mily víg volt. A minden esti cigányzene, a négy elragadó Teleki nővér, a négy páros bálók (mint urak Teleki László, Árvéd, Almásy Imre és én), midőn Teleki Bellának ültem, ki szintén arcképemet festette - a fehér akácok bódító illata, midőn egy este a négy nővér mindegyike fehér illusion ruhába öltözött, s díszül csak fehér akácvirágokat tett magára, úgy nézvé ki, mint négy gyönyörűséges menyasszony.

Aztán az eliramló tavasz, az elsárgult virágok -

Még beszélek, beszélek, midőn egyszerre csak ott áll előttem madame Attila de Gerando - Teleki Irén és Teleki Emma.

Aster nem tudta, mi történt, úgy megszorítottam a karját.

Banális mosoly az ajkon: „Hogy vannak, meddig maradnak még Párizsban?”

„Mily ritkán láttuk” a felelet.

Majd továbblebegnek - - - Az est leszáll.

„Menjünk, nyolcat harangoznak” és karon fogva ismét csak némán sietünk Alastairral az odéoni omnibuszállomásra.

Felmászunk a „bus” tetejére. Alighogy elkezd a nagy jármű robogni, egy fiatalember telepedik mellénk:

Reid amerikai festő volt, kinek *Fuite en Égypte*⁸³⁹ című képe annyira tetszett a Szalonban. Kölcsönös bemutatás.

Hôteli érdekes szomszédomról, a nagy amerikai festőről, *Harrison*ról van szó, kivel majd minden este találkozom, s akin látszik, hogy hallott rólam, s szeretne megismerkedni velem - csakúgy, mint én vele. De a dolog mind csak ennyinél marad.

⁸³⁸ ...és azután gurul, gurul a konflis Mohameddel garniszállója felé, a sápadt csillagokkal teli ég alatt, a hajnali derengés halvány fényénél. „Csak egy papírszeletke” - énekli a dalt az arab fiú; a hangok elhalnak a csodálatos hajnalban. - Milyen távol esik mindez... kelettől.

⁸³⁹ Menekülés Egyiptomból

A jó Isten tudja, miért.

Az idén Harrison egy kevésbé érdekes képet állított ki, mint rendesen, Reid azt mondja, jobb lett volna, ha nem ad ki semmit keze alul, mint olyan dolgot, ami nem méltó hozzá.

Reid meghi atelier-jébe, sajnos, nem lesz belőle semmi; már most, nincs időm újabb ismeret-ségeket kötni.

A boulevard-nál mi leszállunk a vehiculumról, elbúcsúzva az amerikai piktortól, én tán egy élet folyamára.

A konzervatóriumban. *Madame Jameson, ctesse de Granval, comte de Gayerat*, Alastair és én a páholyban.

Bach Mattheus Passiója. Bámulatos mély zene. Hiába, csak a klasszikusok között ez a legérdekesebb s legkevésbé banális zeneszerző. Sőt, méltán egy vonalba esik Beethoven, Schumann és Wagnerrel.

A házban még a híres *comtesse de Chambrun*, vele *Némethy Emy*.

Hangverseny után Shakespeare-rel a Café de Paris-ba, hol randevú *Jean Aicard*-ral, kivel *Tastaert* s *Mohamed Bakoucht* találom.

Tastaert, a Victor Hugo nemzeti kiadásának igazgatója, igen rokonszenves, egyszerű, vagy huszonnyolc éves ember, a kiadók rendes póza nélkül.

Mindnyájan egy kocsin (tökéletesen egymás hátán) Aicardhoz, ki otthon arab kosztümbe öltözik, s úgy mond el verseket az „Au bord du désert”-ből.

Persze, már megint pitymallik, mire szétmegyünk.

Csütörtök, máj. 17-én.

Egész nap rettenetes névralgia, az angol piktoroknál fekszem, kik meghatóan ápolnak, persze hiába.

És horribile dictu, este ebéd Pongrácz Ninánál, soirée madame Jamesonnál és Munkácsyéknál.

Mi lesz velem?

Pongrácz Nináig elvonszolólok fáradt tagjaimat, ott ebéd alatt kiállok - nem bírom még az ebédet sem végigenni, lefekszem, s végre fél tízkor, midőn Aster jó értem, hogy Jamesonékhoz menjünk együtt, ez beletesz egy kocsiba, s így hazarobogok, behunyt szemmel, tökéletesen rosszul.

Péntek, máj. 18-án.

Schärffenberg grófnéval, *Jean de Néthy*vel és *Bunny*vel kocsin kirándulás. Saint Denis-n keresztül Enghienbe szeretnénk jutni, helyett eltévedünk, s összevissza barangolunk a környékbéli falukban, így bejárjuk Montmorencyt, St. Gratient (látva *princesse Mathilde* híres établissement-ját).

Este Alaisterrel *ctesse Diane*-hoz, útban betérünk a Grand Caféba egy nótát meghallgatni. Az ám, egyet - ott találom Pali egyik hegedűsét, most meg kell hallgatnom, míg vezetése alatt minden nótámat elhúzzák.

11 felé jár az idő, mire ctesse Diane-hoz jutunk.

Ott Jean de Néthy, a Vacarescuk, Vieuxville-ek, Aicard, madame Monton stb. Elég unalmas en somme.

12-kor megugrunk Aicard-ral és Elwes-zel át a túlpartra. Furcsa kaland, az Avenue de l'Opérán kocsit szeretnénk, megpillantunk egyet, amelynek bakján egy kokott ül. Megállítjuk, a kokottot bevesszük a kocsiba et - nous roulons vers le Quartier Latin.

Rá akarjuk beszélni a kocsist, ragadja el magával ezt a szép Helénák legutolsóbbikát, és legszabadabbikát. A kokott nem akar - nem, egy világért sem. Őneki dolga van - különben is mit gondolunk, tán csak nem hisszük, hogy ezért az ingyen course-ért fogja szerelmét pazarolni.

A kocsis nagyokat nevet, s álláspontunkra helyezkedik, hogy bizony ő ezért vette fel az út széléről, hogy elviszi magával Vaugirard-ba stb., stb.

A kis „papnő” majdnem hogy zokogni kezd - ellágyulunk, elbocsátjuk, megköszöni, s most már ott halad a járda szélén, sietve, hogy még idejekorán eljusson Vachette vagy Soufflot-hoz - teára.

Mi hármasban (Aicard, Elwes és én) a Gare Montparnasse mellett egy kávéház elé ülünk. Des ombres qui passent.⁸⁴⁰ Az indóház nagy, kivilágított órája fél 2-t mutat - mindenki siet hazafelé. Ott egy hegyes kalap sziluettje, amelynek csúcsa egy cilinder karimája alá konyul, itt három fiatal rapin⁸⁴¹ (legalább a sipkáik ezt a mesterséget árulják el) karonfogva, énekelve lépdelnek hazafelé, ott egy magányos, fekete női árny bontakozik ki a homályból, meg-megáll, körülnéz - s senki, senki. Tán éhes? s már reggel felé jár az idő. Kegyetlen tavasz, amely virágot fakasztasz, s amellet megrovidited az éjszakát!

Némán ülünk soká a csendesülő utca sarkán, tán mind a hárman Párizs éjszakájának nyomorát érezzük - eh, menjünk aludni; ez nem tanulságos, de - szép!

Szombat, máj. 19-én.

Reggeli után ms. és mrs. *Crunamnál*, kik már többször meghívtak ebédre és teára, kikhez azonban nem mehettem. N. B. a kiállhatatlan tolakodó *Crunammal* vannak rokonságban, s ezáltal hívtam meg hozzájuk.

Ők maguk igen kedves emberek, meghívnak vasárnaphoz egy hétre megint ebédre. Ezt már el kell fogadnom. Nem lehet másképp.

Tőlük Bunny és Elwes-zel *Maurice Bernhardthoz*. Lent fogad a kis szalonban, ott vannak egymás mellett rend nélkül felállítva a szegény hercegnő bútorai, ott van a két gyönyörű kis Louis XV. üvegszekrény, tele ritka porcelánnal, ott a Robert Fleury-kép, ott a régi utrechti bársonnyal behúzott pamlag - furcsán hatott rám. Különb Maurice rendkívül aimable velem. Főleg a szalonról van szó, ő is magánkívül van a Terka Tony Robert Fleury által festett portréjának communis voltán. A kép háttere egész olyan, mint aminő dekorációba a harmadrendű fotográfok szokták beállítani modelljeiket.

⁸⁴⁰ Árnyak suhannak el

⁸⁴¹ festőcske

Aztán - arról beszélt, hogy birtokot keres valahol Párizs körül. Ennyiben tesz csak a hercegnőről említést, s ezt bevallom, jobban is szeretem. Igen furcsa lett volna, ha velem szemben kezd scène touchante-ot,⁸⁴² - velem szemben, ki úgy tudja az egész házasság - vő és anyós történetét, mint senki sem.

Terka nincs honn, de M. reményli, hogy visszajövök még elutaztam előtt. Félig-meddig megígérem, bár alig hiszem, hogy lesz belőle valami.

Töle ctesse *de Béthune*-hez búcsúzni.

Fogom-e látni még valaha ez életben? Alig hiszem.

Este ebéd *Schärffenberg* grófnénál. Kiülünk a balkonra, Némethyvel, Aster és Bunnyvel, lent hullámszik a nép, a boulevard-on csupa illat, bámulatos színhatás. A tavasz boulevard-ja!

Vasárnap, máj. 20-án.

Reggel *Aicard*-nál, ki Bunny és Elwesnek ül.

A kis írószobában. A poéta arab kosztümben, illetőleg egy majdnem áttetsző crème fátyolszövetből készült, földig érő burnuszban, a háttér nagy, orientális kanapéján, pose ultra *Aicard*.

Én mellette egy széken felolvasok nekik egy pár Bourget- és Berge-verset.

Az ablakkal háttal a két piktor nagy munkában.

A poéta gyakran belefárad, s fáradtságában szinte üvölteni kezd, pedig póza kényelmes, nem olyan, mint az enyém volt.

Villásreggeli en quatre, *Aicard*-nál két író, két piktor, pompás négyes így.

Majd az egész reggeli alatt *Aicard* új novellájából olvas fel, amely a „Revue des familles”-ben jó.

A Provence egy részének bámulatos, színgazdag leírása, mindazzal, ami ebben a tropikus természetű tájban él, s fürdik a napsugárban.

Egypár igen érzékies részlet, *Aicard* orrlyukai megrezegnek et il devient le taureau noir⁸⁴³ - mint ahogy magáról egy költeményében megénekelte.

Reggeli után elhagyom őket. Némethy Emyért, akivel s az öreg *Schärffenberg* grófnéval ctesse *de Chambrun*höz, Párizs egyik leghíresebb alakjához, kinek karikatúráját rajzolta meg Pailleron (ki annyi sok jó napot töltött nála) a „Souris” femme alanguie-jában.⁸⁴⁴

Hôtelje a volt híres Condé palota, 12 rue Monsieur, majdnem szembe Bourget-val.

Egyike a legnagyobb párizsi hoteleknek entre cour et jardin.⁸⁴⁵ De milyen udvar, milyen kert!

A cour d'honneur a legnagyobb tán Párizsban. Előreszében a gótikus kápolna, amely beillene templomnak is, kétoldalt a párkány alján elragadó szépségű basreliefek futnak végig.

⁸⁴² megható jelenet

⁸⁴³ fekete bikává változik

⁸⁴⁴ bágyadt nő

⁸⁴⁵ udvar és kert között

Az hôtel alján a szalonok, vagy hat, vagy hét óriási terem mindig nyitva, egyszerű fehér lakk és arany falak, régi Louis XV. bútorok. Az ember egészen a grand siècle-ben gondolna itt lenni.

A palotán túl egészen a blv. des Invalides-ig a kert, amely úgy van „beállítva”, hogy falusi kertnek néz ki, éppen csak a szemben lévő templom tornya látszik ide, s a szomszédos házakból semmi.

Ctesse *Jeanne de Chambrun* tán negyvenéves asszony, igen egyszerű modor, udvarias. Finom mozdulatok, mintha félénk lenne, de nem az, hanem csak az emberek durvaságától tart. Puisqu'elle est un petit peu „éthérée”⁸⁴⁶ - s ezt az oldalát figurázta ki oly kegyetlenül Pailleron, tán nem is annyira őt, mint utánczóit ostromozva.

Mert hát mint duchesse de Maillének (femme principe), mint duchesse d'Uzèsnek (femme sport), mint madame de Pourtalèsnek (femme amour), mint princesse Mathilde-nak (femme littérature), úgy neki is, a femme poésie-nek vannak utánczói, de százszámra.

A kertben fogad, hol férjével s két társalkodónőjével volt.

Férje: *ms. de Chambrun*, öreg, tán vagy hetvenegy éves ember. Vak már sok év óta. Igen rokonszenves, dacára furcsaságainak. S ez van neki egynéhány. A házban, a kertben, mióta megvakult, nem volt szabad egy fát, egy bokrot, egy bútort helyéről megváltoztatni. Expresszen sohasem jár, s így ha nagy utat tesz, neki háromszor olyan hosszú, mint másnak, mert mindig a leglassúbb traineket veszi.

Ha felesége színházba hí valakit magával, vagy koncertbe, megköveteli, hogy az illető a legnagyobb parádében jöjjön. Legtöbbször ha utazni megy, elviszi magával valamelyik orvósát, így Samuel Pozzi egyszer három heti római séjourért negyvenezer frankot kapott tőlük -

Mert megjegyzendő, hogy rémséges gazdagok, pár millió frank évi jövedelem.

De ezt a legnagyobb művészettel költik el. Óriási fundációkat tesznek, hetenkint kétszer orkesztrális és orgonakoncertet adnak a saját gyönyörükre s a kiválasztott húsz-huszonöt ember gyönyörűségére, kik intimitásokban vannak.

Az Operában, Opéra Comique-ban, a Français- és Conservatoriumban a legjobb páholyokat ők tartják.

Szóval, igazi modern mecénások.

A ctesse élete különben elég furcsa. Villásreggelire, ebédre soha pontosan nem érkezik, néha tíz-tizenkét személy van náluk ebéden - s a háziasszony nélkül ebédelnek meg, ki csak a feketekávéra jó le.

Ő csak levegőből él.

Színházba néha 11-kor jó, s mindig négy óra felé fekszik le.

Az évből, négy hónapot gyönyörű nizzai palotájában tölt, amely hárommillió frankba jött, s egyike a legbámulatosabb villenbauten-oknak.

Este meghí Némethy Emyt és engem a Français-ba.

4-kor az öreg grófnéval, unokájával, Carry Elwes és Bunnyvel a pavillon Armenonville-ba, ahol Balogh Poldi, Rácz Pali másodprimása a Pali bandájának egy részével, amely Rácz Rudi bandájával egyesült, játszik.

⁸⁴⁶ azért, mert egy kicsit „légies”

Rettenetes öröm, midőn belépünk, tüstént az én nótáimra gyűjt - s húzza aztán a többit mind, ahogy következnek.

Mi az, ami annyira analóg köztem és a cigányok között, ki tudja? De hogy játéuk s így játéuk által a magyar zene is ultramodernné válik, s ott van mindjárt Wagner és Schumann mellett, az bizonyos. Valószínűleg ezért szeretem.

Este *Adrienne Lecouvreur*, ctesse de *Chambrun* páholyában *Jean de Néthy*vel.

A nők nagyon jól játszanak, kivált *Pierson*, ki finom árnyalásával a *princesse de Bouillon* szerepét (amely különben oly hálátlan) a darab középpontjává tudta tenni.

És mégis vannak olyanok, kik azt mondják, a színpad nem állja ki a nüánst, a félszint. Ostobaság - -

Csak hát a színésznek a tapsot kell érte feláldoznia, mert az a három-négy műértő, ki egy este a színházban van, nem idézhet tapsvihart elő.

Mlle Bartet mint *Adrianne* igen disztigvált, csak száraz, mint ez a színésznő mindig.

Emlékeztet kissé *Blanche* festő genre-jére a piktúrában.

Legault egy piciny szerepben kitűnő.

A férfiak közepszerűek, *Albert Lambert* fiú pedig, ki *Maurice de Saxe*-ot adja, rossz, igen sülyedt, most már egészen cabotin, pedig még az *Odéon*-ban férfi volt.

Furcsa, hogy a színpad a nőt még nőiesebbé teszi (legalább hibáiban), míg a férfit megfosztja nemétől.

A legtöbb színész nem férfi.

Ctesse de Chambrun Pestről beszél, hol oly jól mulatott pár év előtt, imádja a cigányokat. *Némethy E.* meghívja kedde magához teára, elhozatja majd a *Poldi* bandáját.

Egyenesen hazamegyek színház után. Felrohanva a lépcsőn egy *chambre séparée* ablakán világosság tör ki, a leeresztett függönyön átszűrődik az *abatjourok* által enyhített lámpafény. Belülről énekhang és zongora, egy *Mendelssohn*-dal. Végtelen hangulatos, megállok - hallgatom.

Egyszerre észreveszem, hogy az alattam levő emeleten szintén áll valaki, őt is megakasztotta útjában - a hangulat.

Ez csak artista lehet - - lenézek: *Harrison*, ki maga elé bámul csodálatos kifejezésű szemeivel -

Aztán felocsúdik merengéséből, rám néz - mintha meg akarna szólítani.

Én várom, de hát az én torkomon is megakad a szó, a pillanat elmúlt, összeszedi sátorfáját, felrohan a lépcsőn, elhagy engemet, s a harmadik emeleten levő lakásán eltűnik.

Megint csak nem ismerkedtünk meg. Kár, mert egyike a legérdekesebb párizsi piktoroknak, s mindenesetre a legkiválóbb amerikai tájképfestő.

Tán azért mégiscsak nevetünk majd egyszer még ezeken a noctambul⁸⁴⁷ találkozásainkon!

⁸⁴⁷ éjszakai élet, kóborlás éjnek idején

Hétfő, máj. 21-én.

*Barbey d'Aurevilly*nél, a nagy öreg romantikust már több hónapja, hogy nem láttam. Hiszen már több mint hat hete, hogy beteg.

Nem változott semmit, nagy baja nem viselte meg, de egy cseppet sem. Ott ül nagy karos-székeiben komoly, méltóságteljes arccal, csakúgy, mint rendesen.

Fején a veres és fekete stráfos sapka, derekán a veres hálókabát, amelyben dolgozni szokott. Csontos, redős, igen telivér kezei ráhajlanak a támlásszék két karfájára, s így ül ott most mozdulatlanul, szfinxszerűleg. A tavaszi napsugár befutja egész alakját, ablakaiból lelátni a Fbg. St. Germain kertjeibe, a kerti virágok nyílnak még néki is - pedig haldoklik. Ha ideig-óráig fel is épül, egy ilyen öregember már teljesen helyre nem állhat.

Nagyon meghatott, midőn hosszú, csontos ujjával végigsimította homlokomat, úgy éreztem, egy egész eliramló művészi korszak romjainak utolsó kődarabját látom porrá hullani. Georges Sand, Musset, Lamartine, Chateaubriand, Liszt, Chopin korszakának utolsó élő nagy alakja. Ha az ő hamvaira ráhajlik majd a koporsó fedele, bezárul a romantika aranykapcsos pergamenre írt elsárgult könyve is, örökre.

S ott fog sírján nyiladozni a „kék virág”, susogva azokról, kik az álmok, elmúlt idők ködös vagy csillogó történetében keresték finom szirmaikat, égszínű kelyhét; mikor pedig kinyílni, feltárni titokzatos bimbait csak a sírokon szokta - - -

Az a kor eliramlott, hol az emberben az Istent keresték, el fog az is, amelyben csakis az állatot látják -

Mi jön majd azután? Ki tudja?

Nála a jó *Louise Read*, kit már oly réges-rég nem láttam, meg *Armand Hayem*.

Tőle *Huysmans*hoz búcsúzni.

Ki nem mondhatom, mennyire sajnálom, hogy nem láttam annyiszor, mint ahogy szerettem volna, mindenesetre mint ember a leghomogénabb a francia írók között.

Betegsége (amely igen komplikált) nem látszik meg rajta. Valami reumatizmusféléje van, úgyhogy az izmai és idegei fáradtak, és este semmiféle fáradságra nem képes, úgyhogy a csirkékkel kell lefeküdnie, ami persze ez ultramodern embernek igen unalmas.

Elbúcsúzódom kedves, rokonszenves lakásától. Mikor jutok ide megint vissza, ki tudja?

Elmegyünk egyet jární, előbb azonban átadja „À Rebours”-jának egy autograffozott példányát. A séta alatt igen érdekes, egészen Des Esseintes-Huysmans, úgy, ahogy hittem könyvei után. Az emberek, a járókelők untatják, kétségbeejtőnek találja a nagy tömeg ily közvetlen közelségét. Egy újságárus ránk akarja a „Cocarde” egy példányát erőszakolni - így az éternel général Boulanger-re tér át a konverzáció. Semmi sem jellemezte eddig annyira a tömeg stupiditását, mint hogy Boulanger-nak pártja van, róla beszélnek, sőt hogy császárságáról komolyan gondolkoznak.

L'homme de l'or.⁸⁴⁸

A politika Ohnet-je. Hiába, csakis a nagy tömeg stupiditására számító emberek jutnak ma fel a zöld ágra.

⁸⁴⁸ Az arany embere.

Átmegyünk a Louvre-on, megpillantja Gambetta szobrát a francia királyok palotája udvarának közepén.

„C’est à hurler de rage”⁸⁴⁹ kiált fel - s szemben vele a kis miniatűr diadalkapu meg két oldalán új, irtóztató barokk postaépületek.

„L’égalité dans la bêtise!”⁸⁵⁰

Mi lesz ennek a vége? Nemzete, úgymond, annyira elaggott, hogy második és utolsó gyermekkorát éli, legalább hát pusztulna már el, hogy utolsó éveivel ne kompromittálna annyira magát, s ne törölné el századok dicsőségét.

Sarah-ról is beszél - - - meg a színházról, amelyet ő is idejét múlta művészetnek mond. Illetve azt tartja, a mai színház nem is művészet, s a színészek stupid szamarak.

És tulajdonképp - igaza van mindebben. Ez az epés, keserű ember rokonszenves, de annyira, mint csak egy tout d’une pièce⁸⁵¹ ember lehet. S ő így, tout d’une pièce.

Aki az „Art moderne”-t és „À Rebours”-t megírta, az nem láthatja másképp a világot.

Shake hand, I hope to see him once „anywhere out of the world!”⁸⁵²

Ebéd ctesse Diane-nál. Valamivel előbb érkezem, ott találok már Sully Prudhomme-ot, ki szintén hivatalos.

Szó van a Vacarescukról, Sully is csakúgy mint én, jobban szereti a család passzív tagjait; a nagynénit és a „költőnő nővérét”, a „másik” mlle Vacarescut -

Ezeket még nem élesítette el a „Struggle of life”, ezek csak asszonyok, s amellett a költőnő minden kvalitása is megvan nekik. Ctesse Diane finoman ellenök beszél, úgyhogy csak lassan-lassan hozzászoktatva minket ahhoz, amit végül mondani akar, fejti ki, hogy a másik kettő, s kivált a poétesse „indigne”⁸⁵³-ek vele szemben - s van valami bennök a kalandor-nőkből -

Aközben azonban megérkezik a „tante s a nővér”, valamint Bernard Derosne is, a híres színikritikus, kivel Sarah-nak pár év előtt az a botrányos históriája volt egy kritika miatt.

Ebédhez - Aicard persze mint mindig, úgy most is elkésett.

A háziasszony azért szervírozta, úgymond, hogy azt, aki elkésett, ne hozza majd zavarba - ha jó.

Végre Aicard is (a harmadik fogásnál) megérkezik.

Pierre Lotiról van szó, ki Aicard jóbarátja - persze sok rosszat mond mindenki róla. Madame Monton (igaz, hisz ő is ott volt) igen pösze vinaigre⁸⁵⁴ hangon beszél mindarról, amit Lotiról mondanak - persze, ő nem hiszi - de hát stb., stb.

Sully is elforgatja szemeit, és szelíden belevegyíti szopránszerű tenorját.

⁸⁴⁹ Üvölteni kell a méregtől

⁸⁵⁰ Egyenlőség az ostobaságban!

⁸⁵¹ talpig

⁸⁵² Kézfogás. Remélem, találkozunk egyszer „valahol a világon kívül”!

⁸⁵³ „méltatlan” költőnő

⁸⁵⁴ fanyar

Csak a háziasszony viseli magát tisztességesen meg Aicard, ki kikelve magából, sápadtan, meg-megrezgő hangon veszi pártfogásába a távollevőt.

Mind egyben tévednek (mint ahogy ezt szomszédnőmnek, a Tante Vacarescunak ki is fejtem, ki persze egyre kerekrebbre tárja szemeit), hogy Lotit azért kárhoztatják, amiért nem tehet (és még hozzá Sully is - !!), bűnnek róva fel azt, ami végre is csak szerencsétlenség, mégpedig a legnagyobb a világon.

Ebéd után a Vieuxville-ek, Boisjolin, Némethy Emy érkeznek. Mlle de Vieuxville-lel arról a helyről beszélünk, hol az ember jótekonysága még embertársaira is kihat - tehát csak ugyanaz a hangulat, mint Huysmanssal: „Anywhere out of the world!”

Május 22-én, kedd.

Reggeli után *Aicard*-hoz, kit kikelve találok önmagából, a tegnapi ebédkonverzációt nem tudja felejteni. Én bámulatomat fejezem efelett ki - vigasztalom azzal, hogy az ilyenféle „jóakarató megemlékezéseknek” mindnyájan ki vagyunk téve.

S ami a legnevetésesebb, ez azzal jár - amiért küzdünk, azzal a hat levél babérrel, amely nem fűdi be még kihullott hajunk helyét sem akkor, midőn fűtjeinket az élet harcában már elvesztettük.

Örülhet az, ki hírnévre tett szert, ha publikuma nem gyanúsítja azzal, hogy meggyilkolta édesapját orozva!

S aki a legmagasabbra jutott a hírnév létráján, azt hányják be bámulói a legtöbb sárral.

S ezért küzdünk - mi, az élet komédiájának tragikus Don Quijote-jai.

A *Vacarescuk*hoz. Helena dühös, mert Aicard folyton a jelenlevő ctesse Diane-nal beszél, rosszat mond róla s közönségesen, úgy mint a disznóhajcsárok unokájához illik.

*Madame Jameson*hoz, nála ctesse Madeleine de Fitz-James, meghí keddi matinée-jára.

Este ctesse *Schärffenberg*-nél tea, ott ctesse de Chambrun, Elwes és Bunny. 8-12-ig Balogh Poldi (a Rácz Pali másodprímásának) bandája játszik.

Táncolunk - én még ctesse de Chambrunnel is csárdásozok.

Szerda, május 23.

Korán villásreggelizünk, aztán Alastair Cary Elwes-zel *Bougival*ba.

Az indóházig Bunny is eljő velünk, azonban rosszul érezvén magát hazatér, s így mi csak ketten megyünk.

A Gare St. Lazare-ban megveszem Turgenyev „Les récits d’un chasseur”⁸⁵⁵ című munkáját, miután nem hoztam magammal könyvet, s Alastair még nem ismeri e chef d’œuvre-t.

Ruche-ig vasúton, onnan gőztramway-n Malmaisonnak.

⁸⁵⁵ Egy vadász feljegyzései

Elragadó hangulat, az idei legszebb nap. A tavasz egész bűbáját kifejtette. Mi a nyitott tramway karfáin kitámaszkodva hallgattunk, tán a tavasz áramlatait hallgatva. Kedves, derült kis városkákon robog keresztül a vonat, mosolygó kertek, villák, majd az elragadó malmaisoni park emlékeivel. Végre le pont de Bougival.

Aster kérdőleg néz reám, midőn leszállunk - én megértem titkos gondolatját - egyenesen a telegram állomásra megyek, s ctesse de Chambrunnek sürgönyözök, ki estére meghítt az operába. Hogy nem lehet, abszolúte lehetetlen, „akadályok, átutazó rokonok” s még néhány konvencionális hazugság.

S így most kétszeresen élvezem a tavaszt s a szent szabadságot. Átmegyünk a „pont de Bougival”-on a szigetre, amelynek restaurant-ján természetesen teázunk.

Íme a tájkép: jobbra zöld halmok, erdők futnak tova a Szajna szélén, melybe szigetünk keskeny, zöldes nyelvként nyomul.

A sziget csúcsán kis öböl, szélén gáttal, amelynek végét miniatűr világítótorony koronázza meg.

A terasz alatt lombos, virágos fák hajlonganak a locsogó Szajna habjai fölé, szemben Bougival városa villáival, penzióival (mindazzal, ami Grenouillière „arany” szezonjára emlékeztet.)

Balra a sziget vonul el szálás nagy nyírfáival, mezei virágoktól tarkára pettyezett mezőivel, s messziről-messziről idelátszik a Grenouillière sötétbarnás árnyéka.

Langy, alig érezhető, de illatos - tán a malmaisoni ibolyák illatától terhes - szellő iramlík át a tájon - - -

Mi nekiindulunk az ismeretlen île de Bougivalnak. Minden csendes, még a szezon nem kezdődött, csendes, elhagyatott Párizs e nyári s oly modern paradicsoma.

Lassan megyünk végig a Szajna partján futó ösvényen, meg-megállva, elhallgatva a levelek halk zizegését, elhallgatva azt, amiről a csend beszél.

Néha-néha egy-egy magányos skiff siklik el a habok felett, rajta szerelmespár. Ádám trikóderékben, Éva pipacsos sárga szalmakalappal, tarka, tavaszi ruhában dalolva az élet tavaszát.

De hát „elhal a virág, eliramlik az élet”! A pár azonban nem lát tovább a skiffje orránál, s így boldogan, ébren álmódva el az életet, siklik el az örvények felett, amelyeket halkan locsogó habok fednek el -

Egy piciny ház mellett megyünk el, két ablak csak, amely a Szajnára néz, előtte kis potager, pár szál nyírfa; a parton kis fürdőház és kikötőhely - Az elveszett paradicsom (à l’usage de Bougival).

Majd megérkezünk a Grénouillière-be.

Nagy faalkotmány, fürdő és csolnakda, s - egyéb.

Az úszó bárka üres, az egyik sarkában álló zongora még tán a tavalyi tavaszról álmodik.

Én felzavarom téli álmából, és megint csak gyászindulókat követek el rajta.

Aster megérzi a hangulatot, betemeti fejét két kezébe - s a bougivali „külvilág” oly erővel hat reánk, hogy - elvisz innen, messze, messze - hová? Ki tudná?

Innen is továbbmegyünk. A sziget közepe felé leülünk a gyepre, s Alastair eddigi életéről kezd beszélni.

Kevés érdekesebb „tabula rasa”-t találtam eddig, mint e fiút. Az élettel alig harcolt még, s mégis oly összetett a benső masinája, s annyira „önmaga”, mint kevés embert találtam.

Olyan a benső egyénisége, mint egy tiszta, tiszta, de mérhetetlen mélységű tengerszem. Amely veszedelmesebb sok gyorsfolyású, nagy zajt csapó vízesés fékvesztett örvényeinél. Mert aki a tengerszem tiszta vizébe merül, azt úgy elnyeli végnélküli, fenéktelen, áttetsző sima tükre, hogy még egy futó hab sem jelzi felületén, hogy itt egy szív ment tönkre, egy élet minden reményével merült alá.

Mily furcsa mégis az élet, hogy ide Bougivalba, a múltó perc szerelmének hírhedt tanyájába, hol szinte még a természet is kuplékat dudorászik, ide Alastair Cary Elwes-zel, a legmélyebb, a legkomorabb és (sajnos!) a legtragikusabb élet elé néző párizsi artistával jutottam. Vagy tán majd ő is, dacára annak, hogy egyet mérhetetlenül fog tudni szeretni, úgy teend, mint Baudelaire Don Juan-ja?

„- Mais le calme héros, courbé sur sa rapière,
Regardait le sillage, et ne daignait rien voir.”⁸⁵⁶

Nem hiszem - et - tant pis pour lui.⁸⁵⁷

Majd lassan visszafelé ballagunk. A legnyugvó nap megadja a természetnek az oly szükséges, oly csalárd, oly sokat ígérő rózsaszínű tónust: a kelet - a jövő; a nyugat - a múlt tónusát.

Mi letelepedünk a teraszra, s beszívjuk magunkba az est színeit, ezer sejtelmes, alig hallható hangját - a tavaszt mindenképp s egész teljében.

Most mellénk telepedik egy szerelmespár. L’amour parisien. Ez is „article de Paris”, csinos és hamis, fénylik és használhatatlan, mutatós és rövid életű, mint egyéb társai.

Ez a szerelem a párizsi élet egyik legjellemzőbb produktuma.

L’amour spirituel, olyan mély, s oly meleg mint egy - elsült „mot”. Mais au moins ça ne fatigue trop,⁸⁵⁸ csakúgy nem, mint a bougivali kuplék elfújása, mint egy csók, après avoir ramé par les vagues et les ondes.⁸⁵⁹

A szerelmespár félhangon kezd beszélni - a terasz alatt a csillogó hullámokon kacsák gágogva siklanak el -

A természet örök hangja betölti - Bougivalt.

„De hogy is lakhatott itt minden nyáron Turgenyev”, kérdem önkénytelenül, így adva kifejezést egy percig tartó undoromnak.

„Nini, az igaz, itt lakott”, s erre nem is gondoltam akkor, mikor megvettem L. r. d’un chasseur az állomáson.

Megkérdejük a felszolgáló fogadósnét, merre lakott, elmagyarázza, jóval kívül Bougivalon. Felkeressük a házat, de előbb promenade pour nous débarrasser de nos dernières sensations.⁸⁶⁰

⁸⁵⁶ Ám hűs göggel a hős, kardjára dőlve nézte
A felszántott vizet - mást meg se látva már.

⁸⁵⁷ és ha így van, hát úgy kell neki.

⁸⁵⁸ szellemeskedés. De legalább nem nagyon fárasztó

⁸⁵⁹ miután a habokon és hullámokon keresztül elevezett ide.

⁸⁶⁰ kis sétát teszünk, hogy megszabaduljunk az előbb leírt hangulattól.

A sziget másik sarkáig, ott megállunk a kinyúló kis világítótoronyszerű alkotmány alján, s magunk elé bámulunk.

Előttünk az elmosódó, árnyakba merülő erdős háttér, amelyet a leszálló éj szélesebbé, nagyobbá tesz. A kanyargó, a felmerülő hold fényét ezüstösen visszaverő Szajna, a láthatár alján elhúzódó narancssárga sávok - s a csend. Semmi zaj, semmi nesz -

Csak messziről a fák zúgása hallatszik idáig.

Egyszerre megint a Turgenyev Bougivaljában voltunk, messze a pár perc előtti antihangulattól, messze a jókedvű szerelmesektől, messze Párizstól, messze - - - fent - *az élet felett*.

Ha magával a természettel van szemben az ember, még e szegény báb is naggyá lesz; felemeli az, amit érez.

Soká, igen soká álltunk ott egy helyen, bevárva, míg az éj egészen leszállt. Aztán lassan visszafelé indulunk - visszafelé Párizs - a jövő - a küzdés felé!

Előbb azonban Turgenyev házát kell megtalálnunk. Végig a parton minden házat megnézünk, rácsos kapujáról, kertjéről kell a világhírűvé vált Viardot villát megtalálnunk.

Így ballagva, meg-megállva betekintünk egy nyílt ablakon; rokokó kis szalon tűnik szemünkbe. Régies, penészszagú igazi Louis XV. szalon, éspedig nem olyan, mint ahogy ma artisztikusan vagy pláne kárpitos módra rendezik be, de olyan, aminőben dédanyáink éltek, aminőket ezek rendeztek be a korukbeli tárgyakkal minden díszítési szándék nélkül: csak éppen úgy, mint ahogy a körülmények s a véletlen magukkal hozták.

A házkapu előtt család - ugyanazt gondoljuk Alastairrel: belépünk, megkérdeve mi ez, és hogy jutottak e szalonhoz.

A ház hôtél, az emberek a kapu előtt: a szállodatulajdonos és családja - a rokokó szalon a szálloda parlorja.

„Pourrions-nous avoir une tasse de café” kérdé a leleményes piktor.

„Mais pourquoi pas, ms.”⁸⁶¹ - felel az hôtelier.

Belépünk az egy abat-jouros olajlámpától megvilágított szalonba.

A halvány fény végigfutotta a régi tapisserie lakk bútorokat, a merev konzolokat, a boule szekrényeket, itt-ott visszaverődött a régi kristály Louis XV. csilláron, megvilágított egypár ódon, abból a korból való színezett fametszvényt, s meleggé, lakottá tette az egész kis zugot. Mintha azt a hímzést ott a tabouret-n valami fehérparókás szépség, flastromos veres sarkú „petit minois”⁸⁶² hagyta volna ott.

Az hôtelier megáll mögöttünk, s boldogan mosolyogva néz reánk - elárultuk magunkat, mert így felel: „Igen sok művész lakott itt, azok kedveltették meg velünk a szépet. Lakott itt Moreau, aztán meg még odaát a villában tavasz kezdetén rendezkedtek a Viardot-k meg Turgenyev.”

Így tehát nem volt mit kérdeznünk.

Kávészunk - aztán muzsika, szinte gavottokat, musette és pavane-okat szerettem volna játszani, de hát a XVIII. század zenéjét nem szeretve, nem tudok egyet sem.

⁸⁶¹ - Kaphatnánk egy csésze kávé?

- Már hogyne, uram.

⁸⁶² bájos leányka

Kérünk kottát - hátha lesz kottáik között valami művészhagyta darab.

A stílszerű zene helyett a ház leánya tálcán - valóban ezüsttálcan - két Wagner-opera partitúráját nyújtja át.

Igazában éppen csak ez hiányzott arra, hogy ez a mai nap felejthetetlen legyen.

Egy óráig időzünk ebben a különös atmoszférában. Az utcára kikísér az egész család, megmutatják holdvilágnál a Turgenyev-villa útját - rátalálunk. Megállunk rácsozata előtt.

A Viardot család Párizsban, Turgenyev a föld alatt; a hold hideg fénye mellett még fagyosabb a kihalt villa végtelen csendje - - -

Még tovább ballagunk a gőztramway sínei mellett, várva egy vonatot, amely visszavigyen.

Il faut toujours revenir.⁸⁶³

Hazafelé hallgatunk - miről is beszéltünk volna? S mikor a Luxembourg sarkán szétvált utunk, s melegen kezét szorítva elváltunk, azon tűnődtem, hogy hát mi is tette ezt a napot oly hangulatossá.

Azt hiszem az, hogy semmi sem történt egész idő alatt, s egymás érzéseit megértve megértettük azt is, hogy pár órai tavaszi napsugártól megaranyozott semmittevés többet ér minden tettnél, s minden eredménytelen vagy eredménydús küzdésnél.

Engem ez a délután a zürichi napokra emlékeztetett - Zürichre, hol még fog és karmok nélküli művész voltam.

Mert az ember anélkül jó a világra, csakis az embertársakkal való „társas együttlét” fejleszti ki ez oly szükséges attribútumokat.

Egy pár hulló jázminvirág minden tavaszunkat eszünkbe juttatja!

Csütörtök, máj. 24.

Megérkeznek a Rácz Pali „Szent-Tornyai emlék” című kottái. Küld több példányt, amelyeket a párizsi femme artiste clan tagjai (Fitz-James, Brancovan, Jameson, Holmès) közt osztok ki.

Már 4 órakor ctesse *Madeleine de Fitz-James* matinée-ján a háziasszony el is játssza, nem annyira cigányosan, mint - tökéletesen.

Igen sokan nála, férje Jacques de Fitz-James (mint az ultra zenekedvelő asszonyok férjei rendszeren) utálván a muzsikát, csak a matinée után jó, kondoleálva a vendégei egy részének, hogy annyi Grieget (úgy látszik, ez most a divatos zeneszerző) kellett hallgatniok.

Ott Róza de Fitz-James is, ki meghí hétfőre villásreggelire - búcsút veendő tőlük.

Ebéd *Schärffenberg grófnénál*, ott még Alastair Cary Elwes, s este teára jó Vautier, kikkel és Némethy Emyvel Vautier „Ember tragédiájának” fordítását olvassuk.

Asternak rendkívül tetszik.

⁸⁶³ Mindig vissza kell menni.

Péntek, máj. 25-én.

Bunnynél ctesse Diane-nal és Jean de Néthyvel, még Haraucourt-t és Jean Aicard-t várja, kik a reggel szintén megígérték jövetelöket.

Alastair azt meséli, hogy Haraucourt reggel náluk volt, és nem győzte szép arcképet dicsérni, amelyben az angol iskola miszticitása a kezelés módjában, a színekben, a francia realizmus pedig a hűség és jellemzetességben egyesülnek.

Bunny büszke lehet reá - de - én is.

Kitűnő tea náluk. Ctesse Diane odaül a nagy kerevetre, s előadást tart előbb a festészetről, persze nemegyszer említve meg Henner-t, ki a femme La Rouchefoucauld-t megörökítette, majd a levélírásról beszél. Azt mondja, levelet csak a féltehetségesek és az asszonyok tudnak írni.

Legelőbb is azért, mert úgymond, a legtöbb kiváló író takarékoskodik szellemével, és nem akarja levelekre pazarolni, másrészt meg a forma nemigen konvenial nekik.

Míg egy asszony főambíciója, még egy olyané is, ki különben egyebet ír. Mert az intimség azon fokára, amely szükséges arra, hogy levelet jól tudjunk írni, csak asszony képes.

Példákat mond: sem Lamartine, sem Sully, de még maga Victor Hugo sem írtak chef d'œuvre leveleket.

Szóval a levélírás Kleinmeistereit.

Négyig várunk Aicard-ra, ki (mint később meghalljuk) egypár perccel érkezik utánunk.

Némethy kocsián a place de la Concorde-ig, ctesse Diane elragadtatva beszél Bunny és Elwes ménage-áról, mennyire meghatotta ez a két fiú, kik messze-messze jönnek szüleiktől, elhagyják komfortjukat, el mindent, s idejönnek, hogy magukat tökéletesen a művészetnek áldozzák.

Sok minden megható ebben a kis ménage-ban, amit ctesse Diane tán meg sem láthat.

Megható az idősebb, a nagyobb Bunny gondoskodása, atyáskodása a kisebb, Elwes-zel szemben, megható, amint a festészetben tanácsokat ad neki, amint szeszélyeivel szemben elnéző - s amint vezetetni hagyja magát mindazonáltal a másik által, mert érzi, hogy mint ember, mint festő, mint gondolkodó fő erősebb nálánál.

Megható, ahogy szeretik egymást. Az ilyen intim dologra, mint pld. a barátság ilyen foka, csakis egy angol képes.

A francia ez ultra intim érzések féltónusaival szemben színvak.

Négy órakor *madame Jameson*hoz, ott nagy zongora-tea party.

Brancovan hercegné, a háziasszony és ctesse de Grailly zongoráztak. A hercegnő meghí holnapra teára - on jouera.

Előbb a háziasszony játszik, majd *madame Brancovan* Schumannokat kedvemért, végül pedig ctesse de Grailly és a hercegnő négykézre egypár igen briliáns darabot adnak elő.

Estém igen mouvementé.⁸⁶⁴

Egyedül ebédelek, fogom Barbey d'Aurevilly „Dandisme” című munkáját, s elmegyek a szemben levő restaurant-ba, amely bouillabaisse-éről híres, ebédelni.

⁸⁶⁴ mozgalmas

Igen meleg hangulat, kitűnő ebéd, abatjouros gyertyák, szemben velem egy szerelmespár, előttem jó könyv, kívülről behallik Párizs ideges moraja - un diner (décidément) sentimental.⁸⁶⁵

¹/₂10-¹/₂11-ig ctesse *Philosophoff*hoz az Opéra Comique-ba. Egy modern francia zeneszerzőtől, ki Wagner modorában ír, s kiről Augusta Holmès a múltkor annyit beszélt, adnak egy operát. Egészen a Lohengrin Ortrud és Telramund jelenetére emlékeztet az, amit látok - mert csak látom. Folyton beszélünk - persze búcsúzván a dámáktól.

11 felé érkezem *ctesse Diane*-hoz. Utolsó soirée-m nála. Folytonos búcsú, unalmas, mert a legtöbb ember közhelyet mond, s nekem közhellyel kell válaszolnom, a mondanítás-k legunalmasabb fejezete.

Tea után *Alastair*ral *Aicard*-hoz, igen-igen furcsa éjszaka.

Mind a hárman letelepedünk a nagy orientális kerevetre, eleinte igen heves, általános konverzáció, főleg piktúráról meg az én arcképemről lévén szó, majd Aicard verseket mond - végül (igen-igen fáradt lévén) elalszik, s így mi *Alastair*ral tökéletesen egyedül maradunk.

Egyike volt azon pillanatoknak, midőn két ember benső szükségét érzi annak, hogy elmondják egymásnak mindazt, amit éreznek, elmondják, mit szenvedtek az élettől, és mit várnak még tőle.

Midőn szem szembe néz, a szemem át a lélekbe tekint - és az űrbe lát.

Aster csak beszélt - soká. Néha-néha hangja megrezdült, tompább lett, néha úgy tűnt fel, midőn egyszerre csak megcsuklott, mintha egy árva húr pattant volna el - majd meg elhallgatott, s akkor a szoba csendjét csak a mellettünk alvó költő, egyhangú, halk lélegzete zavarta meg - - -

Újra megszólalt, és még soká, soká beszélt - - - végül egyszerre csak odafordulva hozzám, így szólott: „Furcsa, soha senkinek sem mondtam még ennyit, sem nővéremnek, sem szüleimnek, sem Bunnynek”.

Engem pedig megviselt, csakúgy, mint őt, az, amit mondott, mert hisz annyira szeretem őt, hogy kétszeresen fájt az, amit mondott.

Pedig nem volt történetében semmi tragikus epizód, akárki históriája lehetett volna, hogyha az a benső masina meg nem adta volna neki a kétségbeejtően komor, vigasztalan alaptónust.

Nemcsak az, ami történik, de *akivel* történik, adja meg az élet alaphangulatát.

Míg életről beszéltünk - az ablakon betört az első napsugár -, az élet elkezdődött.

A költő ott álmodik mellettünk, boldogabb e percben, mint mi, hiszen most csak félig él.

Miről álmodhat? ajkai rebegnek valamit.

Tán versbe foglalt szenvedéseit mondja el ismét. Boldog, ki elmondhatja, amit érez, és az egész világot bizalmasává teheti.

A költő elmondhat mindent, úgy, amint történt, s ez nagyot könnyít az életen - ezt most érezzük csak igazán, most, midőn annyit mondtunk el egymásnak -

A kakas kukorékolt. Az élet ébredésével, az első napsugárral a szerelem hírnöke is megszólalt.

⁸⁶⁵ határozottan érzelmes vacsora

Minden ezért! Ezért a virágok, ezért a gyümölcsök, ezért minden műremek, ezért az örökkévalóság - ezért a halál.

Átfektettük a költőt ágyába - félhangon mondott valamit, hangja s a kakas kukorékolása egybevegyültek.

Nil desperandum! Hiszen felkelt a nap, most már mi is mehetünk aludni - - -

Szombat, máj. 26-án.

Villásreggeli *Baronne de Coubertinnél*. Pierre Angliáról beszél, mint mindig, honnan pár nap előtt jött vissza.

Ctesse de Chambrunnél, búcsúajándékoz nékem egy igen szép bizánci fakeresztet bizánci szobámba meg egy dalt, amelynek szövegét ő, zenéjét pedig Gounod komponálta.

Ctesse Schärffenberggel és Némethy Emyvel a Bois de Vincennes-ben, Charenton.

Este előbb Schärffenberg grófnénál, majd *princesse Brancovannál* estély, avenue Hoche-i palotájában.

A palota benső berendezése francia stílusokban van, így a lépcső Louis XIII. boiserie, a nagy szalon rokokó, s a könyvtár reneszánsz, de azért az egész színben mégis elárulja a hercegnő orientális eredetét.

Sokkal élénkebb, tarkább színek, mint a párizsi intériőrökben. Már a lépcső maga karmazsinveres bársonnyal van áthúzza, s ugyanily szövettel a többi pièce-ek is.

Igen szép a bibliotéka, amely egy hosszú, igen magas, de keskeny terem, az utcára orientális fülkével, a falak két oldalán nagy boiserie székek, felső részükön régi családi képekkel. Ott függnék egy sorban a hercegnő ősei, a besszarábiai hercegek nagy bajuszokkal, aranysujtásos ruhákban, boglárokkal, mentekötőkkel, akárcsak valamelyik magyar falusi kastély faláról jutottak volna ide.

Ez a pièce különben a legsikerültebb az egész palotában. A boiserie kissé enyhíti a szövetek tarkaságát, s az egész jobban belemegy az orientalizmusba, mint a rokokó, amely inkább ellentétes színben vele.

Sokan. A Bibescuk, Stirbey-k, Aristarchi bey, Bizet özvegye, ms. de Laborde, a Jamesonok és még néhány török, görög és román.

A fiatal Stirbey hercegné igen karcsú, igen race asszony, az ember nem hinné, hogy oláh születésű.

Tea után zene. Brancovan hercegnő tovább játszik egy óránál, többnyire Schumannokat - meg a jelenlevő Vidorral, négykézre, tőle pár darabot.

Franciás könnyűségű, üres darabok.

Vasárnap, máj. 27-én.

Reggel Louise Readdal *Némethy Emy*hez, kinek torka fáj, s így nem ment ki.

Főleg Mary Robinsonról van szó, kinek házassága James Darmestetterrel, úgy látszik, fait accompli.

Louise Read egészen ki van magából kelve. Az egész dolgot hideux-nek, abject-nek⁸⁶⁶ mondja. S Darmestetter viselkedését tökéletesen elítéli. Mary Robinson feláldozza magát, s csak szánalomból megy a púposhoz, ki púpjával így él vissza!

Modern idők! „Il a de chance, il est bossu.”⁸⁶⁷

Délután a *Bois de Boulogne*-ban, pavillon Armenonville-ben madame Jameson, baronne Berthe de Bussièrès és Alastair Cary Elwes-zel Poldi bandáját hallgatjuk. Elwes-zel aztán a Batignolles-ba megyünk, és ott egy kis restaurant-ban igen-igen hangulatosan beebédelünk.

Körülöttünk a nyüzsgő vasárnapi Párizs - a külvárosok à la place Clichy található boldogságukkal, lelkükben a hallott zene visszhangja.

Tea *Schärffenberg* grófnénál, odajő még Bunny és cte de Laroche, cte de Chambord unokatestvére. Egy ancien régime illatú - de amellett kissé penészszagú öregember, ki már vagy negyven éve lakik Grazban, s évente csak pár hónapot tölt itt Párizsban öreg douairière-jeivel.

Hétfőn, máj. 28-án.

Reggel *Aicard*-nál, ki most ágyában ül a két piktornak. Póz: ágyban hálóingben egy égő gyertyánál meggyújt egy cigarettát. Igen érdekes, úgy a fényvetés, amely egyrészt a gyertya lángjától esik reá, másrészt az ablakok veres tarlatán függönyein szűrődik át.

Egészen Besnard hatás... Bunny előttem csinál egypár remek dolgot - határozottan ez a fiú a fiatal generáció egyik legnagyobb tehetsége.

Búcsú *ctesse Diane*-tól.

*Antokolszkij*nál búcsú. Búcsú a kedves sagace szőke asszonytól - ettől a kedves pár gyermektől, a gyönyörű hangulatos appartement-től, amelynek majd párját a pátriában hiába fogom keresni. És a Mestert magát, ki hozzám oly homogén volt, ki fogja nekem pótolni? Ki lesz oly atyáskodó vélem? Kit fogok majd megint éppen így a művészetéért szeretni?

Antokolszkij maga nincs otthon, s mégis oly keserű volt a búcsú. - - -

Kedd, máj. 29-én.

Egy jótékony bazáron tartott hangversenyben veszek részt. Untat, de hamar vége.

*Antokolszkij*hoz. A mester, mióta nem voltam atelier-jében, egy bámulatos basreliefet végzett el. Az orosz barbárkori történetből egy alak - roppant erő, s ami meglepő, emlékeztet magára a mesterre, csakúgy, mint Krisztusa. Ezt el is mondom neki, bár nem örül e felfedezésnek, annál is inkább, mert úgy látszik, már többen tették.

Változtatni akar rajta - erről persze lebeszélem: hiszen érdekesebb még így sokkal.

Aztán tőle is búcsúznom kellett, ez aztán nem volt az a bizonyos hideg, párizsi körmondatos búcsúzás, amelynél az ember akár meg is fagyhatna. Megfogta fejemet két kezével, kétszer

⁸⁶⁶ irtózat, undorító

⁸⁶⁷ Szerencséje van, púpos.

melegen megcsókolta homlokomat, aztán egyszerűen így szólt: „N’oubliez jamais que vous êtes de ma famille”.⁸⁶⁸

Az Isten áldja meg érte!

Madame Jamesonhoz, belépve az ajtón nagy hallóval fogad egy csomó parisienne, így *Madeleine de Fitz-James, baronne Bussières*, mert azt hitték, már elmentem.

Egyedül maradok *madame Jameson*nal, egy valóban ultra parisien búcsú. Ő ott egy igen csipkés, nehézselyem Worthmade toalettben „ellep” egy bergère-t, én előtte taburetten kuporodok.

Nevetve csicsereg, legyezi magát nagy marabutoll, heliotrope illatot árasztó legyezőjével, s azt *mondja*, hiányzani fogok neki, szomorú, hogy nem láthat többé keddején - - - Ha a másik szobában hallja valaki a hangját, anélkül hogy megértené szavainak értelmét, azt hihette volna, valami *scabreux*⁸⁶⁹ históriát mond el nékem - - -

Pedig azt hiszem, e percben igazán szívélyesen, melegen érez velem szemben, de hát *nolens-volens* ezt a formát kapja a búcsú -.

Este *ctesse Schärffenberg*nél, Némethy Emyvel, Alastair Cary Elwes-zel és Rupert Bunnyvel a rue de Rivoliban levő bazárba, ott több bevásárlás után felszedünk egy kis arabot, hogy török módra csináljon nekünk kávét.

A kis fezes „Mahomed” megcsinálja a kafedsit, azt szeretném, hogy énekeljen valamiféle arab melódiákat - s akkor sül ki, hogy nem arab, hanem spanyol!

Nagyokat nevtünk rajta!

Szerda, máj. 30-án.

Villásreggeli *ctesse Róza de Fitz-James*nél. Egészen en famille: férje, egy fivére és én. Reggeli után búcsú, melegen szorít kezét velem. Érzem, jó barátnőt nyertem, s így most vesztettem benne.

Ha sok ilyen asszonyunk volna otthon! De hát nincsen. Ilyennek képzeltem mindig a mondéne típusát: kinek ismernie kell a világot, az embert, de azért nem szabad efelett kétségbe esnie.

Értenie kell, és így megbocsátania. Kissé lehet boldogtalan, de azért mulatságkedvelő, olvasottnak kell lennie, de nem tanulnak, melegnek, érzőnek, s amellet szellemesnek - épp csak úgy, mint még a Párizsban is párját kereső Róza de Fitz-Jamesnek.

Mert ha nagyon tanult, vagy nagyon boldogtalan, otthagyja a világot, s magának él, ha meg csakis mulatságkedvelő, akkor olyan, mint egy minimális agyvelejű szökdécselő madár - - s így nem érdekes.

Háromkor Jean de Néthyvel, Bunny és Elwes-zel a fényképészhez, N. magában, mi hárman pedig csoportosan vetetjük le magunkat.

Ebéd *ctesse Schärffenberg*nél, ott még Bunny és Elwes. Ebéd után két kocsiba ülünk, ki a Bois de Boulogne-ba. Én Bunnyvel vagyok együtt, kivel Elwesről beszélünk. Szívére kötöm,

⁸⁶⁸ Ne feledje soha, hogy a családomhoz tartozik.

⁸⁶⁹ sikamlós

maradjanak meg oly jó barátságban, mint eddig voltak, támogassák egymást, a művészet rögzös, sáros országútján, bízzanak egymásban és bennem úgy, mint eddig. - Majd arra kérem Bunnyt, legyen ezentúl is olyan elnéző Elwes szeszélyeivel szemben, mint eddig volt, mert hiszen ez az egyetlen hibája, és nem tehet róla, mert temperamentuma hozza magával. Bunny megérti mindazt, amit mondok, melegen megszorítja kezemet, amelyet így tart, míg csak meg nem áll kocsink a pavillon Armenonville főbejárása előtt - - -

Az öreg grófné, Némethy Emy s Alastair már ott ülnek, egészen közel a cigányokhoz, előttük a kis Poldi hajlong, mosolyogva megmutatva mind a harminckét fogát. Azok is csak nevetnek reája, de hát beszélni együtt persze nem tudnak.

A rokonszenv csak a kölcsönös néma derűtségben nyilatkozik.

Aztán odaáll a jó Poldi a banda elé, s megszólal hegedűjén a keserű magyar nóta, amely kicsavarja a szívből mindazt, amit bele száraszt az élet.

És mily gyengéd figyelemmel vannak irántam! ilyenre is csak ez a végtelenül finom faj: a cigány képes: ahelyett, hogy az én nótáimat húzná - tudva, hogy holnap utazom haza - az otthoni barátaim s hozzám közelálló dalaira gyűjt. Egymás után elhúzza a Jászai Mari, Batthyány Géza, Teleki Emma, Irén és Bella, Feszty Árpád, Cebrián Róza, Jókai Róza, Almásy Imre, Bissingen Rudi stb. nótáit, s végül (megkoronázván azt a hazahívogató csalogató nótaciklust) egész erővel kieresztett hanggal, egész bandájával, úgyhogy betölti az íves teraszokat egészen, felhangzik a „Messze jártam, másutt is volt jó dolgom, hej de szívem csak azt mondja, jobb otthon”, s a végén fejével bólint a kis cigány, odapislant szomorúan énreám, halkán, szóval is hozzáteszi: „Jobb otthon”.

Ezalatt odakünn a finom permeteg eső elállott, a levegő áttetsző tiszta lett, az estalkonyat világoskék tónusúvá tette a levegő színét, a terasz üvegelésén átsugárzik az ég azúrja, a banda a kis, a felgyúló csillagokat visszaverő, tóra ráfekvő teraszon folyton játszik. Az üvegelést megkopogtatták a gesztenye- és akácfák virágos lombjai. Erős illat terjeng a légből, amelyet részben a virágok, részben az érkező, távozó nők tavaszias toalettjei árasztanak. Folyton kocsik érkeznek. Frakkos, gardéniás urak.

Most egy felpántlikázott lovú, fényes phaëton áll meg, fiatal asszony hajtja a tüzes állatot, odaveti a gyeplőt kocsisának, könnyen leugrik a kocsiról, roppant elegancia, két óriási solitaire a fülben, gyönyörű orchideacsokor az övben: Guttman Katica volt, Georges Erdődy néhai maitresse-e. Odaint a cigányoknak, azok örömujjongó arccal köszönnek neki. Úgy látszik, ezt is idehozza mindennap a szíve.

Úgy csalogat a cigánymuzsika mindnyájunkat, mint az éji lepkét a lámpa fénye - s csakúgy megperzsel néha!

A halk, bús nótába belevegyül a közeli Párizs ideges zúgása - holnap ennek is vége.

Aztán búcsúzunk. Poldi ezer üzenetet küld haza Palinak meg a többinek mind, most szavakba igyekezve önteni azt, amit előbb sokkal jobban elmuzsikált.

Előbb a grófné, Némethy Emy és Bunny mennek el, mi Alastairral a porte Maillot-nál akarunk kocsit venni - elindulunk lassan, lassan. Alighogy a kis tó másik oldalára érünk, megszólal megint a banda, gépiesen, szóltanul visszafordulunk mind a ketten - Az üvegházszerű pavilon fényes teraszait visszaveri a tó tükre. S ebből, a lombok sötét árnyaiból tündérpalotaszerűleg kiemelkedő fénytömbből egy hang, egy árva hang fakad elő, amely bánatosan, keserűen bűg a messze hazáról beszélve, szomorúan, nosztalgikusan.

Íme, az utolsó benyomás: a fényes Párizs keretéből kitörő, s hazulról jövő édes bánat, amely csak vonz, pedig csak keserűséget ígér - - -

A dal parancsol: vége az álomnak. Pedig hát, aki könnyen, aki édesen álmodik, annak igen nehezebbre esik az ébrenlét.

Vége a dalnak -

Vissza kocsin. Átrobogunk utoljára a Champs Elysées-n. Elöttem a végtelenbe futó út, a fasorok két szélén szerelmes bűgő párok, a kávéházakból ide-idecsapódik egy-egy kuplé, derült az ég, derült a café chantant-ok⁸⁷⁰ légköre, könnyű az útszéli szerelem - és mégis el hagyom csábítani magamat, s felveszem a keresztet újra.

Ez a keserű dal felülkerekedett bennem, vágyom az otthoni nehéz élet után.

Itt álmodok, az ember emberek tengerében elvesző csepp, vásáron kívüli, hors concours s így érdekes s értékes árucikk, olyan, mint pld. egy pastille de serail.⁸⁷¹ Otthon marakodás a sovány konc felett, visszavonás, irigység (a magyar nemzeti történet ez ismert leitmotívumai), folytonos küzdés, folytonos vesztes - - - a sírig.

És mégis - mégis, a nosztalgia e percben tökéletesen elfog.

Alastair bolondnak mond, hogy így, az utolsó párizsi napon kapok honvágyat -

Azt mondom neki, hogy még bolondabb vagyok, mint hinné, mert bizonyos vagyok arról, hogy az első pesti benyomás után elkövetkeznek a párizsi nosztalgia percei -

Hiába csak, élni nem pihenést jelent.

Csütörtök, máj. 31-én.

Louise Readnél és Barbey d'Aurevillynél búcsún. Az öreg Mester még alszik, s így Louise a szomszéd lakásban, Huysmans egy barátjánál (kit találtam is egyszer nála, de nevét elfeledtem) fogad. Furcsa, hogy itt búcsúszok tőle, ebben a miliőben, amely annyi közös barátunkról beszél. Ott a falon (az idén sajnos hiába várt) Maurice Rollinat arcképe, felette Huysmanst ábrázoló metszvény, aztán Barbey d'Aureville mint fiatal ember, amott Georges Lorin (a szegény beteg poéta) képe. Az ágy felett Moreau-tól egy eau-forte, néhány Rops -

Az asztalon ismert könyvek, néhány autografirozva. Mintha csak a modern Párizs szellemének kvintesszenciája volna e kis írószoba, hol Párizs „szellemi őrangyalától” búcsúszok.

Alig beszélünk, az utolsó percek bamba hallgatása, mikor az ember már új konverzációt nem akar kezdeni, a régieket meg mind elvégezte - Louise soká tartja kezemet. Végre a szomszéd szobában Barbey d'Aureville csenget.

Bemegyünk hozzá, kezét ad, én megköszönöm valóban fejedelmi ajándokát (összes műveit, a legtöbb példányban szebbnél szebb dedikációkkal), aztán ráhajtja kezét homlokomra, s ennek is vége.

Látom-e őt még valaha az életben? Nem hiszem.

Lemenve a lépcsőn, hallom nehéz, hörgő lélegzetét.

Egy korszak végharca! Mily szomorú lehet utolsónak lenni a menetben - lehengetítve maga után a követ, amelyre aranybetűkkel ez van írva: Romantika!

⁸⁷⁰ zenés kávéház

⁸⁷¹ illatos keleti füstölő

Aicard-hoz. Furcsa, ha az ember igen sokszor egymás után teszi ugyanazt a fájdalmat okozó dolgot, végre képtelen megérezni magát a fájdalmat is, eltompult - kivált, ha figyeli is a procedúrák alatt önmagát.

Az igaz, hogy az eltompultság rosszabb a fájdalomnál.

Nos, így voltam *Aicard*-nál - alig tudtam, mit mondok, azt figyelve csak, amit érzek - s azt a felfedezést téve, hogy nem érzek semmit, pedig hát *Aicard*-ral voltam az utóbbi időben a legtöbbet a francia írók között, igen szeretem, s tudom, hogy szeret szintén - s mégis semmi, semmi!

Ebéd után *ctesse Schärffenberg*nél, ott még *Elwes* és *Bunny*, csendes, hallgatólag délután.

Az öreg grófné az igen öreg emberek lemondásával búcsúzik, mint akinek már minden válás örök búcsút jelent.

Végtelenül meghat.

Egy meleg shake hand *Jean de Néthy*vel, aztán a két piktorral oldalamon a *Gare de l'Est* felé.

Hallgatunk, ők is, én is. Végre a csendet *Bunny* töri meg, kérve, ne feledjem, hogy bármikor Londonba jövök, lakjam náluk, lesz egy hely, *az én helyem*, atelier-jökben számomra.

Kezet fogok velök, mit mondjak reá?

Aztán a jegyváltás - a váróterem banalitása, a kupé, a hallgatás újra, végre az utolsó csengetés, a két fiú egyszerre nyújtja kezét, én összeteszem ezt a két megbízható, áldott jobbot -

A vonat elindul, mind távolabb körvonalaik. Most már csak egy fellobbanó cigaretta fénye - s aztán a sötétség.

Előre az űrben!

Egymás után robogunk át a *Gare de l'Est* felé futó utcákon, egymás után maradnak el a párhuzamos villogó lámpasorok, a hazafelé - *Párizs felé* siető járókelők, végre az utolsó lámpa - - - a mezők csendje.

Csak messziről egy fényes folt jelzi *Párizs* nyomát, aztán ez is a homályba merül.

Fent az égen a hajótöröttek csillaga -

„*Viam meam persequor*”

Hazai napló 1889

Március 15-én.

Beniczky Bajza Lenkénél ebéd. Hivatalosak Cebrián grófné és két leánya, Róza és Mária, L. L., Lyka Döme, Justh Feri, Pejachevich Gábor, Patay Józsi és a háziak közül mrs. Hughes-Hughes (Bajza Ilona), Beniczky Agathe és Bajza Aladár. Összesen 14-en.

Beniczky Bajza Lenke. Egyike a legjellemzetesebb magyar alakoknak. Látni ez asszonyt, érzi az ember, hogy az olyanféle anyagból, mint amilyen anyag Deák Ferenc volt, mennyire nem lehetne művészt faragni. Ezzel nem akarom Lenkét Deák Ferenchez hasonlítani. Oh nem!

Csak az anyag, melyből kivált, van Deák hatása alatt.

Józan, 2x2, tisztán látó asszony, ki ha férfinak születik, még jó politikus is lett volna belőle, így pedig (mint író) a művészetnek csak politikáját, konyháját érti, de ezt nagyon. Ennek a nagy tudományának segítségével alapítja meg hírét, s teszi népszerűvé magát. Beszámol az elemekkel, megméri súlyukat, és - elbánik velük.

Józan, nyugodt asszony, nem hozza ki sodrából semmi, kapjon egy rossz kritikát - vagy társadalmilag érje valami - parírozza ezt is, azt is, nyugodtan. És ez a nyugodtsága teszi jó társadalmi elemmé. Művészi érzéke = 0. Tudománya kevesebb. Érzése, mint egy literális szobalányé.

S a szobalány ír benne - ezért népszerűek dolgai. A falusi jegyzőnek, tanítók (publikuma) úgy képzelik el az elegáns világ életét, mint ahogy ő megírja. De közönségétől ez nem csoda, tőle, hogy így írja meg, meglepőbb. Hisz mióta Beniczky Ferihez ment, benne él - és mégis közte és társasága között áthatatlan fal van.

Oka - hogy nem homogén hozzá. Lakása is jellemzi, amely a műérzék tökéletes hiányában leledzik. Pár irtóztató hamis bronz és olasz márvány szemetek mellett néhány csinos műtárgy. Japáni régi szekrény stb.

Férje: *Beniczky Feri*, középű politikus, ki miután Beniczky Lenke férje lett, ki író - most (kivált hogy politikában használhatatlan) a művészi ügyekkel lett megnyomorítva. Keveset tud mind ebben, mind abban, s éppen azért mindenben igen bizonyos. Különben a perfekt gentleman. Sem ruháihoz, sem lelkéhez nem fért szenny. S az utóbbi ma már érdem.

A család legrokonszenvesebb tagja mrs. *Hughes-Hughes* (szül. Bajza - illetve Heckenast, Lenke első férjétől). Fiatal korában kis regénye volt egy Berzeviczyvel, amelyet a világ soha nem akart elfelejteni. Szép se volt valami igen nagyon, vagyona sem volt, a Berzeviczy rokonság nem nézte jó szemmel. Így bizony nem csoda, hogy soha nem ment férjhez. Külföldön találkozott ezzel az angollal, ki elveszi - s boldoggá teszi. Meleg, eszes, józan eszű asszony, sokkal több és művészebb tehetség, mint anyjának. Igen sovány nice alak, ladylike modor, mozdulatok.

Beniczky Agathe. Igen érdekes, de még nem kész leány. Hajlékony, lágy mozdulatok, egészen különös arcél, amely japáni, a japáni tipikus vonások nélkül. Igen szórakozott, hosszú társalgás majdnem lehetetlen vele. Ha nem figyel az emberre, mosolyogni, néha nevetni is szokott, amiért sokan aztán ostobának hiszik.

Bajza Aladár. Halvány, elmosott profilú egyéniség. Mindenütt az utolsó és a harmadik. Il est né superflu.⁸⁷²

Justh Feri az asztalnál Cebrián Mária mellé kerül - politikából. A két család kívánsága volt egyszer. És Lenke még nem tudja, hogy Feri jegyben jár Batthyány Máriával.

Én Cebrián Róza mellett. Une conversation rechauffée.⁸⁷³ Érdekes leány, egyike a legérdekesebbeknek Pesten. Rubens-alak - de több temperamentum, mint a Rubens-alakokból látszik. Sok, egész sok forró, csapongó vér. Művészi, mint a reneszánszban voltak; igen érzéki - így képes a zene hangjain keresztül belészeretni valakibe, kivel sohasem beszélt. Ebből az anyagból voltak a Medici asszonyok, Mária Magdolna, szóval azok, kiknek a legtöbb lett megbocsátva.

Mindenesetre érdekes, itt, a mai korszakban, egy ilyen eleven életet lehelő alakot látni. Pas d'anémie celle-là par exemple!⁸⁷⁴ Expanzióval bizalmas - s expanzióval hideg valakivel. Az asztal körül még L. L., az örök L. L., az elpusztíthatatlan L. L., az élve bebalzsamozott L. L., a mindent tudó L. L. - - -

Íme L. L.:

Története ez: Méray János, az idősebb, járt vele iskolába, ennek lett aztán olyan minde-nesfélője, s rajta keresztül jutott be a nagyvilágba. Hol igen kedvelt alakká tudta magát tenni, kivált a hatvanéves dámáknál. Mert ő mindent tud, s mindent jobban másnál.

Különben az elvont elegancia. Az „illem” testté válva. Minden mozdulata az illemszabályok legszigorúbb törvényei szerint követtetik el. Emberi nincs semmi egyéniségében, ő csak elegáns, he is only living the „high life”, nothing else.⁸⁷⁵ Ha ma tudná, hogy Justh Feri vőlegény, s ma este már úgy félig-meddig deklasszáva lesz a Csekonichoknál, elájulna. Mert egész lénye azt fejezi ki, hogy erről semmit sem tud.

Leülve az asztalhoz, lassan lehúzza kesztyűit, egy merev mozdulattal megragadja a kanalat, másik kezével egy még merevebb mozdulattal végigsimítja haját, és egy legmerevebbel Lenkéhez fordul, ki szomszédnéje, és megdicsőült arccal a legutolsó pletyka elmondásához kezd - - -

Je les laisse⁸⁷⁶ -

Ebéd után elébb *Batthyány Gézáékhoz*.

Csak a család otthon.

Emmy grófné ma is, mint mindig, egy chaise longue-on, très grande dame et très enfant à la fois.⁸⁷⁷

Idősebb *Batthyány Géza*. Magas, szálas ember, igen sok vér, erőt lehel teste, lelke. Igen pozitív ember, kevesen ismerik úgy a kétszerkettőt Pesten, mint ő. A szociális élet ezer fonalával is biztosan játszik. A szó szoros értelmében egy életképes ember. Amellett született oligarcha.

⁸⁷² Feleslegesnek született.

⁸⁷³ Felhevült társalgás.

⁸⁷⁴ Ez a nő aztán igazán nem vérszegény!

⁸⁷⁵ csak nagyvilági életet él, más élete nincs.

⁸⁷⁶ Otthagynom őket.

⁸⁷⁷ nagyon előkelő és nagyon gyerek egyszerre.

Fia, *iff.* *Batthyány Géza* tökéletes ellentéte. Finomult, majdnem elfinomult faj. Kevés vér, sok ideg. A legművészebb egyéniségek egyike Pesten, anélkül hogy művész lenne. Mert hogy az legyen, ahhoz energia is kell, ez pedig az én jó Gézának tökéletesen hiányzik. Energia és ambíció - - - a két kellék híján minden megvan ahhoz, hogy nagy művész legyen.

Szívósság a nagy, gyengeség a kis dolgokban jellemzik még.

Vele *Csekonich grófnéhoz*. Az estélyben tout Pest. Az appartement-ok igen szépek, meleg színűek, összehangolva, nagyobb raffinement nélkül azonban.

Az egész estély a Batthyány Mária és Justh Feri jegyváltásáról beszél. Mindenki megtámad, mindenki ugyanazt mondja.

Hosszabb konverzációk Károlyi Irmával és Zichy Saroltával. Az előbbi a vejéről és a Zayakról egyáltalán, az utóbbi a „műpártoló” egyletről beszélt 1-ig.

Vasárnap, március 16-án.

V. r. u. *Justh Kálmán*nál, az öregúr, úgy látszik, örül *mégis* a házasságnak, olyan derült, mint már rég nem láttam. Még párszor fel is nevet, ami az ő XVIII. századbeli merevségéhez alig áll. Mert egészen olyan, mint a múlt század felső-magyarországi azon urai lehettek, kik udvarhoz nem jártak. Udvarias és merev, komoly anélkül, hogy komor lenne, puritán még arisztokratikus princípiumjaiban is. Ebből a típusból Felső-Magyarország egyik részén (Túróc, Árva, Trencsén stb.) sok alakot találni.

Különben Felső-Magyarország négyféle van, az első a Vág völgye, ez bécsies és Pozsonyba jár telelni, családok itt a Pálffyak, Esterházyak, Erdődyek, [*üresen maradt*]; aztán a pár excellence tótsági Zólyom, Árva, Túróc, Trencsén, családok: Révayak, Radvánszky, Prónayak, Justhok, Majthényiak, Rakovszkyak; harmadik genre a Szepesség, családok: Csákyak, Máriássy, Berzeviczyek, Ketzerek, s végül Sáros, Zemplén megyék, a Sztáray, Szirmay, Andrássy, Hadik családok.

A legkonzervatívabb és legjellemzőbb azonban, mindenesetre a tótság, amelyet város sohasem inficiált.

Egy egész eliramló korszakot jellemez egy Zay Albert, Révay Ferdinánd vagy Justh Kálmán.

Kálmán bácsival Batthyány Gézáékhoz, ők konferálnak a házasság ügyében, mi Gézával járni.

Este nálam tea, itt: Csáky István, Cebrián István, Justh Feri, Batthyány István, Széchenyi Imre, Széchenyi Emil és Batthyány Géza.

Cebrián István. Gömbölyű kis huszárhadnagy, gömbölyű kezek, lábszárok, kerek, gömbölyű orr, gömbölyű - hang. Mert ez is van ám.

Lassú - lassú beszédmodor. Qu'un qui a le temps de vivre.⁸⁷⁸

Különben jó fiú - csak ne hasonlítana annyira egy ártatlan borjúra.

Justh Feri. Kedves cousinom, bár semmiben sem hasonlít hozzám. Igen pozitív fiú, egy igen nagy és igen híres intenzív gazdaság lelke - született férj és családapa. Azt hiszem, igen nagy vagyont fog gyermekeire hagyni - és boldog lesz.

⁸⁷⁸ Egy ember, akinek ideje van az élethez.

Különben aszketikus az aktja, csakúgy mint családunk majd mindegyik tagjának. Hosszú karok, lábak, merev mozdulatok, túlságos udvariasság, amely minden szaván, minden lépésén kiérzik.

Naiv, nem ismeri az életet, sem az embereket, s így, naivan is fog meghalni.

Szenvedélyes - és jószívű, energikus és - gyenge (mert ez is lehetséges), tevékeny és (ismét egy antitézis) grübler.

Túlnyomó egyéniségében különben a szláv, fajtájában kell okát keresni skrupulozitásának, határozatlanságának a kisebb dolgokban és impresszionabilitásának.

Batthyány István. Kedvencem azon emberek között, kikkel nem vagyok homogén. Pozitív fiú, kiből azonban elég életfilozófia van arra nézve, hogy közös pontokat találjon énvelem - eleget szenvedett arra, hogy meg tudja érteni azt, hogy én szeretem, és miért szeretem.

Furcsa világnézet, amelyet csodálok és irigyelek egy bizonyos fokig: egy dolog csak bizonyos az életben, ez a gyönyör, amelyet *abban a percben* élvez az ember, hogy tehát mindent ezért, semmit másért.

Minden egyéb lárifári - ez az egy elfelejteti az életet. Így tehát ezt a percet igyekezni kell a leghosszabban kihúzni s a legutilisabbá tenni.

És - ez a fiú nem epikureus. Szereti családját, ezért él-hal, és - férjnek született.

Egyike az élet ezer ellentéteinek.

Hosszú, szenvedélyes, nagy szerelemre nem képes, és így - boldog férj lesz.

Olyat fog elvenni, akit ismer, s akibe nem szerelmes, s akibe így még bele is szerethet.

Széchenyi Imre. Igazi Hoyos ész, sok briliáns tulajdon, dacára, hogy kissé lassú gondolkodás.

Lassan és biztosan - megy előre. Un de nos avenir.⁸⁷⁹ Nemzetgazda - kissé à la Széchenyi István. S ez a legnagyobb baja. Nem járatlan úton jár. Epigon.

Feje érdekes. Igen halvány, fénytelen arcbőr, sötétkék, kissé lomha, álmos kifejezésű szemek, fekete haj, hosszú bajusz és hegyes szakáll. Valódi spanyol arc.

Atléta termet, csupa izom - Herkules frakkban.

Csáky István. - majd más alkalomkor.

Széchenyi Emil. A lábordi Széchenyi race. Édes gorombaság, nyájas keserűség. Ha mosolyog, mind a harminckét hófehér fogát megmutatja, de e fogaival harapni is tud és - nemegyszer mosolyogva.

Fiatalkor vadászkutyaszerű mozdulatok, nonchalance un petit peu affectée.⁸⁸⁰ Egész este politizálunk, nekem fejem fáj, és unom magamat. Határozottan más hangulatokat is éreztem már így otthon!

Tízkor érkezik Feri, általános gratuláció, majd összeülnek, és nagy vitába merülnek a tejgazdaságot illetően -

⁸⁷⁹ Egyike a jövő embereinek nálunk.

⁸⁸⁰ kissé erőltetetten hanyag modor

Március 17-én hétfő.

A jegyespár anyámnál, Mária átjö hozzám, akarva látni odúmat, hiszen a medvét már oly rég ismeri.

Én aztán Batthyány Istvánnal a rokonokhoz látogatóba: Lenke, Sztárayék, Beniczky leányok, az öreg Zéline grófné (ki nincs honn), Kárászné stb.

Batthyány Istvánnal határozottan a jegybenjárás minden unalmán keresztülmegyünk anélkül, hogy előnyéből élvezhetnénk valamit.

Este óriási diner Batthyány Gézáéknál a jegyespár tiszteletére. Egészen grandgenre. Parfümírozott már a kapualja is - az asztal úgy szétterítve, hogy az egyesek alig beszélhetnek egymással. Tele virággal a tábla, éspedig nemcsak a virágtartókban, de még az asztalon is elhintve.

Roppant ceremónia - amint a champagne-t behozzák, B. Géza papa mond pár szót, majd Sztáray Józsi a felső-magyarországi családokról mond ókonzervatív tósztot.

Ebéd után tea. Alakok:

Sztáray Antal gróf. Felső-magyarországi oligarcha. Vadászat, sport minden neme, és „családtan”. Nagymihályi kastélya gyűlhelye a zemplén-sárosi vadásztársaságnak.

Neje sz. *Batthyány Fanny*, igen szubtilis, modern asszony. Finom kis madárc, sok imprévu, sok szeszély. Művészi érzéke legtöbb a négy Batthyány nővér között.

Nénje, *Kárász Imréné* már sokkal egyszerűbb. Jóságos „schlendrián” dáma, type 1850-60.

Batthyány Irma grófné, Feri jövődöbeli anyósa. Une martyre moderne. Férje históriái megviselték testileg-lelkileg. Érdetelenül néz az élet elé, és mégis él, mert hisz gyermekei vannak. Ellágyult, rezignált asszony. Különbén még ma is igen szép. Korának egyik legnagyobb szépsége volt.

A háziakon kívül a jegyesek és Lajosék.

Íme a jövődöbeli cousine: *Mária*. Igen meleg, nőies kedély, sok szín, sousmissio. Férjének hűséges, engedelmes felesége lesz, ami egyrészt az orientális fajokra emlékeztető indolenciájából fakad. Magas, karcsú leány, veres és fehér teint. Fekete fej, gyönyörű, bár szintén igen lágy karakterre valló kezek.

Batthyány Lajos. Atyja kicsiben, csak sokkal szebb ember, de ez árt neki, mert nem tudja elfelejteni.

Kitűnő főispán, esetleg még jeles miniszter is lesz.

Neje, sz. *Andrássy Ilona grófné*, *Andrássy Gyula* leánya, egyike korunk leghíresebb szépségeinek - volt. Ma már nem. De azért még ma is látni rajta, hogy telivér, s amellet olyan, mint az olasz reneszánsz asszonyai voltak. Határozott mozdulatok, némi *Andrássy* merevséggel. Eleven, kifejező szemek, nagy intelligens szája.

Harmóniában egész lénye és ezért nyugodalmat is áraszt, megnyugtat a vele való létel.

Batthyány Margit. Japon. L'imprévu qqfois consciente.⁸⁸¹ Sok igaz csináltság. Ha nem lenne csinált, nem lenne igaz. Szubtilis fizikum, egyéniség, formák. A leghidegebb a három leány között, legtöbbet vár és kíván az élettől, legtisztábban lát, de néha túhegyen keresztül csak. E

⁸⁸¹ Néha kissé tudatosan eredeti.

túhegy nagyságú nyílást, amelyen keresztül mindent a legélesebben - tán túl élesen lát meg, éles, finom szellemével ütötte.

Tán kevesebb igaz, mint művészies érzés.

Elle est née jeune femme - artiste!⁸⁸²

Batthyány Félicie. Elle mourra enfant, celle-là.⁸⁸³ Sok gyermekes vonás, kevés egyensúly, telivér csikóra is emlékeztet. Nehéz lesz megzabolázni, tán nem is lehet.

Különben XVIII. század - ezzel is bosszantom különben mindig.

Teára jó még a Pesten átutazó és Ferivel anyja után (ki szintén Beniczky leány) rokonságban levő V. P.

Érdekes alak. Sznob.

A megtestesült „utolsó divat” és „ce qu’il faut faire”.⁸⁸⁴

Járt Rómában, Bécsben, Párizsban, Londonban, a világban, mindenütt a legelegánsabban, persze ambicionálta ezt. Igen kis vagyonával annyit igyekszik mutatni, amennyit lehet. Egy órai konverzáció után igen műveltnek, tanultnak lehetne hinni, hosszabb ismeretség után érzik rajta a végtelen csináltság, amellyel hidegségét fedi.

Igen különös nála az, hogy tudja azt, hogy üres és keveset tud, másrészt meg annyit igyekszik elhíttetni az emberekkel, hogy a világ körülötte forog - hogy már maga is elhitte.

A *décadent*-ra is játssza magát, pedig hát igen egészséges, jó magyar kálvinista puritán családból származik, amely hátra van jó két századdal, és egy csepp művészi érzéke sincs.

A tea után vele és Gézával még soká együtt. Gézát enerválja modora, ő aki kijő mindenkivel, azt mondja, nem tudna P.-vel egy világért sem.

Kedd, 18-a.

Egész nap rosszul. Este szörnyű fejfájással Batthyány Irmához. Ott Justh Kálmán, Kárászné, Feri, a Beniczky leányok, Csáky Pista, Somssich Józsi.

Beniczky Mártha. Az egyetlen családtag, ki ellenzi Feri házasságát - de hát oka van rá, ő akart hozzámenni. Különben jucker leány. Nagyon hasonlít *cousine*-jához, Almássy Keglevich Margithoz, csak magyarabb nála. Telivér - meg nem zabolázható, a konvenciókat készakarva arcul csapó leány, kivel néha még az uraknak is gorombának kell lennie, olyanokat mondogat nekik, azon ürügy alatt, hogy le akarja őket tromfolni.

Középtermetű. Villogó fekete szemek, kerekre nyíló, meg-megrezgő orrlyikak, inkább sovány test, merev, férfias affektált mozdulatok.

Növére, *Miczy*, meg a nőiességet affektálja. Különben ez meg nem őszinte, az a baja.

Nyomott a hangulat - a két rokonság, úgy látszik, nem jól megy össze.

⁸⁸² Született művészi érzéssel megáldott fiatal nő!

⁸⁸³ Ez a leány gyermekként fog meghalni.

⁸⁸⁴ mit kell tenni

Szerda, csütörtök.

Dukán. Bál, ebéd, multságok -

Háziurunk: *Latinovich Albin*. Kellemes hallgatás, amely sok érzést árul el. Okosan, érdekesen, melegen hallgat. Egyszerű, igen gentlemanlike modor, egész egyéniség.

Felesége *Latinovich Regine*, une petite femme toute ronde.⁸⁸⁵

Gömbölyű mozdulatok, arc, kezek, lábacskák és világnézet. Derülten néz a világra, s van oka rá, hogy így nézzon. Az élet sikeresen folyt le neki idáig, tipikus bácskai.

Itt még *Muslay Gyula* - a dzsentrí Teleki Józsiája. Parasztfiú pesti szabónál öltöztetve. Sok közönséges vonás, durvaság nélkül, meleg, jó szív. A palócság előtáncosa. Agárhoz és - asszonyokhoz három vármegyében nem ért senki úgy, mint ő.

Prónay Miska. Olyan, mint 200 év előtt lettünk volna. Ugyanaz a carrure, nyugodtság, méltóság, mint parasztjainknak, az az egészséges világnézet, de mindez finomabb formában. Külsőleg a felső-magyarországi gavallér típusához sorolható (nagyobb udvariasság, több, de merevebb formák, mint Pesten).

Magas fiú, erősen markirt vonások, érzékenységre vall finom bőre, könnyen feldagadó erei, arcszín változása.

Rokonszenves fiú, nyugtatóan hat a sok tea és parfümillat után.

Br. Andreánszky Gábor, a volt antiszemita képviselő. Rémséges piszkos. Vereses arc, szürkés pofaszakáll, lecsüggő bajusz, vereses, nem tiszta szemek. Eszes ember, de minden tapintat nélkül, sokat beszél, és szavai viszik (bár igen sokszor rossz irányban).

Cotillon egy *Prónay* leánnyal, Margittal. Une âme en peine!⁸⁸⁶

Azt kérdi (ezzel kezdi a társalgást, ui. még sohasem beszéltünk együtt), mit tartok az elhunyt trónörökösről.

Elmondom neki, hogy egyike volt nekem a legrokonszenvesebb alakoknak. Ez nem lepi meg, bár ő elítélte.

Elmagyarázom, milyennek látom egyéniségét. Mindent szétromboló akarat és a Wittelsbach oldalról öröklött pesszimizmus voltak főelemei. Akarata nem talált egész életén át gátot, az első akadálynál fejjel szaladt neki a falnak - könnyű volt neki a halál - mivel vágyott utána. Azt mondja *Prónay Margit*, nem volt nagy ember, mert kötelességeinek fel kellett volna áldoznia önmagát, és élve kellett volna maradnia. Én azt hiszem, van egy még magasabb nézőpont is ennél - amely nézőpontról már nincs kötelesség, s erre jutott el ő.

Különben évek óta gondolkozhatott ezen, ez kiérzik leveleiből is. Ezt magyarázza a kétféle kategória ember is, kikkel jól volt: a gondolkozók és a - Károlyi Pisták.

Az utóbbiakkal dorbézolva el akarta felejtetni, hogy él!

Prónay Margit még mindig kérdezősködik, úgy, mint valaki, ki már gondolkozott az öngyilkosság felett, vagy pedig miattam arról lenne meggyőződve, hogy magamnál áll rosszul a dolog!

⁸⁸⁵ kis gömbölyű asszonyka

⁸⁸⁶ Feldúlt lélek!

Kérdi, nem találom-e, hogy a trónörökös egyénisége hasonlít a magaméra. Ez a kérdés meglep - azt felelem, homogén kellett hozzám lennie, mert ismeretlenül is szerettem.

Furcsa cotillon téma - előttünk Andreánszky püspöknek öltöztetve, nagy papírsüveggel fején, előtte egy gall kakas és egy kis püspök (Strossmeyer-áda!), mögötte a klarinétos „koca, koca tarkát” fújja - körülötte az összes leányok, kezet fogva körülugrálják. És a püspök választ - egy tourt. Furcsa az élet!

Egész éjjel komoly dolgokról beszélek a Prónay leánnyal, és - azt hiszem, sohasem találkoztunk többet. Ő hazamegy Romhányba - énelőttem nyitva a világ, útjaink szétválnak örökre.

„Demain? trop tard - jamais peut-être!”⁸⁸⁷

A bál reggelig tart, szemező esőben át a kis kastélyba, lázas s nyugtalan álom d.u. 5-ig.

Estalkonyatra ébredünk - Batth. Istvánnal sétálunk a parkban, amelynek szürkésbarna tónusába itt-ott zöld vegyül, enyhe szellő iramlík át a rügyező gallyakon -

Pár hét múlva itt a tavasz. A tavasz! mily nehéz elviselni az első langy szellő vigaszát. Az első napsugár álmokat ígér. Mit reméljek, mit álmodjak én?

„Couche-toi, vieux lâche, c'est trop tard!”⁸⁸⁸

Péntek.

Reggel Csáky Pistával és Gézával vissza. Gödön persze *Nemeskéri Kiss Pali* szállt be, ki mindig ezen a vonaton található. Kezében az „Egyetértés”, kipederve hosszú bajusza, mosoly az ajkán -

Párizsban született, fia az ott élő Nemeskéri Kiss Miklósnak (ki különben anyám oldaláról rokonom), ki ott egy francia marquise-t vett el.

Tulajdonképp tökéletes párizsi és pedig „gratin” (Fbg. St. Germain-i gavallér), hogy magyar-nak lássék (egy Szapáry leányt vett el, Verát, Stefi és Biri grófné leányát), a kecskeméti naptárhoz fordult magyaros kifejezésekért, amelyeket a legdisztíngváltabb párizsi kiejtéssel mondogat.

Le bon Paul!⁸⁸⁹

Villásreggeli után fogadónap, kevesen, mert azt hiszik, még falun vagyok.

Csáky István jó, mint mindig, hűségesen minden fogadónapra, ahogy ez a kultuszminister kedvenc fiához illik.

Különben az én egyik kedvencem szintén. Összetett fiú, beteg lélek beteg testben, illetőleg inkább öreg lélek öreg testben. Az a típus, amelyet csakis a mi korhadt felvidéki nemzeti-ségeink produkálhatnak, amelynek családfái a „legtisztábbak” (!!!) a világon. Generációk és generációk tapasztaltsága, a generációkon és generációkon átörökölt nyugalomvággyal. Ez a fiú is bámulva látja, hogy néki még át kell élni egy életet - maga sem tudja, hogy jutott hozzá. Pesszimizmus, anélkül hogy ismerné másképp, mint az örökölt kategóriákon keresztül az

⁸⁸⁷ Holnap? késő... talán soha!

⁸⁸⁸ Feküdj le, megrögzött gyáva, túl késő van!

⁸⁸⁹ A derék Paul!

életet. Sejtí, hogy az emberek, csak - emberek, s így fél tőlük, bár okadatolni félelmét aligha tudná. Fél mindenkitől, gyanakszik, engem, azt hiszem, szeret, tán mert homogénnek érez.

Különben csak gondolkozó, nem művész, csakúgy, mint édesatyja.

Néhányan jönnek: Hubay Jenő, Flesch (Feledi) Tivadar, Burger Lajos, Géza.

Hubay Jenő. Aki felületesen ismeri, az csak azt a Hubay Jenőt látja meg, amelyet az élet és a - hangversenysterem mintáztak. Bele kell látni a lelkébe, hogy az ember megismerje a telivér művészt.

Igen csinált és igen igaz.

Az előbbi vonást a *struggle of life* (amelyet praktikus fivére magyaráz neki) és a nagy publikum hozta be egyéniségébe. Túlságosan virtuóz is, bár nem eléggé arra, hogy a nagy művészt elfedje. Sokat áldoz a publikumnak, de még mindig elég anyag marad - a kiválasztottaknak.

Három éven keresztül minden évben találkoztam vele, Párizsban, első évben antipatikus volt, másodikban közönyös, harmadikban (tavaly) ezt írom róla párizsi jegyzeteimben: „Egyike az érdekesebb magyar művészeknek. Egészen német, s tán ezért minden ízében művész. Felületesen ismerve, nem rokonszenves, túlságosan virtuóz az allűrjeiben, jobban belelátva lelkébe, megszereti az ember. Első látásra képzelődőnek, elbizakodottnak hinné az ember. Miért? Mert minálunk nem apreciólják érdemei szerint, így aztán méfiant és kissé keserű lett. Il voudrait être à la place laquelle lui est due.”⁸⁹⁰

Alapjában azonban csupa szív, ez már a zenéjéből is érzik.”

Ezt írtam róla tavaly. Nos, ma is aláírom. Német? - igen, pesti német, de csak külsőségeiben. Zenéje francia zene wagneri formákban.

Kár, hogy külsőleg sok a csinált rajta. Szőke, hosszú, hegyes szakáll, amely tökéletesen ellentétben van fejformája által kifejezett egyéniségének. *Felsütött*, túlságos hosszú haja n'est pas digne de lui.⁸⁹¹

Arcán tulajdonképp csak szemei érdekesek. Fekete, bár álmatag szemek. Van valami benne szláv is, ezt érzem. Arra vallanak különben erősen kiálló pofacsontjai.

Különben főleg operája (amelytől igen sokat várok) és Károly hoztak vele össze. Ma már egyike legkedvesebb pesti művésztársaimnak. Aztán meg jól is esik itthon egy európai látkörű, igazán művelt művész társasága, akivel társalogva át lehet lépni a Lajta partját -

Vele jött *Flesch Tivadar* (Feledi Tivadar), zsidó eredetű, igen rokonszenves festő. *Külsőleg* semmi zsidós az egyéniségében, bensőleg - tán a kozmopolitizmus.

Különben még alig ismerem.

Nálam még *Ábrányi Lajos*. Elmosódott egyéniség. Un homme blanc,⁸⁹² par excellence. Akarathiány, puhányszerűség minden mozdulatában. El-elmosódó gondolatok, amelyeket alig tud megfegyvelmezni. Semmi tehetsége nincs, sok a megrendelője. Évente vagy húsz arcképet fest.

Olcso, gyorsan dolgozik, nem fárasztja modelljét. Íme, ez a titka.

⁸⁹⁰ Szeretne azon a helyen lenni, ami kijár neki.

⁸⁹¹ nem méltó hozzá

⁸⁹² üres, érdektelen ember

Hasonló az energiahányát illetőleg hozzá *Burger Lajos*. De ez talentum. Finom, szubtilis művész, egyike egyáltalán a legszubtilisabb magyar artistáknak. Finom vonások, kezek, mély, szürke szem. Megtámadott idegek (s félek, kivált hátgerincidegek). Ez érzett beszédéből is. (Ebben is hasonlítva Ábrányihoz.)

Érzékeny, impresszionábilis ember. Könnyen hat reá valaki. E percben, mint a mesteriskola tanítványa, Benczúr-hatás alatt áll.

Kár, nagy kár.

Különben Batthyány Géza is hat reá.

Jenő a Walkűrök majd egész első felvonását eljátssza, je suis tout plein de Berlin.⁸⁹³ - - -

Ebéd után ¹/₂ 8-kor Batthyány Istvánhoz, ki elkísér a Fesztyékig. Jólesik e család ragaszkodása hozzám, mintha csak a saját családom lenne, szenvedésükön keresztül ismertek meg. Az ember csakis ha szenvedett, akkor képes az emberismeretre.

Istvánnal lassan végig a körutakon, fel a sugárút végére, s ott az esti ködben vagy négyszer megyünk fel-alá a városunktól a körtérig és vissza. Úgy beszél hozzám, mintha testvére lennék, elmondva olyan dolgokat, amelyeket ő csakis egy testvérnek mondhatna el.

Az élet hamar megérlelte, nyugodt, érett. Szenvedett, de nem boldogtalan.

Eleget szenvedett azért arra, hogy az életben igen nagyon ne bízzék, és így azokat a perceket keresse, amelyek biztos - ha nem is boldogságot, de legalább gyönyört adnak.

Furcsa hangulat - minden szürkés ködben, a nappal olyan zajos sugárút kihalt, a négy sor tar gallyai finom vonalakban törik meg a szürkés alapot. A lámpák vöröses fényívet vonnak a ködbe, megállunk, el-elhallgatva. Minden csendes, homályos, csak a villák ablakain árad ki némi fény -

Mintha késő őszen lenne.

Az életről beszéltünk, a paysage olyan, mint a hangulat - Körülbelül 10 lehet, mire Jókaiékhoz bemegyek. Vacsoránál vannak, az asztalt Jókai, a Feszty pár, Káldy Gizella, Batthyány Géza és Hubay Jenő ülik körül.

Jókai Mór - mikor először találkoztam vele, egész gyermekkorom eszembe jutott. Egy életet tudott műveivel telíteni - egy egész fiatal életet. 16-ik évemig kedvenc íróm volt, majd meguntam, az ezután írt dolgait nem bírtam elolvasni, a realisabb gondolkozással realisabb könyveket szerettem meg, aztán a „mesterséggel” a tudatos olvasást is megtanultam - s ma, midőn az öreg, nagy költő világoskék jóságos szemeibe tekintek, lassú, behízelt hangját hallom, eszembe jut megint mindaz a régi-régi szép hangulat, azok az elragadó regék, az a fantasztikus világ, amelyet annyival jobban szerettem már akkor is az életnél!

Jókai mindenesetre az, kiről a legeltérőbb nézetet hallhatja az ember (mindenesetre elég nagy arra, hogy ez így legyen), vannak, kik istenítik, vannak kik schwindlert⁸⁹⁴ látnak benne - egyik sem, *csak* egy igen nagy naiv ember.

Azt mondják, sokszor változott, ez tudatosabb, intelligensebb embereknél is gyakori. S el lehetne mindenesetre mondani, hogy a legkiválóbbak változtak a legtöbbször!

Hogy nem igaz ember? Mindenesetre annak az igazságáról, amit ír, meg van győződve, csak hogy - álmodni született s nem az igazságot keresni és bizonyítani.

⁸⁹³ egész megteltem Berlinnel...

⁸⁹⁴ csaló

Egyáltalán a mai reális világgal szemben az az óriási hibája és erénye, hogy a való világ nem létezik reá nézve.

Regényei álmok, s aki, mint a mi pedáns - és goromba Péterfynk a realiztikus iskola szempontjából bírálja, olyan erratumot követ el, amelyet egy kritikusnak nem szabad elkövetnie.

Olyan, mintha a hattyút nyársra húznánk, s csodálkoznánk azon, hogy oly híres madár, mikor olyan rossz pecsenye!

Feszy Árpádné sz. Jókai Róza, leánya. Elsősorban modern asszony, egy, nem, két generációval van előbbre, mint atyja. Sok művészi érzék, finomulás, legmodernebb a családban. Minket mind ő köt össze atyjával és férjével, bár az utóbbihoz sok év barátsága is köt. Egyrészt gyermekes vér (s ezt egy kissé csinálja is), másrészt egy öreg race világnézlete. Egy barátom, ki jól ismeri, azt mondja, az a tragikum egyéniségében, hogy olyan nagynak, vállasnak született, midőn macskának érzi magát (a macska kedvenc állata), macskalelke van. Nicht ohne⁸⁹⁵ - azt hiszem, szívesen az ölébe ülne néha az Árpádnak, s eldörmölné ott, ha ez állana természetéhez, s ha ölébe (kivált!) elférne.

Igazi nő, kedves asszony különben, sok sousmissio és helyes - uralomvágy!

Encore des antithèses!⁸⁹⁶

Feszy Árpád. Vér, vér és vér. Mednyánszky tigriskének nevezte el - s valóban a tigrisre emlékeztet leginkább. Szenvedélyes, tüzes, s amellet lágy, bársonysimaságú mozdulatok. Optimista, dacára, hogy agyon akarta magát vagy tíz esztendeje löni. Csak a napfényt *akarja* meglátni. Harmonikus ember, kinek nem szabad diszharmóniába jutni, mert ez még művészetét is tönkre tenné. Most boldog - s így sokat fest. Különben nagy érzéke van a dramatikus iránt. Hangulat kevesebb képeiben. Szinte al fresco legjobb, így kevésbé élesek tónusai.

Mióta Jókai Róza férje, sokat beszél a modernizmusról és - a divatra is kezd adni. Sőt! még a zenét is szereti. Azelőtt a zongorával el lehetett kergetni, csakis a cigányokat tűrte.

Káldy Gizella. Egy Kecskeméten született parisienne. Hegyes, felfelé álló orrocska, fekete, kondor haj, fekete, intelligens szemek, finom száj, hegyes állacska. Sziporkázó, könnyű szellem, sok művészi érzék, kevesebb érzés. À la Grévin az egész alak. Anyja, Dékány Ilka - operetténekesnő volt - úgy látszik, anyja művészete vált testté benne, sem atyjára, sem anyjára nem ütött.

Vacsora után Jenő játszik operájából - pár részlet máig tökéletesen megmaradt nekem. Még most is zümmög a fejemben.

Szombat, márc. 23-án.

V. r. u. Csáky Albinnal, egyet-mást akartam tőle, a *miniszttertől* kérni, de amint meglátom, úgy megsajnálom, hogy nem kérek semmit. Az utolsó hetek nagyon megviselték, arca fáradt, szomorú, megtört.

Nem neki való ez a terhes állás, il est trop penseur pour qu'il puisse agir, zu grübler um fechten zu können.⁸⁹⁷

⁸⁹⁵ Nincs minden... nélkül,

⁸⁹⁶ Itt is csupa ellentét!

⁸⁹⁷ túlságosan gondolkodó fajta, mintsem hogy cselekedni tudna, túl álmodozó ahhoz, hogy küzdjön.

Egyáltalán sokkal mélyebb, semhogy jó politikus lehessen. Igazi Prónay, finom faj, de német, grübler fajta.

Felesége sz. *Bolza Anna* grófnő, életvidor, tetterős asszony. Vay típus (anyja után). Elle voudrait tout faire sans suivre qqfois ou commencer.⁸⁹⁸ A mi szociális terveinket tüstént megértette, belement, segítette a jó ügyet, csak kissé kleinmeisterin. Pepecsel, fél, skrupulizál. Talán oka az, hogy soká volt falun, s így nem ismeri a „harcteret”.

Ebéd *Andrássy Leontine* grófnénál. Ott: *Andrássy Aladár* (férje), *Széchenyi Imréné* (leánya), *Széchenyi Imre*, *Somssich Mari* grófné és leánya, *Mailáth Széchenyi Mari* grófné, *Pálffy Móric* és *Csáky Pista*.

Andrássy sz. Wenckheim Leontine. Karcsú, sovány, elegáns asszony, szomorkás, kissé megvont vonások. Igen összetett, jó tulajdonai: igen jó anya és hitves, grande dame, társas nő, rossz tulajdonai: snobish és - (ez *Wenckheim* tulajdon) hazudik, nagyít. (Ezt a tulajdonát fia, *Sándor* is örökölte tőle.)

Andrássy Aladár: paraszt-kegyelmes úr. Pas de race du tout. (Ez *Andrássy* karakterisztikon.) A paraszt jó és rossz tulajdonai. Alapjában jó ember.

A család koronája *Széchenyi Imréné*, leányuk. Az én egyik legkedvesebb s legrégebbi barátnőm. Igen egyenes, őszinte, meleg asszony. Sok imprévu egyéniségében csakúgy, mint külsejében. Könnyű, finom, franciás ész, parisienne d'apparence.⁸⁹⁹ Íves magas szemöldök, mosolygó, kíváncsi, eszes szemek, nagy, igen intelligens száj, felfelé álló, de race orr. Merev, andrássyas mozdulatok. Igen magas, szegletes vállak - hosszú, keskeny, határozott jellemet eláruló kezek.

Pálffy Móric, az öreg, a híres *Pálffy Móric* fia, öccse a koronahercegné udvari dámájának, *P. Thérèse*-nek. Csodálkozva néz a világba, szinte bámul, hogy a világon van. Optimista bécsi „gemütlichkeit”, pozsonyi gorombáskodás, de még en miniature. A dámáknak igen furcsákat szokott az ebédek végével elmondani, amiért kedves alakja a böjti unalmas diner-knek.

Így ma elmondja *Mailáth Józsinénak*, hogy *Velencében* egy jelmezbálon őt hálóingszerű jelmezben látta.

Ezen *Mailáthné* majd megpukkad nevében, ki dacára, hogy a pesti világ legprűdebb, legmerevebb s legképzeldőbb asszonya, szereti az egyértelmű vicceket, ezt a genre-t a somogyi vadászkastélyokban szokván meg, hol rendszeren egyetlen leány volt tíz férfi között - és egy nem is számít. Legalább akkor én illetéknéppen láttam, akkor nem számított -

Engem *Andrássy Leontine* egész ebéd alatt az egyletért kínozt, amelynek gyűléseire őt nem hívták. Miért? nem tudom. Azt hiszem, *Desseffy* grófné azt hitte, falun van.

Azzal végzi „vadbeszédjét”; ha gyűlésekre nem voltam elég okos, most nem leszek elég bolond, hogy az ügyet védelmezzem!

Das wird sich schon machen!⁹⁰⁰

8 óra után *Forgách Saroltához* egy csésze teára, majd haza - egyedül.

Egyedül!

⁸⁹⁸ Mindenre hajlandó, de nehezen kezd hozzá.

⁸⁹⁹ megjelenése párizsias

⁹⁰⁰ Majd elrendeződik ez az ügy!

Az olajlámpa lassan serceg. Leülök a zongorához - nem megy, le az íróasztalhoz, még kevésbé. A homályos szoba üres, fagyos. Élettelen minden. Kívül csend, a szobában csend, itt, itt belül, csend. Lehajtom fejemet két karomra, lehunyom szemeimet. Látok, hallok, érzek. Ébren álmodom - A tavasz szellője átiramlott lelkemen, illatot, reményt hozott -

Felnézek. Minden úgy van, mint azelőtt, csak a lámpa serceg, csak a csend hallik - csak az „űr” tölti be a szobát -

Menjünk aludni!

Kedd. Márc. 26-án.

Hubay Jenő jó hozzám búcsúzni, ma éjjel utazik Párizsba, hiányozni fog nekem nagyon.

Villásreggeli *Batthyány Strattmann* hercegnénél.

Egyike a legérdekesebb öregasszonyoknak. Zsidó származású, hamburgi patrícius leány, első férje Tedesco volt, a másodikkal, a Batthyány család fejével Angliában ismerkedik meg, s ott is veszi el.

Ott élnek Engelhurstban tizenkét éven keresztül, a férje (ki különben sokkal fiatalabb nála) Angliában hű, majd midőn Bécsbe, resp. Pestre jönnek lakni, Edmund herceg hátat fordít neki, s a hercegné egy cousine-jával kezd ki.

A hercegné azóta szalmaözvegy - ma az igaz, hogy hetvenesztendős, s így könnyen viseli.

Kicsiny, köpcös asszony, határozott zsidó típus. Nálunk mindenütt szeretik, egy pár Batthyányt kivéve (így maga az idősb Géza és neje sem akarnak róla semmit sem tudni).

Pedig nincs igazuk, mert kevés a zsidó egyéniségében, leszámítva pár kisebb gyöngéjét.

Sokat utazott, sok kiváló embert ismert, és még ma is csak ebből a szempontból válogatja össze intimusait. Semmi világi snobisme, ami meglepő nála.

Villásreggeli után verseit olvassa fel, főleg fiaihoz és unokáihoz intézve. Meleg, rokonszenves dolgok -

Tőle *Cebrián* grófnéhez. Róza Aggházy-dalokat énekelt szépen. Igen tetszenek neki, le fogja íratni e két kéziratot.

Wohlékhoz. Szegény Stefanie napról napra rosszabbul. Valóban, e két szegény leány sorsa a lehető legmeghatóbb. Éveken és éveken át küzdenek egyedül ketten, jóban-rosszban támogatva egymást, átszenvedve szüleik lassú halálát, az élet ezer küzdelmét, most végre, midőn Janka Párizsban van, és Stefanienak Németországban megjelent könyve szép sikert arat, midőn már nyugodtabban élhetnének, Stefanie, a fiatalabb, gyógyíthatatlan bajba esik: mellrákot kap, szanatórium, kettőjük élete a legkínosabb, legirtózatossabb szenvedés.

Hiába, nehéz az élet! Mindenki hordja keresztjét, mindenkinek kijutott.

Stefanie a két nővér között a művészebb kedély, bár olyan maradt, mint egy gyermek. Tele felhevüléssel, ábrándokkal, álmokkal. Az élet küzdelmeiből éppen csakis annyit tudott, amennyit a kapott sebekből megítélhetett, s amennyit aztán mint konklúziót, idősebb és józanabb nénje, *Janka* levont.

Janka, az objektívebb, hidegebb, de tán egyúttal eszesebb is a két nővér között. Jobban ismeri az életet, mert ő volt az *anya* a két nővér között, ő küzdött eleinte mind a kettő helyett, akkor, midőn Stefanie még kis gyermek volt. Különben a Liszt, Verescsagin és más kiválóbb

Párizsban soká élt nagy emberek társasága parisienne-né formálta. Különben is alapelemeiben igen homogén a parisienne-hez: szíves, szellemes, józan, szeret élni, szeret mulatni, jól élni, nem szenvedni született.

Annál nehezebben viseli el a most egy idő óta oly irtóztatóan reá nehezedő csapást: Stefanie szörnyű baját.

Igazán alig lehet vigasztalni.

Tőle *Vadnayékhoz*, rövid ideig csak.

Este előbb Batthyányaknál, majd *Forgách sz. Révay Saroltához*.

Ez is érdekes alak, különös keveréke a komikum- és tragikumnak. Mindenesetre egyike volna a legtragikusabb egyéniségeknek, ha - lenne anyag benne reá. Egymás után veszt el gyermekeit, előbb Eugénie-t, majd Józsit, ez utóbbit 16 éves korában, akkor, midőn a legszebb reményekre jogosított már fel. De mindezt hamar kiheveri, sokat sír és sokat mulat. Anélkül, hogy azért mulatna, mert felejteni akar.

Amellett a legsnobish-abb asszony tán a világon, hízeleg neki, hogy az egész világon megfordult, mindenütt a lehető legjobb társaságot keresvén fel, büszke arra, hogy Chambord-t ismerte, hogy a Faubourg St. Germain-nel összeköttetésben áll; a gácsi várkastélyra végtelesen büszke. Az egész világ reá nézve bizonyos mondaniték körül forog - és amellet (tán ez a tragikum egyéniségében) dacára, hogy azt állítja, már alig tud magyarul, egészen kozmopolita - palóc kiejtéssel beszél, és olyan hamisítatlan falusi asszonyság, amennyire csak lehet.

Igen furcsa különben sziluettje is: magas, igen sovány, fekete asszony, olív arcbőr. Ingó járás, amely meg-megmozgatja úgy látszik, rosszul felakasztott turnúrijét, rövid ruha, a ruha alján kikandikál egy pár jó nagy angol cipő.

Igen éles, madárszerű profil, sohasem volt szép, de ma mégis csinosabb, mint hajdanában volt - - - legalább akkori adorateurjei⁹⁰¹ azt mondják.

Különben igen respektábilis asszony, dacára minden furcsaságának, férje hátrahagyott vagyonát rendezte, dacára annak, hogy télen mindig külföldön volt, s nyáron gácsi várában nagy házat vitt.

Leánya, *Ilona* anemikus, finom arcélú leány, ki igen csinos lenne, ha kissé, egy parányit nem kancsítana. Igen eleven, de elevenebb, mint amilyen valóságban.

A kis, madárszerű nők típusához tartozik, mulatságos, csinos, szemrevaló, mint egy kanárimadár. Annyi érzés is azonban csak, mint egy kanárimadárban.

Különben életképes, élni fog, lelkesedve az életért.

Náluk még a *Cebriánok* és a *Kinsky Nusi*.

Furcsa hangulat, mi Cebrián Rózával a zongoránál, Róza Schumann-dalokat énekel, majd Aggházy múltkor küldött dalait próbálja. Közbe-közbe ebben a hangulatban egyet-mást mond az - életről. A háttérben Forgách Ilona, Cebrián Pista és Mária nevetnek, bolondoznak, sokat mondva a semmiről.

Cebrián Róza is „pályát tévesztett”, midőn Cebrián Rózának szülte őt az édesanyja.

⁹⁰¹ imádói

Szerda, márc. 27-én.

Álmaimból Batthyány Tivadar ver fel.

A mi „néhai” Tivadarunk. Sok éven keresztül a mi legzártkörűbb klikkünkhöz tartozott, aztán megházasodva kivált közülünk, azóta alig látjuk.

Igen pozitív ember, 2x2 karakter. Tudja, hová akar jutni, s el is jut oda. Egy hibája van, s ez egyéni életére árnyékot vet, hogy a legkisebb kleinmeister,⁹⁰² kit életemben láttam. A détailra született, csak azt látja meg, de csak azt is keresi. Mióta megházasodott, még élete is ilyen genre-ban. (Pedig gazdagon házasodott, a dúsgazdag Batthyány Pepi leányát véve el.) Kis, piciny villában laknak valahol a Lipótmező mellett, egylovas komfortábliszerű fogatot tartanak, folyton pekuniáris zavarokról beszélnek, egyórai együttlét után megtudjuk, hogy milyen ménage-beli kellemetlenségeik voltak azóta, amióta utoljára láttuk őket, csakúgy mint a fiumei kormányzósági „konyha” ezer detailjáról kapunk igen jól értesült és alapos jelentést.

Meglehet, hogy külsőleg karriert csinál, de - nagyobb szabású ember nem lehet belőle soha.

V. r. u. *Justh Gyuri* jó hozzám. Főleg a Feri házasságáról beszélünk. Hajlik erre és arra, mint ahogy ő már szokott. Gyengébb fajta a felsővidékinél valóban alig képzelhető. És kivált (mint különben a szláv fajoknál, rendesen), a férfiája. Gyuri különben ebben is kirívó típus. Jó fiú, tele gyengeséggel, gyenge szív és gyenge elme -

Igen sokat tart ruháira, neczpáli kastélyának berendezésére, *feleségének eszére*, kezeire, lábaira (nevezetes szépek!) - - s arra, hogy már huszonnégy éves korában képviselő volt, s ha harmincnégy lesz, főispánnak nevezik ki. Nekem különben úgy látszik, hogy róla írva Mesnil mondását - „de mes parents c’est moi qui médiera - ayant le droit de le faire!”⁹⁰³ - követem.

Mind e tulajdonai mellett meg lehetne vele lenni, ha igen eszesnek nem tartaná magát.

Vele *Batthyány*akhoz.

Ebéd után filharmonikus koncert, Batth. Gézával. Lear-nyitány Berlioztól, egy Brahms-hegedűverseny (Hermann-nal), a 8-ik szimfónia, és Trisztán és Izolda nyitány.

Lear és a T. I. nyitány elragadnak. Brahms! Sok semmi, művészi köntösben elrejtve. Plat dallamok úgy felcicomázva, hogy a végén érthetetlenekké válnak.

Ott még Cebriánék, Róza részvevőleg hallja, hogy még az éjjel két estélybe, Batthyány hercegnéhez és gr. Csekonich Jánosnéhoz kell mennem. Ha az egylet nem volna, bizonyval egyikre sem mennék.

*Batthyány hercegné*nél elébb, ott a Csáky és Fehérváry család au grand complet.

Bánffy Wesselényi Róza és leánya, Sir Nicholson angol főkonzul és neje (ki Lady Duffenir nővére), Gerliczy báróné, Nádasdy Tomi és Inkey Imre.

Az angol konzulné mellé telepedek - horrible dictu, a teheráni időjárásról kezd el nekem mesélni -

Menekülök Csekonich grófnéhez, hol a high tory pesti társaság van együtt. Jóformán csupa Károlyné, Zichy Irma grófné, Batthyány Géza père et fils, Liphay brné, Berchtold Richárd, egy sarokban Károlyi Pistáné kártyázik Szapári Gyulával és Széchenyi Pállal. A „jött” és „ment” miniszterrel.

⁹⁰² mesterember

⁹⁰³ a rokonaimról én fogok majd rosszat mondani - ez az én jogom!

A sarok veres szalonban, veres abatjour-os⁹⁰⁴ lámpák derengő világításánál a fiatalság: Zay Miklós és felesége, Károlyi Gina, Nádasdy Júlia és Berchtold Charlotte grófnők, Liphay Esther bárónő, Berchtold Mimi (kék frakkban, nagy pitykéssel!).

Halk, óvatos (!) társalgás.

A keret nagyon szép, a haragos veresselyem bútorok, ugyanily színű falak kiemelik a sok régi arany tálat, műtárgyat. Az egész szalon tónusa igen meleg, kellemes benyomást tesz.

Én eleinte *Liphay Esther*rel erőlködöm, ki igen szép leány, igen rokonszenves leány, de egyúttal (így szalonban legalább) végtelenül unalmas leány.

Majd Zay Margittal hosszú konverzáció, ki férje után már a „mi új magyarságunkhoz” tartozik. Finom, madárcú fiatalasszony, kék gyermekszemek, igen világosszöke haj. Piros, mosolygó száj. Férje máris (e két hónap alatt) megnevelte. Komolyan fogja fel az életet, pedig alig élt.

Zay Miklós. Igen pozitív ember, roppant sok józan ész, nehéz race, percheron,⁹⁰⁵ az élet nagy, durva munkáiban mindig győzni fog. Új fényre fogja a Zay oligarchiát hívni. Legközelebb hozzá temperamentumra Széchenyi Imre (ifj.) áll, az utóbbinak azonban több az usage du monde-ja,⁹⁰⁶ s így jobban el is tudja hiányait fedni, mint Miklós, kinek ez a legnagyobb hibája, hogy mindenhez hozzászól anélkül (ami végre természetes), hogy mindenhez értene, aztán meg tapintata nincs elég ahhoz, hogy azért a nehézségeken átjusson.

Ezt eltekintve érdekes a maga nemében, s bizton nézhet maga elé. Életképes - a létért való küzdelemre született.

Anyósa *Károlyi Irma* Batth. Gézát s engem meghí szombatra villásreggelire.

Mielőtt elmennék, hosszabban beszélek háziasszonyunkkal, *Csekonich Jánosné*val. Egyike volt kora legszebb asszonyainak, ma is mindenesetre egyike a legérdekesebbeknek. Cigány-típus, barnás bőr, szürke, mélyen fekvő, bűbajos fényű szemek, amelyekkel (néhány babonások szerint) meg is verhet valakit. Malocchia! Lassú, mély hangja, titkos, visszafojtott szenvedélyt árul el, titokszerű egész lénye, bizony ki hinné, hogy ez az asszony szülte Csekonich Endrét - ezt a jó marhahajcsár alakú embert!

Csütörtök, márc. 28-án.

*Kiss József*nél. Csinos dolgozószobájába vezet, banális modern reneszánsz tölgyfabútorok, azonban pár igen szép keleti szőnyeg.

Íme *Kiss József*. Orientális indolencia; kicsiny, igénytelen zsidócska, akinek külseje az élet zűrzavarában igazán nem árul el semmit. Csak otthon, most hogy egyszer honn találtam, láttam meg, hogy mégis „valaki”, szerzője pár igazán gyönyörű költeményének („Jehova”, „Valahol messze - valahol régen”, „Simon Judit” stb.). Fáradt ember, ki bámulva néz körül, hogy a mindennapi élet lázába került, s ki kétségbe van amellet esve, hogy éppen ő az, kivel az emberek igazságtalanok. Miért lenne éppen ő az, kivel nem lennének?

⁹⁰⁴ lámpaernyő

⁹⁰⁵ igásló

⁹⁰⁶ világban való jártassága

Főleg a modern elbeszélő irodalomról beszélünk. Gozsdut nem szereti, azt mondja, nagyon voulu,⁹⁰⁷ Bródy meg igen fiatal még neki, kiben sok a póz - Peteleinek szűk a látköre - még Mikszáthot szereti legjobban. Nem osztom ízlését, a három előbbi bármelyikét én érdekesebbnek találom a jó palócnál.

Aztán elmondja, lassú, vontatott hangján, hogy a Jehovah két pendant-ját is elkészíti, amelyekben a két tán még kegyetlenebb isten, Apollo és Krisztus fogják a leitmotívumot megadni.

Este Forgáchnénál tea - a Zay „öccsök”, kiket atyjuk e teára faluról citált be, jönnek hozzám.

Imre a három Zay fiú között határozottan a legeszesebb, legfinomabb eszű. Kiüti egyéniségében az Auersperg. Magas, igen magas, karcsú, veresesszőke fiú, horgos, túlhorgos orr, kicsiny száj, kékszinű szemek, hosszú, keskeny kezek, lábak. Telivér minden mozdulata, őbenne és Batthyány Istvánban van a pesti fiatalurak között a legtöbb race.

De azért egy cseppet sem homogének.

Én Istvánt persze jobban szeretem. Imre m'est trop enfant encore.⁹⁰⁸ Aztán sok a felvidéki hiba benne. Skrupulista, aprehenzívus, gyenge, néha nem egészen őszinte.

Zay László. Folyton hallgat, nyomasztóan, néha kétségbeejtően hallgat. Kétféle hallgató ember van. Az egyik kategóriához tartozik az az ember, ki érdekesen, okosan hallgat, s hallgat anélkül, hogy ez nyomná a lelkét, s ez nem zavar. A másik az, kit lesújt annak tudata, hogy hallgatásra van kényszerítve, mert beszélni, vagy legalább úgy beszélni, mint ahogy szeretne, képtelen. Ezek típusából való László, ki képes egy egész eleven társaságot elojtani hallgatásával.

Lehet, hogy változni fog, azt mondják, Miklós is, midőn először elkerült Ugrócról, ilyen volt - - -

Forgách soirée végtelen unalmas volt, ott a Csákyak, Szirmay grófné, Bánffy Rózsa és leánya, Cebriánék, Kinsky Nusi, László László, Berchtold Richard és leánya stb. stb.

Cebrián Róza dalokat énekel, Csáky Róza megkérdi kitől: Aggházytól a felelet, a miniszter-leány pirul, mintha csak valamin rajtakapták volna, Cebrián Róza nyomban gúnyosan mosolyogva így szól: „Ugye, hogy nagyon szépek?” Még nagyobb pír és zavar -

Péntek, márc. 29-én.

Könyvem („Párizs elemei”) megjelent. D. e. 10-¹/₂-ig 35 dedikációt írok a Révai Testvéreknek. Kutya fárasztó munka!

Haza, lóhalálába megreggelizek, alighogy az utolsó falatot bekapom, érkeznek látogatások. Kettőtől este ¹/₂ 7-ig folytonosan. Itt: Zay Imre, Miklós és László, Szana Tamás, Bródy Sándor, Vadnay Tibor, Batthyány Géza, Burger Lajos, Gozdu Elek stb.

Gozdu Elek: örmény, keleti finomult faj. L'homme à rêverie et - à cigarette.⁹⁰⁹ A délszláv az uralkodó egyéniségében, álmodni szeretne csak, de hát dolgozni is kell, hogy az ember élhessen, s ami a bökkenő nála, hogy nem azt teszi, amit szeretne. Mint ügyész működik, s nem mint író.

⁹⁰⁷ erőltetett

⁹⁰⁸ túl gyermek énhozzám

⁹⁰⁹ Álmodozik és - cigarettázik.

Egyik munkája: Tantalus, a legkedvesebb magyar könyveim egyike. Nem egészen eredeti opus, Turgenyev hatása alatt áll, de azért éppen olyan élvezettel olvasom, mintha maga Turgenyev írta volna.

Egyáltalán az a nagy baja, hogy nincs erős egyénisége, nem bír a maga lábán állani az én jó Elekem, legalább mint művész nem.

Eleinte Méray Horváth Károly hatása és befolyása alatt állott, ki meg nem emésztett ideákkal teletömte fejét, de ekkor még volt iránya, legújabbán az Ambrus Zoltán fejedelemsége alatt álló klikkbe keveredett, ahol aztán tökéletesen elrántották alóla a talajt, miután egy helyett mindjárt három ember papucsá alá jutott.

Egyáltalán il n'a plus son opinion presque sur rien.⁹¹⁰ Ing jobbra-balra, nem meri kimondani véleményét, s azt sem meri bevallani, hogy nem bízik a véleményében. Vagy három év előtt igen furcsán ismerkedtünk meg, én nyáron visszajöve Párizsból véletlenségből elolvasom a Tantalust, ilyen genre-ű magyar könyvet még nem ismerve, tökéletesen elragad.

Tüstént leülök íróasztalomhoz, s írok neki Fehértemplomba, megírva neki, hogy mit tartok könyvéről. Erre ő felel - levélváltás támad köztünk. Én lemegyek hozzá - és négy álomszerű napot töltök nála. Ott egészen önmaga volt. Ebben a miliőben otthon volt, a saját lábán állt, aztán egész meleg szívét az ajkán hordotta - Felejthetetlen napok voltak.

Majd Horváth Károly barátságát akarta reám oktrojálni, ez nem sikerült, én Horváthot csak egy igen eszes, de hideg és hóbortos embernek tudván meglátni, míg ő egy lángészt fedezett fel és látott meg benne. Ez nézeteltérésekre adott okot, majd egy rövidebb faché is jött ráadásul - ma már ő sincs jól Horváth Károllyal, de hát velem azért nem jó össze annyit, mint szeretném, „szent” kávéháza nem engedi.

Igen furcsa, hogy majd mindig, ha pénteken jó hozzám, összetalálkozik nálam legnagyobb ellenségével, *Bródy Sándorral*.

Ez is egy érdekes, s az irodalmi világ mindenestre egyik legérdekesebb alakja. Bár érdekesebb, mint értékes. Csak művészileg lehet összeköttetésben lenni vele, mint ember - igen keveset ér. Ez is orientális típus, de egészen más, mint Gozsdu. Expanzív exuberáns zsidófiú. Ez könyveinek is egyik legkiválóbb tulajdona, sok és csapongó színek. Emberismerete elég, bár mindig charge-ban jelentkezik, túlozza a színeket, egyrészt őszintén, másrészt tudatosan és akarva. Határozottan intelligens különben, és - il a le courage de son opinion, pas comme Gozsdu.⁹¹¹

Nálam még *Szana Tamás* is, a gömbölyű Szana, a „jó” Szana - A múlt héten adott csak ki egy könyvet az újabb elbeszélőkről, amelyben a „modernekre” mind rátámad - furcsa, épp ma délután hárman vagyunk (Gozsdu, Bródy és én) jelen feldicsért áldozatai közül.

Szana különben a megtestesült tokás ember, meg - közepszerűség. Se nem dicsér, se nem gáncsol nagyon, se nem meleg az emberrel, se nem hideg. Se nem nyájas, se nem udvariatlan. Gömbölyű kezek, lábak, gömbölyű mozdulatok, bonhómia híján. Van egy bibi egyéniségében, ami keserűvé tenné és tragikussá, ha erre elég anyag volna egyéniségében. Így csak gyanakvó és hideg - de nem is egészen hideg.

Gozsdu és Bródy ezalatt összekaptak.

⁹¹⁰ már úgyszólván semmiről nincs véleménye.

⁹¹¹ vállalja is amit gondol, nem úgy, mint Gozsdu.

Francillonról van szó, vajon Márkus vagy Sarah (!) értette-e meg jobban Dumas-t, illetőleg Francillont.

Gozsdu Márkust (n. b. Márkus és Ambrus - idillje ismeretes), Bródy Sarah-t (a zsidónét) védelmezi.

Én kifejtem, hogy Dumas Francillont egy igen nagy női alaknak akarta festeni, kiben minden, amit a férfi kieszelt, már érzéssé vált, s kiben különben is az uralkodó az érzés, s ezáltal nagy. A Dumas Francillonja szenved az első pillanattól fogva végig, és éppen szenvedése teszi nagyobbá az oly pozitív Thérèse Smith-szel és a még tulajdonképp gyermek Anette-tel szemben.

Sarah így is alakítja, az ő Francillonja egy komoly, nemes női alak, a Márkusé olyan, mint ő maga, egy hisztérikus, ész és szív nélküli baba, amely ide-oda szalad a színpadon, hadar, s amely fejvesztett az első pillanattól fogva -

Amellett hozzáteszem, hogy a pesti sajtó egy része nagyon blamározta magát, midőn azt írta meg, hogy Sarah nem értette meg a szerző intencióit; tudvalevő, hogy Dumas, midőn Francillont megírta, így kiáltott fel: „Il n’y a que Sarah qui puisse jouer cette pièce.”⁹¹² Azonban a többi szerepek is fontosak lévén, mégiscsak a Français-ban adták elő Bartet-val. Sarah meghallja ezt, Dumas iránti szívésségből betanulja *vele* a szerepet, eljátssza Bordeaux-ban, Dumas odautazik, megnézi az első előadást - előadás végén felrohan a színpadra, összevissza öleli és csókolja Sarah-t s így kiált fel: „Tu es toujours divine, Sarah, mais tu es archidivine dans ma pièce”⁹¹³ - és a pesti sajtó azt mondja, nem értette meg a szerző intencióit.

Difficile est de ne point rire.⁹¹⁴

Erre újabb disputa, hogy az nem mond semmit, állítja Gozsdu, ha a szerző így és így akarja a darabot játszani, az is tévedhet. Ez nem rossz!

Például hozza fel, hogy Shakespeare Poloniust trotlinak magyarázta, s ma a legtöbb színész okos, ravasz embernek játssza.

Ez lehet - csak hogy azt is be kell vallanunk, hogy a művészi tudatosság azóta ugyancsak haladt, és ennek az öntudatos kornak a legöntudatosabb írója Dumas -

Este *Batthyány Irmán*ál úgy egy óráig, majd haza. Ismét Bródy jó hozzám, ki másnap visszamegy hetekre Kolozsvárra, s így még pár órát akar velem tölteni.

Igen furcsa este. Még Bródyval ilyen soká egyedül nem voltam. Azon kezdem, hogy kifejtetem neki, milyennek látom, elmondom, hogy kár annyit pose-írozni - ez jó a publikumnak, embereit válogathatná. Ezt elismeri is, de azt mondja, midőn velem szemben ilyen, akkor mindig van publikum is a háttérben.

Most kifejti, ő milyennek lát engem; ha társaságban látott, nem voltam szimpatikus neki, ha egyedül voltunk, igen.

Azon gondolkozom, nem-e azért mondja el ezt, mert egyedül vagyok vele, s nincs auditóriumunk. Bízni tökéletesen sohasem fogok ebben a fiúban, bizalmamat eljátszotta rég.

⁹¹² Ezt a darabot csak Sarah tudja eljátszani!

⁹¹³ Te mindig isteni vagy Sarah, de az én darabomban még istenibb, mint máskor.

⁹¹⁴ Nehéz ezen nem nevetni.

Az első órákban még van egy csepp komédia modorában, végre kienged (közbe azonban én olvastam el néki egyet-mást párizsi jegyzeteimből). Elmondja, midőn írni kezdtem, igen haragudott rám, azt hitte, ártani fogok neki, hogy ebben az irányban (ami pedig nem is közös irányunk) konkurrenciát fogok csinálni néki; ma már belenyugodott abba, hogy létezek. Különbben is eleinte ki nem állhatott - ezt éreztem du reste.

De úgy vélem, nemcsak engem, de a legtöbb embert. Volt valami egyéniségében azelőtt az éhes farkasból. Gyűlölte a priori az embert, anélkül hogy ismerte volna. Most, hogy elmondja fiatalságát, egy bizonyos fokig értem ezt.

Tán tízéves lehetett, midőn gazdag szülei elvesztik vagyonukat, atyja elhal, s öreg anyjával és nagyszámú testvéreivel az ínség szélére jut.

Alig tízéves, midőn a létért való küzdelmet megismeri, és harcolni kezd azzal az ismeretlen, óriási, utálatos hatalommal, amelyet „embertársak” gyűjtőnév alatt ismert.

A nevelősködés és a zsumnalisztika pedig szintén nem tesznek valakit emberbaráttá. Azt hiszem, még ma sem az. A religion de la souffrance humaine⁹¹⁵ ismeretlen fog előtte maradni örökre, csak művészi érzésre képes, és szenvedélyekre, vágyakra - buja, érzékies, csapongó szerelemre -

Azt mondja, házasodni fog. Azt hiszem, választottját megkívánja, összes érzékei vágnak utána - és bámulja hidegen, józan ésszel, zsidósan; ez szerelmének két eleme. Különbben házasságáról már évek óta beszél nekem, nem tudom, igaz-e - - színező egyénisége néha az „ansagolásra” is ráviszi -

A „kis Zola” most mind lágyabb lesz, szemeinek villogó, sötét tüze megtörik, erőtlenné, bágyadttá válik, halkabban beszél - erőt vesz rajta is e hajnali órák hangulata - félhangon így szól: „Úgy érzem magamat, mintha álmodnék.”

Tudja az Isten, megsajnálom. Sajnálom úgy, mint az éhes farkasokat a tél derekán. Hiszen üvöltésükből csakúgy szenvedés érzik, mint az apácák hajnali imáinak áhítatos hangjából - a természet kegyetlenségével szemben egyenlő minden lény, ember és állat. Egyenlő minden, mi szenved, küzd és érvényesíteni igyekszik magát.

Az első hajnali sugarak átszűrődnek a leeresztett ablakfüggönyökön, reggeli 5 óra -

Pihenni megy farkas és ember -

Szombat, márc. 30-án.

Villásreggeli *Károlyi Irma* grófnénál. Ott még leányai, Zay, sz. Károlyi Margot és Gina, Zay Miklós, Batthyány Géza j., Károlyi Nandine és Pálffy Pali grófnék.

.....

Irma grófné korának egyik legszebb asszonya volt, ma már szépségének semmi nyoma, és leányai, kik mind ráhasonlítanak, tulajdonképp szintén nem szépek. Ginának, bár igen érdekes profilja van, igen előálló orr és áll, mélyen fekvő, sötétkék, szenvedélyes szemek. Nővére, Margot sokkal facile-abb à vivre.

⁹¹⁵ az emberi szenvedés vallása

Irma grófné roppant érdeklődéssel kérdezősködik az én péntekeimről, hogy mennek össze a különböző elementumok nálam. Igen csodálkozva hallja, hogy a legjobban -

Azt mondja, pár év előtt még ez lehetetlen lett volna minálunk.

Károlyi Nandine-nal (Károlyi Alajos volt londoni osztr. magy. nagykövet leányával) az angol társaságról beszélünk, több közös ismerősünk van, így miss Wilby és a Gordon Lenoxok.

Különben érdekes, rokonszenves leány, igen magas, igen nagy lábak, kezek, majdnem semmi race.

Rosszul öltöztetve, úgy látszik, a fiatal leányok azon típusából, kiknek anyja még tetszeni vágyván, leányaikat repoussoir⁹¹⁶-nak használják.

Pálffy Pali grófnő, Pálffy sz. Károlyi Geraldine legifjabb leánya. Ez a magyar Fbg. St. Germaine-i ház; bár a faj maga tökéletesen osztrák, két generáció óta mindig osztrák alliance-okat köt a Pálffy család e (hercegi) ága.

Pali grófnő különben tipikus szőke leány. Világosszőke haj, szemöldökök, igen fehér és piros teint. Mosolygó, naiv, de azért hamiskás (bár csak ártatlanul) szemek. Az a genre kisasszony, mely a fiatal leányokkal huncutkodik s az urakkal szenteskedő.

3-kor *Margot* grófnővel, Zay Miklóssal és Gézával gyalog a Nagykörúton a legnagyobb szélben ki a művészházba, megnézendő a Mészöly kiállítást.

Jellemző a magyar művészi viszonyokra, hogy e kiállításon a kormány nem talált érdemesebb dolgot megvétele, mint egy szarkát - egy piciny, elég jól festett vázlatocskát. Amellyel aztán Szalay Imre mindenütt eldicsekedett, hogy a „szarka az már biztos”!

Pedig 2000 Ft-ért 15-20 olyan vázlatot lehetett volna megvenni, hogy összecsoportosítva a Magyar Nemzeti Múzeum egyik örökbecsű gyűjteményét képezte volna.

Mert e vázlatok Mészöly legjobb dolgai, közvetlenség, minden stilizáció nélküli igazság (mily ritka manapság ez!), mély érzés jellemzik e kis mesterműveket. Én is vettem egyet, a vázlatom címe „Erkély előtt”. Egészen elől hervadt veres vadszőlővel befuttatott vasterasz, a háttérben finom őszi hangulatú tájkép, tán parkrészlet, amelynek barnás veres tónusát elmossa az első őszi köd szürkés levegője -

Mednyánszky szerint e vázlatnak legmélyebb a hangulata -

Az „erkély” Rómeó és Júlia nélkül. Egészen az én lakásomba való.

Vasárnap, márc. 31-e.

Csákyéknál Gézával, hol főleg az egyletről értekezünk, tőlük Berzeviczy Alberthez (kultuszminisztériumi nap!).

Berzeviczy Albert. Igen okos ember, egyike a legokosabbaknak a minisztériumokban. Hanem hideg ész, kevés, majd semmi művészi érzék. Kiérzik azonkívül egyéniségéből az is, hogy tanár volt - didaktikus és hozzá van egy bizonyos fokig szokva ahhoz, hogy - hallgatósága ellent ne mondjon. A katedréről csak faktumot adhat elő az ember!

Aztán a szepességi race is kiérzik belőle: a németbe ojtott félszláv magyar faj. Alaposság - merevség.

⁹¹⁶ elriasztó

Sokan igen hideg és képzelődő embernek mondják, én egyiket sem tapasztaltam, művészi kérdésekben még igen sokszor a hozzá nem értő, de érdeklődő ember szempontjára is állott velünk szemben.

Érdekes fej, igen halvány színű bőr, fekete haj, bajusz és keskeny pofaszakáll, vereses ajkak - az anémiára, úgy látszik, enervált élete útján jutott. Eredetileg szangvinikus lehetett. Igen nyugtalan (de zabolázott) egyéniségre valló, nagyon fehér kezek.

Felesége - sz. Kuzmik Zsófia - szorgalmas, gondos, értelmes felesége. Azt hiszem, az, amit keresett.

Hétfő, ápr. 1-én.

Reggeli előtt Vadnayéknál.

Érdekes család, jellemzetesen pesti család.

Vadnay Károly. Orsz. képvis., a „Fővárosi Lapok” szerkesztője. Vereses szőke haj, bajusz és szakáll, igen vékony hang, selypít. Pas rassurant du tout par l'apparence.⁹¹⁷ Igen szubtilis okosság - kissé rókaszerű. Bizonyos dolgokban senki sem látja meg úgy az árnyalatot, mint ő. A mi, tán legkiválóbb újságírónk éppen ezért, sohasem mond sem többet, sem kevesebbet, mint kell. Egyike a legveszedelemesebb ellenségeknek annak dacára, hogy ő maga tán még sohasem támadott. Ismeri az életet, és kivált a pesti életet, és minden hangján tud játszani.

Ölni tán nem tudna, de csípni, szúrni senki úgy, mint ő.

Felesége, az országszerte ismert *Vadnayné*, a Fővárosi Lapok megtestesülve. Kicsiny, köpcös, még elég csinos asszony, kacsázó járás, igazi megtestesült magyar minorum gentium dzsentrisszony a típus minden erényével, hibájával és furcsaságával együtt. Kitűnő anya, de - ez a tulajdona furcsán jelentkezik. Azt hiszem, leányának inkább ártott, mint használt nagy szeretetével. Utazott, de nem látott, élt, mulatott, élne, mulatna még ma is, de hát a leánya nem megy férjhez, így az élet - nem mulatság. Roppant szerencsétlen leányával, *Margittal*, a híres Marguerite-tel, aki már Gubernátis és Madame Adam könyveiben is szerepelt.

Ez a leány igen eszes, csinos, vagyona is van, sokat látott, tanult, és - férjhez menni mégse bír!

Tán mert nagyon eszes és igen sokat látott? Meglehet. Főleg azt hiszem, mert nagyon is reá akarják varrni az emberekre. Én különben nagyon appreciálom, egyike azon magyar kisasszonyoknak, kik tulajdonképpen parisiennes-ek.

A parisienne majd minden tulajdona megvan neki. Hideg, szubtilis (bár ez utóbbi tulajdona egy kissé voulu), sokat tud, és még többet látszik tudni, anélkül hogy bas bleu lenne. Tudományát salon-aprópénzre tudja felváltani. Szeretni sohase fog mélyen - erre hiányzik az anyag benne, de ha raison-házasságot csinál, boldogítani fogja férjét - raisonból.

Arra született, hogy szalonja legyen - Hubay Jenőnek való feleség lenne.

Öccse *Tibor*, sok az atyjától és Margittól benne - Mikor lesz Vadnay Tibor? nem tudom.

Este *Fesztyékhez*. Az öregúr (Jókai) elolvassa az együletünknek írt felhívást.

⁹¹⁷ Megjelenése egyáltalán nem bizalomkeltő.

Kedd, Ápr. 2-án.

Dániel Ernőnél fehér kereszt egyleti gyűlés, amelynek bizottsági elnökéül választottak. Először elnökölök. Proponálom nekik, hogy az egylet javára a jövő ősszel Zala Gyurka atelier-jében művészestélyt rendezzünk - - párizsi minta után. A pesti dívák kosztümben énekelnének, szavalnának - festők pedig élőképeket, bevonulásokat rendeznének - Elfogadtatik. Lefekszem, gyűlés után rosszul - - -

Szerda, Ápr. 3-án.

Villásreggeli után Wohlékhoz, *Blühdorn* osztrák dilettáns író és neje, sz. *Rodakowska* leány (Karacsay Clémence sógornője).

Mindketten kitűnően beszélnek franciául - az asszony nagyon szép, ennyi az, amit első látásra róla írhatok.

Jankával s velők *Zala* atelier-jébe.

Ez határozottan a legnagyobb és legszebb atelier most Pesten. Kívülről kissé egy nyári színház benyomását teszi, belülről azonban annál nyugodtabb, méltóságosabb. Az épület közepét foglalja el, az atelier körül appartement-ok. A műterem felső része nagy, erkélyszerű kiugrás, amelynek oldalát a Zala által a pécsi székesegyház számára stílusban mintázott frízek díszítik. Ezzel szemben, pár lépcsőnyi magasságban a kis atelier, hol mellszobrait szokta mintázni.

Zala maga fogad.

Íme *Zala György*. - (*Zala Gyurka* mű konyhanyelven).

Magas, karcsú, bár már kissé elhájjasodott vagy harmincéves fiú, veresesszőke, hosszú bajusz és hegyes szakáll. Gyermekszemek és száj. Kissé gömbölyded orr és - arc. Hasonlít Hubay Jenőre - s e hasonlatosságért mind a ketten haragszanak.

Paraszt kezek és lábak.

Race-a csak a művészetéből érzik. Beszélni nem tud, és kissé sokat mosolyog. Sokan azt mondják, ostoba, én nem hiszem, csak félénk, és nem szokta meg a társaságot, s amellet igen sokat ad az emberek ítéletére. Ez bénítja meg.

Janka és az idegenek mindent megnéznak, nem egy banális frázis - mint az ilyen atelier-látogatásoknál mindig - követtetik el. *Zala* határozottan tehetség, eredeti, saját lábán áll, több jövője van, mint *Strobl*nak, de ez utóbbi kevésbé meglepő lévén, a mi publikumunk könnyebben veszi be.

Visszafelé kocsizva Wohl Janka egy igen jellemző dolgot mond - önmagára. Ha valaki megbántja, ő tüstént (éspedig naivan) úgy replikázik reá, hogy annak éppen leggyöngébb oldalát támadja, sérti, s ez a fegyvere.

Négykor haza, nálam *Batthy*. Géza és István.

Este tea *Batthyány-Festetich Zéline* grófnénál, Géza és a B. leányok naganyjánál Budán. Egy egészen Fbg. St. Germain jellegű palota. Óriási Louis XV. kőlépcső, már az előszobában megüti az embert annak a füstölőnek a szaga, amelyet naganyaink használtak, amely illatba valami savanykás szag is vegyül, amely a muskátli és rozmarin divatjának korából származott reánk. Bajuszos inasok, vén, alig bicegő komornyik, halványdrapp, 1850-ből való, úgynev. schlendrián bútorok, paliszander fával. Ugyane fából óriási asztalok, tükrök, étágère-

ek. Toronymagasságú *fehér* olajlámpák, óriási fotelek, öt szalon nyitva, mind fényesen ki-
világítva, s a nagy szalon egyik sarkában egyenesen, mereven, óriási fekete selyem (1843-ból
való) fejkötőben, befűzve, rengeteg krinolinban, amely alatt csergő, suhogó alsószoknya s
efelett fekete noir anthique uszályos, ezer redőjű toalett, a finom arcú, egyetlen fennmaradt
douairière, Batthyány Zéline grófné palota és csillagkeresztes hölgy, ki Jahr aus, Jahr ein így
várja vendégeit, akik azonban tömegesen sohasem jönnek, lévén a budai vár Verböczy utcája
éppen $\frac{3}{4}$ óra járásnyira az élő, a modern Pesttől.

Igen régies, igen különös, igen szokatlan, de azért minden mozdulata érdekes és egy cseppet
sem nevetséges, sőt! Finom arcéle, grande dame mozdulatai (minden kézemelésénél, meghaj-
lásánál suhog a ruhája), tiszta, még meglepően élénk gondolatmenete megmentik ettől.

Igen sok mindenről beszélünk (eleinte egyedül lévén) Párizsról, a francia művészetről kérdez,
amelyet a Revue des deux Mondes nyomán elítél. Persze, nem mondok neki ellent - úgyse
lehetne a Zola-iskolának megnyerni, azt hiszem! -

Berlinre megyünk át, meg Bécsre, az utóbbi társaság genre-ját tökéletesen elítéli. Egy
Fürstenbergnéről beszél, ki negyven év előtt úgy megbotránkoztatta adomáival, hogy még ma
sem tudja elfelejteni.

Azt mondja, Budán azért szeret lenni, mert kávéházak nincsenek, meg zsidók nem lakják a
várt, no meg - a járdák nincsenek leköpdösve, mint Pesten. Bár az asszonyok azon típusához
tartozik, kik gyalog egyáltalán véve sohasem jártak. Csak a 70-es évek óta jár egy grande
dame gyalog is, azelőtt nem tudott, mert a cipői nem voltak úgy konstruálva.

Beszél nénémről, Brunswick Justh Szidonie-ről, Brunswick Géza anyjáról, ki fiataalkori
barátnője és falun szomszédnéja volt. Aztán ennek anyját (ki Révay leány volt) emlegeti, mily
férfias hangja volt, s mily cigány típus (n. b. mint a Révayak mind).

A teára bejö a család többi tagja is, Kárászné, Mária, István és Géza.

Az öregasszony kifejtí Móriának, hogy kár a jegygyűrűt már hordani, meg levétetni magát
Ferivel, mert az ember sohasem tudhassa, nem-e megy szét egy házasság.

Mária elpirul - zavarba jő, még ilyen módon elpirulni sohasem láttam. Az öregasszony aztán
megfenyegeti, hogy nem szabad ilyenféle propos-k felett megijedni - nicht so böse
gemeint!⁹¹⁸

Igaz, Kárászné egy olyan zöld atlaszruhában van, hogy az ember alig tud ránézni. Ez az a
bizonyos színek egyike, amelyeket a II. empire előtt hordtak az asszonyok, amidőn csak a
szivárvány hét színe létezett, mind a piktúrában, mind a divatban. Ez volt egyáltalán művészi
szempontból a legprimitívebb korszak, a „schlendrián korszak” (az angol hajfűrtök, krinolin
és fehér pincsik, pudli korszaka).

Majd Túrócról van szó, Necpál és Tót Prónáról, a genre az öregasszonynak több, mint a ho-
mogén. A Louis XIV. kastélyok manzardírozott francia fedelekkkel, az „entre cour et jardin”, a
prónai francia kert csakúgy, mint a világnézet meghatják, s azt hiszem, nem vőlegényeért, de
ezért, hogy ebbe a pár száz évvel hátralévő világba jó Mária - irigylí őt.

¹/₂ 11-kor búcsúzunk.

Midőn az escalier d'honneur első fokán Mária cigarettára gyújt, s mi ott állunk hárman nagy
coat⁹¹⁹-jainkban felvirágozva oldalán - dacára hogy Mária mint mindig, úgy most is ultra chic,

⁹¹⁸ nem gondolta ilyen komolyan!

⁹¹⁹ kabát

mi pedig - fel vagyunk virágozva - azt találom, hogy úgy nézünk ki e légkör után, mint egy mariahilfi sängerei⁹²⁰ megugrott tagjai! -

L'atmosphère sociale était vraiment par trop solide et conservatrice!⁹²¹

Úgy 11-kor érünk Gézával a Vadászkürtbe, hol Radics játszik, egyike a jobb pesti primásoknak.

A restaurant banalitását és a rozmaring és muskátli illatát (amely még bizony facsargatta *bűnös* orromat) egycsapásra elmossa az első nóta - - Önmagamba merülök.

Mindig csak azon csodálkozom, hogy lehet olyan zenész, ki nem szereti a cigányt, az éppen olyan, mintha festő azt mondaná, ki nem állhatom Bellinit vagy Botticellit, mert még rajzolni nem tudott jól, mert technikája nem volt.

És éppen a zenében ez a közvetlen primitíve, egyenesen a szívből fakadó dallam, a maga váratlan fordulataival, végtelen melegségével, lehetetlen hogy meg ne kapjon mindenkit, kiben csak egy szemernyi érzés van.

Engemet ugyan megkap, mondhatom! És azt hiszem, hatok is a cigányokra, Géza azt mondja, hogy Radics ma olyan jól játszik, kifejtem neki, hogy nekem minden cigány jól játszik.

A cigány zenéje szuggeszció, azt játssza, amit a hallgatója a pillanatban érez, s úgy, ahogy érezi. Igaz érzésre ha talál, igazon is játszik, s ez a földolog. Aztán viszi is az embert magával - -

Egy ideig egy szuszra játszik, belehalványul belé, ugyan mire gondolhat, hogy így játszik; valószínűleg semmire, ezért olyan mérhetetlen - mély.

És milyen kincs rejlik ebben a zenében, milyen humor. Magyar zenének magától kellene fakadnia, nem kéne mesterségesen fejleszteni, mint a magyar piktúrát. És fakadna is, ha magyar zenészeink lennének otthon. De hát a teremtmény és fajta között homogenitásnak kell lenni.

Igazán magyarnak kell lennie annak a művésznak, kinek művészetét ez a humor fogja táplálni. Mihalovich, Pinkus, Mahler és más ilyen alakok nem meríthetnek belőle semmit, mert megvetik, csak a készet ismerik el, csak a *mesterséget* bámulják.

Különben is hiányozik köztük az az összekötő fonal, amelyen keresztül szívhatnának be magukba valamit belőle.

A „dísz”-növények más talajban vertek gyökeret, itt még üvegházban sem élnek meg!

Csütörtök, ápr. 4-én.

Majd egész délután Batthyány Irmáéknál. A menyasszony a Bécsből lehozott szabóval modellruhákat néz át, minden pillanatban beszalad hozzánk, és megmutatja Istvánnak és nekem a szöveteket - hogy tetszik-e nekünk a színek összeválasztása.

Legmagasabb jóváhagyás a legtöbbször -

Máriának igen jó ízlése van - hasonló kissé a felülmúlhatatlan Sarah-hoz - még ebben is.

⁹²⁰ zenés kocsmák (Bécsben)

⁹²¹ A társadalmi légkör itt valóban túl szilárd és túl konzervatív volt!

S. J. érkezik. Ez egy sikerült alak!

A legghiúbb, a leghamisabb s a legérzékenyebb ember, kit láttam, no meg (legalább azokkal szemben, kiktől nem fél) a leggorombább is.

Különben mind e tulajdonai összejátszván miniatűr poklot hord a lelkében.

Íme a mód, ahogy az emberekkel viselkedni szokott: előbb hízelegve intimitásukba lopja be magát, aztán hiúsága kezd dolgozni, az illetőnél, kivel van, valamiféle tekintetben - illetőleg mindenféle tekintetben kiválóbb akar lenni. És ezt mindenáron - ha nem megy másképp, forszírozva - gorombáskodva, lehetetlen módon. Természetes, ez megszüli a reakciót, kap az orrára egyet - ekkor elpirul, zsebre dugja; ha még egyet kap, újra hízelkedni kezd - míg megint belopja az illető intimitásába magát, és ez így megy ad infinitum - addig, míg a „papírkosár”-ba nem kerül, de örökre: örök időkre!

Egész legendakör támadt körülte!

Este előbb Batthyány hercegnénél estély, sokan, unalmas.

Főleg Pejachevich Jolánnal beszélgetek, ki igen szép (mint különben mindig). Fehér atlaszruhában, amely reneszánsz ízlésben van tartva, áll az egyik ajtónál, fejedelmi termete kiemelkedik a többi leányok közül, finoman, elhalóan mosolyog.

Sötétkék acélkék szemeivel mélázva néz maga elé -

Nevet, midőn hallja, hogy Pestről is írok jegyzeteket, azt mondja, ez nem megnyugtató a pestiekre. Kifejtem néki, hogy őreá nézve mindenesetre az.

11-kor, midőn Zamarra kisasszony hárfázni kezd, Jókaihoz menekülök. Ott nagy vacsora, igen érdekes öt női fej az asztalnál: Hegyesi Mari, Bianchi Bianka, Paulayné, Fesztyné és Káldy Gizella.

Hegyesi Mari igazi magyar szépség. Szabályos arc, amely nyugalmas józanságot lehel. Élni és életet adni született. Az ember anyának érzi, pedig eddig még csak - abortált. Imádja a kényelmet. Kényelemből nem csalja meg a férjét, Kaffka Lacit, a monstrozusan mindennapi embert.

Vele ellentétes alak *Káldy Gizella*, e femme à l'imprévu,⁹²² kinek éles, merész profilját, villogó szemeit kiemeli a fekete selyem arany gyöngyökkel megrakott ruhája. Látni, mily színes tónusban ez az arc, hogy a fekete és arany nem üti agyon.

Fesztyné Jókai Róza: hosszas arc, gótikus, északi arcéle nagy harmóniában fehér, északnémet ízlésben tartott ruhájához -

Ma arckifejezése reflektáló -

Bianchi Bianka encore une femme oiseau.⁹²³ Csicsereg, nevet, olyan, mint a pacsirta tavaszi szellő szárnyán. Gyermeteg kedély, jókedv, szép sötétkék szemek jól aláfestve.

Végül, de nem utolsónak a szép *Paulay Edéné*, *Adorján Berta* - hebron rózsája. Igazi orientális szépség, gyönyörű fehér sima bőr, hófehér nyak, karok, kezek. Kissé görnyedt hát, mint minden zsidónőnél. Igen szépen beszél magyarul, abban a stílusban, mint a Nemzeti Színház zsidó színésznői mind, ez a nyelv már magyarabb a magyarnál. Cikornyás és keresett. Az különben a zsidók specialitása, hogy a nyelv faji jellegét túlozzák.

⁹²² csupa eredetiség

⁹²³ megint egy madárnő

Vacsora elég víg, sokat bolondozunk -

Zene, majd fenn, az atelier-ben Hegyesi Mari elszavalja Reviczky Gyula gyönyörű Pán halálát, amelyet holnap a poliklinikai hangversenyen is elmond. Én főleg Paulaynéval a Nemzeti Színház szereposztásáról beszélek, be akarván adni neki azt, hogy a szereposztásnál főleg a színész temperamentumát s egyéniségét kell tekintetbe venni.

A reggeli órákban oszlunk.

Péntek, ápril 5-én.

Az utolsó fogadónapom ez évben. A tavasz beálltával beszüntetem ez unalmas délutánokat.

Nálam: Prém József, Szana Tamás, Koroda Pál, Ábrányi Lajos, Géza stb.

Prém József. Pendantja Szanának, közepszerű, mint ő, jó ember, sokat írt sokmindenről és mindenről felületesen. Könyvei különben mégis egy fokkal érdekesebbek, mint ő maga.

Koroda Pál az Alkibiadesz írója. Ma van először nálam, még nem ismerem, érdekes, csúnya fej, ha nyugodt, szabályos vonások, ha nevet, egész arca eltorzul, ebben emlékeztet Huysmansra.

Főleg a magyarság viszonyáról a zsidókkal beszélünk.

Elmondom Bródy Sándor híres mot-ját: „Nincs mindenki abban a szerencsés helyzetben, hogy zsidónak született légyen, mint én vagyok!”

Ez igen jellemző - a magyar irodalmi viszonyokra. Kik írják ma a kritikákat - zszurnaliszták. A zszurnaliszták - zsidók. A zsidó pedig a legösszetartóbb faj, míg mi, magyarok a legviszálykodóbbak vagyunk a világon. Ehhez nem kell kommentár. Azt hiszem, Bródy uramnak igaza volt. Bár, nem kérnék mégsem ez „előnyből”.

És erről a magyar elemek tudnak, de hát energia - az sem magyar tulajdonság.

Este poliklinikai koncert. - 10 Ft-os jegyek! S e jegyekért semmi - de semmi!

Papier Róza énekel pár rossz dalt. Abendroth-áriákat gyengén, Újházy, Vízváry szellemeskednek, Zamarra kisasszony hárfázik valami Goethe Die Perle című darabot -

Behunyom szemeimet - s úgy érzem, forró nyári napon, ragadós aszfalton megyek a soroksári utcán, „vegyes” illatok ütik meg orromat - hallom a hárfát - látom a hárfásleányt. Pizskosan, cafatos hajjal, mezítláb a kis, földbe süllyedt földszintes ház forró udvarán - - -

Szombat, ápril 6-án.

Este *Gozsdu Eleknél* vacsorán. Korán jövök, csak Gozsdunét találok. Ez egyike a legérdekesebb magyar típusoknak - illetőleg dél-magyarországi zsidó nőknek. Mert az - bár egyéniségében kellemesen vannak meg a zsidó vonások: az önállóság, emberismeret, nyugodt önbizalom.

Une femme sagace⁹²⁴ - sokkal józanabban látja a világot, mint férje, jobban is érti meg minden mozgató szálával - sülyesztőjével és kulisszáival együtt.

⁹²⁴ bölcs asszony

Magas, karcsú, vagy harmincéves nő. Szép sohasem lehetett, de annál érdekesebb, kissé Sarah Bernhardt-ra hasonlít.

Horváth Károlyról beszélünk, ki „Diadalmas szerelem” című regényét küldte meg Eleknek, hogy változtassa meg a címét. Gozsduné azt mondja, az egész regényt újra kéne megírnia, hogy legyen belőle valami, de ez meg azért lehetetlen, mert az opus így is már vagy 5-ik formájában van.

Kifejtem Gozsdunénak, hogy kár az, hogy nem ír kritikákat Horváth, kivált képzőművészeti kritikái igen jók voltak, tán a legjobbak nálunk.

Ezalatt Elek is megjő, igen-igen meleg velem. Ha így egyedül vagyok vele, ugyanazt a hangulatot érzem, mint amely Fehértemplomban fogott el.

Majd Szana Tamás és a többi hivatalos vendégek érkeznek.

Szana bibliofil előadást tart, a könyvek külseje, ez az ő kedvenc témája, és ehhez is ért a legjobban.

Alakok: *Ruppné*, egy budai polgár (gondolom közjegyző) neje. Fehér, szőke, piros asszony. Tej és vér. Színtelen egyéniség - s amellet bonhómia.

Leánya: gyermekes, fiatal 18 éves leány, semmi a „társaság” öntudatos fiatal leány genre-jából. Ez még őszintén süti le a szemét, különben zeneileg igen képzett, jó ízlése van, s ez természetesen, minden megerőltetés nélkül nyilatkozik.

Gozsdu egyik nővére. Très moderne celle-là.⁹²⁵ Igen érdekes. Határozott, erős egyéniség, amelynek alapja meglehetett, mielőtt Gozdsdu - madame Bovaryt odaadta neki olvasni. Ennek aztán megvan a maga véleménye minden felett. És igen érdekes mindaz, amit mond. Kiút belőle az örmény finomult művészi szubtilissága, bár sok az egyéniségében a férfias vonás.

Ha Elek ennyire a saját lábán állana, mint a nővére, legelső irodalmi talentumunk lenne.

Kár!

A költők között Baudelaire-t szereti legjobban, s ezt őszintén, nyíltan a szemembe nézve vallja be - szűziesen.

Ez nagyon tetszik nekem.

Vasárnap, ápril 7-én.

Reggel Aggházy Gyulánál, főleg Károlyról beszélünk, majd onnan át Feszty Árpádhoz, egyleti ügyek, felhívás, aláírási ívek stb.

V. r. u. Zichy Irma grófnénál, Zichy Jánosné sz. br. Kray Irma, egyik pesti „primicilla”. Qui font la pluie et le beau temps.⁹²⁶ Igen ladylike modor, nagyon Wenckheim. Ez is a magyar társaság egy típusa, karakterisztikonjaik: igen finom race, szubtilis, sok forma, azonban - nem mindig őszinték, s nemegyszer hazudnak (pld. Andrassy Leontine).

A hazugság híján Zichy Irma tipikus Wenckheim. És azért szeretem, mert nagyon emlékeztet az Istenben megboldogult Ürményi sz. Festetich Betty cousine-jára, az én szeretett szerencsétlen Józsim édesanyjára.

⁹²⁵ Nagyon modern nő.

⁹²⁶ Mindenhol elől járnak, mindenki őket követi.

Sokat látott, utazott asszony, a nyár jó részét Londonban tölti, ismeri majd az egész angol társaságot, jól van több híres angol íróval. Ő egyik faktora a mi egyesületünknek. Az ő és Dessewffy Pálma kedvező szociális hatása tette lehetővé hogy az idén valamiféle formában létrejöjjön ez a terv, hogy az az eszme, amely már a debating soc. alapításánál megszületett agyamban, most testté válhassék.

Múzeum utcai palotájának benső berendezését, bevallom, hogy nem nagyon szeretem. Igen sok szép tárgy, azonban az egész kevés színérzékkel keresztülvive. Des salons trop verts et trop bleus.⁹²⁷

Tőle Zay Miklóséhoz. A kis ménage-t éppen kimenőben találom - együtt Kuglerhez. Útközben virágokat veszek Margot-nak - így amint felvirágozva kilépünk a Szelvár kapuján, anyjával, Károlyi Irma grófnéval találkozunk, meg Ginával - Irma grófné tréfál, hogy így hármásban talál, mind egyforma virágokkal. Kuglernél leülünk, Miklós a fodrászhoz megy, s utána nemsokára el anyósa és sógornője is - Miklós nagy szörnyűködésére így egyedül, garde-dames nélkül talál a - feleségével. Még sem ő, sem a „hitves” nem szoktak ahhoz, hogy fiatalasszonynak tulajdonképp nincs szüksége garde-dames-ra.

Este nálam tea.

Zichy Antal (Z. Pál fia), Nádasdy Tomi, Pálffy Mór, Zay Miklós és Justh Feri.

Zichy Antal egyike a legrokonszenvesebb pesti fiatal embereknek, azok között, kikkel éppen nem a legintimebb lábon állok.

Angolos külső, széles, hatalmas vállak, izmos karok, férfias kezek, lábak. Öreg arc, tele redővel, gyermeki, bár rövidlátása által elfátyolozott szemek, monokli - mais dignement porté,⁹²⁸ minden póz nélkül.

Nádasdy Tomi - az utolsó Nádasdy egyetlen fia. Igen hasonlít unokabátyjára, Z. Antalra, nyugodt, angolos modor, igen lágy mozdulatok, melegség. Még nem kész fiú, lehet belőle minden, bár azt hiszem, igazi Nádasdy marad: tout d'une pièce,⁹²⁹ kissé fejes igazi telivér gentleman, vadász; kategóriákkal az agyban más komolyabb dolgok iránt is.

Zay Miklós nagy prelekiót tart nekik (kik n. b. a legkonzervatívabb, leghigh-torybb elemei a fiatalságnak), hogy nem elég exkluzívak, holmi Jakabffy Tódorokat, Geiszt Gazsikát és Sívó Jenőket, ha nem is éppen portálnak, de legalább be hagynak jutni a társaságba. Aztán az alföld káros befolyásáról beszél a magyar társadalmi életre, amely oka annak, hogy nálunk olyan parvenü eszmék lopóztak be.

A születés elvének háttérbe szorítása a vagyon elve által mind természetes folyománya annak, hogy itt az első szerepet évek óta olyan családok, mint az Andrásyok, Csekonichok, Karácsonyok stb. viszik, olyan családok, amelyek határozottan a pénz alapján jutottak fel az uborkafára.

A jó Miklós, mint mindig, ha erről a tárgyról van szó, túllő a célon - elámítja a három fehér rózsást, kik szájtátva hallgatják - elbámulva, hogy ily csúnya módon le lettek főzve, pipálva.

Én kifejtem, hogy minden bizonnyal hamis a pesti társaság alapeszméje, mert vagy arisztokratikus társadalom, vagy nem. Ha arisztokratikus, akkor a szellemi arisztokráciából kellene kiegészíteni magát, s nem a Jakabffy- és Sívó-féle kategóriából, amely típusoknak

⁹²⁷ Túl sok a zöld és a kék ezekben a szalonokban.

⁹²⁸ méltósággal viselve

⁹²⁹ egy darabból való

más érdeme nincs, minthogy számozatlan fiákeren szokott a Sugárúton végigrobogni; vagy nem, akkor az összes társadalmi rétegekből.

De így igazi alapja csak a pénz.

Az én álláspontomat foglalják el Józsi és Antal is, kiknek így mindjárt az - együletet is beadom, a legsikeresebb eredménnyel.

Hiszen az egyület egyik főcélja volna a Magyarországot képviselő osztályok s az igazi magyar művészek összehozása, egyesítése, hogy a társadalom mintegy támogatást találja az irodalom s művészetben, ezek pedig a társadalomban.

Hétfő, ápr. 8-án.

Batthyány Istvánnal Beniczky Bajza Lenkénél, onnan pedig *Vadnay Károlyé*hez afternoon teára.

Vadnay végre megtette a kultuszbizottságban azt a proposíciót, hogy a Nemzeti Színházat a belügyből a kultuszba tegyék át.

Egyáltalán az öreg Vadnay most gyönyörűen viseli magát, a művészi kérdéseket egészen (hála Margit leányának) modern szempontból látja, és e szempontból is száll síkra értük.

A Zeneakadémiáról beszélünk, meg fogja tenni a proposíciót a jövő kultuszülésen. Ő is meg van arról győződve, hogy az egész hecc tulajdonképp nem Károly, hanem a Jenő ellen megy, ki kezd kényelmetlen lenni Mihalovich uramnak. Társadalmi állást foglalt, hangversenyeinek óriási közönsége van, szeretik, tisztelik, operája sokat ígér, nem, nem, ezt egy ilyen csinált, felfújta nagyság, mint Mihalovich, nem bírja meg!

Mint intrigáns a Hagbarth és Signe nemes szerzője pedig országszerte ismeretes.

6 óra felé sokan érkeznek: Fanghné Gyujtó Izabella „kollégám”, leányával, Degré Erzsi, Csikyné, Gazsi, Burger Lajos stb. stb. Én azonban szököm, lévén 7-kor Batthyány Gézáéknál ebédem.

A diner en famille.⁹³⁰ A család, K. B. és neje, Kárászné és Sztáray Fanny.

K. B. ifj. Pest egyik legfurcsább alakja. Kicsiny, tömzsi fiú, óriási nagy fej, savós színű teint, kékes szemek, nagy orr. Kissé bolondos, nagyon groteszk, de azért egy cseppet sem ostoba fiú. Gyermekkoromban sokat voltam vele, most azonban nagyon is szétszaladtak utaink.

Felesége sz. P. P., egy m.-i fürdőorvos és szerb agitátor leánya. A család egész el volt képedve e házasság által. Sehogy sem akartak a dologba belemenni, pedig - Sugi („Segesvári Sugi”, így hítták gyermekkorában) annyira megkívánta P. P.-t - hogy eggyé lettek. Hiába, similis - - -

Suginé (ez hivatalos neve) külön csinos asszony, van mindig egy udvarlója, és nem sokat törődik társadalmi állásával, amely nemegyszer megrendült már.

Elég érdekes arc, barnás, halvány bőr, fekete, villogó szemek, egy baja van csak, hogy mint az oláh asszonyok rendszeren, kissé mosdatlanul néz ki.

Azáltal fogadják mégis valamivel jobban itt minálunk (óh szent pátria!), hogy nem tud magyarul, s a francia beszédje valamiféle cachet-t ad neki.

⁹³⁰ Családi vacsora.

Beniczky Gáborról van majd egész ebéd alatt szó, kivel dacára annak, hogy a mi családunk csakúgy, mint a Batthyányé, vagy négyszeres rokonságban van, nem vette a fáradságot, hogy gratuláljon Ferinek. Suginé pártját fogja mostoha apósának: „il est un si bon père, lui”.⁹³¹ (Ez Beniczky Márhára vonatkozott, kit a Beniczkyek Ferivel akartak elvételni.)

De Géza megfelel neki: „Ça ne signifie pas de n'avoir une éducation!”⁹³²

Sztárayné elég furcsán viselkedik Suginéval, folyton magyarul beszél, dacára annak, hogy tudhatja, hogy P. P. nem tudja gyermekeinek anyanyelvét. Ma láttam először, hogy milyen kellemetlen is tud ez a high tory asszony lenni, ha akar.

Úgy 10 felé Batthyány Irmához, ahol nénémmel, Justh Beniczky Saroltával (a Feri anyjával) és Justh Annával kellett volna találkoznom. Persze mint jó falusiaknak csak hűlt helyüket leltem.

Kedd, ápr. 9-én.

Tea Batthyány Irmánál. Réunion de famille.⁹³³ Istenem, de unalmas volt!

Az egyik szalonban a jegyespár nyakig a mámorban, nem törődve mivelünk mind. A másikban az ókonzervatív Sarolta néni antidiluviális kosztümjeiben és ideáival (kit különben azért igen szeretek), a szintén konzervatív, bár bas bleu és - Schopenhauert igen sokat olvasott Anna cousine-om - és az ultramodern *Batthyány család*.

Szerencse, hogy mint átmeneti alak ott van Kárászné a maga 1850-ből megmaradt világnézletével, modorával és kosztümjeivel. És mégis, „tekintetbe véve a körülményeket”, igen jól megy a dolog.

De íme egypár kép:

A szalon közepén egy óriási nagy díványon egymás mellett Sarolta és Irma. Az előbbi az udvari gyászt a legstricterben megtartván (csak máj. 5-én jár le), a legesleglehetősebb ruhában, fekete kesztyűk, tollak, fekete legyező. Csak néhány régiesen foglalt ékszer díszíti, egyéb semmi.

Igen fontoskodva beszél a necpáli és tótprónai ezer ügy-bajról, majd a megyei dolgokhoz fog, meg arról kezd beszélni, mikor itt a világban Kárász Imrével (a negyvenes évek derekán) cotillonozott.

A másik sarokban Anna ugyancsak mély gyászban, sápadtan, gyermekszemekkel, amelyekből harminc év tapasztalatlansága beszél, oldalán Margit és Felicie olyan toalettekben, amelyek majd általános divattá Pesten a jövő év végén fognak jönni -

A zongoránál *Latinovich Régine* felteszi csíptetőjét, és magyar nótákat követ el bácskaiasan, duhajul - néha-néha Anna félénken, Sarolta néni elbámulva, Irma grófné szemrehányólag tekint felé -

De Régine csak énekel:

„Felfordulhat ez a világ éntőlem!” stb. stb.

Ez az általános hangulat!

⁹³¹ olyan jó apa ő

⁹³² Az még nem jelenti azt, hogy rosszul nevelt!

⁹³³ Családi összejövetel.

Szerda, ápr. 10-én.

Reggel szegény *Mednyánszky László* jő hozzám, kinek nagyanyja pár nap előtt meghalt. Igen megviselte e reá nézve valóban nagy csapás. Halvány szemei beestek, s végtelen szomorú kifejezések van.

Azt mondja, most már családja szétesett, hogy az öregasszony halott, megszűnt köztük az összekötő kapocs - - Ezt mondta, de azt éreztem szavaiból, hogy most már egészen egyedül érzi magát a világon!

Önkénytelenül vigasztalni igyekszem: De hát nővéredet, sógorodat szereted.

„Oui mais ceux-là se suffisent”⁹³⁴ - ”

Mondja halkán, lekonyult fejjel - s ebben igaza van.

Pedig milyen magány ez! Milyen ürrel van ez az ember szemben! Pedig egy egész világot elárasztó érzéssel van tele a szíve.

Egyike azoknak, kik valóban rá vannak a művészetre szorulva!

Villásreggelin Sarolta és Anna néni nálunk.

Anna a legnagyobb csendet egyszerre ezzel a frázissal töri meg: „Jaj az a Régine - az egész éjjel üldözött, róla álmodtam”.

Ez aztán a homogenitás elve mellett beszél, de úgy, mint semmi!

Este ismét a két családdal a Nemzeti Színházban, egy rémségesen édeskés darabot, az „Abbé Constantin”-t adták, véghetetlenül édeskésen.

A nemzeti színházi előadások határozottan romlanak, majd mind túloztak, és a közönség mindig akkor tapsolt, amidőn püsszegnie kellett volna. Ez egy bizonyos fokig a Paulay Ede hatása, ki csak a „hátgerinc” nélküli előadásokat szereti.

Színház után teára Batthyányékhoz, Latinovich Régine elkezd velem és Batthyány Istvánnal disputálni - a dzsentrit illetőleg, amellyel azonosítja magát. Haragszik, hogy kifejtjük, hogy a szociális atmoszféra a kiállhatatlan, amely körülveszi. Engem megtámad, hogy „fújok”! Ezt nem foghatja rám senki sem - arról azonban nem tehetek, hogy ez az egyetlen társadalmi kör, amelyet Magyarországon ki nem állhatok. Evés, ivás - - - kártya, szóval: kizárólagos állati élet, pár külsőség adaptírozásával, amelyet az első társaság után majmoltak.

Semmi műveltség és így - majd semmi jövő.

A legeslegutolsó zsidó íróval, zsurnalisztával, kinek van műveltsége, jobban szeretek lenni, mint egy „dunaközi” földesúrral, kire nézve a világ agarászat, ivás és - váltó.

Ezen Régine úgy megharagszik, hogy sírva felmegy a beteg Margithoz.

Míntha órála mondtam volna! Különös asszony, de alapjában kitűnő teremtetés.

Tea után még soká Istvánnál.

⁹³⁴ Igen, de ők jól megvannak magukban.

Csütörtök, ápril 11-én.

Valamivel villásreggeli előtt *Josef Waldner*, az osztrák dalénekes jó hozzám, kit Berlin óta nem láttam. Meghívom estére.

Villásreggeli Batthyány Gézáéknál. Ifj. Géza elmondja, hogy új könyvem *parisienne*-jét a kaszinóban olyan kevesen értik, Hadik Sándor és Andrássy Ducival disputált felette igen soká.

Elmondja, ő hogyan magyarázza a végét - én egészen *így akartam* írni, s bevallom, csodálkozom, hogy másképp érteni lehessen - t.i. hogy a „pillangó” azért hagyja ott, mert már látja, hogy I. R. szerelemre képtelen.

Este nálam teán: *Zichy Géza, Aggházy Gyula, Josef Waldner, Bartók Lajos, Széchenyi Imre, Zay Miklós, Juhász Aladár* és *Batthyány Géza*.

Előbb Juhász játszik magától három valóban igen meglepő darabot, ezek is, mint Juhász legtöbb opusai, mélyek, szubtilisak, csak - kissé zavarosak és (ha lehet ezt a kifejezést egy zenedarabra használni) szétesettek. Waldner vagy öt Löwe-balladát énekel, aztán Zichy Géza kísérete mellett tőle egy dalt és Aggházytól az egyik „Hoyos”-t.

Géza pedig Doloreséből játszik részleteket, és azt a keringőjét adja elő, amely az orosz cárnak annyira tetszett.

Zichy Géza. Igazán művész csak akkor, ha - énekel, bár hangja nincs. Játéka bámulatos, darabjai - csudálatosak -, csakhát játéka lehetetlen, hogy művészi legyen. Pedig van egypár opusa igen szép, dalai között az, amelyiket Waldner énekelt, nagyon tetszik.

Különben németbe ojtott szláv. (Anyja után, ki Sztáray leány volt.) Lágú, érző ember, erő tökéletes híjával - és egy cseppet sem szubtilis amellett.

Így csak romantikus dolgai lesznek érdekesek. A modern világ és közte átláthatatlan spanyolfal van. Éppen ezért versei gyengék - zenében még inkább elbírja az ember a romantikát.

Este igen sok muzsika, csak hangulat nem elég. Milyen más volt az a bizonyos este - januárban!

Persze kevesen - de homogén elemek voltunk együtt.

No, majd a jövő télen.

Péntek, ápril 12-én.

Este *Cebriánéknál*. Mária Goldmark egy trióját, Róza Volkmann Junger trióját játssza Bürger Zsigmonddal és Grünfelddel.

Itt is már másféle estét éltem át Jenővel.

Az ember határozottan napról napra válogatóbb lesz zenében, könyvben, de még - sajnos! - emberben is!

Éjjel nálam Feri és István. Családi ügyek.

Szombat, ápril 13-án.

Este mamával, bátyám és sógornőmmel *Rheingold*-ban. Hát bizony gyenge előadás volt, s így nem volna szabad *Rheingold*-dal előállani, ha már egyáltalán előállnak vele. A sellők hamisan énekeltek, az egy Ábrányinét kivéve, a nők mind gyengék. Férfiak közül Ney szépen énekel. Csak egy *Takács Mihály* van művészi színvonalon. Egészen elragadott, igazi wagneri alakot hoz elénk Alberichben. Az utolsó felvonást kitűnően, realiztikusan játssza, ami minálunk - valóban ritka. A zenekar jó, finoman árnyal, s hozza ki a motívumokat. Mahler igazgató láthatatlan, csak a vezénylő bot hegyéről látszik, hogy nagyon ideges.

Vasárnap, ápril 14-én.

Fogom magamat, és megírom Takácsnak, mennyire és miért tetszett nekem Alberiche. Tudom, hogy ez minálunk nem szokás, annál inkább teszem. Végre is egy művésznak elismerésre van szüksége. Felel rá, meg van lepve, hálálkodik, fel fog keresni. Azt hallom, hogy jó magyar ember s nem „hazánkfia”, mint a legtöbb operaénekes és énekesnők.

Este a *Walküröket* hallgatom meg. Ez már más előadás, kitűnő a zenekar, s pár jó énekes. Ney nagyon jó Wotan, De Grach, az új aquisitio kitűnő Siegmund. Spiegel Arabella, sajnos még mindig gyenge, rosszul intonál. Ezen ugyan Mahler nem segíthet, ez hallási hiba.

Egy kifogás alá eshet az előadás után Mahler csak, hogy nagyon lassítja a tempókat. Ezáltal aztán a Tavaszi dal édeskessé, egyes motívumok pedig szakadozottabbakká válnak.

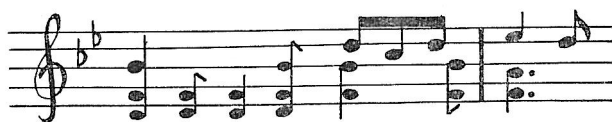
Milyen elragadó mű azonban ez a zenedráma! Benne van e műben minden, a legelragadóbb érzéstől a legfenségesebb gondolatig. A szerelem egész bűbája, az istenség non possumusa, világfájdalma, s a „struggle of life” egész vibrációja. Szóval minden!

Mire ehhez szöveg?!

Előadás után *Zay Miklós* jön hozzám.

Miklós megint a pestiek parvenü tempóiról beszél. A gazdag leányoknak még gazdagabb férjet keresnek, nem sokat nézve az illető nevére. Mintha nem arra kellene ügyelniük, hogy régi, de fény vesztett címereket aranyozzanak meg. Múltkor, bevallom, ez a tárgy jobban érdekelt. Most egy kissé fülemben zúg még a „Tavaszi dal” és „Wotan búcsúja”!

Mikor egyedül maradtam, a zongora elé ülve, ahelyett hogy játszottam volna, felidéztem mind a hangokat, amelyek most már a szívemben csengtek vissza - -

15-ik ápril, hétfő.

Reggel *Takács*-sal voltam együtt, az opera fiatal, de igen tehetséges baritonistájával, főleg Mahlerről beszélt, elég furcsa dolgokat mondva el róla.

Azt állítja, hogy a legönhittebb ember, kivel életében találkozott. Erkel Sándort ülve szokta fogadni, mint egy kiskirály, Odrynak egyszer azt kiáltotta fel: „Sie Ochs!”⁹³⁵ Gorombáskodik

⁹³⁵ Maga marha!

mindenkivel, a zenekarból minden Wagner-előadás után elcsap néhány embert, ennek aztán az a pozitív eredménye, hogy a tagok olyan nervózusak lesznek, mint karnagyuk maga - ami pedig, hogy mire visz - az elképzelhető.

Takács egyáltalában azt állítja, ha Mahler egymaga volna az operánál, egész csomó operát nem lehetne előadni, hogy sem Aidát, sem Otellót dirigálni nem tudja.

Mindenesetre egy bizonyos, hogy Mahler uram kiismerte magát itt nálunk az első pillanattól fogva, erre mutat híres programja, amelyet a zenereferensekhez intézett, erre - magyar névjegyei!

A zsidó vallású, fajú és német születésű Mahler első pillanattól fogva a magyar hazafiságot hangsúlyozza, és a szélrózsa minden oldaláról hazahozza „hazánkfiait”, ti. a külföldön levő magyar zsidó énekeseket.

Abban is egészen zsidó, hogy úgy tud - a zszurnalisztikával bánni, mint senki más széles Magyarországon. Az egyetlen zabolázhatatlan Sztojanovitsot, az Egyetértés referensét azzal kötelezi le, hogy előadat tőle egy balettet.

Mindennek dacára nem hiszem, hogy addig lenne népszerű minálunk, ameddig szerződése, melyet május elsején köt meg, tart. Hitsorsosai ti. rendszeren hamar beállítják magukat, de aztán megtartani az elfoglalt pozíciót nem tudják.

Az a mesterségesen megcsinált pozíciók rendes baja, veszedelme.

Aztán meg Mihalovichsal és Beniczkyvel sem fogja kitartani.

Mihalovich jó lesz neki addig, míg gyökeret vert, ha egyszer kiismeri magát nálunk, akkor belátja majd azt is, hogy ő csak nyerhet vele, ha nincs jól a Zeneakadémia „nemes” igazgatójával.

Beniczky pedig bűnbakja lesz, ha beáll a krach, és az operát szétrobbantja -

Én így látom ma az opera ügyeit.

Ebédre Jókaihoz. Ott a Fesztyeken kívül Káldy Gizella, ebéd után átmegyek a már szomszéd-ban lakó Hubayakhoz. Csak Károlyt találok otthon.

Hubay Károly. A Jenő bátyja, nagyon hasonlít reá külsőleg. Minden modern kiváló művész-nek szüksége lenne egy ilyen bátyára. Le frère impressario. Az Jenőnek, mint Munkácsyné Munkácsynak. Úgy kiismeri magát az élet színpadának ezer fonalában, mint senki tán Pesten. Ebben különben egy bizonyos nagyságot is ér el. Amint majd két óráig tartó tanácskozásunk folyamán (a Zeneakadémia és élet ügyeit illetőleg) kisült, Mahlernek ő adta az oly praktikus tanácsokat, midőn Pestre érkezett.

Különben egyike azoknak, akiknek nem szeretnék ellensége lenni!

Mihalovichról beszéltünk, nos tehát meg fogja enni azt, amit magának megfőzött: az interpellációt bátyám el fogja követni, és pedig a Hubay Károly információinak alapján.

Mihalovich a Hubayakkal szemben valóban kvalifikálatlanul viselkedett, et il a eu tort - parbleu!!⁹³⁶

Vissza Fesztyékhez, velük a városerdőben. Gyönyörű tavaszi nap, elragadó színhatások. A szürkés alaptónusból finoman kiemelkedő halványzöld levélkék, rügyek, a nyírfák fehér sudár törzsei, a szürkés-kék égboltot visszaverő tó Puvis de Chavannes színeire emlékeztet.

⁹³⁶ és hát nem volt igaza, annyi biztos!

Minden pillanatban megállunk el-elhallgatva - - -

Innen-onnan egy árva verkli hangját hozza idáig az iramló szellő, majd minden csendes, a Városliget ez a része üres, a tavasz áramlataiban a fiatal pár s a singleton gentleman - s mindnyáját úgy elfogja valami, hogy hallgat mindahány!

A Wurstl Práterben a nép mulat, és mi?

Minket hangulat fog el, érezzük az életet a maga egészében - ez is valami.

Igazában milyen borzasztó lehet annak a dolga, aki számára a „látható világ” nem létezik. És a Rousseau előtti irodalom ilyen volt.

Ebéd után *Forgách Sarolta* grófnéhez. - *Révay Gyula* megjött, azt akarom látni, főleg azért megyek.

Révay Gyula - szintén egy felső-magyarországi típus. Legközelebb áll hozzá genre-ra, gondolkodásra Justh Gyuri. Csak tán még kevésbé báb, mint ő, többen ment át, mint Gyuri.

Különben szintén gyenge, akarat nélküli, lágy ember, sok jóakarattal, amelyet mozgásba hozni nem tud. Családaink tradícióihoz híven rosszlábon áll - Gyurival. Mindig kell legalább egy Révaynak s egy Justhnak haragban lennie. Szerencse, hogy sem Gyuriban, sem Gyulában nincs elég anyag arra, hogy ez a harag valamiféle formát öltjön, így a legjobb szomszédok!

Én Gyulát kivált azért szeretem, mert öccsére, Simire emlékeztet. Az én jó, szeretett Simimre.

Forgách Saroltánál még Csekonichné, Károlyi Pistáné, Berchtold Elise, Károlyi Nandine és Melinda, Berchtold Charlotte.

Az öregebb dámáknál egyetlen úr, Gyula, a kisasszonyoknál én, Sarolta nem hitt többeket, mert sógornője, Gyula neje még igen rosszul.

A kis szalonban ülünk most, szemben velem a négy leány: Hahn im Korb⁹³⁷, parbleu!

Az ott *Károlyi Melinda* grófnő, a Károlyi Pista és Csekonich Margit kedvenc gyermeke. Ez - meg is látszik rajta. Szép is, okos is, tapasztalt is (tizennyolc éves még nincs!).

Halvány, igen halvány arc, sötétkék-acélkék fel-felvillanó szemek, amelyeknek kifejezése folyton változik. Igen szabályos vonások, s mégis rendkívül sok imprévu az arcban.

Már tökéletesen kifejlett termet, melyet ugyancsak kiemel egy nagy tudománnyal elkövetett orientális kosztüm. Gyönyörű karjai, vállai, keresztül *fehérlenek* a fehér selyemfátyol aranyhímzésein.

Egyike azon leányoknak, kik szerelemre születtek, s akiknél a „pillangó” közeledése elszomorítja azt, aki színpompájukban a tavasz ébredését, illatait szívja magába -

Mert az is szomorú, ha az élet reálehel a bimbóra, elhervasztja első szirmát, de még tán szomorúbb az olyan virág, amelyet napsugár még nem ért, és nem is fog érni soha!

Ilyen: *Berchtold Charlotte*. Bámulatos szépség, amely úgy hat, mint a jégmezőkön végigcsillanó napsugár színpompája: fagyosan, élettelenül.

Mert ez a leány nem élt, nem szeretett még sohasem, s azt hiszem, nem is fog. Ez látszik impasszibilis mosolyán, ez fekete, gyönyörű fényű, de kifejezéstelen szemein, ez végtelen nyugalmán.

⁹³⁷ Kakas a szemétdombon!

Különös ellentétek, ez a halványszőke Melinda életre hí, s ez a barnapiros, fekete szemű Charlotte elojt.

Károlyi Nandine - normális, házias, jó leány, kinek minden mozdulatából érzik az - anyakandidátus. Anglia atmoszférája tette ilyenné. Nem szép, de rokonszenves, ebben a talajban sohasem fogja jól érezni magát.

Forgách Ilona - eh bien elle gazouille.⁹³⁸

Beszélünk Károlyi Nandine-nal igen sokat Angliáról és Berlinről, elmondva sok-sok közhelyet, egyszerre csak odafordul hozzám Károlyi Melinda, s azt mondja: „Milyennek tart, érdekelne tudnom.”

Sorra analizálom őket - úgy, ahogy megítélni ilyen felületes találkozásokra fiatal leányokat lehet.

Konklúzió az, hogy vígnak - közülök csakis az egy Forgách Ilonát (azt, akit pedig már egypár nagyobb veszteség ért az élet folyamán) lehet mondani.

Melinda - nagyon is öntudatos arra, hogy víg legyen, no meg intelligens is, ennek az egynek van egy jó porció philosophie mondaine-je. Nandine? Nem víg, mert a nagyvilágot nem szereti, nagyon is nagy fényben született - ő, ki az árnyékot szereti. Charlotte? „Óh - így kiált fel -, én néha igen jól mulatok Pesten, nevetek, de jóízűn, a lelkemből, a - pudlijaimmal! - A világban?” - - - teszi hozzá halkán. - „Nem, én a világban nem mulatok. Ezt - öndicséret nélkül elmondhatom.”

Egy percig csend - A vallomások hangulata érzik.

Azt hiszem pedig, hogy e percben mind őszinték voltak: a legtöbb ember, asszony s főleg fiatal leány őszintébb, ha barátai előtt vallatja az ember, mintha egyedül. Olyan tanúk előtt, kik ismerik, igyekezni fog igazat is mondani - ha lehet.

¹/₄ 11-kor el, át *Batthyány Irmához*, hol a családot találom együtt: Batthyány Gézáékat, Kárásznét, Csáky Istvánt. Bámulnak (kivált az urak - mi annál meglepőbb), hogy én Károlyi Melindát szépségnek találom.

Nem beszéltek vele még, ez az oka, azt hiszem, arca csak akkor érdekes, ha beszél - ha életre van híva.

Aztán az öntudatosságról van szó, a három leány azt vitatja, hogy az öntudatosság bizonyos fokán gyengül az érzés. Miért? Nem hiszem, azáltal, hogy tudom, hogy szenvedek, kétszeres a szenvedésem - ha ez áll, akkor - C'est vieux jeu de dire cela!⁹³⁹ Aztán mi az öntudatosság? Hisz csak két dolgot tudok bizonyosan: hogy egyedül vagyok a világon, s hogy szeretni bírok.

Ez az egész!

Mikor mind elmentek, lemegyek Batthyány Istvánhoz, komolyan, igen komolyan beszélünk az életről. Nemsokára egyedül marad a fiú. Irma grófné s a két leány külföldre mennek, Mária férjhez. Egyszerre magán áll, család nélkül. Jólesik, hogy hozzám simul, bennem bízik. De miben pótolhat egy ember egy családot?

Furcsa fiú, felületesen ismerve tán rossz posztónak is vélhetni, az életben nagyon is mozgásban nyilatkozik nála az, hogy csak egy dolgot lát a világon, ami biztos élvezetet ad! Ha közelebb ereszt valakit magához (ilyenek különben csak igen kevesen vannak), érzik ki rajta,

⁹³⁸ ... mit mondjak, csicsereg.

⁹³⁹ Ezt állítani eléggé elcsépeelt dolog!

hogy eleget szenvedett arra, hogy ne féljen a szenvedéstől, és eleget arra is, hogy másokat ezen az úton ismerjen meg.

Csáky Istiről beszélünk, István igen helyesen azt mondja, őt tartja az összes pesti fiúk között a legszánalomraméltóbbnak.

Mint minden ember, felületes ismeretre kissé komikus benyomást tesz, jobban belelátva lelkébe pedig szánalmat kelt, nincs olyan lény a föld hátán, ki ne cipelné a keresztjét!

István most felül az asztalra s onnan beszél: egész sziluettje kifejezi egyéniségét. Sovány, telivér alak, sápadt olivbarna arcbőr, horgas, hirtelen hajlott orr, szürkés szemek, gyors, *színes* gesztikuláció, mozdulatok, minden gondolatát kiszínezi egy mozdulattal, akárcsak mint a cigányok szokták, ez is elárulja a végtelenül érzéki embert.

Igen ügyesen utánozza az embereket, kis hibáikat senki úgy visszaadni, mint a mi jó „Stephlink” (ez a „családi” neve), nem tudja. Ellesi hanghordozásukat, bizonyos frappáns mozdulataikat, mondásaikat úgy visszaadja, hogy az ember az illetőt hallja, látja -

Amellett azonban meg is érti embereit, nagy ragaszkodásra, szeretetre képes, tele van elnézéssel, megbocsájt, mert megért.

Majdnem öt óra reggel, hogy elmegyek tőle, javíthatatlan vagyok! Az eső (mely egész éjjel zúgott), elállt, vizes a járda, visszaveri a hajnal szürkés, derengő színeit, meg a pislogó lámpák vereses fényét, az utcán egypár alak nehézkesen indul dologra; mi nem dolgoztunk, fogunk-e holnap? Dolog-e, amit teszünk?

Nagycsütörtöktől Nagypéntekre

éjjel muzsikáltatom magamat. Persze, Batthyány Gézával megyünk. Radics játszik, nem Rác Pali, az én „udvari cigányom”. Alighogy az első nótát eljátssza, feltűnik a háta mögött az öreg Pál barna arca, szemrehányó szemmel, komoran: hűtlenségen kapott! Furcsa, mindannyiszor, hogy más primást megyek hallgatni, mintha csak megérezné - megérkezik.

Leül egy asztalhoz a banda mögé, úgyhogy Bélára nézve őt is látom, ez mind engemet, mind Radicsot zavarja. Én nem tudok közvetlenül hallgatni, ő játszan.

Pár nóta után odajő hozzám, azt mondja, bánatában becsípett. És ez valóban érzik és látszik is rajta - lassan, félhangon beszél, szemrehányásokkal illet, azt mondja, mindenki más elpártolhat tőle - de csak én nem, mert én a zenéjéért szeretem, mert úgy hallgatom a muzsikáját, mint senki más.

„Hogyan, Pál?” - kérdem.

„Úgy, öreg nagysás uram, hogy ha magának játszok, nemcsak a magam baját húzom, hanem azt is, hogy maga az én öregem, kit szeretek, akit félték - ”

„Mit félt rajtam, Pál?”

„Nem vigyáz magára, nem törődik az egészségével, mintha csak - ”

„Öreg dada, ne tanítson, nem illik ez cigányprimáshoz!”

Ezt felelem, de nagyon meghat, érzem, hogy őszinte. Szeret, mert érzi, senki sem szerette úgy a muzsikáját, mint én, ez teszi olyan hűségessé is, mint egy kutya -

Ezalatt Béla (Radics) mind a szemembe néz, de már igen kaotikusan játszik.

Furcsa mégis a cigánymuzsika - a legközvetlenebb, az egyetlen, amelyben szuggeszció van a hallgató és a zenész között, hol a primás a szememen keresztül kéri az egyéniséget, azt, amit e percben érzek, s azt visszaadja úgy, amint érzek e percben. Az egyetlen módja a zenének, hol a művész igazodik a hallgató után. És ezt úgy adja vissza, mint csak ő, e csodálatos produktuma az emberiségnek teheti, ki a félvad ösztönével megéri, mi vagyok én, ki sok generáción át tökéletesedett, s az eszem nevelt, s a született zenész finomultságával ezt vissza is tudja adni.

Azt hiszem, e kettős elem teszi a cigányzenét egyikévé a legcsodálatosabb *művészi nonsens*-eknek.

Pál - most rábeszél, hogy hallgassuk meg az öreg Radicsot. A vén cigány elragadóan játszik, mindig legjobban az öreg primások játéka kap meg. Lemondás, végtelen melankólia, az érzés memóriája beszél hegedűikből.

Az öreg szemembe néz, s elvisz magával az én fiatalságomba (ma is az vagyok, huszonhat esztendőm ezt bizonyítja!) - - - öregebbnek érzem magamat nála. Azt hiszem, már öregebbnek is születtem, mint ő (hány generáció átöröklött tapasztaltságával áll szembe az ő naivitása), aztán mennyivel több átél emlékek tolnak az én lelkem elé, mint neki?

A kor nem az évek számától függ. Van olyan perc, amely alatt jobban szenvedhet egyik ember, mint a másik egy élet folyamán -

Nagypéntekre virradunk, magamba szállok mint ember, mint művész.

Menjünk aludni! Te öreg primás, ha elfújod a méceszt, nem fogsz nagyobb sötétséget látni magad körül, mint én a holnapi fényes napsugárnál -

Nagypéntek.

Az első egyleti gyűjtőíveket küldi meg nekem Nagy Miklós. Batthy. Gézával nekiindulunk a városnak, elosztjuk az aláírt dámáknak, pompás „nagypénteki” mulatság. Előbb Zichy Irmának, nagy öröm, Nádasdy Feri, az igazi tetőtől talpig gentleman aláírja a nevét, innen Károlyi Pistánéhoz, bemutatja új palotáját nekünk. A legszebb Pesten, s határozottan egyike a legnagyobb szerűeknek a világon. A palota közepén óriási boiserie hall - átrium, mint ahogy ők nevezik -, földszinttől a padlásig - felső világítás. Onnan lépcső, mely galériába vezet - e galériába nyílnak körül a termek, szalonok. Gyönyörű táncterem, stukk, Lotz által festett plafon, berakott parkettek.

Tőle Budára, Pallavicini Adèle, Tiszáné stb.

Pesten még *Desseffy Aurél*hoz. Ez egyike a legrokonszenvesebb alakjaimnak: a megtestesült ókonzervativizmus, de csak rokonszenves vonásaival. Megjelenése is telivér, igen nyúlánk, magas, sovány ember, finom markirt profil, keskeny, hajlott orr, előreálló áll, tiszta, átható kifejezésű szemek.

Felesége, Pálma grófné már rég beteg, egyike pedig együletünk támaszainak. A „primicillák” között mindenestre egyetlen, ki komolyan dolgozott is - a többi csak nézte és zavarta a dolgot.

Este Batthyányaknál, István lázas, nem tudom, mi baja lesz. Lefektetem, nála egy ideig, aztán haza, írok, készülődöm - nyugtalanul várom az elutazás óráját, amidőn ismét (habár pár napra csak) hátat fordítok a városnak - - -

Szombat, ápr.

Reggel 7-kor a legkönnyebb szívvel el Pestről. A ruttkai gyorsvonattal Stiavnyicskára (Kisselmecre - magyarul) Révay Gyuláékhoz. Majdnem Turócszentmártonig alszom. Ruttkán találkozom régi gyermekkori barátommal, *Révay Simivel*, egyikével azon pár embernek, akit a világon a legjobban szeretek. Majd három hónapja, hogy nem láttam, mielőtt Berlinbe utaztam volna, nálam töltötte az egész éjszakát majd reggelig (régimódi szerint!), azóta nem volt Pesten.

Egész Pest, s kivált azok, kik közel állanak hozzám, csodálkoznak azon, hogy olyan jól vagyunk. Egész Pestnek nincs igaza, hogy ezen csodálkozik.

Íme *Révay Simon* (Simi!). Barna, olajszerű fiú, nagy, fekete, elmélázó szemek, amelyen egész lelke (illetőleg lelkének az a jobbik fele, amelyet olyan kevesen ismernek) tükrözik vissza. Sűrű szemöldök, erős vonások, gömbölyű áll, húsos orr, elég érzékies, érdekes fej.

Kellemes, tán túlsima modor, sportkedvelés, jó szív, ezek azon tulajdonai, amelyeket mindenki meglát nála; mélységes mély érzésvilág, hamleti töprengés, gyengeség az élet durva harcával szemben, igen nagy zenei talentum - azok a tulajdonai, amelyeket sűrű fátyol fed, s amelyekért úgy szeretem.

Egyike azoknak, kik leginkább vannak az életnek kiszolgáltatva, ezért szánom őt, s ezért jövője egyike legnagyobb gondjaimnak.

Közös vonása sok van Batthyány Gézával: energiahiány, bizonyos fokú indolencia, pesszimizmus (de szubjektív mind a kettőnél), óriási alanyiség, roppant művészi anyag, amely egyiknél sem lett komolyan kiművelve - hála a magyar konvencióknak, amely honatya jelölteknek nevelte őket!

Tán a két legkedvesebb nem professzionális barátom e két fiú, kiket a szenvedésükért szeretek, s kik a szenvedésükön keresztül ismernek engem.

A kupében, kocsin, semmiségekről beszélünk, mint az első percekben mindig.

Megérkezünk - a nagy stiavnyicskai kastély termében - mint mindig e jelenetnél - meghatva félreállok, az öreg özvegy Révayné megcsókolta szorosán, hosszan fia homlokát, e percben az özvegy csakúgy, mint gyermeke, oly végtelenül boldog volt, hogy mindkettőjük arca fájdalmas kifejezést öltött.

Mellette *Gyula*, az idősebb fiú, háziurunk.

A kastély öt hónapja, hogy már csendes, nagybeteg van a házban, Gyula felesége sz. *Berchtold Róza* grófné, ki öt hónapja élet-halál között lebeg, csak pár napja van annyira jobban, hogy pár órát a nagyterem szelvényén tölthessen.

Simi anyja, özv. *Révay Simonné* sz. *Tajnay Helène*, egyike a leghíresebb magyar öregasszonyoknak. A schlendrián korszakból, 1850-60-ból való, de bizonyos dolgokban modernizált. Igen jó asszony, józan ésszel, természetes talentumokkal szépen megáldva. Semmi művészi érzék, finomultság. Igazi tizenhárom próbás magyar „nagyasszony”, melynek típusa sajnos tökéletesen kiveszőben.

Menye, *Róza* - sporting ladyre játssza magát, a „Mordsfrau”-ra. Hiú, igen snobish.

Egy órai együttlét után el fogja mondani, hogy gyermekeinek ruháit London- és Párizsból hozatja, hogy van kis és nagy négyese, szeret kitérő szakácsával dicsekedni. Egyáltalán tart rá nagyon, hogy sokat beszéljenek róla és - meglepő dolgokat. Pedig csak nagyozolása híres. De ez aztán országszerte.

Ebéd után (melyet a kitűnő, valóban kitűnő szakács követett el) Simi a szalonban ráteszi a nyirettyűt kedves öreg hegedűjére, rám néz, úgy olvasva arcomon, mint a nyitott könyvben, játszani kezd - összefolyik szemeim előtt a világ, egyszerre kiragadott a kis-selmeci szalon banalitásából, messze-messze vitt magával. Eszembe jutott minden, amit átérzettem akkor, midőn nékem hegedült. Azok az esték a tajnai biliárdszobában, midőn hosszú-hosszú konfidenciák után elnémultunk mind a ketten, elővette a tokból a „száraz fát”, s megszólalt a nóta, a kedvenc nóta:

„Nagypénteken moss a holló a fiát.”

Vagy a tajnai présház fent a Bars megyét uraló hegyen, az őszi szüreti hangulatok, a szüretelő, Holbein Madonna-arcú tót leányok, aranygyöngyös pruszlikjaikkal, a nagy, fehérre meszelt terem, zöld vesszőgallyakkal, gyertyákkal, zászlókkal díszítve, amelynek ablakain végigláttni az Érsekújvár felé húzódó síkságon, belátni a lemenő nap végső sugaraitól megaranyozott folyóit, templomfödeleit, aztán a szoba közepére terített asztal, a tósztok, Simi, amint felkel tűzoltóparancsnoki uniformisában, aranytól ragyogván, bíbor bélésű ködmenbe, felemeli poharát, s megremegő hangon rám - a legrégibb barátjára - testvére - üríti poharát. S én lekonyult arccal hallgatom, s felelni rá semmit, de semmit nem tudok; aztán a többi, többé-kevésbé banális „hivatalos” tósztok, amelyeket a titkár, a tisztartó, a pap eresztenek meg, majd a híres Aranyos Maróthi Gazsi cigány muzsikája, egyszerre meg maga Simi - a cigánybáró áll a banda élére - s az kezd primázni - a lassú, bánatos nóták után felhangzó pattogó csárdás; majd holdvilágnál hűvös őszi éjszakán haza, sárban, csendben, fáradtan - vigasztalanul, mint azelőtt - - -

Eszembe jutnak azok az órák, midőn jó hűségese szemeivel megint csak rám szegezve tekintet - - - már beszélni képtelen lévén - eljátssza Tinódi Sebestyén búskomor nótáját, komolyan, méltósággal.

Eszembe jut minden, eszembe jut az, hogy nagy szívével ő vigasztalt meg legtöbbször a világon, hogy néha, midőn azt hittem, nem bírom tovább, odaállott mellém - s kisajtolta lelkem egész keservét -

Úgy érzem, lassan összefolyik szemeim előtt minden, úgy érzem, egy árva könny tolult még az én kiszáradt szemeimbe is, e percben oda szeretnék menni hozzá és megölelni, megcsókolni homlokát - - hálásan - -

A szalonban egy kacaj: „Hát magának mi baja? A feje fáj? Jöjjön, beszélgesse velem.”

Az öreg Révayné volt - -

Back in the world!⁹⁴⁰

Hiába, Simivel csak Tajnán, midőn ő is egyedül van, szeretek lenni. Ilyenkor vagyunk csak igazán együtt. Nagyon egymásra szorultunk pedig, énnekem a szívére, őneki az én ítéletemre van szüksége.

Napközben mind a három nap alatt délelőtt a lábadozó Révay Rózával a szalonban, többnyire (milyen különös mégis az élet) a legkönnyebb, a legsemmisebb dolgokról volt szó. A nagy betegség nem tette komolyabbá. Szembenézett halállal, tegnap még három ápolóné emelte, négy orvos gyógyította, ma halványkék à la Sarah Bernhardt hálóköntösben, csupa brüsszeli csipke között a legújabb divatról, új szakácsáról, ki Sachernél volt, a Simi által a győri vásáron vett telivérekről, gyermekeinek Angliából érkezett ruháiról beszél.

⁹⁴⁰ Vissza a világba!

Azt hiszem, akkor, midőn utolsó óráját érezte, arra gondolt, hány ló lesz a koporsója elé fogva, hány gyertya fog égni ravatalán s kik fogják emlegetni és hogyan -

Mert Róza nem hiú, de *a hiúság*.

.....

A stiavnyicskai kastély csudálatos keveréke a slendrián és modern ízlésnek. A rengeteg kastélynak kívülről semmi stílusa: összeviszsa van építve vagy öt-hat kiugrással.

A termék jórészt a régi slendrián és a modern ízlés keveréke. A nagyteremben néhány szép darab, különben paliszander tarkavirágos kretonnal áthúzza. Ebédelőben sok régi szép porcelán, ezüst elrendezve a fali állványokon.

Egy igen szép régi stukk szoba óriási kandallóval, ez az ódon oligarcha kastély utolsó maradványa - a többi szobák 1850-60 ízlésben.

A park azonban egyike a legszebbeknek Magyarországon, a háttérben a szklabinai várrom, odáig pedig a halastavak, vadaskerttel együtt betöltenek egy jó óra járásnyira elterülő völgyet -

Délutánonként séta, erős, hegyi levegő, amelyet felmelegít a tavaszi napsugár, igazi hámisítatlan tavaszi napok, olyanok, aminek Magyarországon csak a kárpáti vidékeken vannak.

Az éjszakákat Simivel átbeszélgetjük régi jó szokás szerint.

Többi között Zay Imrét analizálja, elmondva, milyennek ismeri ma, miután az ifjabb „öccs” majd egy hónapot töltött nála, Tajnán.

Szerinte sok józan ésszel megáldott, jószívű, de öntelt, fejes, kissé még csiszolatlan „félvér”, kinek semmi sem fáj úgy, mint hogy csak az.

Azt hiszem, jól ítélte meg, az emberismeretben is, mint sok másban, nagyon haladt a gyerek.

Beszélünk aztán egyéniségeinkről, látom, hogy napról napra hasonlóbb lesz hozzám, már *érzési alapja* majdnem tökéletesen hasonló. Alapjában szláv karakter, a szláv hibák nélkül, csak a gyengékkel.

Sok filozófia, a priori idealizmus, mely a posteriori pesszimizmusra visz, s ez teszi őt is, mint engem, szerelemképtelenné. Többet vár, mint kaphat, s ez a nagyon művészi is egyéniségében. A benső anyag (a töprengés, mely a legmélyebb érzéssel jár nála karöltve) boldogtalanná teszi anélkül, hogy igazi nagy csapások érték volna az életben, igazi művész - kit a magyar konvenciók a hivatalos „közpályának” neveltek. Lágy, akarat nélküli ember, s ez a szláv gyengeség jellemében. A szláv népeknél csak a nők tudnak akarni.

Én is akarat nélküli voltam, míg meg nem neveltem magamat, ma akaratom egyike a legerősebbeknek (ezt bevallhatom, azt hiszem) Magyarországon. Aztán meg én teszek is, de csak azért, hogy észre ne vegyem, hogy nem élek.

Azért élek sokat, hogy észre ne vegyem, hogy nem élek - - ez az én orvosságom-morfiumom, Simi - a „pillanat”-hoz fordul - ha már nem bírja tovább.

Csudálkozva mondja, hogy mily furcsa az, hogy egyetlen nagy szerelme után, melynek tárgya tán Pest legösszetettebb teremtménye volt, parasztlányba szeret, s az után bolondul pár évig.

Mintha éppen nem az üvegházi levegő után vágynánk leginkább a természetes aér után!

Különös érzés fog el - látva, mennyit haladt, mennyit nőtt ez a fiú.

Most már kész ember lett, ki mindenestre egyike a legkiválóbbaknak minálunk.

Egy gyönyörű üvegházi növény, amely jó Isten tudja, milyen csuda folytán, a szabad természet ölen minden ápolás nélkül fejlődött ki, nőtt nagygyá.

Különben azt hiszem, *ma* még csak én értem széles e világon, családja, mellyel szemben őszintén adja magát, félénkség nélkül, nem értheti meg (hiszen mikroszkóppal nem lehet meglátni a csillagokat!), a többiekkel szemben pedig félénk - csakis játékból érzik ki a művész, az egyén - a nagy művész, mert az - a legkiválóbb hegedűsök egyike magyar nótát *ma* már tán senki sem játszik úgy, mint ő - Specialitása a viola, amelynek mély komor színei hozzák ki a legerősebben mély, borongó egyéniségét.

Húsvét hétfőn

Villásreggelire értem jó Justh Feri, akivel át, Necpálra, az ősi fészekbe, mely 1273 óta van családunk birtokában.

Gyuri cousin-em kastélyába szálllok.

Felesége sz. *Beniczky Mariska* (Beniczky Ödön és neje, sz. Keglevich Stefanie leánya), atyja Justh Kálmán és anyja sz. Beniczky Sarolta, meg Anna cousine-om fogadnak mind, a park előrszéiben levő óriási hárs alatt.

Ez a necpáli établissement nem nagy, de mindenesetre a legszebb Túróban. Maga a kastély egy kicsiny, francia rokokó stílusú emeletes épület, magas tetővel, barokk díszítéssel kívül (amely alatt családunk evangélikus ágának sírboltja van).

Ezt az établissement-t családunk evangélikus ága lakta, utolsó *ma* ez ágból Justh József, előbb barsi főispán, majd képviselő és a Deák-párt elnöke volt, ki nejével sz. Révay Pauline-nal (az öreg Simi nényével) csinosította, díszítette a parkot.

Ez volt a tizenharmadik Révay-Justh házasság, a túróci babona szerint ezért volt annyi csapás kebelében.

Az öreg Pepi bácsi (mint [Olvashatatlan szó]) meg akarja ölni magát, ebben megakadályozzák, akkor megbolondul, és Schwarczernél hal meg, fia, ifj. József, ebben a kastélyban egy selyemharisnyára felakasztja magát, második fia, Sándor, delírium tremensben hal meg, és ennek fia, Béla, meg akarja ölni magát - ez utóbbiból kiszedték a golyókat, még *ma* is él.

Az Inzucht!⁹⁴¹ A race öreg, meg akarja semmisíteni magát, a természet örök törvénye parancsolja ezt így!

E családból két más alak vált ki, Justh Sidonie, férj. Brunswick Ferencné, ki mint Beethoven barátnéja s kitűnő zongorajátészónő válik híressé, a másik, Justh Márta, ugyancsak József leánya, korának legszebb leánya, *ma* Bissingen-Nippenburg Ernő neje, már nem szép - - - nyoma sincs világszépségének.

A ház ifj. Pepi halála után pár évig üresen áll, majd ifj. Justh Gyuri és felesége költözik bele - a boldogság lép az enyészet helyére, gyermekmosoly a házban, virágzanak a fák a parkban.

Minden jobbra fordult a négy fal között.

Justh Gyuriné sz. Beniczky Mariska. Igen nyugodt ladylike asszony, egész életében vágyainak netovábbja az volt, hogy nyugalomban éljen. Nem bántott senkit, de azt követelte, hogy őt sem bántás. Majdnem oly idős, mint férje, kinek első ízben unokatestvére is lévén - jól ismeri és tud vele bánni, illetve csakis ő tud.

⁹⁴¹ Beltenyésztés

Szép sohasem volt, csak termete gyönyörű, magas, királynői megjelenés. Kissé olyanféle modor is, úgyhogy a megyében nem szeretik, azt mondják, gögös - pedig mindenkivel egyforma hideg, kimért, tartózkodó.

A házat is úgy viszi, mint igen kevesen, dacára, hogy sokkal egyszerűbb train, mint Stiavnyicskán, sokkal úriasabb.

Nyugodt, szolid elegancia, semmi „möchte, aber kann nicht.”⁹⁴²

Ugyanaz este még, id. *Justh György* bátyámhoz, a volt túróci főispánhoz, ki a falu túlsó végén lakik, szintén egy francia stílű kastélyban.

Egyike a felvidék tipikus különceinek. Abból az anyagból van, mint Révay Feri és a Mednyánszky család néhány tagja. A nőies tulajdonok (amelyek a szláv fajok férfainál már úgyis praedominánsak) a túlnyomóak nála. Gyenge, erélytelen ember, ki azonban Sardana-palus módjára fejés és akaratos. Szeszélyes, beszámíthatatlan, kínozza környezetét, mert őt magát megkínózta az élet.

.....

Tragikus ház, igen komikus külsővel. A beteges, nyafogó Gyuri, ezer szeszélyével, a kis grimaszozó asszonyka, ki egyébről nem tud beszélni, mint kutyáról, macskáról, madarokról - s a végtelen úr, melyben élnek, tudja Isten, de úgy elszomorít, hogy csak szeretésemmel tudom elálcázni azt, amit érzek.

Pedig Gyuri, a híres, gögös, öntelt Gyuri, ezt az egyetlen dolgot, a szánalmat nem bocsájtaná meg sohasem - - ő szerencsés, élt, uralkodott családján, megyéjén, gúnyos mosollyal nézte az életet, úgy is akar meghalni - őt ne szánja senki. Fázok a telkén -

Sivár a háza, sivár a kertje - elhagyatott, pusztá, élettelen, sivár, virágtalan lesz a sírja, nem szeretett, nem szerette senki.

Ez is a race egy vonalán a végpont - egy ilyen embernek már nem is lehetett volna gyermeke, úgy mint egy Révay Ferinek nincs.

Kilépve kastélyának kapuján, szemben velem a régi ősi kis várkastély, amely Mátyás korában épült, s amelynek kapuja felett ez a büszke mondás ragyog:

[Üresen maradt.]

A vár áll még ma is, tornyai kiemelkednek a többi kastélyok fedelei felett, a hárs ott áll előtte, még minden kő a maga helyén - vajon nem fog-e az élettelen alkotmány tovább élni az élő anyagnál, mely létrehozta. -

Már igazában csak a Kálmán lineája életképes, ott is Gyuri unokanővérét vette el - a többi -

Kedden.

Tót Prónára, a fiatal pár által a jövőben lakandó établissement-ba, Ferivel, a vőlegénnyel. Mennyi remény, mennyi boldogság beszél minden szavából. Mennyit vár az élettől, míg mi -??

Feltűnik a régi Prónay törzskastély magas, íves fedele - pár forduló, s az udvarban a nagy, dupla címeres házajtó előtt áll kocsink.

⁹⁴² szeretnék, de nem tudok

Ez tán a legszebb Justh kastély Túrócban, kevés, de nagy szobák, gyönyörű stukk plafonok, nagy, tágas terem, szép kis francia nyírott kert. Egyike a Magyarországon oly ritka entre cour et jardin kastélyoknak.

Teraszt jöttünk építeni „Rómeó és Júliának”.

Azonban a lépcsőház oly ügyetlenül követtetett el, hogy ez lehetetlen. - S így délután eredménytelenül vissza Necpálra.

Este Mariskával sokat beszélünk. A házasságról ki azt mondja, Feri szülei csak azon bámultak, hogy egy ilyen higgadt, nyugodt fiú hogy szánhatta el magát erre ilyen gyorsan. Pedig mi természetesebb, minthogy az én hirtelen Feri öcsém hirtelen végezzen el valamit, amibe érzés is vegyül.

Szerda.

Gyönyörű tavaszi reggel, a kis okos Ödönt sétálni viszem a kertbe. Gyuri idősebb fia kikérdez, hároméves tapasztaltságát bővíteni akarja a - menyasszony fogalmával. „Mi az, mije a Mária néni Feri bácsinak?”

„No, menyasszonya.”

„De mire való a menyasszony?”

„Hogy az ember csókolja.”

„Hát akkor a Kindsfrau is menyasszonyom nékem?”

Fogas kérdés!

Lassan felmászunk a kis finom, azaz ideges, nagyon intelligens fiúcskával a park végén lévő sírbolthoz, amelynek kapuja be van falazva: itt nyugszanak az evangélikus Justhok mind, még az utolsó szerencsétlenek is.

„Kik laknak ebben a házban?” - kérdi Ödön.

„Olyanok, kik már angyalok lettek.”

A fiú elbámul, én hallgatok szintén, aztán isten tudja, mi száll meg, összefogom két kis kezét: imádkozzál, mondom, a gyermek, egy percre reám bámul, aztán halkán, félénken elmondja az úr imáját - minden csendes. Egy madárka csipog a szomszéd bokorban, a fák ágait megrezgeti a hűvös szellő, meglegyinti még a sírbolton végigfutó repkény leveleit is - és a gyermek csak imádkozik. Magamhoz ölelem, úgy némítom el -

Helyettem tette, azokért, kiket szerettem, sajnáltam és feledni sohasem fogok: Sándorért és Pepiért.

A gyermek, midőn lejöttünk, nem kérdezett -

Délután kettőkor Rákó Pribócba, hol randevú a gyorsvonaton Simivel, ki velem Pestre jő.

Beszállva Simin kívül még az öreg Révayné is találom. Hangulatos út, eleinte sokat tréfálunk, majd az öregasszony elkomorodik, Gács felé robog a vonat, feltűnik az ős Forgách vár messziről, hol unokája, a korán elhunyt szegény Forgách Józsi nyugszik. Simi végtelen szeretettel, gyöngédséggel igyekszik figyelmét elterelni - de az öregasszony csak zokog: először utazik ezen a vonaton a szomorú eset óta.

Majd a gácsi hatalmas kupola is belémerül az esti ködbe - az öregasszony szunyókálni kezd, mi pedig Simivel felmászunk a vonatvezető kis őrtornyába, mely a kupé tetejéből kiemelkedik, onnan nézünk körül - - - tovairamló tájék, az esti szürkületben elmosódó színek, a levegőben villogó tűzszikrák bűbajos képet nyújtanak - - - soká hallgatunk. Semmi nesz, csak a vonat egyhangú zakatolása. Majd Simi szólal meg: „Tudja az Isten, hogy van, de ha egy ilyen bánatos, szürke lapályt látok, valami úgy elfogja a szívem, hogy ki sem tudom mondani, és ez az érzés, csakúgy, mint minden más nagyobb benyomásom, zene formájában jelentkezik nálam, s valami dalt szeretnék hallani, mely a képet kísérje - - - szinte egy dalt hallok a szívem mélyén, amely ezt kifejezi.” Íme a művész, öntudatlanul kifejezte a megérzett tájkép eszméjét.

Neki dalt, egy festőnek képet, nékem eszmét, mindnyájunknak hangulatot fejez ki.

Aztán megint elhallgatunk, mind sötétebb lett, csak a zakatoló lokomotív piros füstje világít előttünk, mintha az űrben rohannánk! Előttünk, mögöttünk, felettünk, alattunk füstfelhő, amely a sötétségbe vész - csak egy árva csillag villan fel. Bevilágít-e a lelkünk mélyébe?

Simi egy karját karomba fűzte, közelebb simult hozzám, tán ugyanazt érezte, mint én - tán neki is ugyanazt fejezte ki ez a hajsza, ez az örült rohanás a sötétben, szinte cél és irány nélkül, a pislogó vezércsillaggal előttünk, amelyet néha-néha elmosott egy sötét felhő.

E percben megfogta kezemet - én viszonyoztam kézszorítását. Megértettük egymást. - -

Íme a város!

Felvillannak első lámpái, fényözönnel merül fel a sötétből. Elöl ott a villanylámpák vakító fénye, emerrébb Kőbánya olajlámpái, erre gázlámpák, piros, zöld, fehér, sárga lángok - a lángok, a fény káosza. Hívogatólag integetnek mind, vége a magánynak, az intimitás óráinak, kezdődik a harc újra, napról napra, percről percre, se virág, se rügy, sem madárdal, sem tavasz. Csak zakatoló, lázas, ideges küzdelem, hegyes foggal, éles karmokkal: „homo homini lupus” a jelszó, nyugalom: fikció, nyugtalan küzdelem az álom, amelyre harccal ébredünk.

Fényben előttünk a peron. Le gyorsan a magasból, vége a csendnek, vége a dalnak, vége a sötétségnek, a magánynak, mosoly üljön hát az ajkra - hisz felvettük a keresztet újra. Előre - nevetve! Az élet hí!

Az az élet, amely - az életet van hivatva pótolni.

Első hír hazaérve: Batthyány István nagybeteg.

És így mindennapi kenyerünket megadod, Uram, nem felejtkezel meg rólunk!

Csütörtök, április 25-én.

Egész délelőtt Simivel komissióztunk - hála Istennek, Istvánnak nincs komoly baja, csak kanyaró, nagy lázakkal kísérve.

Este Forgách Saroltával. N. b. Simi már a délután folyamán sokat beszél Ilonáról, kit ő komoly, szájalomra méltó lánynak tart, s kit a szegény Józsi halála tökéletesen lesújtott, és e kedélyállapotát álcázza csak folytonos vígságával, nervózus jókedvvel - - -

- Beszélni kezdek vele - másképp, mint ahogy eddig szoktam, hisz eddig még mindig a gyermeklányt láttam benne. Meglep, mert Siminek igaza van.

Mindaz, amit Simiről mond, emberismeretre vall - s mi több (amit eddig nem hittem), mély kedélyre. Fiatal nagybátyját szereti, s utánam az egyetlen, aki ismeri. Persze, bizonyos rejtekeit a lelkének nem láthatja meg, erre fiatal még - tán nem is fogja sohasem. De körvonalait egyéniségének helyesen vonja meg.

Amíg beszél, arca is kifejezést változtat, és így komolyan hasonlíthatatlanul szebb, nemesebb arcélű, mint mikor nevet - - bolondozik.

Így nőies - míg rendesen gyermekes arckifejezése van.

Nagy örömmel látom, hogy tévedtem, midőn gyökér nélküli plántának néztem, amely csak szemrevaló, anélkül hogy célja lenne. Örülök Simi és - magam miatt.

Forgáchéktól haza, hol *Zay Imre* már vár reám. Magas, igen karcsú, sovány fiú, hajlott, nagy orr, kis száj, veresszőke kondor haj és pelyhedző bajusz. Telivér - minden mozdulatában, dacára - hogy (mint Simi fentebbi analizisében megírta) nem az. Nagyanyja után az Auerspergekre ütött. Vele, Cebrián Istvánnal, Simivel, Batthy. Gézával és a Forgáchéktól elhozott Mattencloít Janival cigányozni. Ez utóbbi anyja után (ki Berthold leány) Róza tulajdonait is örökölte. Folyton Don Carlosról beszél, zavar - de nagyon.

Pedig - milyen muzsika!

Balázs Kálmán bandája, de a híres öreg Boka primázik.

A könnyem majd kicsordul.

Péntek, ápril. 26-án.

Este a tegnapi társaság, s vele Nyáry Kálmán (Fanny grófné unokaöccse) nálam. Ez utóbbi, ki Bánffy Gyurkával is sokat játszott, kíséri Simit. -

Bánffy Gyurka temetéséről egy részlet: mind barátai kék nefelejcs koszorúkat küldtek koporsójára, amely nem látszott a „hűség” e szimbólumától. A temetőben pedig a kolozsvári három cigánybanda egy piciny nefelejcs koszorút (egy „szív” nagyságút - mint ahogy az egyik primás mondta) deponál fejfájára - elhúзва országos hírűvé vált dalát:

Kék nefelejcs, kék nefelejcs virágzik a temetőn
Beteg vagyok, nem sokáig élek én,
Hogyha majdan egy -
A hantomra, sírhalmomra kék nefelejcsset tegyetek.

Egy szem sem maradt szárazon.

Szombat, ápril. 27.

Reggel - délig Istvánnal, ki jobban.

Du. Simivel és Imrével a városerdőbe kocsikázni: a tavaszi elegancia robog el előttünk.

Még a tavaszt is megrontják!

Séta Margot- és Károlyi Ginával. Az előbbi és Miklós holnap utaznak, mennek nyárára. Augusztus végén Stiavnyicskára; ott egy nagy ünnepély: Simi hegedül, Cebrián leányok játszanak, Margot, Gina grófné, Miklós és Imre előadják B. Mária (a már akkor fiatalasszony) egy bluet-jét, Miklós és én felolvasunk. Très épatant!⁹⁴³

Városerdőből vissza Simivel, ki viola d'amouron játszik nekem majd egy óráig. Mind a ketten szükségesnek éreztük e banális délutánnak még emlékét is zenével mosni el.

A viola d'amour kedvenc hangszerem, férfiasabb, mélyebb, mint a hegedű, lágyabb, mint a gordonka, s amellet a leg„étrange”-abb hangszer.

Aztán a legemberibb is - mert a - - legérzékiesebb, legtöbb a szín rajta.

Este megint *Forgáchéknál*, Sarolta beteg, Ilonával és Simivel a kis szalonban. A nagy kanapén ül a kis háziasszony, két oldalon a két öreg (20-25 éves) nagybácsi, a valódi: Simi, és a talmi: én. Vallatjuk, s ő vall.

Tehát - még nem - - - Még minden út nyitva áll előtte. Még mindent várhat az élettől.

A két „nagybácsi” megegyezik abban, hogy idősebb, tapasztaltabb ember lesz majd a „boldog”, ki imponáljon néki, és pedig nemcsak az eszével, de tapasztalatai- és higgadtságával is.

Fél tizenegykor az Angol királynőbe megyünk cigányozni, ott: Batthyány Lajos és Géza, Zay Miklós és Imre, Cebrián István.

Berkes Béla játszik - - - ezt a primást nem bírom hallani. Szakadozottan, folyton egy hangban játszik, minden mezzoforte, és - nehézkesen jön ki vonójából.

Konyhaszolgálóknak való muzsika. Összeszedjük Simivel a társaságot, s visszamegyünk a Vadászkürtbe. Ott Balázs Kálmán, illetőleg az öreg Boka játszik.

Miklós és Lajos a főispáni teendőkről beszélnek, a zene nem létezik reájuk nézve, annál inkább mireánk nézve az ő hangos, lármás konverzációjuk.

Ezek aztán 12 felé elmenve - nekifekszünk a muzsikának -

Vasárnap, ápril. 28-án.

A reggeli gyorsvonattal elkísérem Simit Vácig. Mily szívesen mennék vele Tajnára, ki sem mondhatom! De hát nem lehet, az egylet - a „szent egylet” elrabolja tavaszomat! Szépen Pesten kell maradnom a porban, piszokban, a forró aszfalton, hiába, csak a kötelesség ér valamit.

Vácott kiszállok. Dukára kocsin, Latinovich Albinhoz, illetőleg a menyasszonyt, Batthyány Máriát akarom látni. Ott még Latinovich Laci és Orczy Dezső. Az előbbi kísérte Zichy Gézát svéd és norvégiai útjában.

Máriát oktatom, még nem tud Ferivel bánni. Vele csak a legegyszerűbb módon lehet eljárni, nem lehet mindenféle szubtilis női fortéllyal szerelmét fokozni, mert esetleg egész mást ér el vele, mint amit akar. Hirtelen embernél sohasem tudni, hol áll meg, s amellet, hogy Feri a leghirtelenebb ember, kit ismerek, egyúttal a letragikusabban is vesz fel mindent.

Latinovich Régine-nel is sokat vagyok. A szó szoros értelmében jó asszony, derék, optimista, kissé túlérzékeny teremtes. Igen nyárspolgáriás szentimentalitással és - világnézlettel. Bizonyos pontokban sohasem fogunk egyetérteni. Világnézlete emlékeztet egy kissé arra, amely az Halévy Abbé Constantinját és Ohnet regényeit lengi át.

⁹⁴³ Igazán nagyszerű!

Une femme toute ronde;⁹⁴⁴ aki persze az én „gótikus” mivoltommal kevés találkozási pontot talál.

*Latinovich Albin*nal hosszabban; igen rokonszenves ember. Nyugodt gentlemanlike modor, nyugodt világnézet, biztos alapon áll mindenképp. Józan, „kétszerkettő”-t jól tudó ember, kinél azonban még ez is rokonszenvessé válik. Egyike azon embereknek, akiket mindenki szeret.

Sokat beszélünk Károlyi Pistáról (ki igen jó barátja neki). Albin azt mondja, a trónörökös hirtelen halála nagyon lesújtotta - éspedig nemcsak, mert szerette, de mert tartott is e barátságára.

A király nagyon haragszik reá, nem is fogadta el őt a temetés után, pedig egy havi időköz alatt háromszor kért audienciát.

Albin egy héttel a trónörökös halála előtt volt Pistánál, éppen akkor kapta Rudolf arcképét, egy olyan levél kíséretében, amely úgy volt írva, mint ahogy csak búcsúlevelet szoktak írni, a levél így végződött: „és ha e képet látja, gondoljon majd néha hű Rudolfjára”.

Pista is azt mondta, hogy már évek óta foglalkozott azzal az eszmével, hogy nemsokára meghal; kaotikus embernek tartotta, kinek idegei már régen tönkrementek.

Én azt hiszem, már így is született - a Wittelsbach vér, Európa legfinomultabb s legromlottabb fajtája!

Ebéd után, mielőtt vissza Pestre, Régine énekel - többi között az „Este van már - ”-t is.

Haza *Berchtold Miklóssal* - a hírhedt „Mimi”-vel. Érdekes fiú, minden hibája dacára. Igen finom, tán túlságos finom arcél, halotthalavány arc, fekete szakáll és bajusz. Sima, igen civilizált modor. Furcsa vegyülete ez a fiú az erdélyinek és az angolnak (nagyanyja, Lady Strachan angol születésű, anyja, sz. Bánffy Elize erdélyi). Modora, mozdulatai, mozgása, sőt profiljának rajza is olyan, mint az angol upper ten thousand-é, amely alapján különbözik attól az angoltól, amely típusát a szállodákban, vasúti kocsikban találjuk. Igen emlékeztet külsőségeiben az én kedves Alastair Cary Elwes barátomra.

Míg az erdélyitől bizonyos szólásformái, ravaszsága, amely azonban nem finomult; a Berchtold egyéniségében a *sznobizmus*.

Mindent úgy akar tenni, mint ezt unokabátyja, Károlyi László, kinek tízszer akkora vagyona van, mint neki, teszi; szeret dicsekedni, szeret elegáns lenni, büszke négyeseire, kesztyű- és cipőire.

Énvelem most végtelenül kedves, majd felfal. - ? - Dédelget a kupében, vigyáz, hogy jól üljek. Aztán nagyanyjáról, az öreg, Velencében élő Berchtold grófnéról beszél, kinek különösségei Európa-szerte ismeretesek. Gyönyörű, óriási palotája van a Canale Grandén, amelyet egészen stílszerűen rendez be, sok százezer forint értékű műkincset halmozva benne össze. Egy időben úgy él az öregasszony, mint egy királynő, látogatásokat sohasem ad, csak fogad, maga csinálja palotájának honneurjeit - éjjel azonban virraszt, attól félve, hogy betörnek hozzá és kirabolják.

Csak reggel, midőn azt hiszi, a tolvajok már nem merik kifosztani, fekszik le - addig maga porolja bronzait, bútorait, képeit -

Ha elajándékoz fiainak valamit, másnap a hiányzó bútor vagy műkincs már pótolva, alig tudni, honnan és miképp.

⁹⁴⁴ Teljesen gömbölyű nő.

Most már szenvedélye aláásta vagyonát, alig van valamije - de azért még mindig gyűjt és elad.

A Berchtold Richard intérierjének régi darabjai is onnan jöttek ide. E nagyanyjától örökölte Mimi is a „dilettantizmus”-t, amely nála igen magas fokon áll. Csinosan fest, Velencében Panini tanítványa volt, Pesten Pálliké. Az arts décoratifhez úgy ért, mint minálunk csak igen kevesen. Minden megvan nála, hogy *ember* lehessen, csak egy hiányzik, az erély. Nem bír ellenállani. A legkönnyebben lehetne belőle egy más Berchtold Mimit formázni, aki éppen csak annyira lenne ő, mint a mai lump uraskodó könnyű posztó.

Furcsán nyilatkozik a házasságról, a morális érzék minden nyoma nélkül. Feleség: la fille pour - toujours⁹⁴⁵ - szerinte.

Hazavisz kocsin, folytonos konfidencia. Miért? hisz alig ismerem - tanácsért, segítségért fordult hozzám? Ki tudja?

Sajnálom, értem, egyes tulajdonait megbocsájtom, ez az egész, amit érte *ma* tehetek.

A holnap! Az tőle függ. Nem tőlem.

Hétfő, ápril 29-én.

Reggel Csáky Istvánnál. Szegény fiú, nem változott ő sem, a tavasz néki nem hozott virágot, a nyár nem fog gyümölcsöt, csak az ősz hervadást -

Hubayéknál, Hubayné van csak otthon. A keleti asszony indolenciájával, restségével - kifüzetlen, összeesett mivoltában fogad. A tavasz még lassúbbá, renyhébbé tette. Különbösen derék kis asszonyka, nagyon beleillik a két fiú közé, a nervózus egész művész és a vérmes fél üzletember, fél művész közé. A szordinó az üvegharangokra.

Délután Gézával a Lipótmezőre. Gyönyörű, bűbajos idő. Lassan elbaktatunk a Batthyány Tivadarék villája előtt, benézünk: a piciny jardin bourgeois egyik sarkában a kuglizó házban ott ülnek egy fehérre festett fapadon kávézva, fehér reggeli főköttében Tivadarné, és papucsokban Tivadar, egymást látják csak az egész tavaszban, és - valószínűleg a Svábhegy tájékán megdrágult zsemle áráról beszélnek.

Furcsa, hogy csak olyanok születnek a boldogságra, kikben nincs elég anyag arra, hogy ezt megbecsüljék.

Óvatosan tovább - nehogy meglássanak. Ha behívnának, ez az ő, és a mi tavaszi hangulatunkat tönkretenné!

Őket csak Pesten, a Sugár úton, nem - a Nagy János utcában - a magok helyén.

Tovább, elhagyjuk a tébolydát az országúton felfelé. Egy vendéglőbe tévedünk, ahol két év előtt hét színésznővel voltam. Eszembe jut ez az emlékezetes kirándulás, amely híressé vált a maga idejében. Jászai Mari agyában fogamzott meg egy szép tavaszi napon ez ötlet, hogy kimegyünk a tébolydába. Egy társaságot toborzott össze, amellyel ¹/₂ 7-kor reggel találkozunk a kioszkban. A kioszk reggeliző publikuma nem tudta, mi történt. Ennyi színésznőt a „privát életben” nem látott együtt még soha. Ott ültek egymás mellett sűrűn, fodor fodron, szinte a fátyolok egyik kalapról átlengtek a másikra: a „nagy Mari” (Jászai) és a „szép Mari” (Hegyesi); a világ legöntudatosabb naivája: Nagy Ibolya; a színpadon folyton siránczó, az életben folyton gúnyolódó, savanykás Rákosi Szidi; Kornélia az - elegáns; ott Békéssy Irma a - merész; és Krecsányi Vera a - vidéki színészet.

⁹⁴⁵ a mindenkori örömlány

Mint férfiak csak a „tigriske” (Árpád) és én, hisz *amazok* egyik csak a *Kaffka*, a másik pedig csak az Ibolya vőlegénye volt. Pont hétkor ott állott omnibuszunk, a sok lármás toalett helyet foglalt - a cséza nehezen elindult. A kiosk publikuma kitódult a Vigadó térre bámulni. „Szerencse fel!” kiáltja Bartók a kapuból és lengeti kendőjét: búcsúzva a tébolydába lassan, de biztosan robogó művésznéptől - - -

A Lánchíd közepén Podmaniczky Friggyessel találkozunk, ki örök kockás ruháját méltóságos léptekkel viszi át Budáról Pestre - - - A társaság éljenzésben tör ki (ez is egy anti-Keglevich tüntetés volt). Fridmaniczky Poczi felriad önmagába merült sétájából - apercepírozva a már-már elrobogó omnibuszt és publikumát, az első pillanatban utánunk akar iramodni - - szerencséjére idejekorán észre tér. S így csak sóhajtvá intett a távolodó - Nemzeti Színháznak.

Midőn felérünk a hegy tetejére menő útra, leszállunk az omnibuszról; kis csoportokba oszlunk, az asszonyok, az egy nagy Marit kivéve, nem látnak a külvilágból semmit, kacagnak, nevetnek, mi hárman: Miriám (Jászai), Árpád és én hátramaradunk, lassan-lassan - bebenézve minden kertbe, örülve a napsugárnak, minden fakadó rügynek, minden virágnak - visz a paysage magával.

Fenn a hegyen, valamivel túl a tébolydán, egy kis vendéglőben, hol az idén is tanyázunk, tábort ütünk.

Innen aztán el az erdőbe, az asszonyok még mind nevetnek, bolondoznak, most már Miriám is belévegyíti mély hangját - egyet gondolunk Árpáddal, és elmaradunk tőlük. Be az erdőbe - finom rügyező fák alatt fakadó virágok között végigfekszünk a gyepen - Árpád elalszik, én hallgatom a fű növést. A legrokonszenvesebb hang ez - tavasszal.

A színésznők keresnek, erdőt, berket betölt a hangjuk, Szidi vékony szopránja Árpád nevét kiáltja, Miriámé az enyém -

A hang elhangzik az erdőben, semmi felelet.

Egy nyugodt óra után vissza a vendéglőbe, ott találjuk már őket egy hosszú lugasban, amely felé Margit nevet írta a szellemes fogadás. Végigülnek egy hosszú asztalt. Fenn az asztalfőn Prielle a - legidősb.

Mind hallgatnak, hallgatásukkal akarnak büntetni bennünket - - - kik oly csúful elhagytuk őket.

Mi is hallgatunk, ez nekünk oly könnyű.

Saját fegyvereikkel sebezzen meg őket - Miriám végre megszólal, csúful összeszid.

Majd víg lesz az ebéd, emelkedett a hangulat - - -

De üt az óra. A tébolydáért jöttünk ki - - -

A nagy óriási épület előcsarnokában előttünk az udvariaskodó doktorok. A színésznők alkalmoszerű arcot öltve fel, nekiindulnak az osztályoknak.

A hülyék osztályában Madách leányára akadunk, Jászai megszólítja, udvariasan makog valamit, felkel ülőhelyéből (a kertben a földön ült), meghajol a legjobb formákkal, mondani azonban semmit sem tud, csak makog -

Madách fia is félbolond, maga is az örülteknél végezte. Tehát igazán csak kvantitatív a különbség? - - -

Furcsa képet nyújtunk a dühös bolondoknál:

A magas falak által körülfalazt kert falainak tövében egy sorban ülnek azok, kikre az ápoló kényszerzubbonyt adott, mint Dante elkárhozott lelkei a pokol legutolsó köreiből, az

előtérben meg táncoló, kurjongató örültek, kiket tán épp most száll meg a roham - - - egy pillanattal lévén a zubbony előtt.

A színésznők egy percre megállnak, majd megszállja őket a tanulmány démona, belépnek közéjük. Én Prielle Kornéliának nyújtom a karomat, ki remegő testtel támaszkodik reám, az ideges öregasszony fél - alig bírom felbátorítani. Méghozzá egy bolond mindenütt oldalunkon. „Jaj, megtámad” - siránkozik Kornélia halkán, „kínálja e virágot néki” - mondom én. Megteszi, a bolond kedvesebb lesz, rászegezi tekintetét a fehér gardéniára, s nem mond semmit. Így átérünk szerencsésen a kert túlsó oldalára. Utánunk lassan Hegyesi Mari lépdél, ezt is üldözi egy őrzőgő, a flegmatikus szépasszonyt azonban ez nem zavarja egy cseppet sem. Nyugodtan halad, egykedvűen emelve magasra ernyőjét a napsugarak irányában, csak éppen a kijárásnál fordul hátra; a bolond, ki tán épeszű korában nem látott ilyen világszép asszonyt, pillanatig némán a szemébe néz, utána teli torokkal kiáltva nótára gyújt: „A virágnak megtiltani nem lehet.”

A virágnak megtiltani nem lehet! - s a dal belévegyül a tavasz zsongásába, az örültek kurjongatásába, a színésznők ruhájának suhogásába, akik mögöttünk e fantasztikus, mozgó, kiabáló, táncoló csoport közepén, tarkán, színesen mosolyogva vonulnak által, úgy mint pillangók a letarolt, elpusztított mezők felett.

Egy más osztályba megyünk, benn az épületben a hisztérikus asszonyokhoz, azokhoz a szerencsétlen teremtésekhez, kiknek delejes álmát annyi orvos tanulmányozza, kiknek ez állapotát naponta előidézik - azért, hogy tanuljanak, hogy a „világ haladjon”, egy fokkal többet tudjunk - egy szenvedésről többet mindenesetre!

A színésznők kíváncsi szemmel veszik körül az ágyakat, egyik Ophélia szerepére gondol, a másik valami modern darabra.

Orvos és művész egyet gondol, s íme - a roham!

Az „első osztályú” (ez is van ám!) betegeknél, kinn a kertben. Mi Árpáddal körüljárjuk a kertet, néhány érdekes fejet vizsgálva; visszaérve a kijáráshoz egy igen jól öltözött fiatalember elegáns mozdulatokkal tűnik elénk, a színésznők körülveszik, Prielle, ki a tőlem kapott gardéniát tartja kezében, beszél vele. Tán egy fiatal orvos?

Felém fordul - egy gyermekkori ismerősöm, kiről tudtam, hogy megőrült, de hol van, él-e még, nem: Keglevich Tibor volt.

Prielle: „Elfogadja e virágot?”

Tibor tagadó mozdulattal udvariasan int.

P: „Rég van már e - kertben?”

T: „Millió és millió évek óta.”

P: „Meddig marad?”

T: „Örökké.”

Ezzel udvariasan meghajtja magát (furcsa, ő is, mint Madách leánya, megtartotta formáit), és a többiek közé vegyül. Mily furcsa volt a színésznők között, kiktől nem akarta elfogadni a virágot, ő, ki minden órájának leszakasztotta virágát, éspedig kivált a „fajtájukból” valókkal.

Ha nem lett volna annyit *velők* „odakünn”, aligha állották volna itt így körül -

Az orvos azt mondja, gyógyíthatatlan.

Egyike azoknak, kiknek típusát én a Taedium Vitae-ben igyekeztem megrajzolni.

Innen a dühös nőkhöz. Ezekhez azonban már az orvosok nem akarják megengedni, hogy a színésznők bemenjenek. Többnyire hisztérikusak, vadállatok; az emberből csak az állat leg-állatibb tulajdonai maradtak meg bennök.

Csak Jászai és Hegyesi mernek bejönni közéjük.

Irtóztatók, tépett ruháikban, habos szájaikkal, undok mozdulataikkal, egyik-másik hiénára emlékeztet.

Azonban egy gyönyörű kép kerül elénk: a kert közepén rügyező fűzfa, amelynek finom levél-kéin keresztültör a napsugár, és zöldes fénnel hinti be az alatta álló leányt - egy cigánynőt, ki nyitott, sűrű, felborzolt fekete hajjal, darócruhában, kifejezés nélküli óriási fekete szemeivel maga elé bámul - néz, és nem lát semmit.

Nem tud a tavaszról - impasszibilisan, érzés nélkül, szoborszerűleg áll a természet bűbájának közepette -

Nem él, mert nem érez.

Szomorúan, megdöbbenve jövünk ki mind, látva, hogy ezek majd mind, még a legdühösebbek is, tudják, hogy fogva vannak, hogy rabok, hogy el vannak választva az élettől s azoktól, kikért érdemes az élet.

Lassan-lassan lefelé ballagunk - be egy vendéglőbe. És - a társaság tejet rendel. Tejet iszunk mind és - hallgatunk. Ehhez nem kell kommentár.

Ma a nagy Marival már nem jövök össze (azt találván a hatalmas istennő, hogy az egymás keresztjét nem bírjuk meg, és így jobb, ha nem találkozunk), ha majd mind a ketten boldogok, vígak leszünk, összejövünk megint. Árpád meg szakított vele, Nagy Ibolyát otthagya a vőlegénye, Kaffka elvette Hegyesit, minden, de minden megváltozott, csak a tébolyda külső aspektusa és a tavasz nem!

Mindez eszembe jut, midőn a halom tetején levő kis vendéglőben leülök - előttem a budai halmok még ki sem zöldült erdőktől koszorúzva, túlhan a várhegy sziluettje, a háttérben erdők, mezők, napsugár táncol végig a ház falán, körös-körül az elkeresztelt lugasok: az ott Lujza, ez Margit, emez Sarolta.

Az egyik lugasban az ebédelő vendéglősné, rég ismerem fehérre kikent ábrázatát, vastag, elhajasodott termetét, mellette leányai, olyanféle alakok, mint Komáromi Mariska; csudálatos keverékei a ferencvárosi sváb bugris leány naivitásának és a magyar kisasszonykák öntudatosságának - Nevetnek vígan, örülnek az életnek.

Az előtér lugaságban filkózó cigánybanda, mind gyerekek, mind izgatottak, lázasak. Azért szeretem a cigányt, mert egész életében művész módjára emészti magát, semmit sem tesz félig, s minden egy csepp vérébe kerül.

Lenn a vendéglőt körülvevő rózsás kertben bíbelő munkások. Csendes minden, semmi nem rezdül, illatos a lég, álmodik még a természet is.

Mi Gézával hallgatunk, kinek és minek ilyenkor beszélni? Mindent a csend mond el.

Felzavarjuk a filkó bandát - muzsikálnak. A nótákat elkapja a lengedező szellő, viszi-viszi messze - tán a tébolydáig, s annak falain belül is.

Miről álmodhatnak ilyenkor a szegény rabok, kiknek szeretni nem szabad?

Kedd, április 30-án.

Wohléknál, szegény Stefanie fenn, de bizony alig eszmél, annyira odáig van. Azt hiszem, nemcsak a baj, hanem a morfium is aláásta úgyis gyenge szervezetét.

Tőlük Szana Tamáshoz, megmutatja egy újon kiadott könyvének illusztrációit, meglepnek a Neogrády dolgai, kitől eddig csak a „Segítség” albumban láttam egy illusztrációt. Mély hangulatú, szép dolgok. Azt hiszem, ő lesz a legjobb illusztrátorunk.

Este Csáky grófnénál az előkészítő bizottság ülése, ott a Pejachevich leányok, Fraknoi Vilmos, Feszty Árpád és Géza. Igen vígan vagyunk, az aláírási listák megállapításánál majd minden névnél nagyokat nevetve.

Szerda, máj. elsején.

Furcsa május elseje, mondhatom. Szegény Batth. Istvánnál, a betegágya mellett elkészítem az elküldendő ívek listáját.

V. r. u. Bellovichsal - aztán Zichy Géza palotájába. Ott még Wohl Janka, Vécsey Sándor és Pallavicini Mailáth Adele.

Dolores? Egy igen szép tavaszi dal, a Walkür „Winterstürme wichen dem Wonnemond”⁹⁴⁶-jának hatása alatt, s egy gyönyörű kórus (a finálé). Különb mint Géza minden opusa, úgy ez is egyhangú, unalmas, nincs hátgerince.

Nagy baj a zenekarral, Géza, úgy látszik nemigen tud dirigálni, aztán meg Bellovich tanította be - felfogásaik meg különbözők. Ez mindig baj.

Zichy Gézával haza, jó ember, de végtelenül hiú, egyike a legesleghiúbbaknak, kiket valaha láttam. Azt hiszi, minden nő szerelmes belé. „Kilátják a pénzt a zsebemből?” mondja mosolyogva, de - egészen másra céloz.

Este a Farkass fiúk nálam, majd Batth. Géza jó értem, vele cigányozni. Most az egyszer Palit hallgatandó meg!

Ott a mi új főispánunk, a fiatal Terényi Lajos (Ipolyi Arnold unokaöccse), kit tizenegy éve hogy nem láttam. Megszólítom - ő is megismer mindjárt.

Megígérem, hogy a megyében kulturális dolgokban segíteni fogom. Miben és mivel? Chi lo sa?

Máj. 2-án, csütörtök.

Este Zichy Géza Doloresének előadásán. A társaság, s különben üres terem. Inkeyné és Forgáchék között ülök. Sok maliciózus megjegyzés a darabot illetőleg. Furcsa, hogy egy társaság sohasem akar belenyugodni, hogy valaki, ki az ő kebelükből vált ki, valami kiválóbb dolgot teremthessen. Pedig néhány csinos részlet, így egy igen szép tavaszi dal s egy gyönyörű vegyeskar (finálé).

Bár az egész erősen a Walkürök hatása alatt.

Ott Vécseyék is, kik meghívják hétfőn villásreggelire.

Hangverseny után Gézával, Csáky István és Keglevich Bélával cigányozunk.

⁹⁴⁶ A téli viharok visszavonulnak a nyájas május elől

Szombat, máj. 4-én.

Reggel Fesztyékhez, tegnap mi Gézával vittük szét a lapoknak az egyleti íveket, a lapok információja Jókaira és Fesztyre volt bízva, kik azonban ezt nem tették. Ma, hogy kijövök, mondják el, hogy ahelyett (mint ahogy mondva lett) az összes szerkesztőket egybehíva informálták volna - nem tettek semmit. Bon!

Futtakival akarják megcsináltatni, de még ezt informálni is lusták. Így a sajtó nagyrésze egyebet a dologról nem közölt eddig, mint a Jókai felszólítását, és hogy egy ív van náluk letéve.

Most úgy szeretnék, én járjak ebben is el, voilà ce que je ne fais pas!⁹⁴⁷

Mindenki végezze azt, amit elvállalt!

Ez a dolog különben már el van paccolva.

Vasárnap, 5-én.

Egy kritizáló cikk az egyletről a Tagblattban, amely kivált a Jókai felhívását rántja le.

Csak azért, mert informálva nem volt.

Kimegyek a lóversenyre, nyugtatni a kritikához nem szokott asszonyok kedélyeit. Egypáran izgatottak, kivált Pallavicin és férje, Edi.

A verseny unalmas, roppant sokan. A leányok mind rosszul néznek ki, nem állják ki a „plein air” világitást. A nagyon tüzes vér - bibircsókot támaszt.

Ki nem állhatom a versenyeket, az embert minden oldalról lökdösik, lejárák a tyúkszemét, hallgatják, mit beszél, minden mozog és nyugtalan, mindenki lármázik és szalad, sehol egy nyugodt pont, senkivel egy nyugodalmas konverzáció.

Vagy húsz leánnyal (a Károlyi leányokkal, Biret Leonával stb.) az istállóba, lármáznak, ijeszti a lovakat.

Visszaérve a gyepre *Almássy Tasziló*val ismerkedek meg, kiről már Párizsban igen sokat hallottam. Amatőr festő, de igen tehetséges, ki azért nem lett művész, amiért Révay Simi, Bánffy Gyurka, Teleki Bella és mások. Magas, igen finom profilú, vagy negyvenhárom éves férfi, erős, izmos test, igen sportsman külső. Csak a szemeiből érzik, hogy látja a külvilágot.

Igen örülök én s örül ő, hogy végre utunk összetalálkozott, már sokat hallottunk egymásról.

Azt mondja, *Eszterházy Nikivel* és *Festetich Tasziló*val a mi pesti műpártoló egyesületünkhöz hasonlót akart Bécsben alapítani, de ott nem sikerült.

Beszél Párizsról, ő nem szereti, de nem a művész, hanem a telivér arisztokrata beszél belőle, amikor azt mondja, a köztársaság világnézleteit, formáit nem bírta ott ki.

Megismerkedem a turfon gyermekkori barátom, *Andrássy Sándor* fiatal, gyönyörű feleségével, *Eszterházy Mariette* grófnéval is, kit még csodálatos módon eddig nem találtam elő az úrban.

⁹⁴⁷ de hát ezt nem teszem!

Nem szép, de *a szépség*. Halvány teint, gyönyörű sötétkék szemek, aranszőke fürtök, finom egyenes orr, piciny, de húsos száj, hófehér nyak. Elhomályosítja az összes jelenlévő leányokat és asszonyokat.

Hétfő, május 6-án.

Villásreggeli br. *Vécsey Józsefné sz. Dessewffy Blanka* grófnénál, Dessewffy Aurél nővérénél.

Leányai a csúnyaságukról és eszökről, műveltségökről híres Vécsey leányok, *Eszter* és *Mária* fogadnak. Otthon mindig a legkellemesebbek, miért viszik őket a világba? Ez kegyetlenség.

Máriának van a pesti társaságban a legszebb hangja, mezzoszoprán, dramatikus timbre-ű hang, a legmélyebb hangulatok visszaadására a legalkalmasabb.

Előbb Otellóból énekel, majd pár Massenet-dalt, végül Aggházy néhány új kompozícióját, a Guignon-t elragadóan.

Tőlük Csákynéhoz, búcsúzni. Jó, derék asszony, egy hibája van csak mint kultuszminiszternének, hogy csak a készet, elismertet ismeri el.

Átadja a Szalon számára egyletünkről írt cikket, amelyet eredetileg azt akarta, én írjam meg, elolvasás céljából. Hazaviszem. Dagályos, kissé németes, de igen jó irányzatú, tisztességes cikkecske.

Este tea nálam. *Almássy Tasziló, Gozdu, Szmracsányi Miklós, Batthyány Géza, Zay Imre* és *Mednyánszky* hivatalosak. (Az utóbbi csak 12-kor jó.)

Tasziló igen érdekesen beszél párizsi, müncheni élményeiről. Majd zenére tér át a társalgás, ahhoz is ért. Úgy látszik, zongorázik. Kár, hogy nem lakik Pesten, mindenképp előnyös lenne a társaságra, ha itt maradna állandóan.

Kedd, 7-ik május.

Reggel Mednyánszky nál. Belépve műtermébe, meglepetve látom, hogy a régi arckép mellett egy újabbat festett rólam, amely éppen olyan nagyságú, de még mélyebb hangulatú. Az első portrén őszi tájkép a háttér. Ez a képe tavaszi hangulat, virágos fák hajlanak fejem fölé, az estalkony utolsó sugara megvilágítja a fehér virágokat meg homlokomat és egyik kezemet. Virágtenger, amely a ködbe vész, előtérben pedig én magam sötét ruhában magamba mélyedve, egyedül. Azt hiszem, még komorabb kép, mint a Verstraete vak muzsikusa.

Mednyánszky megértett, megérzett, visszaadott. Azt hiszem, e két arckép meg fog maradni, még akkor is, midőn már a festő és modellje megtalálta nyugtát.

Most László a műteremben lakik, elfelejtette, hogy csak első májusig vette ki lakószobáját: május havának első napján szépen kitették a szűrét.

Ott alszik a nagy atelier egyik sarkában óriási medvebőrön a modern Szokratész, Stiborban unokatestvérem, a legmélyebb magyar művész: *Mednyánszky László*. És amellet egyike a legzseniálisabb különcöknek a jó Medi.

Íme arcképe: Kopasz koponya, cafatos nagy szakáll, fejéhez arányítva kicsiny, tompa orr, piciny, kékes, gyermek kifejezésű, fátyolozott szemek. Rendetlen, piszkos, elhanyagolt ruházat. Cinikus külső testben-lélekben. Így is, úgy is a cinikusra játssza magát, pedig nagy

szívébe befér egy világ. A saját végtelen szenvedése, tragikuma megtanította szánni, szeretni a gyenge bábót: az embert.

Az emberi szenvedés religiója beszél képeiből, az jóságos, szelíd szemeiből - a lelkéből. Egy ősrégi faj vonalán az utolsó állomás. Benne kulminál századok finomulása, betegsége, tán vétkei.

Négyen vagyunk ilyenfélék a pátriában; ő, Batth. Géza, Forgách István (legalább Mednyánszky szerint, én nem ismerem), s jómagam. Előbbre vagyunk annál a nemzetnél, amelyből kiváltunk, századokkal, ezért nem értenek, nem érthetnek. Nálunk érzik már a pusztulás kezdete.

Csak munkára, művészi teremtésre képes faj - életre nem. Az élet s a boldogulás művészete nem adatott meg nekünk. A mi homogén talajunk sokkal régebbi, fáradtabb civilizációban lenne feltalálható - Párizs vonz mindnyájunkat!

Mi különbség köztünk s az állatkert most „szabadon elővezetett” beduinjai között? Más világból valók vagyunk, más korszakéi. Minket is csak bámulnak, és nem értenek meg.

Élünk és elfelejtene. Voilà tout.

Milyen más hangulat este. Ürményi Ferit (Bernát öccsét) és Zay Imrét viszem a *Csekonich* bálba.

A Kecskeméti utcai palota fényesen kivilágítva, a nagy kék szalon a táncterem, amelynek illusion függőnyeit eleven rózsák díszítik.

Virág mindenütt, tavaszi a mulatság. Olyan virágbőség, mint azt csak egy parvenü tárcája engedheti meg. Életvidorság beszél háziurunk arcáról, Csekonich Endre még éli az életet, s örül annak, hogy mindennap drágán lakik jól, s másokat is etet.

A faj még éhes és - örül a napnak!

Az öregasszony és Endre felesége (sz. Cziráky Constance grófnő) igen kedvesek, igazi lady mind a kettő, csak beléházasodtak a nehézkes percheron⁹⁴⁸ fajba. A házikisasszony *Csekonich Andrea* grófnő azonban szinte telivér Csekonich. Jól táplált, hatalmas, tenyeres-talpas kisasszony, nem tudva hová lenni göggyében. Érzik rajta, hogy alapjában véve kétségbe van esve, hogy az apja leánya, s amellet fűj, hogy az.

Az honneuröket abszolúte nem csinálja, négy-öt leánnyal (a Károlyi, Zichy, Dessewffy és Nádasdy leányokkal) nyájas, a többivel félvállról beszél.

Én csak azt csodálom, hogy pl. egy Csáky, Ráday vagy Lónyay leány hogy tűrheti el ezt.

Beniczky Márta ez este igen eredeti. Belép az ajtón, s már táncolnak. Felhúzza hosszú szarvasbőr kesztyűit nagy kelletlenül, aztán mogorván így szól: „no, már megint ez a Dreischritt! már hetedik esztendeje, hogy hallom!” A cotillonban pedig *Blaskovich Elemér*, az előtáncos egy figurához hívja, „biz én nem megyek, öreg vagyok ahhoz”, felel, s ülve marad.

Négyeseket három igen szép leánnyal: *Pejachevich Jolán*, *Lónyay Margit* és *Berchtold Charlotte*-tal táncolom. Csak az elsővel lehet beszélgetni, az utóbbi kettőről eszembe jut Baudelaire: „Sois charmante et tais-toi!”⁹⁴⁹

Cotillon *Károlyi Nandine*-nel (Károlyi Alajos leányával). Nekem ma a legrokonszenvesebb kisasszony. Meleg, kedves, nőies leány, csupa szív.

⁹⁴⁸ igásló

⁹⁴⁹ Légy kedves és hallgass!

Vacsora Dessewffy Rolla, Batth. Géza, Nádasdy Júlia, Sennyey Béla, Sennyey Mici és Pálffy Ödönnel. Asztalunkhoz ül még szegény Vécsey Mária, ki már megint nem kapott táncost.

Az este igen szépek a fiatalasszonyok, Andrassy Ella lángvörösben, Batthyány Ilona sárgában és Andrassy Mariette rózsaszínben elragadók. Határozottan övük a diadal.

Egész éjjel táncolunk - még én is. A háziúr nagyon megköszöni, Pesten még cotillonokat sem szoktam. Nem tudom, mi ütött ma éjjel belém.

Reggel ötkor az illusion függönyökön keresztültör a reggeli kékes derengés... mind világosabb lesz. Fáradt, gyűrött asszony és leány, a zene csak szól, majdnem hatig.

Hatkor Gézával haza átöltözni, én is megfürdök, ruhát váltok, 7-kor már a városerdőben, a Drót-szigeten reggelizünk. Megfürdünk a napsugárban - élünk. Éltet a nap, mögöttünk az éj. Örökre?

Nyolckor *Mednyánszky*hoz ülni. Főleg Forgách Istvánról beszél, a szalánci remetéről, ki ott ősi várában meghúzva magát, felépítette a világot a saját képére. Ez is egy „utolsó”. A faj minden tulajdona, azok is, amelyeket egy következő nemzedékre kellett volna átruháznia, összpontosulnak benne. Megvan hozzá néki is az anyag, hogy halhatatlan legyen egyszer, de „kívül áll a világon”, s így csak álmodik az elmúlásról.

Megyek én is - álmodni. 11-kor lefekszem. Háromkor a Zay fiúk vernek fel, városerdőbe ismét - délutáni banális elegancia, semmi a reggel varázsából - semmi, de semmi.

Este Batthyányéknál.

Csütörtök, máj. 9-én.

Este Simi érkezik meg, kihez holnap akartam menni - este vele és Gézával cigányozunk.

Szombat, máj. 11-én.

Reggel Simivel ki a vasútra. A Sugárút előtt robog el kocsink, a reggeli élet elkezdődött -

Ott robognak egymás mellett a kocsik kifelé a széles úton, a mindennapi munka életre hívta az embert s az állatot. A levegő virágillatát elnyomja a már felkavarodó por, s a város büze. A létért való küzdelem szimfóniája telíti a léget -

Keresztet vetek az útra - nyugodjék tőlem békében, pihenni megyek, rám fér. Küzdjön más, most minden a nyugodalomért.

A peronon Géza és Imre a tegnapi piknikről egyenesen ide búcsúzni.

Gézát nagyon sajnálom, szegény bajtárs, mikor látom megint?

Utunk? Istenem - Pesten Majthényi Béla száll be, ki kártyapartikról tart előadást Esztergomig. Esztergomtól Alsóváradig J. B. père. Egyike a legunalmasabb ostoba embereknek.

Aludni készültünk.

Váradtól kocsi Tajnára. A Tajna előtti faluig Imréről beszél Simi. Bizonyos dolgok nem tetszenek nékem, amit e fiúról hallok. Irigy és rosszakarató lehet. E két tulajdon különben együtt jár. És Simi mégis szereti, ez érzik minden szavából, annál inkább fájhattak neki a „tapasztaltak”.

Egyet fordul a kocsi - íme, itt volnánk a határon. Erre már minden tele van - önmagammal. Mindenütt emlék, jó emlék.

A fordulónál eszembe jut, midőn télen ideérkezve cigánybanda várt itt reánk (Gézával és Somssich Józssival jöttünk), dideregve, fázva a banda csak húzta, a széles térség közepette, megtörve a hamvas alapot sötét sziluettjeikkel.

Aztán ott maga Simi vágat elénk - Hamar és Kálmán (a titkár és tisztartó) utána.

Eszembe jut, hogy akkor is erőt vett valami rajtam. Emlékszem arra, hogy mit mondtam Gézához fordulva.

Aztán ott a prэшáz, az őszi hangulatok tanyája, fenn a dombon fehéredik, nyájasan. Majd egy forduló, s előttünk az egész völgyet uraló oszlopcsarnokos Kastély - - -

Látom a jó öregasszonyt, ott a paravent mögött, cigarettézve, látom a kandalló lángját, amint végignyalja a márványoszlopok oldalát. Ott a kis papocska, a titkár, a derék, bár nyers *Hamar* - előttem az egész biliárdszoba, mindazzal, amiért szeretem.

Érzem a nyugodalmat, amely reám vár.

Megfogom a Simi kezét, s hallgatók.

Az előcsarnok előtt állunk.

Szobámban pár percig némán csendben állok, magam elé nézve. Csendes minden - elhal minden. Megint itt vagyok, csak oly fáradtan, mint mindig, amikor ide jövök. Távol mögöttem hagyva az élet küzdelmi zaját - - -

Secum solus.⁹⁵⁰

Estalkonyatkor séta - - ki a parkból. A falu alján levő nagy allén végig. Egy patak szélén megállunk - - hallgatjuk csergését. Mily rég nem hallottam a természet hangját! mily rég nem nehezedett reám óriási hatalmával! Most egy ingovány szélén állunk, Simi lehajol, s elmélázva nézi a víz felületén keresztülszillogó kis mindenséget: tele a zöld tócsa piócaival, vízi léggel, rovarral.

A pióca légyre vadász - - a légy megfogja a rovar - - s így tovább. A gyengébbnek veszni kell: íme az örök törvény, amellyel szemben nincs kegyelem, s amely itt csakúgy parancsol, mint a gyárkémények füstjétől homályos láthatárok alján.

A természet nagyszerű és kegyetlen.

Kérlelhetetlen szenvedéseinkkel szemben, elragadó - de siket. Jajkiáltásainkra sohasem felelt, bajunkon sohasem segített. A virágos fák bólingatják fejeiket, illattól terhes a lég, madár dalol - s az ember - hallgat.

A park alján a kuglinál megállunk ismét. Csendben, némán leülünk, letörve a tavasz nagyszerűsége által, fejünkre hull a virág, elkábít az illat - a háttérben egy kutya tart felénk, tán veszett. Veszett kutya járt itt, azóta mindennap tönkremegy a faluban egy-kettő -

Önkénytelenül felnevetek, magam sem tudom miért.

„Mily furcsa hangulat - a tavasz - s egy veszett kutya a háttérben!”

⁹⁵⁰ Mindig egyedül.

Nem az volt. Furcsa vég lett volna pedig, de nagyon. Mondták volna néhányan - nem többen -, hogy méltó hozzám.

Este korán lefekszünk.

Vasárnap, máj. 12-én.

Reggel mise - ite missa est.

Semmit sem tehet értem.

Este Simi cserkészni, én elkísérem, majd egymagam lassan a halmok alján, erdő szélén, lassan, gyalog haza. Minden percben megállok. Senki, semmi. Egymagam önmagammal.

Késő este, mire visszaérek.

Vacsora a kastély előtt a szabadban. Az első fogásnál megszólal a verebélyi banda, az éntőlem tanult nótákat is húzza, felidézi a holtakat. Minden nóta egy emlék, egy halott.

Simi is primázik - - majd a Rákóczi hangjainál le a park végére. A hold fénye, virágillat, s a természet szava s a szomorú dalok egygyé olvadnak. Felolvadnak kimagyarázhatatlan érzésre, amely színig telíti lelkem, azt hiszem, sem előbb nem éltem, sem utána nem fogok élni.

Az élet egy pillanat - - -

Árnyak a háttérben, a falu népét csalta ide a nóta: íme a Holbein Madonnák.

Táncolunk, csárdás - az egy intenzív pillanat után mámoros, szilaj tánc - tánc után nyugalom. Nehéz, tompa álom, álmok nélkül - ébredéssel - - -

Hétfő, máj. 13-án.

Reggel Siminél reggelizek. Szerelméről beszél, a - Holbein Madonnáról. A primitív asszonyról, ki csak érez, s aki megvigasztalta a modern Éva iránt érzett szerelme után. Hűségesnek, nőiesnek találta, nem úgy, mint azt, akit örökre elveszített.

Kérdi, hogy hiszem-e, hogy viszonya e *maival* nem érzéki alapon áll. „Tudom, tudtam” felelem, hiszen ismerem. S ezt a témát meg is akarom írni. Mi, kik a religion de la souffrance humaine-t⁹⁵¹ valljuk vallásunknak, úgy szeretünk meg egy nőt, a - szánalom alapján.

Ebéd a teraszon, Simi és titkárja, *Hamar* sincerizálnak. Nem fértek meg, az egyik (Hamar) nagyon is abszolút ítéletű, nagyon is nyers, és nagyon is aristokratenfresser.⁹⁵² Simi meg nagyon is jószívű, nagyon is engedékeny arra, hogy - sokat, túlsokat ne engedett volna neki, ami aztán egy napon meg is bosszulta magát.

Délután Verebélyen Nécsey postamesternél, kinek fia Münchenben fest, a fiú képeit akartam megnézni. Igen furcsa alak a postamester tótos kiejtésével, nehézkes külsejével, s felesége a Kecskemét vidékéről való egyszerű, puritán, félparaszt asszony, kik fiukról beszélve a tőle eltanult festészeti kifejezéseket is használják, így „modernizmus”, „természet után”, „atelier-

⁹⁵¹ az emberi szenvedés vallása

⁹⁵² arisztokratafaló

világítás” stb. Aztán az öreg emlegeti Bouguerau-t és egy ismert német festőt, kitől a fiú tanulni szeretne.

Különböen elég tehetségesnek látszik vázlatai után, bár még semmit sem tud, alakjai igen gyöngék. Rajzról fogalma sincs.

Vacsora után Simi lassan előszedte a viola d’amourt, s nekiindultunk ketten a parknak. Lassan mentünk, jártunkban is játszott. Világos, tiszta éj, a park fáinak szinte a színét is visszaadja a hold fénye -

Lemegyünk a tó partjára. Én kezeimbe temetem fejemet. Simi játszik tovább, ráteszi a szordinót hangszerére. A nótá halkan, alig hallhatóan hangzik, úgyhogy a természet ezer hangja kíséri a dalt - a haris egyhangú krákogása, a fülemüle fütyülése, a békák brekegése, s a kakukk egyhangú szava bámulatos összhangba olvad.

Simi sötét szemeit a holdra szegezi, a fehér fény megvilágítja tetőtől talpig, szemeinek fehérén visszatükrözik, tele van érzéssel színig, bánata kifakad - a tavaszi szellők szárnyaikra kapják, szétviszik, s elárasztják vele a természetet.

Illatos a lég - a tavasz parancsol, s mi lekonyult fejjel engedelmeskedünk.

Amit az egyik játszik, csakoly szomorú, mint amit a másik érez s kifejezni nem bír.

Természet, miért csalsz meg? Minek öltesz minden kitelhető dísz magadra, hogy holnap a tikkasztó nap sugarával megint leperzseld mindazt, amiket az életnek megtartottál?

Élet, miért nehezedsz reám? Mivel érdemeltem azt, hogy még a tavasz is csak fájdalmat, lemondást jelentsen nékem? Hogy a virágok, az első enyhe áramlatok csakúgy, mint a madarak boldogsága azt juttassa eszembe, hogy minden hiába, „érted semmit nem tehet”.

Minden hiába. Elmúlás az élet, a virágok már hullanak, a dal elhangzik, a szív kihűl, az álmok szétfoszlanak.

Csend kinn, csend a szívben, és kivált csend a sírban.

És ez az egyetlen vigasztalás.

Simi feláll - elragadtatva beszél a természetről, majd elhallgat, s így még többet mond.

Egyszerűen, mélyen érez, az egész természetnél többet ér a szíve, mert legalább tehet azért valamit, aki szenved.

Kedd, máj. 14.

Charles Demaillyt olvasom Goncourt-tól. Demailly analízise tökéletesen illik reám:

„A civilizált állapot egyik tüneménye, hogy felforgatja az ember primitív természetét, fizikai érzékelését átviszi a lelki *sensoriumba*, és lelki érzékeit olyannyira élesíti és finomítja, akár a vad állapot a hallást, szaglást, szóval a test minden érzékét. Nevezetes és sajnálatra méltó példa volt erre Demailly Károly. Érzékeny és beteges természetű ember volt, és olyan család szülötte, amelyben két fajnak beteges érzékenysége kereszteződött. Mint utolsó sarj, melyben e két faj sajátosságai teljes kifejezésre jutottak, a benyomások iránt csodálatosan fogékony volt Károly. Élesen, majdnem fájdalmasan érintette a külső élet és minden benyomás. Bárhová ment is, szinte érezte ott talált vagy általa megzavart érzések légkörét. Heves jeleneteket, meg hasonlításokat érzett meg olyan házakban, ahol mosolygó arcok fogadták. Ha hallgatott a

kedvese, hallgatásából kiérezte gondolatát; megérezte a levegőben a barátok ellenséges indulatát; megsejtette a jó vagy rossz hírt abból, amint a hírhozó belépett, járt, vagy tudja Isten, miből. És amit így bensőleg felfogott, az annyira érzetté és előéreztté vált benne, hogy megelőzte a látás benyomásait, megfigyeléseit, s illette őt, mielőtt még figyelme felébredt volna. Érthetően szólt hozzá egyetlen tekintet, egyetlen hang vagy mozdulat is, és olyan dolgokat fedett fel előtte, amelyeket jóformán senki más előtt sem. Annyira volt, hogy szívből irigylte a boldogokat, kik áthaladnak az életen, barátságon, szerelmen, társadalmon, nők és férfiak között anélkül, hogy meglátnának egyebet is, mint amit megmutatnak nekik, és akik egész életükön át enyelegnek valamely illúzióval, melynek álcáját sohasem lebbentik fel.

Ezek a dolgok, melyek rendesen oly kevésbé érintik az embereket, nagy hatással voltak Károlyra. Beszédeseknek és megdöbbentőknek látta őket, akárcsak élő emberek volnának. Úgy tűnt fel neki, mintha arckifejezésük és szavuk volna, s meglenne az a bizonyos rejtélyes sajátságuk, mely rokonérzést vagy ellenszenvet kelt. Azok a láthatatlan atomok, az a lélek, amelyet az emberek környezetei lehelnek, visszhangot keltettek Károly bensejében. Barátnak vagy ellenségnek érezte a szobaberendezéseket. Rút pohárban a jó bort is utálta. Kellemesen vagy bántóan hatott rá egyetlen árnyalat, alakulat vagy falkárpit színe, bútor szövete és ilyesmi a benyomások ezer változatán hajtotta keresztül kedélyállapotát. Nem is voltak tartósak örömei: túlságosan teljes összhangra, a lények és tárgyak tökéletes akkordjára lett volna szüksége Károlynak ahhoz, hogy valóban élvezhesse örömeit.

Ez az ideges érzékenység, a benyomás okozta folytonos és jobbra kellemetlen rázkódtatások, amelyek gyakrabban sértették Károly benső gyöngédségét, mint ahányszor jólestek neki, busongóvá tették.”⁹⁵³

Este furcsa kaland. Simivel vacsora után a parkba, lenn a nagy fűzfa alatt, honnan messze kilátás. A fa alatt ülünk, Simi játszik, én hallgatom. Majd kifelé a parkból a határos mezőkre. Alig hogy tíz percig járunk, felérve egy halom tetejére, honnan a kastélyt, parkot belátni, éktelen lármát hallunk. Kutya marakodása, futkosás, puska lövések - majd egy tompa elfojtott, de azért erős hang: „Veszett kutya - vigyázzanak.” Ecce. Elöttem Simi egy vonóval, hegedűvel, én meg minden nélkül.

Egy pillanatnyi csend.

Előttünk a végtelenség - belelátunk.

Lenézek a parkra, most már a lárma elzajlott - csendes minden, a fülemülék, kakukkok, békák csak szólnak, az orgonabokrok illatát csak idáig hozza az esti szellő. A természet változatlanul szép, mint mindig -

Hogy védjük magunkat? Közel egypár kóró - kézbe vesszük s várunk.

Újabb kiabálás - a holdvilágnál elég romantikus a helyzet. Akárcsak valami Sue-darab negyedik felvonásának utolsó jelenete.

Puskások ránk akadnak. Egész éjjel őrjárat - vadászunk velök.

Most már megint csendes minden.

⁹⁵³ A naplóban franciául idézett szöveget (16. fejelet eleje) Korányi Frigyesnek a Klasszikus Regénytárban megjelent fordítása alapján közölte Halász Gábor.

Szerda, máj. 15.

Az éjszakai harc után nyugodt, verőfényes reggel. Hátra mégis kellemetlen utóíz hagyott, amelyet nehéz legyőzni.

Reggel Simivel azon gondolkozunk, mi történt volna, ha megmar. Én mindenesetre egy csomó levelet írok, aztán elkészítem a végrendeletemet - vagy akaratomat. Nem vagyom felett, de emlékeim felett, hátrahagyott irományaim felett rendelkezvén. Aztán az érsekújvári gyorsvonattal Bécs, az Orient-Expresszel Párizs-Pasteur, mint végső állomás. Tán mint legvégső. Egy furcsa kezdet még furcsább vége, egy bolondos élet után bolondosabb halál. Ha nyolcvanévesek leszünk, még akkor is emlegetni fogjuk ezt az éjszakát, az bizonyos.

Ez a kaland még közelebb hozott egymáshoz, éreztük, hogy csak egymást féltettük azokban a percekben, midőn nem volt kivezető út.

Simitől kérдем, mit érzett a percben. Azt mondja, le szeretett volna teperni az árokba, s rám ülni - úgy várni az „újat”.

A jó Simi.

Délután Aranyos Marótra, hol holnap főispáni installáció. Migazzihoz szállunk. A jó Migazzi felesége néném, sz. Marcibányi Antónia volt.

.....

A családból még leányai, Irma, férj. Erdődy Imréné, és Antonie vannak ott, no meg Erdődy Imre. Velők Hunyady László -

.....

Milyen irtóztató hosszú és unalmas huszonnégy óra lesz, evvel lakolok azért, mert már vagy öt napja, hogy jól érzem magamat.

Este, vacsoránál arról beszélnek, hogy milyen furcsa az, amit az újságban olvastak, miszerint valaki azért ölte meg magát, mert a természetet nagyon is szépnek találta.

.....

Folytonos nyafogás különben - beteges, kihalófélben levő race, minden finomulás nélkül. Már a finomultság után való periódus. Már abból a korszakból valók mind, amidőn a fajnak már nem volna szabad egyedet létrehozni.

És mégis apprehendálnak reám a „Párizs elemeiben” a Marcibányiaiokról írt passzusért, mintha ez csak reájuk vonatkozna - hát énreám nem szól? Vagyis nem csakis reám s *az ő őseikre* vonatkozik?

Ezek a leányok már abban a stádiumban vannak, mint a Faubourg csemetéi, hogy kinövéseit ne mondjam!

Csütörtök, máj. 16.

Reggel az Erdődyekkel, Antonie-val, és a nála lévő elég rokonszenves, igen tapasztalt, igen unatkozó, igen epekedő angolnéval az erkélyen. Nézzük a bevonulást, ez itt nagy esemény.

Mi lebámulunk, a publikum fel - ez is multság.

Irma különben fotografiroz - ez most azok művészete, kiknek lelkek nincs.

Nagy por, pár díszruha, dísz ekvipázs (Simié gyönyörű), pár közhely beszéd formájában, ismét por - - a Migazziakhoz érkező notabilitások (Szlávy, Odescalchi Arthur, egy Szent-iványi) - irtóztató unalom egész délelőtt. Ez a helyzet.

Erdődy Irma nyafog, Imre ostobaságokat beszél, Antonie zongorázik és nem tud -

Irgalom!!

Tizenkettő felé Keglevich Stefi érkezik: mentőangyalom.

Majdnemhogy a karjai közé repülök, úgy megörülök néki. Különben is szeretem, fia, Imre pedig gyermekkori barátom.

Stefi: „Hát te miért nem jöttél át hozzánk eddig, hiszen Imre itt van”.

N. B. A Migazziak hada azt mondta, nincs.

ÉN (nagy örömmel): „Ha tudtam volna, már tegnap este átmegyek.”

Háttérben a Migazziak, Szlávy, Odescalchi - s a kórus.

Nem álltam meg, hogy goromba ne legyenek velők, ezzel tartoztam nekik.

Mesnil azt mondja, mindig csak önmagának van joga rokonairól rosszat mondhatni és rokonaival gorombáskodhatni.

ÉS ÉN - Mesnilre sokat tartok.

Keglevich Stefivel át kis-Tapolcsányi gyönyörű kastélyába.

Ott áll előttünk a gyönyörű, eredetileg Rákóczi-kastély, fejedelmi homlokzatával. Óriási kupolája, fehér frontja, óriási kapuja kiemelkedik a zölderdős hegyek háttéréből.

Berobogunk az oldalkapun. - Igen érdekes, négyszegletes udvar. Amelynek első emeleti, Mátyás korabeli ívein keresztül a folyosó oldalára szegzett pár ezer agancs kandikál elő. Az első emelet szalonjai, nagy terme elragadó szépek, csak királyi kastélyokban látni ehhez hasonló appartement-t.

Imréhez megyek, nincs honn, körülnézek lakásában. Keresek pár tárgyat, amely a régi, elmúlt időkre emlékeztetne. Itt-ott egy kép, egy bútor - Szemembe ötlík két fotó, amelyen vele, Széchenyi Rezsővel, Somssich Józssival, Vay Péterrel vagyunk levéve. Nyolc-kilenc év előtti hangulat - ilyen bolondosan felöltözve egy első május éjszakáján kimegyünk járni a ferencvárosi gátra, megijesztve az éji öröket s a békés ferencvárosi polgárokat.

A hat lábnál magasabb Imre még egy angol utazó parafakalapot tesz fejébe, derekára meg egy orientális köpenyt kerít, Péter és Józsa törölközőket tesznek fejükre, mi Rezsővel pedig angol turistáknak öltözünk, aztán az éjszaka Imrénél a medvebőrökön - a május elsejének reggele kinn a városerdőben.

Eszembe jutnak azok az örült délutánok, éjjelek Imrénél, a Stáció-utcában, midőn 2-kor jöttünk össze, s másnap hajnalban mentünk szét, cicázva a ház fedelén, telelődözve a ház tűzfalát, fenntartva a szemben levő cukrászt, *megfálván* (c'est le mot pour designer la chose)⁹⁵⁴ naponta öt vagy hat forint ára süteményt tízen, midőn összetörtük néha Imre minden üvegtábláját ablakon csakúgy, mint ajtón, midőn egyszer Pálffy Rudit és Vay Pétert bekísérte egy rendőr, mert elojtottak egy gázlámpát, midőn Siminél vadászruhában voltak össze-jövedelek, midőn Imre és Rezső mindegyik vagy száz anekdotát tudva, ezzel ölt mindennap és éjjel, eszembe jut az idő, midőn még oly zöldek s oly fiatalok voltunk.

⁹⁵⁴ ez a helyes kifejezés rá

S eszembe jut az is, hogy akkor már Imre egyszer kezembe nyomott egy könyvet, amelyben ezek a sorok voltak:

Ich möchte meinen Gedanken
Nüchternen, bösen Gedanken
Ewig, ewig entfliehen.⁹⁵⁵

S emlékszem, hogy akkor már megéreztem e verset, s egy percig némán néztünk egymásra.

Kilenc év! Hamar lejár, fiatalság, amely elrepült, amely után azonban már nem vágyakozom, amely bolond volt, amely nem volt élet, csak komédia, amint a mai nem élet, csak - küzdelem.

Elfogódva vártam.

Íme, Imre. A legmagasabb emberek egyike, kiket láttam. Magas és aránytalan termetű, előrehajlott, beesett, gyenge mellű fiú. Egyike a legérdekesebbeknek a „rising generation”⁹⁵⁶-ból. Finoman hajlott orr, szeplős, tisztátlan arcbőr, vereses szőke szakáll, piszkosbarna haj. Ironikus száj, amely azonban nincs összhangban szemével, amelyből elpalástolt jóság beszél.

Eleinte keressük a témát - mint mindig, ha összejövünk. Majd - ebédre hívnak.

Az asztalnál még Schlicki grófnő (az anyja), Esterházy leány, igen high tory, de nagyon kedves asszony, egy báró Pittel (?) és Stefi. Ez utóbbi ma csak úgy hánnya a szikrát.

Roppant lenézéssel beszél a barsiakról. Migazziról semmit sem tart, Hunyadyt - no hát - erről ne is beszéljünk.

Hunyady különben igen mulattatja, amint esténként várja a belgrádi sürgönyöket - amelyek nem érkeznek (rokonságban lévén az Obrenovicsokkal). Meg amint felrakja nagy büszkén a Takova-rendet, amelynek veres nagy szalagára végtelenül büszke.

Stefi különben délelőtt odament hozzá, megnézte figyelmesen a pántlikát, aztán így szólt: „ismerem e szalagot, amikor intendáns voltam, Brankovicsnak is volt ilyenje, a kis Brankovicsoknak meg ilyenféle gatyapántlikája”.

.....

Ezalatt sokszor változik az arca, a finom irónia folyton elváltoztatja. Érdekes fej - művészileg érdekes.

A színházakról is sokat mond, hogy Beniczky Feri hogy utalványozta ki mint államtitkár a belügyminisztérium fondjaiból az ezreket, amelyeket mint intendáns felhasznált az Operára s mint *mind a kettő* hogyan dicsekedett azzal, hogy ma nincs deficit.

Ezért nem fognak a színházak soha a közoktatásügyi min. alá jutni, mert annak minden krajcárral be kell számolnia, míg a belügynek vannak ilyen célokra felhasználható fondjai.

Délután ¹/₂ 3-kor Stefi és Pittel Marótra, Imre pedig befogat egy tarantast (olyan kocsit, amelyen ahányan vannak, mind egymás mögött lovagolva ülnek), s neki a parknak, az erdőnek.

Gyönyörű, ősrégi park, százados fák, igen művészies ízlésre valló grupírozás. Elég nagy tó, gömbölyű, primitív házzal partján, pár hatalmas, sudár törzsű fenyő -

⁹⁵⁵ Szeretnék gondolataimból kijózanodni,
Sötét gondolataimtól
Mindörökre elmenekülni.

⁹⁵⁶ felnövő nemzedék

Ki az erdőbe. Mind egy völgyben - majd szélesedik a tájkép, erdő, erdő minden oldalról - sem ember, sem állat nem látszik. Csend, végtelen csend. Íme, ez Keglevich Imre humusza.

És az öreg fiú - most felenged. A hipnózis és grafológiáról beszél kezdetben, hogy az érdekli a legjobban, azt ismeri - azzal foglalkozik. De hogy foglalkozik azért mindennel, elolvas minden újabb könyvet, ma elolvassa, holnap elfelejti. Imádja a vadászatot, a tengert, az erdőt. Szereti a változást, ma éppoly kedvvel fog a megyében korteskedni, mint holnap egy meteorológiai észleletet megtenni, mint holnapután útra kelni irány és cél nélkül.

„Hátha mindez csak azért, mert még irányt nem választottál” kérdem hirtelen.

„Irányt - de igen. Tudom, mit akarok, de hogy érjem el, mikor még a legtöbb ember minálunk nem kész anyag, tele van előítélettel, a priori elítéli azt, amit megismerni sohasem fog, s beadni így nekik bizonyos ideákat sohasem lehet.”

„Én beadtam - felelem - annyira, amennyire lehetett.”

„Hogyan jutsz az emberek közelébe, hogyan adod be nekik eszméidet?”

„Egyszerűen azáltal, hogy egyéniségüket szétszedve önmagukat is érdeklek az új, a felfedezett »én« iránt, s a megtalált résen keresztül elhintem a magot, amelyből fa is lehet.”

„Én is megtenném, de erre énnékem tökéletes szabadságra és legalább 100 ezer forint évi jövedelemre volna szükségem.”

„Miért, nekem nem volt pénzem, sok sohasem is lesz.”

„Az más, a te eszméid már a művészek és írók oldalán támogatásra találhatnak, míg - ”

„Azt hiszed?”

„Míg - folytatá, nem reflektálva szavaimra - én ideáimmal eddig egyedül állok. A szociális kérdés talajom, mint tudod, mit tegyek e téren? Hol kezdjem el a munkát? Eh, még beszélni sincs kedvem a tárgyról.”

Mondja, s egy nagyot csap az ostorral az út szélén hajlongó katángokra.

Ezalatt mennydörögni kezd, óriási cseppekben indul meg az eső -

„Siessünk, mert a zivatar még itt ér, felviszlek abba a vadászházba, hol a legtöbbet voltam - egyedül.”

Beszélünk atyjáról, én elmondom véleményemet. Hogy egyikének a legsuperiorisabb embereknek tartom, kiknek két nagy hibája van (felismerem mind a kettőt, mert én is leledzem bennök, mégpedig erősen); az egyik, hogy igen abszolút az ítélete, a másik, hogy dacára, hogy tökéletesen ismeri az embereket, nem tud bánni velök, ismeri a masinát, s ahelyett hogy mozgásba igyekezne hozni, visszafelé csavarja a csavarokat. Egy cinikus emberismerő - idealista.

Imre hozzáteszi, hogy harmadik nagy hibája, hogy sohasem konkludál, ezt mindig az emberekre bízta, pedig (s ez már a második hiba rayonjába esik) tudja, hogy - szamarak.

Az eső mind erősebben zuhog - szerencsére waterproof köpönyegben. Felérünk a vadászházhoz, magas, erdő koszorúzta halom tetején. Előttünk völgy, körös-körül ugyancsak erdős halmok. Zuhog a zápor, kopog a finom, piciny jég a házikó fateraszának fedelén, füttyül a szél, folyton dörög az ég -

Régi pajtásainkról beszélünk, ma már csak mi ketten vagyunk úgy, mint azelőtt, meg én persze Simivel. A többivel szétszaladt az utunk, ma már más nyelvet beszélnek, mint mi, más cél lebeg szemeik előtt, egy ízünk nem azonos velük. Mind a ketten Somssich Józstól vártuk a legtöbbet. Nem vált be.

Simiről ugyanazt tartja, mit én, kivált a pozitív oldaláról - bár a világ előtt ismeretlen művészt is kiérezte nála. Megígéri nekem, hogy megint közeledni fog hozzá. Francia literatúráról beszélünk, kevés fr. könyv érdekli, Zolától egy-kettő, Maupassant-tól alig. Azt veszi nekik rossz néven, hogy csupa olyan alakot állítanak talpra, kik érdektelenek.

Miért? mert többnyire típusokat, vagy középszerű embereket festenek. Kivételeket - a superiorisabb fajtaból valókat - csak Bourget és Stendhal festettek.

Egypár könyvet felírok neki, hogy olvassa el - megígéri, hogy megteszi, ha én is egypár művet, amelyeket útravalóul ad, átnézek - többi között Drummont is, azt a poétát, ki már akkor tetszett nekünk.

Ezalatt az égháború mind nagyobb méreteket ölt, csak úgy ömlik a zápor. Folyton beüt velünk szemben egy hegycsúcson egy fába - úgy, hogy tüstént lángot is vet - óriási dördülés - s egy percre csend -

„Istenem, mily távol vagyok - Aranyos Maróttól” mondom önkénytelenül Imrének.

„S azt hiszed a te mai küzdelmed, s az ami énreám vár és a maróti miniatűr majomszínház között van különbség?” kérdi gúnyosan, de azért jóságosan nézve reám.

„Nem, nincs - tudom.”

És azért én küzdtem tegnap és ő küzdeni fog holnap.

Miért? mert az örök Maya fátylat borít a szem elé, amely ahelyett, hogy befelé fordulna, felfelé tekint, s csillagot keres az űrben.

Vissza a tarantason - szó a darwinizmusról. Elmondom, hogy Párizs elemei-met nem értheti nálunk száz embernél több, mert ehhez darwinistának kell az embernek lennie.

„Hiszen ma minden művelt ember az.”

„Hol?” kérdem.

„Nálunk az igaz, hogy nem - pedig - teszi hozzá - anélkül hogy láthatja az ember a világot, hogy értheti meg mindazt, amit az élethez az ember hozzápancsolt!”

„Fogadok, hogy Tiszának fogalma sincs a darwinizmusról, s azt hiszi, ez csak abból áll, hogy az ember a majomtól származik.”

Itt pár szó egyéniségéről - amely tisztán áll előttem. Igen érzékeny, meleg szívű, érző fiú, kit azonban annyiszor sértettek meg még otthon is a legjobb érzéseiben, hogy gúnyosnak, hidegnek akar látszani. Sokat tud, majd mindenféle tudományszakba belekukucskált, s lehetőleg igyekezett a dolgoknak fenekére látni, ha másképp nem, tűhegynyi résen. Élt tíz ember helyett, volt világfi, vadász, mérnök, meteorológus, tengerész, utazó, vincellér, német bursch, mindezeknek azonban nem pozitív oldalát látta, mert töprengő Hamlet-szerű fiú - ki azonban semmit sem titkol annyira, mint azt, hogy ez.

Szégyelli álmait, szégyelli, hogy lelkesedni tud, szégyelli, hogy szeretni bír, azt, hogy egyedül érzi magát.

Abban az atmoszférában, ahol atyja él, nem is mer kiengedni. Atyja tán el sem tűrné - ebben is abszolút, hogy nem tűrne maga mellett egy hozzá annyira hasonló eszű, de még hozzá melegebb (mert ezt Stefi tudja - tudnia kell) embert, mint amilyen a - fiú. Stefi kissé olyan,

mint az én Kelechényi Mariette-em asszonyban. A pesti levegő tette valószínűleg ilyenné - s tán ez a legnagyobb, s nékem egyetlen kellemetlen hibája. És csakis azért nem szabad az Imre, mert különben olyan, mint a hal a vízben.

Mindent tehet - másutt. Atyja előtt *legföljebb* ironizálni mer.

Én szeretem e fiút nagyon, mert sokra tartom, s amellet szánom nagyon.

Egyike azoknak, akiknek hiába van családja, hiába élnek társaságban, hiába visznek bizonyos szerepet a külvilágban, azért elhagyatottak, egyedül vannak, tökéletesen egyedül. S még az sincs (e percben legalább) megadva neki, hogy a küzdelemmel felejtse el önmagának azt, hogy - másokra is szorul az ember.

Ma még nem lehet neki. Lehetséges lesz-e holnap? Ha igen, sokra viszi, ha nem, egy nagy tehetség marad meddő, egy nagy ész enyészik el.

Egész életemben érdeklődéssel fogok felé tekinteni, noha tán mindig szánni fogom.

Elbúcsúzva egy pillanatig érzem, kitört a lelkéből az, amit előttem hiába rejteget, az érzés, aztán megint szemérmesen önmagába vonul vissza. S gúnyosan nevetve, egy élcet mondvá jól megrázza a kezemet. „Hát holnap, ugye?”

„Igen, Tajnán.”

A kocsi elrobogott.

Összeszorult a szívem, midőn hátat fordítottam neki. Eszembe jutott Waddington - az én egyik ilyen boldogtalan barátom. Ehhez hasonlít, bár annál, hála Istennek, mégis szerencsésebbek körülményei.

Előttem Marót. Este még ott maradunk, Kazy, a főispán is belátogat, a fiatal, vagy 34 éves ember fejét tökéletesen elforgatja a sok dicshimnusz, amit hallott, s amelyeket igazaknak vett. A két „kegyelmes urat”, Migazzit és Hunyadyt szétválasztja, s köztük lépdél a kertben, karját Migazzi vállára téve. A két exc., kik mindketten maguknak arrogálják, hogy semmiből valamivé teszik, bámul - - a főispán boldog.

Péntek, máj. 17-én.

Reggel haza Marótról, hála Istennek, megint Tajnán.

Megérkezett már az új titkár, valamint Szt., kinyalt, megfésült tót pofa. Unalmas nyivákolás, tót katuska. Ez nem fog soká itt maradni, azt hiszem.

Délután végtelen jókedvem szottyan, tán azért, hogy már megint itt vagyunk. Annyit nevetünk Simivel, mint már régen nem.

Úgy 5 felé jó át Újfaluról Keglevich Imre. Főleg vadászatról foly a diskurzus. 7 fele visszamegy, mi pedig Simivel sétálni végig a hosszú nyárfaallén. Elmondja, mily szerelmes lett egyszer egy tót parasztleányba, ki azt mondta neki „tudom, csak azért kerülget, mert a becsületemet akarja elvenni, az urak mind így szokták. Ezt tudom, és mégis táncolok magával, jólesik, ha átölel - pedig nincs egy szegény lánynak egyebe a becsületénél.”

És - Simi el hagyta menni, soha nem tudva megérinteni, azt mondja.

Hiszek neki.

Érdekes tanulmány nékem minden, amit mond, a „művész szerelem” második részére, az egyszerű iránt érzett, a szánalomból fakadó szerelem analízisére.

Este vacsoránál a hipnózisról, az akarat átruházásáról van szó, mire fog vinni, hogy fog átváltozni a morál ennek hatása alatt.

Vacsora után éjjel nagyon soká nálam az öreg, elmondja egész szerelmét, viszonyát - mindazt, amit érez a primitív ideállal szemben. Ki csak érez és engedelmeskedik.

Szombat, máj. 18-án.

Reggel Simi nagyon lehangolt, jegecesednek lelkében a maróti benyomások. Kicsinyesnek, utálatosnak látja azt a pályát, amelyre családi tradíciói utalják. Fáj neki - még nem szokta meg.

Este cserkészni megy, én eléje. Azt mondja, az egész pürsch⁹⁵⁷ alatt tele volt a lelke olyan gondolatokkal, amelyek a „taedium vitae”⁹⁵⁸-re visznek. Nem érdemes ezen szomorkodni - ember az ember. Voilà tout!

Egynehány meg pótol a többiért.

Vacsora alatt a verebélyi második malacbanda játszik.

Hamarral beszélünk Simiről. Úgy látszik, szereti őt mégis, mert már úgy érzi, hogy vége a dalnak. Azt hiszi ő is, hogy nagy zenei talentum, amelyért kár, hogy nem fejlesztik.

Még tán nem késő. Ki tudja?

A cigány csak játszik -

„Hátha felvinnők a prэшázba?” kérdi Simi „hátha feltámasztanánk az őszi hangulatokat?”

„Menjünk” mondom.

Fél 11. Petróleum fáklyákkal elől pár fiú, utána a banda, majd mi, koromsötét éj.

Lebeszélnek (Hamar is, Kálmán, a tisztartó is). Belátjuk, hogy úgyse látnánk semmit, így nincs miért mennünk.

Visszafele úton.

A kastély előtt fáklyafénynél tánc. Én is járom - mert Simi már nagyon elázik, fel akarom így támasztani „álmaiból”.

A Rákóczi-indulóig megy a dolog - utána mind szétoszlanak. Simi hóna alá kapja a hegedűt, két kontrás és egy brúgóssal megint csak le a parkba.

Hangzik a nóta, szívja a lelket!

Vasárnap, máj. 19.

Néveden a templomban ott a két „Madonna” is, az érintetlen s a - boldog.

Kegl. Imre, mire visszajövünk már a teraszon ül és olvas. Eleinte common place discours. Majd átmegy könyvemre, Párizs elemeire, arról beszél. Azt mondja, azt hiszi, igazam van.

⁹⁵⁷ cserkészés, osonás

⁹⁵⁸ világfájdalom

Egy csodálatos dolgot vesz észre nálam, azt állítja, ugyanabban a hibában leledzek, mint atyja, hogy nem konkludálok.

Oka, felelem, mert legfeljebb száz embernek írom könyveimet, s ezekről nemcsak, hogy *felteszem*, de *tudom*, hogy megértene.

Aztán ajánlja, hogy Marxot olvassam el, ki *konklúziókra* épít. Megmagyarázva olyan dolgokat, amelyek a legtisztábban állnak előttünk.

Azt kérdelem majd tőle, mit gondol, mit írhatnék meg a magyar társaságról?

„Annak a fiatal óriásnak típusát - feleli -, kit a körülmények láncolnak le, kit a magyar előítéletek s hibák tesznek tönkre, s így ezáltal nem érvényesítheti magát, mint amilyenek Apponyi Albert vagy Batthyány Géza és Széchenyi Imre.”

Meg fogom tenni - s ezt a novellámat konklúzióval írom meg.

Beszélünk a franciáról, Imre azt mondja, tán még hiúbb, mint a magyar. Lehet, de nem annyira érzékeny amellett, nem szenvedélyes, így sértett hiúsága van, nem hagyja magát annyira a végletekre sodorni.

Simiről szólunk, azt mondja Imre, Németországba kellene mennie, ez volna az a talaj, amely erősítőleg hatna reá. Lehet - én úgy szeretem, ahogy van. Miért legyen másminő?

Különben a két fiú nagyon nehezen melegszik össze, dacára, hogy réges-rég ismerik már egymást.

Azt hiszem, tökéletesen egymással szemben sohasem fogják adni egymást. Mind a kettőben megvan az „érzés” szemérme, amely Siminél idegen emberekkel szemben közhelyek mondásában, Imrénél ironizálás formájában jelentkezik. S a bökkenő az, hogy Imre gyűlöli a common place-t, Simi pedig fél az iróniától. Ayant la somnolence d’eux dans l’esprit, chez qui le sentiment prédomine.⁹⁵⁹ Éppúgy, mint rendszeren a legtöbb zenész és festőnél. Szóval, a legkevésbé alkalmas szellem a replikára.

Ebéd alatt, a kastély előtt egy zsidó esküvő. Megkérték Simit, engedné meg nekik e kegyet.

Baldachin alatt énekel a rabbi, előtte a szerencsétlen vőlegény, idomtalan, hosszú karú, elálló fülű, csipás zsidógyerek.

Két vén, parókás zsidóasszony kétoldalt belecsimpaszkodik a menyasszonyba, és körülcipeli kétszer a vőlegény körül, ki bambán maga elé néz -

A menyasszony csúf, veres mulatt típus, pirosra sírt szemekkel most ott áll oldalán, némán lesütött szemmel. A rabbi énekel, csak olyan monotonan, mint aminők a mi misénk dallami. Kicseréli a gyűrűket, a vőlegény összetöri a poharat - hazamehetnek. Le lehet nyírni a menyasszonyt, gyümölcsfakasztó nyárra ébrednek ezek is.

Bármily groteszkek voltak, a pillanat megtette hatását. Nem láttam a formát, az eszme megfogott.

Elvonulnak előttünk mind, bókolva - Simi fogadja az üdvözlést, mond nekik pár szót, majd folytatjuk az ebédet.

Én azért mégsem engedném meg, hogy így a házam előtt történjen a dolog. Ennek a párnak most a képzettársítás lakodalmokkal egy kastély, egy gyönyörű park emlékét kapcsolta össze.

⁹⁵⁹ Aluszekony szellemű, mint azok, akiknél az érzelem van túlsúlyban.

Egy életem keresztül eszükbe fog jutni, hogy csak egy percig voltak urak. Ez sarkallja az ambíciót. Az öreg zsidó azt hiszem, jól számított - unokái majd már futtatni fognak.

Imre a trónörökös haláláról új verziót mond el. Azt állítja, az igazi - mindenki ezt mondja a saját verziójáról.

Vecsera kocsin Larischnéval Rodeckhez, honnan levelet ír anyjának, hogy ne keresse, csak a Dunában. Innen a trónörökös egy privát fiákerjén Meyerling fele útjáig, ott várja Bratfisch, ki átveszi.

Megérkeznek. Rudolf az egyik szobában Vecserával mulat, a másik két mellékszobában Coburg és Hoyos egy-egy balett leánnyal.

Így tart az orgia tán éjfélig. Tizenkettőkor Vecsera fáradt, lefekszik, Rudolf pedig azt mondja, még átmegy amazokhoz, ahelyett azonban beleül Bratfisch kocsijába, s el a kastélytól elég távol levő kocsmába, amelynek túlsó oldalán lakik egy vadász a feleségével - akihez Rudolf szintén bejáratos.

Bratfisch a kocsmában, Rudolf az asszonynál - -

A kocsmában azonban a vadász, kit egy pajtása figyelmeztet, hogy ez az a kocsis (Bratfischre mutat), ki azt az urat hozza, ki mindig a feleségéhez jár.

A vadász dühvel lekapja fegyverét, kirohan. Bratfisch rosszat sejt, utána. Későn érkezik - amint a trónörökös kiugrik az ablakon, a vadász keresztüllövi jobb ágyékát, utána ugorva, vadászásával dühösen összekaszabolja képét, lenyiszálja négy ujját.

Bratfisch utána - remegve kiáltja a vadásznak, hogy a trónörököst sebezte meg. A vadász halálra ijed, menekül, s az erdőben agyonlövi magát.

Bratfisch most felöleli a trónörököst, egy patakig viszi, kimossa sebeit, majd beleültetve kocsijába vissza Meyerlingbe - hol orvosért szalad.

Belépve a trónörökös az ajtón, Vecserát halva találja, ki (mint már említettem) ezzel a szándékkal jött.

Ezalatt az orvos is megjő, megmondja a trónörökösnek azt, amit az már úgyis tudott, hogy vége, menthetetlenül elveszett, a belei vannak átlőve.

Rudolf egyedül marad, pár levelet ír. Majd agyonlövi magát -

Ez is csak verzió. Igaz-e? Nem hiszem. Hát a trónörökös két év óta tapasztalt kedélyállapota? És utolsó időben írt levelei? amelyekből érzik, hogy unja az életet, és már nem soká bírja el a terhét - és a két év előtről keltezett végrendelete?

Akárhogy történt, egy nagy szellem vált porrá, kinek emlékét mindig tisztelni fogom, kinek tragédiája bárhogy is történt nem változtat rokonszenvemen semmit. Nem volt közönséges ember, kit így a közönséges mértékkel mérni sem lehet. Nyugodjék békében. Azt hiszem, megérdemelte a nyugalmat.

Ebéd után az erdőben. A két nagy vadász, Imre és Simi, most már jobban megértik egymást. A közös szenvedély összehoz.

Én lassan mögöttük, el-elmaradozva, meg-megállva *érzek* s nem gondolok semmit.

6-kor Imre el, *Bogdán*, Simi ügyvéde pedig Kikindáról érkezik.

Vacsora alatt beállítanak kedvenc cigányaink, kik a zsidó lakodalomról szökdösnek ide: ott áll Gazsi, a híres maróti primás, a legjobb cigány, kit ismerek. Kis, fekete, nyurga fiú, szűrő szemekkel; ott van Feri, a kontrás, régi, ismerős, minden tajnai mulatságunknál ott húzott. Finom arcú, szőke cigány, éber, okos szemeivel kilesi a Simi legtitkosabb gondolatát, érzését; meg a Doktornak csúfolt kis naiv arcú cigányfiú, komikus arcával, kerekre nyílt szemeivel -

Ott állnak mögöttem, s húzzák a Tinódit. Simi kisbögözik - - -

A vacsora alatt az ügyvéd, a két titkár, a tisztartó csakúgy szórják, hányják a számot. Tehermentesítés, konverzió, földhitelintézet, jelzálogbank stb. stb. fordul meg szájukban - alig hallani tőlük a cigányt.

Ezen is segítünk. Odább állunk, a bandával vagy száz lépésnyire telepedünk, ők megvilágítva, mi homályban, csak a csillagok miriádjai világítanak a fejünk felett - mind szélesebb a nóta, eláraszt mindent, tán feljut a csillagokig!

Mi legalább azt hisszük - ez onnan is látszik, hogy Simi megbolondul, és kezdi lerúgni a csillagokat az égről.

Odaáll a banda elé - s egyedül egymagán, két karját összefonva a feje fölött, bokázva, huszárosan toborzót jár -

Mögötte a Hamar - figyelmezteti, holnap fontos konferencia, százezrekről van szó, korán kell lefeküdni. Simi csak annál nagyobb kedvvel táncol, „Eh, sohasem halunk meg!” mit törődik ő a számokkal - egy az élet, egy a halál. „Bánom is én, ha holnap felfordulok is!”

A titkár visszavonul, s a Holbein Madonnák érkeznek. Simi most átfonja karját a Madonna derekán. Övé a világ!

Jó magyarom, ezért becsüllek. Ez tesz méltóvá nevedhez, az igaz érzés, amely elmosza azt a mázat, amelyet a hiúságon alapuló számítás kent reá.

A régi jó időket látom: hallom a sarkantyú pengését, az árvalányhaját lengeti az esti szellő, dobban a szív, pattog a húr - erő beszél a táncból, a dalból - - -

Álom a való? vagy álmodom azt, amit érzek?

Engem is visz a nóta. Megbolondulok velők, egy végtelen frisset járok el én is, ha elpusztulok a közepén - kinek mi köze hozzá? Perdül a szoknya, tágul a pruszlik, dobban a szív.

Sötét körül minden, ott tovább amazok, mi pedig a cigánybanda előtt, szinte az űrben.

Orgia - a pozitivizmus kíséretével.

Koronkint a szellő, mely az akácvirág illatát hozta idáig, elkapta vele az ügyvéd valamelyik technikus terminusát is -

Nem fogott rajtunk -

„Felfordulhat ez a világ éntőlem.” Így szól a nóta - s igaza van.

Hétfő, máj. 20-án.

Egész nap lehangolt, rosszkedvű vagyok, tele önmagammal. Más szeretnék, mint amit bírok és másképp, hogyan? ki tudná. Visszafojtottan ideges, tehetetlenül lázas, ebéd alatt gúnyos mindenkivel. Simi csak néz - de ismer.

Ebéd után bemegyek szobámba, lefekszem, a plafonra meresztem szemeimet, hallgatom a szívem dobogását.

Az öreg fiú lassan bejő, leül mellém a nagy fotelbe, és rólam kezd nyugodtan beszélni.

Mennyire igaza van mindabban, ami hiány, hiba nálam! S mennyire túlbecsül szeretetében.

Ezekre a hibáimra mutat rá: szenzibilis vagyok úgy, mint kevés ember. Aztán exkluzív, csak olyan emberrel tudok lenni, ki érdekel, csak olyan tárgyról beszélek, amelyhez értek. S ebből folyólag harmadik nagy hibám, hogy az emberekkel nem tudok bánni.

Amellett jó és rosszban kitartó, egy érzés majdnem örökre megmarad a lelkemben. Ha nem szeretek valakit, azt örökre nem fogom szeretni, s ezt is kimutatom, és pedig nemegyszer idegesen, úgy hogy az, aki nem ismer, bosszúállónak is hihet. Kivált az utóbbi nagyon meglep - mert nagyon igaz.

Ha idegeim visznek (pedig mindig visznek akkor, ha érzés kerekedik föl lelkemben), akkor nem vagyok ura önmagamnak. Mindez igaz, belátom, úgy szeretem a jó öreget, hogy így, egy ilyen percben mondja nékem mindezt, de hát nem változtathatok magamon, azt is tudom.

Bensőm kirág, felesz, elemészttem magamat, egy semmi néha az egész masinát felzúdíjtja, az egész masina hamis hangot ad - de hát que faire? Ha megváltozhatnék, ha kicserélhetném magamat, megtenném - de nem lehet. S így csak élek - tovább, úgy a magam módja szerint.

Mi lesz velem? Hogy bírom ezt ki soká? Napról napra mélyebben süllyedek a magam lelkébe. Ki ment meg?

A hangulat mind nehezebb, súlyosabb. Simi arról beszél, hogy érzi, nincs közelebb ember hozzá a föld hátán. Mind a kettőnknek a szó torkán szorul, sápadtan, némán állunk szemben egymással, kéz kézben, szem szemben. Addig, míg csak mind a kettőnké el nem homályosult, s így elfordítottuk egymástól tekintetünket.

Az Isten áldja meg! Legyen olyan nyugodt és boldog, mint amilyen én nem vagyok. Legyen az élet kímélettel vele szemben, bízzék önmagában, maradjon ilyen egyszerű, ily nemes érzésben, s gondolatvilága ne forduljon önmaga ellen. Ne tudjon arról soha, hogy azok, kik sötétben virrasztanak, azok szenvednek az álmoktól a legtöbbet.

Ezt kívánom neki, én meg - lefekszem aludni.

Egész cserkészlet alatt, 7-¹/₂ 9-ig nyitott szemekkel fekszem.

Kilenc felé ki a mezőkre, a vadászok elé - egy hang sem hallik. Némaság körültem, már a szívem dobogását sem hallom.

Este, vacsora után megszökünk Simivel. Otthagyva a két titkárt, tisztartót és ügyvédet. A sötétben, Simi vállán egy puskával mellettem, a szomszédos Sári falu felé.

Koromsötét éj. Nesztelenül megyünk. Simit viszi az emberi érzés - jó Isten tudja, mi szállta meg. Féltékeny - a „Madonna” ott lakik a falu végén.

Én megyek - érdek nélkül, fásultan, tágult szívvel, némán az oldalán.

Göröngyről le, göröngyre fel.

Mint az élet országútján. Az „emberiség” alszik; az érzés ébren: ez teremti az álmokat.

A kis ház elé érünk - semmi nesz.

Simi felnevet - s én vele. Nekem - nincs miért - majd füttyöl. A jelre kutyaugatás - suhogó szoknya. Az „Álom”. - Szégyellős nevetés, eltakart arc - végre - velünk jó.

C'est tout.

A csillagok felgyulladtak - kipontozzák a világoskék azúrt, a végtelennel vagyunk szemben.

Igen, a végtelennel.

Kedd, 21 május

Délután Simivel a szomszédos Zsitvaújfalun lakó *Szlávy Józsefnél*.

Szlávy. Egyike a magyar közélet legúriasabb alakjainak. Öreg, ősz, kissé már meggörnyedt öregúr. Igen úrias külső. Ókonzervatív modor, szokások. A régi magyar bürokrata típusa - - -

Olyan a lakása, mint önmaga - Kissé modernizált (bár ügyetlenül modernizált) kis barokk kastély. Tiszta, kivonalazott, parkot utánzó városi kert.

Sok érdekes dolgot beszél. Megemlékezik az új főispáni kinevezésekről is (Terényi, Kazy etc.), nem jó szisztémának találja Barosztól azt, hogy olyan megyékben, hol dinaszták laknak, mint pl. Békésben, oda egy odavaló fiatal, 30 éves főjegyzőt nevezzen ki főispánnak. Először nem azért, mert a családoknak lehetetlen hogy imponáljon, másrészt meg nem szerzi meg e családokat a kormánynak.

Jellemzőnek találja Tiszára azt, hogy a barsi ellenzékieskedő Mailáth főispánt minden formák elmellőzésével mozdítja el, míg Szilágyit miniszterré nevezi ki.

A kis marakodónak kihúzza méregfogait - a nagynak betömi száját. Patent Tisza.

Azt hiszem, e sous-Bismarcknak a fő titka az, hogy kilátja az emberek legbensőbb egyéniségének motorait, mozgásba tudja aztán ezeket hozni.

Jó szeme van.

Szerda, máj. 22-én.

Érsekújvárra Simi országoshírű, „gyors négyesen” - repülünk - s velünk a világ!

Érsekújvárrott ebéd, majd - kupéba, fel Bécsbe.

Velünk *Bogdán*, az ügyvéd, és *Hamar*, a titkár.

Bogdán. Középtermetű ember, alacsony homlok, egyenes orr, gömbölyű áll. Favoris-k, bajusz. Szerb eredetű, bár amellettt igen rokonszenves. Művelt, minden iránt érdeklődő individuum.

*Hamar*ról is itt pár szó. Magas szál fiú, széles arc, hatalmas kezek és lábak. Nagy, nemegyszer bámuló kifejezésű szemek. Határozott, energikus, kétszer kettő-ember.

Nyers, bizonyos fokig az az ember, ki Siminek az élet pozitív harcában nagy segítségére lehetett volna, ha - egyéniségeik összefértek volna. Azonban Hamar igen gunyoros, Simi meg félénk. Eleinte elnyomta külsőleg, s ez így tartott soká - végre fellázadt. Simi jóságában azt a hibát követte el vele szemben, hogy az intim jellegű dolgokba is belé hagyta szólni (mi annak a természetes következménye volt, hogy mindjárt kezdetben nem tartotta zehn Schritt von Leib),⁹⁶⁰ amelyeket pedig az egész más külső körülményekben felnevelt Hamar sohasem

⁹⁶⁰ a tíz lépés távolságot

tudva megérteni, folyton tanácsokat osztogatott. Ezeket Simi nem követte mindig - a helyzet elmérgesedett.

S így a külső dolgokban tökéletesen megbízható Hamar - eljátszotta tanácsainak hatályát azáltal, hogy az intim dolgokba is beleszólt, amelyekhez pedig éppoly kevés köze volt, mint amily kevésbé értett.

Így aztán Hamar elmegy. Pedig lényegre nézve ilyenféle embernek kellene mellette lennie, ki erőt lehelne belé, energiát kölcsönözne neki a nagy momentumokban.

Utunk? alszom -

Pozsonytól Bécsig kaland egy német színésznővel. A szomszédos szakaszból hozatik át.

Az orient-expresszi nagy kokottok bécs-pozsonyi utánzata.

Des petites maîtresses dans la débauche!⁹⁶¹

Végre Bécs. Nékem a legkiállhatatlanabb nagyváros.

De kimagyarázom magamat. Így látom a Kaiserstadtot - illetőleg a fajtát, amelynek „koronája”.

Két jellemző jegye van az osztráknak, 1. hogy bastard,⁹⁶² s így sem faji jellege, sem hazája nincs, 2. hogy öreg, elaggott faj, már életre képtelen.

Ez a két jegy a bécsi minden osztályára áll.

Bár a „weaner” két igen különböző típusra esik szét - amely között sok század kultúrája, finomulása, küzdelme áll.

Az egyik az osztrák arisztokrácia - amelynek fő jellemvonása az, hogy - semmilyen.

Sem nem örül az életnek, sem nem unja, sem nem boldog, sem nem boldogtalan, sem hideg, sem meleg. Semmiféle szuperlatívuszra nincs erő, anyag benne. Csak - a gög és az ostobaság szuperlatívuszára.

Halvány, túlfinomult, telivér race, igazában a szó szoros értelmében életre képtelen. Ez a faj már túllépte azt a határt, amely mint finomulás érdekes, már életképtelen, üres, agyalágyult alakokat hoz létre.

Une race absolument nulle.⁹⁶³

Világnézetők: a világ kétféle fajtájú emberből áll: az egyikhez az „unmittelbar”⁹⁶⁴-ok s az azokhoz közelálló családok tartoznak - a másikkhoz a többi. Ez utóbbiak azonban nem emberek. Ezek iránt emberies érzelmet táplálni nem is lehet. Sem szeretni, sem gyűlölni, sem szánni nem lehet - mert hiszen nem a keresztnévén szólítja őket az ember.

Az élet „színpadán” a következő kellékek érnek valamit (szerintők):

1. Az ősök száma (szükséges az udvarhoz - amelyhez járni szükséges).
2. „Incognito” unnumeriert⁹⁶⁵ fiáker. Ez a „pénzességre” mutat.

⁹⁶¹ A kicsapongás kis mesternő!

⁹⁶² keverék faj

⁹⁶³ Teljesen értéktelen fajta.

⁹⁶⁴ közvetlen (rokonok)

⁹⁶⁵ számnélküli

E kaszt mögött és alatt a „weanerek”⁹⁶⁶, „die frommen biederek”,⁹⁶⁷ „immer lustig, fesch und munter”⁹⁶⁸ bécsiek.

Ezek világnézlete az állati élet gyönyörét hirdeti hangosan: enni, inni, aludni, dalolva, vígan szeretni. Juché! Hájas, fényes bőrű, piciny, kék, nevető szemű, gömbölyű termetű, eleven, dalos, lármás, életvidor alak, amely hasra fekve bámulja a felette pöffeszkedő másikat: az urat!

Ostoba röhögés tölti be Bécs atmoszféráját, amelybe sörszag vegyül, s amelyet régi, egy kaptafára ütött kuplék kísérek -

A bécsi egyetlen pozitív mai foglalkozása: a pénzszerzés.

Az osztrák a század elején jutott el a művészi finomultság tetőpontjára - akkor vetette hatalmas gyümölcsét: zenéjét. E ponttól fogva már süllyed, süllyed -

Ez időre estek híres zeneszerzői (Haydn, Mozart, Beethoven stb.), ezeket adták az alsóbb osztályok, a felsőbbek azon asszonyokat, kik e csillagok udvarát képezték - meg Metternichet, a diplomácia legnagyobb művészt, azt az alakot, amely legegészebben fejezte ki a mai bécsi arisztokrácia őseit.

Ma már lenn és fenn a legutolsó státusra jutottak.

Ezt érezni, de mindenből. S ezért hiába építenek óriási középületeket, azért csak halott lesz e város, amelybe igaz életet nem tehet sem szív, sem ész, amelynek *lelke* halott. Ennek a városnak már csak a teste él.

Pályáján végigfutott. Nyugodjék békében. Volt, nincs.

Reánk, művészekre, érdektelen még az is, amit a művészek emeltek itt, mert már mindez nem életet fejez ki. Nincs mindez összefüggésben a nemzettest életével.

Nagy sírkövei egy halott nemzetnek!

Este az Operába. Verdi Otellóját adják. *Winkelman* és *Lola Beck* a főszerepekben. Előbbi meleg, mély érzésű ember, kiénekelt hang. A másik: elragadó hanganyag, s amellet fagyos - de fagyos! amilyenek nem *szabad* művészek lennie.

Az opera? erősen Wagner hatása alatt, gyengébb, mint Aida. Első felvonás fináléja, Jago egy részlete, s az utolsó felvonás elragadók.

Utána sajnos! a hírhedt és par excellence bécsi Ronacher établissement-ba.

Ott *B. G.*-t találjuk, kit azonban Istók úgyse, nem kerestünk.

Annak az erdélyinek típusa, ki Bécsbe jár - olyanformán, mint a vakondok a napra sűtkérezni.

Foglalkozása: semmi.

Büszke arra, hogy a Ronacher étlapját betéve tudja, hogy minden este itt található, hogy minden kuplét könyv nélkül tud, hogy néhanapján (ha adni kell az urat) állandó fiákert tart.

⁹⁶⁶ bécsiek

⁹⁶⁷ jámbor és derék

⁹⁶⁸ mindig vidám, csinos és friss

Adja a bécsit, annak azonban (és természetesen!) csakis a legegyszerűbb tulajdonait igyekezően elsajátítani.

Hamisítatlan erdélyi. Race-a csak bizonyos formában jelentkező energia kifejtésében nyilvánul. Finomult nem lehet, mert hiszen az ősrégi faj, amelyből származik, vagyonos igazában sohasem volt.

Nehézkes gondolkodás, de furfang. Ravasz, de - durván.

Semmit sem tud, de azért szeret erről-arról beszélni - a lehető leg - hogy is mondjam csak?

Azt hiszi, más sem ért ahhoz, amihez ő nem konyít.

Brutális, de ha valaki durvább nála, behúzza a farkát. Világoskék mellényt hord, mint a bécsi fiákeresek, s tán - erre a legbüszkébb.

Ronacherben ugyanazok a kuplék, ugyanúgy előadva, mint ahogy ezt kilenc év előtt minden este hallottam.

Úgy látszik, a világ ebből a szempontból megállott.

Csütörtök, május 23-án.

Simivel egyet gondolunk. A kapucinusok sírboltjába megyünk. Ott állok Rudolf koporsója előtt. Tele emlékével lelkem.

„Szolgálni akartalak, mert nagynak láttalak, nem mint herceget, de mint embert. Éreztem, arra törekedtél, mint én magam, s láttam egyéniségedben jó és rossz tulajdonaimat, de nagyobb arányokban.

Szerettem benned magamat nagyban.

Nagy lelkedből itt csak a teménytelen virág, szalag, kegyelet, tisztelet emlékei maradtak fenn. Én nem virággal jövök szemed elé, szegény vagyok arra, hogy hozzád s irántad érzett kegyelemhez méltó koszorút tegyek koporsód elé.

Így csak némán, lehajtott fővel érzéseimet nyújtom át.

Sas voltál, mely szédítő magasról hullt alá, bár magasztosnak látszott esésed azok előtt, kiknek szeme elég erős volt arra, hogy repülésedet lássák.

Egypár szál fű az egész, ami a lábaid előtt fekvő koszorúból hozzám jut, abból, ami az életnek volt belőled kötve. Egy virág éned másik részéből.

Leomlok emléked előtt. Nyugodjál, felejts a hant alatt.

Mi álmodunk rólad, érthetetlen, kimagyarázhatatlan álmokat, érezve csak élted és halálod, anélkül hogy tudnók elhatározásod kulcsát.

Te tudtad, mit csinálsz, s benned bíztunk.

Helyes volt tetted, mert megtetted.”

Feltűnik előttem Jókai szalagja:

„Letűnt vezércsillagunk.”

Sötét, nagyon sötét az éj!

A képkiallításba. Érdekes igazában csakis *Böcklin* két képe. „Venus születésének” színpompája, Prométheuszának azonban eszméje is.

Óriási vizionális képességre mutat ez utóbbi kép.

Prométheusz egy magas hegy tetején fekszik, óriási teste akkora, mint az alatta elterülő sziklacsúcs. Teste egyébe lesz a kékes homályos világításnál a csúcs felett repülő felhőkkel. Lent a mélységben tengerszem - mindezt azonban elmosza a reggeli kéesszínű köd, amely egyébe olvaszt csúcsot, tavat és titánt.

Mintegy az élet felett fekszik, aki isteni szikrát lopott, harcban a mindenséggel.

Az allegória teljes, óriási, prométheuszi!

Mennyire elüt a szokásos sablonszerű kis figurától, amelynek piciny akadémiaja megszégyeníti Prométheusz mítoszát.

Vissza a hotelbe. Útközben találkozunk Simi egy régi falusi ismeretségével, *Trenckle* exuláns tiszttel. Tizenhárompróbás bécsi, a második kategóriából.

Nehézkes test, nehézkes szellem, durva vígság, kétségbeejtő exuberancia.

Én nagyon unom, úgyhogy délután a „saját utamat” követem. Meglátogatom az öreg *Kállayné*t, *Kállay Béni* anyját és *Teleki Arvéd* nagyanyját.

Érdekes öregasszony, ki legtöbbet ért el abban, amit anya elérhet, eszéyes, okos nevelésének eredményei: fia a monarchia tán legkiválóbb politikusa, és unokája a nagy jövőjű *Teleki Arvéd*.

Józan eszű, tisztán látó asszony, a diplomaták finom, biztos ítéletével, emberismeretével.

Azonban csak a saját családjában volt diplomata, a nagyvilágot mindig unta - közelről. Csak messziről spekulált - s tanította utódait.

Intellektusát örökölték gyermekei (*Arvéd* anyja is, az oly szubtilis eszű *Teleki Gemma*) s átment a második generációba is.

S ami érdekes az asszonynál az, hogy a lehető legmodernebb csakúgy érzés, mint gondolatban. A magyar józansága, nyugodtsága, meleg egyszerű érzésvilága tán senkinél sem jelentkeznek ily módon szubtilizálva, mint nála.

Tisztelem az öregasszonyt, mert sokat tudok róla, én, *Arvéd* gyermekkori társa, s aki most az utóbbi években is beleláthattam lelkébe, tendenciáiba, mindabba, ami nála sokat ígér, amelyben mint tápláló törzset, gyökeret, amely az anyafölddel összeköti, az öregasszonyt pillantottam meg.

Egyike a legkészebb, legkerekebb egyéniségeknek a pátriában.

Érdekes órát töltök nála, amelyben főleg *Arvéd*unkról beszélünk, kit én már innen-onnan két esztendeje, hogy nem láttam.

Tőle járni - Bécs utcáin cél és irány nélkül. Érdemtelen, hideg város. Kimérték, vagy elhagytak, de mindenképpen művésztelenek utcái. Az épületek semmit sem fejeznek ki, s így sehol egy megérett pont, sehol egy igazi „városi paysage”.

Az új ringek hidegek, élettelenek, az épületek úgy állanak ott sorban egymás mellett, mint a múzeum üvegszekrényeiben a ritkaságok - leszámolva az élettől, avultan - - -

Hazafelé bemegyek a Szent István templomba.

Esti litánia van. Ez megkap úgy, mint már rég nem. És én szegény bűnös ember lehajtom fejemet egy térdeplő fölé, behunyam szemeimet, s elfog ismét az az érzés, amelyet oly soká vallásomnak hittem. Amely mindenesetre több és kevesebb a legtöbb ember hiténél, amely visz messzebb, magasabban tán - mint kellene, mert nem mint eszme vesz erőt rajtam, hanem érzéssé válik, oszlik fel - s így határozatlan, formátlan - hiábavaló!

Este amazokkal, Trenckle-, B. G.-vel a nyári orfeumba. Évről évre jobban elálmosítanak ezek a lokusok. Érzem a nyomort, az élet utálatos, legutálatosabb struggle of life-jének kiszolgáltatott szívek elfojtott dobogását a mélyen kivágott ruhaderék alatt, a festék nem fedi el tökéletesen azt a vonást, amit bizonyos percek vontak az ajk fölé - -

A lokusok szerint az élet csak tobzódás lenne? Minden perc gyönyört s egy krigli sört hozna magával. Ez a világnézet is csakoly hamis, mint minden, ami falai között történik. Csakúgy nem áll az, minthogy a kutyák nem szoktak kötelet táncolni, hogy az asszonyt nem azért dobta a világra az első nyugodt perc, hogy félmeztelenül, lámpafénynél, kacagva disznóságokat énekeljen, hogy a seprűnyél nem arra való, hogy szerecsen bohócok nótákat játsszanak rajta, hogy a férfi feje nem arra való, hogy reáálljunk és végigcsússzunk rajta egy kifeszített dróton - s álmaink nem arra valók, hogy egy ilyen hely utálatos brutalitása megzavarja, s letörölje róluk a hímport!

Thallóczy Lajossal találkozom, csodálkozik, hogy tegnap a Ronachernél, ma itt lát. Azt mondja, ez nem hasonlít a - híreimhez.

Én kifogásul regényíró mivoltomat hozom fel (mintha nem ismerném az „établissement”-ok minden csínját-bínját könyv nélkül!) s csodálkozik, hogy ő, a történetíró miféle anyagot keres itt - - -

Azt mondja, rossz anyagot. Igaza van.

Simi két „típusával” el.

Mi *Bogdán*- és *Hamarral* egy kávéházba. Simi vagyoni viszonyairól beszélnek. Látom, mind a kettő olyan megbízható, mint amilyen nyerseknak látszanak.

Aggodalommal hallom mindazt, amit mondanak, pedig a vagyon nagyon nagy, de hát gyenge akarata kisebb, mint jósága -

Péntek, máj. 24-én.

Ürményi Miksánál, egyik legrégibb barátom, *Ürményi Józsi* atyjánál.

Az ókonzervatív Magyarország egy utolsó mohikánusa. Nagyot, sokat ígért, jövője elé mindenki várakozással tekintett, ott nevezték Apponyi és Sennyei mellett és - tönkrement.

Cherchez la femme.⁹⁶⁹ Tönkrement anyagilag, erkölcsileg. Boldogtalanná tette anyagi jóságú nejét, sz. Festetich Betty grófnőt, magával rántotta a legnagyobb nélkülözések szélére.

Pedig jó ember volt, csak szeretett, s nem bírt a szívével.

A sors visszafizette aztán neki azt, amit a családja ellen vétett. Neje, leánya egymás után elhaltak, fia, Józsi tavalý szinte a sír szélén.

⁹⁶⁹ Keresd a nőt.

Az utóbbi meg lett mentve. Érdekes profiljából pedig még ma is superioris ész, éles szellem beszél. Magas, domború homloka csakoly nyílt, csakolyan gondolatterhes, mint azelőtt, szép szemeiből csakoly belátásos jóság beszél, finom ajkai csakoly gúnyosan mosolyognak, mint azelőtt, midőn még többet gúnyolhatott, mert nem szánta senki.

Éles profilja, kicsiny, de szép orra, folytonos monoklija, hogy emlékszem még, midőn a Nemzeti Színház második páholyának világoskék alapján kiemelkedett - midőn tekintetére a színpad reagált. S az akkor még valóban „isteni” Laura elragadóan mosolygott reá. Ez a mosoly ölte meg Urváryné is, s ez a mosoly tette őt Urvárynévá.

Erről a mosolyról szegény Józsi nékem sokat beszélt, abban az időben, midőn a kielői öböl partján együtt grübliztünk, midőn Faustból citálva - megvetette az életet, s keserűen gondolt arra, hogy tán nem is élhetné az életet.

Neki köszönhetem azt, hogy ma - ilyen vagyok. Köszönhetem-e? Igen, hálás vagyok ezért, megvetette alapját az egyéniségemnek. Ő hatott rám barátaim közül Batthyányi Gézával leginkább.

Az egyiknek (Józsinak) a gondolatok világát, a másinak a látható világot köszönöm.

Kiugrasztották önmagamból énemet.

Józsi ma Kairóban van a követségnél, nyáron eljő hozzám, négy éve, hogy nem láttam - - -

Este elutazunk. Igaz, előbb Praterfahrt - itt robognak el mellettem a tarka toalettű fesch weanerinek, egymást bámulja mindez „élnei szerető”. Nem is látják meg, hogy az utca két oldalán a természet egész bűbáját kifejti.

Minek nekik ez? Mit tennének a csendben? Mit mondana nekik az, amit nem hallanak, s nem láthatnak meg.

A kocsik csak robognak előre - sportsman, weaner urak, főherceg, fiákeres, öreg hercegnék tarka gomolyagban.

Rengeteg sok kocsi és mégis mennyivel a párizsi Bois - az allé des Acacias alatt. Semmi művészi a képben, hideg és érdektelen - menjünk.

Este, hála Istennek el. Bécsben tán sohasem állok meg többet. Nem bírom el e város durva bestialitását, lesújt röhögése, lesújt a sör és penész híg keveréke, amely minden művéből, legyen az ember vagy emberi termék, kiárad. Koporsót e városnak minél előbb, mert haldoklása utálatos.

Hajnaltól Érsekújváron - hideg reggel. Pacsirtaszó, pitymallik -

Lefekszem *hazaérve* Tajnára, nyitott ablaknál. Hallom a madárdalt kívülről, érzem a csendet a parkban. Jólesik, hogy minden úgy van, mint ahogy elhagytam -

Este cserkészni megyek Simivel, illetőleg kísérem őt.

Az erdő megvigasztal, eltörli a múlt napokat. A természet nagyszerű s néha vigasztalón hat, mint ma.

A tajnai erdők szélén akácos, minden fa virágban, illattenger a lég - tovább tölgyfacserjék, közbe-közbe megtörve egy nagyobb törzstől. Halkan, vigyázva lépünk, a természet minden egyes hangját külön meghallom. Milyen más szimfónia ez, mint az, amit Bécs kurjantott a múlt napokban a fülemben.

Leülünk egy hegyoldalra, előttünk szétágazó, szűk, de nem meredélyes völgy. Tölgyerdő koszorúzta halmok - itt-ott lila színű virágból folt a völgy alján lévő mezőkön.

Csak a kakukk szól, egyformán, bánatosan. Lábam előtt hangyaboly tolong, mindegyiknek dolga van, mindegyik siet.

Itt-ott meztelen csiga nyúlik végig a földön, sütkérezve az esteli nap melegénél - piciny virágok megrázzák kelyheiket - minden él, s örül az életnek.

Amit a kép képviselt, annak nincs öntudata, csakúgy nincs, mint a tegnap elhagyottaknak, s ez magasztos, míg amazok?!

Enyhe szellő rezgeti meg a fák levelét, megsimítja forró homlokomat is. Letörli agyamból a gondolatot, csak érzek -

Nyugodtnak, harmonikusnak érzem magamat. Mintha sohasem küzdtem, éltem volna, csak messziről hallgattam volna a lét zaját -

Halkan-halkan lépünk, nem is érintve a földet, amely csendesen dalolja esti dalát - - -

Vasárnap, máj. 26-án.

Simi születésnapjának (holnap reggel 2-kor 24 éves, teljes korú lesz) előestéje.

Este persze vacsora alatt a maróti Gazsi játszik. A nagy előcsarnokban van terítve - fejünk felett pálmák, meg a Simi által lőtt pusztai sas kiterjesztett óriási szárnyaival átszelve az aért - Eleinte mind némák vagyunk, tudjuk, miért.

Végre Simi felkel, a cigány elhallgat, vele meg e percben a szívem dobogása is.

Tudtam, éreztem, mi fog következni.

Énreám egy tószt, kipirult arccal, meg-megrezgő hanggal beszél az öreg fiú, én sápadtan, összeszoruló szívvel, némán hallgatom.

Elmondja, hogy érzi, megtaláltam utamat, amelyet követnem kell, s amely még járatlan, a mi társadalmunk emelésére, erkölcsi, szellemi javítására szentelem életemet. Hogy a fiatal generáció már megértett, és jóban-rosszban követni fog, és zászlóm alá tömörülnek mind. Köztük van, és azt hiszi, legalább érzés szempontjából nem utolsó helyen, ő maga is. És ha tán (hiszen az élettel vagyunk szemközt, mindenre el kell készülve lennünk) balvégzetem mást akarna, s mindenki eltávolodva tőlem, elhagyna, ő akkor is ott lesz oldalamon, s átkulcsolva a zászló rúdját két kezével - nem fog elhagyni -

És én erre nem tudtam semmit, de semmit sem felelni. Némán, sápadtan koccintottam vele. S egy pillanat alatt átfutotta agyamat múltam, jelenem, jövőm: az első tapogatódzások, küzdelmek, a tőlem egy időben félve elforduló barátok, kik azt hitték, bolond vagyok, s ártanak önmaguknak azzal, ha oldalamon maradnak.

Ez is nyomot hagyott a szívben.

Aztán jött az az idő, midőn a java megértett, ekkor „divatba” jövök (hiszen csak ez kell a „társaságban”!) s vele eszméim. Kezdek a mérlegen nyomni valamit. Azt találják a legtöbben, hogy bolond vagyok, de - érdekesen. Zászlómat kibontom, vívni kezdek, a „debating” után elkövetkezik a „műpártoló” egylet órája -

Barátaim szeretete bizalmat ad, hinni kezdek önmagamban. És most az, aki azok között, kik legközelebb állnak hozzám, Benjaminom, felkel, felemeli poharát, s azt mondja, számíthatok rá jóban-rosszban - s az én szemem, szegény, fáradt szemem ne homályosodjon el? Azon a napon mondotta, amelyen nagykorú lett.

Az Isten áldja meg mind a két kezével, bízzék mindig bennem, s legyen türelmes velem szemben, velem, ki oly türelmetlen vagyok.

Nem bírnám elveszteni, érzem - - - És mégis! érzem, egyedül halok meg, megértetlenül. Halotti leplem az a zászló lesz csak, amely alatt *magam* elhagyatva estem össze, s amely lehullva rám borult, s elfedett örökre. Egyedül voltam szerelmemben, egyedül küzdtem át az élet viadalát, egyedül halok meg, elhagyatva. Ezt érzem, ezt tudom, s ezt az eszmét úgy megszoktam, hogy már nem is félek tőle.

Tudom, hogy míg élek, pótolható leszek, halva, elmúlva, nem.

Barátaimat elrontottam szeretetem által, amely jól talált és intenzív volt. Hiába fogják akkor keresni azt, ki azért szerette őket, ami bennök a legszeretnivalóbb volt, hiába fogják keresni azt, ki olyan erővel szerette őket, mint azt csak a „szegény ember” teheti, ki éppen azért szeretett annyira, mert a szenvedés érzőbbé tette őt a többinél.

De ez nem vigasz!

Addig várom a percet, amely megadja majd a természetes nyugalmat és magányt.

Ezután *Hamar*, a titkár kel fel, Simivel való barátságunkra iszik, amelyben mind a kettőnk boldogulását látja, bízzunk egymásban mindig, mint eddig. Sok, sok mindez, alig bírom -

A cigányok csak húzzák, muzsikájuk betölti a nagy hallt. Simi a banda közé áll, most a kvartettben ő kisbrúgózik. Szól a nóta:

„Nagypénteken mossa holló a fiát -
Egész világ kígyót-békát rám kiált!”

Ez a percben a hangulat.

Majd a kvartett helyét az egész banda foglalja el. Óriási erővel játszanak. Én közéjük ülök, belé a banda közepébe. Sikít a hegedű, peng a cimbalom, rikkant a klarinét - erősebben, erősebben. Érzem lelkemet felolvadni az ezer hang között, emelkedni, emelkedni felül mindenre, ami földi, mindenre, ami ideköt a porhoz, a göröngyhöz, az élet nyomorához.

Érzem lelkem repülését fenn, fenn a csillagok között, magányosan, mint mindig, de megértve, fényben úszva, átlátszóan, mint még soha - érzem még egy körrel feljebb, s széteszлом az űrben - végem!

Élek még.

De a zene csak visz.

Odaállunk felocsúdva mind a ketten Simivel egymás mellé, s egyet gondolva levesszük kalapjainkat, csendben, zenekíséret nélkül, felemelve két ujjunkat, megesküszünk az élő Istenre, hogy örökké egymás oldalán maradunk, jóban, rosszban, boldog, boldogtalan percben.

Örökre, örökre -

Mintha nem éltem volna eddig az életet, hogy ilyen is történhetett velem.

Csend - érzem a végtelent, amely kettényílt a fejem fölött, s azon keresztül bevilágít mindaz, ami előttem szent, mindaz, amiről álmodtam, amit tisztellek.

Barátom, köszönöm ezt neked. Most már! tehetsz velem, amit akarsz. Azok közé jutottál, kiknek mindenért hálás vagyok.

De most más is jut eszembe. Élhettem is volna, mint mások. Szerelemre születtem, megvan lelkemben mindaz, ami lelket lélekhez köt. Megvan az az érzés, amely jobbá tehetett volna sok másnál.

Láttam álmaimban azt a lényt, aki előtt leborulva fejem a porral eggyé válik. És álmodtam olyanról, kire felnézek, s amellet oltalmaztam őt. Ki jó legyen, s ezért érezze, amit én a „rossz” percekben érzek. Ki odahajolva reám, homlokomról letörölje a boldogtalanság véres verejtékét, s azt mondja nyugodtan ezekben a percekben: „férjem, megértelek, bocsáss meg - de még így is szeretlek”.

Illúziók, tünetek el, álmok, merüljete alá.

Érdemetlen vagyok álmaimra.

Eh!

Keríték egy Holbein Madonnát. Megbolondulok kettesben, járom a csárdást gyorsabban, mint lehetséges. Forró, tikkasztó a levegő, virág hull a fákról, ezer illat, ezer hang telíti az éjszakát.

Élet, mit nehezedsz reám?

Furcsa, hogy előttem szomorú és víg nóta egy hangulatot jelent.

Át mindnyájan a park alján levő óriási üvegházba. Egész éjjel tánc.

Reggel négy felé egyedül húzatunk Simivel - sok-sok volt ma az elviselni való, és mily szép volt mégis mindaz, ami fáj.

Szenvedni, szenvedni kell nekünk, különben hallgat a szív s vele - a lant!

Dalra fel! verjük a kobzot!

Hétfő, máj. 27-én.

Délután át Simivel Kis-Tapolcsányba *Keglevichék*hez. Imrét a park mellett levő vasúti munkálatoknál találjuk, vele *Némethy* főhadnagyot, ki a vasúti ezrednél szolgál. Kisül, hogy Némethy Emi cousinje.

Középtermetű, szőke, vagy 27-28 éves fiatalember, igen hasonlít cousine-jára, kivált tekintete szakasztott olyan, mint az övé, fátyolozott és mély. Sajnos, igen keveset beszélhetek vele, pedig őt is érdekelte volna valakit párizsi családjáról hallani.

Nagy séta ezután Imrével a tapolcsányi parkban, elragadó vad részletek, bozóttól, cserjéktől tökéletesen benőtt szűk hegyhasadékok - - tengerszem alakú fürdőtó stb.

Imre sokat beszél Graf zu Castel barátjáról, ki állítólag igen hasonlít reám, „ein hypercultur-mensch, wie du”⁹⁷⁰. Tele van - önmagával, mint én, s önmagát emészt. Folyton filozofál, a legnagyobb könnyűséggel általánosít, mindennek csak a végoka érdekli. Az élet detail kérdései nemigen kapják meg - álmodva éli át az életet - mint én. Finomult, anémikus, idegbajos faj, utolsó, de legkifejlettebb példánya az uralkodó Casteleknek. A sportot nem érti, megveti és unja. Tisztán a celebrális élet által van „feléve”. Egyrészt végtelen modern - másrészt ennek az ellenkezője. Büszke fajára, mint egy - Nonius mén lenne, ha - ez gondolkodna (Pas

⁹⁷⁰ hiper-kultúrember, akárcsak te vagy.

mal cela!)⁹⁷¹, a „home”⁹⁷² iránt majd semmi érzék, konvenciók és elismert tekintélyek megvetése. Az individuum a legtökéletesebb önzésével és magányosságával, tudatosságával és folytonos érzésű vibrációjával. Azon pillanat előtt, amit Lemaître ironikusan Renanra mond egy helyen: „Les sages ne pourront pas bientôt supporter leur propre sagesse, leur propre toutpuissance, ni leur solitude!”⁹⁷³

Egyszerűség, jöjjön el a te országod!

A fiú érdekel, most Berlinben van a német külügyminisztériumnál. Kár, azt hiszem, ezen a pályán nem fogja sokra vihetni. Azt hiszem, telivér művész.

De kit nevezhetünk művésznek? Ki művész? Ez a nagy kérdés.

Szerintem az, akit csak a *saját érzésvilágán* keresztül érdekel az élet. Tehát csakis az kapja meg, amit megérezett; így mindaz, ami tisztán a józan ész domíniumába tartozik, kívül áll fogalmi körén.

Innen van az, hogy rá lehet valakire mondani, hogy művész, még akkor is, ha semmiféle művészettel nem foglalkozik. Batthyány Géza festő - anélkül, hogy festene, mert a látható világot megérzi, folyton annak formái, annak hangulata rezeg a lelkében. Révay Simi meg zenész, mert mindaz, ami elsősorban érdekli, ami bántja, ami eszi, a zene formájában tör ki a lelkén, s így egész benső egyénisége művészet formájában jelentkezik. Az, ahogy Géza a világot látja, s az, ahogy Simi játszik, tisztán és kizárólagosan *egyéni felfogásra mutat*, így csakis Géza látja a világot, így csak Simi játssza a magyar nótát.

Mind a kettő pedig, közösen az én eddig ismeretlen Doppelgängeremmel, lelát az élet aljáig. Az életet, az embert csontvázával együtt látja.

Azonkívül az egész élet, minden megnyilatkozásával együtt vibrál a lelkök előtt, s így az egész élet a *lelkükön keresztül* azzá lesz, ami - művésszé teszi őket.

Este együtt vacsora, Keglevich Stefí Bécsben van, csak Schlicki grófné, Imre, Simi és Némethy.

Furcsa hangulat, elég nyomott. Erőszakolt konverzáció, keresett vidámság.

Jólesik, midőn Simivel lenn a vendégszobákban egyedül maradunk. Ma sehogy sem ment össze a dolog.

Simi igen helyesen azt jegyzi meg, hogy úgy hat reá ez a milió, mint mikor a zárdában celláikból lassan előjönnek a szerzetesek, elzártan, komoran, s összegyűlnek anélkül, hogy érdeklődnének igazában egymás sorsa iránt. Mindegyiknek érzéssel, szenvedéssel van tele a lelke - de ezt megtartja magának, s lelke életéről nem árul el a másiknak semmit.

Valóban van a dologban valami. Amint Schlicki grófné Imrével beszél, ahogy ez szavaira reagál - hidegséggel párosult elfojtott érzést árul el.

A bizalom hiánya érzik férj és feleség és szülők és gyermek között.

⁹⁷¹ Ez nem is rossz!

⁹⁷² otthon

⁹⁷³ A bölcsek nemsokára képtelenek lesznek majd elviselni bölcsességüket, mindenhatóságukat és magányukat!

Majdnem reggelig beszélgetünk. Simi aggódva látja Stefi újabb befektetéseit (privát vasútját, vízvezetékét), fél, hogy mindez nem fog jóra vinni.

Adja Isten, hogy ne legyen igaza. Hogy az adó még igen sok, és hogy bizony napról napra élnek, azt tudja mindenki.

Kedd, máj. 28-án.

Reggel Imrével és Simivel tarantason fel russói romba, az ősi Rákóczi-várba. Elragadó szépségű út, ősi tölgyfák, százados törzsek - széles, erdős paysage - - meleg tavaszi reggel.

12 óra felé le a várdomb alá, hol Simi kocsijába átszállva vele *Szkiczóra, Odescalchi Arthur*hoz robogunk.

Az út mindenütt erdő koszorúzza dombok között vezet, egy fordulónál, a völgykatlan alján feltűnik „szerémi Odescalchi Arthur” bizarr modorban épített, várkastélyt formázó villája.

Az épület Γ formában van építve, középső kiemelkedő része román stílusban, magas ívfedéllel van tartva, mellékszárnyai egyszerű, hosszú fehér épületek, amelyeknek csak ablakai stílszerűek.

Az egész új, pár éve építtette - s miután nagyszabású ízlésben kicsi épület, azt a benyomást teszi, mint egy nagy várkastélyhoz tartozó, s annak ízlésében épült majorság.

Már annál is inkább, mert sok falépcső, fagúter van az oldalán, tán csak ideiglenesen? Nem tudom, kívülről az egész elég primitív, belül azonban néhány igazán szép pièce. Mindjárt az előcsarnok igen sikerült. Fejér, meszelt falú igen tágas terem, nagy fenyőgerendák a padmalyon. Óriási kőkandalló a sarokban, amelyen régi szép fayence-ok. A falakon mindenütt régi fegyverek, lándzsák, sisakok, pajzsok.

Az egyik sarokban régi gályahajó századok előtt készített mintája.

A csarnokból íves folyosón, veres fenyőlépcsőkön jutunk az emeletre. Itt minden pièce között pár lépcső. Jobbról a nagy hall, gyönyörű terem. Egészen a román és gót korszak ízlésében. Óriási nagy kandalló, faragott tölgyfa, régi vaszaratú ajtók, az ablaknál kis székek kiemelkedve a falból - hol a „gót szűz” dobogó szívvel, primitív bájjal ülve várta vadkanra vadászó, ugyancsak gótikus lovagját!

A gerendák alján jobbról és balról egy-egy festett címer. Az Odescalchi és Zichy címerek, ezután egy vonalban ezzel jön majd a 16 atyai és 16 anyai ős címere. A hall alatt (lépcsőkön megy le az ember) kis cella, ezalatt a nagy szalon, ez utóbbi már sokkal gyengébb - ízlés szempontjából. Sok hamis perzsa szövet.

Amilyen az intérieur, olyan a gazdája.

Íme *Odescalchi Arthur* herceg. Magas, vállas, vagy ötvenéves ember, rövid, ritkuló veres-szőke haj, veres szakáll és bajusz. Világoskék szemek, érzéki száj, veres (a bortól megpirult) arc. Mindig magyar ruhában jár - úgy illik (azt hiszi) ez hozzá, az utolsó magyar daliához, a „kékszakállú herceg”-hez.

Mert az. Első felesége született Lo Presti volt, ettől született Livio, egyike az én gyermekkori pajtásaimnak. Második Erdődy Valerie grófné, az utóbbitól elvált, s harmadik neje sz. Zichy Julie grófné - a mai Odescalchi hercegné.

.....

Igen érdekes alak. Magas, karcsú, elegáns asszony. Fekete haj és szemek. Igen piros arc, kissé kiálló arccsontok. Felfelé álló, kihívó orr, meglehetősen nagy, keserű kifejezésű szája.

Főleg őreá fordítom figyelmemet. Mert Arthur nagyon is egyszerű. Valaki, aki hercegségét komolyan veszi, azt hiszi, lovagkorban él még, s hermelin borítja vállait. Imádja az archeológiát, numizmatikát, a címertant. Tudja, minden ember hány őst hozott minálunk a világra, s kivel egyenrangú. (!) Amellett el van ragadtatva afelett, hogy úgy hiszi, akképpen él, mint az akkori lovagok, feudális nagyurak éltek.

Tanulmányoz, de nem úgy, mint ahogy „mi” szoktuk, de olyan genre-ban, mint Faust és Kopernikus tették. Külön misztikus kamarája van e célra berendezve, tele fóliánsokkal, pergamennel és penésszel. Azt hiszi, a „jó faj”, az megállani kényszeríti az egyedet, s nem látja be, hogy ellenkezőleg előkészítette a modernizmusra, s ebben éppen a legmesszebb löki előre. A mai ideges, lázas élet jelenségei iránt mindenesetre a legfogékonyabb lesz az, ki „őseinek” vétkeit ölnyi hosszú tökéletes pedigrével bizonyíthatja a - véréen kívül.

Odescalchi Arthur lenézi a modernt. Kupából iszik híg lőrét, s nem tudja, hogy kanálnyi kokain, egy uncia ópium nagyobb kéjt okoz.

Naiv, gyermekkedélyű ember, olyan, mint aminők a trubadúrok korszakában „voltunk”.

Feleségéről már kevésbé lehetne ezt mondani. Tudatos, öntudatos, sokat szenvedett, sokat tépelődött, sok rossz érzést elfojtott asszony. Elkecsereződés az emberek iránt és önmaga ellen. Azon hiúsággal, amely hercegnévét tette, párhuzamosan működő szenzibilitás által okozott folytonos túszúrások. (Parbleu! minden bűn önmagában hordja büntetését.) Elkecsereződött, tompa, letargikus nyugalom, amely rosszabb a kézzel, karom- és fogakkal vívott harcnál - mindez a szemein sugárzik ki, s az ajka felett lebegő mosolyban van kifejezve.

A kuglinál (mert kugliztunk is), Lola Beethről beszélve azt mondja, olyan ez a leány, mint egy hercegné.

Szemeimben megláthatta a gondolatot, amely e percben agyamon keresztül cikázhatott, mert szempillája megremegett, zsebkendőjével megtörölve ajkait, majd - megint nyugodtan a szemembe nézett.

Ebéd után vagyunk. A magyar „ókorból” vett nevű négy gyermek (az apa gyermekei!) mind ott ül az asztal körül. Ott a Zuárd, egy tizenkét éves, rokonszenves kisfiú, azok Alinka és Edna leányai, a kisfiú, ki most jött be a „tésztahoz”, s kit a hercegné és közém ültetnek, Gyalma. Egy piciny, finom arcú, kedves kis gyerek.

Vagy ötféle nehéz bort iszunk meg.

A hangulat már meleg, fel a szalonba. Párizsról, Sarah-ról kérdez Julie hercegné. Franciául beszél.

Könyveket ajánlok neki.

Majd felmegyünk a kastély platforme-jára („szakállszárítójára”, mint háziurunk „lovagnyelven” nevezi). Arrább Simi, Zichy Lujza (a hercegné jelentéktelen testvére), Arthur - mi ketten a hercegnével egy sarokban, távol azoktól, elég közel.

Az életről van szó. Ez a téma mindig érdekes. Kifejtem neki, hogy van olyan idő, midőn imádom a harcot.

„Ismeri?” kérdi ő.

„Ismerem az asszonyt, magamat s az embereket.”

„De a harcot?”

„Azért nem félem azt sem.”

Elmondom világnézetemet. A lelki magány *így kifejezve* új neki. Megissza a mákonyt, álmodni kezd s felenged.

Bele-bele hagy látni a lelkébe, de csak annyit, amennyi éppen *egyelőre* üdvös, a többi félhomályban hagyja, amelybe azonban könnyen belevilágít egy-egy szó - amely nem annak szólt, akinek mondván lett.

A percben hideg voltam, tisztán láttam, de nagyon.

Az acél vág csak jól, s vágása mégis a legkevésbé fájdalmas.

Lejövünk, alul, a kastély alján Siminek és nékem egy-egy jerikói loncot nyújt át - -

A virág elhervad, ezt tudja. S mégis megvetette a virágzást.

A parkban séta. Tölgyek alján, sűrű cserjék között. Levelek zizegnek, forró délután. Álmat lehel még a fű is - - -

Egy hatalmas síremlék előtt megyünk el.

„Egész álmom az életről ide van temetve.” Egyik leánya volt. Miért helyezte éppen ebbe az álmát az életről, hiszen négy gyermeke van.

Vagy éppen azért, mert ez is el van temetve, mint a *valódi álma* az életről?

Leülünk egy magaslaton - -

Most már hallgat ő is, én is. Simi és a „herceg” beszélnek csak.

Az én fejemen nincs zárt korona, az ő fején nincs virág - és mégis az asszony levetette talmi hermelinjét, és a paradicsomról kezdett beszélni. Ő a tudatosság által veszítette el, s amint aztán „*sciens bonum et malum*”⁹⁷⁴ lett, már késő volt, már nem nyerhette vissza.

Elbúcsúztunk. Simivel kocsin vissza Tapolcsány felé. Belőlem kitör, amit féltve őrzök. Álmairól, tapasztalataimról beszélek, mindarról, ami lelki nyugalmamat annyiszor billenti fel.

„Un éclair - puis la nuit.”⁹⁷⁵ Ez az örök dal, egy perc vagy tíz év? Jobb előbb, mint később.

Je roule, roule, seul à travers l’infini de l’Espace et du Temps!⁹⁷⁶

Este Tapolcsányon, Imrétől búcsú. Tudja Isten, mikor látom viszont, bár megtalálná addig az utat, amelyet követnie kell.

⁹⁷⁴ a jó és rossz tudása

⁹⁷⁵ Egy villanás és jó az éj.

⁹⁷⁶ Megyek, megyek, egyedül, a végtelen Téren és a végtelen Időn keresztül!

Szerda, május 29-én.

Este végtelen ideges vagyok. Egyedül vagyunk hármasban az új titkárral, ki kötelességének véli folyton a nyakunkban ülni. Mintha csak az ember azért jönne látogatóba egy barátjához, hogy folyton egy harmadik, abszolúte közönyös és érdektelen ember társaságában köz-helyeket legyen kénytelen beszélni.

Ólomsúllyal nehezedik reám.

Szerencsétlen természetem van, ki nem állhatom a „hármasokat”. Még két egyenlő jó barátommal, mint pld. Lajos és Gézával, vagy Géza és Simivel sem szeretek hármasban lenni.

A tökéletes bizalmas viszonyt ez mindig megzavarja, amit tán az egyiknek külön elmondhatnék, egyszerre a kettőnek nem bírom. Mert ami x magánügye, tán nem érdekli y-t, vagy (ami még valószínűbb) nem is tartozik reá. Hogy egy ilyen viszony lehetséges legyen, arra az lenne szükséges, hogy mind a hárman tökéletesen egyek legyenek gondolat- és érzésben. Mint mi Simivel és Lajossal vagyunk.

Il n'y a pas d'intimité en trois⁹⁷⁷ - mondja a francia igen mélyen.

Az egyetlen örömcsepp itt Tajnán: a Simi udvara. (Kissé emlékeztetve a Sarah Bernhardt udvarára, avval a különbséggel, hogy a divát csakis intelligens emberek környékezik.) Az én jó Simim nagyon közel hagyta őket magához jönni. Úgyhogy mindezeknek fogalma nincs már arról, hogy meddig terjed egy titkár, ügyvéd vagy tiszt hatásköre, meddig mehet és nem tovább. Kissé a nyakára nőttek. Lesznek olyan barátai (ilyen lenne pld. Batth. Géza), kik ezért nem jönnének hozzá.

Nagy kalamitásai lesznek még ezért; s kivált a jövődöbéli Révay Siminével.

Ilyen modorban, mint Hamart, még soha titkárt nyilatkozni nem láttam (kit különben teljes szívemből tiszttelek, becsülök, mert derék s igen intelligens embernek tartom).

Ez azt hiszi, a titkár dada, kinek urát minden lépésében folyton ellenőriznie kell; az új, Szt. pedig azt képzei, pincsinék fogadták meg, mindig ura sarkában szaladgál.

Az a gyakran együttlét Hamarral még kellemesebb volt, mert nagyon eszes ember, Szt.-vel! mais il est d'une simplicité épatante!⁹⁷⁸

Csak ezeken a viszonyokon tudna Simi változtatni.

Ezért, mint mondom, ritka ideges leszek - - Simi türelmes, jóságos velem, mint mindig. Bejő szobámba, leül ágyamhoz, s raisont beszél nekem.

Nyugodt vagyok, mire elmegy. Azt hiszem, soha egy gyűszűhegynyi félreértés köztünk elő nem fordulhat, mert mindig kiöntjük szívünket egymásnak, feltárva minden rejtekét-redőjét.

Így illik ez hozzánk.

Csütörtök, máj. 30-án.

Este Simi bekísérve szobámba, lefekszik kanapémra, egy percig tán hallgat, majd hirtelen hozzám fordulva azt kérdi: okosnak tartom-e őt. Azt felelem, ő nem az. Nővére, Forgách Sarolta, ki folyton a látható és láthatatlan világ okozati viszonyával van elfoglalva, azzal számol, arra épít, az okos.

⁹⁷⁷ Hármas intimitás nem létezik.

⁹⁷⁸ de meglepően együgyű ember!

Simi nem okos, több ennél.

Mélyen gondolkodik, úgy, mint az arab puszták bölcsei, bár - nem olyan bölcsek, mint ők, mert az érzés az uralkodó nála. S így - - -?

Tépelődő, mély, bár csak szemléleti úton iskolázott intellektusa van. De töprengése teszi gyenge akarátúvá is. Annyit gondolkodik, tépelődik egy téma felett, hogy csak nehezen bírható rá a tetre.

Kiforratlan Hamlet; kinek ha az érzési oldala domborodik ki inkább, művész lesz.

Érzékeny, a dolgokat tíz oldalról tekinti meg, sokkal többet ért és bocsájt meg, mint amennyi üdvös lenne, és így sokkal több irányban befolyásolható is.

Előrehaladt öreg fajból való, erősen preparálva minden hatásra. Kiből tán minden lehetett volna. Hogy mi lesz?

Két pálya áll nyitva előtte: a pozitív irányú eszmekörben: a mindennapi *commonplace főispán* állása, kit aztán húszévi szolgálat után valóságos b. t. tanácsosnak tesznek meg.

A másik járatlan út, és ez a *saját útja* lenne: egy nagy primitív művész pályája. S így *ön maga* lenne, de annyira, mint még kevesen voltak.

Lehetne az, aminek szegény Bánffy Gyurka *csak látszott lenni*: egy egész művészi korszak legkerekebb kifejezője. A magyar népdal, nóta, a cigányzene első művésze. Sarlatánizmus nélküli Reményi, aki csakis primitív művész akar lenni. Naturalista a szó szoros értelmében, közvetlen, az, aminek csírája már hatalmasan fejlődik lelkében.

Ez irányban lehetne olyan specialista, mint amilyen még nem volt.

S ezt kívánom én neki, ki azért szeretem, ami, s nem azért, aminek tartják.

Lehet az is, hogy majd a két pályát egyesíti - - de lehet az is, s ez sem lehetetlen, hogy elzárja magát a külvilágtól, s embergyűlölő lesz. Ehhez is van anyag egyéniségében, de jócskán.

Az utóbbitól félek, de nagyon - - -

De bármit tegyen, bármilyen irányban fejlődjék, énreám számíthat jóban-rosszban.

Vigasztalni tán majd fogom tudni, ha az élet letöri (amelynek annyira ki van szolgáltatva). Mulatni? akárki el fog vele - - -

Szombat, június elsején.

Reggel Klobusiczky János, Simi egyik szomszédja látogat meg.

Délután pedig Dillesz Sándorhoz, ugyancsak szomszédjához megyünk.

Ez utóbbi archeológus, igen érdekes, kőkorszakból való leletei vannak. Egyáltalán rokon-szenves ember, meglep egy ilyen kaliberű embert így elásva, távol a világtól, ismeretlenül látnom. Jellemzi a magyar viszonyokat.

Vasárnap, június 2-án.

Reggel Néveden templomban. A járásbíró, valami N. nevű úriember ebéden. Ebéd után nagyszerű fényképezések, a tajnai tűzoltóság, mi Simivel és Gázsival, a tajnai bandérium stb. stb. Hat óra felé Hamarral (kit napról napra jobban sajnálok, hogy elmén) Verebélyre, meg

akarva nézni a postamester, Nécsey fiának új küldeményeit. A fiú, úgy látszik, nagyon haladt, e vázlatok már határozott, s pedig modern tehetségre mutatnak.

Az egyik egy *Mater dolorosa*, igen realiztikusan megfestve, arca megtört, ólomszínű, vereses szemeiből kialvó élet, lemondás beszél. Vértől elfutott kezeivel, görcsösen szorítja mellébe a hét éles tört - a nyomor arcán, mint kezein, mint egész testén.

Mély hangulatú kép, színezésben, azt találom, Puvis de Chavannes - s a modern angolok hatása alatt.

A másik arckép reflex fényvetéssel megvilágítva à la Besnard.

A harmadik egy Sainte Anne, igen realiztikusan tartva.

Érdekes éppen a misztikus tárgyú képeknél az erős igazságszeretet, amelyet ki akar fejezni, így olyan hangulatot kap az ember olyik vázlatából, mint egy orosz novellából.

Roppant örömmel jósolok neki jövőt, az öreg Nécsey pár ott áll oldalamon, hálásan, némán - - Szegény öregemberek meghatnak, de nagyon.

Míg Nécseyéknél vagyok, zuhog a zápor - - kijöve gyönyörű idő.

Elragadó szép a paysage, világoszöldek a mezők, esőcseptől ragyog a fű, fa - balzsamos illat, éles, erős levegő.

Kezemben Hubay Jenő egy levele, amely csupa jó hírt tartalmaz. A tájkép mintha csak lelki-állapotomat fejezné ki.

Este vacsora után Gazsi muzsikál, és pedig valószínűleg utoljára nékem az idej tájain szezonban. És az asztal körül (óh szerencsétlen véletlen) a néved pap (Pater simplicius), a két titkár, és a verebélyi járásbíró.

Simivel tele vagyunk érzéssel mind a ketten, s íme itt köztünk és érzéseink között az idegen. A szörnyű, a kiállhatatlan, a borzasztó idegen.

E percben lehetetlen udvariasnak lennem velök. Unom őket e percben (Hamart kivéve mind), az az érzés, hogy szellemileg, érzelmileg, ízlés és finomultság szempontjából alattunk állanak, túrhetetlenné teszi őket e percben, midőn legbensőbb, legszentebb hangulatainkkal vagyunk szemközt.

A tavasz illatába kapadohány bűze vegyült.

Erről különben egy bizonyos fokig Simi maga tehet. Nem bírja ezt a kategóriát (nem szociális, de szellemi s műveltségi kategóriát értek) illő távolban tartani. És így nemegyszer a legmélyebb hangulatainkat tönkreteszi egy ilyen típus. Most is - - ott ülnek sorra álmosan, kelletlenül, azt hívén, kötelességük ez.

Egyedül, egyedül, egyedül vágyakozom lenni, egyedül óhajtom hallani a Simi zenéjét.

Szeméremérzet vesz rajtam erőt szemben velök. Szégyenlem, hogy érzek, hogy szeretni, lelkesedni bírok, szégyellem, hogy hoztam le valamit abból a tűzből, amely előttük ismeretlen, szégyellem, hogy művész vagyok. Unom, unom őket.

Unom, mert nem érthetnek meg, nem láthatják be, hogy *mi* és ők más szempontból látjuk, érezzük a világot, nem érthetik, hogy egy világot nyit meg ez a zene minékünk, amit *nem illik hozzánk* előttük feltárni.

Most a nótámat húzza Gazsi, szégyenlem ezt is, pedig szeretnék felengedni e dalban. Vajon mit hisz ez az ostoba járásbíró rólunk, hogy olyan gúnyosan s csodálkozva néz reánk pápaszemes savószínű szemeivel.

Nem ettem ám én kérem gombát, igazán nem vagyok olyan sült bolond, mint ahogy kinézek. Pedig a nóta csak visz, most Simi és Gazsi együtt játszanak, de olyan szédítő gyorsasággal, hogy énbennem minden idegszál külön rezdül meg.

Visznek, visznek - amazok pedig mintha üldöznének, olyan érzés fog el, csak süllyedne el az úr, hogy egyedül lehetnék!

Végre a raseurök⁹⁷⁹ is (a kis „tapintatos” titkár és a járásbíró) elszállingóznak, mi pedig összeszedjük a bandát, lemegyünk a kastélyhoz egész közel levő úgynevezett négyezer forintosba (lugas!).

A felfuttatott faalkotmányon keresztül a sűrű sötét éjbe merülő park alig látható körvonalai - -

A banda csak játszik mélyen, elragadóan, énbőlölem a visszafojtott érzés kitör: tökéletesen kiengedek. Itt már nincs olyan, aki előtt meg nem mutathatnám azt, amit érzek - -

Kinn sötét az éjszaka, szívem halkan, elszorultan dobog, távoli mennydörgés, s alig hallható zene a kísérete - - lassan-lassan kifakad az érzés is belőle, szétfolyik tengerré, amelyet elnyel az éjszaka sötét csendje.

Simi odadől az asztalra, nem látni semmit, csak néha villan fel szivarának parazsa, megmegvilágítva megnyúlt vonásait - -

Egyszerre csak az öreg fiú énekelni kezd, nagyon tetszik neki a nóta:

„Már én többé, már én többé juhászlegény nem leszek,
Kalapomhoz, kalapomhoz kakastollat nem teszek,
Mert a kakas kukorékol hajnalban,
Elhangzanék a rózsám ablakára.”

Hangja lassan, mélyen, nyugodtan hangzik - - a dalt, zenét, érzést viszi az éj szellője - - egy árva tücsök cirpel - - tisztul az ég, hajnalodik.

Oszlunk - utoljára.

Négyre ott ülök íróasztalom előtt s írok.

Fényben úszik minden, felhőnek, éjnek, zenének vége. Aranysugárban fürdik a tavaszi reggel, pacsirta hasítja át a leget - - a nap korongja izzón felmerül, fénytenger előtttem, fényben úszik a világ - -

Csak a szívben csend, úr, sötétség.

⁹⁷⁹ unalmas fecsegők

Szerda, június 5-én.

Az utolsó nap Tajnán! Szomorú, mert utolsó, s mert - többet jelent ennél. Simi legrégibb s nékem legrokonszenvesebb embere, Hamar is holnap hagyja el majd négy évig ritka hűséggel s tudománnyal betöltött titkári hivatalát. Most már, hogy tudjuk Simivel, hogy elmegy, csak pár óra választ el a tőle való válástól, érezzük csak igazán, kit s mit veszünk.

Nyomott hangulat egész nap - -

Este Verebélyen „színészek”. Ez se valami nagyon szolgált a kedélyek csillapítására. A vendéglő alján egy kis konyhakertben felállítva a piciny vitorlavászon bódé. A színpad két oldalán a zsidó temetésekre készült virágokból színes hullatakaró lebernyeg. Hat pislogó petróleumlámpa a világítás.

A „művészek” megvárják, míg megvacsorálunk, aztán kezdenek csak a játékhoz.

Igmándi kispapot játsszák - heten. A háttérben virágzó orgonabokrok borulnak a bámészkodó pár ember fejére, a sötét alsó nézőtérben cigányok hangjai.

Az égbolt tetején az újhold - csak halványan, színtelenül világít.

Az átlátszó oldal „fátylakon” keresztül élénken kivehető a primadonna toalettje, amint vállfűzőben ott áll egy kis tükör előtt és bepúderezgeti magát - majd inget húz a fűző fölé - - s a függöny felgördül.

Szent nyomorúság, amelyre mégis a leghíresebb színésznők boldogan gondolnak vissza. A romantikus, kalandos cigányélet kora, minden változatos egyformaságával.

Vagy tíz forint bevételük lehet. S az egyik színésznő összetör egy kölcsönkért tükört - -

Mi marad - - vacsorára? Az igazgatóné (ki Lazsák Zsuzsát elég jól követi el) majd sírva fakad hallván, hogy már holnap mi sem jöhetünk, mert Pest felé vesszük utunkat.

Előadás után vacsora a mohi „malacbanda” kísérete mellett.

Szegény Hamar már egészen el van ázva, nagyon megviselték ezek az utolsó napok, négy év hosszú idő, még akkor is, ha úgy töltöttük, mint ő Tajnán. Simi pedig nem az, akit úgy egyik napról a másikra lehetne elfelejteni -

Vacsora után sötét éjszakában vissza kocsin Tajnára.

Hamarral és Simivel fenn hármásban. Hosszú szincerizálás, Simi és Hamar jövőjéről van szó.

Hosszan, a gondolatokat gyökerükig kimondva beszélünk. Érzik Hamar minden szavából, hogy Simit igazán a szívéből szerette, s javát akarta még akkor is, midőn nemegyszer durva volt vele szemben.

Azt hiszem, mint ember, mint Simi hű társa pótolhatatlan lesz.

Adja Isten, hogy mint családi ügyvéd még visszajöjjön oldala mellé.

A hangulat a lehető legfeszült - - Simi egyszerre csak felugrik, kiszalad, majdnem rosszul lett.

Majd visszajő, és sápadtan, meg-megrezgő hangon beszél, énhozzám is. Azt mondja, hogy bár tudja, jóban-rosszban az oldalán leszek, tudja, hogy értem úgy, mint *ma* senki, nem fogom azokban a dolgokban követetni, amelyek elsősorban érdeklík, illetve kell hogy érdekeljék: a pozitív, a vagyoni viszonyait érdeklő ügyekben.

Amint ezt kimondta, meg is bánja, azt hiszi, ez rosszul esett nekem, fáj, hogy mondása talált.

Hamar - azt mondja, nincs igaza, ha ezt mondja. Mert hiszen ő tudja, hogy mennyit foglalkozok Simi vagyoni viszonyaival is, hogy miért megyek most Tiszahegyesre is - - ő

tudja azt is, ha egyszer Simi pályát választ, mennyire fogok dolgozni azon, hogy ott haladjon, arra kedvet kapjon, azon annyira jusson - amennyire juthat. Annak dacára, hogy *tudom, érzem*, hogy jobbra született.

Simi nagyon megbánta, amit mondott, azt hiszi, megsértett vele. Sérthetne-e valamivel engem? mikor tudom, hogy szeret engem - és ismerem, mint magamat.

Hamar búcsúzik - - Simi vele megy. Én várok, hogy kibeszéljem fejből azt, hogy megbántott. Vagy öt perc múlva visszajön, könnyes szemmel, egész testében remegve, én kérem, jöjjön be, üljön mellém, kimagyarázom, hogy nem is haragudhattam meg - -

Azt mondja, nem bírja ki már hangulatait; hogy megmutassam, csak jobban szeretem, mint azelőtt, megcsókolom homlokát - - s a bolond gyerek maga sem tudva mit csinál, kitépi magát karjaim közül, s hirtelen kezét csókol nekem - - aztán elrohan.

Nekem!

Reggel nyugodtan, azután, hogy az éj hátralevő óráján folyton a jövőjén gondolkoztam, visszaadtam neki.

Én tudtam, mit, kinek.

Még Hamarnál. Megkérem, megígértetem vele, hogy Simivel mindig oly jó lesz, mint eddig volt, hogy vigyázni fog rá, ügyelni fog, hogy vagyoni viszonyai simán bonyoluljanak le, hogy nem felejtí el, mily jó hatással volt Simi egyéniségére a vele töltött pár esztendő.

Meghatva, könnyes szemmel mindent megígér.

Nyugodtan válok el tőle.

És így vége ennek a nyugodt, majdnem boldog négy hétnek is, amit Tajnán töltöttem.

Robogunk előre, megyünk egy szegény gyermekkori barátunk, Széchenyi Lajos betegséggya mellé, kivel annyi időt töltöttünk el jóban-rosszban.

Tajna körvonalai eloszlanak - mind kevésbé fehérlik a kastély oszlopsora, már csak a park nagy fái látszanak. Most a Sárifalva tűnik szembe, egy elsüllyedt kis fehér pusztá, a Madonna lakhelye.

Egy forduló - s vége mindennek.

Mikor jövök megint vissza? Ki tudja? Ha valahonnan távozok, hol nagyon szerettem lenni, örökre szoktam búcsúzni.

Ez biztosabb.

És most - - előre!

Ott ülünk Simivel a bécsi gyorsvonat étkezőkocsijában - - nevetve, bolondozva. Az akasztófa humora.

És íme Pest - -

Este a Batthyányakkal, ez is csak szomorúság. Egypár hét még, s a család örökre külföldre megy lakni. Csak István és Mária marad meg nekem második családomból - az igaz, hogy ezek közelebb jutottak még hozzám azáltal, hogy tényleg a családomba olvadtak belé.

Vallomás

Jókai régiebb könyvei („Magyar nábob”, „Csataképek”, „Szerellem bolondjai”) megtanítottak álmodni, *Petőfi* szeretni tanított meg, *Madách* az „Ember tragédiájá”-ban gondolkozni. Így hát azt mondhatom, ez a három író tette rám ifjúkoromban a legnagyobb hatást.

Ma, legtöbbször kortársaim műveit olvasom, ezeket szeretem legjobban, ezektől tanulok legtöbbet.

Kedves prózában írt könyveim:

Bródy Sándor: „Nyomor” és „Regény tárgyak” című kötetei. *Gozsdu Elek* „Tantalus”-a. *Palágyi Menyhért* „Bánk bán”-ról írt tanulmánya. *Pekár Gyula* ez ősszel megjelenő: „Menyasszony fehérben” című novella kötete. *Wohl Stefanie* „Arany füst”-je.

Ezeket azért szeretem, mert szellemi testvéreimnek tekintem. Hisz egy kor szülte őket velem, párhuzamos tevékenységük útja az enyéimmal.

Legkedvesebb verses köteteim:

Bartók: „Erdőzúgás”-a.

Czóbel Minka: „Újabb költeményei” és „Maya” című könyve.

Kiss József: „Költeményei” és „Újabb költeményei”.

Reviczky Gyula: „Magányban”.

Palágyi Lajos: „Magányos úton”.

Szabó Endre: „Dalok”.

Szabolcska Mihály: „Újabb költeményei” és *Radó* „Idegen költők albuma” című kötetei.

A velem egy úton járó fiatalságnak, pedig elsősorban *Czóbel István* az idén ősszel megjelenő munkáját, a „*Szépészeti fogalmak keletkezéséről, fejlődéséről*”-t ajánlom. Ezenkívül pedig legkiválóbb alakjaink naplóját, hátrahagyott iratait, s néhány történelmi művet, így:

Fraknói V. „Pázmány Péter”-ét.

Kállay B. „Szerbek történeté”-t.

Klapka „Emlékei”-t.

Lónyay Jánosné „Emlékiratai”-t, *Marczali*: „Legújabb kor történeté”-t, *Riedl Frigyes*: „Arany János”-át, *Széchenyi István*: „Naplói”-t, *Vadnay* és *Pulszky* Emlékeit, meg *Wohl Stefanie*: „Hátrahagyott iratai”-t.

Mert jól kell ismerni annak a múltat, ki a jövőbe tekint s akié a jövő!

Levelek 1885-1894

1 GRÓF KREITH BÉLÁNAK

1885. jún. 23. Torna

Tisztelt Gróf Úr!

A „Szemle” utolsó számát köszönöm, nagyon hízogő reám nézve a szerkesztői megjegyzés!

A jövő hó 10-ére lenne megint kész egy cikk, amelyet a napokban elküldök - még csak le kell írnom.

A múltkor olvastam Reviczkytől egy verset az Ország-Világban, amely rendkívül tetszett nekem, az én szempontom más ugyan az élet megítélésére, én hiszek, ha nem hinnék, valószínűleg úgy kellene látnom a világot, mint őneki - tán a percnék élnék. E vers olyan lendületes, mint aminőt én alig olvastam Petőfit kivéve a magyar irodalomban, egy szó sincs több vagy kevesebb, mint amennyi szükséges arra, hogy az ember érezze azt, amit írója érezett - illetőleg érezne (már ti. én, ha nem hinnék).

Nagyon kíváncsi vagyok most más műveire is, az „Atyai örökség”-et már meghozattam.

Kérem a Szemlét Szenttorna u. p. Orosháza, Békés megye küldeni, én oda innen a jövő hó első napjaiban megyek.

Sokszor üdvözli igaz híve

Justh Zsigmond

2 REVICZKY GYULÁNAK

*Paris
28. Cours la Meine.
1885. dec. 18.*

Tisztelt Barátom!

Itt küldök egy kis rajzot, talán használhatja, másra most igazában nem volt időm; az első párizsi viziteim tökéletesen elfoglalták minden percemet.

Azonban miután megígértem, hogy írok innen cikkeket - amit persze csakis január után tehettem volna meg, mikor már rég távol lesz Kassától -, azt hiszem, hogy legjobb volna, ha a Szemlében megjelent két Párizsi séták és képek című cikkeket tennék közzé, amely egészet képez a többi nélkül is. Különben ahogy gondolja. Annak szívből örülök, bár nem lepett meg, azt ugyanis tudtam, hogy nem fog egy vidéki városban megszokni. Egyedül lenni jó - rossz társaságban tűrhetetlen.

Majd egyszer megírom - ha érdekli, életemet nagyjából -, most igazán nincs rá időm.

Szívből üdvözli barátja:

Justh Zs.

Írja meg, kérem, pesti adresszét. Majd elfelejtettem, Nemeskéri Kiss Margit (egy fél-magyar, fél-francia kisasszony a Faubourg St. Germaine legeszesebb leánya) lefordította Sandeau egy regényét németre, és azt a Pannoniának eladná (ez saját passziója), ha használhatnák, írja kérem meg; bár én azt feleltem neki, hogy miután ön megválna a lap szerkesztésétől, nem ajánlom. A fordítás igen jó, olvastam.

3 REVICZKY GYULÁNAK

*Szenttornya
u. p. Orosháza
1886. aug. 1.*

Édes Barátom!

Tehát nem jön!

Pedig milyen szépen elképzeltem, hogy hogyan érkezik majd meg, hogy installálja itt magát pár hétre, hogyan fogunk majd együtt kikocsizni, megszólalni Jókait és feldicsérni Gozsdut és Peteleit, hogy disputálunk majd a másik pesszimizmusán.

Valóban, ha még egyszer visszautasítja meghívásomat, tökéletesen pesszimistává tesz, még pesszimistábbá, mint önmagát. Az igaz, hogy a magyar pesszimistát már tökéletesen én képviselem. Ejnye, és milyen gyógymódot ajánl képzelt betegségemet kigyógyítani. „Szakaszd le minden órát virágát.” Egészen benépesítette magányomat pâle marguerite-okkal qui sont charmantes et à sont faire! Észrevette, hogy málnaszörpöt ittam, s most más gyógymódot ajánl.

Ennyi a Galgenhumorból. Lássá, én senkinek nem veszem rossznéven, ha pesszimista, bár magam nem vagyok az. Legalább, ha pesszimizmus egy lényeges jegye a Nirvána utáni vágy, úgy mindenestre nem. Belém van valami fojtva, ami a végtelen után vágyik, s ez az, ami megakadályozza azt, hogy a néant-t hívjam segítségül, de amely megakadályozza azt is, hogy a percben éljek.

Persze ön méltán külkörülményeimre hivatkozik, ebben tán igaza van. De van még ezenkívül más is: s ez a bökkenő.

Tanultam egyet-mást életem folyamán, amelytől csakúgy megfájdult a fejem, mint a szívem, mint akármelyikének a kárhozottak fájában. A külkörülmények változnak, vannak változhatatlan tapasztalatok és változhatatlan érzelmek, amelyeket nem fűj el az első szellő, mint némelykor egy úgynevezett szerencsétlen szerelmet; amelynek még legboldogtalanabb pillanatában is ott van vigaszul a tapasztalat, mely azt mondja, hogy az nem örök. Vannak azonban örök és gyógyíthatatlan bajok is, s amelyek annál inkább fájnak, minél inkább megközelíthetetlenek.

Aztán az ember lelke ezer darabból van összetéve, ha minden külső körülmény tán kedvező is, lehet tán minden benső kétségbeejtő.

A fájdalom birodalma éles rengeteg, beláthatatlan, mindennap fedezhetünk fel benne újabb és újabb, eddig ismeretlen, öntudatlan helyeket, s e felfedezéseknek még az a vigasza sincs meg (mert tapasztalatunk mást mond), hogy tán ez az utolsó volt. A végokok országútja e birodalmon megy keresztül, s a határokhoz fordulnak tanácsért, s a végtelenhez segélyért.

Tanács! segély!

Az a vége, hogy lehull szemünkről a hályog; tudunk (újabb baj) s nyílt szemmel sötétségbe: a végtelenbe nézünk. Hol van a saját szenvedéseink, a végokok könyörtelensége és a végtelen sötétségből a kiút? Ki adja vissza naivitásunk, boldogságunk napjait? Ki fog vigasztalni, miután barátaink is vigaszra szorulnak, mert hiszen azért barátaink.

Ki fog megmenteni kedvenc könyveink feltartóztathatatlan csáberejétől? Ki fogja nekünk a jóllakottság és a nyugalom óráit visszaadhatni? Ki adja vissza azt az időt, midőn még a lenyugvó nap nem szomorított el? Midőn a nagyhangú, ostoba, üres frázisok nem hajtották a vért arcunkba? Mikor a kékfehérnyelű szemei mögött nem láttuk ott a nyomort, amely a kenyérkeresetre hajtotta? Midőn a vastag nyárspolgár a jóléttől és a bambaságtól ragyogó arccal nem juttatta eszünkbe a pozitív ember ostobaságát, mint indirekt antitézisét a mi boldogtalanságunknak? Midőn a doktriner mindentudó öntelt arcáról eszünkbe jut a mi tapogatózásunk, az örök célok felé. Ki törli el azt a pillanatot, amelyben az ember megízlelte a tudást? Mi - amazok - nyújtunk egymásnak kezét, mert a hús tán különbözik, de a hang az ugyanaz. Ne a körülményeket nézzük, de az eredményt, s miután ugyanazt érezzük, igyekezzünk megérteni egymást, ha tán a mozgató okokat nem is ismerjük. De minek is? Az egymás nyomora nem vigasztal - de vigasztal az, hogy hasonló emberek is vannak a föld hátán, kik úgy látják a világot, mint jómagunk, s akik a szenvedés és a gondolat adta testvéreink -, többek ennél, barátaink, s kiknek egy meleg kézszorítása egy percre kárpótolni látszik azt, ami pótolhatatlan. Verse egy ilyen kézszorítás volt, a pillanatban vigasztalt. Köszönöm. The rest is to be silent. Nem örült Gozdu és Petelei lefordításának? Kár, hogy még akkor nem dolgozta át az Apai örökséget - tán még majd ad ki egy kötetet Kállay Vilma. Gozsdunak írtam a múlt héten - még feleletet nem kaptam; tán nem is felel, egy ismeretlen ne csodálkozzék, ha nem akarják megismerni. Megkapja a levelet, hacsak egyszerűen Fehértemplomra címzik?

Kérem, küldje meg Kerepesi úti adresszét, nem tudom a számot, félek, hogy levelem majd megint elvesz, azért címezem a laphoz. Levelemhez zártam első és második énem fényképét. Tudja Petelei címét Kolozsvárt? mert én oda is eljutok a nyáron.

Üdvözlí szívből barátja:

Justh Zs.

Ez nézetem szerint Leconte de Lisle legszebb verse.

L' Illusion suprême

Midőn az ember a csúcstól nincs messze már,
Hol élte, zord egek, bús árnyatokba vész!
Letűnt gyermekora megint előtte áll,
Amint a megmászott oromról visszanéz.

Amíg a partokon folyvást sűrűbb az éj,
Túl, túl, a láthatár ködülte távolán,
A vágyság és álmok serege újra kél,
Rózsaszínű fényben, mint boldog hajnalán.

Gyászos világ, hová senki a meredek
Ösvényen nem kíván leszállani megint;
Meddő napok -, kik rég hamvvá enyésztetek,
S ti, vérző szívünkbe hullt néma könnyeim!

Ki az örök álmot már-már megízleli,
Amelyet féltve zár feltörhetlen pecsét,
Az elszálló lélek s leomló test teli
Látmányokkal, melyek bölcsőjét környezék.

A múltból feltűnik minden, szeme előtt,
Az ismert honi hegy, a vén nagy tamarind,
A drága holtak is. Szerették egykor őt,
S most a fövénybe lenn, álmát alussza mind.

Az órjas orgonán, hogy zsong a méheraj,
Amott a zöld halom, a csöndes enyhe lak,
A letosis s mangófa, piros virágival,
S a szőke tengerin kék tollú madarak.

Csúcsos hegy hajlatán, a karcsú nád között,
Melynek ámbrás héja a nedvtől felhasad,
Cirpelve hangosan, ott rajzik, ott nyüzsög
A fénytől ittasult rózsaszín szöcskehad.

A ködlő vízesés, a szirt tetőiről
Legyezőként öntve gyémántporos vizét,
A balzsamos szél a cukornádak körül
S a munkában nyüzsgő száz hindu szerteszét.

Száraz szérűkőn a sok kávé-garmada,
Nehéz mozsarakban hangos mozsárütők,
A bambusz-árnyban a víg gyermekek hada
És a kunyhók elé kiült öreg-szülők.

Hegyek körrajza, mely csipkézi az eget,
Míg biborod, ó est, leszáll a táj fölé,
S a munkások sora, édes-bús éneket
Dalolva fenn, amint ballag hazafelé.

A láva-szirt között, ím itt a tiszta tó,
S Tamatava ökre, amint akolba gyűl,
A dallamos légben a messze elható
Hullámmoraj közé barombögés vegyül.

Szent-Gilles szikláinak alján, a part iránt,
Hol a csodás korall épít a víz alatt,
Könnyű vájt csolnakok, madársereg gyanánt,
Ezüst habba mártják hegyes, gyors szárnyukat.

Azután elpihen minden: a föld, az ég!
Fönn lebeg a hold, a csillagos ég ölen,
A tenger sóhajt, a csöndet növelve még,
S világok visszfényét ringatva tükörén.

Ezer lágy illatot lehel a buja lomb,
Hol az aranyos légy csillogva száll, donog,
S a vadászok tüze, betöltve a vadont,
Az éj kék fényében magasra fellobog.

Te is feltűnsz, szelid álomkép, újólag,
Ki szívét először dobogtatád vígan,
Te, hervadás előtt letört virág, ki csak
Egy nap illatoztál az erdők árnyiban.

Te, kedves látomány, ki messze part felett
Örök-álmot alszol magános sír ölén,
A hajnal mélabús, édes fényét veted
Egy teljesen sötét s megdermedt szív fölé.

Halhatatlan bájad győz a rontó időn,
Megőrzi szépséged a boldog sirhalom,
Olyannak lát most is, olyannak, mint midőn
Reá mosolyogtál a bűvös hajnalon.

De ha elnyeli őt a néma rejtelem,
Amely mindent, mi él, végre magába zár,
Ki tudja, hogy lelked virágzott idelelni,
Te, a felejtésnek szánt édes rózsaszál.

Titeket is, vidám ifjúi szép napok,
Tündöklő végtelen éjek, titeket is,
Sugárt kik fénybe vont tengerre szórtatok,
A lélek magával a semmiségbe visz.

Ah minden, ifjúság, öröm és szerelem,
Erdő- és habzúgás, szél, mely epedve nyög,
A balgatag reményt táplálva szüntelen,
Vajon mit ér mindez, mit ér, ha nem örök!?

Legyen! A földi por öröme-, bánata-,
Minden küzdelmei - s képzelt isteninél
S az egész oktalan mindenségnél is, a
Holtak érzéketlen nyugalma többet ér.

Ugye szép? Nem fordítja új verseskötetébe? Apropos - nem kaphatnék még egy gyűjtőívet - ha most kiad? A nyáron esetleg gyűjthetnék egy pár előfizetőt.

4

REVICZKY GYULÁNAK

*Budapest
1886. okt. 28.*

Tisztelt Barátom!

Itt küldöm gyűjtőívét, sajnos, nem gyűjthettem többet - holnap utazom Hollandiába, Londonba, s onnan majd a jövő hó derekán Párizsba.

Egy előfizető (Zsiday tornyai plébános) nem adta át a könyv árát, kérem vagy kitörülni a nevét, vagy utánvéttel megküldeni neki a művét.

Üdvözli - a legközelebbi írásbeli viszontlátásig

Justh Zsigmond

5

AMBRUS ZOLTÁNNAK

*Szenttornya
(1887. jún. 25. előtt)*

Édes Spekim!

pár napra a Svábhegyre megyek, aztán meg orvosom egyenesen falura expedíál. Az utóbbi napokban nem voltam jól. Reménylem, hogy július folyamán szerencsém lesz hozzád Szenttornyán. Kérlek, írd előbb pár sort, hogy kocsit küldhessek Gyomára. Szenttornyán jún. 25-től júl. 15-ig leszek.

Szívből ölel barátod

Zsiga

6

AMBRUS ZOLTÁNNAK

*Párizs
28. Cours la reine
1887.*

Édes Spekim!

Szerencsésen megjöttem. Csütörtökön este nem indulhattam el Pestről, miután az indóházak zárva voltak.

Itt minden a régiben. Egész Párizs a Bernhardt-Jablonowsky házasságon rágódik, s minden ismerősöm engemet von felelősségre, miután tudják, hogy jól ismertem a fiatalasszonyt még akkor, midőn hercegnő volt. Most kedvesebb, férje rokonszenves fiú, bár inkább atyjára (Prince de Urgnere), mint anyjára ütött. Eszes, mint fajtája.

Sarah-hoz a jövő héten megyek, eddig még csak Mme Diane-t, Antokolszkijt s a Readeket láttam a nagyképűek közül.

Mikor jelenhet meg a könyv? Kérlek, írd pár sort, igen, igen elfoglalt barátodnak

Zsigának.

Kérlek csak franciául címezni, különben eltéved a levél.

7
AMBRUS ZOLTÁNNAK

*[Párizs]
1888. febr. 10.*

Édes Spekim, Bocsáss meg, hogy nem feleltem tüstént leveledre, de hát sehogy se jövök ki az idővel, meg két napig rémséges nevralgiam volt a múlt hét végén.

Bevallom, jobb szerettem volna, ha már farsang alatt jelenik meg a Két nap, mert f. végén sok ismerősöm elmegy Pestről, de hát mindegy, csak legalább 15-én megjelenjen.

Sok új ismeretséget kötöttem: Sarah Bernhardt, Leconte de Lisle, Haraucourt, Huysmans, Jean Berge (új csillag), Clairin, Antokolszkij, Chaplin stb. stb. Mindennap öt-hat látogatás s két-három estély, néha már majd kilóg a nyelvem a fáradságtól.

Szombaton $\frac{1}{2}$ 5-kor este lefeküdtem, s vasárnap este $\frac{1}{2}$ 6 után ébredtem fel - donc 25 órát aludtam egyhuzamban. De itteni életemről majd - a jövő télen, au coin du feu felolvasom majd néked jegyzeteimet, ha - feleségednek, kinek kérlek átadni üdvözetemet, nincs ellene kifogása. Oh Speki, oh papucsvitéz!

Kérlek ugye félreteszed a kritikákat? és egyszerre küldöd el! Mit szólsz Bourget Corset noir-jához? Décidément il se rend ridicule ce bonhomme. A múlt héten jött vissza Corfuból, még nem találkoztam vele.

Mit csinál a compánia és tête-noir-ja: Bródy?

Batthyány Gézát láttad mostanában? Voltál már nála? Még nem írtam neki, tán az este követek el néki is egy levelet.

Olvasd el Pongráczné Gazette de Hongrie-ba közzétett novelláját (Dernière illusion - 27. janv.) Qu'est ce?

Jeanne Grumet és Endie Angot-ban - - Oh Hegyi és oh Pálmay!

De elfogy a papír, s repülnek a percek... fogadd még egyszer köszönetemet szíves fáradozásaidért, s tartsd meg továbbra barátságodban

Zsigád

A könyv megjelenése után írok.

8
REVICZKY GYULÁNAK

*Párizs
1888. febr. 10.*

Édes Barátom!

Igen-igen sajnáltam, hogy nem búcsúzhattam el öntől, kerestem kétszer is, de mindig hiába. Pedig annál inkább szerettem volna látni, mert meg akartam mondani, hogy a V. V. karácsonyi számában közölt verseit elragadóaknak találtam, s hogy P[etőfi] „Szeptember végén”-je mellé sorozom: az abszolút becsú magyar költemények közé.

A versek elragadtak, de nem szerzőjük.

Ezt, ezt ilyen meggyőzött hangon, *így* énekelni meg! De hát ki hitette el *ezt* önnel? Azért, hogy az ember náthás, köhög, azért még - nem szabad barátait elszomorítani. Egy este cigányokat hallgatva olvastam e verseket, higgye el, hogy a hideg végigfutott a hátamon, s egy percre megakadt a szívverésem ott a mellény alatt. Alig eszméltem. Az egyike volt az életemben észlelt legerősebb művészi hatásoknak.

Egy könyvet szeretnék e versek alapeszméjéről írni - s önnek ajánlani (ha elfogadja), azonban nem *ma*, de nem is *holnap*. Tán pár év múlva. Annak a regénynek folytatása lenne, amely e hó végén jelenik meg.

Most pedig még csak egy szót. Ígérje meg, hogy e nyáron eljő hozzám falura; persze hosszabb időre. Szeretném, ha jobban megismerne. Nem vagyunk elég közel egymáshoz, mert mindig a kávéház hideg márványszirtala volt köztünk! ugye ezentúl másképp lesz? Ugye megígéri, hogy júliust vagy augusztust nálam tölti? Ott lesz tán akkor Feszty Árpád is, kivel tudom, rokonszenvezik - s akkor majd elővesszük ezt a szegény, mai, már agyonkoptatott pesszimizmust, s elhomályosítjuk véle a fényes, sárga napsugarakat s optimista piktorunk széles jókedvét.

Most itt, Párizsban azt érzem, amit az első évben éreztem. Sokat vagyok a nagy orosz szobrásszal Antokolszkijjal, s ez azt hiszem, a lehető legjobb hatással van reám. Érzem, hogy a tűzijáték nem melegít; néha fázom!

De másszor többet, addig ugye ír pár sort régi barátjának

Justh Zsigmondnak

Párizs, febr. 10.

adresse: 28 Cours la Reine

Boríték:

Hongrie

Nagyságos

Reviczky Gyula úrnak Budapest

Nádor utca „a Pesti Hírlap” szerkesztőségében.

9

GRÜNWALD BÉLÁNAK

Szenttornya

1888. júl. 8.

Édes Barátom!

Még nem köszönhettem meg eddig szíves figyelmedet, hogy oly nagy jelentőségű munkádat (végre egy *à la haute* magyar tudományos könyv!), amelyet rendkívüli élvezettel olvastam, megküldötted nekem. Azt reménytettem, hogy pesteni átutaztamban találkozunk, s akkor köszönhetem majd meg. Én a párizsi hat hónap fáradtsága után itt húztam meg magamat falun „spékulálva” (mint a parasztok mondják), nekiültem a munkának.

Ha tán erre vezetne az utad véletlenségből, ne menj el mellettem, hanem térj be pár napra.

Már azért is szeretnék találkozni veled, mert Fesztyvel egy nagy képes revue alapítását terveljük, amely nem a publikum ízlésének lenne alárendelve, mint az eddigiek mind, de ellenkezőleg a publikum nívóját emelni volna hivatva (tán áldozatok árán is.)

Persze erről nem lehet két szóban megemlékezni. Ha erre nem jöhetnél, mikor mész be Pestre? Szeptember elején már Feszty is visszatér nászutazásából, tán akkor konferálhatnánk ez ügyben. Címem: Szenttornya u. p. Orosháza (amely utóbbi egyúttal vasúti állomásom is.)

Kérve válaszodat, maradok őszinte régi híved

Justh Zsigmond

10

ID. SZINNYEI JÓZSEFNEK

*Budapest
[1888. okt. 3.]*

Nagyságos id. Szinnyei József úrnak Budapesten

Tisztelettel kérném, lenne oly szíves a magyar írók életrajzához készített ívekből címemre küldeni egyet. -

Őszinte tisztelettel

Justh Zsigmond
Budapest Eszterházy utca 13.

11

AGGHÁZY KÁROLYNAK

*Budapest
1889. jan. 21.*

Édes Károly!

Tulajdonképpen furcsa dolog az nagyon, hogy én e percben leülök levelet, meleg, baráti, s lehető legbizalmasabb levelet írni valakinek, kit még két hete éppen csak hogy a híréből ismertem.

Életemben ez először történt. Ennél többet nem is mondhatok. De talán mégis. El kell mondanom még, hogy úgy érzem, eddigi életemben mindig hiányzott egy ember, ki olyan meleg kedélyű legyen, mint a déli napsugár, és emellett mély, mint egy téli éjszaka. Akinek nevetése jólessék nekem, s akinek fájdalma összhangban legyen a - nevetésével.

Aki úgy hasson, mint egy pajtás, s azért elmerüljön (ha ilyen pillanat vesz rajtunk erőt) a művészet tengerszemébe, kinek tréfájából a szíve, szívéből filozófiája, s a filozófiájából a művészete érezzék ki - szóval valaki, ki olyan legyen, mint te vagy.

Most úgy érzem, hogy eddigi életemből hiányoztál nekem. Pedig éltem, háromszor, tízszer annyit, mint ahány az éveimnek száma.

Élek tíz helyett, s nem élek magamnak. Többet sokkal, mint más ember, s azért mégiscsak párhuzamosan az élettel.

Rohanva így az úrben - reád is rátaláltam. Eggyel több a „fajtá”-ból.

A játékos hozott össze. Ha játszol, valamit keresztül érez iramlani a szívemen, ami nagyon hasonló - önmagamhoz.

És most az, ami összehozott, maradt belőled itt csak. Egypár teleírt lap, sorozata a kompozícióknak - - egyéniséged egy része. S a másik csak hiányzik nekem. Nos, egy dologgal több, amit majd pótolni kell mindannak, ami magát az életet - a valóságos (nem az „out of the world”) életet nem pótolja.

Találkozunk-e még valaha? Ki tudja? Valószínűleg nem. Az élet nagyon egyöntetű. On n'est pas ici pour s'amuser.

Csak dolgozzál sokat. A talentumodért szerettelek meg, s ma, midőn már tán talentumod nélkül is megszerettelek volna, arra kérlek: ápold, fejleszd - érzem, több vagy, mint magad is hinnéd.

Amit Mednyánszkyban mint festőben, a fiatal Apáthyban mint íróban, azt látom benned mint zenészben - az anyag nagyságát. A humuszt, amely így többet ígér, mint a többiek már *nagy* mesterséggel, bajjal felnevelt *kis* palántái.

Arra persze nem jogosítottál fel, hogy így beszéljek, mégis megtettem. Mi mind ki vagyunk a csüggedés veszedelmének téve, szenvedünk, kételkedünk magunkban, nem árt néha a mások bizodalma.

És te egyik vagy azok közül, kiket nem első látásra ismer meg az ember.

A téglapiros muskátlik tűnnek fel előbb egy üvegházban, s nem a félszínű, elmosott színű orchideák. Mert hát az optika is embercsinálta, emberi dolog. Légy boldog! úgy, ahogy tőled telik, tekints a lelked világába, ha a külső tán ingani kezd, ha a lelkevilág is rendül, csak dolgozzál, s add ki azt, ami túlrad benne, így aztán mindent megbír az ember, elviseli az élet kis és nagy nyűgeit, el az elhagyatottságot (te ezt nem ismered - - csókold meg a Toto homlokát helyettem is, de nyugodtabban, derültebben, mint én tenném), elviseli azt, hogy szeretni született, s hogy a szív termi a szeretet oldalán a szenvedést is, el azt is, hogy minden porszemért küzdenünk kell, s mégis e porszemekből lesz a sár is, elviseljük azt, hogy az a világ, amelyet a lelkünk mélyébe fűjt a természet vak ereje, magasztosabb, semhogy boldogtalanná ne tenne. Ezt kívánom neked a holnapra - az életre. Engem? - - - istenem, énreám akkor gondold majd, ha tán az élet ólomsúlyával nagyon is reád nehezedik. Akkor tán majd megmutathatom azt, hogy az idő fiktív, hogy kéthetes barátság több rokon eszmét, érzést hozhat össze, mint egy olyan, amelyet tán egy közös élet folytonossága nevelt fel azzá.

Nyitva áll lelked előttem, látlak magam előtt.

Nagyon ki vagy az életnek szolgáltatva, ezért féltelek is - s ezért említettem előbb azt az időt, amidőn tán még szükséged is lehet reám. Ezért ne feledj el. Én most végzek, adj néha hírt magadról - - dolgozzál sokat, és - jere majd vissza. A helyed üresen áll - még nálam is. Látod, az önzés megszólalt, leteszem a tollat.

Az Isten áldjon

Justh Zsigmond

12
AGGHÁZY KÁROLYNAK

*Szenttornya.
1889 február eleje*

Innen-onnan, édes öreg Károlyom, egy hónapja, hogy elváltunk. Látod, milyen hamar múltak el a hetek, egyszerre majd csak itt lesz az az idő, midőn végleg, vagy legalább egy jó időre megint karjaimba zárhatlak!

Alig várom e percet. Ha tudnád, hogy hiányzol nékem mindig, mindenütt, mindenképp. És így ne bámulj azon, ha küzdök minden erőmből azon, hogy köztünk legyél. Erről - az egész „Aggházy-ügy”-ről különben máskor. Pár nap múlva majd formát kap az egész, majd akkor.

Azóta - - csupa hecc itt. Politika, s jó isten tudja mi még vele. De hát ez engem nem érdekel.

Egy házasság - illetőleg jegyváltás izgalmain mentünk át; ne ijedj meg, csak az unokafivéremet házassítjuk. Voilà tout. Elveszi az egyik Batthyány leányt. Ez alkalomból jó isten tudja, hány családi ebéden, estélyen stb. kellett részt vennem.

Különben örülök e dolognak, igen szeretem a „jeges”-eket.

Egyletünk újra nekiindult, ez a második hír. Harmadik: Jenő holnap megy Párizsba, operáját hallottam, amely igen szép. Egypár motívuma most is fülemben zúg.

A művészvárosi választásoknál a *mi* áramlatunk kezd felülkerekedni: Feszty, Mednyánszky, Batthyány Géza előadók s bizottsági tagok, donc - Pest se fait.

Könyvem jövő pénteken jelenik meg - megkapod idejekorán a példányodat, dedikációval, amely csak halvány, igen halvány reprodukciója lesz annak, mily szomorúan olvasom el e könyvemet, amelynek korrektúráját együtt követtük el, s amelynek így minden sora emlékeztet arra a bizonyos hosszúkas szobára, amelynek ablakain keresztül jégmezőkre lát az ember, s amelyben mégis oly végtelen meleg, nyugodt, felejthetetlenül intim órákat töltöttem.

Dalod is otthonodra emlékeztet. Milyen meleg, milyen mély! milyen Aggházy! Jenőnek is roppantul tetszett, múltkori péntekemen háromszor egymás után énekelte el.

Levelemhez mellékelve, küldök pár Bourget verset, tudom, érdekelni fognak.

- - -

Ápril - máj. - június - 90 nap telik el, míg Szenttornyára jössz. Addig hiányozni fog hűséges tekinteted, hangod, művészeted, meleg, páratlan szíved...

Hány keserű percet kell addig az élet papírkosarába temetnem?

Szeretteid is hiányoznak nékem. Nagyon nagy a lárma a nagyvilágban, fagyasztó a csend, ha egyedül vagyok - egyik felét a másikkal, egyik sem vigasztal a másikért.

Ez a mai hangulat - írni sem tudok egy idő óta.

Várok!

Az Isten áldjon

Zsiga

Szombat.

13
AGGHÁZY KÁROLYNAK

*Szenttornya
1889. február eleje*

Édes Károlyom!

Szeretném, ha e percben oldalad mellett lehetnék. Ha barátodnak fogadtál, szívesen meg-szolgálnék érte. Tudom - hallottam -, hogy e percben szükséged lenne valakire. Akarod, hogy kimenjek tizennégy napra Berlinbe? Megtenném szívesen, úgyis pihenésre van szükségem, az utóbbi pár hónap nagyon megviselt.

Esetleg van hozzád közel egy kisebb szálloda, hol lakhatnék. Koronkint láthatnálak, beszél-getnénk, muzsikálnál - én hallgatnám -, megmutatnád Berlint. Meglennénk csak valahogy.

Ha pedig most nem konveniál (*de aztán őszintén írnék ebben a tárgyban*) s tavasszal inkább, kimennék májusban, s *akkor* tölthetnék veled egy teljes hónapot.

Meg akartalak lepni, de miután most nem tudom, jól jönnék-e, írtam. Válaszolj *levélben* (e percben pár napra falura menvén, táviratodat nem kapnám meg vasárnap előtt), ne csodálkozz levelemen, c'est une lettre spontanée!

Az Isten áldjon addig is

Justh Zsigmond

(Csütörtök)⁹⁸⁰ Szerda.

14
AGGHÁZY KÁROLYNAK

1889

Édes Károly,

csak egy szót. Ha vasárnap estig nem kapsz táviratot, hétfőn reggel 6-kor (via Breslau) érkezem Berlinbe.

Egyenesen hozzád jövök, onnan indulok majd lakást keresni etc. etc.

barátod
Zsigmond

⁹⁸⁰ áthúzva

15
AGGHÁZY KÁROLYNAK

[Berlin?]
1889. febr. 14.

1889. febr. 11. - - - első látásra megérezem minden emberrel szemben, hogy leszek vele az élet folyamán. Akinek szemén keresztül a végtelent látom visszasugárzani, abban bízom, s miután a végtelennek sem vége, sem kezdete, ez a pont első perce, csak pont a kör vonalán. - - - -
1889. febr. 14-én.

A berlini napok emlékéül

Zsiga

16
AGGHÁZY KÁROLYNAK

Budapest
1889. márc. 2.

Édes öregem! Írd meg tanítványaidnak (kik már nyilvánosan hangversenyeztek) nevét. Szükség lesz még erre is. Ha lehet, postafordultával.

Zs.

Holnap elküldöm néked a Budapesti Hírlap mai számát, mely tele van Párizsban aratott diadalaiddal.

Medi

Bizonyítom, hogy valóban még a Budapesti Hírlap is közölte az írottakat.

Zs.

17
AGGHÁZY KÁROLYNAK

Budapest
1889. márc. 4.

És így vége van ennek is - - - csend körültem, az est leszállt, nyugszik mindenki, a mások éji nyugalma beállt.

Virraszt a pislogó lámpás - - - pislog, míg elalszik. Elöttem az arcképed; nem néz a szemembe, nem hallgat meg, de azért hozzá írok:

„Köszönöm, hogy szeretsz, az Isten áldjon meg minden csepp érzésedért, amelyet rám pazarolsz, légy boldog - vagy légy olyan, hogy mindig az legyél, ami vagy - velem szemben, hogy így szembenézhesünk ma, holnap - mindig, őszintén, úgy, mint eddig; hogy szemeinken keresztül az egymás lelke mélyébe lássunk; hogy kezet adva a szívünk melege sugározzék ki a kézszorításunkból.

Idealisták vagyunk mind a ketten, szeressük egymást nagyon, és ha egyszer eljő az az idő, hogy erre is rászorulok: szeress eléggé arra, hogy megbocsásd nekem azt, hogy csak ember - bűnös, hibás, de szerencsétlen ember vagyok. Én értelek ma, és mindig meg foglak érteni. Szeretlek ma, és mindig jobban foglak szeretni.”

Ezt mondom én ennek a papírlapnak, amely csak úgy hasonlít hozzád, mint az, amit leírok ahhoz, amit érzek irántad. A berlini napokat sohasem felejttem el. Éltem nyugodtan, álmodtam - - felejtettem, és emlékeket szívtam magamba.

Aztán felmelegedtem szívednél. Te szerettél szubtilisan, intelligensen, igen művész módjára, úgy ahogy én mindig szeretve lenni kívántam -, látod *én* mondom el ezt *neked*, minden hamis szégyenérzet félrevezetésével, nehogy a magam érzésvilágát kelljen boncolnom. Ehhez nem nyúlok - - - ebben a percben nagyon fájna.

Itt - de erről ma még nem. Nem írok Pestről, még csak a berlini napokról akarok megemlékezni, azokkal van tele a szívem, a lelkem. Az Isten áldjon ezért.

Ide mellékelve küldöm madame Jameson de Portal levelét, tehát - - - de olvasd el az egészet, s aztán küldd vissza.

Ezekon a teákon Párizs legkiválóbb, legmíveltebb és legirányadóbb műkedvelői vannak jelen. Princesse de Brancovan és madame Jameson játsszák a darabjaidat - - - ehhez nem kell kommentár.

Donc, jövőre Párizsba jössz.

Muszáj!

De előbb Szenttornyára. Muszáj!

Kedves nődnék, sógornődnék add át üdvözlétemet, a „familiát” csókold sorra, a jegest szidd össze nevemben, mert tudom, már elfelejtett, a „stramm” Toto, a bölcs Borprés - - a naiv kis szégyenlős Anikó, mind, mind itt állanak előttem - -

Felnézek - - csendes minden, csak a lámpa serceg, a vigasztalan éjszaka reám feküdt egész csendjével, hozza az álmot az ébren álmodónak, de a nyugalmat nem - -

Károly! mindenért köszönet

Zsiga

18

ID. SZINNYEI JÓZSEFNEK

*Budapest
1889. márc. 4.*

Igen tisztelt Uram,

Van szerencsém a kitöltött ívet megküldeni. Azért késtem vele, mert csak tegnap jöttem vissza Berlinből, hol egy hónapot töltöttem. Műveim közé mint megjelent opust felírtam „Párizs elemei” című kötetemet is, mert bár még e percben nem látott napvilágot, a jövő hét derekán jó a könyvpiacra.

Öszinte tisztelettel maradtam igaz híve

Justh Zsigmond

19
ID. SZINNYEI JÓZSEFNEK

*Budapest
1889. márc. 5.*

Neve: Justh Zsigmond (necpáli).

Születése: 1863. febr. 16-án.

Álnevei és jegyei: N. Z. J.

Mikor és hol használta: első régibb cikkeiben, s újabban a „Fővárosi Lapokban”.

Justh Zsigmond a Túróc megyei necpáli Justh család idősebb ágából és női ágon pedig a műértéséről és nagy alapítványairól híres puchoi és csókai Marczibányi családból származik. Született 1863. február 16-án a Békés megyei Szenttornyán, hol gyermekéveit töltötte. Az alsóbb gimnázialis osztályokat a háznál, a felsőbbeket részben a budapesti református gimnáziumban, részben László Mihály nyilvános nevelőintézetében végezte. Az egyetemre Budapesten, majd Kielben (Észak-Németországban), Zürichben s végül Párizsban járt. Már a gimnáziumi évek alatt nagy kedvet mutatott a művészetek, irodalom iránt, sőt annyira ment, hogy szakítani akarva középiskolai tanulmányaival, a Zeneakadémia növendékének akarta felvétetni magát; e tervétől azonban szülei lebeszélvén, a magyar tradíciókhoz híven, ő is jogáspályára készült. 1885-ben nemzetgazdaságtani tanulmányok céljából Párizsba menvén, gr. Zichy Imre felkéri, hogy a szerkesztésében megjelenő „Szemle” hasábjai számára írja Párizsból cikkeket, így jelennek meg egymás után első művei. E cikkek néhány írónk figyelmét (köztük Reviczky Gyuláét) felkeltvén, a fiatal nemzetgazda hátat fordít a politikai tudományoknak, és az irodalomra adja magát. Ekkor nyáron írja meg első nagyobb munkáját: Ádám című regényt, azonban csak kéziratban maradt.

Jövő évben visszatérve Párizsba Justh megismerkedik a francia írók és művészek legjavával. Visszatérve pedig egész szívvel-lélekkel az irodalmi működésre adja magát. 1886-ban írja meg *Paul Bourget*-ről tanulmányát, amely a Magyar Salonban jelenik meg. E pillanattól fogva munkálkodása szakadatlan. Mint önálló munkák már megjelentek tőle: *Káprázatok*, elbeszélések, (*Taedium Vitae*, *Fehér lap*, *Utolsó hangulat*, *Keresztutak*) Pallas Irod. Társaság kiadásában. *Művész szerelem* regény egy kötetben, 1888. Pallas kiad.

Párizs elemei (hat tanulmány, I. Párizsi első benyomások. II. A „párizsi” négy főtípusa. III. Parisienne! IV. A társaságról. V. Parisianismus. VI. Párizs víziója.) Megjelent Révai testvéreknél 1889-ben.

Ezenkívül következő munkái jelentek meg hírlapok és folyóiratokban: 1886: *Párizsi típusok* tanulmány. Magyar Salon. *Szfinx-rege*, Arad és Vidéke. 1887-ben: *Jászai Mari* tanulmány, Magyar Salon. *Contesse Diane*, tanulmány, M. Bazar; *Jegyzetek az Ország-Világ* hasábjain. 1888-ban: *A párizsi szalon* ismertetése, Nemzet. *Sarah Bernhardt egyénisége*, tanulmány. Nemzet. *Contesse Diane szalonja*, Magyar Salon. *Jean Berge*, ismertetés, Pesti Hírlap. *Mary Robinson*, tanulmány, Fővárosi Lapok. *A párizsi szalonok hatása a francia irodalomra*, Fővárosi Lapok. *Ki nem szeret, nem él*, elbeszélés, M. Salon. *Istennő!* elbeszélés, M. Bazar. *Anyaföld*, Nemzet. *A jövő nemzedékért* elb. Magy. Salon. Azonkívül a *Jegyzetek* folytatása az Ország-Világ hasábjain. 1889-ben *Wohl Stefanie*, Ország-Világ; *Aggházy Károly*, tanulmány, Magyar Salon. Előkészületben a következő művei vannak: *Pusztán...* (hangulatok). *Anyaság*. Idegen nyelven művei közül a *Taedium Vitae* jelent meg angolul és franciául, *Ki nem szeret, nem él*, németül. Művei azonkívül le vannak orosz és francia nyelvekre fordítva, és e két nyelven mint gyűjteményes kiadások az 1890-ik év folyamán jelennek meg.

20
AGGHÁZY KÁROLYNAK

*Budapest
1889. márc. 8.*

Édes öreg szeretett Károlyom!

E percben kaptam soraidat. Képzelheted, hogy megijesztettél a szegény kis „Jeges” betegségének hírével. De már most helyreállt ugye egészen?

Írjál erről is - és egy kicsit hosszabban. Leveled rövid - - igen rövid volt, még - „fehér lap”-ot is keveset hagyta.

Itt nagy a harc. Csikyéknél is voltam, Csikyné nem bátorított, hisz Mihailovichsal szólt! de azért felírtam a zászlóra: „à nous deux à présent”. És én jeges vagyok, és tudok úgy ([gyűlő]lni)⁹⁸¹ szeretni, mint Mihailovich Ödön úr - nem.

Csákynét rábírtuk Jenővel, hogy forduljon információért Zichy Gézához, ki tudvalevőleg nincs a legjobb viszonyban Hagbart és Signe koszorús költőjével. A művészvilág Pesten mind oldaladra állt, ma (pénteken) volt vagy 15 különféle brancsú és irányú artista nálam, mind rólad beszélt és mind melletted.

Fő matadorjaim Wohl Janka és kivált Feszty Árpád, ki tüzzel, lélekkel szónokol melletted. Az entrefilet-k is jönnek egyremásra. Levelemmel jó az „Ország-Világ”-ban általam írt pár sor (szerkesztője szintén kormánypárti képviselő), vasárnap reggeli számban a meghódított Budapesti Hírlap tör melletted pálcát (Balogh Pál tollából), a jövő hét szerdán pedig ismét a kormánypárti nagy lapok és a Magyar Bazár megint az ingótikus (már ekkor igen nagyon gótikus) pennámból. Wohl Janka, Szmrecsányi (a művészházi titkár) és Feszty Árpád Berzeviczy Albertet puhítják, Jókai a minisztert, szóval dolga az „ügyben” mindenkinek akadt.

Az egylet is schwungba hozatik most, bár még nem bizonyos, most vagy ősszel lesz-e a nagygyűlés.

Könyvem a jövő hét végén jelenik meg. Cousine-em házassága - akadályokkal, cikkek írása, a nagyvilági élet, a délelőttök Medinél (ki egy mesterművet fest portrékban), látogatások, levelezés, színházak, hangversenyek - - -

Mit adnék, Károly azért, ha nyugodtan odahajtvá fejemet, (fáradt, kifárasztott fejemet) a zongorád párkányához, hallgathatnám játékosan, s azután megsimogatnád homlokomat, szeretettel, melegen, testvérileg - -

Hallom az élet zakatolását, nem érdemlem a nyugodalmat, aztán meg nem is bírom kellőleg megbecsülni: hiszen még maradhattam volna veled - s nem tettem. Mi adja vissza nékem ezt a két napot? Ma este Jenővel voltunk Cebriánéknál, beszélünk rólad is. Küldj egy képet Róza grófnénak és egyet Pejachevich Tinka grófnénak - ha van. A „bizományba” adottakat átadtam. Köszönik mind. Batthyány Margitban nagy nominatrice-t nyertél. Üdvözet „otthon!” ott vagyok gondolatban - - -

Az Isten áldjon!

Zsiga

⁹⁸¹ áthúzva

21
AGGHÁZY KÁROLYNAK

*Budapest
1889. márc. 13.*

Édes Öregem!

Íme két újabb hír. Az egyik a Fővárosi-ban, a másik a Budapesti Hírlapban jött - - Ça ira, ça ira!!!! Idemellékelve küldöm Mednyánszky egy rólam vett vázlatát, elkapva abban a pillanatban, midőn „Aggházy”-t zongorázom. Roppant érdekes, ugye? Tegnapelőtt éjjel Jenőnél voltunk, operájából játszott elő. Gyönyörű szép részletei vannak az opusnak. Majd ott leszünk a première-en, öregem, indulván *innen*, együtt, mindnyájan.

Az egyetlet ügyében ma este megint gyűlés van Csákyéknál, vagy az idén máj. elején, vagy a jövő ősszel lesz nyélbeütve.

Vasárnap este majd hosszabb és egy kissé hangulatosabb levelet menesztek hozzád, e pillanatban igazán nincs időm. Üdvözzöld nevemben feleségedet és sógornődet.

Ölel szerető

Zsigád

22
AGGHÁZY KÁROLYNAK

*Budapest
1889. ápr. 1.*

Bocsáss meg öreg szeretett bácsim, hogy oly soká nem írtam, tudod, hogy azért mindennap -, de majd mindig rád gondolok. Velem vagy, bárhol legyek, s hiányzol, bárkivel. De hát írni nem lehet mindig, ehhez idő és hangulat is kell. Legelőbb is köszönet gyönyörű két dalodért, Cebrián Róza énekli őket a szalonokban, mindenkinek nagyon tetszik, és most az egynek, a „mindenki”-nek jó ízlése van.

Olyan par excellence Aggházy-dalok, hogy nem is mint darabokat, de mint lényed részeit szeretem. Sokszor olyan végtelenül furcsán vagyok - eljátszom az „Erde kommt” stb-t - vége a dalnak -, oly közel, de oly végtelenül közel érezlek hozzád, hogy hozzád fordulva beszélni akarok hozzád, úgy a régi szokás szerint, a két szemedbe nézve, és - Károly nincs az oldalamon. Messze van tőlem - végtelenül messze. Milyen ostoba voltam, hogy legalább egy nappal tovább nem maradtam Berlinben, hogy sajnálom most azt az egy napot!

Egy hónapja, hogy elmentem - -

Azóta éltem és nem éltem, fárasztottam magamat és untattak, fáztam a legtöbbször az emberek társaságában, és vágyakoztam el innen.

Enfin que fini!

Hogy képet adjak mindennapi életemről, ezentúl jegyzeteket fogsz kapni minden héten, tele az én „Drang és Hoffnung”-ommal, olyan genre-ba írva, mint ahogy tavaly Párizsban írtam jegyzeteimet. Kérlek aztán, ha jó hosszú összegyűlt, küldd vissza. Ezek a dolgok is ki lesznek halálom után adva. Széchenyi Lajos azt mondta rólam, hogy kedvenc sportom posztumusz

dolgokat írni, azt hiszem, igaza volt. Írd meg, mulattat-e a dolog, ha nem, nem küldök többet. Kérlek, a jegyzeteimet *senkinek* sem mutatni.

Megkaptad „Párizs elemei”-t?

Április 2-án.

E percben jövök Bellovichtól, ki szeretne megnyerni a budai zeneakadémiának. Ez már egy lépéssel közelebb hozott hozzánk, hozzám.

Kérlek téged, hogy írd meg neki feltételeid, hogy ahhoz mérten esetleg neked egy állást szervezhessenek. Annyit, mint a pesti akadémián, nem kapnál, de hát privát órákkal stb. ki lehetne hozni még többet is.

Aztán fő dolog, hogy honn legyél, ha egyszer itt vagy, akkor egy-két év alatt vagy ott lehet fizetésedet megnövelni, vagy pedig itt akár az akadémiában, akár másutt lehet helyet fogni.

Írj neki tüstént, éspedig ajánlva, címe Kálvin tér, Rottenbiller ház.

Ha ott vagy, még bizonyos szempontokból jobb, a zenekedvelők zenekara stellt dir im Diensten!

Szóval, Károlyom, most már csak rajtad áll! Felelj nekem is levelem vétele után tüstént.

Ölel szerető

Zsigád

23

APÁTHY ISTVÁNNAK

*Budapest
1889. tavasz*

Édes Uram,

kétségbe vagyok esve! E percben kapok egy telegramot, ki kell menni a vonatra, egy kedves barátom és rokonom érkezik meg, kivel fontos megbeszélni valóim vannak. Donc - bocsássa meg, hogy ily végtelen nevetlen vagyok, s nem maradok honn. De igazán nem lehet. 1 óra felé kijövök Fesztyékhez - s akkor újból kikéri bocsánatát igaz híve, régi és jövő barátja

Justh

Hétfő este

24

AGGHÁZY KÁROLYNAK

*(Budapest)
1889.*

Tabula rasa?!

Nos - ezt mondta el nekem!

„A dal gyönyörű, gyönyörű, olyan mély a zenéje, mint a vers maga. Így tehát Aggházy Károly megtalálta azt az utat, amelyen repülnie kell. Ez az út int felfelé és - lefelé egyaránt... kívül a világon. Berlinben - - pakolnak. Készülnek Pestre jönni, hol tárt karokkal várva váratnak. Károly - - oh, ő egy kicsit nervózus, de ez is elmúlik. Pesten ez is másképpen lesz, ezt tudjuk mind itt, mind ott - - -”

Még egyszer köszönet a gyönyörű dalért, elragadott! Voltál Széchenyi Déneséknél azután? Mindnyájukat üdvözöl

Zs.

25 AGGHÁZY KÁROLYNAK

Tajna
1889. máj. 19.

Édes Öregem!

Bocsáss meg, hogy még eddig nem küldtem el azt a pénzüsszeget, amelyet küldeni akartam. De egy ideig azt hittem, atyád intézte el az ügyet, majd (tán egy hét előtt) mielőtt idejöttem, bátyád mondta, hogy nem. Innen írtam aztán kiadómnak.

Amint pénzhez jutok, küldök néked, hidd el, annyit, amennyit nélkülözhetek.

Jenőnek is írni fogok a darabok ügyében.

Bellovichról csak azt tudom, hogy a döntő ülés szombaton, tegnapelőtt volt, bátyád ígérte, tüstént tudósít az eseményről, még eddig nem kaptam hírt. Azt hiszem, a legjobbat remélhetjük. Jenőt nem láttam, mielőtt megjött, mentem el Pestről. Sajnálom, sok megbeszélni valóm lett volna vele. Tegnap kaptam levelet, amelyben párizsi ismerőseiről ír. Én itt nyugszom, hidd el, rám fér. Révay Siminek, kiről bizonyítom már sokat tudsz jegyzeteimből, sokszor beszélek rólad, már csakoly jól ismer téged, mint te őt.

Egyike a legnagyobb affectióimnak ez a fiú. Jóban, rosszban oldalamon volt, ha egyszer majd pesti leszel, tudom, kijössz majd velük ide, ide, hol én *falun* a legjobban szeretek lenni.

Kérlek, eddig összegyűlt jegyzeteimet (64-73-ig, mamától fogod Pestről megkapni), küldd el Némethy kisasszonynak Párizsba, címe: Paris Hotel Scribe, rue Scribe.

Nem tudom, érdekelnek-e ezek a firkálmányok. Most már nagyon szubjektívek - elégedetlen vagyok az utóbbi lapokkal.

Itt május 25-ig maradok, aztán Révayval Tiszahegyesre, egy bányai birtokára, onnan ő jön hozzám. Június 15-e körül vele és Batthyány Gézával a szegény nagybeteg Széchenyi Lajoshoz, június végén mind Pestre, mind a négyen vőfélyek vagyunk cousin-om esküvőjén, amely júl. 2-án fog lezajlani. Júl. 2-tól augusztus végéig Szenttornya Aggházy Károly barátom társaságában. Így régi - berlini módon töltve el a nyarat.

Ugye, hogy így lesz?

Írjál ide, címem: Tajna u. p. Verebély, Révay br. leveleivel.

Ölel szerető

Zsigád

26
AGGHÁZY KÁROLYNAK

Tajna
1889. máj. 27.

Édes, édes Öregem!

Mily örömhír! Végre, végre il m'appartient nous, bizony, et pour toujours! Tehát július elsején Pesten, ugye? s azután jössz hozzám jó 6-7 hétre komponálni, hangulatoskodni! Látod, nem panaszkodhatsz, elárasztalak jegyzeteimmel. Most nem írhatok hosszabban. Tapolcsányra megyek Simivel, ki üdvözöltet, s üzenteti, hogy reméli, meg fogod kóstolni te is az „édes tajnai” életet egyszer majd, ha már pesti leszel.

Milyen jó lesz itt veled, öregem! Ide mellékelve küldöm a Pallas levelét. Így június 10-e körül kapom meg azt, amit küldhetek, képzelheted, mennyire unom, hogy nem előbb.

Június 2-3-án megyek Simivel Bánátba, 10-e körül együtt hozzám, 10-20 Széchenyi Lajosnál együtt négyen (Batth. Géza is velünk jó), júl. végével mind Pestre, hol mindnyájan Justh Feri esküvőjén vőfélyek leszünk.

3-án Aggházy Károllyal Szenttornyára! Úgy ám. Isten áldjon, írd minél előbb szerető

Zsigádnak

27
APÁTHY ISTVÁNNAK

Szenttornya
1889. máj. 29.

Édes Pistám!

Csak egy szót. Írd meg, hol vagy, címedet. Sem leveleimre nem kaptam hírt, sem könyvemre, amelyet pedig nápolyi címedre ajánlva küldtem, kritikát. Nem tudom, hol vagy, mit csinálsz, semmit. Pedig hát elhiheted, hogy nehezen várnék tőled egy sort. Amint hallok, tudok rólad, írok hosszan, hosszabb levelet. De hát addig - que faire? Ha elvész, minek. Ezt is csak találomra küldöm. Ne feledd ígéretedet, ugye meglátogatsz a nyáron. Otthon augusztusban és szeptember 15-okt. 15-ig leszek. Ez utóbbi szezont jobb szeretném, ha velem töltenéd, akkor egyedül lennénk, augusztusban többen lesznek nálunk. Mindenesetre - írd, és minél előbb.

Címem: Szenttornya posta és távírda: Orosháza.

Szívből ölel barátod, bajtársad

Zsiga

28
AGGHÁZY KÁROLYNAK

Tajna
1889. jún. 3.

Édes öreg Károlyom!

Bizonytal hallottad már, hogy a konzervatórium is szervezett neked állást, így hát összetéve 1200 frt. fixumod van. Azt hiszem, erre nyugodtan hazajöhetsz. A lapok már mind hirdetik hazajövedeledet - privát órád bizonytal több lesz, mint kívánod.

Donc - mon ami júl. elsején Pesten találkozunk. Átutazva Pesten elmegyek Pallashoz, beszélek a lelkére, hogy számoljon már le. S akkor tán küldhetek annyit, amennyit küldhetek.

Ne feledd, hogy július és augusztusra lefoglaltalak - tu m'appartiens sans grâce mon vieux!

Révay Simi is nagy örömben van, hogy jössz, máris szeret, és pedig nagyon. Persze, sokat is hall a jó Carolusról.

Mi innen csütörtökön reggel Pesten (hol Jenővel találkozunk) keresztül Somogyvárra megyünk Széchényi Déneséhez, szegény Lajos igen rosszul van szívbajával, ott akarunk legalább egy hetet tölteni. Azért kérek, jövő leveledet írd oda, címem: Somogyvár u. p. Boglár. Somogy megye. gr. Széchényi leveleivel.

Kérek, családnak üdvözetemet, csókold meg sorra nevemben a gyermekeket, a „jeges”-t kétszer.

Ölel szerető, szerető társad

Zsiga

29
AGGHÁZY KÁROLYNAK

Somogyvár
Telegraphen Station Öreglak
1889. jún. 9.

Édes Carolus!

A lapok mind hírlelik már a jó hírt, hogy az állásokat elfogadtad. Tudod-e, hogy nem lehetetlen, hogy tán majd Mihalovich is megpuhul!

Én szegény Széchényi Lajosnál vagyok, ki igen-igen rosszul van, innen Bánátba, majd hozzám. Most már csak egy csomag jegyzetet kapsz már, június 25-én Pesten vagyok, reménylem, ott találkozunk, s onnan velem jössz le Szenttornyára.

Különben Szenttornyáról hosszabban írok. Ottani címem: Szenttornya u. p. Orosháza, kérek, írd oda.

Az utolsó csomó jegyzetet, kérek, ne Némethynek, hanem nekem küldd vissza, és ha csak lehet postafordultával.

Az Isten áldjon öregem, s a viszontlátásra!

Ölelvén vén barátod

Zsiga

Jún. 9-én.

Kérlek, elküldted jegyzeteimet Némethynek? Ha nem, küldd meg nékem az egész csomót Szenttornyára, nagy szükségem van most rájuk.

30
FESZTY ÁRPÁDNAK

*Szenttornya
1889. jún. 14.*

Édes Árpád!

Nagyon sajnáltam, hogy elutaztam előtt nem láttalak, dehát az utolsó nap délutánján érkezett egy unokatestvérem, kivel fontos megbeszélőim voltak, ez tartott vissza.

Utolsó előtti nap Jászai megkérdezte tőlem, igaz-e, hogy én tanácsoltam volna néked a házasságot, vagy legalább helyben hagytam volna -, Kaffkától hallotta, s ugyanazt mondta Kaffka Mediről is.

Én így feleltem: tanácsot olyan dolgokban nem adhatok, amelyekben tanácsomat nem kérik, s ebben a casusban már azért sem lehettem volna sem az egyik, sem a másik oldalon, miután a dolgok állását nem ismertem, s a helyzet fejlődését nem láttam. Különben is ez olyan intim jellegű dolog, amelyben tanácsot még *mi sem* adhattunk volna Medivel, pedig azt hiszem, barátodnak ismersz mindkettőnket. Aztán meg, hogy lehetne elképzelni, hogy mi ketten, Medi és én - e kétkedő, bizalmatlan, tapogatózó század piramidális képviselői, ítéljünk valamit és valakit? Mi *csak* megértünk, ez az egész. Mindenkinek igaza van. Persze, aki a szív szavát követi, annak mégis legegységigazabbja van. Mármost így ebben a casusban hogy lehetne akár téged, akár Jászait elítélni?

Te szerelmes lettél, viszontszeretnek, s egyesülni akarsz szerelmed tárgyával - igazad van.

Jászai szeretett s szeret még mindig, te elhagytad, s ez fáj neki, fájdalmában tán fel is szisszen - neki is igaza van. Ami a helyzetet illeti, íme, véleményem: te megtaláltad miliődöt, beleillesz a választott keretbe, megtaláltad talajodat - s úgy hiszem, boldog léssz. Jászai ma boldogtalannak érzi magát - felejteni fog (mert mindig mindenki felejt, *ez már abszolút törvény*), s megnyugszik, tán szintén boldog lesz egyszer.

Mi pedig (Medivel) mindezt nézni fogjuk, s szeretni titeket mindnyájatokat, mert ez meg minket tesz, úgy-ahogy, boldoggá. Voilà tout.

Én itt 25 júniusig, aztán Szenttornyán. Ha Velencéből visszajöttök, jertek le hozzám egy pár hétre - oly jólesne nékem a boldogságtok, hogy még - - Eh, de ne szólj szám - nem *a fejem fáj*.

Még csak pár szót. Maradj meg mindig oly jó barátom, mint voltál, ne felejsél el jóban, rosszban, fordulj hozzám napos és borús időben, bocsásd meg „napfogyatkozásaimat”, mert erről nem tehetek, a művészetben járj (mint eddig) a magad lábán, s bízz csakis önmagadban.

Ha boldog vagy, keresd fel a szerencsétleneket, ha boldogtalan, mosolyogj azokért, akik még boldogtalanabbak, mint önmagad.

Szóval: élj, mint éltél, ezt kívánom neked, ki új életet kezdel, én, kinek élete élhetetlen lesz egész életében.

Az Isten megáldjon öregem
ölel barátod

Zsiga

Jún. 14-én Tornyá Csanád m.

31
APÁTHY ISTVÁNNAK

*Szenttornya
1889. jún. 24.*

Édes Pistám!

Köszönöm leveleidet. Az egyikhez mellékelte költemény igen érdekes, majd beszélünk róla itt vagy Harasztin. Mert ugye, megtartod ígéretedet, s felkeresel itteni magányomban. Július hónapot és augusztus jó részét töltöm itt. Júliust Aggházy Károly, augusztus elejét Hubay Jenő tölti nálam, esetleg még Mednyánszkyt is lecsalom (ki két igen érdekes arcképemet festette meg).

Szóval egészen en pays de connaissance lennél. Holnap este felmegyek Pestre, 2-án egy unokatestvérem esküvőjén vőfélykedem, onnan tán Csanád megyébe, Tornyára (már a Berlinből visszaplántált Aggházyval), s így 14-én jutok a csabacsúdi pusztá határán fekvő Pusztá-Szenttornyára, amely az idén irgalmatlanul meg lesz örökítve. Köszönöm könyvemről írt kritikádat, az enyém is - kivált ami a magyartalanságát illeti. Nem tudom, mi az oka, de azt veszem észre, napról napra magyartalanabbul írok s beszélek. Tán a környezetem az oka? (mint tudod, a felső-magyarországi családok nemigen tudnak jól csak - németül, no meg - de azt csak titokban - tótul). Vagy hogy folyton franciául és angolul olvasok? De mit lehet magyarul? - újabb könyv édeskevés. Ajánlom neked Bartók új opusát, az „Erdőzúgást”, vagy negyven szép költemény, több gyenge között.

De mindenről szóval s reményilem minél előbb.

Címem egész nyáron: Szenttornya u. p. és vasúti állomás Orosháza. Békés megye.

Akarsz Párizsba néhány ajánló levelet?

Szívből ölel igaz barátod

Zsiga

32
AGGHÁZY KÁROLYNAK

*Szenttornya
1889. jún. 24. éjjel.*

Édes Károlyom!

Hazajövedeled előtt utolsó levelém.

Nem öröm ez, ami elfog - - - midőn e sorokat írom, hidd el, több ennél.

Szükségem van reád, nagy szükségem. Úgy érzem, érzésben párhuzamosan fogsz haladni vélem. Úgy érzem, megértesz majd mindig, ki látod máris lelkemben az űrt és be is töltöd vigasztaló egyéniségeddel, jóságoddal, ragaszkodásoddal.

Légy mindig barátom. Látod, barátságra nagy szükségem van, mert hajótöröttje vagyok a saját érzéseimnek, több a teher rajta, semhogy az élet tengerén túlságos mélyre ne süllyedt volna.

Ezt érezheted jegyzeteimből. Igen sokszor annyira elárasztja az érzés lelkemet, hogy - egyedül érzem magamat érzéseimmel. Elhangzik szavam, választ nem kapok, nagy a pusztaság - nincs a túloldalon semmi. Nem kapom mindig vissza érzésben azt, amit adok. Nem egyszer éhes, szomjas vagyok. Fáradt.

Ki van velem? Saját énem árnyéka csak. Rohanok előre az űrben, s lelkem árnyéka a hűség kísérőm. Ez elkísér a sírig, azt hiszem -

De elég magamról. C'est un peu trop!

Várunk, örülünk néked mindannyian.

Én 2-án éjjel, illetőleg 3-án hajnalban $\frac{1}{2}$ 3-kor megyek Révay Simivel Tajnára, úgy 10-e körül vissza Pestre, s akkor jössz velem kérelhetetlenül.

Mint tudod, 2-án $\frac{1}{2}$ 11-kor van esküvőnk az egyetemi templom kápolnájában. Ha már ez időre Pesten vagy, remélem, bejössz megnézni a boldogokat, kik annyit hallottak már az „Aggházy mester”-ről beszélni.

Írd meg pesti címemre, hányadikán és hánykor jössz meg. Persze elsején és másodikán -

[A levél további része elveszett.]

33

APÁTHY ISTVÁNNAK

Szenttornya

1889. júl. 14.

Édes Pistám! Íme a levelek. Antokolszkijt $\frac{1}{2}$ 7 felé, Ctesse Diane-t a hét első 4 napján 4-7 között, Haraucourt-t a rue de Varennes-i minisztériumban 3-6 között találod honn. Schärffenberg grfnét mindig.

Én ide tegnap érkeztem, éspedig Aggházy Károllyal, ki Berlinből hazatérve 5 hetet tölt nálam, a jövő hó elején Hubayt és Mednyánszkyt várom. Te nem jössz időre haza? Ha igen - - reménylem, beváltod ígéretedet.

Szívből ölel barátod!

Zs.

Írjál pár sort a párizsiakról.

34

KORODA PÁLNAK

Szenttornya

1889. aug. 7.

Igen tisztelt Uram!

E hó 17. vagy 18-án keresztülmegyek Pesten, nagyon szeretnék Önnel találkozni, hogy elveszett kedves barátunkról, Reviczky Gyuláról beszéljek egyet-mást; valakivel, ki utolsó

napjaiban is oldalán volt. Hol találom a legbiztosabban és hánykor? Legyen szíves címemre megírni: Szenttornya, u. p. Orosháza, Békés megye.

Hacsak lehet, postafordultával, nagyon lekötelezi ezzel igaz hívét:

Justh Zsigmondot

35
AGGHÁZY KÁROLYNAK

Tajna
1889. aug. 30.

Édes Öregem!

Hát bizony nekem à la Hollandaise kellett a múltkor eltűnnöm, végtelen sajnálatomra.

De hát nem lehetett másképp, a miniszterrel voltam egy kocsin, s az sietett. Nekem ez az egész szepességi pár nap olyan, mint az álom. Milyen lesz az ébredés? Tegnapelőtt éjjel ideérve (8 órai vasútozás és 4 órai kocsizás után) Simi várt a bandával - egy lökés, és ismét belemerültem a tajnai „out of the world”-ba.

Tegnap Odescalchiaknál nagy ünnepélyeken, ma torokfájással ülök az asztal előtt, et je tâche d'évoquer mes printemps loin - comme la Chine ou l'Inde!

Holnap Ugrócra, 3-án ide jó Medi - - 8-án Szenttornyára - - Meine Mut ist hin - aber schon lange hin!

Mondd meg Zichy Gézának, hogy az „Entsagen” második része nem hágy sem aludni, sem ébren lenni. Ça remplit mon existence et ainsi et au moins c'est rempli.

Isten áldjon, írjal az enyémnél okosabb levelet öreg eszeveszett barátodnak

Zsigának

Jenő és Gézának üdv!

36
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1889.

Kedves Kollégám!

E percben Szenttornyára hazaérkezve, kapom kedves sorait. Tudja-e, hogy úgy látszik, Nehrén nem magyaráztam ki, mit akarok. Én úgy kontempláltam, hogy kötetét 2 év múlva, akkor, midőn az István dolga, s az én regényeim Párizsban megjelennek, adná ki a magáét is. E percben semmi esetre sem tanácsolnám. Én magam Indiában lévén, nem járhatnék a kötet után, s a francia írók annyi könyvet kapnak évente, hogy egy olyanét, kinek nevét még nem hallották, el sem olvassák. Magával a kiadóval való értekezés sem lenne lehetséges innen. No meg a Vautier francia literáris nyelve sem definitív, azt is majd valakivel (tán majd Berge-zsel át kell vennünk) érzésben visszaadja, de hát távol él Franciaországtól, s így nem csoda qu'il y a des

nuances qui lui échappent. Pláne egy verskötet fordításánál lehetetlen lenne ez így a távolból. Csináljuk meg a fordítást, és tegyük el arra az időre, midőn mind készen leszünk. Akkor egész más alakban lehet a dolgot beállítani. A Vautier-nek legjobb lesz, ha honoráriumot ad, megkérdeve, mit kér a kötetért. Éntőlem %-ot kap, de hát ez egy verskötetnél megint bajosabb. Hisz még Sully-Prudhomme és Leconte de Lisle legtöbb kötete sem ért két kiadást!

Ezt persze mind mint tanácsot küldöm, ha tán mégis mást gondol - írhatok a kiadóknak. Ollendorff nem ad ki verset, azt hiszem, csak Lemerre-nél kéne, mint a többi poétákat. Kérném, csak írjon e tárgyban minél előbb, s olvassa kérem el Istvánnak is leveletem. Több szem mindig többet lát.

Én Tocqueville-lal agyonra hecceltem magamat. Fogalma sincs, ez a kis vézna francia mit kibír. Tegnap már én alig bírtam. Korbayék az este érkeztek, de én oly rosszul éreztem magamat, hogy csakhamar le kellett feküdnöm.

Persze a hőségnek is nagy része volt ebben.

Korbayék után Ruth Mercier jó és barátnéja, majd Howard Moulton, egy amerikai.

Félek, félek, hogy nem mozdulhatok innen az idén. Meddig maradnak Dolhán? Tán utána lejöhetnének még pár napra még ide, vagy tán Pesten találkozhatnánk. Minden jó lenne, ha az ember vendégei megérkeznének arra az időre, mikorra az ember hívja őket.

Mind később jött. Ez az oka. Én nagy munkában vagyok, ha minden nap hat nyomtatott oldalt írok le, akkor leszek csak okt. 15-ére kész két regényemmel!

A bábuknak sok csókot, Istvánéknak sok szépet igaz barátjától

Justhtól

Kérem, ha lehet válaszoljon - kiadás ügyében minél előbb.

37 CZÓBEL MINKÁNAK

1889. okt. 4.

Kedves Barátnőm!

Csak sietve! Korbayt végtelenül lekötelezném, ha e két nóta muzsikájára új szöveget írna, s azt neki Pozsonyba elküldené. Hogy? - a kótából kilátszik. Én magam részéről azért is szeretném, mert így Korbay világhírű népdalgyűjteményének második kötetében benn lenne a neve. Próbálja meg, kérem!

Itt igazán olyan „vie mondaine” kezd kikerekedni, hogy már-már belefáradok. A hét végén mlle. Ruth Mercier és Zackowska érkeznek, aztán Szamosy, majd meg az amerikai Moulton. Az utóbbinak különben végtelenül örülök. Multkor a Critic egy világirodalomról írt cikkében igen szépen írtak a P. K.-ról, csalódtam, e cikk a londoni Athenaeum egy hosszabb tanulmányának kivonata volt.

Isten áldja meg, s mindnyájokat, igaz barátja

Justh

Korbay címe: Korbay Ferenc Pozsony.

38
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1889. okt. 6.

Igen tisztelt Nagysád!

Csak pár szót. Legyen olyan szíves megírni, van e lehetőség úgy feljutni Anarcsra, hogy az ember éjjel ne utazzék. Én félek, hogy nem. Pedig éjjel most aligha utazhatnék. Kérem szíves választát postafordultával, mert még a jövő hét végén mennék fel - ha egyáltalán mehetek.

Tisztelője

Justh

39
CZÓBEL ISTVÁNNAK

Tajna
1889. okt. 8.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm szíves soraidat. Tudom, hogy nagyon jól meg fogjuk érteni egymást, ma csakúgy, mint holnap s mint mindig. Végtelenül örülök, hogy utaink összefutottak, s igen reménylem, hogy ezentúl nem fogjuk egymást szem elől téveszteni. Csak elmehettem volna most Anarcsra! De hát lehetetlen, kedves nővérednek megírtam, miért. De nem jöhetnél te fel Pestre nov. elején egypár napra, vagy egy hétre? Misi bárónéval s az én máris igen tisztelt epikus kollégámmal? Megnéznénk együtt a kiállítást, elmennénk néhány atelier-be. S ami jó, jól kibeszelnénk magunkat. Tiszteletedre adnék néhány kisebb művész réuniont is - ha ti. ez érdekelne. Van néhány érdekes emberünk, Feszty, Hubay, Aggházy, az írók közül ifj. Apáthy István (természettudós ez is), Gozsdu stb. Nekem nov. 20-a körül útra kellend majd kelni. Görögország vagy Egyiptom a terv: Bár még nem tudom, beleharapok-e az almába.

Persze a világon a legjobb dolog az utazás, ez ad nyugalmat, ez feledtet, ez tölti tele az ember szívét reménnyel. De hát Pesthez is sok köt, és még több Párizshoz. Márpedig ha nov. - májusig a Keleten utazgatok, akkor a nyarat Magyarországon töltöm, Párizsra nem marad idő. Ez utamra egyedül megyek, Révay Simi elkísér, de csak rövid időre. Ha Egyiptomba megyek, ott van ismerősöm, legelőbb egy gyermekkori barátom, Ürményi József, no meg a követ is. Görögországban egyedül volnék.

Ma már harmadszor ül a fejembe az a gondolat, hogy milyen jó lenne az, ha ti is nekiindulnátok az oriensnek, s véletlenül (!) egy utunk lenne.

Azt hiszem, egy négy-öt havi együttutazás vagy együtt „letelepedés” után mind a ketten egy-egy opusszal lepnénk meg a világot.

Úgy érzem, hogy te vagy a legközelebb világnézetre hozzám itthon. Egy forráson éltünk, egy érdekelt, s egy irányba gravitálunk. - - Ugye megígéred, hogy november elején feljössz Pestre. Te könnyen utazhatsz, egészséges vagy, majd meglátod, ha egyszer kilábalok a nyavalyámból, mily gyakran leszek „váratlan” vendéged. Már ti., ha te is úgy akarsz!

Mi hír a mi öreg Lászlónkról? Nekem még nem írt, Huysmanst és Haraucourt-t még nem kereste fel. Semmit sem tudok róla.

Még egyszer köszönet mindenért, kérve kedves szüleid s nődnek üdvözetemet átadni, maradok barátod

Justh Zsigmond

Címem: Tajna,
u. p. Verebély, Bars megye.

40
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1889.

Kedves Kollégám!

Csak pár szót, azt is sietve. - Papa igen rosszul van, bélgyulladásban fekszik vasárnap óta - s bizony nincs sok reménységünk! Tekintetbe véve előrehaladott korát s gyengeségét.

Olyan hirtelen jött, képzelheti konsternációnkat. Előtte való este még jól volt, s másnap már nagy kínok között. - Ide mellékelem e pár kis dalt, amit verseire csináltam, nem azért, mintha a „zeneszerzés”-t ambicionálnám, de mert szeretném, hogy dalai itt elterjedjenek, s erre persze muzsika is szükségeltetik.

Pár nap múlva többet, addig is szívből üdvözli

Justh

41
CZÓBEL MINKÁNAK

[Szenttornya]
1889.

Kedves Barátnóm!

Szarajevóig lejutottam - de hát Kis-Körös, Szabadkának, úgyhogy úgy megfogott a honvágy, hogy bíz én Szarajevótól visszafordultam. 4 nap, 4 éjjel utaztam - de jó itt nyugodni. Az enyéim között, az én isten áldta boldog népem között! De hát másról és másért írok.

Fesztyék e hó 30-án vagy egy-két nappal később idejönnek. Tartson velők, meglássa, nem bánja meg, meg fogja szeretni a kopogi világot, meg a csabacsúdi áhítatot ébresztő hangulatokat.

Innen aztán mind átal mennénk Debrecenbe. Mit szól hozzá?

Mama is nagyon várja - már rég, meg várja az egész falu.

Tehát - ugye mindenről a szenttornyai kis bizánci szobában!

Szívből üdvözli és várja vén kollégája

Justh

42
APÁTHY ISTVÁNNAK

Szenttornya
1889.

Ne haragudj, édes Pistám, hogy oly soká nem feleltem kedves soraidra, de hát én utóbbi időkben lehetetlen módon el voltam foglalva. Tele a házunk vendéggel, kik idegenek lévén, cicomáskodni is kell velük, meg hát dolgoznom is kellett! Arcképedet nagyon köszönöm, én kitűnőnek találom. Csakis az ilyen intim fényképeket szeretem.

Természetesen viszonzom, tán itt. Mert úgy reménylem, hogy idejöhetsz legalább egy-két napra Kolozsvárra meneteledben.

Én itt szept. 25-ig maradok, 25-okt. 1. között Pesten leszek, onnan pedig egyenesen Velencébe indulok.

Egész Olaszországot beutazom az idén, Velencében, Florenc, Róma és Nápolyban két-két hetet töltök, Sziciliában egész december hónapját, s úgy megyek át január elején Algírba, ahol a telet töltöm. Kérlek, légy oly szíves, és írd meg azon római és nápolyi szállodák címét, ahol laktál. Hogy sajnálom, hogy nem veled együtt vagyok Nápolyban!

A nyarat, hála az Úrnak, elég jól töltöttem, kivált augusztus havát. Most csak az a kérdés, hogy állom ki a szeptemberi esőzéseket.

Írd meg, hol láthatlak, mikor jössz vissza - - - és add át feleségednek ismeretlenül is üdvözléseimet.

Szívből ölel régi barátod

Zsiga

Fesztyné Velencében tölti a szeptembert, szeretne téged és nődet látni.

43
AGGHÁZY KÁROLYNAK

Tajna
1889. okt. 15.

Édes Károlyom!

Elég jó bőrben jutottam idáig, Esztergomig volt egy kis alternációm, de onnan aztán ment a dolog. Siminek bárányhimlője volt, azért nem írtam elébb, tegnap azonban megfürdött, s így - nincs mitől tartás!

A krónikus catarrhus azonban elég rosszul viseli magát, éjjel alig alszom, borzasztó fuldokló köhögés, legtöbbször láz az éji társam, reggel felé pedig (én, aki azelőtt sohasem izzadtam) rémítő transzspiráció.

Kicsit sok láz jött össze, mert a vérzésen s e catarrhuson kívül kis mértékben gyulladásom is volt, meg a szívem sem viseli mostanában jól magát. Érzem az olajat fogyni. Látod, én, aki az életre sokat nem tartottam, sőt! most látom, hogy tán mégis „j'ai raté la partie"! Itt érzem, itt, hol életem legboldogabb és legcsendesebb éveit töltöttem (tán épp azért, mert oly csendesek voltak), hogy egytől - a szeretettől válni nagyon nehéz lesz.

Örökre!

Nem rezignációval, mint azok, kik hisznek, de tompán, erőtlenül, reménytelenül.

Néha azt hiszem, a szívem szakad meg; mily könnyű lehetett Reviczkynek, nem volt olyan embere, kitől válni fájt volna neki. Nekem sok van. Itt érezlek titeket mind körültem, s érzem azt is, hogy pattannak el a húrok, amelyek szívemet az élethez fűzték.

Az bánt, hogy titeket veszítelek el, s hogy nem végeztem el annak negyedét sem, ami bennem volt, még alapkövét sem raktam meg énemnek.

Fuit.

Látod, érzem, érzem, mióta itt vagyok, hogy látom magam előtt énemet, mint a park fáit, látom, hogy hullanak a levelek, hallok, hogy súgnak a lombok, közel a tél. Nem tudom, hogy fogok elmenni innen, Simi testvérem, barátom, fiam, vigasztalóm volt egy személyben. Minden örömömet, bánatomat tudja réges-rég, egyik legnagyobb gondom volt a jövője. S most őt is egyedül fogom hagyni, szegény Széchényi Lajosunk után senkije sem marad.

És anyját is hogy sajnálom, ez áldott jó asszonyt, ki úgy gondoz, ápol, mintha fia lennék. Néha azt hiszem, kitör minden a lelkemből, de nem szabad. Nem akarom, hogy tudják, sejtsék. Simi nagyon is sokat fog veszteni, ha másért nem, mert a szívemet vesztí el, hogy ezt az öregasszony is meg ne érezze.

És mi lesz Simivel? Félek, hogy egészen loup-garou-vá válik majd, vagy - az ellenkező végletbe szalad (csakúgy a végletek embere, mint én), csak művészi velleitásokat ki tudtam volna egyénien fejleszteni, ez a kapocs, ez odafűz az élethez, s az élet érdekeihez, azt tudom.

Ha majd eljössz Tajnára, mert vagy e vasárnapra vagy Simon napra, illetve előestéjére (26 és 27-én) meghí, majd beszélj a szívihez, ha játszott - meglátod, szeretni fogod a játékát, mint ahogy az embert megszeretted.

Terád nagyon fog hallgatni, tisztel, sokra tart, s megszeretett már akkor. Igyekezz közel jutni hozzá. Mindkettőtökre jó lesz majd - - no majd akkor.

Ezért is írtam neked ma ezt a levelet, más ember nem is sejtí, hogy én így látom a helyzetet. Nem természetem a nyilvános jajgatás. Az élet annak az ellenkezőjére tanított, de nagyon is. Kérlek, de kérlek barátságunkra, hogy itt ne sejtess, mit érzek. Nem akarom őket szenvedni látni, úgy is eléggé kivették már ebből a részüket eddig. Látod, ez az elutazás is bánt, én azelőtt úgy szerettem utazni, és most kétségbeejt. Ne bántson levelem, ne is szídj meg érte, tudod, hogyha nem lenne meggyőződése, nem írtam volna meg és éppen neked.

A szerelem utáltatta meg velem az életet, a szeretet teszi nehézé a válást tőle. A nyugalom azért csak jó lesz!

Az Isten áldjon, öregem, ne haragudj levelemért, nekem legjobban fájt megírni. Hát nem sokára itt lát barátod

Zsiga

44

CZÓBEL ISTVÁNNAK

Tajna

1889. okt. 16.

Édes István!

Néked írok elsősorban, néked őszintébben írhatok állapotom felül. Tán nővéredet jobban megijeszteném. Most bizony szó sincs nagyobb útról, mindennap láz, reggel szörnyű

elgyengítő izzadás, éjjel rémítő szívdobogások: íme a helyzet. Az idevaló orvos azt mondja, kigyógyít - ideiglenesen - ebből, ami úgy látszik a krónikus bronchiál catarrhus eredménye, de hát azt hiszem, majd csak annyira, hogy tán egy heti pesti lét után tüstént utazzak.

Fő baj nálam a nevroze. Innen minden. Azt hiszem, hasonló bajom van Jules de Goncourt-ral. A legkisebb izgalomra szívdobogást, lázfélét kapok, az pedig görcs-köhögést idéz elő - egy-pár ilyen roham eredményei voltak a vérhányások is.

Pedig hogy szeretnék hozzátok menni! Hidd el, kedves barátom, hogy igen kevés ember megismerését óhajtottam annyira, mint a tiédet. Már azt ugyis tudod. De majd Pesten, ugye? Mikor juthatok fel, még e percben nem tudom, lehet, hogy 2-án, lehet, később. Utazni úgy 18-20 körül fogok, a kiállítást, mely 15-e körül nyílik meg, megvárom.

De ugye bizonyosan jöttek, igen nagyon szeretnék még elutazásom előtt látni, majd pár este jól kibeszélnénk magunkat.

Szívből ölel barátod

Justh Zsiga

Révay S.-nek báranyhimlője volt, azért nem írtam előbb, már egészséges, szívből üdvözlötet.

45

CZÓBEL MINKÁNAK

Tajna

1889. okt. 19.

Igen tisztelt Kolléga!

Hát bizony nem jöhetek mostanában, bárhog is vágyakoznék ezután a modern ígéretföldje után: a Nyírség csak jövőre marad.

Még egészségem nem engedné ezt a fárasztóbb utat, Simi még úgy se hagyna innen el-mennem (ki nagyon köszöni a meghívást, s a jövő nyárra teszi el a meghívó levelet!). Barátomnak báranyhimlője volt, ezért is nem írtam elébb, csak tegnapelőtt fürdött meg. Pestre 4-én este érkezem, és el úgy 16-18 között megyek. Legjobb lenne, ha a kiállítás megnyitása előtt pár nappal jönnének! Meglátja, jól eltöltjük ezt az időt, már Fesztyéknek is bejelentettem látogatását, hiszen így István társaságában bárhová elmehetünk!

Nagyon kár, hogy az „öreg kutya” nem állítja ki az idén arcképemet, pedig az egész festővilág nagy érdeklődéssel várta az „egyik” képét a „másiktól”.

Útitervem már elkészült: Brindisi, Corfu, Piraeus- (Athén) nak Egyiptom, 4 hónap Kairó és vidéke, egy pedig a Níluson, beleszámítva Karnakot, Luxort, Thébát. Vissza pedig (ha igaz) Port Said, Jaffa, Beirut, Rhodus, Mytilene, Dardanellák, Szmirnának: Konstantinápoly s így Szófia, Belgrád - Pest. Eleinte Görögországot is az idénre akartam, de az, azt hiszem, sok lett volna, és kár lenne Egyiptomból csak egy napot is lecsípni. És most - pour la bonne bouche - képeiről. Az egyik kitűnő - abban a ruhában, amelyben Mindszenten volt, a másik kevésbé, csak a szemkifejezés, az öné.

Köszönet - hálás köszönet!

És most egy instanciával állok elő: megengedi-e, hogy költeményeit Kiss Józsefnek meg-mutassam? Ez, mint verselő, a legjobb a magyar poéták között, s azt hiszem, e szempontból senki sem tanácsolhat önnek joggal, csakis ő. Tudom, hogy neki is nagyon tetszeni fognak

dolgai, midőn Pesten átutaztam, kijött a vasútra, akkor igen sokat beszéltem önről neki. Kíváncsian várja az új „eposzköltő”-t. Megengedi? Jókaihoz majd személyesen - Pesten visszük! Nótáját itt minden banda játssza már, s mind el van ragadtatva, Révay Simi kedvenc piéce-e. De fogy a papír, s tudom, türelme is!

Bocsánatát, elnézését, jóakarátát kéri

Justh

46 CZÓBEL MINKÁNAK

*Tajna
1889. okt. 25.*

Igen tisztelt Nagysád!

Csak pár szót. Pár nap óta kissé gyöngébben éreztem magamat, azért nem írtam hamarabb. Most is csak (engedelmével röviden) azt jelentem, hogy hogyha semmi se jó közbe, ötödikén este bemegyünk Pestre Révayval. Ha közbejönne valami, sürgönyözzök. Így nagyon reménylem, hogy még találkozhatunk! Ugye feljönnek? Úgy szeretném! Kiss Józseffel is rendeznénk egy találkát, ha úgy akarja.

Kérném Istvánnak megmondani, hogy hacsak lehet, hozzon pár ívet magával készülő munkájából. Valamint kérném az ön utolsó opusának megküldését, pedig ha még lehetséges, ide, hogy aztán a többivel együtt megküldhessem Kissnek. Pár nap óta itt van egyik legrégebb barátom, Batthyány Géza, szombaton pedig Aggházyt várjuk, kinek majd szólok!

Tehát reménylem, nyolc-tíz nap múlva bizton látja hűséges olvasója

Justh

47 CZÓBEL MINKÁNAK

*Tajna
1889.*

Igen tisztelt Kollégám!

Higgye el, hogy kétségbe vagyok esve, de lehetetlen Anarcsra mennem. E percben kapom Révay Simi táviratát, hogy beteg, lázasan fekszik. Márpedig - de hiszen tán tudja, hogy vagyok vele. Hogy kellőleg illusztráljam ezt a testvéri-baráti viszonyt, ami kettőnk között gyermekkorunk óta fennáll: ide mellékelem azt a két táviratot, amelyet megbetegedésem kezdetén hozzám intézett. Ebből megértheti, hogy kötelességem betegágyához menni.

Pedig nagyon, de nagyon örültem Anarcsnak. Úgy volt, hogy holnapután indulok - - most már nem tehetek egyebet que faire mes valises. Holnap délben indulok. De most nem is tudnék el nem menni hozzá, nagyon köhögött már akkor, midőn elmentem tőle, s nagyon könnyelmű posztó. Állapota aggaszt. De tán november elején Pesten találkozhatnánk? Jöjjön fel Csákyékhoz, a legjobb idő lenne egy kicsit körülnézni, csalja fel Istvánt és Misi bárónét is. Megnéznénk együtt a kiállítást, elmennénk néhány atelier-be. Mama is igen szeretné megismerni - - eljönne velünk si tel est votre plaisir, nehányszor a színházba.

No meg a könyvkiadást is megbeszelnénk az öreg Jókaival, meg a Révai testvérekkel (könyvkereskedők, az én kiadóim is.) Lássá - - ne ítéljen el, hogy most nem jövök, higgye el, hogy dacára anyám és atyám aggodalmas vádbeszédjeinek, elmentem volna, még ha három éjszakát is kellett volna a vonaton töltenem.

De ez aztán keresztülhúzta terveimet.

Én nov. vége felé (azt hiszem, 21-én - ha igaz) indulok Fiuméből és pedig vagy Athénbe vagy Alexandriába. Így követelik ezt szüleim és orvosom. Én még - azonban nem mondtam rá az Áment. Már azért sem, mert nem tartom okvetlenül szükségesnek.

Na majd meglássuk - -

Ma búcsúztam el falumtól. Hátam mögött az „egyszerű”, meghatottan váltam el tőlük, elszomorodva. Ez a „faj” nagyon szívemhez nőtt.

Sokszor figyelmeztettek arra, hogy - nem élek. Sokszor hálás voltam ezért nekik. Ide mellékelve még egy arcképemet is küldöm, e percben kaptam Berlinből. Illetőleg két arcképet, a másik Istváné. Ez különben nyájas figyelmeztetés.

Avis à la lectrice!

Medi képeiből tán pár nap múlva küldhetek egyet, Fesztyt megkértem, hogy csináltasson. Megtette-e? Nem tudom. Művész - megbízhatatlan az ilyen dolgokban. Múltkor olvastam az újságokban, hogy az „öreg kutya” két arcképe (az én képmásaim) elkészültek. Igaz ez vajon? tud a dolgról valamit?

A „hangverseny” hátulsó oldalán egy gyönyörű költeményre bukkantam - - gratulálok. Ez a legszebb szubjektív dolga, amit írt. Remek -

De fogy a papír - - s az idő repül.

Ugye megbocsátja azt, hogy most nem tehettem úgy, mint ahogy ígértem? Kérem, mentsen ki kedves szüleinél is, és tartsa meg jó akaratában

Justhot

48

AGGHÁZY KÁROLYNAK

Tajna

1889. okt. 28.

Édes Károlyom!

Köszönöm, köszönöm meleg, áldásos hatású soraidat. Tudom, hogy te elnéző vagy velem szemben, még akkor is, ha legkevésbé érdemlem meg.

Azért is egyre kérlek. Én most még izgatottabb, még szerencsétlenebb kedélyállapotú vagyok, mint a nyáron voltam. S így néha azokat sértem, bántom meg, kiket legkevésbé akarnám. Így vagyok most néha Simivel is, ki már-már attól félek, többet szenved ezáltal, mint amennyit én ezek után a percek után kimagyarázhatnék. Kérlek, ha eljössz, mondd meg neki, ha nem jöhetsz, írd meg neki, hogy mit érzek iránta. Félek, hogy tán félremagyaráztam magamat, s fájdalmat okoztam neki. Te vagy az egyetlen, ki ezt megteheti 1. azért, mert a barátságot csakúgyis, mint én, az első, a legtisztább, a legjogosultabb érzésnek tartod, 2. mert enyémert erről a lehetetlen oldalamról ismered, 3. mert te tudod legjobban, hogy mi nekem Simi, ugye

megteszed? megígéred? Csak pár szóval, három sor elmondhatja azt, amit én, úgy látszik, már ezer szóban nem fejezhetek ki.

Ha csak lehet azonban jere, tán mindszentekre? tedd meg, ha megteheted. Én, látod öreg barátom, kezdek önmagamnak terhére lenni, jó lesz Egyiptomban, ott nem bánthatok meg senkit, nem okozhatok fájdalmat senkinek. Azt hiszem, ha históriámat megírnám, még tragikusabb lenne az Ibsen Wildente hőségénél. Annak az érző masinája nem volt oly abnormisan kifejlődött, mint az enyém. Pedig csak az fáj, ha annak okozunk fájdalmat, akit csakis boldognak szeretnénk látni.

Károly! Károly, nem hittem volna, hogy még ennyi vár rám.

Az Isten áldjon, légy boldogabb az élet folyamán, mint én vagyok, az én lelkemből ezt kívánom

Zsiga

49

CZÓBEL MINKÁNAK

Tajna

1889. nov. 2.

Igen tisztelt Nagysád!

Csak pár szót ez alkalomból. Engedje meg, hogy e „hangulatképet” ünnepélyesen átnyújtsuk: mi az egy anyag három formában: a három tót ábnorme!

László még itt van, Párizsba valószínűleg holnap indul, pár elragadó, hangulatos napot töltöttünk együtt.

Innen én 11-én megyek Szenttornyára, ahonnan majd egy hosszú episztolában fogom elmondani elmondandóimat.

Sógornőjének, s a két Istvánnak adja át ismeretlenül is üdvözetemet, s a két utóbbinak fejezze ki kérem a megkritizáltatásomat illető instanciámat.

Mindketten nagyon érdekelnek, s nagyon érdekel visz véleményök is rólam - -

Anarcsra, ha igaz, okt. 10-e után jöhetnék, cela vous va-t’-il?

Szívből üdvözli vén kollégája

Justh

50

CZÓBEL MINKÁNAK

1889.

Kedves Barátnőm!

Ki akartunk volna ugrani a kocsiból, az ajtót kinyitni - csak nem lehetett. Mire megállhatott volna a kocsi, már az allée közepén voltunk -

S így csak levélileg búcsúzok el - újabban. Páratlan szép napokat töltöttem Anarcson. Ha ungut nem lennének, de nehéz is volna itt a „haza” evolucionáltjai közepette. Istvánt napról napra jobban szeretem, úgy érzem, az, ami nekem nem volt soha: bátyám, testvérem. Maga jól választotta - testvéreit! Ma csak mielőtt lefeküdnék, s igyekeznék aludni, nyugodni, köszönet mindnyájuknak. Ezt a levelet Dunsterville küldte magának a mai postával, levelet nem írhatott, mert ő maga nagybeteg (tavaly az ezredes halt meg!) s a regiment összes dolgai az ő vállait nyomják. A vasúton egy pillanatra Simivel találkoztam - s feleségével. De pár nap múlva többet.

Köszönet

Justh

Csütörtök este.

51

CZÓBEL MINKÁNAK

*Tajna p. Verebély
1889. nov. 11.*

Tisztelt Kollégám,

E percben kapom István levelét, ha akadályozva nem leszek, 6-án 3 és 4 között az Angol Királynőben leszek pour vous présenter mes hommages!

Addig is, kérem, tartson meg jóakarátában.

Justh Zsigmond

52

AGGHÁZY KÁROLYNAK

*Tajna
1889. november*

Édes Károlyom.

14. este 9.05 perckor megérkeztem az oszt. állami vasp. indóházába. Ha lehet, jere ki. Másnap reggel megyek tovább Szenttornyára. -

Beteg voltam, torokgyulladás, 38.8-as lázak, etc. Ma már helyreálltam, Simi üdvözl, Mednyánszky itt töltött velünk majd egy hetet - - tervem az, hogy 14-én az éjt Fesztyéknél töltöm, te is (s esetleg Jenő) oda jöhetne, ott kibeszélhetnénk magunkat. Addig is ölel régi barátod

Zsiga

Kérlek Jenőnek is szólni.

Feleségednek add át üdvözetemet; a gyerekeket csókold végig - - -

53
APÁTHY ISTVÁNNAK

1889.
13 rue Esterházy

Sigismond de Justh

Édes Pista! Szerdán indulok Egyiptomba, addig persze írok, dolgozom. Ha lehet, jere el Fesztyékhez hétfőn este. Illetve menj el hozzájuk napközben, hogy meghívjanak. Otthon alig vagyok, sajnos! Ha nem jöhetnél hozzájuk, még reggel találsz meg legbiztosabban.

54
CZÓBEL ISTVÁNNAK

Kairó
Shepherd's Hotel
1889. nov. 23.

Édes István!

Plus ou moins szerencsésen megérkeztem ide. Most itt vagyok, lázaim vannak, de azt mondják ezen minden idegen átesik. Kairó? nagyon is orientális jellegű nekem, inkább a Kalifákra, mint régi Egyiptomra emlékeztet, s azért nagy örömmel fogadtam meg az itteni legkiválóbb orvos tanácsát, ki ma megvizsgált, hogy a tél nagy részét Dél-Egyiptomban, Luxorban töltsöm. Így a régi Thébában, Karnak mellett.

Lenormant-t nagy érdeklődéssel elolvastam, most még Mariette-et szeretném itt valahol megkapni, de hát ez úgy látszik nem lehetséges, itt főleg csak angol spinster regényeket olvasnak - egyebet semmit. Mégis majdcsak Európából kell majd meghozatnom.

Hogy megy a munka, hogy hazatértél? Reménylem (mindnyájunk örömére), hogy kedvvel és kitartással. Erre a könyvre mindnyájunknak szüksége lesz. Azért „szerencse fel!” Hogy vagytok a Révai testvérekkel? Mikor jelenik meg a kötet?

Kérlek, légy oly szíves Lászlónak megírni betegségemet, hogy itt vagyok, meg hogy nagyon is várok tőle pár sort.

Méray-Horváth írt néked?

Misi bárónénak kérve üdvözetemet átadni, maradok hűséges barátod

Zsiga

Pardon a malacokért, de a tinta rossz, meg - lázam is van.

55
FESZTY ÁRPÁDNAK

Kairó
1889. nov. 23.
Shepherd's Hotel

Édes Öregem! Tudod-e, hogy kicsibe múlt csak, hogy szerdán éjjel hajóstól együtt légbe nem repültünk. Itt a katasztrófa leírása, levélileg megírni nem volna „hangulatos!”

6 napig tartó igen szép csendes tengeri út vége ez volt. Képzelheted, hogy felizgatott, még most is beteg vagyok belé. Most csak magamról, édes öregem, utamról majd bőven „A Hét”-nek fogok írni.

Az oriens elragadna - ha olyan végtelenül elhagyatottnak nem érezném magamat ebben a lármás tarkabarka dekorációban. Tegnap még lázam is volt, köhögésem sem szűnik. Hátha rossz helyre jöttem? Különben bárhová is mentem volna most, rossz hely lett volna reám nézve. Úgy hiányoztok nekem, oly dermesztő fagy vesz körül - úgy érzem -, dacára a májusi napnak s virágzó rózsáknak. Mindenütt jó, de legjobb otthon, rájöttem én is - vége a Kozmosznak. Az egyiptomi tájkép, amely alföldünkre emlékeztet, még szomorúbbá tesz. Hat hónap! Száznyolcvan nap! Hány végtelen hosszú percből fog ez állani.

Majd dolgozni fogok, csakis ez a vigasztalásom maradt.

Az Isten megáldjon, feleséged kezeit csókoltatom.

Hála mindenért, hála a sok emlékért, melyen most kérődzöm! Szerető barátod

Zs.

56
CZÓBEL MINKÁNAK

Kairó
Shepherd's Hotel
1889.

Hajó mindig szerdán indul.

Igen tisztelt Kollégám!

Kedves levelének végtelenül megörültem. Ha tudná, milyen hangulatban élek!

De inkább nem mondom el, csak elszomorítanám. Csak annyit mondhatok, hogy a honvágy ilyen mértékben, mint mostanában, nem lepett még meg soha. Itt érdekes, gyönyörű szép, tele étellel minden. De hát én fáradt vagyok, s a nagy zaj meg az idegenek tönkretesznek.

Azt hiszem, az utazás csakis és kizárólag egészséges embernek való. Betegnek intimitás mindenképp, nyugalom s egyformaság. Azt hiszem, most egy ezer esztendő törvényt mondtam el - de hát eddig nem tudtam, mert beteg még nem voltam eddig, lehet mondani, soha.

Jó lenne most a hazai őszi fagyos szele - ha kandalló mellett, baráti körben, meleg szobában hallgathatnám. Úgy érzem, megfagyok az afrikai forró napon.

Enfin que faire? A csiga behúzta magát házába, én is ezt fogom tenni, önmagamba vonulok, írni fogok - s gondolkozni, hogy nagyon, de túlságosan nagyon ne érezzek. Ez a recept!

Majd eljő az igazi tavasz is még majd. - Az utolsó pesti napok? Bizony, nagyon szépek voltak! s kivált nagyon nehezen felejthetők. Tudja, az utolsó két nap folytonos búcsúzásával - na ezt nem szeretném még egyszer életemben *ilyenformán* újramezdeni. György tallérja szerencsét hozott, a hajónk nem robbant fel. Pedig kicsibe múlt, hogy így nem történt.

Az Isten áldja - írjon, s ne feledje el kollégáját

Justhot

57
APÁTHY ISTVÁNNAK

*Kairó.
1889. dec. 7*

Édes Pistám!

Megint négy ízben hánytam vért. Nagy lázak kíséretében. Az orvos azt mondja, eine [...] ⁹⁸²Blutung, ti. aranyeremmel lenne összeköttetésben. A jövő hét elején valószínűleg Mateisenbe, a régi Heliopolisba megyek - ha ti. felkelhetek addig. Nehéz napok voltak, így távol mindektől, kit szeretek - -

Csak tudnám, hogy vagyok? Ha sokkal rosszabbul, haza mennék tüstént. Bár csak te megvizsgáltál volna, mielőtt elmentem hazulról.

De többet, ha jobban leszek.

Írjál ezentúl a Consulat Général d'Autriche Hongrie au Cairo címére, onnan utánam küldik. Ölel szerető barátod

Zs.

58
CZÓBEL MINKÁNAK

*Alexandria
1889. dec. 12.*

Tisztelt Kollégám! Köszönet mindenért. Nagybeteg voltam megint, négy ízben vért hánytam, 10 napig ágyban. Ez az oka hosszú hallgatásomnak. Most már jobban, de hosszabb levelet még vagy egy hétig nem szabad írnom. Itt: Vay, Waldeck Mat. Salamon, Vay és Teleki Samu. Ma még Mailáth Laci érkezett, kinek igen örülök. Théba felé Luxorba (Karnak és Thébába) megyek

Z.

⁹⁸² olvashatatlan szó

59
APÁTHY ISTVÁNNAK

*Kairó
1889. dec. 13.
Shepherd's Hotel*

Édes Pistám!

E percben olvasom a csapás hírét, amely ért. Vigasztalódjál. Tudom, hogy sokat vesztettél, tudom azt is, hogy éppen te nehezebben viseled, mint más viselné, mert érzőbb vagy másnál, de épp mert érző vagy, fogsz kárpótlást is találni, ha tán nem is barátaid között, tán - később.

Mert érzés talál mindig érzést.

De mégis - azt hiszem, barátaid között is lesz olyan, ki csak oly közel jut majd hozzád, mint ha természetes kötelék fűzné szívedhez. Ezt hiszem, ebben bízok. És most csak annyit még, hogy tartsd meg barátságodban

Zsigát

60
FESZTY ÁRPÁDNAK

*Kairó
1889. dec. 14.
Shepherd's Hotel, Kairó*

Édes Árpádom! Ki nem mondhatom, mennyire örültem, elolvasva mind a bírálatokat képedről. Szüleim mind elküldötték, tudván, hogy ezzel nekem nagy örömet okoznak. Csak előre, öregem! Kitartás - - mert hiszen minden egybebe úgyis megvan a jó „tigriském”-nek!

ÉN? javulófélben lennék, vérhányások megszűntek, láz is, csak hát gyenge még az ember, még ezt a levelet is alig-alig tudom összefirkálni. Nehéz napok voltak biz a múlt napok. Egyedül, olyan igen távol mindenkitől, ki szívemhez nőtt, lázasan, várva, hogy mit hoz a jövő óra - és mégis tudva, hogy még az az óra is itt fog elmúlni távol az otthontól, a hazai földtől - -, hej be keserű iskolát jártam végig, de meg is tanultam benne a honvágyat, de minden néven nevezendő formában.

Azt hiszem, ez a betegség nagyot fog rajtam változtatni, érzem. Félek, hogy majd nem kellek úgy új formában néktek?! Mi lesz akkor? Pedig számlálom a perceket, hogy hazajussak. Félek itt, nem szeretek itt lenni, Kairót ki nem állhatom. Most csak az vigasztal, hogy magát Egyiptomot, a paysage-t szeretem, de nagyon (hiszen Békés és Csanád megyékre emlékeztet), aztán az egyiptomi régiségek érdekelnek. Jövő hét végén Luxorba megyek a régi Théba és Karnak romjainak kellő közepében ütvé fel tanyámat. Itt tán majd másképp lesz minden!

Kairó? hányás, piszkos arab város, éppen nem az, aminek a Baedeker meg Az ezeregy éjszaka meséi után várná az ember.

Itt pár magyar: egy igen tüzes Vay bárónő férjével, ezekkel, Salamon Gézával és Teleki Samuval eljutunk az itteni magyar kocsmába, s paprikás csirkével, túrós csuszával és tökkáposztával enyhítjük honvágyunkat! Látod, öregem - - látod? Itt van még Mailáth Laci is, ki meg az én benső masinámhoz áll közelebb. Ezzel meg el-elfilozofálgatok - - Volt nálatok

az a frankfurti nő, ki schon elutazott? Megnyugtatódsodra kértem, hogy menjen el hozzátok, mert gondoltam, hogy már hallottál bajomról. És most felelek feleséged kérdéseire:

kelek: $\frac{1}{2}$ 7-kor (igen! esküszöm!)

$\frac{1}{2}$ 8-ig Haeckel-t olvasom

9 reggeli

10-12 séta

12-1 villásreggeli

1-5 kocsin kirándulás

5-től nem szabad kijárnom. Tehát 5-7-ig Honvágy! De milyen honvágy, hányszor, de hányszor naponta bejárom az Andrássy úti atelier minden zegezugát gondolatban, hogy úgy van-e még minden a maga helyén, mint volt! 7-kor ebéd, 9- $\frac{1}{2}$ 11 társas semmittevés (Istenem, milyen ritka, de ritka mint a fehér holló - az ember!) $\frac{1}{2}$ 11 alvás - álmok - megnyugvás.

„Hát ez is élet?” Igen, éspedig a - házibarátnak, ki itt a bútorraktárakban más időkről álmodozik!

61

CZÓBEL MINKÁNAK

Kairó

Mena Hotel

1889. dec. 29.

Igen tisztelt Kollégám!

Üdvözlét a piramisok aljáról és - boldog új évet!

Tegnap óta itt vagyok $1\frac{1}{2}$ órányira Kairótól, szembe velem a három nagy piramis, 10 percnnyire a szfinx. Első hangulatom, mióta Egyiptomban vagyok. Valószínűleg ide jövök februáriusban, egy hónapra. Az hotel a világ legelső szállodája - minden komfort -, egy csepp hotel-színezet nélkül. Olyan, mint egy English country ház. Amellett a Delta és a líbiai sivatagra elragadó kilátással. Beduinok tanyáznak az hotel körül, egyikkel már nagyon összekomáztam - ígér mindenféle érdekes dolgot, ha idejövök hosszabb időre. Donc: januárt a Níluson töltöm, februárt itt. Luxorra csak egy hetet szánok, de ez még mind csak terv. Vagy három hete itt van Mailáth Laci, ki egyetlen szellemi resource-om. Vele vagyok most is itt.

De pár nap múlva hosszabban ír igaz tisztelője

Justh

Tudja-e, hogy nótája nagy sikereket arat, még az igazi fáraó hazájában is. Kérem, a követségre, Kairóba címezni sorait, onnan mindenemet utánam küldik.

62
FESZTY ÁRPÁDNAK

*Kairó
Mena Hotel
1889. dec. 31.*

Édes öreg Tigrisem! Tudod-e, hogy ma éjjel szilveszterre ébredtünk, tudod-e, hogy mióta ébren vagyok, rátok gondolok, arra a felejthetetlen szép tavalyi szilveszter éjszakára és hangulataira!

Pedig - a piramisok alján tanyázok már pár napja, elfelejtve a nékem kiállhatatlan Kairót, s belemerülve testtel-lélekkel a régi Egyiptomba, és a - beduinok életének tanulmányozásába. A tájkép elragadó, a mi pusztáinkra emlékeztet, csak pálmákkal. Szemben velem (most is oda nézek!! azért így írok - félre!) a piramisok és a szfinx. A hotel, melyben lakom, a legjobb a világon - mert semmi hotel színezete sincs. És ami tán mindennél jobban érdekel, az a beduinok. A sejkjük fiával nagyon összekomáztam, ő lesz a vezetőm, míg itt leszek. Neve Hamed - 17 évnél valamivel több, de sokat filozofál. Unokabátyja Mohamed Soliman meg Mailáthtal jár vadászni. Ezek most az én extra barátjaim. Ha tudnád, milyen jólesik egyszerű, egyöntetű, váratlan világnézetök a sok unalmas common place angol ostoba hebegése után.

Ha láttál volna kivonulni engem Kairóból, de nagyot néztél volna. Képzeld engem egy óriási landauer főhelyén, fejemen kalap, amelynek fátylát lengeti a Khanonis, szemben velem Hamed és Mohamed Soliman óriási burnuszokban. A két jó beduin segíteni jött, tudván, hogy egy ilyen ember, mint én, még pakolni sem tud! Különben is komáim már, mint a szabad sztornyai parasztok. Egész úton danoltak, folyton cigarettézve. A jókedv terjedt - - - egyszerre csak szudáni Negro kocsisunk is rágyújtott egypár zsolozsmára -, s dalolt az egész kocsi.

Így indultam én neki a líbiai sivatag határszéli falujának.

De milyen érdemes faj ez. Van mindegyikben valami egy nagy úrból, s valami a mi parasztjainkból. Az egyiptomit lenézik, de nemcsak azért, mert gazdagok. Falujok ide egy negyed-óránnyira van, már múltkor (midőn először voltam itt), bejártuk Mailáth Lacival. A sejknek olyan szép háza van, hogy nálunk beválna kastélynak. Mindenütt roppant szívesek voltak velünk, mindenütt megkávéztattak. Olyik olyan gazdag, hogy hat munkást is tart. „Egy beduin nem műveli a földet, azt cselédjeire bizza” mondta Mohamed nagy büszkén, „egy beduin csak lovakkal bibelődik, vadászni jár, s néha mint vezető keresi kenyerét”.

Látod, öregem, mi a „hangulat”. Itt oly jól érzem magamat, hogy még egészségem is nagy javulásnak indult. Éppen ellentéte a zajos, ideges, általam gyűlölt Kairónak, s undok koldus lakóinak.

Pár nap múlva Hameddel kimegyek a sivatagba (a szálloda egészen a szélén épült), meglátogatjuk a táborozó beduinokat. Holnap pedig, este felé, „Kútrajárás idején” a szomszéd faluba megyünk, megtekinteni a Hamed szeretőjét.

Hm.

Képzelheted, hogy érdekel mindez.

Ja, igaz, szilveszter éjszakáját pedig kint akarom a szfinxnél tölteni - gyönyörű holdvilágos éjszakák, tücsök ciripel, sakál üvölt - különben néma az éjszaka s néma a - szfinx.

Az Isten áldjon. 9-én a Nílusra megyek egy hónapra.

Írjál, s ne felejts el - feleségednek kézcsókomat

Zsiga

Címem: Légation d’Au. H. Caire. Ezek utánam küldik a leveleket.

63
CZÓBEL MINKÁNAK

*Kairó
1889.*

Mena Hotel
Gizeh
At the foot of the great Pyramid

Kedves Kollégám!

On revient toujours à - Mena House. Érdekes szálloda - az utazás filozófiájában egy fejezet postface-e lesz a surthoo king sportja - ez az hotel ti. Egy dúsgazdag - de a leggazdagabb angol nők közül, engedve örökölt ösztönének, az - utazási viszketegnek, már nem utazik, hanem többet tesz ennél: berendez egy szállodát úgy, mint ahogy az ember az hotelt elálmodja, s milliókat öl bele, pedig tudja jól, hogy e pénzt behozni sohasem fogja. E csoda tündérpalotában élek most én - betelve e piramisoktól az örök bámulatra méltó Szfinx templomtól - és a már-már banálissá válni kezdő szfinxtől.

Mindennél érdekesebb nekem az, hogy összekomáztam (c'est le mot pour designer la chose!) az itt tanyászó beduinok sejkjének fiával, s az most nap-naponta körülcipel a szomszédos falvakban, bejárjuk a fellahok sáros köveit, a beduinok kastélyszerű épületeit. Eszünk a fellahok máléhoz hasonló kenyeréből, iszunk idegen sejkek kávéjából, elhallgatva az arab asszonyok síró énekét, majd megfigyelve a sakálüvöltést - amint a Khamsin (a számum) keresztülfütyül a líbiai sivatagon. Euréka! érzem a Keletet. Egyiptom megkapott, azt hiszem meg vagyok mentve, mert - hangulatba jöttem.

Mily elragadók az esték - a pusztáinkra emlékeztető delta síri zenéjével - majd elandalító csendjével -, mögöttem meg a líbiai sivatag veres fénytől behintett halmai.

A beduinok - a grand seigneur filozófus világát érzem, mert megértettem benne az embert: a beduint. Nagy resonne-om, mint előrehaladott, rafinált ember: Mailáth László, kivel már majd egy hónapja látunk, nézünk együtt. Ő meg a beduinjával nap-naponta vadászni jár, de nem vadra - hanem hangulatra. Este aztán itt a Mena House óriási halljában pattogó tűz mellett beszélünk a múlttól - a jövőről. László egy filozóf vadász, kit nagyon megviselt az élet - tisztító tüze. Egyike a magyar - embereknek.

És most (commonplace ne hagyj el, hányszor hallottam e frázist ma meg tegnap!) happy mas, and happy new year.

9-én a Nílusra megyek 4 hétre - februárt megint csak itt töltöm.

Szívből üdvözli elbeduinosodott kollégája

Justh

64
CZÓBEL MINKÁNAK

Assziut
1890. jan. 14.

[Kedves Kollé] gám

[...] ⁹⁸³ tegnapelőtt Szaharát és Memphist jártuk be. Sokat gondoltam Istvánra, hogy érdekelné! Ma Bessi Hassan sírjait nézzük meg, holnap Assiont ún. Abydost, azután 3-4 nap Luxor és Kamahlan, onnan Edfu, Denderah és Philae szigete. Az első Karahtus (Egyiptom és Nubia határán), vissza e hó végén jutok Kairóba s onnan én kedves Gizeh Mena House-omba, hol a februárt töltöm, hogy vagyunk a könyvekkel? már alig várom „tiszteletpéldányomat”, kérem, írja meg Medinek, hogy eddig még nem írt nekem. Feszty is Párizsba megy. Mailáth Laci útban menyasszonyához.

Üdv.

Zs.

65
CZÓBEL MINKÁNAK

Assziut
1890. jan. 27.
THOS-COOK & SON.

A Níluson Luxor és Assziut között.

Igen tisztelt Kollégám!

A Níluson, Luxor előtt kaptam kedves sorait. Már harmadik hete, hogy hajóról számarra, számarról csolnakra, csolnakról tevére vándorolok, az út olyan fáradságos, hogy javulásom legbiztosabb jele az, hogy mindezt kibírom, és pedig majd minden fáradság nélkül. De nemcsak ezt - hanem többet is: mindennap jó két órát (ebéd után) írtam, vagy hogy a Níluson két hosszabb cikket írtam az „Utazás filozófiá”-jából, amelynek másodika (a Nílusról) körülbelül egymaga 100 nyomtatott lapot fog majd kitenni. Egyáltalán termékenységem egy idő óta mindent felülmúl, vissza kell tartanom magamat a munkától - mert képes lennék itt az életet adó Egyiptom közepén agyonírni magamat.

A Nílusról írt fejezet nem tudom, hol fog megjelenni, Kissnek ígértem ezt is, de hát „A Hét” hasábjain 10 hétig tartana legalább megjelenése -, ez pedig nincs összhangban az opus lényegével. Enfin - azt hiszem, az Egyetértés hasábjain leszek kénytelen közzétenni. Mi csak azért bosszant, mert az előbbi fejezetek mind „A Hét” birtokába jutottak.

Decouragement-ról beszél - a nyomtatott ívek korrektúrája idején sohasem írunk semmit, régi, s a posteriori levont írói szokás. Meglássa, amint könyve megjelent, kétszeres munkakedvvel fog dolgozni, kivált az első kritikák jégesője után.

És István? dolgozik? Most, hogy én is valamivel messzebben néztem az ókor történetébe, kétszeresen érdekel mindaz, amit Pesten felolvasott. Szerettem volna vele járni be Egyip-

⁹⁸³ A levél eleje töredékes.

tomot. Az ember, az hiányzik itt nekem, de szörnyen. Most már Mailáth Lacival is szétválnak utaink. Úgyhogy nincs egy árva lelkem, kivel egy szót beszélhetnék. Talán azért írok annyit? Luxorban pár párizsi ismerősömbe akadtam, egy Mme de Bourbonra, fivérére, mr. de Erné-Boissacra és az öreg Czartorysky hercegre - azt hiszem, február végén ők is a Mena House-ba jönnek. Bárcsak úgy lenne. Batthyány Géza is, úgy látszik, cserbenhagy - ilyen hosszan egyedül még tán sohasem voltam. Aztán meg emberek dolgában rémségesen el is vagyok rontva. Endin „valahogy csak lesz, sehogy még nem volt”. A beduinoknak örülök - Sok szerencsét!

Justh

Cousinjeivel voltam még Mena House előtt majd két hétig. Ők is Shepheardnél voltak.

Címem: Mena-House, Giseh p. Kairó.

66
KISS JÓZSEFNEK

*Kairó
1890. jan. 31.*

címem: Mena Hotel
Gizeh
Kairó
At the foot of the great pyramid

Igen tisztelt Szerkesztő Uram!

Bocsássa meg, hogy a „Nílus”-ról írt igen hosszú cikkemet az Egyetértésnek küldöttem be, de tudom, hogy A Hét nem közölhette volna, kivált ilyen formában nem, lévén vagy 100 nyomtatott lap - ha nem több. Rövidítésről pedig e cikkekről szó sem lehet, mert minden szavának van súlya, ha tán nem is egyéni, a cikkben tárgyalt téma szempontjából, hanem a „veres fonál”, az utazás fonalának szempontjából. Azért kérném is a már kiszedett s (hallom) megrövidített cikkek kéziratát nekem visszaküldeni, mert magamnak nincs meg - éspedig igen természetesen - majd szükségem lesz rá.

A nílusi út pompásan hatott - testileg és lelkileg. Kezd az életerő visszatérni - bordáimba.

Írjon már egyszer, édes uram, egy hosszabb levelet - és ne felejtse el egészen szegény invalidus munkatársát,

Justhot

67
CZÓBEL MINKÁNAK

*Kairó
1890. febr. 16.*

Mena Hotel
Gizeh
At the foot of the great Pyramid

Tisztelt Kollégám!

Hála az Úrnak, megint a piramisok alján! Itt egy igen kellemes társaságba estem, legalább részben kellemes, és mindenesetre igen érdekes emberek közé. Pár ritka érdekes asszony: így mrs. Locke-King - az az angol grande dame, kinek, szeszélyének köszönhetjük ezt a bámulatos palota-hotelt. Az utazás filozófiájában le is írom őt - mint „A Hét” hasábjain olvasni fog róla. Az angol lady típusa, de - azáltal, hogy minden tulajdona túl van finomítva, kivételessé, ritkává, hiperszubtilissá válik. Olyan, mint egy orchidea vagy egy ritka, példátlan finomságú velencei üvegcsillár, áttetsző, de nem átlátszó, hajszál finomságú, s minden szín feltalálható benne - de minden szín művészien elmosott tónussá válik csak benne.

Amellett hideg és tiszta, mint a hómezőkön végigszaladó holdvilág sugara - - - meg fogom írni.

Ellentéte a kis Einsiedeln grófné - la femme - non la jeune fille allemande bien née. Ártatlan, gyermek, s úgy is fog meghalni. Sokszor pirul - kevesebbszer ért meg, de mindig rokonszenves kis asszony. Férje? un élégant à chasse.

Másik asszony: Crenevilléné sz. Wiedenbruck.

Weaner Made!

- - -

echte weaner geht nicht unter!

Jucker asszony, bécsiesen beszél, Nizza levegőjét szívta be évek óta - míg férje Washingtonban követségi tanácsoskodik. Anyja angol nő volt: az angol és az osztrák sans gène-je a második hatványon.

Férje? a Brunswickok által rokonságom - - de csak testileg. L'autrichien à - - monocle.

Aztán a svéd követ neje: Landberg grfné. La femme à quarante ans de - Balzac. Femme à largeur - à consolations - de azért megvigasztalhatatlan. Cherche à se faire comprendre - toujours.

Férje? Orientalista, durva fráter, a diplomata tökéletes ellentéte. Porte dignement les conséquences de - son métier „du mari de madame!”

Aztán egy Malzahn gróf - német, igen jó, egyszerű tout d'une pièce ember. Hat láb magas, két láb széles - ideákkal.

A fiatal Schwarzenberg - nigh hogy osztrák „Herrenhaus Mitglied”, szlavofil, ambiciózus - különben még nem végeztem analízisét. Vele egy Westphalen - -

De van egy igen érdekes osztrákunk is. Egyáltalán a legérdekesebb osztrák, kit valaha láttam. Ez egy Sternberg. A mi nevelési rendszereink egyik áldozata. Soká futtatott (soká, - pedig csak huszonhat éves), vesztett pár 100 ezer frtot, beutazta a világot - az élet alját hamar megismerte, és - elég gyakran van benne egy kitűnő analista - - - regényíróra. Két éve

mellbeteg, tavaly a Kanári-szigeteken már fel is volt adva, mostanában valamivel jobban (ámbar e percben influenzában fekszik), az „ultima ratio”-val való szemtől szembe találkozás egyszerre lerántotta szemei elől a „Maya fátyolát”, s ma lát.

Tán Bourget után legközelebb ő áll hozzám világnézetre. De nem, ő közelebb, lévén nem sznob, mint Bourget.

Egyedül van széles e világon avec les nés avantages d. l. solitude d'un majories. Egy hét alatt barátságot kötöttünk - itt kiismertük egymást. Kairóban egy hónapig voltunk együtt, anélkül hogy lelkeinkbe láttunk volna.

Furcsa mégis az élet. Most, hogy beteg, egész nap nála vagyok, igen aggódok miatta. Közös bajunk olyan közel hozott egymáshoz - mint ahogy csak a mi duplex természeteink s ilyen körülményeink között jöhetnek közel. Istvánról is sokat beszéltem neki, borzasztóan érdekli őt könyve. Lehetséges lenne tőle pár ívet kézhez kapni munkájából? Hiszen németül van - - olvashatná. Mint staffage: Wutenan-Württemberg grófné (különben a társaság udvari bolondja) és reményteljes magzatja, egy huszonöt éves kamasz Don Juan en poche! Úgy élünk, mint a flórenciek a pestis alatt - - szembe az influenza - - tüdőbajosokra nagy veszedelem. Megfoglaljuk a percet - - a percek drágák - -, s e percben szép az élet!

Ha pedig az élet ez az oldala untat - a sivatagba menekülök et je le rempli, de ma - solitude.

Alig várom a „Nyírfalombokat” -

Az Isten áldja, sok szerencsét a könyvhöz

Justh

68

FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Kairó

1890. febr. 20.

MENA HOTEL

Édes Nagysád!

Miután Árpádtól és Árpádról semmi hírem, s miután azóta már valószínűleg Párizsban van: Önnek írok. Vagy két hete itt vagyok ismét a piramisok alján, igen kellemes társaságban éljük át a - flórenci pestis hangulatait. Vagy öt-hat szép asszony, férjeik, s még vagy három-négy úr: Kairóban a mireánk tüdőbajosokra oly veszedelmes influenza - mi pedig mulatunk. A szó szoros értelmében internacionális társaság nem egy tagja élt - és megértette az életet. Egy-két asszony olyan, mint egy-egy hamisított természetes palánta: egy üvegházi orchidea. Érdekes tanulmányokat nyújtva még - egy beteg embernek is.

Különben „beteg ember” létemre, betegápoló vagyok pár napja, egy osztrák barátom (a legelőrehaladottabb osztrák, kivel eddig együtt voltam) egy Sternberg, nagybetegen fekszik influenzában, azt ápolom. Tüdőbajos létére e nyavalya nagy vehemenciával jelentkezett nála, aztán tüdejéből májára szállt, a nagy huruthoz még sárgaság is jött hozzá, úgyhogy pár napig nagy veszedelemben volt.

Énnekem azonban az utóbbi napok „lelkiállapota” jót tett. Ha vigasztalhatatlannak érzem magamat - vigasztalásban keresek, találok enyhülést. Ha Batthyány Géza rokonszenves önnek, úgy Sternberg is az lesz: az anyag nagyon hasonló. A nagyvilági raték érdekes

osztályából való. Annyit élt és annyi tapasztalt, mint amennyit olvasott. Márpedig *sciens bonum et malum*! Május elején Pestre jő velem - akkor majd elhozom magukhoz, különben is édesatyjának *de loin*, nagy tisztelője. És Árpád? mit ír Párizsból, látta már öreg kutyánkat? hogyan hat rá az én kedves öreg házam levegője.

És Pest? Mit csinál Káldy Gizella. Az én kecskeméti *parisienne* honfitársnőm. Kimeríthetetlen volnék kérdésekben - de félek, hogy ön nem feleletekben. S így belátására s könyörületességére bízom - a továbbiakat. Tudja, hogy már csak két hónap és egy hét választ el az édes otthonomtól. Alig akarom hinni. - Azt hiszem, hogy Szabadka körül, midőn ismét az édes alföld határára érek, újjá fogok születni, és pedig végleg.

Ha igaz, május másodikán de. $\frac{1}{2}$ 2-kor robogok be a Központi pályaház udvarába - - csak itt lenne már ez az idő, csak itt lenne már.

Alig várom már atelier-jüket, a Svábhegyet viszontlátni, s egy kirándulást követni el az öreg Aquincumba.

„Messze jártam, másutt is volt jó dolgom,
Hej a szívem csak azt súgja, jobb otthon!”

Ez a hangulat, amely már hónapok óta kísért. Nílusi utamat figyelmébe ajánlom, az „Egyet”-nek küldtem, azt hiszem, már megjelent.

Kezeit csókolja régi tisztelő barátja

Justh

69 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Kairó
1890. márc. 7.*

Igen tisztelt Nagysád!

Köszönöm sorait, most csak egy kérdést: akarnak-e a Czóbel Minka kötetről egy kisebb cikket a Nemzet számára? Énnekem mindenesetre írnom kell egyet - - s legjobb szeretném e „családi” lapunk hasábjain közzétenni.

Én most igen-igen „megtermékenyedtem”. Ijesztő sokat írok. Regényem is halad, az utazás filozófiája is lábra kapott, egy novellát is írtam azóta. Hová jutunk, hová jutunk!

Különben egy idő óta Marie Baskircsev naplóján kérődzöm. Ajánlom figyelmökbe. Igen érdekes, művészien emberi dokumentum.

Itt még nem egészen három hetet töltök, aztán Sternberg barátommal (nagy tisztelője rég!) nyakunkba vesszük Kisázsiaát. Szentföld, Damaszkusz, a szigetek, Szmirna és Ephesus fognak lelkemen átvonulni. Úgy ám. Május elején Pesten. Bárcsak már akkorra Árpád megint honn lenne. Hisz Pest nélküle csak félig otthonom! Aztán Párizsban énnélkülem! milyen furcsa gondolat. No de minderről Pesten, májusban, az atelier legislegmélységesebb zugában. Számlálom a perceket - - alig akarom hinni, hogy hazajutok még valaha.

Kezeit csókolja vénséges vén barátja tisztelője

Justh

Káldy Gizelláról is sokat beszélünk ám itt - eltökélt szándékunk vele egyszer Kecskemétre menni, miután Martosra sohasem jutunk. Illetőleg Martos nem is létezik.

70

CZÓBEL MINKÁNAK

Kairó

1890. márc. 23.

Mena Hotel.

Igen tisztelt Kollégám!

Előtte a könyve. Engedje, hogy gratuláljak - kiállításra méltó tartalmához. Néhány új dolga végtelenül tetszett - - már másodszor elolvastam. Különbözik megint pár napig az ágyban voltam, a tavaszt éreztem meg, vagy mi, de megint vért köptem néhányszor. Különbözik most itt mindenki beteg - pedig az állítják, hogy az influenza odább állott.

Magamról alig írhatok valamit, sokat dolgoztam, regényem halad - egypár alakja domborul - -, életemről csak ennyit mondhatok. Innen pár nap múlva megyünk, és pedig előbb Kairóba, hol még mind Sternberg, mind én egy egész csomó dolgot nem láttunk. Onnan Port Saidba a Szuez kanálison. Jeruzsálemben 7-ik vagy 8-ik áprilisban érünk - - most vagy négy hétig megint a vándorbot a kezemben! Pestre máj. közepe felé érek - -

Egyiptomot mondhatom, hogy megelégettem, torkig vagyok „hangulataival”. Vágyom valami új és ismeretlen után - - bárcsak önmagammat is kicserélhetném - bárcsak változtathatnék önmagamon. Írja kérem meg, hogy fogadta a sajtó a „Nyírfalombok”-at, igen-igen kíváncsi vagyok rá.

Címem ápr. 10-ig: Jeruzsálem poste restante, azután Konstantinápoly ugyancsak p.r. Hová azonban csak április végével jutunk, már ti. ha Damaszkuszba is megyünk, ami még eddig nem bizonyos.

Sokszor üdvözli régi tisztelője

Justh

71

CZÓBEL MINKÁNAK

Kairó

1890. ápr. 1.

Mena Hotel

Gizeh

At the foot of the great pyramid

Igen tisztelt Kollégám!

E percben kapom kézhez könyvét - - már tudniillik a nekem szánt példányt (Révay már előbb megküldötte.) Köszönöm a szíves dedikációt - - -

Még mindig itt. Csak a jövő hét végén indulunk innen. Az utóbbi napokban hideg volt - s én - sajnos, megint vért köptem. A tavasz állott be, azért, mondja doktorom. De akárhogy áll a dolog, csak itt kell egy ideig maradnom. Amit különben egy cseppet sem bánok - gyönyörű virágos a tavasz, s illatárban minden -, mámorossá tesz a levegő ereje. Oly jólesik, hogy pár napja esik - alig esett a tél folyamán. Egy igen érdekes angol van most itt az hotelben, végtelen sokat utazott (ami egész természetes dolog, tekintetbe véve nemzetiségét) - és jól utazott. Az utóbbi már csodálatosabb. Amellett minden tudományhoz ért, tudja mirőlunk, hogy mi turániak lennénk, Alma Tadema barátja - s amellet a modern francia művészet, irodalomért rajong. A csudaember neve Taylor. Különben fest is - anélkül hogy festő lenne. Il est tout sans être quelque chose. Holnap a piramisokat járom be vele - minek igen örülök -, itt alig érdekli az egyiptológia.

Tudja-e, hogy nótájának óriási succès-je van itt. Sternberg mindennap elhúztatja magának.

Ezután már csak levelezőlapokban adhat hírt magáról régi híve

Justh

72 CZÓBEL MINKÁNAK

*Mena Hotel
1890. ápr. 12.*

Tisztelt Kollégám,

Ez hát az utóbbi levelem a „száműzetésből”. Tizenkettedikén el innen, egy-két napra Kairóba, majd Ramléh és Alexandriába, 23-án el, 25-26 Athén. 28-máj 3-ig Konstantinápoly, 6 v. 7-én Pest! Alig várom ez időt. Az utóbbi időkben egy igen érdekes angol járt itt, az ismert költő Canon Bell fia, foglalkozására nézve dilettáns magnetisuer, különben Ceylonban lakik, tele ind filozófia és tudománnyal. Pár roppant érdekes estélyünk volt vele, az itt időző Sutherland hercegnénél. Különben úgy összekomáztunk, hogy meghívott magához Ceylonba, hogy 6 hónapot töltsék ott a jövő év folyamán nála - csak!

A hat hónap alatt, azt hiszem, a másvilágra expediálna csakhamar, miután annyira érdeklődünk az egymás ideái iránt, hogy míg itt volt, alig aludtunk.

István érdekelné csak igazán. Ajánlott nekem egy könyvet e tanokról, címe: „Light of Asia”, ismeri?

Jeruzsálembe nem jutottunk, lévén ott igen hideg, annál óriásibb a hőség itt, tegnap 93 Fahrenheit volt.

Mikor látom? május folyamán nem mozdulhatok Pestről 1° mert hideg lesz nekem a pátriában utazni, 2° mert Sternberg tölt velem egy hetet (12-18-ig), majd a velünk utazó angol társaság szakad a nyakamba (ennek már kevésbé örülök, bár köztük lesz London egyik leghíresebb [...]⁹⁸⁴-ja mr. Alexander), máj. végével pedig St-Tornya felé vezetem utamat -

⁹⁸⁴ olvashatatlan szó

De tervemről majd Pesten írok, akkor még tisztábban fogom látni az irányt, amelynek nekiindulnék.

Tehát nemsokára - - hol? még nem tudja tisztelője

Justh

75
FESZTY ÁRPÁDNAK

Athén
[1890.] ápr. 25.

Édes Árpád!

Hidd el, hogy nem fogsz reám ismerni. Nos - mutatóul csak annyit, hogy bűnbánólag jelenek meg színed előtt, s bevallom, hogy tévedtem, de nagyot! Az Akropolisz, Zeusz temploma, a görög tájkép - s minden, mi ezzel jár, lesújtott, érzem, *élem* az élet művészetét. Azt hiszem, e percben születtem, mint ember s mint művész. Azt hiszem, eddig vak voltam, s most látok.

Tudod-e, öregem, hogy folyton te voltál az eszemben. Te, kit énem azzal a még egészen az öntudatlanban levő részével, amelyet az utolsó napok kifejlesztettek, szerettelek. Hisz azt szerettem benned, amit most itt a Hymettos alján bámulok!

Két dolgot meg kell hogy ígérjél: 1. hogy Nápoly környékére s Szicíliába, meg hogy *ide* egyszer eljössz velem. De hogy tervelek - mily messze-messze barangoltam el. Pedig előbb még azzal a gondolattal kell megbarátkoznom, hogy hazaérve nem foglak találni. Pest nélküled! Nem is bírom elképzelni, én édes öreg barátom, jobbik felem! Hát hogy lesz az? És kivált most. Hidd el, senki sem volt annyit az eszembe, hosszú száműzetésem alatt, mint te. De hát minek említem ezt fel, hisz úgylis tudjuk mind a ketten. Mikor? Hol?

Az idén eljössz Szenttornyára feleségestül - vagy - de semmi vagy. Az így lesz.

Öreg barátod

Zs.

Ha Párizsban kapod levelem, menj el angol festőmhöz, Rupert C. W. Bunnyhez (Rue Notre Dame Des Champs 86), németül is tud.

74
CZÓBEL MINKÁNAK

1890. ápr. 26.

Tisztelt Ko[llégám!]

Tudja mi [...] ⁹⁸⁵ A görög művészetért rajongok, értem, érzem. Azt hiszem, hogy az énem újjászületését is jelenti, vagy mi! Itt még 3 napig, már Eleusist, Szalamiszt láttam. Holnap Marathon! Szerdán Konstantinápolyban.

Z.

⁹⁸⁵ A levél eleje megsemmisült

75
APÁTHY ISTVÁNNAK

1890. máj. 5.

Édes b!

5-én 1.10 p.-kor Budapesten a Központiban.

Mikor látlak?

Zs.

76
APÁTHY ISTVÁNNAK

1890. szept. 25.

Édes Pista!

Hol vagy? Nem tudom. Utolsó Nápolyba intézett levelemre nem kaptam választ. Donc - - így találomra, Kolozsvárra írok, és csak annyit, hogy elsején reggel Bpestre érkezem és Jókaiékhoz (Svábhegy) szálllok. Pesten 3-4 napot töltök, valószínűleg 4-én az éjjeli vonattal indulok Velence felé.

Hacsak teheted, jere fel - - tán lesz más dolgod is Pesten ebben az időben. Telefonírozz fel Jókaiékhoz, mindenesetre mindennap 4 után ott leszek náluk fenn.

Remélve, hogy végre! egyszer! találkozunk, maradok szerető vén barátod

Zsiga

77
CZÓBEL ISTVÁNNAK

*Szenttornya
1890. szept. 26.*

Édes Barátom!

Most csak annyit, hogy e hó 30-án este érkezem Bpestre a Központi indóházba, ha ez idő tájt már Pesten vagy, szép volna, ha kijönnél. Én még csak két-három napot töltök ott, s valószínűleg fenn fogok az öreg Jókainál a Svábhegyen lakni. Elsején megyek fel úgy 4 óra tájban. Kérlek, ha levelemet csak későn kapnád, arra kérlek, hogy ide válaszolj, kérlek az ő címökre (Svábhegy, Költő utca Jókai villa) írni. Nővéred utóbb írt négy vagy öt kisebb költeményét igen szépnek találtam - úgy, hogy engedelmével, illetve anélkül elküldöttem a Fővárosi Lapok, Arad és Vidéke, Nemzet és Magyar Szalonnak. A két előbbi laptól már jött felelet, még e hó folyamán közölve lesznek.

Kivált a „Bagoly” és „Délben” tetszettek nekem.

Okt. 4-én Velencébe megyek - onnan Chi lo sa? Én még nem.

Ha útitársat kapok, nagy útra indulok, ha nem, akkor csak Olaszország, Szicília, Málta, Algír, Tunisz, Marokkó, Gibralt, Baleari-szigetek, Malaga, Spanyolország - s Párizsnak vissza az útiterv.

De minderről szóval Pesten - tehát vagy 3-án a Központiban este, vagy 1-én este Jókaiéknál a villában.

Ölel barátod

Zsiga

78
CZÓBEL MINKÁNAK

[Tornyán]
1890. szept. 29.

Édes Kollégám,

Csak pár sort, elutazásom előtt sietve. Holnap, 30-án indulok Pestre, honnan 13-án megyek Velencébe Fesztyvel. Hová megyek télire, még nem bizonyos. Két tervről van szó - - - de erről majd ha bizonyos leszek.

Verseit igen-igen szépen köszönöm, a rövidiek nagyon tetszettek, a költői beszély - azt hiszem, nagy haladásról tesz tanúvallomást, bizvást konkurálhat velem. A kisebbeket engedel-mével a Főv.-nak, Arad és Vidéke, - Nemzet és Szalonnak küldöttem be. A két elsőt már közölte is, ide mellékelem a példányokat. Az A. és V. pár meleg sort is írt önről.

Itt a katalógus. A regényeket, amelyeket megjelezttem, tán inkább Charpentier kiadásában rendelje meg.

De mindenről hosszasan Velencéből.

Szívből üdvözli barátja

Justh Zsigmond

Mármaros levele igen szép és érdekes volt. Elkértem magától? Elolvasta Wohl Stefania hátrahagyott iratait? Ajánlom figyelmébe.

79
SARAH BERNHARDT-NAK

Budapest
1890.

Madame

En train de partir, à peine remis d'une fluxion de poitrine attrapée à Paris, permettez que je vous présente ms. D. Szomory, correspondant un de nos journaux le plus éminent.

Je suis navré de n'avoir pu vous présenter mes hommages, je n'ai pas de chaussé.

Je vous embrasse les deux mains

Sigismond de Justh

80

CZÓBEL MINKÁNAK

Capri

1890. nov. 7.

Kedves Kollégám,

Nagyon köszönöm szíves sorait, amelyeket itt kaptam kézhez, csak hogy azt hiszem vagy egy hetet heverték.

Már ti. vagy két hete vagyok útban - Castellamare, Pompeji, Cava, Salerno, Paestum, Amalfi, Sorrento - Capri volt utam, majd mindent kocsin téve meg. Sorrento és Capri között majd rosszul jártunk egy amerikai ménage kisfiával, s a fiatalasszony nővérével: Zay László, én és inasom nekiindultunk nagy sirokkóban Sorrento-Capri-i tengeri útnak - - fele úton azonban olyan vihar kerekedett, hogy a hajósok nem akartak továbbvinni -, s vissza az utat gyalog kellett megtenni.

Enfin, érdekes volt.

Itt Capriban esik az eső - hervad minden, s minden a négy év előtti angol őszömet juttatja eszembe. Egész nap amerikai újságokat s revue-eket olvasok. Ez a világ érdekel most legjobban. Az új világ mindig végtelenül érdekelt, éspedig és kivált művészetében. Egy-egy Harrison, Sergeant képeiben a régi Görögország művészetét éreztem újraébredni, most azonban itt, már azok után az amerikai könyvek után is vágyódom, amelyeket még meg sem írtak - - - amelyek Amerika fiatal, életerős lelkét fejezzék ki. Nem, Henry James és Crawford könyveiben semmi nyoma e friss életet lehelő légnak - -

E revue-k tudományos cikkei érdekesek.

Különben sokat írtam, s benne vagyok a munkában.

Eléggé egyensúlyban is vagyok - úgy látszik, e betegség - kigyógyított.

Várom ígért munkáit, nagyon, nagyon érdekelnek. Jó lenne egy újabb kötetet rendezni a sajtó alá - tömeggel lehet a tömegre hatni. S magának könnyű, hol a kvalitás is oly jó!

Útitervem még függőben. Csak az bizonyos, hogy Szicíliába és Algírba megyek. Onnan? még nem tudom. Tulajdonképp legjobban per Marokkó (Tanger) Gibraltár, Lisszabon - Párizs szeretnék hazajönni.

Három éve lesz nemsokára, hogy Párizsból elmentem! Nem megy fel Pestre mostanában? A műkiállítást csak megnézi? pláne ha öreg kutyánk is állít ki valamit. A Feszty freskói kitűnően sikerültek - e genre-ban azt hiszem a legjobbak (legalább e skiccek és tanulmányok után ítélve -, készen nem láttam) Pesten.

Aztán meg a „Jókai-Feszty palotát” is meg kell nézni. Pest egy jövődöbéli ékessége lesz.

Ugye, kiérzik a levelemből, mennyire szeretnék honn lenni. Nem vagyok én már utazó - tán csak a visszatérés érdekel! Reménylem, jövő tavasszal Szenttornyan lesz szerencsénk. Az idén kis házuk oly tele volt - hogy a legjobb akarattal sem hívhattunk meg senkit. Nem is

mertünk volna - hisz alig volt vendégszoba üres. Most be kell magának egyszer az én kitűnő parasztjaimat, az én nagy büszkeségemet mutatnom. Az én komáimat, komagyerekeimet, az én világomat. Higgye el, hogy többet fektettem bele, mint amennyit a Kozmosztól valaha kaphatok.

Hiába, csak az ismert ösvényeken pihen meg az ember!

Belefáradtam idegenként idegenbe járni!

Ugye, nemsokára pár sort kap vén barátja

Justh Zsigmond

Címem Villa Capella Posilipo Napoli.

81 CZÓBEL MINKÁNAK

*Nápoly
1890.*

Édes Kollégám!

Nagyon köszönöm szíves sorait. Hála Istennek, ideérve - valamivel jobban lettem, s az itteni erős levegő úgy látszik tökéletesen helyreállítja a „Status quo”-t.

Lakásommal nagyon meg vagyok elégedve: a tenger partján igen szép villában lakom, amely a Capella családé volt, két angolné bírja. Éjszokról tökéletesen védett a Posilipo halmai által, délről (szobám falát mossa) a - tenger. Körös-körül kertek, amelyben még nyílnak a Daturan mimózák - - Ezzel angol komfort, tisztaság s konyha (nagy szó Olaszországban). Erős tengeri levegő - szóval, ez oldalról ça marche.

Ma jó ide Zay László, ki hat hetet tölt velem itt és Capriban.

További útitervemet így állapítottam meg: december Szicília (Palermo 2 hét, Taormina és Girgenti egy-egy hét), január Maltának, Tunisz, Algírban 2 hét. Majd be a Szahara szélére Biskrába, ott két egész hónap. A tavaszt Rómában töltöm egy régi párizsi barátommal, a fiatal Orsinivel.

Ez a része Olaszországnak igen érdekel, mert érzik erősen a görög kultúra, amely nekem sokkal rokonszenvesebb, mint a római: Pestről több levelet kaptam. Újabb versei (mint előre láttam) nagyon tetszenek. A bagoly e napokban jó a „Nemzet”-ben. Én magam itt igen szorgalmasan dolgozom, mióta itt vagyok, megírtam regényemből vagy húsz oldalt - egy szatírárt „A Hét” számára a modern „chic” szerelemről, s azonkívül pár kisebb dolgot.

Kérdje meg Istvánéktól, hogy az ő Lenormant-ja-e írt egy munkát a nagy Görögországról? Ha igen - elolvasom. Most szorgalmasan tanulmányozom az angol irodalmi nyelvet is - - mily jó lenne úgy elsajátítani, hogy magam fordíthatnám le dolgaimat angolra.

S azt hiszem, sokkal könnyebb, mint a francia túlfinomult, szubtilizált irodalmi nyelv.

Megjött hát az öreg kutya? Regényemben nagy szerepet játszik. Valami olyan gondviselésféle szerepet. Ami úgy illik az ő nagy kopasz fejéhez!

Hogy van a második kiadással? Nem tudom, a Révayak elküldik-e nekem. Gratulálok - igaz - megérdemelt - s nálunk majdnem hallatlan már két kiadás egy kötet versből.

Lássa, hogy énnekem volt a múlt ősszel igazam s - nem az írónőnek.

Őszinte üdvözlettel

Justh Zs.

82
FESZTY ÁRPÁDNAK

1890.

Édes Öregem!

Pech, pech, pech! Ezzel kezdem. 38-39-es láz, általános fáradtság: arzén mint orvosság, s Nápoly mint első stáció. Íme, erre lyukadtam ki. Orvosom egyenesen leexpediált. Ma délben indulok - nem jöhetnétek le tán ti is p. Ancona (odáig hajón), vissza pedig a híres magyar államvasúti olcsó vonalon?

Úgy szeretnék meglátni téged!

Velence, azt mondják, énnekem most nagyon nedves, nem fog jót tenni klímája.

Megnyugtatódosra csak annyit, hogy legalább nem egyedül utazok, szüleim inasomat is velem menesztették.

Írj levelem vétele után Nápolyba poste restante, s ne feledd el vén barátodat

Zsigát

83
CZÓBEL MINKÁNAK

Palermo
1890. nov. 29.

Kedves Kollégám!

Pár napja (viharos átkelés után) Palermóban - a virágok városában. Abban a városban, amely tán a legelső Olaszországban, amelynek „hangulata” - még a szívemig is eljut. Inkább oriens, mint Olaszország, s inkább Spanyolország, mint az oriens. Tropikus kertek között, orientális és bizanci dómok, körülkerítve Görögország hegyeivel - -

Ma egy görög templom oszlopai alatt belebámulok a végtelenségbe, a létező poézise fog meg, holnap a kapucinusok katakombáiban a fekete s a misztikus kap meg, holnapután egy kocsmában Spanyolország szellemét érzem. Nem bántam meg, hogy erre vettem utamat.

Tegnap egy boltban Paul Bourget-val találkoztam, kivel egy időben nagyon sokat voltam Párizsban. Azóta ő megházasodott, én pedig majd meghaltam. Volt miről beszélni, a felesége is vele volt, pici, igen nőies - férfias ruhákba öltözött asszonyka, ki férje számára (legalább úgy reménylek) tudományos könyveket kutatott a könyvkereskedés polcain.

Múltkor egy sailor's restben töltöttem angol matrózok között az estét - - - Souvent la vie varie! S mégis mindig ugyanaz. Hol van az új? emberi szívben, a természetben? vagy abban, ami nincs, s amit mindig keresünk? ki tudná megmondani. Önmagunkban tán még a legtöbb-szor - - de ez az új nem mindig kellemes, mondhatom.

Még pár nap Európa - s aztán újra az öreg Oriens -

9-én megyek át Tuniszba, ott egy hétig, azonkívül bejárom a régence érdekesebb helyeit mind, úgy karácson táján téli szállásomra Biskrába - a Szaharába.

Így címem 15-ig Tunisz poste restante, aztán pedig Biskra (Algír) Hotel Szahara.

Ha ideje engedi, írjon és tartsa meg jóakaratában régi hívét

Justhot

Istvánnak pár nap múlva írok.

84 FESZTY ÁRPÁDNAK

*Tunisz
1891. jan. 2.*

Édes Árpádom. Legelőbb is b. u. é. k.

Az én karácsonyom nagyon szomorú volt, tán már meg is írtam nektek, hogy szegény inasom dec. 22-én tífuszban meghalt. Hűséges, jó, derék fiú volt, nehezen nélkülözöm.

A múlt hetet Girgentiben töltöttem, szilveszter éjszakáját pedig csúnya viharban Európa és Afrika között. Tunisz? nagyon érdekes, festőibb, mint Kairó, legalább a bazárai. Vasárnap indulok Biskrába, két helyt állva csak meg: Hammaon Meskontinebe és Batuában. Írj oda. Hotel Szaharába. Ölel s feleséged kezeit csókolja

Zs.

85 CZÓBEL MINKÁNAK

*Tunisz
1891. jan. 4.*

Kedves Koll[egám], képzelje, hogy [...] szegény mire [.....] mert tífusz [...] vesztettem, alig két hétig volt beteg. Képzelterti a palermói utóbbi napok hangulatát. Szegény ott fekszik az angol temetőben, távol övéitől. - - Ma reggel értem ide. Köszönöm kedves kártyáját. Hajón Sternberg öccsével találkoztam, ki Biskráig kísér.

Tunisz nagyon érdekes, többet Biskrából.

B. u. é. kíván barátja

Justh

Biskra
1891. jan 7.

Kedves Kollégám!

Igen köszönöm szíves levelét, amelyet ide érve kaptam kézhez.

Mert végre - végre mégiscsak eljutottam Biskrába. És nem bántam meg. Mint tájkép a legérdekesebb, mit eddig láttam, mint *genre de vie* - a legváltozatosabb, a legérdekesebb, amit csak művész képzelhet⁹⁸⁶ kívánhat. Képzelden már benn a Szaharában (három óráig jó az ember a vasúton már magában a sivatagban, míg ideér) egy 140 ezer pálmából, húszezer mimóza s nyolcezer olajfából álló rengeteg oázist, s annak egyik szélén egy őseredeti, Az ezeregy éjszakára emlékeztető arab várost. Utcákkal, amelyekben mór kávéház mór kávéház mellett, vásárok tele a legcsudálatosabb csecsebecsékkal, megközelíthetetlen arab házak, keskeny utcák, amelyeket éjjente csak a moush-arabie-kból lelógó egy-egy lámpa világít meg, teraszok, amelyeken éjjente végigheverve, egyenesen a csillagos ég végtelenébe látunk. Kávéházaik, hol egész éjjel táncolnak az almék és tuniszi zsidó táncosnők. Magában az oázisban a pálmák árnyában nomád beduin törzsek, a fantáziák daliás táncosai - - s mindez mint sziget a Szahara sárga fővény-tengerében.

Háromszorosan érdekes élet: mint magányos ember, mint szociális lény, s mint művész. Órákat elbolyongok az Oaz pálmái alatt, figyelve azt, amit látok - beszélve egyik-másik beduinnal, elálmodva azt az életet, amelyet szeretnék, s ezért amit látok, össze igyekszek komponálni.

Mint szociális ember: egypár párizsi alak - kikkel evokálom itt azokban a percekben, midőn még itt is szükségem van erre, a régi párizsi létem, végül mint művész -, körül vagyok véve pár igen érdekes festőtől. Itt van most Chauckin, kinek „Five o’ clock tea”-ját a tavalyi Figaro Salonból bizonynyal ismeri, itt van Telier, az ismert orientalista (ez épp szomszédom az hotelben) - itt még néhányan a párizsi bandából.

Amellett meg olyan szorgalmasan dolgozok, mint majd rég nem, regényemen s az „Út. filoz.” új fejezetén, amely a sivatagról fog szólni.

E héten egy hosszabb kirándulást tervezünk be a sivatagba - egy távolabb fekvő oázisba.

Mint „egész” elég furcsa itt minden. Lehetőleg távol a konvencionálistól. Tegnap egy nőstény oroszlányt sétáltattak (majdnem „zsinóron” írtam) kötelen, akár egy-egy medvét. A felina „marabuh” szent állat, szerencsét hoz, s pár piaszterért sok mindent megtesz az emberért. Holnap a Kadinál vagyok meghíva - ez Ziban tartomány feje -, úgy látszik, szintén Marabuh csakúgy, mint a szent állat. Pár hét múlva sólyomvadászat, amelyet a Kaid⁹⁸⁷ rendez, a hó végén pedig teve s lóversenyek, amelyre az összes szomszédos törzsek összegyűlnek.

Azt mondja, Zana Zsuzsi szomorú, írtam és éltem én át még ennél is szomorúbbat, - olvassa ezt⁹⁸⁸ a „Föv. Lapok”-ban mostanában megjelenő „Élet okmányok” című novellámat. Tuniszban írtam - friss benyomások után. De tán jobb, ha el se olvassa - c’est trop ridiculement triste même que l’autre.

⁹⁸⁶ kijavítva a következő szóra

⁹⁸⁷ elírás a *Kádi* helyett

⁹⁸⁸ elírás az *el* helyett

Ez a második kiadás.

Sokszoros üdvözlét régi hívétől

Justhtól

87
CZÓBEL MINKÁNAK

Algír
1891. jan. 24.

Édes Barátnóm és Kollégám!

Keleti útról beszél levelében, amelyet Forgáchékkal tesz meg - miért ne tennénk meg ugyanazt az utat -, tán többet látnánk együtt, mint külön.

Az én útitervem továbbra: 8-10-ig Algír, majd Blidach és Oran, úgy 22-én át Malagába, hol is Granadában egy hetet töltök - s így márc. elején Tanger -, ott ismét egy hét, 8-10 márc. körül Cadix - majd a szent hét Szevillában s március vége Madridban - ápr. elején Párizs - -

Azt hiszem nem érdektelen út, az arab civilizációt pedig kerekebben látja meg az ember erre véve útját, mintha Kairóba vagy Damaszkuszba megy. Kérem, feleljen azonnal, hogy tudjam mihez tartani magamat -, azt úgyis tudom que „Volonté” c'est vous társaságukban, s így tudom, csakis magától függ.

Algír elragadó szép - - én? folyton szívdobogásom van, ezt Biskrában szereztem, amely, aminő érdekes hely, oly rosszat tett nekem. Meg túl sokat dolgoztam. - Várva levelét - s remélve, hogy nemsokára találkozunk.

Maradok vén barátja

Justh

Algier Hotel d'Europe.

88
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Algír
1891. jan. 28.

Igen tisztelt Nagysád,

Ez a mentségem. Levele épp egy hónapig volt úton - nem tovább, dec. 22-től január 28-ig! Már nem tudtam, mi történt magukkal, vágytam a levelökre - írtam, írtam, de csak hiába. Mióta Nápolyból elmentem, három levelet kellett tőlem kapniok.

Azt tán tudja már, Palermóban hogy jártam - - - betegen beteget ápoltam: szegény inasom tifuszt kapott, kétheti szenvedés után ott meg is halt. Ehhez tán nem kell kommentár. Biskra? elragadó hely, amely azonban igen rosszat tett nekem. A harmadik héten szívdobogást kaptam - de oly heveset, hogy tíz napig se nappalom, se éjjelem nem volt. Itt jöttem csak, úgy-ahogy helyre - Coppée kissé felvidített -, meg az óriási séták állítottak lábra. Mindennap tizenöt

kilométert gyaloglok - s ez az egyetlen orvosságom, s ez az egyetlen szer használ. Tervem - -
- nos, legelőbb is azzal kezdem, hogy az idén hamarabb jövök Pestre, mint tavaly, ápril végé-
vel már ott leszek. Addig? febr. 6-án innen el, Blidach, Oran, Malaga, Granada, Gibraltár,
Tanger, Cadix, Sevilla, Madrid - Biarritz - s végül úgy márc. 20-a körül Párizs. A hidegtől
nem félek - hisz itt pár borzasztó hideg napunk volt. Az igaz, hogy nem tett jót, de hát már
márciusban Párizsban nincs ilyen idő.

Mint mondtam, Pesten ápril végén, ott hatodikáig, akkor Szenttornyára, hová Önök Árpáddal
engem úgy máj. 10-15-e körül követnek (nem tűnök ellentmondást), s onnan mindnyájan egy
heti séjour után egyenesen a rég emlegetett -, de még eddig kiáztatlan Martosra megyünk.
Szenttornyáért - Martos. Ez a vásár - -, másképp nem játszunk. Meg kell, hogy ismerjék
egyszer végre az *én* Isten áldta népemet - *az én* pusztámat, *az én* délibábomat, gyopáros
füvemet -, s az *én jobbik felemet*, azt, mely nem akar Kozmoszról, Párizsról, [...] ⁹⁸⁹ szívbajról
- spleenről tudni semmit -, amely az „anyaföldből” fakadt, röghöz kötött, s amely nagy
ellensége a maguk Justh Zsigájának!

És most beszéljünk az épülő palotánkról! (Igen ám, mert én is építem úgy titokban - - s esti
órákban elálmodom a Feszty rezidenciát -, s benne az én zugomat.) A kerthez ne nyúljanak,
míg én Pesten nem leszek. A ciprus kiállja a legnagyobb hideget is, s kivált a kaliforniai. Itt,
Constantine környékén télen 10°-os hidegek is szoktak lenni, s azért a ciprusaik vannak vagy
10 méter magasak. Abba a kis kertbe magnólia, olajfák, ciprusok, mandulafák, s olasz nádak
kell jönni - felfutónak clematrix, görög felfutó (peripleca graeca), glycinák - - napfényről
majd - - - - - én gondoskodom. Csak egy kis türelem -

Ha B. Gézát látják, mondják meg néki, hogy várom - neki se ártana egy kis út. Aztán meg
sohasem látom, télen én utazom, nyáron meg ő.

A „revue” eszméjét nagyon pártolom, ha jövőre nem kell már utazni mennem, megcsináljuk.
Árpád, Géza, Hubay meg én, mint szerkesztők - - Azonban mint tényleges (konyha-fabrikáns)
szerkesztő - -, „node ne annyi tervet - -, ne annyi tervet” hallom mondani. Lássa, pedig pár
nap előtt oly rosszul voltam, hogy egy barátoméért is táviratoztam Párizsba. A tudóm helyre-
állt, így hát most a szívem - - No de tudom, hogy Árpád hogy járt Helvey Irénnel - és - mégis
magára talált: így hát még én sem tettem le minden reményről!

Kezeit csókolja

Justh

Kérem, írják meg, hogy van Káldy Gizella, címem Algir Hotel d'Europe. Ha már nem lennék
itt, utánam küldik.

89 CZÓBEL MINKÁNAK

Algír
1891. jan. 29.

Kedves Kollégám!

Tegnapelőtt kaptam sorait. Tehát így letettek az orientális útról. Pedig én már elálmodtam,
hogy utazzuk majd be Andalúziát, Marokkót!

⁹⁸⁹ olvashatatlan szó

Nos hát - - ez is kútba esett. Az utóbbi hetekben rosszul voltam, folyton szívdobogásom volt, ami még múlt vasárnap rosszabbra fordult. Már-már azt hittem, szívbajt kaptam - úgy látszik, csak nagymérvű izgatottságom okozta.

Coppée nagyon jó volt velem e napok alatt. A poétát itt találtam nagy örömömre, egyike a rokonszenvesebb francia âme artiste-oknak.

Rajta kívül egy csillagászbán van nagy resonne-om - kit gyakran meglátogatok Algírtól 1^{1/2} órányira fekvő telepén. Ez utóbbi érdekes stúdium fő - -

Különben meg csak annyit írhatok, hogy elfogott, de kurucul, a honvágy. Alig várom, hogy hazajussak. Egyetlen vigaszom Párizs - igen, mert hat hét múlva (ha tudná, hogy számolom a perceket, órákat) Párizsban vagyok - - három, három hosszú évi távollét után. Írja meg, az öreg kutyát hol lelem - - mily öröm lesz viszontlátnom, hisz már öt is 1^{1/2} éve, hogy nem láttam.

Az idő hogy eljár - -

Istvánnak, kérem, írja meg, hogy most alig írok levelet, sokat, igen sokat dolgoztam, fölfeszítettem idegeimet - s most pár hétig nem akarok tollat fogni - -, éppen csak ha ez „úgy illik”.

Majd mindenről szóval a tavasszal, lássa, jöjjenek fel május elején - -

Szívből üdvözlí - várja levelét s az új kötetet barátja

Justh

90 CZÓBEL MINKÁNAK

*Algír
1891. február 6.*

Igen tisztelt Barátnőm!

Vettem kedves sorait. Pár napja (majd egy hete) már, hogy itt vagyok fenn a Mustapha magaslatán - egy órányira Algírhez, egy olyanféle szállodában, mint a tavalyi Mena House - élve az „egyetlen” téma hangulatait - bár minden érdek nélkül, mint olyat, mit már ismerek s meg is írtam. E héten az itteni m. kolóniába is belekeveredtem - s egyik tagjában igazán kedves, érdekes, sokat utazott - embert leltem: Roggendorf Andor ez, ki egy ausztráliai lányt vett el, s itt telepedett le Algír mellett. Rajtuk kívül még a Wimpfenekről lehet szó puis - -

Hétfőn (9-én) Jean Berge jó látogatásomra, a poéta Mexán, s az én kedvemért jó át a közép tengeren, innen együtt megyünk Marokkó és Spanyolországban Párizsba.

Coppée mostanában Blidachban volt, s így nem láttam, s a csillagászbán múltkor nálam villásreggelizett.

Különben - megvagyok. Szívdobogásom szűnőben - azt mondják, az algíri levegő okozta, most már akklimatizáltam magamat.

Algír - egyetlen s pozitív haszna eddig - már egy - - (no ne nevéssen, fontosabb ez a dolog, mint az ember hinné), hogy egy - - kitűnő angol valet de pied-re tettem szert. Képzelve előnyeit: 1. egy bolondnál volt eddig - s azt úgy ápolta, hogy itt egész legendakör van róla. 2. - kitűnően, tisztán beszél angolul - s csak angolul. 3. - olyan olvasott s tudományos férfiú, hogy

nálunk 4 zsurnaliszta kitelne a tudományából. 30. márc.-ban áll be hozzám Párizsban - addig gazdájával marad, kit márc. végén tesznek be egy bolondokházába.

Innen 20-án indulok Blidach Via Malagába, írjon oda p. r., reményilem már új könyvéről - illetőleg íveiről fog levelében szólni.

Köszönöm a verset - majd jövő levelemben visszaküldöm.

Én júl.-ban az idén bizonyos felmegyek Istvánhoz - regényemről szeretnék vele beszélni, egyáltalán be kell járnom a Felvidéket, hogy a könyvhöz még egy pár paysage-t d'après nature, s leírást csináljak.

Szívből üdvözlí vén kollégája

Justh

91 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*New York Hotel
Anselmo Llinas, Proprietor
Tanger
1891. már. 17-én*

Kedves Nagysád! Nem mondhatom, mennyire megdöbbsentett levele! Tehát meghalt! Lássá, és e percben magát sajnálom, nem őt. Hisz tán azoknak van igazok, kik nem léteznek már, az „álomtalan élet”, a reménytelen elmúlás - csak ez a bökkenő. Míg élt - fájt tudnom sorsát, hogy meghalt, úgy látom magam előtt, mint amidőn még élt, *de élt testével-lelkével*, mint évek előtt, s e percben csak magát szánom már, kinek élte felét vitte magával a sírba.

Én jobban vagyok: tán annyira jól, mint már rég nem. Itt barátokra leltem, kik dédelgetnek. Egy fiatal amerikai házaspárral találkoztam, kik már Nápolyban, Capri Sorrentóban velem voltak, s igen jótékonyan hatottak már ott is reám.

Párizsba ápril 7-én érek - - ott lesznek? Várnak!

Malagában egy igen kedves napot töltöttem Moreno Carboneróval, ki a legszeretetremlőbb emberek egyike, s telivér művész.

Különben volna másról is írnom, de erről majd élőszóval. Én fordulópontra jutottam életemben. Még habozok - de - - már nem nagyon. De erről szóval, mindenről szóval, remélhetőleg már pár hét múlva Párizsban.

Írjon Bunny címére - így avec les soins de ms. Rupert Bunny 4 bis passage Dulac Rue Vaugirard Paris. Ez a legbiztosabb, miután addig úton leszek, mint a bolygó zsidó, a nagyhetet Szevillában, a hó utolsó s ápril első napjait Cordova és Madridban töltöm. Igen, itt Tornaival találkoztam, s rajta kívül vagy két tucat angol, spanyol és francia festővel, egy-kettő érdekel közülük, így Middleton, az angol impresszionista.

Árpádnak Jerikóból írok - addig is üdvözlíje az „én megteremtőmet”, ki oly mesterileg sütötte ki vásznán, hogy tulajdonképp az a Justh Zsiga egy kegyetlen, vérszomjas, fanatikus szibarita - - s ezzel átadott az örökkévalóságnak.

„Timeo Danaos et dona ferentes”

Isten, védj meg barátaimtól!

Az ám! Majd adok neki, csak jöjjenek haza. Legutolsó, „Zola” stílusban írt novellám hőisévé őt fogom leírni, majd megcibálom ám a fürtjeit s à la „Jókai Róza” megmaradt szakállát.

És - ezzel bezárom episztolámat, kérve, hogy írjanak, jöjjenek, s tartsanak meg barátságukban

Justh

92

CZÓBEL MINKÁNAK

Tanger

1891. márc. 21.

Kedves Kollégám!

Malagában egy páratlan hangulatú napot töltöttem Carbonero Morenóval, kivel rettenetesen összekomáztunk, de annyira, hogy megígérte, a nyáron ellátogat hozzám, s pusztai hangulatokat fog festeni nálam. Ő megértette vélem Spanyolországot, én meg igyekezni fogok a pátriámat magyarázni el néki. Tanger! A legrokonszenvesebb helyek egyike. Jóformán csupa művész - egypár igen artisztikus ház - s egy bámulatos finomságú, szinte a Pest megyei homokbuckákra emlékeztető tájkép az Atlanti-óceán partján.

Az angol s amerikai itt élő artisták nagy hipp-hipp hurrával fogadtak, mert már egy hónapja, hogy vártak reám - jövetelem annoncirozva volt.

Egypár igen rokonszenves köztük, itt van Hunt, az acélpiktor, Amerika kvintesszenciája, a legboldogtalanabb s boldogtalanságát a legméltóbban viselő ember, kit életemben láttam.

Itt Middleton, az angol impresszionista, meleg, érző ember - spontán minden ecsetvonása, mint minden mozdulata, itt Alexandre Maranki, a keleti festésben utat tört bámulatos félszíneivel, rejtelmes vonásaival. Itt Czamball, az akvarellista s mások.

Hiába, csak az angol szellemet értem igazán ma már csak. A francia factice fáraszt - s nem egyszer untat.

S az amerikai jobban, mint az angol. Itt (bár csak még egy hétig maradhatnék, de hát Jean Berge nem akar!) - hétfőig, s a nagyhetet Szévíllában tölti, április 7-én Párizsban - végre, végre -, annyi vándorlás után révparton - megnyugszom!

Ide a gibraltári szörnyű szerencsétlenség előtti éjszakán értünk, képzelheti, mennyire felizgatott itt mindnyájunkat ez a szörnyű hajókatasztrófa, hisz Gibraltár ide csak három órányira van, s folyton előttünk komor sziklafalak.

Írjon Párizsba, címem: M. L. par les soins de mr. Rupert Bunny 4 bis passage Dulac Rue Vaugirard.

Kérem, írja meg Medi címét is, hogy kiáshassam az öreg borzot.

Szívből üdvözlí öreg barátja

Justh Zsigmond

93
CZÓBEL MINKÁNAK

Tanger
1891. márc. 23.

Megkaptam kedves sorai[t édes] Kollégám, rettenetes hosszú [út után] ide értem. A mai napot [Carbone]ro Morenóval töltöm, éjjel indulok Gibraltárba, illetőleg Ta[ngier-]ba, onnan hosszabban.

Addig is üdvözli ré[gi] barátja

Justh

94
CZÓBEL MINKÁNAK

Madrid
Grand Hotel de Paris
1891. ápr. 3.

Kedves Barátnőm!

Lássa, még mindig vándorbottal kézben! Nehéz szívvel mentem el Tangerből, az ottani két hét rehabilitálta nékem az utazást. A legintenzívebben - a legművészebben, a legszabadabban tán ott éltem eddig életemben. De hát az már természetemben van, hogy még ott se tudjak maradni, hol nagyon jól érzem magamat.

Képzelden egy orientális - de a lehető legorientálisabb s civilizálatlanabb várost egy keskeny félszigeten, amely benyúlik a Gibraltári-szoros és az Atlanti-óceán közé. E félszigeten egy fehér, ragyogó keleti várost s környékét, amelynek szubtilitása mindent felülmúl. Sárga főveny, fehér nyárfák, nyírfák, aloék, olajfák - s fehér virágú bozótok. Diadalmas világoskék áttetsző ég -, s az itt már fekete kékbe játszó tenger - - Mindennap két vihar, amely fejünk felett átiramlík, s az azért - megkönnyíti a szívet. Ebben a paradicsomban két-három első-rangú művész - s rajtok kívül még vagy 10-20 festő s író -, meg egy angol-amerikai kis társaság, amely olyan nívón él - hogy a Quartier Latinre emlékeztetne, ha olyan nagyon kifogástalan nem lenne -, s ha a Quartier Latin még egyáltalán léteznék. Két nagy barátságot kötöttem itt. Az egyik Egmond Aubrey Hunt, a nagy amerikai tájképfestő, kiről még egy novellát is írtam - s pedig nem rosszat. Én legalább idei legjobb dolgomnak tartom, erről tehát nem beszélek, ezt majd megismeri „A Hét”-ben. A másik Crawhall - egy 27 éves fiú, ki tavaly egy képével a müncheni internacionálison ugyanazt az érmet vitte el, mint Munkácsy és Dagnan-Bruveret. A maga idején nagy szenzációt keltett ez a művészvilágban. Crawhall? - képzelden egy telivér zsokét magának I. Napóleon káplár korabeli fejével és Révay Simi szemeivel. Soha nem beszél - csak figyel. Mi egymást figyelve nagy barátok lettünk. Kinn lakik a hegyekben egy órányira a várostól, egy kis házban, nagy kert közepén, amely éppen a Gibraltári-szorosra nyílik. Csendes kis fészek, amelyből oly jó lenézni a gibraltári viharokra. Olyan, mint a művész élete - távol az élettől nézni csak, s nem élni.

Itt találtam aztán kedves amerikai barátaimat, a Marshokat, kikkel - mint tán leveleimből emlékszik - Nápoly környékét jártam be. Nem hiszi, hogy becézgettek ezek az emberek, egyáltalán mind. Napról napra közelebb-közelebb jutok az angol-amerikai szellemhez, s távolodom a latin fajoktól. Az egyik amerikai mind azt hajtotta „You know Justh is not

english he is american!” S azt hiszem, igaza volt. Azt hiszem, a legközelebb énemhez egy amerikai művész áll. De művésznek kell lennie, a pozitív amerikait is utálok -, de hát szíveink között nincs kapocs. Ahány amerikai artistával összeakadtam, tüstént barátok lettünk, s magunk se tudjuk, hogy miért - szinte valami benső szükségnek engedve. Azt hiszem go a near, gyors - közvetlenségök vonz, férfiasságuk, - s mély érzésök. A francia ni a mie - - a német pedáns.

A magyar ilyen lenne szintén, ha az igazi magyar faj a kultúra e fokára jutott volna. Egyesek: Jászai, Baksay, maga, István, Arany -

- - De nagyon is hosszan untatom. Írjon minél előbb, párizsi címem

par les soins de ms. Rupert Bunny.
4 bis passage Dulac
Rue Vaugirard
Paris

Szívből üdvözli barátja

Justh

Sevilla elragadó, csak nem voltam hangulatban. Madrid: a Velázquezek és Tiepolók, voilà tout.

95
CZÓBEL MINKÁNAK

*Budapest
1891. ápr. 24.*

Kedves Kollégám!

Csak pár szót igen sietve. Könyvét megkaptam, köszönöm! Majd előszóval mondom el véleményemet. Május úgy 5-e körül jöhetnék Almásyékhoz, kérem, kérde meg, konveninána-e ez nekik. Inkább utána, mint előbb. De mi állomások, és hogyan juthatnék oda? Egyáltalán tán Tasziló írhatna nékem pár sort, mert tulajdonképp még direkte, legalább úgy emlékszem, sohasem is hívott meg. *5-e előtt nem* jöhetnék. Itt sok a dolgom, s a sok dologhoz még egy amerikai író ismerősöm látogatása jött hozzá, kit kalauzolnom kell, s különben sem nagy örömmel teszem.

Válaszát elvárva őszinte tisztelője

Justh

96
CZÓBEL MINKÁNAK

1891. máj. 14.

Édes Kollégám!

Hát bizony kutyaúl lehecceltek! Duchesse de Lugner volt itt vagy négy napig, előtte meg egy amerikai író, Reynolds - kik bizony jól „megvicceltek!” Pedig hát pompásan töltöttem velök az időt, de tán az volt a baj. A jövő héten Ipolyságon kellett volna egy jótékonyági hangversenyen, de biz arról lemondtam, orvosom azt mondja, a fáradságok ellensúlyozására nagy levegőváltoztatásra van szükségem, s így holnap - (kérem, ne csudálkozzék nagyon!) Hoyos Alfréd barátommal Mostarba megyek 10-14 napra en revenant par la côte dalmatienne. Szép út lesz, nagy út lesz - s oly hirtelen határoztam rá magam, hogy bizonynal jól is fog sikerülni!

Ott, ha majd nyugodtan meghúztam magamat, hosszabban fogok magának is, Istvánnak is írni. Addig csak annyit, hogy Forgách Elsával találkoztam, ki végtelenül rokonszenves, s éppolyan, mint aminőnek leírta.

Címem: Mostar (Venegria.) mit d. Briefen des grafen Hoyos.

Szívből üdvözli bolondos író társa

Justh

Olvasta a Pekár Gy. cikkét „A Hét”-ben, új tehetség!

97
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1891. máj. 26.

Kedves Kollégám,

Ha Pestet nem akarja érinteni, íme egy nap alatt jöhet - így! 12 óráig, Kisvárdra indul reggel 4.30

Nyíregyháza		6.07
indul		6.39
Debrecen		8.06
indul		8.27
Püspökladány		9.51
el	gyorsvonat	10.02
Szolnok		11.41
el		11.47
Szentes		4. d.u.

Szentes hozzánk 2 órányira kocsin.

Tehát - ugye minél előbb jó! Feszttyéket úgy 30-a táján várom, vagy előbb. 7-én közbál lesz, amelyen nagyon szeretném, ha jelen lennének.

Cigányok Orosházán kitűnőek, donc - tán még sem unja meg magát nálunk. Kérem, mindenképp (akár együtt jó velük, akár külön Szentesre) írja meg nekik is a tervét Bpestre.

Orosháza a rendes stációnk, de erre egyenesen nem jöhetnek, igen sokkal hosszabb lenne az útja - -

De táviratozni (küldönccel Orosházára) odakérem.

A közeli viszontlátás reményében üdvözli vén barátja

Justh Zsigmond

Tehát ugye minél előbb!

98

FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

[1891]

Édes nagysád, köszönöm szíves, szíves sorait. Én is eltettem levelét - - a legkedvesebb leveleim közé.

Árpád csak nem ír, hej, de lusta az ilyen szerelmes ember. Hiába, az ember csak panaszkodni tud, a boldog ember szóval és írásban - hallgat.

Mondja meg kérem néki, hogy tőlem nem kap addig, de még egy árva sort sem, míg meg nem embereli magát, s egy szép, szép (a hosszúságát elengedem) levélben meg nem követ illően. Forr benne még (minden más *okosabb* és *üdvösebb* dolog mellett) a tervelt revue eszméje? enyém nagyon mardos. (Mert már minálunk egy megtelepült eszme procedúrája ez: Árpádnál forr - engem kiráz, agyonmardos.)

Írtam e tárgyban Grünwald Bélának, azt hiszem, ha létrejönne, egyik irányt csakis ő képviselhetné. De hagyjuk ezt - -, van még mindenre idő. Beszéljünk másról - kis cigánygyerekekről. Íme, bemutatom: Lakatos Géza. Kora: 11 év, állása klarinétos, (de még nem tudja a nótám); arcszíne: barnásfekete; szeme: zöld, orra keskeny, lihegő orrcimpákkal, szája: még akkor se csendes, ha becsukva tartja.

Pedigree: apja - az orosházi cigánybanda legkedvesebb tagja, a brácsás *Lakatos Náci*, ki velem szokott hetenként egyszer muzsikálni. Egy álmatag, nagy álmokat álmodó, keserű hangulatú cigány, kiben azonban úgy felforr a vér, hogy társait meg ne bántsa, hát önmagát lódítja fejbe egy-egy borosüveggel - innen a pár forradás a feje búbján.

Anyja a cigány-macska fajtájából. Nagy, behízelt hang, felemás mozdulatok. Nagyon szép lehetett, de hát *már* harminckét éves - *eladó lánya van*, így tehát nemsokára kártyavetés remek mesterségére adja magát, meg a pipázásra, mint az édesanyja, Farkas Zsuzsánna, ki Szentesen híres arról, hogy tudja a múltat, jelent és a jövőt.

De hát ki az, ezt majd megtudja, ha Feszty Árpád elhozza a feleségét falura - az alföldre. Ugye hogy elhozza? Kérdje meg mindezt is tőle, de hát a feleletet küldje meg ő... a nagysád levelével, ugye? Köszönöm az újságokat, mindent.

Kezeit csókolja

Justh

És Wordemey?

99
PEKÁR GYULÁNAK

*Budapest
1891.*

Édes Uram,

Hát bizony az Úr vezet, s körülményeim - határoznak. Wohl Janka nincs már fél öt után honn - így hát itt nem találkozunk. Ha időm engedi, akkor 5 fele jövök el önhöz, de ha ez nem lenne lehetséges - (s így ha valami dolga van, ne várjon reám) -, akkor csak holnap vagy - e napokban.

Szörnyű, hogy el vagyok ezer semmiségtől foglalva!

Tehát, ha lehet ma - ha nem, a napokban.

Szívből üdvözl

Justh

100
CZÓBEL MINKÁNAK

*Budapest
1891.*

Igen tisztelt Kollégám!

Heuréka! hisz az nagyszerű! második kiadás! méghozzá verskötetből nálunk! Azt hiszem, még elő sem fordult eddig, a klasszikusokat és - Kiss Józsefet kivéve.

Én szerencsésen idáig jutottam, de sajnos most tovább: Anarcsra, hová annyira szeretnék menni, nem. Főbb akadályaim közül csak egynehányat említek fel: Sternberget és Mailáth Lászlót várom e héten, aztán Stróbl mintázza a mellszobromat (egy gyönyörűen sikerült dolog lesz), Fesztyék a kedvemért pár nappal előbb jönnek vissza Párizsból etc., etc. Milyen kár, hogy maga nem jött le pár napra ide.

Jún. 2-án innen pályáznom kell, megyek papával falura, hol 15-ig maradok, akkor ismét idejövök, s itt még várom Rupert W. Bunnyt, angol festőbarátomat, ki az egész nyarat nálam tölti, az én végtelen öröömre, a legjobb hatással lesz rám: telivér művész, s amellet nyugodt, nyugodt - - de annyira nyugodt, mint csak egy - angol vizionárius à la Burne-Jones festő lehet. Node meglátja, hogy milyen nyugodt. Tudja, hogy a jövő hó folyamán igen érdekes dolgot tervelünk: az öreg Kutya arcképét hozzuk A Hét-ben, íratva hozzá a cikket Jászai, Feszty, Ambrus, Bródy, Batthyány Géza és úri magam által. Comment dites-vous? Kell az öregnek már egy kis kedvet csinálni - önmagához.

Jún. 1-ig címem: Est utca, aztán Torna, Csanád megye.

Szívből üdvözl leghűségesebb altatója

Justh Zsigmond

101
PEKÁR GYULÁNAK

Szenttornya
1891. jún. 1.

Édes Kollégám,

Ha ideje engedi, jöjjön le pár napra (de - lássa, őszintén beszélek) - e héten, a jövő h.-n keddtől kezdve tele a házam, eltöltenénk pár jó napot. Ha a házuk és hivatala hosszabb időre nem engednék, hát szombat, vasárnapot tölthetné velem. Lehetséges lenne ez? Czóbel Minka is itt lesz nálunk, ki, tudom, érdekelni fogja.

Ha pld. péntek este indulna Pestről, szombat reggel ideérne 6-kor, s jó két napunk lenne és nous sommes à sec.

Állomásom, postám Orosháza, kérem, feleljen postafordultával.

Szívből üdvözlí addig is

Justh

Kérném azonban ezen a héten, vagy ha ezen nem lehetséges, csak jún. vége felé, házunk kicsiny, s a jövő héten a még megmaradó vendégszobákat Fesztyék foglalják el.

De hát lehet e héten, ugye?

102
PEKÁR GYULÁNAK

Szenttornya
1891. jún. 1.

Édes Kollégám,

Vártam ³/₄ 9-ig - előrementem Aggházyhoz - kérem jöjjön, ha ideje engedi, oda. Lakik Zöldfa utca 21. szám III. em. Várják! várjuk.

Szívből üdv.

Sigismond de Justh

puszta

Szenttornya
d. p. Orosháza

Budapest
13. rue d'Esterházy

103
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

*Szenttornya
1891. jún. 2.*

Igen tisztelt Szabolcska Úr,

Tán Vadnay meg is írta Önnek, mennyire elragadott pár utolsó verse, lássa - ne vegye bókna - oly élvezettel olvasom, várom dolgait, mint ma tán egy magyar költőét sem. De - nem erről akarok írni. L'œuvre c'est l'homme - s ezért szeretném, ha találkozhatnánk. Én jún. 15-e körül Feszty Árpáddal átmegyek Debrecenbe. Ott lesz? Ha tán csak később jő haza, reménylem, eljő, meglátogat itt falusi magányomban. Június 25-étől kezdve majd egész nyáron itt leszek.

Lássa, teketória nélkül írok, csak arról, amit - megmondani szükségét éreztem. Annyira érzem verseit, hogy lehetetlen, hogy majd egyszer, ha találkozunk, meg ne értsük egymást. Így tehát reménylem, még a nyár folyamán.

Addig is adjon hírt magáról, ha ideje marad, s írja meg hol, mikor láthatom - s lehet-e önhöz a nyár folyamán szerencsém.

Öszinte tisztelettel maradok hűséges olvasója

Szenttornya u. p. Orosháza Békés m.

Justh Zsigmond

104
CZÓBEL MINKÁNAK

1891. jún. 14.

Tisztelt Kollégám!

Bocsássa meg lustaságomat, amely tulajdonképp nem az. De hát ez utolsó hét pakolással etc. volt elfoglalva, elutazás Pestről, megérkezés Tornyára, elutazás Tornyáról, megérkezés ide, holnap innen Pestre. Aztán meg a fényképet akartam levelémhez mellékelni. Ugye bámulatosan sikerült? Csakis egy barátom, ki amellet oly meleg művész, adhatott vissza így: minden hibám és esetleges - - vétkeimmel együtt!

Többi fényképeimnél is jobb - ez a buste.

Tudja-e, hogy nem egy, hanem két angol barátom jó: Alastair Cary Elwes a másik, szintén festő. Ez az a piktor, kit egyszer Sarah Bernhardt Shakespeare-nek keresztelt el - annyira hasonlítván a „brit óriásra”. Holnap reggel megyek eléjük Pestre - ha igaz, s ha a sors úgy akarja, a nyáron meglátja őket, ha István megengedi, esetleg Nehrén vagy Tátrafüreden vagy Mindszenten - vagy - itt.

De mindenről jövő levelemben: trop en hâte tíz nap múlva Szenttornya u. p. Orosháza a címem, addiglan csak a levegőben lesz.

Igaz baráti tisztelője

Justh

105
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

Szenttornya
1891. jún. közepe.

Nagyon megörültem kedves sorainak, hiszen nem is vártam előbbre levelét, magam direktírozttam Debrecenbe. Én magam is átmentem azokon a fázisokon, mint ön. Első kötetemet egypáran (többi között Vadnay is) igen nagy zajjal fogadták, a másikat majdcsakhogy el nem hallgatta a sajtó, a harmadiknál all right! volt minden. Ez mindnyájunk sorsa. Azt hiszem, rá se kell hederíteni, amint ön (leszámítva persze az ilyenféle támadások személyeskedő oldalát) nem is fog - tudom.

Műkedvelő? Ezt nem szeretik önben, tudom; bántja az őket, hogy tisztán azért ír, mert ezt úgy diktálja önnek valami belülről.

Igen, nagyon szeretném, ha felkeresne. Én mennék önhöz, de hát pár napja megint rosszul vagyok, vért hánytam; s így nem vagyok a magam ura.

Mióta így betegeskedem, azóta tisztábban látok. Úgy érzem, feljebből látom a világot, mint azelőtt. Látom az utat felfelé és lefelé. Attól azonban nem félek, hogy le vagy fel: csak egyenesen, ez az egy, mire törekszem.

Lássa a közvetlenséget, a szókimondást, az amerikai 90-a headnek nevezi, ezt szeretem én önben is. És ezért, lássa, mint ember szólok az emberhez: itt a jobbam, tisztelje meg barátságával. Nem tudom, ismeri-e, amit írtam; ha igen, tudja, milyen vagyok, úgy, ahogy én önt abban, ami önben lényeges, ismerem.

Ide mellékelem arcképemet, hogy így legalább ne tökéletes egy absztrakció⁹⁹⁰ - csak írjon!

Ha ideje engedi (de még ha nem is, hisz itt is dolgozhat!) - jöjjön át hozzám, és pedig hosszabb időre. Hozza el verseit is - lássa, nem mind ismerem, de azokat, amelyeket olvastam, mind szeretem.

Szívből üdvözli régi olvasója

Justh Zs.

Szenttornya, u. p. és állomás: Orosháza.

106
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1891. jún. 18.

Kedves Barátnőm,

Hát bizony, még igen távol vagyok a „tökéletes egészségtől”, azóta folyton gyengélkedem. Persze az időjárás sem olyan, hogy az összeszedhetne. Ha „valahogy csak lesz, sehogy még nem volt”. Verse gyönyörű, minden esetre egyike legszebb dolgainak. De - no de ide mellékelem Szana levelét.

⁹⁹⁰ kimaradt: legyek

Írtam már a Magyar Hírlapnak, ha ez újság ad verseket, tán ott adjuk ki. Ha nem, vissza-küldöm magának, és jó lesz eltenni egy-két ilyen jó dolgot - mint kiadatlan opust, a kötetre. Én ugyan azt hiszem, a Magyar Hírlapék kapni fognak rajta. Én azóta igen szorgalmas voltam, írtam a Némethy könyvéről egy kritikát „A Hét” számára, és egy cikket a „M. Hírlap”-nak. Azonkívül elvégeztem az „Orchideá”-t (Káldy Gizella históriáját), elkezdtem a Singer és Wolfner almanachja számára egy novellát, regényemen is dolgoztam. Lássá, így vigasztalom meg magamat. A munka erőt ad!

Pekár és Jókai a hó végén jönnek, Elwesről még mindig semmi hír!

Igaz, az Igmándi-féle Szellemi élet-be kiadtam a múltkori vacsorát, az ígérte, hacsak teheti, beleékeli a már megírt cikkbe. Azt hiszem, mulattatni fogja.

Itt minden a régiben - most Miszlai és Imrey János dolgoznak A Hétben, ezekhez járok ki egy-egy negyed órára beszélgetni, hamar, nagyon letör a munka, a faluban azóta sem voltam. Majd ha valamivel jobb bőrben s úgy hangulatban leszek, hosszabban írok - -

Addig is szívből üdvözlő öreg kollégája

Justh

107 PEKÁR GYULÁNAK

*Szenttornya
1891. jún. 21.*

Édes Uram,

Pár napja megint vért köpök, s vasárnap (múlt vasárnap) éjjel egy tisztességes Blutsturmom is volt, azért kérem, halassza el útját. Ugye nem veszi rossz néven, de hát que faire! Ilyen állapotban alig beszélhetek. Amint jól leszek, írok. Bocsássa meg rövid levelem, de hát ezt sem írhatok ilyen állapotban hosszabbat.

Szívből üdvözlő igaz híve

Justh

Írtam egy kis rajzot Fesztyné „rendeletére” Káldy Gizelláról A Hétnek. Apro-pó, menjen fel egyszer Feszttyékhez a Svábhegyre. Várják!

108 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Szenttornya
1891. jún. 23.*

Kedves Barátnőm!

Bizony, egy hete igen rossz bőrben voltam, folyton köptem a vért. Ma és tegnap szűnt meg csak. Levelének igen-igen megörültem, tudtam én azt, hogy itt a *hazai* földön is megértjük

egymást, sőt még ha lehet, hát még jobban, mint azelőtt. Az öreg [...] ⁹⁹¹ munkálatahoz hasonlót leírtam én a Közp. almanachja számára is - és körülbelül úgy értelmeztem a dolgot - (persze csak a sorok között), mint ahogy maga mondta.

Igmándinak pedig leírtam a vacsorát, már ti. a nála lévő cikket egészítném ki e jó emlékünkel. Csak bele tudjam még szorítani, a cikk már azelőtt is kitett vagy 16 oldalt! Sürgessék maguk is, ha látják, márpedig, hogy látják, s *gyakran* látják, erről bizonyos vagyok.

Az orvos megvizsgált, a vér a bronchiákból jött, s valószínűleg több véredény repedt meg. Rendetlen vérkeringés - íme, legfőbb bajom.

Mama - mert nem jött a vonatja - ámde minek írjam - úgy is tudják, hogy örült látogatásuknak, s hogy igen nagyon fog örülni, ha Árpád még néhány pasziánszra fogja megtanítani.

Tehát augusztus elején, ugye? Tudja-e, hogy legközelebbi vendégem valószínűleg Szabolcska lesz, múltkor igen szép levélben válaszolt soraimra. Meghívtam - -

Pekár is e hét vége felé jó valószínűleg, amint tökéletesen helyreálltam, megírom neki. Különben magukat is felkeresi a Svábhegyen.

Most csak röviden, ha lesz miről (magamon kívül), hosszabban! Árpádot ölelem.

„Komaasszonyomnak” megcsókolom a két kezét

Justh

109 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1891. jún. 24.*

Kedves Barátnőm! Igen köszönöm az álkörmös plántákat, egy részét (vagy harmincat) a haemisciculus mögé ültettük, vagy 12-öt a második kis erdővel párhuzamosan futó út szélére, mintegy a pergola folytatásául, néhány pedig az ablakom elé, a kis udvar fala elé került - - Most csak nőjenek!

Még egyszer köszönet. A fényképek is nagyon érdekeltek, hiszen egész őserdő a maguk parkja, irigykedve néztem a szép allé fotóját.

A versének első fele gyönyörű, második fele, azt hiszem, nem tiszta. Én s a mi fajtánk megérti, de a közönség nem. Kivált a végét - bevallom én sem kapírozom tökéletesen.

Ha akarja - s így akarja közzétenni, azért elküldöm a M. Szalonnak. Ha nem, visszaküldöm, ítéletem tökéletesen objektív, lehet, hogy egészben csalódok. Tán küldje el Istvánnak is, szeretném tudni, mit mond.

A másik (Esteli ima) tökéletes! Még azonban a „M. H.”-től nem kaptam választ.

Én magam még nem vagyok egészen jól. Aztán nyugalom, nyugalom, az kéne nékem. Márpedig mióta elmentem, csak egyszer voltam a faluban, s akkor is csak futtában. Közel a forrás - s nem ihatok belőle, pedig, higgye el, majd megöl a szomjúság.

⁹⁹¹ olvashatatlan szó

Pár nap múlva jó Szabolcska és Pekár, a két rising star! mulattat együtt látnom őket. Aztán? no de nem tervelek, hisz minden az egészségtől függ. A könyvétől az egész falu el van ragadtatva, a múlt vasárnap délután Molnár János olvasta fel nekik a körben, egy harmadáig jutottak. Mindnek (még az öregjének is) szörnyen tetszik.

Újság? Mindig csak rossz. Szegény Makula kitörte a lábát, tudja, az a tehetős paraszt, kinél legelőbb voltunk, s akinek lánya annyi kosarat adott. Úgy hallom, nincs jó bőrben.

Remélve nemsokára pár sort, maradok őszinte barátja

Justh

110 PEKÁR GYULÁNAK

*Szenttornya
1891. jún. 25.*

Igen örültem, kedves kollégám, a levelének. Én, hála az Úrnak, jobban, s ha még e hét végén lejő, nagyon örülnék. Már annál is inkább, hogy egyedül lévén jól kidiskurálhatnánk magunkat. Csak kérem, ha *lejő, ne szóljon* senkinek. Többeket kéne még meghívnom, és erről sajnos, egyelőre le kell mondanom. Ugye hát szót se? Állomásom Orosháza. Ha reggel 8-kor vagy 8 előtt indul el a központiból, ¹/₂ 4-kor van itt du., ha este 9-kor, másnap reggel 5-kor.

It is to you to choice.

Ha lehet e héten még! ugye? Szeretném falum népét egy vasárnap bemutatni! Ha jó, kérem táviratozni, de csak postán küldve, mert naponta kétszer küldünk a postára. Tehát szombaton vagy legkésőbb vasárnap a viszontlátásra.

Szívből üdvözli s elvárja igaz híve

Justh

I beg your pardon for my bad hand, I'm pretty weak still.

111 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1891. jún. 28.*

Kedves Kolléga, pardon a papírért, nincs más kéznél, pedig igen à la hâte. Verse gyönyörű, legszebb tán, mit írt. Mert tökéletesen precizírozva van benne önmaga. Elküldtem a Magyar Hírlapnak, bár nem tudom, közlenek-e verset.

Itt szörnyű éjszaka volt, a háztól 100 lépésnyire a villám egy nyárfába ütött - egész kis utolsó ítélet.

Mama egész beteg lett belé!

Pár nap múlva többet, igen el vagyok egy cikkel foglalva, amelyet szegény Széchényi Lajosról írok. Tegnap kaptam kézhez összes hátrahagyott iratait.

Még egyszer köszönet a szép versért!

Igaz barátsággal

Justh

112
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

Szenttornya
1891. jún. 30.

Édes Barátom!

Igen köszönöm kötetét. Mindenről azonban szóval, ugye nemsokára! Igen szeretném már látni. És e hó első felében sokkal jobban kibeszélhetnénk magunkat, mint később, midőn több külföldi művész és író lesz nálam. Ha csak lehet, e héten még ugye? s legalább egy hétre!

Pár napja sokkal jobban vagyok.

Szívből üdvözl,

igaz barátsággal régi híve

Justh

állomás, posta, távírda: Orosháza.

Ui. Épp e percben látom a kártyán, hogy egészen közel van, Kunsztmártonban. Nos, jöjjön erre; 2-kor indul onnan, $\frac{1}{2}$ 4-kor Szentesen, s oda küldök kocsit. Csak az esetben, ha erre jő, kérem, táviratozzon egy nappal előbb, mert Szentes $2\frac{1}{2}$ órányira van tőlünk.

Tehát nemsokára, ugye?!

113
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

Szenttornya
1891. júl. eleje.

Édes Barátom!

Csak egy pár szót! kérem, kérem, jöjjön még e héten és minél előbb. Amerikai és spanyol barátaim csak augusztus elején jönnek, s az amerikai addig marad, míg én itt leszek. Így hát most lenne a legjobb idő! Úgy jöjjön, hogy itt is dolgozzon - [.....]⁹⁹² - Hosszabb időre. Úgy szeretném, ha július végéig velem maradhatna. Lássa, én az idén már Pesten épp csak hogy átutazok. Valószínűleg már 12 szept.-ben indulok innen. Így hát nincs sok halasztani

⁹⁹² három olvashatatlan szó

való időm. De a legjobb lesz, ha kocsit küldök Kunsztmártonra. A hajó Szentestől igen messze áll meg, s éjjel is késik. Írja meg, hová küldjek s mely nap kocsit. Ide Kunsztmárton 3 óra sincs! Tehát ugye a jövő hét elején? Meglátja, mily jól eltöltjük az időt. Szeretettel barátja

Justh

Ezt a cikket azért küldöm, hogy lássa, más vagyok, mint a kép idején.

Írja meg, mi a távirati állomása.

Kézíratos verseit hozza el.

114 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1891. júl. 12.*

Kedves Kollégám! Bizony, nagy szomorúsággal jelentem, hogy így hát az idei nehrei út megint elmarad. Már látom, úgy lesz a legbiztosabb, ha jövőre hazajövök egyenesen elmenni. Itt már nem is vagyok egészen magam ura. Képzeld, az az amerikai, ki már Tangerben felajánlotta nekem, hogy átdolgozza velem irományaim egy részét angolra, s Amerikában azután közzététi, egy rendkívül eredeti à la Mark Twain típus; Emanuel Valdez pár nap múlva ide érkezik, s velem tölti nemcsak a nyarat, hanem az egész jövő telet és tavaszt. Hogy jellemezzem egy kicsit, elmondom „genre de vie”-jét. Máj. közepén érkezik Párizsba egy 8 havi afrikai és ázsiai útból, onnan jún. 24-én hajóra ül, és Philadelphiába megy, ott megkapta kábelsürgönyömet (mint ma 11-én) visszaindul, 26-án itt Szenttornyán, szeptember 16-án velem együtt megint átmegy az Atlantin, s eljő velem Kaliforniába!

Ehhez tán nem kell kommentár, különben egyike a legoriginálisabb ős yankee-Knabe, ki dacára annak, hogy csak 22-23 éves, s már egypár cikkével nagy sikert ért el az amerikai részekben.

Valahol Amerika közepén, a legvadabb tájékok egyikén lakik. Egy kis „jó ízű” egzotizmust hoz majd csendes vidékünkre. Antwerpenből szept. 16-án indulunk (már rezerváltatta is a lakást) a „Bergenland”-on, októbert még Philadelphia és Washingtonban szeretném tölteni, november: New Orleans, San Diego (Kalifornia), december San Diego, január, február Santa Barbara és Riverside, március Monterey és San Francisco, ápril: Salt Lake City, Omaha, Chicago, New York, május - back!

Végre tehát Amerika! Hiába, a földtekén az oroszokkal mégis csak ez a világ érdekel a legjobban.

Mióta elment, 6 kopogi novellát s rajzot írtam. Egy része a Magyar Hírlap, egy része „A Hét”-ben, egy a Singer Almanachban jó. Most megint a regénynek feküdtem neki.

Kopogi verse - s könyve roppant succès nálunk. Dalait könyv nélkül tudják, s dalolják úton-útfélen.

Szívből üdvözlő öreg barátja

Justh

Az „álkormösök” ijesztően nőnek!

115
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1891. júl. 16.

Kedves Kollégám,

Azóta egy rendkívül hangulatos napot töltöttem a Bertha család körében, a múlt majd egész vasárnapot. Ça me regard joliment le village! Megírtam megint egy novellát a Guba János szénagyűjtéséről (tudja, a három lánnyal), egyet pedig az angol upper ten thousand világából, amely Tangerbe és Algírba játszik. Csak úgy dől belőlem az iromány, nem tudom, jóféle, rossz-e?

Ma érkezik Aggházy rendkívül rokonszenves sógora, ki leírja („pour dilettantisme!”) a regényemet, szombaton meg Szabolcska, ki igen szép levelet ír folyton nékem, kire igen kíváncsi vagyok. Ha az időjárás kedvez, a jövő hetet Tornyán töltöm velük, ha nem, csak este barangolok velök a Sóstó és Csabacsüd (mint már megközelíthető világűrben) körül. Könyvem (tudja, a kis tanulmányok) elé a M. P. K. irodalmi bizottsága akadályokat gördít, miután nagy része már megjelent újságban. Furcsa pretenció, hogy az ember 300 Ft-ért 16 ív kiadatlan, újságban még meg nem jelent dolgot adjon nekik. De hisz ez nem is szokás, mindenütt a világ hátán elébb revue-kben, újságokban szoktak a dolgok előbb megjelenni.

Mit ír mostanában?

Remélve nemsokára hallani magukról, és még nem mondva le arról, hogy az „öreg kutyát” az idén lássam, maradok igaz tisztelő barátja

Justh

Elvállalná egy „közeli” keresztfiam (vagy lányom) keresztanyaságát? Apja különben a p. szocialista vezér: Kulcsár Pál.

116
PEKÁR GYULÁNAK

Szenttornya
1891. júl. 16.

Édes Pekár Uram!

Vártam, vártam, de hiába vártam. Végre - - levele. Nos - amikor jő, szívesen lesz látva. Ezt otthoni lakására írom, mert az olaszországi poste restante-ok nem valami igen biztosak. Talán utolsó napjaimban felmegyek egy-két napra Fesztyékhez a Svábhegyre - de hát ugye mindenképp előbb ír!

Szívből üdvözli öreg híve

Justh

117
PEKÁR GYULÁNAK

*Budapest
1891. aug. 3.*

Édes Gyula.

Kedden du. ellátogatok hozzád. Itt vagyok a Svábhegyen, persze úgy jobb lenne, ha hétfőn te jönnél fel ide (Jókai villába), hogy így Fesztyéknek is bemutatnálak, du. 3-4 között tán! Ha hétfőn nem jössz, kedden én feljövök.

Ölel

Justh Zsiga

118
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

*Szenttornya
1891. aug. 4.*

Édes Mihály!

csak annyit, hogy holnapután, hatodikán, megyek fel Pestre, s ott 13-ig maradok. Így hát, ha csak teheted, keress ott fel. Jókainál fogok lakni, fenn a Svábhegyen. Címem: Svábhegy, Költő utca, Jókai-villa. Írd vagy táviratozd meg a napot, melyen jössz. Az öreg és Fesztyék is nagyon fognak örülni, ha kijössz. Lehetőleg korán reggel jere ki, hogy így biztos mindannyiunkat honn találj.

Népdalod, melyre én fabrikáltam olyan melódiafélét, elterjedt nyugattól keletig, már minden libapásztorlány azt fűjja. Múlt vasárnap bált adtam, ott tanítottam rá „az mindenséget”. Tegnapelőtt két keresztelőm is volt egymás után!

Sokat dolgoztam, megírtam „Az elkárhozott” históriáját s még pár rövidebb dolgot.

Tehát Pesten, ugye?

Szívből ölel szerető barátod

Zsiga

Szüleim, csakúgy, mint a szenttornyaiak, üdvözöltetnek.

119
PEKÁR GYULÁNAK

*Szenttornya
1891. aug. 12.*

Édes Gyula! Ma reggel indulok Pestre egyenesen Feszty, illetve Jókaiékhoz szállva, ha teheted, jere fel egyszer a Svábhegyre hozzánk. De előbb telefonozz, tudd meg, ott vagyunk-e - különben az se kell. Azt hiszem, vasárnapot kivéve mindennap ott leszünk. Nagyon kérlek,

ha feljönnél, kérni is akarnálak valamire. Ha nem jöhetsz, írd meg: Svábhegy, Költő utca Jókai-villa, csak ha lejövök én.

Ölel

Justh

120

SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

*Szenttornya
1891. aug. közepe*

Édes Mihály,

csak vártunk, vártunk fenn Jókaiéknál - s hiába! Nem értem, hogy sem levelet tőled nem kaptam, sem magad nem jöttél, mert utolsó soraidban azt írod: „ha tudósítasz, hányadikán jössz Pestre, én is fölmegegyek” - én meg már jóval leveled vétele előtt megírtam, hogy 6-13-ika között leszek fenn! Nos hát - majd később. Igen. Mert megváltoztak terveim. Mihály, októbert együtt töltjük Párizsban! Képzelheted, mennyire örülök ennek. Nos, Lemerre francia kiadónál egy kötetem fog megjelenni a jövő januárban, Vautier fordításában, ezt rendezem az ősszel sajtó alá, így Párizsban kell pár hetet töltenem.

Innen szept. 23-án indulok egyenesen Pestre, ott a Jókai-villában (már ti. a Svábhegyen) pár napot töltök, s úgy szept. 26-27-ike körül indulok Párizsba.

Szept. végével igyekezz feljönni Pestre, hogy bemutatthassalak az öregnek, ki már örömmel vár, csakúgy, mint a Fesztyek. Ha a múlt héten feljössz, megismerkedtél volna a művészvilág javával náluk, majd minden nap ott volt Zala, Hubay, Aggházy náluk.

Fesztyvel nagy terveink vannak. A „Vasárnapi Újság”-ból szeretnénk becsületes szellemű revue-t csinálni. Mint munkatársak Feszty s rajtam kívül: Baksay, Czóbel Minka, Szabolcska Mihály, Batthyány Géza (a művészeti rovatra), Pekár (irodalmi heti-tárcák), Petelei, Gozsdu, persze az öreg Jókai stb., stb., illusztrációkat pedig a művészi világ java csinálná: így Mednyánszky, Újváry, Papp stb. Ennek okából meg is szűnünk a „két” jóm.⁹⁹³ lenni.

Tudod-e, hogy szegény Pekár igen beteg? Úgy látszik, szívgyulladás van, s komoly aggodalomra ad okot állapota. Többször voltam nála Pesten létem alatt. Már akkor beteg volt, mikor Szenttornyán járt.

A nótád népszerűbb a legnépszerűbb daloknál. Három határ fiatalsága fújja. Pesten is megtanítottuk a cigányokat rá (ti. István, ki hálás szívvel köszöni a pompás inex-et) s mi Fesztyékkel már nem is mulatunk más nótára, mint a „Szenttornyai”-ra.

Tudod-e, hogy Kulcsár Pál méltó a három komájához? Folytatást csinált a nótádhoz, amely „virágos”, mint a komaasszonya, s fiók koma ura - lelke. (Nesze - néha a te fegyvereid irányulnak a kebeled ellen! - -)

Íme a nóta:

⁹⁹³ talán jómadár

Fényes csillag mondd meg nékem,
Mért nem maradtál oda fenn
Az égen,
Mondd meg, mi ok szolgált arra,
Hogy az égről lefutottál!
Hajnalra.

Csak az az ok szolgált arra,
Hogy ránéztem a rózsámra -
De sírva.
Sugaramnál szebb a szeme,
Bánatomban futottam le
A földre.

Panaszom az annyi volna,
Nem férne a papírosra
Egy sorba.
De azért nem panaszkodom,
Hogy elhagyott engemet a
Galambom.

Ágról ágra száll a madár,
De az ág is meghajlik már
Alatta.
Én is elmék a rózsámhol,
Akármilyen messze van is
Lakása.

Ugye, hogy (kivált a két első strófa) - nagyon jó, s méltó folytatása a „Szenttornyai kertek”-nek (mert most már nem csak Szemiramisznak vannak kertjei, amelyek híresek, de a - kopogiaknak is!)

Írjál, öregem, nemsokára, és tartsd meg barátságodban

Zsigát

121 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1891. aug. 18.*

Kedves Barátnóm!

Szerencsésen visszatértem a svábhegyi nyaralásból, hol pár igazán kedves napot töltöttem el a Medi, Tigrisék és Aggházy társaságában. Majd mindennap volt vendégünk: Pulszky Póli, Zala Gyurka, Hubay s mások vonultak át a horizontunkon.

Tudja-e, hogy mi a tervünk: a Vasárnapi Újságból egy honnête magyar revue-t csinálni, mint munkatársak: maga, Jókai, Szabolcska, Baksay, úri magam; mint rovatvezető: István bátyja (ha elvállalja), Pekár (irodalom), Batthyány Géza (művészet, képzőm.), mint illusztrátorok: Medi, Újváry, Feszty, Hány stb.

Úgyhogy új évtől kezdve már új formájában jelennék meg, s mint ilyen, kétségen kívül a legjobb eddigi revue-nk lenne.

Én annyira a magamévá tettem az eszmét, hogy már e hónapban A Hét kebeléből is (könnyű szívvel) kilépek!

Tudja már új tervemet? Lemerre felszólított, adjak ki nála egy kötetet (úgy látszik, grâce - a Berge préface-ának), s én belementem a „gseft”-be. 12 dolgot gyűjtök egybe, a kötet címe: Livre de la pousa lesz, vagy Livre des steppes. Tartalma:

Anima Spetici fr. ul.	Resistant -
Anyaföld	Steppe -
Zana Zsuzsi megtérése	Convertie,
Valahogy csak lesz -	Pâtre,
Délben	Midi
Süle Klára lakója	Pensionnaire de S. K.
Asszony szava	Ce que femme parle
Elkárhozott	Damné
Veres kakas	Cooq rouge
Leánynéző	Foin coupé
A puszta bölcse -	L'heureux
Búcsú -	Adieux

Vautier fordítja a kötetet - - körülbelül január elején fog megjelenni.

Milyen szép most itt! Augusztus végétől szept. végéig igazi paradicsom az alföld, nem tudok betelni vele.

A maga és a Szabolcska nótái telítik most az ájert, minden bokorban azt hallani!

István az apostola a nótáknak, Pesten, míg amazok festettek, addig is folyton dúdolnia kellett.

A kománk Kulcsár Pál, tudja, a szocialista (oh boldog ország, hol ilyenek a szocialisták) a Szabolcska verséhez folytatást is írt, éspedig olyat, hogy kivált az első két strófája nincs mögötte a Szabolcskáénak.

De iktatom mind a két verselményt (mellékelve a kótáit is)

Szenttornyai kertek alatt
Rózsabokor, bimbó fakad
Belőle,
A bokorja el is adó,
Csak akadna valami jó
Vevője,

Ha a rózsám arra járna,
Rásírnám a rózsafára,
A fára,
Megmondani úgy se merem,
Hogy kinek az ajkán terem
Az ára.

Szabolcska Mihály

Fényes csillag mondd meg nékem,
Mért nem maradtál odafenn
Az égen,
Mondd meg, mi ok szolgált arra,
Hogy az égről lefutottál
Hajnalra.

Csak az az ok szolgált arra,
Hogy ránéztem a rózsámra,
De sírva.
Sugarnál szebb a szeme,
Bánatomban futottam le
A földre.

Panaszom az annyi volna,
Nem férne a papirosra,
Egy sorba,
De azért nem panaszkodom,
Hogy elhagyott engemet a
Galambom.

Ágról-ágra száll a madár,
De az ág is meghajlik már
Alatta.
Én is elmék a rózsámhol,
Akármilyen messze is van
Lakása.

Kulcsár Pál
huszárőrmester

Méltó a fiú a komaasszonyához, meg a „pót” komájához, Szabolcskához. Ugyan, küldje el néki dedikációval a könyvét, olyan büszke lesz rá.

Medi pár napra valószínűleg ide jő, s úgy megy fel magukhoz. Én különben most többeket várok: így Jászait, s a jövő hó elején Zalát és Hoyost.

A Salonban megjelent „Csabacsüdi impresszió”-ja rendkívül tetszett Pesten!

Mindnyájokat szívből üdvözli vén barátja

Justh

122
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1891. aug. 19.

Kedves Kollégám!

Tegnap ment el Pekár és Szabolcska tőlem, az előbbi 10 napot töltött itt, az utóbbi 1¹/₂-et.

Szabolcska rendkívül megtetszett nekem, igen egyszerű, rokonszenves, igaz ember. Tele érzéssel, kedéllyel. Igen összebarátkoztunk, egy cseppet sincs a versei nívója alatt. A keresz-

telő megvolt, a kisleányt Marinak keresztelték. Én aznap nem voltam jól, így Szabolcska helyettesített, egy felköszöntőben azt mondván, azt kívánja, legyen a kislánynak oly virágos az élete, mint amilyen virágos a „keresztanyjának” a lelke.

Voltunk odaát Tornyán is, Aradon.

Tornyán azonban nagy bajban vannak, szegény sógorném is meg az egyik fia is difteritiszbe estek. A járvány mifelénk is grasszál, a tanító családja is beleesett, tanítóné s egyik gyermeke fekszenek benne, a másik meg is halt!

Úgy félek, hogy Kopogba is bejut a járvány, eddig csak a bánfalvai határon kísért. Medit valószínűleg meglátom vagy tíz nap múlva, felmegyek Pestre - illetőleg Budára a Fesztyekhez pár napra, komissióim vannak, azt kell elvégeznem. Verse igen szép, küldje be a Vasárnapiba, a másikat engedelmével majd az „Arad és Vidékébe” helyezem el.

Múltkor Huntól kaptam hosszabb levelet, amelyben igen nagyon hí, töltsen a telet ismét Tangerben, dehát ebből persze nem lesz semmi.

Tulajdonképp ijesztő, mily gyorsan lett vége a nyárnak! Már megint menni, mindig menni! elmondhatom Arannyal. Írjon nemsokára, üdvözlje a nehreiket nevemben, s tartsa meg barátságában

Justhot

1891. aug. 20.

Pár igen szép plántát vettem Aradon, többi között olyan laurus fajt, amely kibírja a telet.

Tegnap este Kulcsár kománk, a költő itt járt, hazatértében a maga nótájára csinált folytatást:

Magas égen, jaj de szépen ragyognak a csillagok,
Csendes éj van a faluban, csak az ebek csaholnak,
Lassú szellő szép csendesen ringatja a fa ágát,
Én is csak oly csendes szívvel keresem fel az én rózsám lakását.

Elutazok én a Dunán, jaj de nagyon messzire,
De a habok, de a habok kivetnek a szélire,
Szemközt jó rám egy kis leány, sírva fakad, azt kérdi,
Hol jársz te itt kis angyalom, kit a szívem sehogy se bír feledni.

E percben találom e levelet az íróasztalomon, hogy Pestre mentem, a konfúzus Mihály elfeledte feladni - így hát most elkésve küldöm el!

123 PALÁGYI LAJOSNAK

Szenttornya
1891. aug. 19.

Igen tisztelt Palágyi úr!

Nagy szolgálatot tenne Stróbl Alajosnak és így indirekte nékem is, ha a Napló hasábjain pár sort tenne közzé annak érdekében, hogy az Arany-szobor főalakja nem bronzból, hanem másodosztályú márványból készülne, amely anyag Berlin és Bécsben fényesen kiállta a fagyokat. (A fagy ti. a márványellenesek rendes objekciója.)

Stróbl úgy kontemplálja a dolgot, hogy azért a két mellékalak bronz maradna, amely kombináció sokkal művészebb lenne az első tervnél.

Előre megköszönve szíves fáradságát, maradok őszinte híve

Justh Zsigmond

A kötetet nem kaptam még kézhez, várom! Címem: Tornya, Csanád megye.

124
PALÁGYI LAJOSNAK

1891.

Kedves Uram!

Köszönet a gyönyörű cikkért. Igazat mond, mikor azt mondja, hogy „sokat érezett, sokat szenvedett”. Mert ez így van. S tán ezért tudom mi a szenvedés, s így vigasztalni is tudok.

Ebben a mi előnyünk, édes társam, gigerli íróársainkkal szemben! Nekik azonban úgy jó, nekünk így.

Tegnap óta jobban, fenn is vagyok már. De még beszélnem nem szabad. Ha majd valamennyire leszek, tudósítani fogom. Addig is - még egyszer köszönve gyönyörű, meghatóan szép cikkét, maradva igaz tisztelője

Justh Zsigmond

Vasárnap.

125
PALÁGYI LAJOSNAK

[Tornya]
1891.

Igen tisztelt Palágyi Úr!

Előre is köszönöm verskötetét. Ha megengedi, majd írok róla önnek, amint átolvastam.

Köszönöm az A. sz. dolgában fáradságát is. Ha csak teheti, kérem, tegye közzé az ide mellékelt cikket a „Pesti Napló” hasábjain, és pedig még ezen a héten, miután a bizottmány vasárnap gyűlésezik. Ha a Napló nincs véleményemen (amit különben nem hiszek), tán máshová adhatná.

Kérném aztán azt a számot, amelyben megjelent, címemre megküldetni (Szenttornya u. p. Orosháza), hová holnap reggel megyek.

Előre is mindenért köszönet.

Őszinte tisztelettel maradtam igaz híve

Justh Zsigmond

Hétfőn reggel.

126
IGMÁNDI MIHÁLYNAK

Szenttornya
1891.

Igen tisztelt Uram!

Kívánsága szerint írtam Czóbel Minkának.

Idemellékelve küldöm ezt az illusztrált „quodlibetet”. Azt hiszem, lesz így összegyűlve olyan érdekes, mint egy novella. Az illusztrációkat Szamossy László követte el.

Magamról kevés jót írhatok, majd egész augusztusban feküdtem. Vért köpve gastrikus lázzal - -

Így hát hamarabb is megyek el, mint terveltem. Szept. 15-én indulok innen - ha igaz.

Reményilem, jövő nyáron majd beváltja ígéretét és meglátogat - tán Silbersteinnel, kit nagyon megszerettem -, mert úgy érti a népemet!

Az Isten megáldja kedves szerkesztő uram, maradok igaz tisztelője

Justh Zsigmond

A szenttornyai ház s bizánci szobát tán az első lap szegélyzetének lehetne használni. Különben a képek hátára írtam, mely darabhoz illeszthetők. Kérném a képeket reprodukció után Verner Lászlónak Békéscsabára megküldeni, mert a Békés megyei almanachban is jönnek a jövő év elején.

127
PEKÁR IMRÉNEK

Szenttornya
1891. aug. 22.

Nagyságos Uram,

Igen lekötelezne, ha pár sorban tudósítana Gyula fia állapota felől. Mióta Bpestől elutaztam, semmi hírt sem hallottam felőle.

Öszinte tisztelettel maradtam igaz tisztelője

Justh Zsigmond

128
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

[Tornya]
1891. aug. 27.

Édes Mihályom!

Legelőször is köszönet leveledért. A könyv érdekében írtam már Csáky grófnénak, ki az irodalmi bizottság elnöke (én vagyok az előadója, de hát már az idén megint egy gyűlésen se lehetek jelen).

A grófné tán megteszi, már azért is, mert az utóbbi időkben megint összekaptunk valamiért, s ilyenkor engedékeny szokott lenni. No majd meglátjuk. Mit szólsz a Kulcsár hecchez? Elég mulatságos história. Én megírom Vadnay papának, az beleteszi újságába, megy Jókaiéknak, ők és Fesztyék el vannak ragadtatva, megy Szabolcskának (detto), megy Czóbel Minkának (detissimo), az „Arad és Vidéké”-ben cikket írok, Méray-Horváth magán kívül. És végre - - -

No de hát szegény Kulcsár nem tehet róla. Mi megkértük, írjon muzsikát hozzá, kanyarított folytatást is, mégis mit tudhat ő az „írójogról”, meg arról, hogy a reminiscenciának meddig szabad menni. Hisz csak a mi „loisir”-ünkre követte el.

No de mindegy. Misu és ez a Czóbel-féle, ez is „hasonló” -, ha nem, akkor Kulcsár mégis költő.

De hát ez mindegy. Ide mellékelve küldök e dolognak eredményeül pár nyomtatványt.

Azért amit a cikkben írtam, csak úgy érzem, ezen a „Kulcsár-eset” nem változtat egy cseppet sem.

Ha szept. 23-24 körül Pestre jövök, gyere fel te is; nagyon szeretnék az öreg Jókainak bemutatni.

Az Isten megáldjon, öreg Mihály, ha időd engedi, írd s tartsd meg barátságodban szerető hívedet

Zsigát

129 CZÓBEL MINKÁNAK

*[Tornya]
1891. aug. 27.*

Kedves Kollégám!

De hát akkor hol van a Medi? Pestről már több mint egy hete, hogy elpályázott legalább Pestről. Ide is ígérkezett egypár napra, de nem jött. Hát ő csak olyan volt (hála Istennek, mint volt), de hogy is változhatna? Párizsba azonban semmiképp sem lesz tanácsos neki visszamenni. Ce n'est bien pour lui.

Írjon pár sort Szabolcskának, nagyon meg fog örülni neki, bár azt hiszem, már az őszön aligha mehet valahová Pestet kivéve (szept. végével jelenik meg kötete), mert okt. elején ő is Párizsba készül. De hát ha maguk szept. 23-a körül Istvánékkal szintén feljönnének Pestre, én pár napot Fesztyékkal töltök ott el, fenn a Svábhegyen - mily jó lenne egyszer kibeszélnünk magunkat az Istvánnal is. Aztán a „Vasárnapi Újságot” illetőleg is kovácsolhatnánk tervet quantum satis.

Mit szól a Kulcsár-hecchez? Ide mellékelek két újságot. A „Fővárosi” közölte legelőbb - s végre kisült, hogy az egyik, a Szabolcska-imitáció erősen Petőfi-reminiscencia. Enfin erről a kománk nem tehet, mit tud egy ilyen jó ember arról, mi a birtokjog, meddig szabad az utánzásban menni, stb. És nem is tett egyebet, mint amire kértük: faragott a Szabolcska rigmusaira folytatást. A maga folytatása is reminiscencia? én nem tudom, s nem hiszem.

Végre is mindegy. A furcsa csak az, hogy egyikünk sem ismerte ezt a két Petőfi-strófát, se maga, se én, se Jókai, se Szabolcska, se Vadnay, se mások. Azért nem bánom, hogy a cikket, melyet mellékelek, megírtam.

Itt borzasztó vihar dúlt vasárnap, azt a nagy nyárfát is tökéletesen tönkretette - - s azonkívül még vagy tíz nagy fát a kertünkben, nem is szólva a pusztításról, amelyet az alléban véghezvitt.

Én is Singer és Wolfnernél fogok a télen megjeleni. Azt hiszem, az egyetlen lehetséges forma ma már - -

Írjon arról, lehetséges lesz-e a szeptemberi bpesti találkozás, és tartsa meg barátságában

Justhot

130

SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

*Szenttornya
1891. aug. vége.*

Édes Mihályom!

Igen örültem soraidnak, s örültem annak, hogy te ugyanazon állásponton vagy a Kulcsár-esetben, mint én. Szegény kománk, még mit rá nem kentek! Az „Arad és Vidéke”-ben is néked egy barátod, Csák József támadt rá. Misu némi jussal, az még attól is tartott, hogy én tán lefordítatom e versikéket franciára!

Ugyan, írj neki pár sort, s beszélj a szívéhez, gondolom, Gyorokon ev. lelkész. Azt írja, hogy én gyakoroljak erősebb kritikát a Kulcsár verseivel szemben - mintha én egy poétát akartam volna felfedezni benne, s nem annak örültem volna meg, hogy találtam egy népdal-fabrikálót, s hogy népdala szép (hogyne, ha Petőfitől van!) -, és hogy egyáltalán népdalok teremnek. Különben is neki feleltem, mert egyenesen engem támadott.

Még szerencse, hogy valamelyik lap meg nem kritizálta a Petőfi-Kulcsár verset, s rá nem mondta, hogy gyenge. Ez lett volna a non plus ultrája a - nevetségesnek.

Ha van rövidebb versed, küldd el nékem, én majd Jókai kezeihez juttatom, s megy a „Nemzet”-be.

Pestre 23-án megyek, fenn fogok a Jókai villában lakni (Svábhegy, Költő utca); kérlek, mindenesetre jere fel akkor, annyi mindent szeretnék megbeszélni veled, mielőtt kimennék, de persze hogy Párizsban meddig maradok, azt én nem tudhatom, az tisztára az időjárástól függ.

Pekár sokkal jobban van; azt írja, hogy a szívburok-reumatizmus csak az orvosok agyréme lett volna. Adja az Úr!

Itt borzasztó vihar járt a múlt napokban, a legszebb fákat (tudod, a keskeny allé kezdetén azt a nagy nyárfát) tökéletesen elpusztította. A kert borzasztóan néz ki.

Már írtam Csákyénak, kíváncsi vagyok, mit válaszol.

Czóbel Minka hí, hogy menj fel hozzá ősszel Anarcsra (Szabolcsba), ha már épp ez idő tájt Debrecenbe járnál.

Írjál öregem, nemsokára, és tartsd meg barátságodban

Zsigát

131
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Szenttornya
1891. szept. 4.

Tisztelt Nagysád!

Hogy írjam le mindennapi életünket - hisz egész akadémia. Festés, felolvasás, zene, míg Stróbl itt volt, mintázás - - s amellet - - hangulat, hangulat - -, s mindig csak „hangulat”. Árpádot is vártuk, de hiába vártuk. Most már felhagytunk vele.

Ő az a martosi legény, ki minden nyáron bejárja a szenttornyai és csabacsüdi pusztákat, s aztán a délibákkal oszlik szét az űrben. Pedig hát volt minden: kirándulás cimbalomkíséret mellett a pusztába, kendertipróka, kukoricafosztás, minden héten paraszttól, holdvilágos kocsizások három határban, keresztelők, lakodalmak - -

No de minderről Velencében. Mert úgy reményelem, hogy okt. 4-én még ott lesznek, amikor én kezdem el száműzetési hónapjaimat. Mindennel megbékélnék, ha magukkal együtt járhatnám be a piazzát. Úgy lesz? Tán Árpáddal együtt jönnének el Pestről? Velencére egy hetet, vagy ha maguk tovább maradnak - még többet szánnék.

Ugye, felel levelemre, s tüzetesen?

Némethy most magyar népdalokat fordít, édesatyjának azt a novelláját akarná majd a kötet élére tenni, amelyben a népdal keletkezését írja le - de bizony sem én, sem ő nem tudjuk, melyik kötetben van. Kérem, írja meg - a kötet abban a szobában hevert, ahol én a Sváb-hegyen aludni szoktam, ott olvastam el én is - egyszer este - -

Czóbel Minka egypár igen szép verset küldött, az egyiket ide mellékelem, tán ki lehetne a Nemzetbe adni. Ha nem, kérném visszaküldeni. Kérem, szíves válaszát - ha lehet előbb, hogy úgy intézzem dolgaimat.

Kezeit csókolja

Justh

132
CZÓBEL MINKÁNAK

[Tonya]
1891. szept. 6.

Kedves Barátnóm,

Íme a kézírata. Igen nagyon köszönöm, sokszor elolvastam, most már tudom könyv nélkül, s azóta még jobban szeretem.

Alig tudok terveimről beszélni, mama igen rosszul van. De annyira rosszul, hogy pár nap előtt már igen-igen megijedtünk. Ezek a neuralgiák annyira fájdalmasak, oly rohamosan lépnek fel, hogy már napok óta alig tud táplálékot magához venni. Tegnap óta aztán már valamivel jobban van, de azért még igen messze az egészségtől. Az furcsa, hogy itt Szenttornyán már évek óta mindig valamelyik közülünk így ősz táján nagybeteg.

Ruth Mercier nem is érkezett, barátnője, kivel jönnie kellett volna, útközben megbetegedett, s most Zürichben vannak, hol mll. Zackowska nagybetegem fekszik. Csak Szamossy van nálam,

kiből, majd meglássa, egyik legjobb tájképfestőnk lesz. Kitűnő szeme van, azt szereti a pusztában, amit mi, igen világos, tiszta, könnyű szemekkel fest. Egyetlen hiánya, hogy rajzolni még nemigen tud.

Én most a gányókat (dohánykertészeket) tanulmányozom. Egy egész külön világ, roppant érdekelnek, ezekről majd megint lehet majd valamit írnom. Egyet közülük, egy fiatal fiút kocsisnak fogadtam, Szamosssyval most legnagyobb multságunk, olyan originális dolgokat mond. Tipikusság szempontjából az offrande-nak hatalmas vetélytársa lesz.

A kopogi közből is megvolt, szomorúan nélkülöztük a „kisasszonyt”.

Írja meg, kérem, Jókai címét.

Sok szépet mindenkinek.

Szívből üdvözlí igaz barátja

Justh

133 SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

*Szenttornya
1891. szept. közepe*

Édes Mihály,

csak pár szót. Csáky grófné azt írja, hogy alig lesz lehető köteted megtartása, sok mindenféle okból, amelyeket én majd néked Pesten élıszóval elmondok. Én innen 24-én indulok. 25-30 között Jókaiéknál a Svábhegyen; az öreg Jókai különben meghí 27-re „kukoricafosztásra” - ha csak teheted, jere le. Engem ott mindig megtalálsz. Kérlek, csak addig ide megírni, jössz-e?

Párizsba okt. 3-án (szombaton) indulok, éspedig egyenesen az Orient expressszel, meg se állva Párizsig.

A „Debrecen”-t ma kaptam. Versed igen szép, a népdal is. Írjál ölelı szerető barátodnak,

Zsigának

Okt. elején éntőlem is jelenik meg egy kötet. Szenttornyai dolgok; egy tucat novella, vagy felét ismered.

134 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1891. szept. 23.*

Kedves Kollégám!

Ma csak annyit, hogy elmenőfélben vagyok. Még Fesztyéknél sem séjournírozhatok. Ügyeim úgy alakultak, hogy Pesten csak 24 órát töltök. Onnan Pozsonyba Korbayné Ravasz Ilonát (kit már 10 éve, hogy nem láttam) meglátogatni, 28-án pedig per Orient expressz egyenesen

Párizsba. Berge-zsel kell találkoznom, ki ott csak pár napot tölt, pedig a francia kiadás korrektúráit ő fogja csinálni.

Október első felében még megkapja kötetemet, „A puszta könyvét”, amely három novella híján ugyanaz, mint a francia.

Maga, Szabolcska és én egy időben fogunk megjelenni az őszön. Szegény, „jó akaratú” kritikusaink nagy örömére. Három „die nicht »unsere« Leute sind?”

Erre kizárólagosan a maga nótáit dalolják. Íme, egy új „szerzemény”, amely igen populáris lett a vidéken.

Istvánt szívből üdvözlöm!

Címem Párizsban: Hotel Burgundy Rue Duphot.

Sok szerencsét a kötethez!

Igaz barátsággal

Justh

135

SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

Szenttornya

1891. szeptember második fele

Édes Mihály,

csak annyit, hogy én már 24-én érkezem Pestre. Ha teheted, jere 25-én reggel hozzám a Hungáriába. Ott fogok lakni, 26-án már indulok, márpedig igen-igen fontos megbeszélőnivalóim lennének veled. Tehát ugye 25-én reggel minden esetre!

Ugye minden esetre eljössz?

Szívből ölel

szerető

Zsigád

136

CZÓBEL MINKÁNAK

Párizs

1891. okt 3.

Kedves Barátnőm -

Mit írjak erről a szörnyű, szörnyű esetről? Alig akarom hinni, még ma is folyton csak szegény Széchényi Lajosra gondolok, még nem szoktam meg, Géza - igen, hogy Géza is meghalt.

Ugyan, hányan maradunk egypár év múlva a mi szegény „fiatal Magyarországunkból?”

Eh, de jobb erről nem is beszélni. Pár napja jöttem le ide. Nehezen - haza, tavasszal könnyen mentem el Párizsból -, de ide? ismét az „idegen” világ nyomasztó érzése vett erőt rajtam. Kezdek irtózni azoktól a pályaudvaroktól, ahol senki nem vár reám! Pedig a Riviera sokkal jobban tetszik, mint hittem volna. Hisz az is élő világ, nem oly factice (az egy Monte Carlót kivéve), mint hittem volna. Menton vidéke, pedig pláne nagyon művészies is - szürke sziklák, fehér talaj, szürke óriási olajfák ad infinitum, itt-ott néhány sötét ciprus - -, s ez így órákig, órákig. Olyan szürke monotónia, mint akárcsak a mi alföldünkön, csak más formában.

Aztán néhány parasztemberrel is összekomáztam már. Tán lesz még olyan helyem is, ahol érdekesen töltöm majd el a - karácsony estjét.

A szállodában egy Tolsztoj ménage, a férfi egy jóságos, nehézkes medve, az asszony? mélységes mély, sokat tudó asszony, ki még mindig keres, de fog-e találni? Mézesheteiket élük. Félek, hogy a medve a mézzel majd a virágot is felfalja!

Írjon kötetéről - úgy érdekel!

Szívből üdvözli öreg barátja

Justh

Francia kötetem Ollendorfnál jelenik meg, már nyomják. Rendelje meg Jean Berge „Voix nocturne” című kötetét, Lemerre-nél jelenik meg.

137

CZÓBEL MINKÁNAK

Párizs

Hôtel Burgundy

8. rue Duphot, 8

1891. okt. 5.

Kedves Kollégám!

Hát bizony, már majd egy hete, hogy itt vagyok megint Párizsban, s élek igazi idegen - - s nem párizsi módjára: színházból színházba, óriási séták dans les environs, s kevés látogatás. Bár már nem egy ismerősöm van itt - Louise Read, Huysmans, Aymar de la Baume, a Quesnoy-k stb. Tegnap és tegnapelőtt már kinn is ebédeltem.

E napokban voltam a kis Patikáriusnál is, megtanítottam neki a nótákat. A „ki kérdezi, hogyan terem”-nek nagy succès-t jósol. „Olyan régies egyenes nóta” mondja. Két napot Pozsonyban Ravasz Ilonkával és férjével, Korbayval töltöttem, az utóbbi egy rendkívül érdekes dolgot követett el: a magyar népdalokat à la Schumann s azért egészen magyar szellemben írta át. Fogok is kis kötetéről írni.

„A puszta könyve” magyarul Singer és Wolfnernél a hó végén jelenik meg, franciául januárban. A francia kiadásban azonban három novellával több lesz.

És a maga kötete, édes Kollégám? Reményilem, megküldi nékem!

Szívből üdvözli öreg barátja

Justh

138
PEKÁR GYULÁNAK

Párizs
1891. okt. 24.
Hôtel Burgundy
8, rue Duphot, 8.

Édes Gyulám!

Bocsásd meg, hogy eddig még nem írtam, de hát igazán borzasztó módon vagyok itt elfoglalva: rövid az időm és igen sok mindent kell elvégeznem. Pesten is csak pár órát töltöttem - - ez a mentségem.

Azóta tán már könyvem is megkaptad, ugyanaz + 4 novella jelenik meg itt majd Párizsban is dec. végén. A francia írók, kiknek eddig megmutattam, szerették. Azt mondják, épp a legjobb pillanatban jelenik meg, miután e percben már minden antirealisztikus, s az egyszerűt keresné, már tudniillik, ha önmagában s az önmagát körülvevő világban megtalálhatná.

Téli terveim? még semmi bizonyosat nem tudok. Széles a világ! s nyitva áll előttem. De azért mégis, azt hiszem, csak Cannes-ba fogok kilyukadni (ha ugyan nem maradok egész télen itt), már a korrektúrák miatt sem igen merek ilyen messze menni.

Pár napja Szabolcska itt van. És te hogy vagy az egészségeddel? Írsz sokat? És hová? Szeretnék már tőled valamit olvasni, ha megjelent, küldd meg.

És írdál minél előbb igaz barátodnak

Justh Zsigának

Rakovszky Anti üdvözöltet

139
CZÓBEL MINKÁNAK

Párizs
1891. nov. 10.

Hôtel Burgundy.
8, rue Duphot, 8.

Kedves Kollégám!

Mi az oka, hogy oly igen-igen régen semmi hír magáról! Hol van, mit csinál? Mi lesz a kötetével? Megkapta „A pusztá könyvét”?

Igazán nem tudom felfogni, hogy mi lehet oka hosszú hallgatásának.

Tudja, hogy még mindig Párizsban vagyok, s valószínűleg a tél jórészét itt töltöm, miután (rémséges neuralgiáimat) igen jól tűröm a hideget.

Főleg Harrison és Antokolszkijjal vagyok, kiknek ellentétes - s a végletekig ellentétes egyéniségében oly igen nagy ressource-om van.

Francia könyvem fordítását Émile Michelet-vel néztük át, ki igazán nagy segítségemre volt. Képzeld, egy novellát francia eredetiben csatoltam hozzá. Elég jól sikerült, a „francia fin siècle stylus”.

A francia kötetben négy számmal lett több, mint a magyarban.

Múlt héten Dampierre-ben voltam Loupses hercegnével, francia Mair volt!

Az Igmándi „Szellemi életét” olvasta? Hol magáról is beszélek? Meg a Szabolcska kománk levelét megkapta?

Lássa, írjon kimerítőleg, nagyon-nagyon szeretnék már magáról hallani!

Írjon -

Istvánnak, Misi bárónénak sok szépet.

Szívből üdvözlő öreg barátja

Justh

140
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

Menton
1891. dec. 4.

Édes Komám,

hát bizony itt volnék. Naponta húsz kilométer gyalog: ez az egész, amit magamról mondhatok. Sehogy se megy a munka, tán azért, mert nagyon is tavaszias az idő? Jobb aludni a napon, mint írni - -

Már azóta Nizzában és Monte Carlóban is voltam.

Este mindig lázas vagyok, de azt mondják, az itteni klíma okozza, amelyhez szokni kell.

Az esték rémségesen hosszúak; már háromkor szobába kell az embernek húzódni, háromtól pedig $\frac{1}{2}$ 7-ig (ebéd ideig) igen-igen hosszú az idő. Persze, ha dolgoznék - - de most nem tudok.

Egy igen érdekes asszony van itt, egy Tolsztoj grófné, a híres regényíró unokahúga, azzal vagyok majd egész nap. Az a típus, mint a Turgenyev asszonyai.

A természet, persze, az szép - nagyon szép, de hát Alföldünk csak szebb, s ugyancsak nehezen várom a tavaszt. Ugyan mit érezhetnek a fecskék?

Te boldog, boldog ember, hogy már nemsokára hazamehetsz. Mégsem tudod, hová jutsz „tiszteletes”-nek? Hát a versfaragással mennyire vagyunk? Van sok új rigma? Hej, be jó lenne most elbeszélgetni, otthoni alkonyatról, otthoni pitymallatról!

Az Isten megáldjon, édes Miskám, írj nemsokára vén barátodnak

Zsigának

Menton Alpes Maritimes. Hotel Alexandra.

141
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Menton
1891. XII. 7.

Kedves Komaasszonyom!

Már pár napja itt vagyok száműzetésem helyén. Pedig már ugyancsak belefáradtam a csavargásba. Ha tudná, milyen nehéz szívvel érkezem azokba a várótermekbe, hol - nem vár senki!

Itt - pár érdekes asszony: két angolné - még egy orosz. Az utóbbi egy Tolsztoj grófné - egy kissé magára emlékeztet, de (sajnos!) nem élete. Igen sokat tud, s nagyon tudja ezt. Amellett meg hát kissé - hidegebb is, mint mintha magyar földön nőtt volna fel. Persze Mentonban nem szabad válogatónak lenni.

Mindennap 20 kilométert gyaloglok, ma pláne 27-et, San Remóban voltam gyalog. S e séták igen jó hatással vannak kedélyemre, csakúgy, mint szervezetemre. Le vagyok sülvé, orrom piros, mint mintha használhatatlan lennék.

Itt december végéig maradok, aztán átmegyek Cannes-ba, s ott belevetem magam Maupassant és a nagyvilág karjaiba.

Ha Szmrecsányit látja, mondja meg neki, ha Párizsba megy, írjon nekem, pár amerikai művészhez szeretném ajánlani, meg Antokolszkijhoz. Igen jó lenne, ha már másoktól is, mint spanyol és belgáktól látna az ember valamit a műkiállításunkon - amelyikről az idén semmit sem tudok, írjon róla, hogy sikerült.

Kezeit csókolja öreg komája.

Árpádot ölelem!

cím: *Hotel Alexandra Menton France*

142
KISS JÓZSEFNEK

Hotel Beau Rivage
Quai du Midi
Nice

ez a címem még három hétig.

Kedves Kiss bácsi, nagyon köszönöm szíves sorait, szívesen eleget teszek kívánságának is - csak ismét beteg ne volnék. Tegnap esti 10-től ma déli 12-ig háromszor hánytam vért. Igen gyenge vagyok, s nagyon fáradt. Már beleuntam ebbe a hiábavaló harcba. Vagy így, vagy úgy, csak már valahogy lenne.

A magyar fiatal elbeszélő gárdáról van egy kis cikkem, kérem, ha konveniál „A Hét”-nek, elküldöm. De előbb le kéne írnom, most pedig ismét a legnagyobb nyugalomra volna szükségem.

Üdvözlje nevemben barátainkat, és tartsa meg jóakarátában igaz tisztelőjét

Justhot

Vaynak írok. Ha van képe, biztonnyal küld. Szeretnék én róla írni alkalomadtával.
dec. 16-án.

143
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

Menton
1891. dec. 20.

Édes öreg Mihályom!

Ne vedd rossz néven, hogy soká nem írtam. De itt még jobban le vagyok foglalva, mint Párizsban. (Hol, hol van a nagyvilágon az a hely, ahol az élet nyugodt, ahol nincs hajsza, ahol az ember önmagának él! - oh Szenttornya, jöjjön el a te világod). Két angol nővel vagyok - kifárasztanak morálisan csakúgy, mint fizice.

Különben egy igen érdekes házaspárral kerültem össze, Tolsztoj gróffal és nejével. Tolsztojnén a legérdekesebb asszonyok egyike, akikkel eddig találkoztam. Mindent alaposan tud, s tudása elevenné vált benne (mily kevésbé asszonyi tulajdonság), amellet lojális, egyenes - semmi a nők kicsinyességéből. Rendkívül élvezetes órákat töltök vele, szerencsére átjő Cannes-ba. Oh Cannes! az lesz csak az élet, a három vagy négy nagy házzal, ahol fogadnak - réges-rég ismerem, szóval ismét ki leszek a „köznek” szolgáltatva. Oh nyomorúság, oh unalom!

Amellet mennyi mindent szeretnék megírni, s nem jutok hozzá. No tán a nap 38-ik órájában erre is jut még idő.

Voltam háromszor Monte Carlóban. De persze nem játszottam. A játék egy cseppet sem érdekelt. Csak az élet nagy játszmaí iránt van érzékem.

Te boldog ember! Egpár hét és otthon vagy övéid között, ott „hol minden fűszál, rög a te nyelveden beszél!” Én meg csak számlálgatom, számlálgatom - -

Eh! már úgy utálok ezeket a mesterkélte, hamis tavaszokat, csakúgy, mint azon emberek nyelvét, kiknek beszéde a fák falusi lombozata alatt a fülemilék dalát helyettesíti.

A párizsi versed gyönyörű, tudod, a „Szajna partján...” Te boldog, aki rímbe foghatod azt, amit én még elnyelni is alig tudok.

Az Isten áldjon, öreg Mihályom, írdál hosszan, s ha hazaértél, még hosszabban. Küldjél egy kis hazai illatot annak, aki betelt az örök virágok örök nyíladozásába.

Kész barátod

Zsiga

Címem: Hotel Montfleuri, Cannes (Alpes Maritimes).

144
CZÓBEL MINKÁNAK

Menton
1891. dec. 22.
Alexandra-Hotel.
Menton (Alpes-Mmes)

címem: Hotel Montfleuri
Alpes Maritimes

Kedves Barátnőm!

Tehát kötete pár nap múlva megjelenik. Képzelteri, mily érdeklődéssel várom.

Majd küldetek a kopogiaknak is belőle példányt.

Én itt francia könyvvel bíbelődök, azt hiszem, igen jó formában jelentkezik. 3 novellával van benne több, mint a magyarban, és bevezetése (amelyben „race” teóriát foglalom össze, az „anima speciei”-t). István is szerepel benne, s azt hiszem, ő a kötet nem egy legrosszabb novelláját „adja”.

Az egyikben egy furcsa dolgot csinálok, egy élő és egy vizionárius, szinte apostoli alaknak összefoglalatában a „nasarenismus” filozófiáját akarom adni. Ezt persze itt - Párizsban sokkal jobban értik, mint otthon értették volna.

Igen meglepett, hogy a magyar kötetet a kritika mily jóakarattal s mily - kevés „underdardinggal” fogadta. Hisz alapeszméjét egy sem értette meg, s egy sem látta meg benne, hogy a magyar nép „görögös” modern világnézetére mutattam rá. A commonsente filozófiájára. Innen holnapután megyek át Cannes-ba, hol a tél hátralevő részét töltöm. Ott sok érdekes asszony: Duchêne de Hughes, Mme de Pourtalès, Madame Cortéz, Lady Mouray (a volt indiai alkirály neje) - ott Maupassant is, de ehhez csak akkor akarok menni, ha kötetem már megjelent.

Úgy szerettem volna, ha István ír pár sort könyvemről, hisz ő az egyetlen minálunk, ki megállapíthatja jusqu’ à la lie - mit értettem - mit akartam visszaadni. S ha ő meglátta, akkor tudom, hogy sikerült nekem az, amit magam elé tűztem.

Az Isten áldja, tartsa meg jóakarátában igaz barátját

Justhot

145
CZÓBEL MINKÁNAK

Cannes
1891. dec. 31.
Grand Hotel Montfleuri

Kedves Barátnőm!

Kötete igazán gyönyörű - engem, dacára, hogy egy részét már ismertem, nagyon meglepett. Egynehány hatalmas erejű dolog van benne - az újak között is. A „Magam vagyok”, az „Anyaföld”, „Csak egy szóért”, a békési dolgok, a „Bagoly”, a „Végső óhaj”, „A változ-

hatatlan” - hatalmas dolgok. Gratulálok - magának, ki tán mindnyájunk között a legeszesebb - legmagyarabb tehetség.

Különben ezt vártuk - ezt éreztem meg, midőn legelső sorát olvastam. Egyszer még fogok írni magáról, akkor, ha majd a magyar szellemet fogom definiálni. De még várok - tisztán akarnám körvonalban láttatni, úgy, hogy amit érzek, az mindenkit mindjárt frappírozhassa. Én ti. magában és Jászaiban látom a magyar szellemet ma a leghatalmasabban nyilatkozni.

Nem furcsa? Az Eliot históriája. Hanem ez egészen a malmomra hajtja a vizet. Egy új teória bánt egy ideje: a fajok neméről. Az angol és magyar mále - s ezért asszonyai a legintenzívebben adják vissza szellemét - amely ha nőiesség is -, s ez a művészi oldal - szükségeltetik.

Itt? Tánc, muzsika, ének. Ha tudná, hogy unom ezt a folytonos hajsztát. Alig várom, hogy innen eljussak. Február elején Rómába készülök. Ez a legújabb tervem. Hogy van influenzájával? Remélem, nem könnyelműsködik!

Még egyszer csak annyit, hogy végtelen büszke vagyok kötetére.

Írjon nemsokára.

Szívből üdvözli vén barátja

Justh

146 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Cannes
[1892]*

Édes Barátnóm!

Csak annyit a mai levelemben - hogy sorai igazságtalanok, de nagyon! Hát nem érezték meg, hogy mindennap úgy 4 és 6 között - az estalkonyat óráiban ott vagyok maguk között - -, már ti. az árnyam! Nem hallották meg szavam, midőn elmondom, hogy a szállodák fagyosak, hogy az idegen rosszabb az ellenségnél, hogy háromszázhatvanhét barátom közül épp - a legelsőkre vágyom, hogy ez az örök tavasz napsugara bánt, hogy nincs örömöm e gazdag, üres nép szalmacséplésében, hogy beleuntam, a herceg imádásba (mi Cannes egyik karakterisztikonja), hogy a házbútor az új házba vágyik - a maga helyére.

Csak már ez az egy hó is eltelve!

Innen a jövő hét végén vagy 15-e körül Pisába megyek, onnan meg Rómába - s vagy haza. És maguk? És Árpád min dolgozik? Gondolnak-e reám néha - - tudják-e azt, hogy mi a hontalanság? mi ez a vegetálás, ami úgy áll az élethez, mint a cannes-i ibolyák - a napsugarakhoz!

Olvassa el Berge „Voix nocturnes”-jét, megjelent. Figyelmeztetem a következő versekre: „Isolement”, „Voix du soir”, „Éternellement”, „Sonnet”! És írjon, írjon hosszabban.

Kezeit csókolja

Justh

Árpádnak sok, sok mindent.

147
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

Cannes
1892. jan. 27.

Édes szeretett Komám!

Csak annyit, hogy igen nagy beteg voltam - influenzás - - s ez az oka hosszú, hosszú hallgatásomnak. Ez a komisz divatos francia világ majdcsaknem itt tartott pour de bon. Ha tudnád, hogy hí haza fű, fa, minden (még a tél is), és hogy didergem itt az örök napon.

Sokat írtál azóta? Hogy tetszik a Czóbel Minka új kötete? és hol vagy? Reményilem, a nyarat még Hódmezővásárhelyen töltöd, hová aztán át-átjárnék a szombat estékre. De jó lenne. Istenemre, de jó! Aztán kimegyünk a vásárhelyi szőlőkbe, meg bejárjuk a füzesek világát, a te régi ismerőseidet. Milyen jó lesz kipihentetni szemeimet az örök pálmák után! Károly üdvözlöt; a szegény fiú bevált nagyon, csak hogy katonának kell mennie, és így dicsősége nem tart soká.

Az Isten megáldjon szeretett Komám, tartsd meg barátságodban

Zsigát

Címem: Hotel Montfleury, Cannes.

Ha írsz Vadnayéknak, említsd fel, hogy beteg voltam, ezért nem hallottak rólam oly rég.

148
PEKÁR GYULÁNAK

Cannes
1892. jan. 27.
Grand Hotel Montfleury

Édes Gyulám!

Hát bizony én is influenzás voltam. Sciens bonum et malumitas egy lépcsővel előbbre mentem.

Most már all right - leszámítva, hogy a két tüdőmben erős tompulat maradt hátra, hogy köhögök, mint egy kehes ló, s hogy gyenge vagyok, mint egy légy. A szegény Baskircsev naplónak bizonyos lapjai sokszor jutnak eszembe!

De hát végre is (s ez az „adaptio” terméke) az ember nem lehet „okos” is, „szép” - és „egészséges” egyszerre. Ugye, Gyula, így van!

Dolgaidat köszönöm. Igen üdvös homoeopathikus szernek bizonyultak - a halál ellen. Különbösen tréfán kívül nagyon szép dolgok.

Ismerkedj meg Herczeg Ferencsel qui après tout, nagyon kezd nekem irataiból tetszeni. Dacára - az általános lelkesedésnek. Valami igen bájos van abban, amit ír. Furcsa epitheton egy volt huszártiszt irataira. De hát leírom, ahogy érzem.

Ne vedd rossznéven balga írásomat. Nem tudok másképp. Cannes! Istenem, hogy egy ilyen hely is létezhet a nap alatt. Az ember hercegekből él - s on a qq. fois des indigestions oncales.

Menj el néha Rakovszky Antihoz, jó anyag van benne, lehet még sok belőle.
Az Isten áldjon, tartsd meg barátságodban

Justh Zsigát

Gyenge vagyok uram, gyenge.

149
CZÓBEL MINKÁNAK

Cannes
1892. jan. 28.
Grand Hotel Montfleury

Kedves Barátnóm!

Beteg voltam, influenzás! Ezért hosszú hallgatásom, ezért „gyenge” levelem! Még alig bírom a tollat. Valahogy csak kibírtam, csak persze igen köhögök és tompulatok a tüdőben. Kétségbe vagyok esve, hogy cikkem olyan igen tele sajtóhibával. Így Istvánt Büchner tanítványának teszik, a Haeckelé helyett!

Ennek a cikknek furcsa históriája van, amelyet majd szóval mondok el tavasszal!

Gratulálok a Medi képéhez. Gyönyörű, láttam a reprodukcióját.

Misi báróné nem dühös a cikkért? Mondja meg neki, hogy félek színe elé kerülni. Min dolgozik most? Én itt febr. 16-ig maradok, aztán per Róma, Ancona, Fiume megyek haza, reménylem, hogy március első hetében már Pesten leszek. Unom már szívemből ezt a folytonos kóborlást.

Nem jó fel március végén Fesztyékhez, mily jó időt tölthetnénk el - - úgy, mint akkor, midőn a „művészestély” megszületett.

Furcsa lesz, ha majd megint mind együtt leszünk - annyian fognak közülünk hiányzani. „Fehér tépett lepke szárnyak - -”

Bocsássa meg írásomat, de igazán jobbat még nem tudok.

Szívből üdvözlő öreg tisztelője

Justh

150
CZÓBEL MINKÁNAK

Cannes
1892. febr. 28.
Grand Hotel Montfleury

Édes Barátnóm!

Nem értem, hogy levelem eddig még nem kapta kézhez. Már legalább 10 napja írtam magának.

E percben jelenik meg Jean Berge „Voix nocturnes”-je, figyelmébe ajánlom, egypár gyönyörű dolog van benne, így „Volement”, „La voix d’or”, „Symphonie d’or”, „La mort”, „Sonnet”. Próbálja meg utánozni formáját - elég érdekes kísérlet lenne magyarul. István a múltkor a P. K. egy rendkívül érdekes kritikáját küldte. Persze hogy csak ő értette meg az esszenciáját a könyvnek, hiába, csak maguknak is írtam.

Itt egypár nagyon kellemes ember, igen sokat vagyok az özvegy Wenckheim Ferivel (tudja, a Radák Klára férjével), ki egyike a legrokonszenvesebb és *legtiszteletreméltóbb* férfiakkal, kikkel valaha találkoztam. Megható a kislányával való viszonya. Itt van pár nap óta Duchêne de Hughes, kivel igen sokat vagyok, mert ő nem jár rendszeren a világba, mert gyengélkedik. Azonkívül Vay Lászlóné jő ide hozzám, kinek nagyon örülök már.

Képzélje, most francia utamon esett itt Flandriában, igazán már egy percnyi nyugtom sincs!

Szabolcskáról nem hallott? Én már egy hónapja, hogy írtam neki, és semmi hír. Majd az idén nyáron megismeri Szenttornyán (mert ugye lejő?), Hódmezővásárhelyen káplán.

Mit ír most?

Isten áldja s a viszontlátásra!

Justh

151 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Párizs
1892. márc. 7.*

motto: - - - - - ősszel fa levelétől elválnak - - -

Édes Róza Nagysád!

Már nem tudom, illik-e vagy nem, de bizony nem állom meg, és írok Önnek. Ráby Pál uram keresett fel egy episztolával, amelyben fantasztikus és megható dolgokat mesél egy estélyről, amelyen még engem sem felejtettek el.

Pedig oly sokan voltak arra, hogy elfelejtsenek!

Köszönöm, köszönöm. Én itt nemsokára elfelejtem, hogy élek, annyi a dolgom, lótás-futásom. Sokat, sokat gondolok barátaimra, mindre, ami kedves, s amit otthon hagytam.

Ma is - cigányoztam egyet. Lássa, még Párizsban is a régi vagyok. Persze, itt más a hangulat, más és még keserűbb. Hisz itt minden de minden arról beszél, amit otthon hagytam, eszembe jut annyi nóta, annyi emlék. Eszembe jut egy legyező, amely mögött valaki a „Kidőlt a fa mandulástól”-t dalolja, nagyot kesereg hozzá, eszembe jut a Tinódi nótája, a kis Pali síró hegedűjével - - Mikádó - - önmagam.

Mert hiszen már nemsokára én magam is csak „emlékeim” közé fogok tartozni.

De azért nehogy azt higgye, hogy elfelejtkeztem volna magamról! Sem magamról, sem másokról - mégsem; mégsem! Soha, sohasem. Ha Fesztyt látja, mondja meg neki, hogy nagyon várom, hiányzik nekem, de nagyon.

Engem meg tartson meg emlékezetében, mint hűséges barátját és tisztelőjét

Justh Zs.

152
FESZTY ÁRPÁDNAK

*Malaga
1892. márc. 15.*

Grand Hôtel de Rome
Malaga

Édes Öregem!

Már nagyon, igen nagyon rég nem hallottam rólatok. Mi történt veletek? Egészen elfelejtettél már, öreg tigrisem?!

Ma reggel érkeztem ide Oranból, itt egy napot töltök, du. megyek Carbonero Morenóhoz Szmrecsányi ajánlólevelével, holnap reggel Gibraltárba, onnan pedig egy hétre Tangerba - ahol, azt reményelem, pár sort találok tőletek, címem:

Tanger (Marokkó) Hôtel New York

Azután (23. után) Szevilla poste restante.

A nagyhetet Szevillában töltöm. Spanyolországról csak annyit, hogy már most is (dacára, hogy még alig láttam valami érdekesebb dolgot) rokonszenvesebb Olaszországnál.

Mikor mész Párizsba? Keresd fel Bunnyt, címe: 4 bis paysage Dulac Rue Vaugirard.

Én Párizsba ápr. 7-e körül érek, alig várom, alig várom már ez időt - akkor a száműzetésem is majd megszűnik -, hisz Párizsban már otthon érzem magamat.

Nem hiszed, hogy mennyire unom már ezt a folytonos kóborlást, Ahasverust és a bolygó hollandit kenterben elhagyom, ami a kóborlást illeti.

„Mein Herz is schwer
mein Ruh ist hier!” stb., stb. - -

Minderről szóval Párizsban. Feleséged kezeit csókoltatom. - Az Isten megáldjon, édes öreg tigrisem

Zsiga

Hogy van Káldy Gizella?

153
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Párizs
[1892]*

Tisztelt Nagysád!

Igen-igen köszönöm kedves sorait, elhiheti, hogy végtelen örömet okozott nekem mindazzal, amit elmondott. Persze - szerettem volna valamivel több detailt, egy pár „miért” - és „hogyan”-ra feleletet - -, de hát *egyelőre* ezzel is beérem, és - ennek is örülök.

Persze, hogy jólesne tudnom, hogy mit csinálnak egész nap, hol járnak, mit tesznek, miért gondolnak, egyszer-másszor énreám, énreám - ki olyan igen távol vagyok látkörüktől.

Szeretném tudni terveiket, mit csinálnak a nyáron, s mit addig. Így ezúttal megtudom, hol találkozunk majd megint legelőbb az „űrben”.

Hát ide nem jönnek? Párizs szép város ám, s tavasszal itt is csakúgy, mint mindenütt máshol, nyílnak a virágok, dalolnak a madarak - - -

Látja, látja, édes barátnőm (engedje, hogy így nevezzem) többet tudok magukról pestiekről, mint velem megírt és *meg nem írt* levelekben tudatnak.

De hát ez a mesterségemmel jár, egy analista regényírónak mindent kell tudni, s mindent kitudnia. Úgy ám! Ez a levél tán indiszkrét, de hát egy barát *indiszkrétciója*. A barátok pedig még csuha nélkül is fel vannak hatalmazva a gyóntatásra. Ha Árpádot látja, mondja meg neki, ha már nem jön, legalább írja meg a megígért és soha meg nem írt levelet, amellyel *majdnem* tartozik nekem. És most még egy kérdőjel, s végzem leveletem - amely, ha nem tetszett, szidjon össze úgy magyarmiskásan, de - ne haragudjon meg érte barátjára

Justhra

Könyvemet kézhez kapta? Várom kritikáját, amely kétszeresen érdekes, mint Jókai Róza, s mint a festőné kritikája, mit fog a nő a festőnőről s a festőné a festőről mondani?

154 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Párizs
[1892]*

Édes Róza nagysád! Hogy az Isten megáldja kedves leveléért, mondhatom, hogy olyan jól esett, mint a mennyei manna. Majd ha egészen megismer, tudni fogja, hogy mennyire vártam levelét.

Először is attól féltem, hogy könyvemért haragszik meg rám, hogy azt hiszi, a festőnében tán önt akartam rajzolni - pedig - a könyv már november elején tökéletesen kész volt, addig pedig csak egyszer láttam önt Vadnayéknál. A találkozás pedig, azt hiszem, nem számít „barátságunk történetében”.

Eztán meg attól féltem, nem fogja szeretni könyvemet Kálmán Ernőért, mert az eredetit ismeri. Az eredetit - mit mondok! Hisz nincs ez alakban több egy cseppnél Fesztyből. Különbözik nem is lehetne ő, mert a könyv eszméje még a „Káprázatok” (2 esztendeje) előtt ott ült a fejemben - a szívembe csak aztán került.

Még aztán attól is féltem (lássa, milyen félénk a maga barátja!), a levelemért haragudott meg. Ezt azonban nem magyarázgatom.

Dictum factum: egy hónapja várom ezt a levelet, és pedig geometriai arányban növe nyugalansággal. Midőn ma (végre!) megérkezett, s behozták, úgy megijedtem, hogy egypár percig csak néztem, attól félve, rám szakad a ház - de nem szakadt reám.

Elolvastam. Végre egy kellemes missiva hazulról. Vagy egy hete tart itt a tavasz, minden zöldül, virágzik, minden napsugárban fürdik - - - örülnék én is az életnek, mint a többiek, ha minden nap valamilyen kellemetlen hír nem szakadna a nyakamba.

Először is az, ahogy a sajtó a könyvemmel bánik - az nem jól esik. Eddig alig, hogy megemlítették. Aztán meg azt írták Pestről, hogy egy író (ki lehet, nem kutatom, nem *akarom*

kutatni) oka ennek. Ez nem lep meg, csak az bánt, hogy (úgy írták) valaki, kit szeretek, s ki sokszor volt velem. Alighogy ebbe belenyugszom (mert lássa *ezt* - a *megnyugvást* - tanultam meg éltém folyamán a legnagyobb eredménnyel), egy hozzám igen közelálló család megy el innen lakni -, Isten tudja, mikor látom őket újra.

Tegnap pedig (a legkeserűbb cseppet az isteni gondviselés a legutoljára hagyta) a kis Patikárius Ferkó bandájával muzsikáltatom magamat (nem először!), egymás után húzták el a „Cserebogár, sárga cserebogár”, a „Kidúlt a fa mandulástól” és egyéb „evokáló” nótákat, az a pár francia és angol piktor meg író, kik velem keseregtek (more patrio), levette minden nyugat-európai polgáriasodást magukról, majdnem a fejüket verve az asztalhoz nagy kinjokban, midőn egyszerre csak az egyik cigány, ki csak pár napja, hogy megjött Pestről, odafordul hozzám, s így szól: „tudja-e, uram, hogy udvari cigánya, Pali nagyon beteg, alig hiszem, hogy felépül valaha - -”

Lássa, maga, édes Róza nagysád, maga megérti, mit éreztem e percben - - -

És az a bizonyos, a fájdalom által szépen kinevelt, megérlelt egoizmus nagyot nyekkent bennem - s így szóltam magamban: „Mi lesz velem, ha Pali elpusztul? Mi lesz velem? Mi emlékeimmel? mi mindazzal a benyomással, amelyet csakis Pali tud kirepeszni és kifacsarni a lelkemből. Mi lesz velem azokban a percekben, midőn azt hiszem, nem bírom tovább az ő muzsikája nélkül elviselni mindennapi keresztemet.”

Úgy éreztem, mintha a mákonyevőt vízgyógyintézetbe dugják, és elveszik tőle azt az üveget, amelyben üdvössége, mindene foglaltatik.

Lássa, én úgy álmodtam el a dolgot, hogy el fog jönni a nap, midőn mindaz a kín, ami lelke-men rágódik, végre elpusztítja, aláássa, akkor aztán szépen belefektetnek a nagy cinkoporsóba, meggyújtják körültem a viaszgyertyákat - - elhívadják éltém egyetlen gyóntatóját, Palit, ki odaáll nyirettyűjével a ravatalomhoz, s elsírja nótáit felettem - - s elsírja akkor, midőn négy fekete ló kivon a temető felé - - és sírni fog hegedűjén a nóta még akkor is, midőn beeresztik a nyirkos földbe a koporsót - -, elnyomja majd bűgő akkordjaival a göröngyök tompa kongását, s midőn ott fekszem egyedül, hidegen a fagyos földben, át fog törni az én nótám a hat lábnyi földrétegen, s ezt fogja lesírni nékem az örök éjszakába: „Mit keseregsz, hogy vége - - hisz csak jajgattál életedben!”

És most Pali haldoklik, én meg itt távol, távol vagyok tőle.

Még tegnap este, mikor hazaballagtam, nem tudtam, kit küldjek a betegágyához, aki olyanféleképpen menjen el hozzá, mint ahogy én mennék.

Kerestem, kutattam, s nem találtam semmit, senkit. És ma reggel kaptam levelét - - tehát önökhöz fordulhatok. Kérje meg Árpádot a nevemben, menne el a Stáció utcába, és tudja meg lakásán, hol fekszik (a cigány azt mondta, a klinikán), és hogy van.

És *kérem, kérem* írja meg aztán nékem, de ugye minél előbb.

Édesatyjának kérem adja...

[A levél vége hiányzik!]

155
CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1892. ápr. 4.*

Kedves Barátnőm!

Lássa, arra vártam, hogy Kopogból ír hassak magának. Hiszen csak itt - és kizárólagosan csak itt vagyok honn! Me voilà donc retrempe dans la soif félicité. Lakoma tanítóéknál, tudja azoknál, akik a mi majorságunkhoz tartoznak, s e tanítóné után faragtam Ányos Andrásné asszonyomat. A falu ajándoka szolgál ki - lassú léptekkel, mint azelőtt, a régi sötét ruhában, az én akácfáim bólintgatják fejüket, merre csak szem láthat, a mi délibábjaink játszanak a láthatár minden részén. Higgye el, hogy oly boldog vagyok, hogy szinte beteg vagyok bele.

Ma Molnáréknál ebédeltem, az ő tornácukon s az új kis virágoskertjük szélén - amelyet azért csináltak, hogy a „Kisasszony”-nak öröme legyen benne. Délután a fiatalság labdajátékát néztem végig, meg a Franyo Misával bejártam a falut - ma este itt lesz az orosházi (jobbik) banda -, s nálam vacsorán: Molnárék, Guba János és felesége, meg a „falujándoka” meg felesége. Holnap egész nap kertészkedem.

Hol vannak a cannes-i uralkodó és nem uralkodó hercegek, mind a mihaszna szó, amit *azóta* ejtettem? Mintha csak nem lennék *önmagam*. Tout cela est très effacé. Hol vannak a holtak árnyai, amelyek ott mindig folyton kísértettek. Az itteni első lágy tavaszi szellő visszahozott a földre. Visszaadott önmagamnak.

De jó élni!

Pesten? Két hétig voltam, s három nap múlva megint visszamegyek. Reggeltől estig hajsza, több helyt felolvastam. Puisque nous sommes que par trop intellectuel àprésent. Egész nap zene, dal, felolvasás s okos konverzációk. Oly okosak vagyunk, hogy alig-alig bírjuk el fejünk súlyát! Különben az egész áramlat pozitív eredménye egypár igazán nagyon érdekes okos leány, így: Károlyi Melinda, Dessewffy Rolla, az egyik Wenckheim leány. Ebből a szempontból igazán hallatlan a haladás. Hát maga mikor jó Pestre? Fesztyék nagyon várják. Húsvét után pld. igen jó lenne. Sok-sok mindenről beszélhetnénk. Én e héten még Simihez megyek úgy 10 napra, s húsvét után visszamegyek Pestre, s ott maradok május 20-ig.

Egypár érdekes ember, így a két Pekár fiú (tán az, ki nem ír, még érdekesebb, mint a másik - de nem, mind a kettő igen-igen érdekes.) Herczeg Ferenc - az én konkurrensem, mivel azonban igen összebarátkoztunk, aztán a Cantacuzene ménage. Igen fin de siècle kis párocska. Cantacuzene maga - a bizánci császárok egyenes leszármazottja, egyike a legrokonszenvesebb lány toroknak. Gyönyörűen éneklő Augusta Holmès, Fauré, és Massenet dolgait, a kis hercegnő Montesquieu-Fezensac (az à rebours des Esseintes-jének) cousin germain-je Brancovan és Bibescu hercegnék unokahúga és világhírű Bauffremont-Minay hercegné leánya, szóval nem lopta - világnézetét. Különben olyan fej, mint az ógörög festmények valamelyik virgója.

Sokat vagyok velük.

És István? úgy szeretném már egyszer látni! Nem jöhetne fel Pestre? Lássa, én a Tátrába ebben a szezonba nem mehetek.

A Lenormant-t, amint Pestre megyek elküldöm neki, valamint ma innen a „Livre de la Poustá”-t küldtem el magának. Fogadja jó szívvel.

Olvasta már Szinnyi lexikonában az életrajzát?

Pesten roppant tért nyertek a versei. Jászai *lelkesedik magáért*. Mindenkinek elszavalja a Baglyot. Írjon minél előbb és sokat őszinte barátjának

Justhnak

156
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

[Szenttornya]
[1892]

Kedves Barátnőm!

Csak annyit, hogy a hét végén vagy a jövő hét folyamán egy napot Pesten töltök, s annak a napnak a délutánját maguknál. Akkor majd hallhat bőségesen az én idei kínládásaimról, szenvedéseimről.

Bizony, már csak háltn jár belém a lélek, ez a szituáció. Pedig három hónap előtt még segíteni lehetett volna bajomon, de hát ilyen három irtóztató hónap, ezekkel a 30°-os estékkel, s déli szelekkel erősebb embert is tönkretettek volna, mint engemet. De hát így kellett, hogy legyen, úgy látszik, mert *így lett!*

Az Isten áldja addig is, kedves komámasszony

Kezeit csókolja

Zsiga

És Árpád? Hogy van? Igaz, hogy ő is beteg?

157
CZÓBEL MINKÁNAK

Budapest
1892. ápr. 22.

Kedves Barátnőm!

Csak annyit, hogy igen-igen kérném, ha azonnal feljönnének Istvánnal Pestre, igen fontos ügyben. Egy társulatot akarunk Zay Miklósnál alapítani - s erről magukkal szeretnék elsősorban beszélni. Íme, ide mellékelem annak listáját, kikre gondoltam. De kérem, ha lehet minél előbb, én már május harmadikán megyek! Istvánéknak sok szépet, szívből üdvözlő öreg kollégája

Justh

158
CZÓBEL MINKÁNAK

Budapest
1892. ápr. 24.

Kedves Barátnőm!

Kérném, minél előbb feljönni - - ha csak tehetik. Mert én már máj. 4-5-én indulok. Istvánt is igen-igen szeretném látni! Tehát ugye pár nap múlva viszontlátom!

Szívből üdvözl

Justh

Nagy terveink vannak itt!

Bölcsészet, szociológia etc. Apáthy István, Kállay Béni, Czóbel István, Mandello, Daruváry Géza, Thallóczy, Újfalvy, Acsády, Konkoly-Thege, Herman Ottó,

poéták: Czóbel Minka, Szabolcska, Dóczi, Bartók, Kiss József, Radó (fordító), Szalay Fruzsina, Makai Emil, Szabó Endre, Zichy Géza.

Novellista: Baksay, Zay Miklós,
Bródy, Bársony,
Gozsdu
Herczeg
Pekár
Petelei
Jókai.

Cikkek: Vay Péter, Wohl Janka, Pázmándy, Zichy Jenő, Andrássy Gyula, Hock, Feszty, Fraknoi, Keglevich Stefi, Tisza István, Kürthy Emil. sport etc. Adorján, Teleki Samu.

Irodalom: Pekár.
Festészet: Keszler.
Bibliofilizmus, Apponyi.
Színház Keglevich Stefi.
Festészet Hadik Sándor.
Radvánszky, N. M. Eszterházy, Schlauch
Széchen Antal, Sztanga Antal.
10 ív, 1¹/₂ ív komoly cikk
2 ív novella
1¹/₂ ív regény
1 ív versek
1 lap aforizma
1¹/₂ ív színház
1 ív irodalom
1¹/₂ ív zene vagy festészet
1 ív vegyes
9¹/₂
10 ív,
6000 frt. kiadás,
1000 pld. 8 frt. 8000.

*Budapest
1892. ápr. 25.*

Édes öreg Barátom,

Ne vedd rossz néven, hogy oly soká nem írtam, de hát ha az ember oly soká van távol, bizony igen sok a tennivalója, igen-igen sok semmivel telik el az ideje.

Pestre márc. 14-én érkeztem, de azóta egy hetet (boldog nyugalomban!) Szenttornyán s egyet Tajnán a fiatal Révay-párnál töltöttem. Pár nap óta meg nem vagyok valami igen jó bőrben megint, a torkom fáj, kisebb lázaim voltak. Tán meghültem vagy mi.

Itt még egy hétig maradok, aztán le Szenttornyára. Alig várom! Pestet napról napra kevésbé szeretem. [...]

Nékünk, Nagy Miklóssal, egy revue terve fő fejünkben, azt hiszem, létre is fogjuk hozni, ha nem az idén ősszel, úgy a jövő tavasszal, minden bizonnyal. Igen természetes, hogy a te támogatásodra is számítunk. És a terveid? Nem jöhetnél föl - illetőleg le - úgy a hét végén, épp Czóbel Minka is Pesten lesz. Találkoznál vele is.

És Szenttornyára majd mikor jössz? Milyen kár, hogy nem hódmezővásárhelyi pap lett belőlünk? (Hogy az István többes számát használjam, ki, mint tudod, megházasodott, s „feleségünk” igen csinos, kedves menyecske!) No, tán majd még én is feljutok Debrecenbe, s együtt megyünk el a Hortobágyra!

Az Isten megáldjon, édes öregem,

Szívből ölel barátod

Zsiga

*Szenttornya
1892. máj. 8.*

Igen tisztelt Uram!

Miután néhány év előtt életrajzi adatok beküldésére volt szíves felkérni, engedje meg, hogy néhány újabb adatot csatoljak a régiekhez. 1889-ben jelent meg egy újabb kötetem „Párizs elemei” címen, ebben az évben angolul Vadnay Margit fordításában az Entertainment Gazette hasábjain a „Taedium vitae” című novellám angolul, s ugyanez időben németül a „Ki nem szeret, nem él” a Fremdenblatt hasábjain. Az 1888-ik év folyamán fordítja le az azóta elhunyt Pongrácz Cserkaszov báróné a Káprázatokat és Művész szerelmet oroszra. 1891 őszén Egyiptomi utazások nagybetegen, 1890 tavaszát ott, Görög- és Törökországban töltöm. (Ez évben nagyobb számú útleírást teszek közzé „A Hét” és „Egyetértés” hasábjain „Utazás filozófiája” címen.) 1890 őszén Szicíliában, 1891-ben télen s tavasszal Tunisz, Algír, Marokkó és Spanyolországban vagyok. 1891. október havában jelenik meg „A pusztá könyve” s

1892-ben Ollendorff kiadásában Párizsban „Le livre de la Poust” címen Guillaume Vautier fordításában, s ott csakhamar 3 kiadást ér. A kötetet a francia sajtó igen melegen fogadta, s a Figaro, Gil Blas, a Gaulois s majd az összes napilapok írtak a kötetéről.

Öszinte tisztelettel maradok igaz híve, tisztelője

Justh Zsigmond

161 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1892. máj. 10.*

Kedves Barátnóm,

Tudja-e, hogy a Jókai-vacsora után két napig feküdtem lázban? Éjszaka szörnyűséges szívdobogással, nappal szörnyű „moralische” volt. No, de hát itt minden elmúlt. Pedig csúf, csúf idők járnak. De hát jó itt. Minden pórusomon keresztül belém szivárog ez az Isten áldotta nyugalom, nem tudok sem a mai Magyarországról (amelynek Budapest a neve), sem létért való küzdelemről, sem dicsőség utáni vágyról semmit. A fülemüle szól, és én hallgatom. Ebből áll a napi foglalkozásom.

Milyen csudálatos véletlen, hogy én nem parasztnak születtem, mikor az érzésem odahúz. Minek - s mire jók az agyam kikészített kategóriái? Mit ér?

Úgy sajnáltam, hogy pesti létem alatt oly keveset lehattunk együtt, no de majd nyáron. Az Istvánt, ki nem mondhatom, mennyire megszerettem. Lássa - és higgye el - az egyetlen ember Magyarországon, ki imponál nekem. Szinte az ideálomat látom benne: íme a fajom testté válva, s a legmagasabb evolúció legfelsőbb fokán. Mily egész, mily kész, s mennyire (épp ezért...) mindnyájunk felett áll!

De amit itt igazán bolond ésszel íme leírok, el ne mondja neki, higgye el, nem szeretném.

Majd nyáron róla is sokat beszélhetünk.

Az Isten áldja, pár nap múltán többet

Justh

162 PEKÁR GYULÁNAK

*Szenttornya
1892. máj. 10.*

Édes Gyulám!

Íme: másodlagos egyszerűségem on se made kagylójában volnék. L'évoque les irréalités de mon existence: ja m'irradie le calme.

Ezek csak nem egyszerű frázisok, fogod mondani, de *hiszen néked* írva: látod nem tehetem másképp.

A „moulin rouge”, amelyet építtetek, már majdnem bevégezve. No de majd meglátod. C'est un cottage anglais avec les faux aires du moulin fameux. Cinóber és pácolt fa, piros cement, piros fonott székek, piros spanyol szegfűk a teraszon - piros gondolatok a szívben. Mein Liebchen was willst du noch mehr.

Itt oly távol vagyok Pesttől, s oly közel érzem magamat Párizshoz, hogy még azt is elfelejtem, hogy - Herczeg Ferenc létezik. Mutamur - dear beg you de, mutamur!

Mert itt valóban egy szenttornyai Párizs sem beszél *nekem róla*, így fel kell tennem (ami alig valószínű a mai napon), hogy nem is ismerik. Vagy tán gyengédségük ennyire mehetne - -?

Különben már szél fű, fázom, szobáim nyirkosak, egyedül vagyok je mis bas très bas, vágyom valami egész más hangulat után... íme, ez a házam.

Az Isten áldjon öregem, írjal minél előbb barátodnak

Zsigának

163
PEKÁR GYULÁNAK

Szenttornya
1892. máj. 15.

Édes Gyulám. Ha van valami igen rövid dolgod, kérem, küldd el kérlek az orosházi újság ünnepi számára (a jubileum alkalmából ad ki egy lapot) - de valami igen eredetit, Czóbel Minka, Szabolcska és mások is írnak majd belé. Küldd nekem. Én most egy hosszabb novellán dolgozok, amely egy modern női lélek evolúcióját tárgyalja, hogy hogy lesz egy elegáns -, de commonplace leányból, egy olyanféle típus, mint Andrássy Tivadarné. Hogyan fejlődik ki benne az, amit a civilizációnak szükségképp létre kell hoznia: az az orchideaszerű valami - mi szép, de életre képtelen.

Hogy vagytok odafenn? Mikor jössz le hozzám. Én? élek, élek.

Pár nap múlva majd hosszabban

ölel

Zsiga

164
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1892. tavasz

Kedves Barátném!

Csudálatos nyugalom környez - esténként lassan-lassan lemegyek a kertbe. Lassan lépek, szinte, hogy emlékeimet - s a szunnyadó világot fel ne ébresszem. A ragadozómadarak felrebbennek, ott egy bagoly néz rám tűzszeivel, majd innen és onnan is a diadalmas tavasz szimfóniája hangzik csalogányszóban, virágillatban - - s magány -, úgy érzem, magam vagyok

az egész mindenségben. Szinte félek, hogy lesz majd holnap - s bánom, hogy volt „tegnap”, oly nyugodt -, békés, boldog a lelkem. Miért? Tán mert vége az éjszakai szeleknek, tán azért, mert jó a nyár, s a gyümölcs s a tegnap vetett gabona kalásza is életet ígér?

Ki tudja?

Kaptam levelét. Hát csak vár, sajnálom, hogy nem előbb. Már vége lesz arra az időre a tavasznak! De hát a gabonaérő nyár búzakarász tengere felér a virágillat - végtelenével!

Kérem! Ne haragudjon rám, hogy mindig untatom, küldje el kérem a „Baglyot”. Képzelve, az újabb költeményével tavaly eldaraboltam, s a Bagoly hiányzik belőle. Most meg szükségem lenne rá! Mindnyájuknak sok szépet!

Szívből üdvözli barátja

Justh

165 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1892. máj. 18.*

Kedves Barátnőm!

Kérem, küldjön valami rövid kis - s olyan dolgot, amelyre nem tart, az Orosházi Közlöny számára, amely a jubileum alkalmával ünnepi lapot ad ki. Kérem, küldje meg nekem. Én itt élek, éldegélek, s írok. Egy igen érdekes témám van, amelyet szélesebben akarok kidolgozni. Egy, a civilizáció legmagasabb fokán levő női lélek kulturális és érzelmi evolúcióját akarom festeni. Azt, hogy egy olyanféle leányból, mint pld. Andrássy Miczi lehetett, hogy lesz egy olyan asszony, mint Andrássy Tivadarné, vagy még több ennél.

Ha tudná, hogy itt mennyien s mennyit emlegetjük. Az idén már nem is énekelnek mást, mint Czóbel Minka nótákat: vagy 10 verse van a nép száján!

Már igen örülök a nyári nehrei szezon⁹⁹⁴-ra!

Szívből üdvözli mindnyájukat régi barátja

Justh

Az István cikke könyvemről, mint tán tudja a „Nemzet”-ben megjelent. Küldené meg Fesztyékkal magának.

⁹⁹⁴ elírás *-nak!* helyett

166
AGGHÁZY KÁROLYNAK

*Szenttornya
1892. máj. 27.*

Édes Károly,

Azt hittem, a művészesztélyre hazamehetek, de bizony e terv kútba esett. Te mikor jössz Szenttornyára? S te? Az idén el kell itt nálam pár hetet töltened. Itt vagyok egész júniusban, júliust a Tátrában töltöm, augusztust, szeptembert megint itt. Mióta itt vagyok, dolgozom, két nagyobb munka is kering a fejemben. Könyvemről Amerikában a Critic igen értékes tanulmányt írt, s Hartleben megveszi. Végre tán még otthon is sikerül majd „elismert tekintéllyé” nőnöm, olyanná, mint pld. Herczegünk, vagy - - Papp Zoltán (mint komponista persze!)

Írjál minél előbb, s jere! Ölel régi barátod

Zsiga

Röviden írok, mert borzasztó sok a dolgom.

167
CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1892. jún. 14.*

Kedves Barátnőm!

Csak annyit, hogy a múlt héten ágyban fekvő beteg voltam. Új regényem, amelyet 4 hét alatt írtam, „A pénz legendája” tette. Éjjel-nappal esett. Ma már kész van, csak le kell írni, s át kell simítani. Ahogy aztán ezzel kész leszek, elkezdek a felvidéki regény bevégezéséhez, hogy a téli könyvpiacon két regénnyel jelenhessek meg. Úgy veszem észre, hogy a regény keretébe jobban elférek, inkább az egyéniségemhez való, mint a novella. Hisz a novellában az ember végre is csak a mulatságot s szórakozást keresi! Így hát - Herczeg Ferencet. Eddig még senki sem volt nálunk. Cantacuzene-ek épp lejöttek volna (Párizsból visszatérőben), midőn nagyanyjuk meghalt. Most csak a temetés után jönnek. Július elején aztán felmegyek előbb a Svábhegyre pár napra, onnan pedig magukhoz. Istvánnak el akarom a regényt olvasni, mielőtt kiadnám a kezem közül.

A napokban a New York-i Criticből jött igen szép bírálat a P. K.-ról, tán még majd otthon is megértik még egyszer!

Tudja-e, hogy dala van itt már a nép száján! Majd meghallja, az „Offrande” milyen jól dalolja őket!

Szívből üdvözli igaz barátja

Justh Zsiga

168
PEKÁR GYULÁNAK

Szenttornya
1892. jún. 20.

Édes Gyulám, csak annyit, hogy ma éjjel megyek fel Anarcsra Czóbelékhez, ha teheted, jöjj fel.

Szívből ölel barátod

Zsiga

169
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1892. jún. 24.

Kedves Barátnőm,

Képzeld, már épp fel akartam ülni a kocsira, midőn a Cantacuzene-ektől kapok egy levelet s táviratot egyszerre, hogy megérkeznek. Mit tehettem? Leszedettem mindent a kocsiról et me voilà encore. Pedig igazán már nagyon örültünk, én is, István is, hogy „tiszteletünket” tehetjük. No majd később, már persze csak a Tátrában ilyenformán. Szombaton meg Wohl Janka is ide jó!

Mindenről pár nap múltán, addig is üdvözlje egész családját, és mentsen ki kedves szüleinél.

Őszinte tisztelettel barátja

Justh

170
PEKÁR GYULÁNAK

Szenttornya
1892. júl. 6.

Édes Gyula,

Csak annyit, ha lehetséges, s addig semmi közbe nem jő, 15-én reggel indulok innen fel Czóbelékhez a Tátrába, úgyhogy Pestre este 7.28-kor érek. Onnan egyenesen tovább, úgyhogy 6-kor reggel Kassán, s 10.56-kor Késmárkon. Ha lehet, jere fel te is akkor. Ha addig változnak terveim, megírom.

Ha nem írok semmit, akkor megyek.

Mi itt Vay Péterrel s a Cantacuzene-ekkel igen jól töltjük időnket.

Írjál kérlek minél előbb, szívből ölel barátod

Zsiga

171
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

[1892]

Kedves Komámasszony,

(Én már csak így címezem - mert vasárnap lesz valószínűleg a „keresztelőnk”), köszönöm szíves sorait. Hát csak megvolnék vagy mi... azóta rémséges módon dolgoztam, főleg „A Hét”-be, „Magyar Hírlap”-ba. Ilyen szenttornyai novellát megírtam 7-et. Vagy tíz napja fel vagyok megint „szabadulva”, járok megint a faluba. Múlt vasárnap délutánt a Bertha család kebelében töltöttem, igen-igen hangulatos módon. Lássa, én még tán ezeket szeretem a legjobban. Legtöbb bennük a „paraszt race”, amit én oly igen nagyon szeretek. E héten kimegyek a Sóstóra - - jövő héten Csabacsüdre a pásztorokhoz. Magukhoz e hó utolsó hetében vagy augusztus első hetében megyek, bár maguk igazságtalanok, s nem érdemlik, 357 barát közül éppen csak magukhoz megyek a nyáron, s mégis ezt a rengeteg számot „szemrehányásként” vetik a szememre. Tisztán csak valami 357 között elsőnek lenni, vagy nem?

Istvánt elhozom, mert hát ő kijelentette, ő is meg van hívva, s megígérte, hogy elmegy széjjelnézni, hogy néz ki arra a világ. Márpedig magyar ember meg szokta tartani az ígéretét. A lapos mag a gumifa magja - a ciprusok minálunk se kelnek ki, nem tudom mi ütött beléjük. A Czóbel Minka „Álkörmösei” bámulatosan tenyésznek, a „Haemis-ciklus” háttérének ültettem őket.

A Minka egy remek szép verset írt „Kopogról”, a Magyar Hírlap valamelyik ünnepi számában jó az is.

Kérem, írják meg, hogy júl. 25-e és augusztus 6-a körül otthon vannak-e. Úgy jönnék, hogy innen a hajnali vonattal indulva délben 1-kor érkeznek a Központi-ra, s onnan egyenesen fel magukhoz, még rá se nézve Pestre!

Kezeit csókolja

Justh

172
CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1892. júl. 31.*

Kedves Kollégám!

Bizony, nagyon hamar leteltek rólam a napok. Milyen kár, hogy már ez is elmúlt - - milyen kár, hogy nem lehetett pár nappal tovább időznöm a maguk körében. - Dacára a fenyeveseknek s a romantikának, *otthon* éreztem magamat Nehrén, mondhatok többet ennél?

Forgách István? Lássa, ennek fele se tréfa. Én nagyon összebarátkoztam vele, s igen szégyeltem magamat. Velem nem poseírozott semmit. És - muzsikája (füttyülése! s orgonajátéka, mert ujja fájt) zsebre rakott. Igazán gyönyörűen érti a nótát. Szalánc maga? a legszebb bükkerdők, mit valaha láttam, folyton a Medi szelleme lebegett körülünk. És, hiába, stim-mungos még a kis „kerek hegy” is. Azt hiszem különben, hogy a szimpátia kölcsönös volt. Igen nagy nehezen bocsátott el.

Nos. Én meg vagyok győződve, hogy magukkal mind poseírozza azt, ami. Ti. boldogtalan. Énelőttem nem mutatott semmit, csak orgonázott, de hát ez elég volt. Amellett vasakarat van a fiúban, amellyel azt az úrt, ami életének *lényege*, kőfalakkal igyekszik elfödni előttünk. Én ismerem e típust. Higgye el, van valami dans son essence az Istiből s szegény Gézából. Les grands ratés! Pedig hát ez elmegy a *tett* határáig. Vagy tán neki, ki álmaiban él, van igaza: Che lo sa?

Nem bántam meg, hogy elmentem hozzá. Azt mondja, megvan mindene? nincs, mert Franyó Misának, ha bölcs is - nincs igaza.

De elég erről. Még csak alig, hogy megérkeztem, átkocsizva Kopogón, két szót váltottam a Molnárokkal, most pedig - készülök aludni, kialudni a két vasúti éjszaka fáradoalmait.

Dagnan Boswerel igen szép meglepetést küldött, két legjobb képének gyönyörű reprodukcióit, szép dedikációkkal. Igen örülök. Büttner megérkezett már?

Istvánnak holnap írok hosszabban.

Még egyszer köszönet a jó napokért, igaz barátsággal

J. Zsiga

173 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttonya
1892. aug. 5.*

Kedves Barátnőm!

Elég izgatott napjaim voltak, mama már hála Istennek tökéletesen helyreállt, s a szegény offrand is nagy beteg volt. Bronchitist kapott, ami az ő erős konstitúciójával nem éppen gyerekjáték. Tegnap igen rosszul volt, nagy láz s fájdalmak. Ma már hála a foszfor és az [...] ⁹⁹⁵-nak sokkal jobban, s azt hiszem, veszélyen kívül. Feleségünknek „turáni nyugalma” azonban kissé megbosszantott, s szinte én is „sematikus” módon kezdtem betegemet ápolni.

Vendégeim, azt hiszem, vasárnap vagy hétfőn jönnek, legalább Szamossyt és Korbayékat úgy hiszem, Tocqueville pedig a hét végével. Én most Jean Lahor Histoire de la littérature Hindue-jét olvasom. Kissé dilettáns ízű könyv. Nem elégít ki.

Képzelve, Dagnan Boswerel, ki híres bretagne-i képének gyönyörű dedikált reprodukcióját küldte meg nékem az én nagy örömömről. Nemsokára olyan [...] ⁹⁹⁶-szerű Bildesgaleriem lesz, mint Dumas-nak!

Maga az én látogatásomról beszél - és a maguk tervezett jövedele - e hó végével? Ebből nem lesz semmi? Nagyon jól eltöltenénk itt pár napot, kivált Istvánék körülvezetésével. Misi báróné megtérítve végleg a société théosophique [...] ⁹⁹⁷-nak!

Hátha még Medi is lejönne magukkal, az volna csak dicső!

⁹⁹⁵ olvashatatlan szó

⁹⁹⁶ három olvashatatlan szó

⁹⁹⁷ két olvashatatlan szó

És Büttner mit fest most, adja kérem át neki az én speciális üdvözetemet, valamint mindenkinek Nehrén, a bábuknak meg néhány új fúriát a

Zsiga bácsitól

És a „Mava”? hol késik!!

174
FESZTY ÁRPÁDNAK

[Szenttornya]
1892. Szept. 2.

Édes öreg Árpádom! Hiába, az idén nem volt szerencsés nyaram. Majd jövőre másképp lesz, s akkor beleülünk Martonba, s felfedezzük Szenttornyát. Mire visszakerülök, meglesz a panoráma is, s vele sok más. De jó is lesz visszatérni. Írjál néhanapján, látod, ott egyebem se lesz pár levélnél. Mert mit ér a Punjáb örök napja. Hisz Buddha is csak annak a napnak sugarainál ment világgá! Majd útközben - ha mást nem, pár levelezőlapot küldök.

Az Isten áldása legyen feletted és házad felett, csókold meg helyettem Jókait is, úgy bánom, hogy az idén oly ritkán láthattam. Ölel, csókol

Zsiga

175
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1892. okt. 3.

Igen tisztelt Kollégám!

Nagyon köszönöm szíves leveleit és részvétét. Bizony, súlyos beteg voltam, közel, azt hiszem, a nagy „Ismeretlen”-hez. Amely érdekli az embert még akkor is, midőn majdcsaknem mint büntetés lebeg a szemei előtt.

Még nem! ezt kértem, s ez is volt a felelet. Nos, így is jól van, még jobban.

Még van mondanivalónk is, tanulnivalónk még több, és olyan is, amit feledni szeretnék. S mindenre szükséges az élet!

A tudvágy és - a feledés, ebből áll az élet, nyitva ismét: tessék besétálni.

Első nap, midőn kimentem a ház elé, mámoros lettem mindattól, ami életet lehel.

Zöldek voltak a fák, a fű, az esőtől nedves levelek ragyogtak, s mindent befutott az örök nap-sugár.

Így születik az ember újjá - anélkül, hogy elpusztult volna.

Az ősz oly szépen kezdődött. A „hangverseny” (mely mint opus gyönyörű, gratulálok!) s az a pár mindszenti nap szép volt nagyon. És szép utána az én simili testvéremnél, R. Siminél töltött napok is. Sok zenész itt is, aztán Medi meg Simi együtt! mily érdekes mégis az élet.

Tudja-e, hogy hármunkról regényt akarok írni, amelynek háttere lenne a szent „brinzás” pátria. Egy nagyobb társadalmi regény lenne ez, sok epizódalakkal a háttérben, s ez alakok e *típusok* felett a mi egyéniségeink. A látszólagos kivételek, amelyek a törvényt magyaráznák s világítanák meg.

De minden opusról szóval - - -

De mikor?

Meddig marad István testvére Anarcson? Őt is szeretném találni, ha jövök, és - én még hiába csak gyenge, lábadozó vagyok.

Mankóim - még nem repülnek!

Novemberben pedig valószínűleg déli vidékre kell mennem, tán Korfuba előbb, majd Görögországnak, Egyiptomba. Anyám legalább így óhajtja - nekem? van is kedvem, nincs is. Pesten sok lenne a dolgom nagyon. Pld. mi lenne „szent” egyletünkéből, ha mi, a fiatalabbak elhagynánk. Félek, hogy megenne a „hivatalos és elismert tekintélyű” penész!

- -

Aztán még egy kérdést. Nem vagyok-e már a hó derekán terhőkre? Tudom, Mándokra is készült - -

Kérem szíves válaszát, addig is kérve családjának tiszteletemet kifejezni, s engem megtartani jóakarátában

Justh

Kérem, írja meg Lászlónak Párizsba, hogy menjen el azokhoz, kikhez levelet írtam neki, már várják!

176
ID. SZINNYEI JÓZSEFNEK

Szenttornya
1892. okt. 16.

Igen tisztelt Uram!

Van szerencsém pár külföldi lapot Önnek megküldeni, amely a Livre de la Poustaról beszél - egyik-másikban életrajzi adatok is vannak.

Őszinte tisztelője

Justh Zsigmond

177
PEKÁR GYULÁNAK

Szenttornya
1892. okt. 17.

Édes Gyulám!

Ámbár nem érdemled, hogy levelemmel felkeresselek - - stb., stb. De igazán, hogy lehet valaki olyan lusta? Már két hónapja semmi hír rólad, megígért látogatásod is elmarad.

Hanem *azért* a novellák tetszettek A Hétben, amely dacára allűrjeinek - mély, et autrement bien fait, mint a „hercegiádák”. Csak kár, hogy elébb nem közölted, még valami számár azt mondhatja majd, hogy nachempfinden. Pedig ugye ez már tavaly megvolt?

Igen briliáns s amellet benne a huszár filozófiája is - meg a negyvenéves asszony lágy, gömbölyded „simulékonyasága”, ki megtesz mindent, mert már úgyse teheti soká.

Nem jöhetnél le még pld. péntekre? Úgy szeretnék még veled hosszabban beszélni, mielőtt elutazok. Itt tölthetnéd péntek, szombat s vasárnapot. Nem? És innen 28-án éjjel indulok, s Pesten csak 29-e délelőttöt töltöm. Tehát, ha csak lehet, jere!

Az Imre inasa szerdán reggel 7-kor lesz Hatvani utca 3 szám alatt, kérlek, nézz oda, hogy esetleg éhen ne haljon - ha még Imre ez időre meg nem jött.

Isten áldjon, és jere.

Szívből ölel öreg barátod

Zsiga

178
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1892. okt. 26.

Kedves Barátnőm!

Köszönöm a könyveket. Viszonzásul e napokban elküldöm a Káprázatok és Művész szerelem 10-10 példányát, ossza ki nyíregyházi vidéki ismerősei között (juttasson így Józsának is belőle egyet.) Én, képzelje, majd egész októberben beteg voltam. Az utóbb erős torokgyulladást kaptam 39°-os lázakkal, amely annyira lehúzott, hogy még ma is csak úgy vegetálok, se étvágyam, se erőm, se kedvem semmihez. Pedig már nov. 3-a kerülget!

Innen szombat reggel indulok, Pesten meg se állva, vasárnapot, hétfőt Fiumében Batthyány Lajoséknál töltöm. Kedd, szerda Trieszt - - poi avanti!

Az ágyban igen szorgalmas voltam, két novellát s egy rajzot írtam meg holmi alkalmi almanachok s karácsonyi számok részére. Egy mulattatni fogja (egy gazda s egy gányó gyermekről) -, egy tán érdekelni -, ez utóbbi már olyan Krafft-Ebinges stimmungú. Kötetéről már pár megütődött hangot hallottam. Csudálkozom Magán, hogy annyi talentum mellett se adja magát végleg a zsurnalizmusra. Mily érdekes volna magától egy aktuális vers à la Kozma Bandi, vagy más ilyenféle [...] stílusában.

Most egy kérés - s anélkül, hogy megkértem volna -, már úgy is intézkedtem, mintha elfogadta volna kérésemet. Lesz oly szíves „A pénz legendájának” második korrektúráját megcsinálni - kivéve belőle az oly gyakori magyartalanságokat is? November első felében megkapja a kéziratot is. Kérem, tegye meg. Lássá, ezt csak magára bízhatom.

Ugye megteszi? A könyv január végével jelenik meg, mert január elején előbb az Egyetértés hasábjain lát napvilágot.

Előre köszönet, ezer köszönet. Tán érdekelni fogja az előjáróban küldött pár sor Istvánhoz. Hiába, már-már Czóbel-Justh-Czóbel iskolát s „céget” (ez modernebb szó Pesten) emlegetnek odafenn.

Egy amerikai volt itt nálam, egy kicsit a florencei amerikai típusa, sem elég hátgerinc, sem elég akció. Mamával patience-olt egész nap, míg feküdtem. Szegény mama különben esténként igen szenved. Rohamai igazán irtózatossak.

Egész színház volt a házunk. Tartok, hogy ez az utolsó októberem volt a pátriában. Hiába csak, október ősz - s én még nem vagyok egészséges ember. Tán nem is leszek soha.

Pár sort írok még magának hajóra szállás előtt.

Addig is szívből üdvözli régi barátja

Justh

Ugye, nem haragszik a korrektúráért?

179 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Szenttornya
[1892] okt. 28.*

Kedves Komaasszonyom.

A mama papirosán - rózsaszínű „stimmungban”, illatosan -, de csak tréfából. Egész okt. hónapját ágyban töltöttem. Előbb antrax, majd torokgyulladás, s végül lázak s óriási gyomorrontás: íme a szituáció. Megyek Indiába, Pesten nem szabad megállanom, hogy újra át ne hűljek. Fiuméba Batthyány Lajoséknál fogok kissé lábadozni még, s nov. 3-án tengerre magyar.

Triesztből majd elbúcsúzik maguktól ékesen, addig meg ne vessenek meg tökéletesen. Még betegágyamban is folyton magukról fantáziáltam! Hálátlanok. Hát már az idei nyarat elpaccoltam. Jövőre, esküszöm, hogy másképp lesz. De maguk is milyenek. Nemhogy lejöttek volna mintákért hozzánk, nem, bebarangolják fél Magyarországot, csak miránk nem gondolnak. Ejnye, komámasszony, miért olyan hanyag asszony, mikor én oly - jó vagyok!

Az Isten megáldja, India után, rézbőrűleg, megismer még?

Kezeit csókolja

Justh

180
CZÓBEL MINKÁNAK

Fiume
1892. okt. 30.

Kedves Kollégám!

Hát bizony útban - tegnap hajnalban érkeztem ide, s holnap reggel megyek át Triesztbe, honnan aztán a tengerre, magyar! Még tegnap elég rosszul éreztem magamat, de a fiumei enyhe levegő tökéletesen helyreállított. Úgy látszik, minden bajomnak mindig csak a hideg az okozója. Már alig várom az utat. Milyen hangulatos nagy dolog lesz. Három hétig lebegni víz és ég között, s felejtetni, hogy föld is van, s minden nyomorúság a földön.

Írjon Indiába, címem Mian Mir Punjab via Brindisi Bombay, majd útközben írok néhányszor! Szívből üdvözlí igaz barátja

Justh

181
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Trieszt
1892. okt. 31.

Kedves Komaasszonyom,

Köszönet az őszirózsáért! Emlékszem azokra a régi krizantémokra, itt vagyok egyedül abban a Triesztben, hol akkor szegény Géza kísért, szemben velem a távoli ismeretlen világ, s úgy érzem, távolodik tőlem az élet. Nohis valóban nagyon is tudtomra hozta, hogy már nem élek. Mert élet ez?

Hajóm neve: Imperatore. Nagy, óriási, megnyugtató 5000 tonnás alkotmány. A tenger Port Said után csendes lesz. Szuez alatt meg a nyár. Hát kell-e több ennél. Ugye, irigylendő lény vagyok, kinek a perchez mindene megvan. Megyek Indiába, a napsugár s az emberiség bölcsőjébe, hajóm kitűnő, a tenger csendes.

De jó, hogy így van, s nem is lehet másképp. És mégis, furcsa, három hétig leszek a hajón, öt nap s öt éjjel vonaton Lahoreig, s mégis *tudom*, hogy ott megint csak - önmagamra fogok találni.

S ezért kicsi a világ, s tán mégsem egészen bolond az, ki kívül keresi rajta azt, amit önmagában meg nem találhat.

Ugye, ír néhány sort Indiába, ne felejtse el, hogy a levél 4 hétig megy hozzám, s 4 hét rá a válasz.

[A levél befejezetlen!]

182
CZÓBEL MINKÁNAK

Brindisi
1892. nov. 4.

Austrian Lloyd's Steam Navigation Company's S. S. „Imperator.”

Édes Barátnóm,

Szenttornyára írt sorait hosszú kóborlás után Triesztben az elmenetel előtt kaptam kézhez. Köszönet érte.

Ma este érkezek Brindisibe, a hajó kitűnő, tenger csendes, az éjszakák elragadóak. Minden megvan, csak én magam vagyok olyan seféle hangulatban. Hisz végre is ott is csak önmagamra bukkanok megint. A nép, mely itt körülvesz, nagyon idegen. Nagy baj az, hogy lassan kiválunk, kiválunk s egyszer csak egyedül érezzük magunkat. Én igen el vagyok rontva ember dolgában, már a normális, közepszerű egyéniséggel alig van két szavam közös. Ez a sok *commonplace* anglo-indián igen fáraszt, s egy bizonyos fokig elveszik a tengeri út hangulatát.

De majd Mian Midiben! Bár csak már ott lennék. Istvánéknak sok szépet, szívből üdvözli igaz barátja

Justh

Megkapta a korrektúrákat. Nagyon gyűlöl érte?

183
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Brindisi és Port Said között
1892. nov. 6.

Kedves Komámasszonyom!

Lágy meleg tavaszias idő, napfényben úszik minden, a tenger Böcklin színeit utánozza, az ember egész nap fekszik, s nézi, hogy iramlanak el változatlan egyformaságban a tenger hullámai: tán ez a boldogság?

Úgy érzem, hogy nincs közöm a földhöz, s az éghez sincs. Mintha érdekem nem volna se itt, se ott, mintha az élet csak béke lenne és semmi más. Ott úsznak el a görög szigetek: Korfu, Zante, Cephalonia, pár óra még és régi barátomra, Krétára bukkanunk. Oly fenséges nyugalom s béke vesz körül, hogy még a sok angol hangász sem jut fel odáig, ahová álmaim szárnyán jutottam.

Ilyen lehet az a „Minka”-féle, vágytalan boldogság, amelyről utolsó könyvében dalol. De mire is vágnék? Hisz ismerem önmagam, s múltam a jövő. Minden úgy lesz, mint volt, minden szikrából (legalább majd mindegyikből) láng, majd - hamu. Minden tavasz elhozza álmaid, s minden nyár elperzseli megint.

Ököltre megy az ember, ha éhes, s ha jóllakott, mosolyog egymásra. Duse nem jobb, mint Sarah, dehát Jászait sokan nem szeretik Pesten. Stróbl a hivatalos szobrász, mert a hivataloknak penészszaga van. Itt a tengerek közepén - úgy messziről nézve a dolgokat, minden olyan igen nagyon természetes -, még az is, hogy én itt vagyok.

Ha sokat gondolkozom magam felett, hát be fogom látni, hogy én vagyok a föld hátán legnormálisabb körülmények között élő egyéniség, de hogy ne? hisz életemet a saját képemre teremtettem, önmagamat élem.

Lássa, milyen elégedett - örülden önelégült levelet bocsátottam én a szél szárnyára. Árpád nem olyan optimista, mint amilyen én e percben vagyok. A mérleg mutatója egyensúlyt mutat: referáltam róla. Egyebet ma úgyse mondhatnék.

Kezeit csókolja

Justh

184
CZÓBEL MINKÁNAK

1892. nov. 10.

Austrian Lloyd's Steam Navigation Company's S. S. „Imperator”

A Veres-tengeren éjjel 1-kor, nov. 10-én.

Kedves barátnóm, éjfélkor még 23 Réaumur. Oly rémséges hőség, hogy az ember nem tud hová lenni. Az asztal felett lebeg a folytonos panca, az asszonyok halálra legyeznek magukat, a fedélzeten közös vászonfedél - - mit ér? Csak ott vagyunk, mint azelőtt. Egész utamban eddig a Szuez-kanális egyes részei (Only sandbank - mint az angolok mondják) s maga Szuez impresszionált legjobban. Szuez fekvése bámulatos, háttérben a lila színű hegyek, amelyek közül egy Sion hegye, a város maga fehéren emelkedik ki az itt szinte olajszerűen nyugodt alicaria színű tengerből, míg három oldalt - s kivált Kelet-Mekka felé a nyitott sárga napsugárban fürdő sivatag, amelynek legkeletibb alján a puszták leánya, a délibáb. Ezt kéne pasztellben visszaadni. Egyszer szeretnék pár hónapot Szuezben tölteni. Lesz-e Indiában valami, ami így tájképileg enigma tetszeni fog? Félek, hogy nem, azt hiszem, az egész természet ott kissé színpadi dekorációszerű.

A hajón? egy amatőr angol, csomó Ropssal Odillon Redon s Moreauval utazik, megvettem neki A puszták könyvét, amely (büszkén mondom) a Port Said-i könyvkereskedő kirakatában volt. Persze ez - Ollendorff érdeme. Aztán - egy electiosuan, ezzel nagy praktikus konverzációk Indiát illetőleg, meg egy vén olasz - matróz. No, ezzel legjobban. Szidja egész nap a mare cattivot, melyet imád. Holnap a 12 apostol mellett haladunk el (azok szikla-szigetek), majd Aden - - azt hiszem, 18-19-én Bombayben. Onnan többet

Barátja

Justh

185
PEKÁR GYULÁNAK

*Aden
1892. nov. 11.*

Igaz, kérlek egyre édes Gyulám. Kérd meg Imrétől, hol lehet Marczibányit találni, s kérlek, keresd fel, és kérd el tőle azt a históriát, mely kéziratban van nála s melynek címe „Nincs halál, csak élet”, s aztán vidd el Vadnaynak az Athenaeumba, így legalább alkalmad lesz vele is megismerkedni. Szeretném, ha a „Fővárosi”-ban (a tárcában) jönne. Ha megjelent, Marczibányi a Főv. ezen példányát használhatja kéziratnak, ha ugyan céljai vannak még a kötettel. Ez a jó úr - egészen elpuccolta a német kiadást. A Pressburger Zeitung szerkesztője is kérte, s az bizonnyal utána is járt volna, míg Marczibányi? Azt hiszem, semmit se tett.

Előre is köszönet, édes Gyulám, az Isten áldjon.

186
CZÓBEL MINKÁNAK

*A tengeren Bombay felé
1892. nov. 18.*

Kedves Barátnóm!

Dacára, hogy az ilyen tengeri utazásnál annyi, de annyi idegennel van az ember, kikkel semmi sincs közös, dacára, hogy sok komfortthiánnyal jár, dacára, hogy néhanapján igen hosszúnak tűnik fel a nap - mégis nehéz szívvel hagyom el a tengert. Holnap este, vagy holnapután reggel Bombaybe érünk. Ily gyors utat még kevés gőzös tett, jóformán csak 15 napig leszünk Trieszt óta úton. 10 év előtt még vagonon 25-ig tartott, s nyáron, midőn Maisonnok fűznek Bombaytől Adenig, eltart az út 10-12 napig. Én rendkívül hangulatosan értem. Jóformán tökéletesen egyedül, lévén társaságomnak jó része commonplace és pinikhe, reggel korán egy kis zene, aztán olaszul tanulok (ez utóbbi bogaram), majd séta fedezeten. Délután a fedezet élén belebámulni a végtelenségbe, elnézni az Indiai-óceán repülőhalainak játékát meg a világító algákat, tea után lemegyek a hajó népéhez -, matrózok, [...] ⁹⁹⁸ és gépészekhez, s énekelem velük énem jobbik felét: azt, mely az egyszerűhöz húz. Néhány nagy barátom is van ezek között, egy öreg tüzelő, ki 21 év óta járja a tengereket. Egy másik, ki pár ciklonon keresztül tudja tüzelni gépét. Naponta 8 óra, néha 75 Celsius hőségben. Én Istenem, hát ilyen is lehetséges! Hát minden foglalkozásra akad ember? Este ebéd után elhallgatom az indián egyhangú énekét, majd midőn már az egész hajó csendes, a tündöklő tündérmesék tengere: az Indiai-óceán.

Várna felé, ha jövök, még jobb lesz, akkor egyedül leszek jóformán a hajón. Tudja-e, hogy napról napra nehezebben kötök ismeretséget. Szinte félek az új emberektől. Miért? nem értem.

Ezt a részét az emberiségnek, amely itt vesz körül, alig tudom elviselni.

⁹⁹⁸ olvashatatlan szó

No, majd Mian Mirben másképp lesz. Tavaszt valószínűleg Korfuban töltöm, a tropikát után, tudom, az olajfák és ciprusok után fogok vágyódni. Midőn a görög szigetek mellett hajó tűnt el, eszembe jutott az a régi - athéni hangulat, midőn az Akropolisz tetején úgy éreztem, hogy megértettem (s tán) felfedeztem a magyar népet. Ezért szeretnék visszamenni. Mennyire van a Mayával, már alig várom. Nagyon kedves könyvem lesz.

Majd pár nap múlva with the regl. mail többet

Justh

187
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Bombay
1892. nov. 19.*

Kedves Komámasszony!

E percben érkezem. Nehéz szívvel hagytam ott a hajót, szinte - az „otthontól” váltam el, midőn fedélzetét elhagytam. Oly bűbajos utunk volt, oly elragadó déli és esti hangulatok, olyan színpompa, amilyenről eddig fogalmam sem volt. Kora hajnalban emelkedett ki a halványzöld tengerből (amely a láthatár szélén lila színbe folyt) az opál minden színeit játszó - de azért fehér alapszínű Bombay. Az utcákon indiaik, perzsák, sut-ok, afgánok, angol tiszték, buddhista szentek a templomok ajtai előtt, [...] ⁹⁹⁹-ban levő fakírok - kígyóbűvölők, félmeztelen bajadérok - s amellet a legtökéletesebb magány. Nem ismerek senkit, s nem is akarok. Ma délután a Tower of silent-ben voltam, egy bűbajos kert közepén ritkás fehér torony, amelynek lépcsőin Zoroaster tanítványai halottjaikat örök nyugalomra teszik. A saskeselyűk pár óra alatt falják fel a siratottakat. Kik magukkal az életből csak a - csendet viszik!

Pár virág onnan nem olyan szép, mint az őszi rózsák, de hát az örök nyár országában csak ilyen virágok vannak. Nemsokára többet.

Árpádnak mondja meg, hogy mind e színeket látva - sokszor jutott eszembe az érzésvilága. Ide kéne jönnie.

Kezeit csókolja

Justh

Lahoreból, hová megyek, egy hónapig megy a levél Európába. Ezért kérek egy kis türelmet s elnézést. Gondolatban csak ott leszek magukkal.

⁹⁹⁹ olvashatatlan szó

188
CZÓBEL MINKÁNAK

Mian Mir
1892. dec. 7.

Kedves Kollégám,

Már innen-onnan két hete, hogy itt vagyok. Napjaim - sajnos - változatosabbak kezdenek lenni. Kénytelen vagyok ebéd s villásreggeli meghívásokat elfogadni, teákra s teniszpartikra menni, s meghallgatom, amit mondanak nekem, *sőt* még felelni is reá. Látta, ez az én bajom. Nem tudok a „mindenki” nyelvén, ezért nem leszek sohasem népszerű otthon, és nem fog olvasni senki. Nagyon megválogattam évek óta embereimet, jóformán csak a fölével tudok érintkezni. A középsterűt sem nem látom, sem megközelíteni nem bírom. Hogy tudnék hát így a nyelvén. Most, hogy ebbe a meglehetősen commonplace társaságba belepottyantam, érzem csak igazán. Képtelen vagyok a small talkra. De hát nem lehet másképp, el-el kell hozzájuk látogatnom. Mert hisz X tán fellebbvalója Dunsterville-nek, Y meg rég ismeri, Z a katonaiskolát járta együtt és így tovább. Ez lesz az én megölő betűm itt Mian Mirban. Ne csodálkozzék, ha egyszerre majd India legeslegutolsó oldaláról kap tőlem levelet. Akkor már megnyugodtam.

No de ez még nem bizonyos. Végre az egész dolgot baráti áldozatnak veszem, mir geht es!

Különben mindenem megvan - szinte boldognak érezném magamat néhanapján. Mert hisz nálam ez már rég a megnyugvás szinonímája.

B. ú. é. mindnyájuknak. Boldog, hogy együtt tölthetik el e napot, s nem kell utazniok, mint nekem.

Igaz barátsággal

Justh

189
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Punjáb
1892. dec. 7.

Kedves Komámasszony!

„Köztük” vagyok én minden este úgy 5-7 között, akkor, midőn az indiai nap zöldes - narancs - míg a [...] ¹⁰⁰⁰ pusztán -, amely szakasztott olyan, mint a miénk. Ilyenkor haza, haza vágyom. Nappal csak megy, késő éjjel is, de napnyugtakor, nem tudom miért, de úgy meglep a honvágy - - ilyenkor aztán szép csendesen be-bebotorkázom magukhoz, Nácit félretolom, a gyöngyfüggőnyt fellebbentem, s ott vagyok a maguk hajlékában. Minek is építették fel, ha én soha nem lehetek ott. Oly nehezemre esik ez a folytonos barangolás. Azt hittem, itt jobb lesz, mert egy barátomnál lakom. Dehogysis! Az első napokban csak ment, de most a fülembé zúg a falu minden zsvajja, s úgy érzem, a Punjáb virágainak illata igen hiábavaló.

¹⁰⁰⁰ olvashatatlan szavak

Én Istenem, ha egyszer már a szilveszter estjét otthon tölthetném. Úgy vágyom azok után a szép csendes, havas hangulatok után, midőn csikorog a hideg odakünn, de meleg a kályha tüze, s még melegebb az, amit az ember el nem mond ilyenkor. Messzi utazásaim erről ugye jobban hasonlítanak a száműzetéshez. Agglegénynek, száműzöttnek érzem magamat, hisz az idén már 30 éves is leszek!¹⁰⁰¹ Az idő hamar eljár - a cserebogár meg hallgat.

Ma éppen csak ennyit tudok - Indiáról mondani. Ha többet akar tudni e szép országról, forduljon a Lloyd vagy Egyetértéshez.

Kezeit csókolja

Justh

190 CZÓBEL MINKÁNAK

Mian Mir
1892. dec. 26.

Kedves Barátnőm,

Ha én azt elmondhatnám, mily nyugodtnak, mily megelégedettnék érzem én itt magamat! A tájkép, amely annyira hasonlít a mi vidékünkhöz, ezek a kedves, harmonikus angol katonatisztek, kik a tenyerükön hordoznak and last but not least, és én szeretem páratlan szívű barátom, ki egész házáat, s egész szívét felajánlta nékem.

Milyen csudálatos ember ez a fiú. Ajkán folytonos finom mosoly, kissé fátyolozott szemein keresztül azonban belelátni a lelke mélyébe, s ott - minden csendes. Mintha a révpártra jutottam volna, úgy érzem magamat. Az az egy hónap olyan fárasztó, olyan csudálatosan déséquilibré volt. Midőn Triesztből elindultam (most már bevallom), oly rosszul éreztem magamat, s testileg-lelkileg annyira „lenn” voltam, hogy csak bámultam magamon, hogy hát mégis, mégis -

S lelkem másik része azonban vitt előre vakon. S azt hiszem, ez volt a jobbik felem, mert most úgy érzem, igazam volt, hogy eljöttem.

Valami van ennek az embernek az egyéniségében, ami nyugodttá tesz, visszaad önmagamnak, egyensúlyba hoz. Azt hiszem, az erejét érzem, s érzem azt, hogy *mindent* le lehet győzni, *ha* ez a fiú még mosolyogni bír.

Majd indiai jegyzeteimbe beleteszem az alakját, mint egyikét az angol „spirit” legjellegzetesebb nyilvánulatainak. Annak a szellemnek, mely William the Conquerort adta a történetnek. Manapság a saját lelkét legyőzni valakinek, *ma* a passzivitás és a végletek korszakában, több ez a conqueror hódításainál.

Már alig várom az estét, oly jó lesz önmagunkról beszélni.

Azonban ne higgye, hogy a napom nem méltó estémhez. Reggel $\frac{1}{2}$ 8-kor kelünk. Együtt első reggeli. Azután Dunsterville katonáihoz megy, azalatt én lassan felöltözöm, majd írok 10- $\frac{1}{2}$ 11-ig, 11-kor elmegyek érte, vissza gyalog (4 angol mérföld), $\frac{1}{2}$ 12 angol reggeli Mess-ben. 2-ig olvasunk (most egy igen érdekes teozofikus könyvet), 2- $\frac{1}{2}$ 3-ig Dunsterville rendeleteket ad házi tisztjeinek, $\frac{1}{2}$ 3-kor rendesen Lahoreba kocsin (a legcsudálatosabb város, rózsás

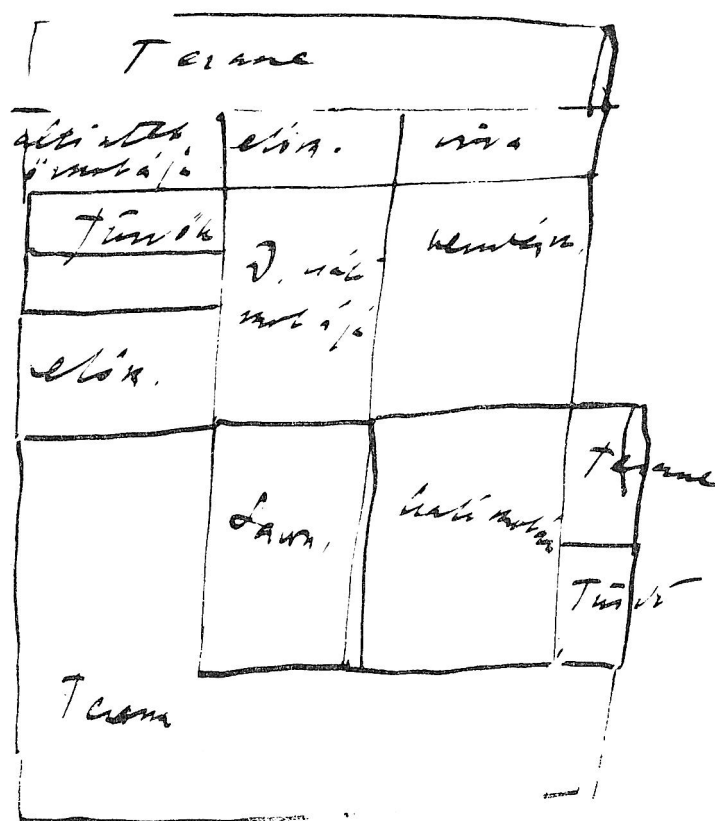
¹⁰⁰¹ tévedett: 1893. febr. 16-án lett 30 éves

kertek, pálmaligetek közepén). 5-kor tea a Punjáb klubban, $\frac{1}{2}$ 6-kor haza, a good trod light talk, $\frac{3}{4}$ 8 nagy gálába csapjuk magunkat, $\frac{1}{4}$ 9-kor ebéd a Royal Messben. A Mess szemben házunkkal szép kert közepén. Milyen különbség mégis a mi katonatisztjeink életmódja s az angol között. Ez a gyönyörű ház, mely maga egy klub, szépen dekorált ebédlő, nagy hálószoza, biliárdterem, társalgó termek, könyvtár, toalett szobák.

Előre mind full dress-be csapjuk magunkat. Ebéd után úgy $\frac{1}{2}$ 10-kor ide át, s ekkor aztán igen-igen szubjektív és szuggesztív órák.

Szinte a világ végén van itt az ember, a legvadabb vidékek határán. Castunia 3 óra, Tibet 6, Afganisztán 10, és mégis annyira otthon érzem magamat, és szinte még a távolságot sem érzem, mely az otthontól elválaszt. Hisz maga a házunk is olyan home like. [...]

A szalon igen nagy, s minden szoba lehet vagy hét öl magas. Hálósobám egész bútorzata új, cédrusfából - s az én számomra rendezte be - Dunsterville. Minden lehető komfort!

A szalonban két óriási íróasztal, az egyik az enyém, a másikon D. dolgozik. A falakon afganisztán whistező ritkaságok, buddhista emberek, pár gyönyörű arany hímzés s perzsa fabútorok.

A ház körül pedig a pusztahi sivatag, mely csak olyan, mint a pusztánk - - elhiszi most már kedves barátnőm, ha azt mondom, hogy szinte úgy érzem, hazajöttem, pedig *tudom*, hogy ez a levél négy hétig lesz úton míg megkapja!

B. ú. é. k. - magának, szüleinek igaz barátja

Justh

Már alig várom a Mayá-t. Elolvassuk franciául D-lel, ki igen kíváncsi.

Kolovrathékat látta már?

191
CZÓBEL MINKÁNAK

*Bombay
1892. dec. 30.*

Jammu (Gamun és Kasmir állam székhelye.)

Kedves Barátnőm!

Azóta tudom, kijavította a kéziratot. Köszönöm előre is, tudva, milyen unalmas munka. Nagy az érdeme e könyvben!

Én már alig várom a Mayát. Kíváncsi vagyok, hogy fog itt rám hatni, e bodhi fák árnyában. Révem a bungalóm. Az udvarán is van néhány, Mian Mirben egész allék a religiosoból. Tudja-e, hogy igen kíváncsi vagyok már a pasztelljeire, tudom, jók lesznek színben, igazak érzésben s tán ez az egyetlen, amit egy művésztől várunk. Könyvemről igen jó hírek, tervezetemben egy cikk, Amerikában (mint Reynolds írja) igen veszik, s Comtesse Diane azt újságolja, hogy Majteau felolvasást tart nála Párizsban, s aztán a conférence-t füzet alakjában kiadja.

Aztán tudja, hogy otthon kevesebb példány fogyott el magyarul, mint franciául. C'est très encourageant. De high „hogya is lehetne másképp?” Ma reggel óta itt - Kasmir fővárosában, hol Dunsterville-lel a karácsonyi vakációjának a végét töltjük. Mi vagyunk persze a városban az egyetlen európaiak, szállodának nyoma sincs itt, igazán vége a világnak.

Gyönyörű meleg, szinte nyárias a nap, nyitott ablakoknál írunk. Egyik oldalon a Zarduni síkság leszalad a végtelenig, a másik oldalon a Kasmiri hegyek (a Himalája egyik láncolata 13 000 láb magas csúcsokkal), a város maga hegyoldalra épült, csudálatos fehér s arany hindu templomok, kupolás paloták (templomok) emelkednek ki az aranyszínű sziklák közül, a legcsudálatosabb s igen gazdag costumeik és keskeny tekergő utaikon.

A múlt hetet igen érdekesen töltöttem, Wecks volt a pungali kormányzó vendége, tudja ez, aki a benaresi hindu temetést festette (lévén ő Alexander Harrison egyik legjobb barátja), természetesen az idő jó részét együtt töltöttük. Képzelteri, mennyi mondanivalója volt, ha elmondta, hogy Th. Clulddel indult neki Perzsiának még júliusban, ez utóbbi előbb kolerát kapott, ebből kigyógyult, majd tifuszba esett - s meg is halt, Wecks pedig karavánjával egyedül folytatta útját a közép-ázsiai sivatagon keresztül. Képzelteri, mily furcsa találkozás volt a kormányzó gardenpartyjában, miss Fitz-Patrick, a kormányzó leánya, hogy bemutatnak neki. Így kiált fel: „oh you are a hungarian auther then you must know the american artist staging with us”. Kisült, hogy valóban ismerem Weckset. Íme, az angolok: egyik oldalon Britannia, a másikon mi mind barbárok: magyarok, perzsák, amerikaiak, oroszok és pas tout! Itt pár napig, majd megint vissza Mian Mirba. Ki nem mondhatom, mily jól töltöm időmet az én kedves jó Dunsterville-emmel. No de majd megismeri Indiai jegyzeteimből, amelyek vagy a Lloyd vagy a Fővárosi hasábjain jönnek.

Boldog új évet!

Sok szépet Istvánéknak, Istvánnak a jövő postával írok.

Szívből üdvözli igaz barátja

Justh

Ha bemegy Pestre a kiállításra, figyelmeztetem a Szamosy képeire. A csabacsüdi pusztát is lefestette, a fosztáson meg rajta Molnár János meg István.

192
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

[1892] dec. vége

Kedves Komámasszony!

Meg is kaptam a Káldykat, el is játszottam egy dilettáns koncerten, s nagyon tetszett. Amint az ide mellékelt cédulából láthatja, amelyet kérem, adjon át Káldynak. Jaj, csak már március vége lenne! Akkor jövök haza, már alig várom. Furcsa lény az ember, itt mindenem megvan, amit szívem, szemem csak kívánhat, s még sincs nyugtom, hazavágyok, s nehéz szívvel töltöm el az ünnepeket. Más emberek, s más idők.

A karácsonyi ünnepeket Jammuban, Kásmir fővárosában töltöttem. A város egy fejezet Az ezeregy éjszakából, környéke az, amit *mi* szeretünk. Egyik oldalon a Himalája, a másik oldalán a végtelenbe futó síkság, vad olajfa és len (muk fa) rengetegeekkel.

A város a hegyek tövében, vagy 30 fehér és arany kupolás hindu templom, s a legtisztább, legátlátszóbb ég, mit életemben láttam, de azért [...] ¹⁰⁰², mert a tőzegfüst s a por nagy.

Ide mellékelve mahonia magokat küldök, a legcsudálatosabb fa magja, mit életemben láttam. Képzelsen egy kis levelű hársfát, teli illatos orchideákkal.

A lahorei park kertésze azt állítja, ki fog nálunk telelni, mert a Himalájában igen magas, havas részben is megél. Megpróbálja, ugye. Úgy kezeljék, hogy fele üvegházilag legyen tartva, hogyha nem sikerülne, hogy azért maradjon pár nagyobb bokrunk is, ami terem a teraszok számára. Vasárnap Amritsarba megyek, a halhatatlanság tavát s az arany templomot megtekinteni, január végével meg nyakamba veszem Indiát. Írjon gyakrabban, de erre a levelemre kérem már Bombaybe (Hotel Esplanade) írni. Hisz majdnem négy hét oda, s ugyanannyi vissza! Mire levele megjő, jóformán útban leszek hazafelé.

Árpádnak, pápinak sok szerencsét az ú. é.-hez, magának kezeit csókolja

Justh

193
CZÓBEL MINKÁNAK

Mian Mir
1893. jan. 4.

Kedves Barátnőm!

E percben kapom nov. 30-án keltezett levelét. Egy hónapnál tovább volt úton. Bizony, csak messze van Mian Mir a - Király utcától. Pestet értem. Ha tudná, hogy felfordul a gyomrom mindannyiszor, hogy pesti lapot kapok kézhez.

Ilyen szomorú, hogy a Rákócziak - s parasztjaink hazája ezzé fajult.

De jó is itt!

Gyökeret kezdek vágni, de ez nem olyan nehéz, és egy cseppet sem csodálatos.

¹⁰⁰² olvashatatlan szavak

A látható világ akár a mi pusztánk, a városok tündérmesékre emlékeztetnek (de egy Villiers, de Lisle Adam regéire) s ez a pár ember kivel vagyok, oly közel van ahhoz, amit az „ember” fogalmáról (még a legrosszabb, legprimerebb, legidealisztikusabb időben) elálmodtam.

És maga D - kiről kérdez, egy végtelen mélységű, átlátszó, s azért mégis rejtelmes egyéniség, ki itt rajzolódik ki csak igazán, egy „adaptált” angol, ki sokat vett fel kedves hindui és afgánjaiból (kiket, azt hiszem, jobban szeret az angoloknál), s azért megmarad egyensúlyban, filozófál, de nem hiába, álmodik, de álmai kezében vannak.

A „Zsigin”-t különben bevette: ír.

Idemellékelve küldöm egy kis dolgát, kérem, ha elolvasta, küldje vissza neki egyenesen, én már nem leszek, sajnos! itt ez időben többé. Írjon hozzá pár sort, hívja meg Nagy-Eöörre, 95 nyarát velem tölti, s akkor körülviszem a pátrián.

Ebből a kis rajzból is megítélheti, hogy van valami az egyéniségében, ami - magukhoz húz.

Megkapta fényképünket a bodhi fa alatt? Egy valóságos kis bodhi (pipál) fa az a fejünk felett. A fénykép? nem épp a legjobb - én nagyon is kinyitottam a szemeimet. D. nagyon is behunyta.

Nem tudom, Wohl Jankával mi van, egy hónapja nem hallottam róla, pedig indiai cikkeimet neki küldöm, és így most még azt se tudom, a Lloydban vagy az Egyetértésben jelennek meg. Így vagyok a regénnyel is. Kérem, írja meg - legyen oly jó - Singer és Wolfnernek, hogy azonnal tegye közzé a könyvet, amint megjelent az Egyetértés hasábjain. Szeretném, ha már január végén megjelene.

Egyáltalán szeretném tudni, mi van az én literális cókómókkal otthon. Kívülről jó híreim, Meyrolis azt írja, hogy New Yorkban nagyon veszik, Eduard Marbeau essayt írt róla, melyet Párizsban felolvas, a Revue Bleu is hozott egy képet. Persze, Pest nem hazám, de se szellemi, se anyagi hazám. Szívből üdvözlí igaz barátsággal

Justh

E levelemre kérem válaszoljon Bombay-be: Hotel Esplanade.

194 CZÓBEL MINKÁNAK

*Bombay
1893. jan. 17.*

Kedves Barátnőm!

E percben kapom a Mayát s levelét. Képzelteri, mennyire örülök a kötetnek. Így - ahogy átfutottam, még teljesebbnek, kerekbbnek látszik lenni.

Egy-két igazi kis chef d'œuvre-t csatolt hozzá, mióta láttam. Egy a „Delelő”, s kivált a „Fény útja”, amelyet a „Hullámok” mellé teszek. Gratulálok hozzá kedves kolléga, ilyen kötet még nem jelent meg a magyar könyvpiacn.

Tudja-e, hogy én is átfordítottam már jórészét franciára: Dunsterville-nek, ki egészen el van kötetével ragadtatva. Hja, persze ha itthon is ilyen olvasóink lehetnének ça serait bien plus facile le: chemin de la lumière!

Kíváncsi vagyok - de nagyon - új kötetére. Én is, mióta ilyen sokat dolgoztam, indiai jegyzeteim egy vaskos kötetet fognak kitenni.

Dunsterville-lel egy hosszú cikket írtam az itt időző főhercegről, pár igazságot az orra alá kenve, persze azért lehetőleg a szája íze szerint „stimmolva” a cikk külformáját. Nem tudom, mit szól hozzá. Azt hiszem gloriózus dolog lenne Magyarország jövő királyának adni be - Zsigint?! Furcsa lenne egy Habsburg, ki a magyar pusztába szerelmes, s nem festené sárgára és zöldre királyi - illetőleg császári palotáit. Álmok, álmok!

Nincs ez a nézőkben, más kell ezeknek, de mindegy, a cikk meg van írva, s ha megjelent, elküldöm magának is kuriózumból.

Tudja-e, hogy már erre a levelémre nem válaszolhat ide, címem:

S. S. Imperatrix c/Austrian Lloyd Agency Aden (Arabie), mire levelére válasz jöhet, útban leszek hazafelé. Március 1-én indulok Bombayból, március végét Fiumében töltöm Batthyány Lajosékkal. Olaszországi utam elmarad. Elég ennyi az idei utazgatásból!

Istvántól már rég semmi hír, hogy vannak? Misi brnő helyre állt? És Medi? úgy szeretném egyszer végre viszontlátni.

Tegnap Csákytól kaptam egy levelet, amely igazán nagyon meghatott. Ő is most kezdi csak érezni, mit veszített az Isti halálával.

Nem tudom, mit fognak Csákyék erről mondani, amit én indiai jegyzeteimben a „hazai” nevelésről mondok. Alig hiszem, hogy tetszeni fog nekik. Tehát most már benne vagyunk a szókimondásban - - ugye!

Jövő héten Thelma a kasmiri határon, majd Delhi, Agra, Kennavert - - igen nehezen megyek le innen.

Isten áldja, köszönöm a könyvét!

Justh

195 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Port Said
1893. jan. 27.*

Kedves Komaasszonyom!

Milyen igazágtalan vád! Hiszen majd minden héten írtam, vagy magának vagy Árpádnak, gondolatban meg csak mindig magukkal voltam. Az igen, hogy Minka több levelet kapott tőlem az idén, mint bárki, de hát kézirateimat is mind neki küldöttem meg. Hisz tudja jól, hogy melyik [...] ¹⁰⁰³ barátaim légiójában! De elég *erről* - -

Holnap indulok egy hónapig tartó túráim első állomására, ismét egészen fel északra a kasmiri határra, Shelumba.

Vegye elő India mappáját, s nézze ki magának a helyeket, Delhi, Agra, Cawnpore, Benares, Buddha - Gaya, Allahabad - Bombay, íme a főbb helyek. Első márciusban indulok hazafelé.

¹⁰⁰³ olvashatatlan szó

Március 20-a körül vagy előbb, ha az idő kedvez, Fiuméba érek, ott Batthyány Lajosékkal töltök pár napot, s úgy 22-25 körül Pesten. A „falu ajándéka” el fog magukhoz 15-16-a körül látogatni, remélem, pár sort adnak, küldenek általa a hazatérő száműzöttnek.

De addig is írhat ám nekem pár sort, éspedig e címre:

S. S. Imperatrix c/Austrian Lloyd Agency Port Said Egyipt.

Indiáról - mindenről, majd élőszóval. Árpádot ölelem, magának kezeit csókolom, s legtöbb-ször magukkal vagyok máris!

Justh

196
CZÓBEL MINKÁNAK

Mian Mir
1893. febr. 15.

Kedves Barátnőm!

E percben indulok Mian Mirből, ha tudná, mily nehéz szívvel. Milyen nyugodt, harmonikus volt az életem - s ott a tengeren túl -, Pest! Dunsterville velem jó Benaresig. A pénz legendáját megkaptam. *Köszönöm.*

Igaz barátsággal

Justh

197
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

Benares
1893. febr. 16-án
születésnapom

Komám, édes Komám,

Benaresben, a szent városban kaptam soraidat kézhez. Benaresben 1800 torony látszik!! lévén ugyanannyi indus templom a szent Ganges partján. De mit bánom én mindezt, a fő dolog, hogy pár nap múlva - márciusban útnak indulok hazafelé.

Ide Bombay még annyira van, mint Bpest Párizstól, Bombay-Trieszt 18 nap, s aztán Fiumében töltök vagy egy hetet. Kérlek, írd oda; címem: Hotel Europa, Fiume. Ugye, ott hallok rólad?

Bizony nagy baj az ránk, hogy Vadnay otthagyt a Fővárosit. Hisz az ő szárnyai alatt mind a ketten otthon voltunk. Most már? Valahogyan csak lesz, sehogysem még nem volt, ugye Miskám?

Megkaptad a regényemet? Debrecenbe küldtettem. Akkor még nem tudtam címedet. Angol barátom üdvözl.

Isten áldjon, édes komám.
szerető barátod
sietve!!

Zsiga

198
CZÓBEL ISTVÁNNAK

Bombay
1893. febr. 16.

Delhi! Campagnija a legcsodálatosabb tájkép, mit valaha láttam. Elragadtatva, alig találok szavakat - -

Pár nap múlva többet

Zsiga

199
CZÓBEL MINKÁNAK

Mian Mir
1893. febr. 18.

Kedves Barátnőm!

E percben indulok Mian Mirből, ha tudná, mily nehéz szívvel. Milyen nyugodt, harmonikus volt az életem - s ott a lényegen túl -, Pest! Dunsterville velem jó. Széna térig. A pénz legendáját megkaptam. Köszönöm.

Igaz barátsággal

Justh

200
CZÓBEL MINKÁNAK

Bombay
1893. febr. 23.

The Esplanade Hotel

Kedves Kollégám!

Itt kaptam kedves sorait. Bizony, már hazafelé indulóban. Nem hiszi, milyen nehéz szívvel hagyom itt Indiát, hol annyi jó barátot találtam, s oly sok szép, nagyon szép órát töltöttem. Ha egyenesen hazamennék Szenttornyára, könnyű volna a dolgom, de - Pest, a panamizmus, mint nevezik. Milyen jó maguknak fönn a Tátrában együtt. Én is mindjárt felmennék, csak bírnám

a klímát. De áprilisban vagy Nehrére, vagy Anarcsra bizonyosan elmegyek. Erdélyben is akarok az idén pár hetet tölteni, mert egy erdélyi regény fő fejemben, amelyhez persze több adat kéne, mint amennyit kétszeri rövid tartózkodásom alatt szereztem. Aztán az idén maguk is lejönnek Szenttornyára.

Képzeld, a régi Benares romjai között járva egy elég ép szegletkövet találtam, amint hazaérek, elküldöm magának, egy kis lótuszvirágszerű hindu szent edény kíséretében. Istvánnak meg egy tibeti prayer wheelt hoztam.

Egyáltalán az idén egész múzeummal megyek haza. Kivált pár igen szép hímzést találtam. Dunsterville pedig nagy értékű Buddháját nekem adta. El kellett fogadnom, pedig ugyancsak szabadkoztam. Tudja-e, hogy D. hatalmas erővel kezd írni. A Civil and Military Gazette-ban most ugyanazt a helyet tölti be, amely által Rudyard Kipling lett híres. Pár csudálatos finomságú dolgot írt az utóbbi időben, de majd elhozom - - Még itt is jobb a literátornak, mint minálunk. A Magyar Hírlap nem hozta a kritikát - -, s az indiai jegyzeteim, amelyek egy kötetre valót tesznek ki, még Wohl Jankánál hevernek. „Nem elég aktuálisak”. Ez a Pester Lloyd szentenciája. Tudja-e, hogy ugyane dolgokat egy amerikai revue is szerette volna s jó pénzért. Persze, én angolul nem írhattam, s D. még nem ért, nem fordíthatja le angolra, lévén igen sok az angol kormányról is benne.

No pár év még, s aztán Amerika! Dunsterville-lel összeállunk, s úgy fogunk írni. I'm tired out. Itt az arianizmus közepén még kevésbé bírom a messziről idecsapódó hagyma szagát.

Különben külföldön egészen másképpen állanak a dolgok. Egy nagy német revue egy régibb novellámat (a jövő nemzedéket) hozza, s jövő kötetemre Párizsban a legjobb kilátások. Aztán írtam már, hogy Émile Faguet a Revue Bleuben igen szépen írt A pusztá könyvéről, s hogy Malean konferenciát tart róla a boulevard-on. A Fuimus pedig még jobban hozzááll a modern francia szellemhez. Meglássa, kedves barátném, hogy a Maya is meg lesz még értve egyszer, *mi csak várunk*. A mi óránk ütni fog, mint ahogy az övék is ütend!

Ez az utolsó indiai levelém - - annyit még, hogy itt tavasz - -, de forró indiai tavasz, s végre is Pest mögött a pusztá - - C'est long chose.

Az Isten áldja az „akadémiánk”-kal együtt

Justh

201 CZÓBEL MINKÁNAK

*Indiai-óceán
1893. márc. 5.*

Austrian Lloyd's Steam Navigation Company's S.S. „Imperator”

Egy erdélyi regény fő a fejembe!

Kedves Barátnóm!

Hát bizony hazafelé. A szép álomnak is vége - [...] Itt is à change alas!

Dunsterville Benaresig velem volt, - onnan aztán haza, én pedig Bombaybe, hol pár igen kellemes napot töltöttem még. Pár érdekes emberrel ismerkedtem meg, így Széchényi

Andorral is -, ki csak „A pénz legendája” hősnője mellett egy bizonyíték. Ennek is gyökere ép - csak - no hát nem nevelték meg, voilà tout.

Fiuméba 17-én éjfélkor érek, ott pár napig, ha azonban az idő még nem kedvező, átmegyek Rómába jövő hétre. Az idén tavasszal, ha csak lehet, elrándulok magukhoz Anarcsra.

Míg ezt a levelet írom, a hajó szalonjában imádkoznak, énekelnek az angolok. Mily egyszerű érzés, „innocents paradis - - comme vous êtes loins!” a hajón egy kedves kis pár, fiatal házaspár, major Elliot India első sportsmanje és felesége, ki szépen hegedül. Velük folyton. Hogy leszek én meg az angol tisztek intact lojalitása, egyszerű szíve nélkül?

De jó lesz Szenttornnyán, istenem de jó.

Kérem, írjon Pestre, onnan utánam küldik a leveleket. A holnapi napot Adenben töltjük 14 alatt - - pokoli hőség, amely kivált éjjel tűrhetetlen. Hogy lesz a Veres-tengerben?

Mindnyájuknak sok szépet, igaz barátja

Justh

202 CZÓBEL MINKÁNAK

*Budapest
1893. márc. 23.*

Kedves Barátnőm!

Három napi fiumei lét után ismét itt Pesten. Szegény mama igen rosszul van, komplikált ideggyulladásával, ezért siettem haza. És az orvosok oly tehetetlenek!

Itt april elsejéig maradok, aztán le Szenttornnyára, egy kicsit kertészkedni. Majd vissza - vagy tán, ha lehet, Anarcsra elnézek. De ezt már nem tudom. Simihez is el kéne mennem pár napra - már a regény dolgában is. A Fuimust kiadás előtt el szeretném neki olvasni.

Istenem, mily szűk kis világ ez itt, a punjáb síkok széles horizontjai, ez ellenálló, küzdő, s azért nyugodalmas emberek széles egyéniségei után. Ilyen honvágyam még nem is volt. Csak le, le a pusztára!

Az Isten megáldja, igaz barátja

Justh

203 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1893. ápr. 4.*

Kedves Barátnőm!

Ne higgye, hogy a könyv sorsa miatt írtam úgy Istvánnak. Ce n'était que l'impression générale. Egynehányan igen haragszanak a könyvért, tán el is fordulnak tőlem - - de hiszen ez, ez éppen az, ami megnyugtató. Mert látom, hogy az ilyen outside dolgok mi kevés értékkel

bírnak már reám nézve. Én is csak a csillag fénye után megyek, mint maga, s nem is csábít a - csillárok factice világa.

Annál könnyebb ezentúl írni. Úgy érzem, mind kevesebb konvencióval vagyok szemközt, s így tisztábban láthatok.

Ma nem értenek meg, de meg fognak holnap, ezt tudom, ezt érzem. A könyv lármát ütött, s érdeklődnek a benne felvetett eszmékért, ez kellett, ez több, mint vártam.

És - - s most csudálkozni fog.

A literatúrában oly magasan állanak akcióim, mint még sohasem. Ez már azonban nem volt várt eredmény. Une de ces surprises - - -

Most Szenttornyán vagyok, s újulok a léttel. Minden fakadó rügynek örülök, minden virág, úgy érzem, nekem nyílik. Olyan szép most itt minden. És milyen nyugalom, s mily nyugodt, boldog, harmonikus élet környékez. Szinte úgy érzem, ébren álmodom!

Különben Medi volt itt velem három napig, ma ment haza Pestre, de reményilem, lejő még hozzám festeni.

Istvánéknak sok szépet, igaz barátja

Justh

Küldjön Kissnek „hét könyv”-et.

204

SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

*Szenttornya
1893. ápr. 4-én*

Édes Miskám!

Pár nap óta Szenttornyán vagyok. Nem ejthetnél útba, ha hazamész Debrecenbe, én úgy hiszem, nem volna olyan nagy kerülő, kivált ha innen hazamennél Ókércskére. Úgy szeretnélek látni. Mikor lesz esküvőd? Ha csak tehetem, elmegyek rá. De addig - nem láthatnálak?

Szegény anyám igen rosszul van, épp csak azért jöttem le oly korán, hogy a házat rendbe hozzam; az orvos levegőváltozást rendelt neki, és én bízom a puszta levegőjében.

Most csak röviden írok, mert igen sok a dolgom, de hisz azt úgyis tudod, hogy azért itt igen sokszor veled vagyok gondolatban.

Az Isten megáldjon, édes barátom

Zsiga

205
CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1893. ápr. 10.*

Kedves Barátnőm!

Rendkívül megörültem a képnek. Elhiheti, hogy kettős becse lesz előttem.

Anarcsra még a hónap folyamán fel szeretnék menni. Valószínűleg 15-én Pestre, ott egy napig, s onnan egy napra Nyíregyházára Forgách Istvánhoz is átrándulok.

Tudja-e, hogy javíthatatlan vagyok. Alighogy az indiai vagy 250-300 nyomtatott dolgot bevégeztem, s a Fuimust átadtam az „íródeák”-nak. Már egy új regénybe fogtam. S a dolog halad, s én benne újulok. Idevaló történet, igen egyszerű, s épp oly egyszerűen akarom megírni. „Gányók és nazarénusok” lesz a címe. Úgy szeretném megírni, hogy a „Kiválás genezisébe” belepácsoljon. A magyar paraszt három típusát: a gazdát, ez a túl naturális, a gányót, (a szenzuális, de azért lendületes paraszt) - - s a nazarénus az élet pozitívizmusa, de idealizált alakban. A téma igen megkapott, s most írom - -

Azt hiszem, Anarcsra már jó adagot bemutatathatok belőle.

Tegnap itt bál volt - s én bár kissé influenzásan, de jelen voltam.

Szívből üdvözlí igaz barátja

Justh

206
PEKÁR GYULÁNAK

*Budapest
1893. ápr. 13.*

Édes Gyulám!

E percben indulok Tajnára. Egy szívességre kérlek, ti. hogy kísérd figyelemmel, hogy jelenik-e meg azalatt cikk a Figaróban. S ha igen, kérlek, vedd meg azt a számot a Gizella téri trafikban, s küldd el nekem Tajnára (cím Tajna p. Verebély Bars megye). Én úgy 8-10 napig maradok.

Szívből ölel igaz barátod

Zsiga

207
CZÓBEL MINKÁNAK

*Budapest
1893. ápr. 19.*

Kedves Barátnőm!

Kissé elkéstem, mert Pesten egy napig ágyban feküdtem. De szombaton vagy vasárnap átjövök Anarcsra Nyíregyházáról.

Onnan majd írok vagy táviratozok.

Az Isten megáldja, s a viszontlátásig üdvözlí

Justh

208
CZÓBEL IMRÉNÉNEK

*Szenttornya
1893. máj. 4.*

Igen kedves, tisztelt Grófné!

Köszönet a páratlan szép napokért, mikre (?) ma, hogy visszagondolok reájuk, úgy tűnik fel nékem, mint egy vízió - egy *jobb*, egy *igazabb* világ álma. Itt csend, béke - - s nyíló virágok. Majdnem a tavasz.

Kezeit csókolja

Justh Zsiga

209
CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1893. máj. 11.*

Kedves Barátnőm!

Milyen nagyszerű pünkös¹⁰⁰⁴d „május”-t csaptam én máma! Reggel kijöttek az orosházi cigányok, húzták délig, délután kijött Kopog községe majd teljes számmal, s az új tánchelyen járták napnyugtáig. Minden virágzott a kertben, s úgy éreztem, ezzel a száz színnel, illattal, a nóták hangjával éled a lelkem is. Verőfényes meleg nap, eső után, harmatos minden. De szép, szép az élet!

Igen örültem a levelének, s hogy úgy írja, a Manga Julcsa históriája egy darab élet. Annak kell lenni, mert hisz nem is igen írtam én - csak - csak elálmodtam akkor, midőn a mai szennyes, kicsinyes Pestről ideérve az anyaföldet érintette a lábam.

¹⁰⁰⁴ áthúzott szó

Most egy kis humoreszkfélét írok, „Halott szerző” a neve. Azután pedig egy indiai passionell históriához fogok, mely föl, föl a fejemben.

Íme, a nyári tervem (vázlatban):

máj. 21-30-ig Fesztyék,

június első hetében pár napra Cantacuzene-ek, majd (reményilem 10-e körül) maguk. Június vége felé magukkal egy hétre Nehre, onnan egy hétre Simihez Tajnára. 15-e után ide, mert Ruth Mercier, Lady Vincent (egy majdnem 70 éves barátnőm, a híres három Vincent fiú anyja, kik közül egy pénzügyminiszter Törökországban, a másik a Khedive rendőrfőnöke, s a harmadik indiai államtitkár s troudi beli bengali kormányzó) meg mll. de Zackowska jönnek ide - - - aztán - - Chi lo sa?

Ugye június 10-e körül már jöhetnének? Olyan elárvultan érzem magamat a turániak társasága után!

A grófnénak köszönet, kedves, nagyon kedves leveléért. Mindnyájukat szívből üdvözölve maradok igaz barátja

Justh

Mikor küld két verset s arcképét?

210 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1893. máj. 25.*

Kedves Barátnőm!

Csak két szót. Kérem küldje el előbbi két kötetét (dedikálva legalább az egyiket) Silbersteinnak, a „Junge Garde”-ban akar magáról írni. Hogy megismerje, majd mikor itt lesznek egy napra, le is fog jönni Szenttornyára. Úgy látszik, erősen akarja kritizálni, de - magas szempontból.

Hát ugye jún. 15-e körül!

Szívből üdvözli

Justh

211 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1893. máj. 25.*

Kedves Barátnőm!

Annyi megköszönnivalóm van, hogy azt sem tudom, hogy kezdjem. A pasztell *gyönyörű*, nagy becsületben tartom. Majd ha eljön, megbeszéljük, milyen rámat juttassak néki. Arcképe az egyik (amelyen kezei nem látszanak - amelyeket a vidéki fotográf elrontott) jó. De hát ezt

küldöttem a Szalonnak, mert a másikat nem lehetett volna reprodukálni, igen fekete lévén. Így az elsőből is kérek egyet! A vers - a hét új - gyönyörű. De ezekről itt. Hát ugye június 15-e körül jönnek már, vagy pláne előbb. Ezt már azért is szeretném, mert így meg magukkal Nehrere is felmehetnék. 10 júliusban jó Ruth Mercier és Lady Vincent - augusztusban Contesse Diane és Marleau. Ez utóbbtól ma kaptam egy elragadó szép tanulmányt A pusztá könyvéről, melyet Párizsban előbb a történeti társaság gyűlésén felolvasott, s amely aztán folyóiratjukban megjelent.

Olyan meleg, olyan szintetikus, mintha nem is francia írta volna. Pár napig Henry Felsermann a Courir Life szerkesztője és Pekár Gyula voltak nálam. Pár igen szép napot töltöttünk el a népem közepette.

És most egy triót szerveztem Kulcsár Pál komájából, Madarász Gyuri és Bus Jánosból. Múlt éjjel 2 óráig dalolták a maga nótáit. Hétfőn körbál volt, csárdás- és nótaversennyel, majd egy egész napot meg a nazarénusokkal töltöttünk.

Olyan volt egy pár hét nekem itt, mint az álom - -

És szegény Okolicsányi László! Én különben tudtam, láttam rajta, hogy nem bírja soká. Persze, azért csak elszomorítja az embert nagyon. Írtam Okolicsányinének.

Remélve, hogy nem sokára hírt hallok magukról, családját szívből üdvözölve maradok igaz barátja

Justh

212 RADÓ ANTALNAK

*Szenttornya
1893. máj. 30.*

Tisztelt Uram!

Fogadja őszinte köszönetemet a szép kritikáért, amelyet ma küldtek meg ide nekem.

Nagyon sajnáltam, hogy mielőtt Pestről elmentem, nem lehetett Önhöz szerencsém, hanem olyan hirtelen el kellett utaznom, hogy alig búcsúzhattam ismerőseimtől.

Pedig most pár hót töltök távol Pesttől, augusztus végéig falun maradok, szeptembert s októbert pedig Olaszországban töltöm. Nem találkozunk tán ott valahol? Ha Olaszországban nem is, remélem, tél felé Pesten.

Addig is maradtam őszinte és hálás híve

Justh Zsigmond

213
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1893. jún. 4.

Kedves Barátnőm!

Mama még mindig Pesten van. Napról napra halogatja útját, s csak nem jöhetett. Most megint a Gyula párbaja annyira felizgatta, hogy azóta megint rosszabbul van. Igazán kétségbeejtő állapot. Most Kétly is jár hozzá, és ebben reménykedem.

Ő ugyan azt írja, hogy lejön e héten. De én igazán nem merem már hinni sem. Marbeau-tól egy gyönyörű tanulmány (brochure alakban) jelent meg a „Livre de la Poust”-ról, a francia Institut historique gyűlésen fel is olvasta.

Apropó. Én most felolvasásokat rendezek itt népemnek. Én holnap -, jövő vasárnap Feszty és Bródy, reményilem aztán elkövetkező vasárnap maguk Istvánnal. Ha tudnák, hogy várják itt már magukat! Mindenki a kisasszonyról beszél. Kulcsár Marikát tejben-vajban fűrosztik, hogy méltó legyen keresztanya színe előtt megjelenni!

Hogy vannak otthon? Édesanyja, Emi és a kedves kis Sigmocák? Tudom, elfelejtettek már azóta.

Szívből üdvözölte mindnyájukat, maradva vén barátja

Justh Zsiga

214
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1893. jún. 8.

Istvánnak is mindezt megírtam.

Kedves Barátnőm!

E percben érkezik anyám. Tehát ugye 16-án, ha lehet. Addig tökéletesen rendben leszünk.

Fesztyék holnap v. holnapután jönnek, de úgy hiszem, csak egy-két napra.

19-én gányó bál, lakadalom lesz!

Tudja-e, hogy Gányó Julcsából darabot csináltam!

Roppant örülök már maguknak!

Szívből üdvözli addig is mindnyájukat

Justh

215
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

1893. jún. 30.

Kedves Komaasszonyom!

Bocsássa meg, hogy előbb nem írtam, de végtelenül el voltam foglalta. Czóbelék tegnap mentek el, Ruth Mercier s Barátnője érkeznek, majd Cantacuzene-ek és Lady Vincent. Ebben a hónapban már így aligha mozdulhatok. Tán augusztus elején?

A „trupp” igen jól működik. Minka írt nekik egy kis darabot - egy verses népies dolgot, mit igen szépen játszottak el. Most a Képzelt beteget tanulják szenvedélyesen. Én meg Molnárné testére írtam egy kis dolgot, azt, jövő évre, meglesz a magyar dór stílusban tartott színház. No de meglátja. Ide mellékelve küldöm Kulcsár s egy más parasztember képmását: tegnap találtam egy kaszten tetején rájuk. Itt mindenki emlegeti, de kivált Molnárné és Kulcsár Pál. Pár hétig adió-t mondhatok a pátriának. Egész francia, párizsi világ lesz az én kis odúmban. Persze csak nem lesz úgy, mint mikor itt voltak!

Látta mostanában Bródyt? Mondja meg neki, ha látja, hogy augusztusra várom. Ebben a hónapban csak nem lenne stimmungos a dolog, bár nagyon szeretném már látni!

Árpust szívből ölelve, maradok régi komája

Zsiga

216
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1893. júl. 3.

Kedves Barátném!

Hát bizony még mindig egyedül vagyunk. Ruth Mercier-t minden órában várjuk, Cantacuzene-ek pedig csak szeptemberben jöhetnek, mert fürdőbe kell menniök.

Én? Két igen hangulatos napot töltöttem el, egyet otthon - nyugodtan, mindenki nélkül, egyet pedig színházaskodva. Délután próbák, este előadások. A képzelt beteg felvonásai között Kulcsár Rákóczi idejéből dalokat fog énekelni.

Este a cigányokat aztán behoztam szobámba, s reggelig húzattam. Ez is valami!

Azóta írtam egy kis darabot Molnárné, Kulcsár, s három gányó fiú számára. Szatíra az életből (talán Molnárék életéből!?) ellesve. Hogy találta Almásy Taszilót? Népiesebb lett azóta? És Nagy Eör? Kijöttek ott már a tavaszi stimmungból? Meg Bot? Mikorra várják?

Ez az egy kérdés - - - s ugyanannyi üdvözlés innen. Kulcsárék, Molnárék, Madarászék és a többiek rám bízta az üzeneteket, tele is hajtotta ezt a levelet.

Én azt hiszem, úgy 22-23 körül mehetek fel. Addig is szívből üdvözli vén barátja

Justh

217
CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1893. júl. 11.*

Kedves Barátnőm!

Köszönöm kedves meleg levelét. Úgy örülök, hogy szeretik a népem, úgy örülök, hogy azok is annyit emlegetik magukat. Mind és mindig magukról beszélnek, és így persze kétszeresen szeretek velők lenni. Tegnap néztem át a magáról írt kis tanulmány korrektúráját, amely úgy augusztus elején jelenik meg a Salonban.

Képzeld, Mercier csak 20-án jő meg, addig marad. Barátnéja Zackowska már 10 napja hogy itt van, s igen beleélte magát a tájképbe, csakúgy, mint az életbe.

Múlt héten egy fél napig Silberstein volt itt, ki azt remélte, hogy maguk is itt lesznek még, látogatásáról aztán egy igazán gyönyörű, meleg cikket írt a Lloydban, mely tele van a mi ideáinkkal.

Furcsa!

Különben Silberstein tetszenék tán még Istvánnak is. Meleg, és alig van benne póz.

Igaz, atillája megjött, de hisz egészen gyönyörű. Kulcsár nagyszerűen nézett ki benne, benne énekelte a Rákóczi dalokat a felolvasás közökben.

A képzelt beteg már kitűnően megy. Azóta két kis darabot is írtam nekik, most azt tanulják.

Mama nem írt maguknak jó ideje, mert megint gyöngélkedik, sőt pár napig meglehetősen rosszul is volt. Ha jobban lesz, írni fog.

Mindnyájuknak, Pejachevichéknek is sok szépet, igaz barátja

Zsiga

218
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

*Szenttornya
1893. júl. 19-én.*

Édes Barátom!

Nem akartam boldogságtokat levelemmel zavarni. Azt hiszem, aki megtalálta azt, amit mi mind prózában és versben, gyalog és lóháton keresünk - azt jobb nyugodni hagyni, hogy élvezze zavartalanul az álmot.

Csak azt sajnálom még ma is, hogy esküvőtökön ott nem lehettem. És még jobban, hogy már az idén aligha is jutok Erdélybe. Pedig úgy szeretnék látni! De úgy meg vagyok kötve, a szó szoros értelmében, nem tudok a vendégeimtől szabadulni. Van pedig olyan percem, midőn¹⁰⁰⁵ mennék, mennék, csak ne lennék ide kötve a vendégszeretet aranyszálaival. Tán tudod, hogy én itt egy kis színtársulatot is szerveztem a mi ide való parasztjainkból. És nagy kedvvel

¹⁰⁰⁵ két szó olvasása bizonytalan

csinálják, s mily jól. Csak látnád a kis Molnárnét meg Kulcsár Pál kasznárunkat. Túltesznek nem egy pesti nemzeti színházi kókleren. Te Mihály, írd nekik valami egyfelvonásos szerelmi jelenetet. Ehhez neked nagyon kell értened, így könnyen megírod, minket meg nagyon megörvendeztetnél vele. Egy nyugodt, harmonikus és jó alakkal (mint te vagy), egy szenvedélyes lány, egy tréfás menyecske alakkal. Írd meg, s jere el előadására. Egy kis színházat is csináltattam nekik (egy üvegházból), s nagy az öröm - s nagy a mulatság. Csudálatos is ez a magyar nép; aratás közben ráér, hogy Molière Képzelt betegét elremekelje (mert ezt is játsszuk ám!)

Én azóta szorgalmas voltam, írtam egy regényt, mely aug. közepén az Egyetértésben jó, s ebből darabot Jászai számára. Ha ugyan be tudjuk a Nemzetibe hozni, mert ott tudvalevőleg, nem volna népszínműve [...] ¹⁰⁰⁶ játszani.

Szeptember végével Párizsba megyek, onnan meg ismét az unalmas Rivierára. Milyen színtelen, egyhangú lesz India után. De hát mit tegyek? Anyám csak nincs még jól, így messzire csak nem mehetek.

És teneked, komám, mi a terved? Nem jössz a környékünkre se. Tudom, Ókécskére csak átmész a nyár folyamán, akkor ne kerülj el - te öreg költő komám az Úrban. Czóbelék jártak itt nálam a nyáron. Minka sokat beszélt rólad, szeretne már ismerni. Tán csak meglesz egyszer még a találkozás, valaha... valahol.

Az Isten megáldjon édes szeretett barátom

Írjál - verset és prózát

komádnak

Zsigának

Feleségednek add át, Komám, kézcsókomat - előlegül a Komaságra!

219 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1893. júl. 22.*

Kedves Barátnőm!

Higgye el, hogy kétségbeejtő állapot, még mindig semmi hír - legalább biztos Mercier-ről. Azt írja, hogy e hó végén jöhet csak, Zackowskától meg nem mozdulhatok, azonkívül e hó végén jó ide Thewrewk Pista, ki írni akar Szenttornyáról a Békés megyéről írandó könyvében, és Wechs, Konstantinápolyból. Szegény vazallus vagyok! Különben még szerencse, hogy nem a múlt héten voltam odafent, mert még itt is csúnya hidegek jártak. Azóta a Képzelt beteg kitűnően megy. És én még két újabb kis egyfelvonásost írtam nekik, amelynek egyikében Molnárné remekel (ez a Magyar [...] ¹⁰⁰⁷ jó a maga Délibábjával - (meg a Siralomház megy Kulcsár s egy új színésznőnk Bénéiam Vica kitűnő szerepe). Wechsnek nagyon örülök, azt hiszem, szeretni fogja a pusztát, tán festeni is fog itt. Tán aug. 8-a körül felmehetek, ha

¹⁰⁰⁶ két szó olvashatatlan

¹⁰⁰⁷ olvashatatlan név

pártol addig is a dohánytermelő Úristen. Gányó Julcsa már Jászainál van, az Egyetértésben pedig aug. 15-én kezdik közlését.

Szívből üdvözli barátja

Justh

220
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Szenttornya
1893. júl. 28.

Kedves Komaasszonyom!

Mama betegebb, mint volt, házam telisdeteli: mll. de Zackowska, Ruth Mercier, Wechs, tegnap Vautier ment el, tenni-venni valóm 10 helyett (hisz most már a házigondok is mind fejemre szakadtak!) Képzelteri, hogy bánkódom, hogy nem mehetek fel a Svábhegyre, ahová mindig és mindenünnen visszavágyom.

De majd szept. folyamán, mielőtt külföldre mennék.

Mennyire van a körkép? Úgy szeretnék már egyszer magukkal beszélni ismét, de úgy a lelkem mélyéből, nyugodtan. Ilyen fáradságos szezonom Szenttornyán még sohase volt - s tán nem is lesz!

Az itteniek folyton emlegetik. Színház nagyszerűen megy, három népies darabot, azonkívül a Képzelt beteget és Makrancos hölgyet! A kertészbojtár, mint Petruchio nagyszerű. Úgy szeretném, ha látná. Molnárné - Kata is nagyon „megállhatós”. Van egy tragikai sztárunk is: Beniam Vica Kopogországból. No de mindenről élőszóval.

Kezeit csókolja

Justh

221
AGGHÁZY KÁROLYNAK

Szenttornya
1893. júl. 25.

Kedves Öregem!

Csak annyit, hogy mikor jössz már egyszer!

Nem bánád meg, ha ellátogatnál a nyár folyamán hozzám. Tudom, inspirálna a pusztá és népe. Augusztus elején Ruth Mercier barátnője mll. de Zackowska (ki már itt is van) és Wechs lesznek itt, később Szomory s tán Cantacuzene.

De bármikor jössz, tudod que tu sera le très bien venu!

Szept. 24-én indulok innen Párizsba.

Ölel szerető barátod

Zsiga

222
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

1893. aug. 9.

Kedves Kom'asszonyom!

Hát bizony a képe még Nehrén van. De hát énnékem előérzetem volt, és elvittem a Svábhegyről a Medi által festett kitűnő vázlatát, s most a dolgozósobám falát díszíti. Lásza!

Különben azért a nehreit is visszakövetelem. Én októberben - ha megengedik, majd maguknál töltök 8-10 napot, mielőtt einschiffolnám magamat az Imperatorra, amely Bombay-be repít. A telet Indiában töltöm. Már bizonyos.

A nyáron igen mozgalmas voltam, megírtam az egész regényt (A pénz legendája), s elvégeztem egy másikat (címe „Fuimus”), amelyet két éve írok. Bródy Sándorral elhatároztuk közösen, hogy a novellát az „illatos” Herczeg Ferencnek engedjük át. Éspedig végleg. Bródy is megírt egy regényt. Ha nem köllöttünk, mint novellisták - tegyenek róla!

Nehrén pár igen szép napot töltöttem. De maguk nagyon hiányoztak a fenyves szapulásából, még Misi is velünk szapult a fenyőfákat, s mindent, ami vele jár. A dolog annyira ment, hogy már brinzás ételeket sem mert főzetni. Az István és a Minka új dolgai nagy gyönyörűségemre voltak.

Nehréről Forgách Istvánhoz, a magyar pasához mentem, onnan pedig a Svábhegyre, meg nézni a viola purákat. Ott történt aztán a nőrablás.

Ha Franzensbadban van egy kedves cousine-om, Bissingen-Justh Márta, szólítsa meg. Igen kedves, nőies asszony. Leánykorában tót madonnának hívták, s van is benne valami egy tót Szűz Máriából - meg egy primitív szentből. Én pár nap múlva egy ultrakatolikus Fbg. St-Germain vendéget kapok cte de Tocqueville-t, a nagy Tocqueville öccsét. Kit a „pousta” hozott idáig. No „valahogy csak lesz” még - vele is.

Kezeit csókolja hűséges „lord”-ja s szolgálója

Justh

223
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1893. aug. 14.

Kedves Barátnőm!

Lehetetlen, lehetetlen most mennem. Ruth Mercier még mindig itt van, 17-én Wechs érkezik, majd Szamosy. Kétségbe vagyok esve, s amellett úgy elfoglalva, hogy azt sem tudom, hol a fejem. Most Vautier is itt van nálam, kivel igen sokat dolgozunk. A maga fordításaiból is jó csomó készen van már. Egynéhány igen sikerült. Nem tudom, augusztus végével hogy leszek, tán akkor. De nem tudom, s már igazán semmit sem reménylek. Szept. 20-án indulok innen Franciaországba, hol előbb valószínűleg Maizercy-t fogom felkeresni. Írjon terveiről. Pár nap múlva, ha kissé kevésbé lesz tele gyömöszölve a fejem, többet írok.

Addig is mindnyájukat szívből üdvözli igaz barátja

Justh

224
CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1893. aug. 24.*

Kedves Barátnőm!

Öt napig gastrikus lázban feküdtem, még most se vagyok briliáns bőrben, így hát utazásra hogy gondolhatnék? Csak úgy lézengek, ki vagyok merülve. Wechs már elment, Ruth Mercier és Zackowska ma mennek, de itt van Aggházy, s holnap jó Szamosy. Lássá - hogy lehetne.

Ha jobban leszek, hosszabban írok.

Mindnyájoknak sok szépet, igaz barátsággal

Justh

Pedig van ám Nagy Eör után „honvágyam”!

225
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Szenttornya
[1893]*

Édes Komaasszonyom!

Csak annyit, hogy nem is mentem Anarcsra, mert midőn már a kocsira akartunk ülni, kaptuk a Cantacuzene-ek táviratát, hogy vasárnap ideérkeznek. Azóta itt vannak, s velük Vay Péter, Wohl Janka. Múltkor nagy bált is csaptunk, hogy most mikor jutok fel Pestre, az tisztára vendégeimtől függ, hogy mikor maradok egyedül. E hónapban még Párizsból is várok egy vendéget, egy cte de Polignacot, kivel valószínűleg kis tournét csinálunk Magyarországon. Pedig hogy szeretnék már magukhoz menni, alig várom!

Tán megsegít az Isten, s eljutok!

Kopogiak sokat beszélnek magukról, s várják azt a „szép derék asszonyt”, kinek Fesztyné a neve.

Árpádot ölelem, magának kezeit csókolom

Justh

Írtam egy regényt, címe: A pénz legendája.

226
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Szenttornya
[1893]

Kedves Komaasszonyom!

Épp e percben kapok Jászaitól egy plus ou moins piqué levelet, hogy a „Julcsa” nem *neki való szerep*, hogy a Nemzetiben nem adnak népszínműveket, hogy adjam a Népszínházba.

Márpedig a Népszínházba nem adjuk, még ha Jászainak úgy tetszik, akkor sem. A regény franciára fordítódik - a darab -, nem tom. A darabra úgy se adtam sokat.

Különben ebből láthatja, hogy a regényt nem ajánlhatom magának, mert még Miriám azt mondaná - - tudja, hogy mit mondana. Most írok egy mást, azt fogom magának ajánlani. Ebben több lesz az én szubjektív *megnyugodott* filozófiámból, hisz még érdekesebb lesz arra, hogy a maga neve is rajta legyen, mint „Gányó Julcsa”.

Tudja-e, hogy két hétig vért köptem, s csak pár napja vagyok jobban. Most Cantacuzene-ek vannak itt - - pár nap múlva azonban egyenesen az Orient expresszel, anélkül hogy Pestet érinteném, Párizsba megyek! Jöjjenek ki maguk is oda pihenni. Milyen jó lenne magával együtt nézni meg Párizst! Hisz a panoráma után ráfér magukra a pihenés.

Pesten nem merek megállni, hátha majd bajom újra előkap. Pedig Párizsból egy-két hétre tenger mellé kéne mennem. Tudja, a sós levegő, ez kék nékem. Bárcsak mehetnék Indiába, mint tavaly. Jövő nyárra örülök -, akkor tán maguk Martoson vagy a Svábhegyen lesznek, s én magukkal. Aztán? meg itt is!

De addig is ugye, fog néha írni igen tisztelő komájának

Justhnak

Árpádnak sok szépet, hogy vannak a pestiek? Senkiről se tudok semmit.

227
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Szenttornya
[1893]

Kedves Komámasszony!

Mikor jönnek már? Lássá, egy ilyen magányos ember számlálja a perceket, míg társai érkeznek!

Azt hiszem, Bródy már holnap lejő. Olyan szép most itt! Magnólia virágzik, kaktuszok, olajfák virágban, s ameddig szem lát - - az önmagam képére teremtett álmvilág.

Múlt napokban Pekár, s Feltermann, a Life szerkesztője voltak itt. De én már magukra szomjazok. Hál Istennek, köhögésem is szűnik - s éledezni kezdek.

Tudja-e, mi történt? Én a múltkor „A Hét”-ből kivágott egy csomó arcképet küldtem a kopogi körnek, akasszák fel. A magáé is közte volt. Tudja, mi történt? A magáét valamelyik gazda elcsente. S most Pestről kellett utánarendelnem a képét, hogy Árpus gyászos özvegységben ne függjön a falon. Várják már magát iszonyúan. Árpád hozza el magával valamiféle iratát, s

olvassa fel nekik. Azt most a körben divatba hoztam, s rémítő kelendőségnek örvend a felolvasott „termék”. Valamelyik cigányhistóriáját. Ha megírják, mikor jönnek, kihirdettetném a felolvasás napját.

De furcsa is nékem elgondolni, hogy maguk pár nap múltán itt, velem szemben fognak ülni, s szólnak hozzám, és én kérdehetek maguktól sok mindenfélét, addig is kezeit csókolja

Justh

228 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1893. szept. 4.*

Kedves Barátném!

Kérem, legyen oly szíves, és küldjön új kötetéből postafordultával két verset (mely illusztrálható) a Magyar Salonnak. Keglevich Stefí roppant érdeklődik a maga dolgai után, minden kötetét megvette.

Én? Alighogy a gastrikus lázból kimásztam, vért kezdtem köpni. Múlt vasárnap vért hánytam - azóta még mindig tart. Úgy látszik, már sohasem mászok ki e bajból.

Amint összeszedtem magamat, megyek, előbb Párizsba, onnan - - hová - - magam sem tudom. Cannes-t szívből unom. De hát messzi az idén nem mehetek. Pedig mit adnék azért, ha megint Indiába mehetnék. Mily különbség tavaszi állapotom s most között. Szenttornya mindig letör.

Most Szamossy van itt, ki igen szorgalmas, két nagy tájképet festett, meg az Asszony várból azt a jelenetet, midőn Szidi és Kulcsár a padon ülnek.

Apropó, Kulcsár velem jó Párizsba. Az offrandot két okból nem vihetem, az egyik, hogy maga is (mint itt most majd mindenki) gyöngélkedő, a másik, hogy felesége a jövő hó derekán lebetegszik. Kulcsár meg mindenáron be akar hozzám állni. Egyrészt sajnálom - - mert tán amúgy jobb volt. Másrészt jobb lesz majd egészséges magyar józan esze a francia szimbolizmus közepén.

Mikor jelenik meg kötete? Alig várom. A boszorkánydal elragadó volt - -

Szívből üdvözli igaz barátja

Zsiga

229 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Szenttornya
1893. szept. 4.*

Kedves Komaasszonyom!

Hogy írjak terveimről! Mama igen rosszul van, s állapota komoly aggodalmakra ad okot. Roppant kínos arcneuralgiái vannak, de annyira, hogy már napok óta majd semmi táplálékot sem tud magához venni. Aztán meg annyira el is vagyok foglalva, két regényemet leírom.

Kedves mulatság, mondhatom! Meg a gányók (dohánykertészek) életét tanulmányozom, akikről legközelebbi dolgomat fogom valószínűleg megírni. Fogadtam közülük egy cselédet, olyan originális típus, hogy az „offrande”-nek komoly konkurrenciát csinál ötletek tekintetében.

Most Szamosy van nálam, tudja-e, hogy ebből a fiúból igen derék piktor lesz egyszer. Kitűnően lát, roppant színérzéke van, könnyű, világos színekkel fest - csak hát még végtelen keveset tud. Elhiszi, hogy én tanítgatom festeni? De ezt büszkén mondom, mert meglátja, két dolgot oly szépen festett meg, hogy sajnálom, hogy nem az én - vagy a komaasszonyom neve van aláírva.

Pesti utamról? Ha mama jobban lesz, még szeptemberben feljövök, ha nem, nagyobb utam előtt maguknál töltök úgy egy hetet október folyamán. Befogadnak engem, a képrablót?

Arcképe fehér rámában házunk ékessége, kopogiak búcsúba járnak elébe.

Pápinak s Árpádnak sok szépet hűséges komájuktól

Justhtól

230 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1893. szept. 22.*

Kedves Barátnőm!

Csak pár szót búcsúzóban. Valahogy összeszedtem magamat, úgyhogy már egy hete, hogy nem köptem vért. Vasárnap este indulok - egyenesen Párizsba.

A maga fordításainak egy részét átnéztem, de azt hiszem, így nem lehet kiadni. Jó, jó a fordítás - de nem az mégse, minek maga írta. Jövő nyáron majd elcitoljuk Vautier-t valahová, s akkor átnézzük s átdolgozzuk az egészet. Hisz ami késik, nem múlik!

Gányó Julcsa darabomat Jászai nem játssza, mert *nem neki való*. Jól tanácsolja, adjam a Népszínházba. Hogyne, éppen. Így hát csak a szenttornyai népszínháznak fog maradni.

Ennek utolsó előadása vasárnap volt, a nézők között voltak a Cantacuzene-ek, Szamosy, Stein, ez utóbbi három napot töltött itt. Előadtuk a Makrancos hölgyet, a Képzelt beteget s a maga Délibábját. Ez utóbbit Rétes Marival. Jóska kitűnő benne.

És István könyve? megjelenik az ősszel? Írjon, kérem, Párizsba e címre:

par les soins de madame Read
2 Blv. St. Germain Paris

Szívből üdvözli igaz barátja

Justh

231
CZÓBEL MINKÁNAK

*Párizs
1893. okt. 5.*

Hôtel Burgundy
8, rue Duphot, 8.

Kedves Barátnőm!

Pár nap óta Párizsban vagyok - de - - de úgy érzem változtam nagyon. De n'est plus la même chose. Tudja az Isten, mi az, de olyan honvágyat érzek innen, mint még sohasem. Factice-nak, hiábavalónak tartom a társaság életmódját, programjait, mindent. Furcsa - - mi lesz ennek a vége? Eddig még csak kevés embert láttam, és máris élvezője vagyok. Hogy lesz majd később?

Louise Readnál voltam. Én Istenem, milyen szalmacséplés. Mintha mindegyik leckéjét mondaná el, s ezért jutalmat várna tanítónőjétől. Még a legrokonszenvesebb valami volt, mit láttam Bunny fiatal maitresse-ével, ki lévén gyönyörű fiatal lány, koplal Bunny-vel - mert szerelmes belé. Ezeknél legalább az élet lehe ütött meg.

Alig várom már, hogy hazajussak. De mikor lesz? Pál úr, ki elkísért, el van Párizstól ragadtatva, s kézcsókját küldi komaasszonyának. Igen furcsa naplót vezet.

Egy fiatal író társunk is van, Malonyay Dezső, ki el van eszméinktől ragadtatva, s ebben a zamatban akar leveleket írni a Naplónak.

Túlságosan sok itt a póz - igen távol állanak az igazságtól.

Hát maguk ott a szép Mármarosban, hogy töltötték idejüket? István barátunk, ti. Forgách István miért neheztel rám, hogy oly rég nem írt nekem? Du reste mit bánom én? Bizonyos fokú indifferentizmus és kíváncsiatlanság árasztotta el bensőmet. Csak befelé látok.

Mikor jelenik meg kötete?

Hogy van a grófné és Emi? Alig várom már az időt, midőn berukkolhatok magukhoz Anarcsra. Jó lesz, szép lesz.

Istvánnak ma írok Nagy Eörré.

Ma Batthyány Bélával reggelizek -, először látom Géza halála óta. Márciust Fiumében töltöm, Batthyány Ilonának örülök, ezután a sok factice üres asszony nép után.

Kis színházamnak is örülök - múltkor a Français-ben voltam. Jó Isten, mennyi konvenció. A fősvényt láttam, Cocquelin cadet-val. Brr.

Az Isten megáldja, tartsa meg barátságában

Justhot

232
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Párizs
1893. okt. 20?*

Kedves Kom'asszony!

Hál' az Úrnak, már majdnem tökéletesen helyreállítva! Egész ősszel már oly rosszul éreztem magam, hogy Pesten ezért nem álltam meg. Már augusztus vége óta kerülgetett ez a baj. Alighogy ide értem, kitört. Íme, ha a vérhányást megállítják: mi ér akkor?

Az orvos kigyógyított, egy nagy homeopatha tökéletesen igazat adott nékem minden obszervációmban. A baj nem a tüdőben, de a vérkeringés és az idegekben van. Csak a tüdő, és így hála Istennek itt szokott jelentkezni. Különbén tán a fejben volna, s akkor úgy járhatnék, mint Vályi. Ebből meg nem kérek. Kulcsár Pál van velem, az és egy francia barátom, egy Polignac ápoltak nagy önfeláldozással. Jövő csütörtökön indulok per Arles és Marseille (e helyeken egy-egy napot töltve) Cannes-ba. Ott 1½ hónapig. Mikor aztán a cannes-i nagyvilág megjött, én - megyek tovább. Iszonyúan untatnak az idegenek.

Herczeg? Ignótus kitűnő finomsággal megmondta róla azt, amit tudni kell, hogy moment fotografikus apparátussal *lehet* novellákat írni, de nem lehet regényeket. Egy mozdulatot egy élettelen kép is visszaad, de aki életet akar visszaadni, annak magának is élni kell.

A tragikum Herczegnél az, hogy maga is elhitte róla azt, amit magáról a Mutamur diadalmas idejében íratott - így hát most ez nagyon meglepheti. Itt egy igen kedves, okos, s nagyon meleg novellista van: Malonyay Dezső, magának nagyon fog tetszeni. Ettől sokat várok. Gányó Julcsa két hét múlva jelenik meg, nincs magának ajánlva, nehogy Jászai azt higgye, nagyon megbosszankodtam butaságán. (Pas un autre seul qui puisse désigner la chose.) Jövő regényem (Fuimus után), melybe mai életfilozófiámat beleteszem, a magáé lesz. Még jobb, hogy azt ajánlom magának, mert közelebb magához, mint Julcsa. Az idén nyáron sokat leszünk együtt, én a Svábhegyen, maguk nálam.

Lázás álmaim alatt oly sokat voltam a kék szalonban - - most meg a Svábhegy, a kedves, a páratlan kedves Svábhegy jár mindig az eszembe. Tudja-e, hogy Szenttornya után még tán a maguk kis tusculumát szeretem legjobban ezen a nagy, ijesztően nagy földtekén. A kis Ignótust csalják magukhoz, igen érdekes fiú. Bródynak sok szépet, szeretnék tőle olvasni már egyszer valamit, ha jelenik meg új kötete, küldje el. Oly kevés a jó könyv - az idei francia termés brr. Ez a 60 éves doktor Pascal, ki a 25 éves *gyámleányát* elcsábítja, ez az ostoba Lemaître a papendekli királyával, amelyeknek d'après nature maszkot függesztett nyakára, ez az émelygős Bourget - - csak egy könyvet tudtam elolvasni, és képzelje ez Loti Matelot-ja. Olvas-sa végig, s a végén gondoljon énreám. Érzik, hogy Loti sokat, sokat utazott, s tudja, mi a távolság.

Ma itt Mac Mahont temetik, tegnap az oroszokat ünnepelték - -, nékem *ma* a párizsiak iszonyú nevetségesek. Minthogy eszeveszett gyerekek - kik épp annyira csüggenek az édes süteményen s a tarka csörgőkön, mint a legújabb tündérmesén.

Jó volna mindenről úgy Isten igazában kibeszélnem magam - - Majd tavasszal. Addig csak lesz valahogy.

Kezeit csókolja vén komája

Justh

Árpádnak gratuláljon nevemben. Érzem, hogy szép lesz a mű, úgy örülök, hogy Zala nyerte el az Andrássy szobrot.

233
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

[1893]

Kedves Komaasszonyom!

Nem lehet, nem lehet. Egy amerikai barátom érkezik holnap. Mama gyengélkedik, aztán építtetek egy „marabuli”-t a kertben. De hát Európában töltött utolsó pillanataim csak a maguké lesznek. Ha megengedik, okt. 25-én magukhoz szállok, s ott maradok 30-ig, míg csak Pestről per Fiume - Trieszt - el nem hajókázok végleg.

Már útban voltam Martosra, onnan Tajnára is akarva átrándulni s jött a távirat.

De hát ha maguk még lejönnének, pár pompás hisztorikus fejet tartogatok maguknak, örömük lesz benne.

Fogadják el majd Szamosy Lászlót, ki itt két hangulatos, mélyen érzett dolgot festett. Írjon neki pár sort, címe Buda, Halász u. 1. sz. Kissé félénk fiú, magától sohasem merne magukhoz elmenni.

Hát eljönnek? és eljöhetek én is 25-e táján!

Ha tudná, mily gyönyörűségem telik az elrablott képemben!

Kezeit csókolja

Komája

Árpádot öleltem.

Bár Martos nincs!

234
CZÓBEL MINKÁNAK

Párizs
1893. okt. 22.

Hôtel Burgundy
8, rue Duphot, 8.

Kedves Barátnőm!

Hogy oly igen rég nem írtam, annak oka az, hogy két hétig tüdőgyulladásban feküdtem. Most már, hála az Úrnak, túl vagyok minden bajon, csak nagyfokú gyengeség maradt vissza. A baj azáltal támadt, hogy egy vérhányást túl erős dózis hamannilissal hirtelen megszüntettem. A nagy homeopatha, ki gyógyított, egészen aláírja observatiomat, ő is azt mondja, nem tüdőmben fekszik a baj, de rossz vérkeringésemben. Így hát minden emóciótól, lelkirázkódtatástól stb. óvakodnom kell. Ez jó tanács! csak - - - - - ?

Kulcsár és Melchior de Polignac ápoltak, ez utóbbi feljött faluról. Úgy dédelgettek, mint egy kisbabát.

Eddig alig láttam még valakit Párizsban, s aligha is fogok, mert már csütörtökön megyek innen, s addig épp csak a déli órákban járok ki a napra. De nem bánom. Higgye el, még az ún. intellektuális világ is untat. Hiába, csak szalmacséplés az egész. Ha az ember nem *éli* azt, amit ír, akkor ne is írjon. S az olyan írás, amely csak az, és semmi egyéb háttere nincs, niente - - füst.

Betegségem alatt az új francia termékeket mind elolvastam, mily koldustarisznya ez a mai francia irodalom. Dr. Pascal - az a 60 éves ember, ki 25 éves gyámleányát, kit szeret, elcsábítja, meg Lemaître papendekli királyai, pfuj -, hát ez a két legjobb. Még Loti Matelot-ja tetszett legjobban szubjektív okból.

Az Isten áldja

Justh

235 CZÓBEL MINKÁNAK

*Cannes
1893. okt. 30.*

Kedves Barátnőm!

Tegnap óta Cannes-ban vagyok. Én istenem, de furcsa érzés, ez a hideg, ragyogó világ où il n'y ni d'humbles ni d'envolés! Még erősen köhögök, s éjjel egy cseppet sem vagyok jól. Vágyom nagyon haza, iszonyúan megelégteltem ezt a folytonos kóborlást. De hát hogyan - hiába, lehetetlen.

Párizsban Melchior de Polignac-ot élveztem legjobban, roppant érdekes breton típus. Jövő tavasszal hozzám jó, akkor majd elhozom magukhoz is. Igen meleg, igen eszes, s magyar érzésű.

Utolsó napot Duchesse de Hughes-zal töltöttem, ki sokat beszélt Péterről, kit sajnál, bár érti, hogy pap lett.

Itt Ruth Mercier és Zackowska, más senki még. Igen furcsa ez a nagy színházi dekoráció, üres színpaddal. Soká nem maradok. Valószínűleg a Cap Martinra megyek, s ott töltöm a telet. Ott legalább több az angol. Jó lenne, ha Kulcsár bőrében lehetnék, ki annyira élvez mindent, hogy szinte mámoros belé. Szinte túlságosan. És bár betegségem alatt igazán nagyszerűen ápolt, az offrande után áhítozom, kinek akárhol is legyünk, csak én vagyok a világ közepe. Kulcsár túlságosan wissbegierig, és mindent akar látni.

Gányó Julcsa november 10-e körül jelenik meg. Kíváncsi vagyok, hogy hogy fogják fogadni. Különben mindegy. Csak még Fuimust végleg bevégezzem, s megrövidíthessem (ahogy most kifundáltam), meg még egy regényt, mi most föl a fejemben, aztán - jöhet akármí. Megmondtam a mondandómat.

Szeretném már a kötetét látni!

Az Isten áldja kedves barátnőm

Justh

236
PEKÁR GYULÁNAK

Cannes
1893. október 31.

Édes Gyulám!

Végtelenül sajnáltam, hogy Párizsban nem találkozhattunk. Wohl Janka azt írta, hogy e hó vége felé odajössz, leider nem maradhattam tovább. Mint tán tudod, nagy beteg voltam okt. havában, s az orvos mihamarább expedíált Cannes-ba. Itt unom magam. Unom ezt a hideg fényt, mely körülvesz. Une ville ou n'y ni humbles ni d'envolés. C'est triste (ou bien qui a) et hurler!

Irigylem gyönyörű spanyolországi utadat. Pár nagyon szép cikket olvastam tőled. A „Gányó Julcsa” tervezetében (nov. 10-én jelenik meg) idézlek. A darabért, amelyet a regényből írtam, igen furcsa históriám volt Jászaival. Úgy látszik, nagy Mari igen kicsiny, ha a személyeskedésekről van szó. Találva érezte magát, s megdühödött. Tán azért, mert ő - nem lett nazarénus? És a te köteted, komám. Már alig várom, hogy legyen pár jó vastag szép kötetünk tőled. Igen jó lenne épp most Simon Zsuzsánna szomorú históriája után. Kérlek, írd erről a remekműről pár sort. Én nem láttam. Csak Ignótus tárcáját olvastam róla. Ez meg nagyon „festői”. Különb ez a kis Ignótus nagy tehetség és igen szép tárcákat ír.

Bródy mit csinál? Írtam neki még a múlt hó elején. Választ nem kaptam. A pestiek elfelednek, különben ez nem csoda. És Ábel? megjött Angliából, s egyedül jött meg? Írd hosszabban, s ne feledd el te is igaz barátodat

Zsigát

Címem: Hôtel Augusta Cannes.

Mondd meg Ábelnek, hogy referáljon angolországi útjáról.

Pardon, hogy levelem oly szennyos, ágyban írtam.

Párizsban igen sokat voltam Malonyay Dezsővel. Igen rokonszenves, mélyen tehetséges fiú. Ha még Párizsban kapod leveletem, keresd fel, címe: 37, rue Vaugirard.

237
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Cannes
1893. nov. 7.

Kedves Komámasszony!

Pár napja már, hogy a világ legelegánsabb, leghidegebb helyén, Cannes-ban vagyok. Didergek a meleg nyári napon, s úgy vágyom haza. De hát ez csak pium desiderium. Mennék innen, de hová? Nagy utat nem merek az idén tenni. Mentem meg Nizza meg még olyan sincs. Olyan nyugtalan vagyok, pedig nem találom helyemet. Lejövet Avignon, Marseille-ben csak pár órát bírtam tölteni, Arles-ba meg se álltam, ideérve meg tüstént mehetnékem volt. Jól meg csak nem vagyok még, este láz, éjjel hideg izzadás. Azt hiszem, a „vég kezdete”. De nem panaszkodhatok. Mindazokat túléltem, kikkel kezdtem. Csak annyi időt instálnék még magamnak, hogy ezt az egy-két dolgot, ami még most a fejemben jár, elvégezzem. Aztán - -

vége is. Előbb pesszimista voltam, aztán ez az aranyfüst lekopott rólam, akkor hittem mindenben. Majd meglegyintett a boldogság szellője is, s láttam, hogy álmaim még ennél is szebbek. Ezeket még viszem magammal. Így hát nem panaszkodhatok. Félni nincs okom. Il ne craint pas Dieu s'il aid tout, mondja comtesse Diane végtelen bölcsességgel. Az életet - mondhatom, hogy ismerem minden oldaláról, az embereket is jóformán. Tudom, hogy minden, ami ezentúl megtörténhetne vélem, csak ismétlés lehet - - - Érti tehát, hogy igen nagyon nyugodt vagyok, s azt mondom: valahogy csak lesz, sehogy még nem volt. Fáradt is volnék, vagy mi, így hát *ha a nyugalom*, az se baj. Csak itt ne volnék. Ez a sok toalett, szellemi sziporka, póz olyan, mint a dél napja. Hamis, csalfa a fénye, a melege. Il n'y ni d'humbles ici ni d'envolés. Egy-két embert kivéve - -

De jó magának *otthon*. Gondoljon rám néha a kék szobájában, ha a nap lenyugvóban van. Ilyenkor itt olyan hideg és üres a szálloda szoba.

Az Isten áldja, kezeit csókolja

Justh

címem: Hôtel Augusta *Cannes*.

238 FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Cannes
1893. nov. 11.

Kedves Komaasszonyom!

Pár nap múlva egy kosár virágot kap kézhöz, a kosár felső részében levő szegfűket, tubarózsákat, rózsaszín krizantémokat kérem, adja át nevemben édesatyjának. Ha már madárdalt és fényes napsugarat nem küldhetek innen, hát küldök pár szál virágot. A kosár második részében levő krizantémok, japáni szegfűk, gladióluszok, anemonák a magáé - kérem, ebből adjon egy pár szál piros szegfűt Árpádnak is - a gomblyuka számára.

Magamról keveset írhatok, vegetálok, köhögök és unom magam. Úgy meguntam már ezt a Cannes-t. De úgy - - megyek is innen a jövő hét elején Nizzába. Ott legalább muzsikát hallgat az ember, s lát kevésbé erényes asszonyi népeket, mint itt.

Tudja-e, hogy láttam, mielőtt Párizsból elmentem volna, Munkácsy képét. Nagyon rossz. De nemcsak relatíve az ő hírnevéhez, de általán véve akárki csinálta volna, rossz kép. Nyugtalan (egy nyugpont nincs az egész képen), tónusa hamis, diszharmonikusak a színei, s a magyar vezérek úgy viselik magukat Árpád mögött, mint t - - - s iskolásgyerekek. Hol van a magyar veleszületett dignitása? Ezek a vezérek, kik egy ily fontos momentumban ujjal mutogatják egymásnak a túloldal látnivalóit, kik rugdalóznak, nevetségesek, groteszkek és semmiképp sem magyarok. Különben egy igazi magyar vagy szláv típus nincs a képen. A lovakat cirkusz lovak után csinálta. S a kép színeinek egy része atelier, másik plein air világításban van festve. Mondhatom, hogy elszomorított. Írjon már egyszer, édes komámasszonyom, majd egy hónapja már, hogy semmi hír maguktól. Árpádot öleltem - kezeit csókolja

Justh

Címem: Hotel Augusta *Cannes*.

Cannes
1893. nov. 14.

Kedves Barátnőm!

Hát bizony már innen-onnan három hete vagyok itt Cannes-ban, amely pedig untat, de untat. Mennék innen, de hová? Ez a kérdések kérdése. Cecil Murray erővel Korzikába akar jachtján vinni. Ez szép és jó, de én jobb szeretném később, midőn az idő már egy kissé helyreállt. Már egy hete folyton esik! Ami pedig Cannes-ban halálos unalmat jelent. Mindennap azok az unalmas látogatások, ugyanazok a pár snobbish propos-ba. Aztán meg az idén sok jó ismerősöm nincs itt, így a Luynes-ek, marquise de Grouchy, Maizeroy, ki megházasodott, Sully Prudhomme - - szóval jóformán le demis de panier. Megyek is a hó végén Nizzába, ott legalább néhanapján az operába jutok, vagy valami hangversenyt hallok. Két hetet Monte-Carlóban is szeretnék tölteni, ezt a csodálatos világot kissé közelebből szeretném megtekinteni, meg hát a monte-carlói zenekar egyike a legjobbaknak a világon. Január második felében két-három hétre Nervibe megyek Genua mellé, majd Pisába s aztán vagy Florence vagy Rómába. Március elején Fiume - - - alig várom már. Higgye el, hogy csak úgy vegetálok. Én édes istenem, milyen különbség tavaly és az idén! Mintha nem volnék ugyanaz az ember. De hát tu l'as voulu Georges Dandin. Mehettem volna Indiába is. Ennek Vautier különben az oka, ki felültetett. Azt ígérte okt. elején, meglesz Gányó Julcsa fordítása, s még most sincs meg, úgyhogy az idén már nem is jelenhet meg. Így hiába mentem Párizsba, hol majdnem ott maradtam pour le bon, hiába vagyok itt - - de jobb nem is szólni. Túlságosan bosszant.

Írtam, mióta itt vagyok, egy cikket Jókairól a M. Salon számára (tudja, a Jókai Albumba, ebbe maga is írhatna verset róla - ahogy látja őt), egy novellát Hevesi folyóiratja számára a nagy gazdák - s a halálról. Egyet Kissnek „A sznobok” - egy alak, amelyet Bourget és - Herczeg Ferencből komponáltam össze. Mulattatni fogja. És most Jankának írt karácsonyi numerusa számára egy novellát, mely szentimentális lesz (rendelés szerint), bár nem elég (ezt is óhajtotta volna). Gányó Julcsa e hó 18-án jelenik meg, tán majd leveletem kezeihez kapja, ott lesz a könyv is.

„Belényesi Lajos” új regényem a 10-ik lapnál megakadt, de azt hiszem, Janka novellája után megint nekifekszem. Új könyvéből küldjön egy példányt Malonyaynak, címe: 37, rue Vaugirard Paris. Ez lesz hozzánk még a legközelebb az ifjú gárdából. Olvasta a múlt Salonban megjelent regényét? A miliő kellemetlen, de a regény igen jó, facture jó alig van, egyszerű, igaz, F. Istvánt üdvözlöttem, biz'istók írhatna már egyszer. „Mini” igen mulattatott.

Az Isten áldja kedves barátnőm

Justh

240
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

[1893]

Kedves Kom'asszonyom!

Levele elszomorított. Miért ír így? Miért beszél arról a világról, amelyet nem ismer, mikor arról beszélhetne, amely olyan nagyon ünnepli. Így ne vigasztaljon, mert ez nem vigasztalás. Holnap Nizzába megyek, Cannes lelkileg, testileg kifárasztott. Onnan többet. Addig elküldöm magának emlékül annak a [...] ¹⁰⁰⁸-ját, amit a M. Salon Jókai albumában édesatyjáról írtam.

Ez a levélpapiros [...] ¹⁰⁰⁹ virágok közt hevert, azért olyan bódító illatú - -, de örülök, hogy ilyen, mert ez most magának a kedves.

Iszonyú sokat írok. Nem tudom, mi ütött belém. Mintha csak a vesztemet érezném.

Kezeit csókolja

Zsiga

Árpádnak sok szépet. Bárcsak ott lehetnék a panoráma megnyitásán.

241
CZÓBEL MINKÁNAK

Nizza
1893. nov. 29.

Kedves Barátnőm!

Már roppant kíváncsisággal várom új kötetét. Kérem, küldjön egyet Malonyay Dezsőnek s egyet De Gerando Antóniának. Kik mind a ketten nagy érdeklődéssel várják a könyvet. Tán Malonyay írni is fog róla. Én erről a kötetről nehezen írhatok. A sajtó nem venné jól, s nem használnék, ha megtenném. Most egy kicsit pihenni kell ezzel. Úgyis a három cikkből majd egy tanulmányfélét csinálók s az majd tanulmánykötetemben jelenik meg. Gányó Julcsa prend beaucoup. Rippl-Rónai, kit nem is ismerek, egy magasztaló levelet írt róla, mesterműnek mondván. De Gerando Antónia Malonyay Dezsőnek azt írja a könyvről: „- elolvastam G. J.-át, le se tettem. Egészen el voltam ragadtatva. Tudja, édes lelkem, *ez az igaz*. Én nem vagyok se író, sem művész, se nem értek a maguk ezer nyakatekert teóriáihoz. Hanem azt követelem egy műtől, hogy gyönyörködtessen, és azokat a nemes húrokat pendítse meg bennem, melyek a mindennapi életben nincsenek alkalmazásban. Való legyen, és gyökerei a földből induljanak ki erőteljesen, de vigyenek az égig fel, föl a szellemi élet magasabb régióiba. Ha ezt nem éri el egy mű, akkor lehet tőlem benne akármily talentum, nem remekmű. Hogy miképp visz a művész ily magasabb régiókba, az az ő dolga - de odavigyen. Csak akkor fogják egykor a művészek pótolni a vallásokat, fölívve a lelkeket az önzetlen magasba. Hát ezt teszi Gányó Julcsa, a nemesebb húrokhoz apellál, s amellet talentum is van benne, afféle modern talentum, amibe most mindenki belebolondul. Nehéz volt, mikor Gányó Julcsa bemegy a kocsmába, s ott áll szemben Szilaj Bálinttal. Azt találom, hogy remekül találta el. Igaz és azért

¹⁰⁰⁸ olvashatatlan szó

¹⁰⁰⁹ olvashatatlan szó

fennkölt. Nem komisz. Komplikált, mint ahogy a modernnek szeretik, kik kerülnek az egyszerűt és mégis egyszerűen oldotta meg... (Itt Maupassant-ról) ... ahol én érzem, hogy erőlködik a szerző, hogy mindenáron valami bizarrt hozzon elő, hatást vadász, az nekem nem remekmű. Az is hatást gyakorol reám, ha egy tolvaj reám ugrik éjjelkor töltött pisztollyal kezében. De ennek semmi köze a művészethez. Ez jó az amerikaiaknak, aki morális spleenben szenved s a művészet iránt nincs érzéke, hát ilyen erős hatás hozza rezgésbe. De az igaz művésznak egy gyenge fuvalom is elég. Elég, ha a költő van egy bizonyos lelkiállapotban, azt megérzi, ő is benne lesz. Ez az én érzésem. Mais je ne vous le donne, mon ami que pour ce qu'elle vaut..." és végül „Justh nem prédikál és mégis a hatás az, mintha egy imát olvasna az ember, egy olyan imát, arról, ami legnemesebb van a magyar népben...”

Lássa, ilyen pár sorért érdemes írni. Többet ér ez nekem De Gerando Antoniától, ki tudja, mi az élet, a szenvedés, ki élt, küzdött, csalódott, ki látott felfelé és lefelé, mint amennyit olyan S. Mici féle léhaságok - elvehetnek morális lendületben. Parbleu, neki nem tetszhet A pénz legendája, ki - *Károlyi Mihályra* bázíroz!! Károlyi Mihály 18-19 éves, nagybeteg fiú. Higgye el, ha meg nem írtam volna „A pénz legendáját”, hát megírnám újra, de jobb nekik, hogy *már megírtam*. Levele nagyon érdekelt. Ha az a fiatal Fráter igazán érdekes, küldje el hozzám jövőre, vagy ha lejönnek, hozzák el magukkal. De hisz igaz, tavasszal majd látom Anarcson. Elhozom majd kegyes engedelmséggel Melchior de Polignacot is, ki iszonyúan érdeklődik a maga dolga iránt. Nizza adorabilis - - egész Párizs és pedig a szent olajerdők közepén.

Az Isten áldja, öreg barátja

Justh

Pár napot Keményéknél (Nemes Zsuzsikával és férjével) töltöttem. Kedves - gyerekek.

242 PETELEI ISTVÁNNAK

*Nice
1893. december 4.*

Igen tisztelt s kedves Uram,

Köszönet, köszönet gyönyörű könyvéért. Mily meleg minden sora, mennyire igaz. Milyen jót tesz a mostanban készülõ Simon Zsuzsák és Gyurkovics lányok után. Hiába, csak amit a szív mond, az találja meg útját a szívhez.

Ki nem mondhatom, hogy mennyire bánom, hogy olyan ritkán találkozunk. Annyira szeretem azért, amit ír, s ahogy írja. Bárcsak sokan lennének ilyenek.

Az idei őszi folyamán különben igen gyakran beszéltünk Önrõl Malonyay Dezsõvel, ki szereti s nagyon tiszteli.

Ha az idén nyáron teheti, látogasson meg Szenttornyán. Bemutatnám Önnek népemet, szeretné õket tudom, s õk is szeretnék „Az én utcám” s „Keresztek” mesterét. Ki annyira ismeri az egyszerű szívet, s oly egyszerűen adja vissza, amit érez. Most, hogy „Az én utcám” pár novelláját újból elolvastam, eszembe van az az idõ, midõn ezeket a kis mestermûveket elõször olvastam. Az irodalmi pálya kezdetén voltam, fiatal, egészséges és - pesszimista. Ma szeretem már az életet, mert ismerem a napsugár értékét, ma az alkony óráiban. Lássa, könyve annyi mindent juttatott eszembe, s olyan sok régi alvó érzést ébresztett fel bennem, hogyha egy hétig írnám, akkor se jutnék a végire. Köszönet érte, édes társam.

Az Isten áldja meg
igaz tisztelője

Justh Zsigmond

Címem: *Hotel Beau Rivage*
Nice

243
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

Nizza
1893. dec.

Édes öreg Komám!

Nagy örömmel olvasom, hogy új kötet jelenik meg tőled. Elhiheted, hogy ünnepnap lesz nekem a „Hangulatok” olvasása. Hisz sok jó ismerősöm lesz köztük, és sok jó régi emlékem lesz olyikhoz kötve. Alig várom már. Tán tudod, Komám, hogy Párizsban nagybeteg voltam. Tüdőgyulladást csíptem valahol, mely kicsibe múlt, hogy el nem vitt. Most itt nyavalygok a Rivierán. Bár Nizza sokkal kellemesebb, szebb hely, mint Cannes, honnan egy pár hét előtt jöttem.

Párizsban sokat voltam együtt Malonyay Dezsővel, finom lelkű, szubtilis fiú, kit figyelmedbe ajánlok. Tavasszal jelenik meg új kötete.

Gányó Julcsát megkaptad? Ne nézd a református pap szemüvegén, de maradj meg tisztán s kizárólagosan Szabolcska Mihálynak, ha a kezedbe veszed. Azután írd meg kritikádat róla.

Egyáltalán írd, öreg Komám, hisz már hónapok óta nem tudok rólad semmit.

A mai postával küldök néked egy arcképet. Vedd jó szívvel. Tudod-e, hogy Kulcsár Pál kománk van velem az idén, aki igen mulatságos naplót ír. De majd a nyáron elolvasod Szenttornyán, mert ugye eljössz végre!

Feleségednek sok szépet. Ölel igaz szeretettel

Zsiga

Nizza, Hotel Beau Rivage.

Írd!

244
CZÓBEL MINKÁNAK

Nizza
1893. dec. 13.

Kedves Barátném!

Hát bizony galádul fel vagyok fedezve. Ezen a héten három meghívásom volt estére, ugyanannyi délután. Persze sok itt a párizsi. Egy igazán érdekes, furcsa kolónia. Pár nagyon szép asszony, de más fajtájú, mint a cannes-i. Ezek „gányósabb”-ak. Többnyire oroszok. Múlt vasárnap egy öreg Demidoffnénél voltam teán. Nagyszerű muzsika, s mindenkinek hallgatni

kellett, persze ez egy cseppet sem akadályozta meg a szemek - zenéjét. Egy étrange típus Bazilevskijné, kinél holnap leszek teán. Olyanféle, mint a Turgenyev veszedelmes orosz asszonyai. Kíváncsi vagyok rá. Egyik nizzai lap hosszan írt „A pusztá könyvé”-ről, mi ezeket most az - egyszerű felé fordította. Bár azt hiszem és sajna, kevés sikerrel. Engem azonban a komédia igen mulattat. Van itt pár érdekes férfi is. Így comte Emeric név alatt egy könyvet írt „Les problèmes de sentiment”, amely a maga idejében nagy zajt csapott.

A könyv elég érdekes, kivált második része. A másik érdekes típus egy tengerésztiszt, Paul de Legge de Verlain, egy breton. Ez meg egészen rokonszenves fiú, és engem nagyon megszeretett. Vasárnap vele és tengerésztisztekkel ebédelek Villefranche-ban az escadro egyik hajóján. Majd írok erről.

Bobnak mondja kérem meg, hogy mama végtelenül sajnálta, hogy csak oly rövid ideig láthatta a kiállításon, de fájdalmai nem engedték tovább maradni. De ha Pestre megy, keresse fel, de bizonyosan. Istvánnak pár nap múlva írok, bár ő adós nekem a válasszal, a lusta! Mi lesz a könyvével?

Itt január elejéig maradok, addig, míg ez a kis Párizs mulattat. Aztán valahová elmegyek csendben dolgozni. Janka lapjában, a karácsonyi számban jelenik meg egy kis novella Szmrecsányiéről. De ezt a szívemmel írtam, nem a nyelvem hegyével, mint a Sznobokat. Felismerte a főalakot? C'est Bourget et Herczeg. A história Bourget házasságának története.

Az Isten áldja, türelmetlenül várom könyvét, régi barátja

Justh

Címem: Hotel Beau Rivage Nice.

245 CZÓBEL MINKÁNAK

*Nizza
1893. dec. 31.*

Kedves Barátnőm,

Már hetek óta semmi hír magukról! Mi lehet ennek az oka? Pedig épp az utolsó három hét alatt egyéb vigasztalásom sem volt, mint néha egy-egy levél. 14. óta folyton vért köpök. 15-én ötször hánytam vért, 24-től 25-ére hatszor. Nem tudom, maradt-e még egy cseppel az életet adó folyadékból bennem. Amellett meg majd megfagyok. Éjjel-nappal mozdulatlanul, egészen felöltözve egy kanapén kell feküdnöm és dideregnem. Mert ha a legkevésbé felmelegszen, hát vért köpök. Vért köpök, ha beszélek, ha eszem, ha nevetek. Eddig azonban a türelem nem hagyott el, s tán ezentúl sem fog. Olvasok, olvasok - s álmodom. Néha szinte elfelejtem, hogy így is lehet, illetőleg elálmodom a lehetetlent. Endrődi cikkét olvastam, nagyon szép. Lássá, lassan csak még a mi igazságunk fog győzni a formalisztikus hazugságokkal szemben. Csak már István is kirukkolna - kötetét, amelyet pedig olyan nagy türelmetlenséggel várok, nem kaptam eddig kézhez. Tán S. és W. rendetlensége vagy mi?

Olvasta Bródy cikkét Gányó Julcsáról, illetőleg a „Fehér lelkek”-ről. Elég furcsa cikk, egyet eltalált: lelkem szövetének képét, amely valóban csakúgy, mint hüvelyének szövete, nem e világnak készült.

Az Isten megáldja és tartsa meg munkakedvét!
Szívből üdvözli „fehér” (aki más értelmű) „fehér” kollégája

Justh

Új címem: Hotel de Paris Nice.

246
PEKÁR GYULÁNAK

Nizza
1893. dec. 23

Édes Gyulám!

Vagy 10 napig igen rosszul voltam. 10 nap alatt vagy hússzor hánytam vért. Most már valamivel jobban. Nem mész errefelé vissza Párizsba? Milyen kellemes meglepetés volna. Kérlek, küldd el Bródy cikkét Gányó Julcsáról. Dezső azt mondta, leírtad. Szeretném megköszönni B.nak, de hát nem tudom mi van benne.

Boldog ünneplést, Imrének írd meg a nevemben a partét.

Ölel szerető barátod

Zsiga

Jere, ha csak teheted.

247
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Nizza
1893. dec. 31.

Kedves Komaasszonyom!

Igen nagybeteg voltam, azért nem írtam oly rég. Nem akartam magát még az én bajaimmal is szomorítani. Ma azonban Szent-Szilveszter estéjén, amelyet hajdanában a régi jobb időkben együtt töltöttünk, beállítva magukhoz és elmondva mondókámat. Osztom a boldogságát - jókívánság formájában -, mondogatom, hogy jó volt, nagyon jó volt az estét a barátok meleg tűzhelyénél egészségesen, pesszimista módra boldogan eltölteni. Elmondom, hogy milyen fagyos multság az betegen egy szállodaszobában dideregve (mert ennek úgy kell lenni, és ez orvosi preskripció), s az önlelkébe, régi emlékeibe mélyedve tölteni. Elmondom, hogy mások is, még a száműzöttek is nagyon fáznak, és a betegek félnek az éjszakától, mert az tele van álmokkal, s lázban oly nehéz az ébredés. De még mennyivel rosszabb így, ébren álmodni. Látom magukat ott körül a régi atelierben a földön Batthyány a Káldy Gizella mellett, mi a földön Apáthyval, Géza meg Árpád a kanapé hátsó oldalán.

Hol vannak? hol vagyunk?

Mivé lettek az álmok, mivé fagyott a realitás. Eh, végzet.
Az Isten áldja, adjon jobb újévet az utóbbiaknál.

Kezeit csókolja

J. Zsiga

Árpádnak sok-sok boldogságot, szerencsét!

248
CZÓBEL IMRÉNÉNEK

Nizza
1894. jan. 2.

Igen tisztelt Grófné!

Így csak elkésve gratulálhatok. A múlt hetekben olyan igen nagybeteg voltam, hogy alig jutottam az íráshoz. Az orvos legalább egész betegségem alatt alig engedte meg, hogy pár levelet írjak. Így hát elkésve, de a legjobb szívvvel kívánom, hogy 1894 boldogan, nyugodtan, szerencsésen teljen el, s hogy még ez év folyamán megtarthassa ígéretét, Szenttornyára lelátogatni hozzánk.

Minka kötetét, amelyet pedig olyan igen türelmetlenül várok, még nem láttam. Endrődi cikkét olvastam a könyvről, igen szépen - bár itt-ott túlzó elrugaszkodással - kritizálja. Mi hír Szabolcsban? Hogy vannak Istvánék? Kérem, adja át nekik tiszteletemet, valamint férjének is, és tartsa meg további jóakarataiban igaz tisztelőjét

Justh Zsigmondot

Hotel de Paris Nice.

249
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

Nizza
1894. jan. 5-én.

Édes Miskám!

Nagy szomorúsággal olvastam leveledből a te házassági drámádat. De tán mégis jó vége lesz a dolognak, lesznek még én a te keresztkomád is, Mihály gazda. Én ismét nagy-nagy beteg voltam; három hétig folyton vért köptem, három orvos is járt hozzám, s mégis alig tudták elállítani. Csak pár napja vagyok valahogy. Innen megyek is át Mentonba, hol valamivel melegebb van. Írjál oda, Miskám. Ha igen, minden esetre felkereslek már akkor, ha egyedül lesz a nagy költő. Mert elvégre is hozzá jövök, s őt akarom látni, nem a vendégeit. Csendesesen, nyugodtan szeretnék veled egy-két hetet eltölteni. Miska, lehetséges lesz ez?

Ha nem, hát eljössz te Szenttornyára. Hisz Ókércskéről csak egy ugrás.

Hát könyved, Komám, mikor jelenik meg? Türelmetlenül várom. A Czóbel Minkáét láttad? Hogy tetszett?

Írjál, kedves Komám, szerető igaz barátodnak

Zsigának

250
CZÓBEL MINKÁNAK

Nizza
1894. jan. 6.

Nice G^d Hotel de Paris

Kedves Barátnőm,

Ezt írja Malonyay Dezső az Endrődi cikkéről: „szép az Endrődi cikke, de a színeket illetőleg nincs igaza. Ha ő egy hónap alatt már utálja az intenzív kék olasz eget, akkor Homert se szeretheti. Keresse a kékben a harmóniákat, s ne követeljen felhőt reá. A Cz. M. fehér szimfóniáiban annyi a szín, amennyi kell, s gyönyörű. Endrődi vak, ha holt fehérnek látja csak. És a szín azokban hangulatbeli alaptónus, s ha ezt nem érzi, akkor nem érti Czóbelt, s csak azt érti meg belőle, ami vele (Endrődivel) harmonikus benne. Nem gondolod? Erre vall a Berge emlegetése is”. Lásza, mennyire megértik magát a modernebb gondolkodók. És végre is ennek az iránynak kell győzedelmeskednie Pesten. A leg en avant-ak rajonganak kötetéért, így Bródy, Pekár, Malonyay. A többivel meg úgyse törődünk.

Én az egyik nyavalyából kimásztam, s tüstént megkaptam a másikat. Gyomorinfluenzám van, s vele egy olyan lumbagóm (Hexenschussom), hogy igen gyakran se állni, se ülni, se feküdni nem tudok a fájdalmaktól. Ami most főleg azért bosszant, mert Melchior de Polignac látogat le hozzám kedden, s az nem lesz épp a legmulatságosabb neki, ha csak jajgatni fogok tudni. Mentonba csak 21-én megyek át. Kérem, írjon oda majd; címem: Hotel Alexandra Menton. Képzelve, betegségem alatt írtam egy regényt, melynek címe „Delelő”, le bonheur quand même is lehetne a címe. Paraszthistória, levezette nosztalgiámat. Erre jó volt. Nem tudom, sikerült-e. Nem bízik benne annyira, mint G. J.-ban bíztam.

Ma Bálványosy Andorba kaptam megint. Ez lesz a ciklus harmadik száma. Sietnem kell, mert biz'istók nem tudom, meddig tart. Sohasem említette, hogy tetszett új képem. Azt hiszem, nagyon megnyúlt rajta úgyis gótikus ábrázatom. Az Isten áldja, tartsa meg munkakedvét, hisz ez az élet!

Barátja

Justh

251
PEKÁR GYULÁNAK

Nizza
1894. jan. 7.

Édes Gyulám!

Csak sietve írok neked, nehogy ide jere, és hűlt helyemet találjad. A jövő héten Mentonba megyek át, hová ez időre Batthyány Ilona grófné is jó, így hát ha jössz, ott keress fel, ott már nem leszek olyan árvaságban. Nem tudod, milyen régi tiszteletteljes barátság fűz Andrássy leányához, ha megismered (persze Mentonban bemutatlak) meg fogod érteni, hogy őt tartom körülbelül a legegészebb *magyar* asszonynak, mert azáltal egész, hogy *magyar*.

Sajnálom, hogy a Fővárosiban más jött (bár nagyon szép cikk) Gányó Julcsáról. De tán az Egyetértésben írnál, hisz ez az én lapom (mint „ny”ovellista beszélek), s mégis alig hogy tudomást vesz létezéséről. Kivéve persze abban a számban, hol a regények megkezdődnek, ezekben persze elkel már az obligát és konvencionális dicséretekkel. Szeretném véleményedet olvasni e könyvről. Én most egy új regényen dolgozok, amelyben a magyar nép szenzualizmusát (ezt a tiszta harmonikus szenzualizmust) szeretném lábra állítani. Tudod, az a nóta, mint A pusztá könyve „Délben” és „Leánynező”-je.

Könyveidnek végtelenül örülök. Csak Malonyay is írna valami *longue haleine* dolgot! Milyen szép gárdát állítanánk mi össze. Olvastad Cz. Minka új kötetét. Én vagy húsz verset belőle a legjobbnak találok, mit ír, és egyáltalán tökéletesnek. Bizony, igazán megható. De hát érzi valószínűleg, hogy én is azok közül való vagyok, kik legjobban szeretik, s azért, ami. Azért, mert él, mert ereje van, mert gondolkodik, s nem olyan hitvány pástétom, mint Ohnet-Herczeg kollégánk, ki se nem gondolkozik, sem nem érez, csak ír, ír folyton, s tudja, hogy ezért a hiányaiért a mi primitív publikumunk imádni fogja, mint ahogy B. B. Lenkét imádta, s imádja ma is.

Igazság, érzés, világnézet, ez a három teremti az író s a művészt. Akinek ez nincs, az írja regényeit főzőkanállal.

Olvasd el Maizeroy Lalie Springjét és Folie-ját, és írd meg, és mondd meg, ha lejössz, hogy tetszik.

Az Isten áldjon meg, kedves Gyulám, nagy örömmel vár igaz híved, barátod

Zsiga

Címem: Hotel Alexandra Menton.

252
CZÓBEL MINKÁNAK

[Monte Carlo]
1894. jan. 10.

Kedves Barátnőm,

Hát végre nekem is ütött karácsony órája: a maga könyve, a Két fenyőág (istenem, de régi-régi idők visszhangja volt), s a Büttner képe!

A „Fehér dalok” tán legszebb kötete. Egyik könyvében se ilyen sokoldalú, egyikben se jelentkezik oly készen, mint ebben. Az idő ciklus, az első 10 vers, Pán órája, az első „nóta” remekművei, a Boszorkánydalok a másodiké, a láncolatok, a névtelenek a harmadiké. Egyszerre három manierban, mind a három „Czóbel Minka”. Szívből gratulálok a kötethez. Tudom, sokan fogják appreciálni. Bródy múltkor azt írta nekem: „mégis csak ez a Czóbel Minka a legnagyobb tehetség közöttünk”, s azt hiszem, igaza volt. A Büttner kukoricafölde nosztalgiát adott (a maga kötete pedig olyan édes megnyugvással töltötte már el lelkemet!) Mikor látom meg a kukoricások végtelen óceánját, s mikor hagyom el ezt az unalmas kékítő pocsolyát, amit itt tengernek csúfolnak. Úgy unom ezt a Rivierát, nem is hiszi. Mindig kiállhatatlan volt nekem, de az idei tapasztalatokra rácsukhatom a boltot. Előbb Cannes a maga émelítő világjával, aztán ennek a szerencsétlen kártyásnak öngyilkossága (ugye írtam róla), aztán betegségem... igazán elég vón egy lónak. De most majd tán jobbra fordul minden. A jövő hét derekán átmegyek Mentonba, hová ez idő tájt Batthyány Ilona is érkezik. Ő is az Hotel Alexandrában száll, úgyhogy nem leszek már olyan árvaságban, mint eddig. Január végével, meg Polignac barátom látogat el hozzám pár hétre. „Ende gut, alles gut”, ezzel vigasztalhatom magam.

Március elején indulok haza per Genua, Milano, Bologna, Ancona, Fiume. Még sohasem vártam oly türelmetlenül azt az időt, midőn majd megérinti lábam az anyaföldet, mint az idén.

Egy regény kóvályog fejemben, amelyben a magyar nép harmonikus szenzualizmusát festeném. Azt a nótát, amelyet már a Délben s Leánynező-ben vázoltam. Tudja ez:

*Ím látod, dél van, nyár van,
Tudod ez mit jelent?
Boldogság fenn, az égben,
A földön béke, csend!*

Sajnos, a Riviera is a földön van. Isten áldja, köszönet mindenért. Küldje el Buksi párizsi címét.

Justh

253 CZÓBEL IMRÉNÉNEK

*Nizza
1894. jan. 26.*

Igen tisztelt Grófné!

Kedves levelét e percben kapom. Énnékem is tán legkedvesebb „Czóbel Minka” kötetem a „Fehér dalok”. Egy pár verse oly csodálatosan egyszerű s mély, mint a tengerszemek. Így majd mind a 12 első vers. Meg a Boszorkánydalok első része, mely amolyan gyönyörű, mély hangulatú régi ház.

Nem tudom, a kritika mit fog írni (hisz ez minálunk oly problematikus, oly kevésbé fejezi ki a közvéleményt), csak tudom, hogy a literatura java (legalább leveleik után) el van ragadtatva a Fehér daloktól.

Gányó Julcsát nagyon szépen fogadták. Eddig még mindegyik cikk azt mondta, hogy legjobb könyvem. És én is így hiszem. És ez már nagy dolog, ha az ember egyetért kritikusaival.

Betegségem alatt írtam G. J. egy pendant stückjét, melynek címe „Delelő”. Ebbe már bele fognak kapni. Mert a téma nagyon merész. A magyar paraszt tiszta szenzualizmusát akarom benne lábra állítani. Ez kész van. És most egy újba kaptam, melynek címe Bálványosy Andor. A gazdag boldogtalanságát, s a gazdag, a *magyar* gazdag kötelességeit akarom benne rajzolni. Ha az Isten megsegít, a nyár végére három regényem lesz készen (mert a Fuimus már egy éve kész, csak új - rövidebb formába akarom önteni.) Mit csinálnak majd a kritikus urak, kiket már eddig is a méreg majd megesz, hogy mi „Genetisták” olyan termékenyek vagyunk. Mikor Szalay Fruzsina 10 év alatt csak egy kötet verset ír meg, Kiss Józsi meg még annyit se.

Ma nagy örömem lesz, végre öt heti magány után, barátom Melchior de Polignac jő le Párizsból, s velem tölt pár hetet. Holnap meg Batthyány Lajosné, meg Andrassy Gyuláné jönnek Mentonba, hová én is pár nap múlva átmegyek. Így hát új címem: *Hotel Alexandra Menton* lesz.

Hát a bábuk mit csinálnak? illetve a Sigmocák. A bábukról apjuktól kapott tegnapi levelemben hallottam.

Huszár bárónőt és Imre bátyámat szívből üdvözölve maradok régi tisztelője

Justh Zsigmond

254 CZÓBEL MINKÁNAK

*Menton
1894. jan. 28.*

Kedves Barátnőm! Mióta legutóbb írtam, azóta sokkal jobban vagyok, hála Melchior de Polignac gondos ápolásának, ki lejött Párizsból engem összeszedni, mi meglehetősen sikerült is neki. Már nálam nagyon sokat tesz mindig az, ha gondolok a bajomra vagy nem. Polignac egy hétig volt velem, aztán idejöttem Mentonba, hol Andrassy Gyulánét és Batthyány Ilonát találtam. Ezekkel élem, éldegélem világomat. Az öreg Andrassyné (ki különben még elég fiatalon néz ki, szemei olyanok, mint egy 14 éves leánynak) igen érdekes, van valami igen francia és nagyon magyar az egyéniségében. Magyar a páratlan egyensúly. Francia szellemmel meghegyezett volta.

Ma érkezik Batthyány Lajos, ki aztán Ilonával e hét derekán Fiuméba megy. Holnap pedig Andrassy Tivadarék jönnek meg. Én magam e hét végével, ha csak egészségem és körülményeim engedik, Rómába megyek át, hol vagy 3 hetet töltenék úgy február végéig, amikor is Fiuméba megyek által. Nékem a rivierai levegő határozottan ártalmas, túlságosan izgat és köhögtet.

Rómából hosszabban fogok írni.

Addig tartsa meg jóakarataiban

Justh Zsigát

255
PEKÁR GYULÁNAK

Menton
1894. jan. 29.

Kedves Gyulám!

Várlak, várlak, de hiába. E hét végével Rómába megyek, s ott végzem be idei száműzetésemet. Így hát ne fáraszd magadat a rivierai kitérő úttal. Mert engem már nem látsz itt. Írjál, ha csak időd engedi Rómába pár sort poste restante. Mi hír Pesten? Hallom, hogy Jankával felolvastál.

Üdvözzöl a pestieket, szívből ölel vén barátod

Justh Zsiga

256
CZÓBEL MINKÁNAK

Róma
1894. febr. 2.

Kedves Barátnőm!

Hát itt volnék pár nap óta a szent város falai között. Egyike a legincohésantabb hangulatoknak, mit ember csak képzelhet. A katolicizmus hiábavaló láz, a művészetek szükséges pompája, a régi nagy Róma maláriás komor nagyszerű világa, a modern királyság nyomorgó, didergő farsangja, az aranyhajú királyné hónapjait kocsiban tölti, hogy megmutassa a népnek azt, ami a család fényéből és népszerűségéből megmaradt: örökké fiatal, bájos arcát. Ezek a papok, kik imádságos könyvüket a Monte Pinción olvassák, s keresztet vetnek, de azért ajkaikon finom mosoly, amely a katonabanda [...] ¹⁰¹⁰ dallamával összhangban van. Ezek a pompás látnivaló templomok, ez a piros korzó, a nagyszerű felséges Campagna, s este a Pension Fellenbach angol lányai s német generálisai, kik komáznak. Hiába csak nem tiszta e hangulat. Nem olyan, mint amelyet a puszta közepén érzek, midőn a pusztai tüzek felgyulladnak, s mindenünnen egy hangulat árad, s az egy azzal, amit érzek. [...]

Vay Pétert még nem láttam, mert címét nem tudom, de írtam neki oda, ahová naponta eljár, valami klostomba. Csak annyit hallok róla, hogy már piedesztálon áll. Annál jobb. Legyen belőle Magyarország hercegprímása, én kívánom neki - csak - legyen kissé nazarénus is mellette. Tudja-e, hogy nem volna rossz elmenni a pápához, s neki egy kis lemondást, egyszerűséget papolni, hogy mondana le a sok hiábavaló fény és pompáról, legyen egyszerű szívben, lélekben, szóval - legyen nazarénus. Ez jutott nekem tegnap a Pál templomban eszembe.

Mit gondol, mit mondana, ha elhagynám. Meg-e áldana quand même.

Holnap Domenico Orsinihez, szegény Széchenyi Lajos egy unokatestvéréhez és egy kedves fiataalkori pajtásomhoz megyek, kit 1888 óta nem láttam. Ez is „fekete”. Ezek majd veszekedni fognak. Fraknóit is meglátogatom.

¹⁰¹⁰ olvashatatlan szó

Fiuméba e hó 17-én vagy 18-án érkezem, ott töltöm február végét és március elejét. Lásza, csak még mindig a bolygó zsidó vagyok, nincs nyugtom.

Istvánéknak sok szépet igaz barátjától

Justhtól

257

PEKÁR GYULÁNAK

Fiume

1894. febr. 15.

Kedves Barátom!

Azt hallom itt, hogy még Pesten volnál. Igaz, hogy még szeretnélek látni! nem mászhatnál le egy napra ide? Még kötetedet sem láttam, pedig hát képzelheted, mennyire érdekel. Rómában 12 igen szép napot töltöttem, de hát a jó Isten tudja, ott sem maradhattam már nyugton, valami hajtott ide. Pedig innen is mennék, csak lehetne. Nem lesz az idén nyugtom, míg Szenttornyára nem érek. Olvastam Ignotus cikkét Dodóról, illetőleg rólad. Gyönyörű cikk, de szerettem volna, ha a könyvvel többet foglalkozik.

Ha teheted, jere le, ha nem vársz meg, 24-25-én felmegyek Pestre (de ezt csak úgy titokban mondom, mert az első napokat egész csendben otthon akarom tölteni).

Igen nagyon szeretne látni vén barátod

Zsiga

258

HENCZÉLY KÁROLYNAK

Budapest

[1894. február]

Kedves Tanító Úr!

Nagy örömmel hallom, hogy egy új s tehetséges színésznőt csípett. Ha Kulcsárné még beteg, tán szerepeit is elvállalhatná, legalább a Makrancos hölgyet, míg Toinette-et tán Supkégel Flórinak adhatnánk át.

Azonkívül a Botcsinálta doktor menyecskéjét is betanulhatná! Én valószínűleg márc. végével lemegyek. Alig várom már ezt az időt, higgye el, hogy már iszonyúan meguntam a folytonos kóborlást. Azóta egy regényem elkészült, a másik készülöben, úgyhogy - öszre három is lesz készen. Sietni kell, ki tudja meddig tart.

A színházépítésről hallott? Jó volna, ha elmenne Kulcsárral Pápaihoz. Olvassa kérem el Kulcsárnak írt leveletem, s *támogasson hathatósan*. Vályogból kell építenünk, mert különben nem hurcolkodhatunk be az idén a „múzsák templomá”-ba. Hát Kulcsár naplóját elolvasta? Milyen „kultúrember” lett a cocilistából!

Kérem, írjon pár sort, éspedig Pestre, hová e hó 24 körül megyek fel.

Őszinte tisztelője

Justh Zsigmond

Családját üdvözlöttem.

259
GYULAI PÁLNAK

Budapest
1894. márc. 1.

Igen tisztelt Méltóságos Uram!

Egy kéréssel járulok színe elé! Egy barátom, Comte de Polignac Párizsban egy magyar verses antológiát készül kiadni, amelyben én is segítségére igyekszek lenni, már abban is, hogy a legkiválóbb magyar költőktől a fordítás jogát megszerezsem. Ezért fordulok Önhöz is Méltóságos Uram, éspedig elsősorban azért, hogy engedje meg néhány versét ezen antológiában felvenni.

Kérve becses válaszát, maradok régi igaz tisztelője

Justh Zsigmond

260
VAJDA JÁNOSNAK

1894. márc. 1.

Igen tisztelt Uram!

Bocsássa meg, hogy így ismeretlenül, felkeresem soraimmal. De egy barátom, comte de Polignac Párizsban egy magyar verses gyűjteményt (a franciák szokása szerint prózába fordítva) készül kiadni, amelyben én is segítségére óhajtok lenni, már abban is, hogy a legkiválóbb magyar költőktől a fordítás jogát megszerzem.

Ezért fordulok Önhöz is, igen tisztelt uram, hogy engedje meg néhány versét ezen antológiában felvenni.

Kérve becses válaszát, maradok igaz tisztelője

Justh Zsigmond

261
APÁTHY ISTVÁNNAK

*Budapest
1894. márc. 1.*

Kedves Pistám,

bár évek óta semmi hírem rólad, csak felkereslek - és pedig kéréssel járulok eléd. Egy barátommal, M. de Polignackal Párizsban magyar költői antológiát tervelünk. Ebbe kérnénk tőled pár verset, illetőleg engedelmedet, hogy fordíthassunk tőled.

Kérve válaszodat, maradok régi barátod

Justh

262
PALÁGYI LAJOSNAK

*Budapest
1894. márc. 4.*

Igen tisztelt Uram!

Írtam kedves fivérének, Menyhértnek, de sem választ levelemre nem kaptam, sem el nem jött, ebből azt következtetem, hogy nem kapta leveletem. Ha látja, legyen oly szíves tudósítani, hogy itt vagyok, de reménylem, önhöz is szerencsém lesz e napokban. Este mindig honn találnak. Bocsássák meg, hogy személyesen nem kerestem fel önöket, de nagybeteg voltam, s így csak naponta egy-két órát járok ki a déli órákban a napra.

Egyúttal kérem, engedje meg, hogy pár költeményét egy antológiába felvehessük, melyet egy barátommal, M. de Polignackal Párizsban terveltünk. Kérve válaszát - e tárgyban is, vagy látogatását, mi még jobb lesz, maradok igaz tisztelője

Justh Zsigmond

263
CZÓBEL MINKÁNAK

*Budapest
1894. márc. 19.*

Kedves Barátném!

Ne vegye rossz néven, hogy oly rég nem írtam, de itt igazán úgy el vagyok foglalva, hogy a világon semmire sem jut időm. Legelőbb az antológia fordítása, tudja-e, hogy én már vagy 100 verset küldöttem Polignacnak, ki most lassan-lassan ritmikus prózába téve küldi vissza. Még nekem vagy 50-et kell (tehát két heti munka) s azután [...] ¹⁰¹¹. Itt legtöbbet az öreg kutyát, Pekárokat, Aggh. Hubayt, Cebriánékat, Bánffynét, Pejachevichéket s a Cantacuzene-

¹⁰¹¹ olvashatatlan szavak

eket látom. Holnapután megyek le Szenttornyára, és pedig pour de bon, de csak a pestiek nem tudják. Jobb el nem mondani, mert különben untatnának, és senki sem akarna elereszteni. Pedig itt igazán méreg nekem a lét, annyit fárasztják az embert. Olyan a lakásom, mint egy csárda, reggel 10-től éjfélig folyton jönnek-mennek benne. Mi hír erre? a műpártoló matiné egy időre elmarad. Cebrián Róza július elején esküszik Hubayval, Justh Béla szonett író lett, s a királynak azt felelte arra a kérdésére, hogy mi, hogy - költő (ez nagy feltűnést keltett, lévén annyira veriste.)

S ez az egész.

Pest - csúnya hely. Iszonyúbb, mint valaha. Mintha egy tört tükörbe nézne az ember. Majd Szenttornyáról okosabb és hosszabb levelet írok.

Istvánéknak sok szépet igaz barátjától

Justhtól

264 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1894. márc. 27.*

Kedves Barátném!

Leszámítva egy kis jóféle hexenschusst, erős köhögést, [...] ¹⁰¹² lázakat, hiány nélkül lejtöttem Pestről.

Nem hiszi, milyen ordiosus ez a város, hogy rohannak táncolva az emberek (mindkét táborban), vesztük felé. Iszonyú nevetséges lenne, ha az ember ríni nem kényszerülne felettük. Itt nyugodt, csendes minden, leszámítva a mindennapi fiók ciklonokat, amelyek házikónk fedelét vinnék magukkal a messzi dél felé. Higgye el, filozófia kell hozzá, a szobából nézni a tavaszt. No de dolgozok az antológián, ez foglalja le most minden időmet. Terve: 20 Petőfi, 20 Arany (kit kezdek nagyon megszeretni), 15 Gyulai, 10 Vajda, 10-10 Kiss, Szabolcska, Bartók, Reviczky, 5-5 Endrődi, Lévy, Ábrányi, 3-3 Palágyi, Szalay Fruzsina, Kisfaludy Atala, Apáthy, Heltai, Szász Károly, Szabó Endre, Jékey, 1-1 Radó, Komócsy, Zichy Géza, magától vagy 15 darab (az utóbbiak már le vannak fordítva). Az egész antológia vagy 200 versből fog állani, ebből felét én már lefordítottam. Én prózában fordítom, Polignac ritmust tesz belé, s kiszedi a franciátlanságokat.

Pld. Ide mellékelem a maga egyik dalgát:

Chaude soirée d'été saturée de poussière,
La vue s'étend au loin, paisible, reposée,
Les jeunes sont aux champs et labourent la terre:
Le hameau semble abandonné.

Une rue si longue, si vide,
Qu'il semble qu'on l'a balayée,
Mais là, trois vieilles sont assises,
Sur un petit banc, alignées.

¹⁰¹² olvashatatlan szó

Un calme est répendu sur ce beau soir d'été
Et, par instant, les vieilles causent,
Des voix douces... décolorées
„Il fait si bien bon, bien chaud ce soir!”

Hogy tetszik? Persze ritmikus prózában. A francia csak private fordít.

Megvan magának a Győri Vilmos Koszorúja? Sehogy se tudom megkapni, pedig ebből pár régibb költő versét használhatnám. Ha megvan, legyen olyan szíves, és küldje meg. Majd adandó alkalommal visszaviszem, a Baskircsev leveleivel együtt. Mikor? azt még nem tudom. Félek, hogy áprilban nem mozdulhatok innen. De július folyamán az idén fel szeretnék Istvánhoz Nehrére menni, Maga nem lesz ott akkor? És ide mikor szándékoznak?

Színházat csak, sajnos jövő ősszel építünk. Az idén nyáron már nem száradt volna ki.

A próbák már folynak, legelső új dolgunk, a Molière Kazinczy-féle Botcsinálta doktora lesz. Ez május 25-én megy! Medit sokszor láttam, de képeit nem mutatta. Azt ígérte, lejő pár napra. Bárcsak vászonnal és festékkel lenne az. Istvánékat szívből üdvözölve, maradok öreg barátja

Justh Zsiga

265 CZÓBEL IMRÉNÉNEK

*Szenttornya
1894. ápr. 6.*

Igen tisztelt Grófné!

Hogy oly soká nem írtam, annak az az oka, hogy már több, mint egy hete megint gyengélkedő vagyok. Makacs, igen fájdalmas lumbago, amellettt fájdalmak a bélben, s aludni sem igen tudok. Úgy látszik most az egész [...] ¹⁰¹³ a test közepére vetette magát. Képzelműni mennyire bánt, hogy így még az idén igazán bűbajos tavaszt nem tudtam élvezni. Így hát azt sem ígérhetem, hogy jöhetnek-e az idén tavasszal. Ki ám ilyen állapotban alig járhatok. De reményelem, az idén megtartják ígéretöket, s két leányával együtt meglátogat itt, de még erről lesz újabb disputációs tárgyalás is, ha nem élöszóval, hát levélben.

Egész családjával együtt üdvözölve, maradok igaz tisztelője

Justh Zsigmond

¹⁰¹³ olvashatatlan szó

266
PALÁGYI LAJOSNAK

*Szenttornya
1894. ápr. 8.*

Igen tisztelt és kedves Uram!

Legelőbb is köszönet a nagy élvezetért, amelyet új könyvével okozott. Tudja-e, hogy egy bizonyos fokig az én vén filozófiám is ez:

„Ha magadban nem találsz,
Mindhiába keresed”.

Tán emlékszik még A pusztai könyvének süketnémájára? Ez is ehhez hasonló filozófiát hangoztat: „megtalálta önmagában ez a nagy bölcs azt, amit annyian másban is hiába keresnek: a boldogságot!” A fiatal szerzetes pár lapját beveszem a francia antológiába, tán azt a részt, midőn a trónkövetelő érkezik. Ez igen modern, s nagyon megkapó.

Írtam volna előbb, de mióta lejöttem, majd mindig rosszul vagyok. Hiába van tavasz, hiába! Dehát van ahogy van, merthogy lehetetlen másképp!

És most valamire kérném, ha esetleg látja az „Élet” szerkesztőjét, kérje meg kérem Malonyay Dezső és az én nevemben, hogy ha már M. cikkét Gányó Julcsáról közölni nem akarja, legalább adja vissza neki, vagy (mi még jobb lenne) küldje meg nekem. Én szeretném elolvasni, mert tudom a cikk tanulságos, érdekes lesz reám nézve.

Előre is köszönet szíves fáradozásáért.

Szívből üdvözlí, Menyhért testvérével együtt igaz tisztelője, híve

Justh Zsigmond

267
PEKÁR GYULÁNAK

*Budapest
1894. ápr. 13.*

Kedves Barátom!

Hacsak teheted, jere el hozzám szombaton délután 5 felé. Czóbel István is nálam lesz, meg Silberstein és Bródy. Bizton számítok rád!

Ölel
Zsiga

Hozd el Mednyánszkyt is, kinek nem tudom a címét.

268
PALÁGYI LAJOSNAK

Budapest
1894. ápr. 27.

Kedves Uram!

Itt vagyok Pesten, de nagybetegen fekszem. Három nap óta vért hányok, így persze senkit sem szabad látnom.

Ha majd jobban leszek, tudósítani fogom.

Szívből üdvözli igaz tisztelője

Justh Zsigmond

269
PALÁGYI LAJOSNAK

Budapest
1894. ápr. 27.

Kedves Uram!

Egy hete már, hogy nagyon rosszul vagyok. Ma éjjel is kétszer hánytam vért, amellet lázak (néha 39.8), bélhurut és epebántalmak. Lássá, kedves kollégám, én nem is szeretnék mást, mint amire a trónkövetelője jutott, meg kell nyugodnom abban, hogy a világ én vagyok, meg az a négy fal, mely körülvesz.

Köszönet előre a jelzett cikkért, tudom, hogy meg is lesz, jó is lesz, mert a szívével írta.

Az Isten megáldja, Menyhértet szívből üdvözlöm

igaz tisztelője

Justh Zsigmond

270
CZÓBEL MINKÁNAK

Budapest
1894. ápr. 28.

Kedves Barátnőm, bizony a vízkúra nem jól sikerült. Abba kellett hagynunk, már azért is, mert Hammersberg sehogy sem akarta, hogy mellette homeopata orvosságokat használjunk. Ez pedig kissé túl sok követelés, mert arról, hogy pár homeopata szer jót tett, s segített nékem, azt tudom, meg hogy a pakolás segít! Ennek eddig inkább az ellenkezőjéről vagyok, mármint az én esetemben bizonyos. Azt hiszem, ez a kúra kitűnő heveny akut bajoknál, de olyanoknál, mint az enyém, amelynek lényegét nem tudja, mint ahogy a többi orvos nem tudja, kissé tisztázatlan. Ami megmutatta magát abban is, hogy a haspakolás egyik nap 40°, másik nap 39° lázt és vérhányásokat idézett elő. Egy nap majdnem tökéletesen eszmélet nélkül voltam, Kulkovszky csak ma vallja be, hogy aznap 40° volt a láz. Másnap jó Hammersberg meglátja a

homeopata orvosságokat, meglehetősen brutálisan rátámad mamára (én olyan gyenge voltam, hogy biz még akkor is csak alig eszméltem), s aztán veszi kalapját, s elmegy. Engem meg otthagy a priznicekkel, otthagy a testemen, anélkül, hogy legalább tanácsokat adna, miként kell lassan abbahagyni a dolgot. Kérem, csak mondja meg Puffinak és Misinek, másban mindenben tisztelem, bámulom intézetét, de ez iránt a kiparfümirozott gigerli vízidoktorért sem mint beteg, sem mint egészséges ember nem tudok rajongani.

Aztán a traitement, amit előír. Minden félóránban fürdő, félfürdő, ülőfürdő, légfürdő stb. Hisz engem, az én idegeim egy hónap alatt tönkretenné. Ilyet elvisel az ember egy hétig egy nagy betegség alatt, de folyton! Mit gondol ez a jó ember. Hónapokon át így élni, ennek következtében alig járhatni, alig lehetni kinn a szobából.

Engem ezek a bepakolások a legmagasabb fokig nervózusokká tettek.

S az a furcsa benne, hogy Csákyiné, ki ideküldte, az titokban szintén homeopata a vízkúra mellett. Hisz ugyanaz a háziorvosa van, mint nekünk, Kulkovszky! Nos, ez az experimentum megvolt. Tanulság: sohasem kell asszonyt, se lovat, se doktort ajánlani senkinek, nehogy - balul üssön ki.

Csákyénak meg fogom szépen köszönni, de én nem fogok neki sem gyógymódot, sem orvost ajánlani, pedig Isten a megmondhatója, hogy ismerek egynéhányt. Ma valamivel jobban vagyok. De éjjel még 39° lázam volt, ez tán sebláz most már.

Hallom, hogy sok szép új verse van. Mikor hallom? Jönnek Szenttornyára, tán a grófnéval és nővérével?

Isten áldja, igaz barátja

Justh

Pardon, hogy ilyen rongyra írok, de nincs más! Mama nincs itthon, nincs kitől kérjek papírt.

271 CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1894. máj. 17.*

Kedves Barátnőm!

Nem írtam pár nap óta, mert dacára annak, hogy még bizony elég gyengén vagyok, vendégeim jönnek *ma*. Cantacuzene-ek és Pejachevich Tinka. Így hát nagy kipakolás, rendezkedés és próbálás foglalt el e héten. Holnap a Botcsinálta doktor első felvonása, a maga Délibábja és a Makrancos hölgy megy. A jövő hóban kezdek az új színház építéséhez, mely olyan lesz, mint a régi görög színházak (szabad), de persze primitív eszközökkel. És maguk mikor jönnek? Kérdem, de a magam terveiről se tudok semmit. A jövő hét végén érkezik Melchior de Polignac, s a jövő hó folyamán tisztára az ő vazallusa leszek. Nem lehetetlen, hogy akkor magukhoz is felmegyünk. Már ti. ha én mozdulni tudok.

Egész júliust Ikervárt töltöm Batthyány Lajoséknál. Az orvos levegőváltozást, de enyhe levegőt rendelt azért. Olyant, mint ott győri [...] ¹⁰¹⁴ van. Pár nap múlva többet, addig is kérem adja át üdvözetemet otthon, igaz barátja

Justh Zsiga

272
CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1894. jún. 2.*

Kedves Barátnőm!

Terveimről még semmit sem tudok. Cantacuzene-ek voltak itt 12 napig, ma meg Polignac érkezik négy hétre. Most tisztára az ő, és - betegségem vazallusa leszek. Ha csak tehetjük, felmegyünk magukhoz, de előbb őt kell konzultálnom. Ő pár napot Károlyiéknál töltött Fóton (Károlyi Sándor unokabátyja) s onnan Károlyi Lászlóval jött le a szomszédos Derekegyházára, ki ma du. küldi át kocsin.

Új regényem, a „Delelő”, most folyik a Magyarországon, Fuimus ősszel jó lapba és februárban lát kötetben napvilágot. Minden jól van, csak ezenkívül 38.2-3 lázak, reggeli izzadás, tökéletes rekedtség, je dégringole. De hát au fond ich habe des bösen Spieles genug. Egy cseppet sem bánom. Fáradt vagyok, s a kíváncsiság mindenképp kiszáradt belőlem. Így hát mit még?

Pár nap múlva többet igaz barátjától

Justhtól

273
CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1894. jún. 10.*

Édes Barátnőm!

Csak annyit, hogy versei gyönyörűek, és hogy sajnos most nem mehetünk fel. 1) mert én még igen gyengélkedő vagyok, az idén nyáron így nehezen is mozdulhatok, 2) mert Polignac, sajnos, már csak 2 hétig marad, s így nem jut az időből. De lássa, nem jöhetnének le maguk tán Huszár bárónéval s a grófnéval ide? Mily öröm lenne ez mireánk. E hó 24-én nyílik meg az új színház. Tán ez is mulattatná? Meg hát tudom, hogy szereti az alföldet, s így nem unná el magát.

Én annyira jutottam, hogy most csak a nagy messzi utak tervét faraghatom.

Legelőbb egy indiai utat.

¹⁰¹⁴ olvashatatlan szó

Ha jönnek, igyekezzenek már e hét végén itt lenni. 17-én a Délibábot is játsszák.

Hisz az út nem hosszú, s az idő most oly szép. Kérem, ismételje kérésemet családjának

igaz barátja

Justh Zsigmond

274

FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Szenttornya

1894. jún. 13.

Édes Komaasszonyom!

Egész tavasszal beteg voltam, most is még este 38.1-38.4, tavaly 60.5 kiló, az idén 54. Köhögök, mint egy konflisló, reggel izzadás. S maga mégis csodálkozik, hogy hallgatok. Mit írjak erről? Egyszer megpróbálok Indiába menni, és vagy kigyógyít, vagy - -

De hát így, vagy úgy. Ez az állapot már fáraszt s untat. Most Polignac van nálam, sokat dolgozok vele egy magyar antológián. Kertészkedek, próbálok színészeimmel, építék új színházat, kertészkedek, viszem a házat, s esténként úgy hullok az ágyba, hogy egyszerre elalszom.

Egész nyáron csendben akarok maradni, sok még a dolgom, erőm meg kevés.

Gratulálok Árpád sikereihez, képe, azt mondják, páratlan a maga nemében. Most mit fest? Persze, maguk nem látogatnak meg engem. S én - mit tegyek. Én az idén nem mozdulhatok innen.

Kezeit csókolja öreg dekrepitus házitutora

Justh

275

ROZSNYAI (HOSKE) KÁLMÁNNAK

1894. júl. 1.

Igen tisztelt Uram!

A mai postával küldöttem vissza a könyvet, amelybe még rajtam kívül Czóbel Minka írta be magát.

Öszinte tisztelettel igaz híve

Justh Zsigmond

276
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

1894. júl. 3.

Kedves Komámasszony!

Holnap egyenesen Bécsbe megyek az orvosokkal konzultálni, bajom annyira rosszra fordult, hogy az itteni orvos a legtökéletesebb nyugalmat rendelte el, mert különben - azt mondja - az ősz nagy káromra lehet. Ha még az idei őszt véget kihúzom legalább lehető kondícióban, akkor *talán* még India is összeszedhet. De mondom csak talán, sok reményem nincs hozzá.

Milyen jól van az berendezve, hogy az ember így lassan-lassan szokik el, s veszti el kedvét az élettől.

Nem tudom, a bécsi orvosok hová küldenek, akárhová legyen is, nehéz szívvel megyek, bár betegnek lennem másutt tán könnyebb.

Az Isten áldja Árpáddal együtt. Kezeit csókolja

Zsiga

277
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1894. júl. 6.

Kedves Barátnőm!

Sietve csak annyit, hogy 2 napig nagyon gyengélkedő voltam, 24 órát ágyban is töltöttem. Az orosházi orvos mindenáron azt akarja, hogy Bécsben Northnagelt konzultáljam. De mire lesz ez jó? Tán egy új nyavalya. Oldalam nagyon fáj, de ez nem a lép. De a bél egy része, mely még nagyon hurutos.

Ha csak lehet, holnap hajnalban indulok. Bárcsak már Ikervárott lennék. Nagyon betegnek, nagyon fáradtnak érzem magamat.

Novellájáért a Magyarország egy hálaadó levelet írt, azt hiszem, mihamarabb fog jönni. Úgy látszik, más dolgot is szeretnének magától, de gondolom verset ők nem közlenek, vagy csak nagyon ritkán. Ikervárról többet.

Addig is szívből üdvözli egész családjával

Zsiga

Képzeld, alighogy elmentek, Gyula érkezett meg két gyermekével, de már tegnap du. el is utaztak. Mama holnap megy Tornyára.

Ikervár, Sárvár mellett, Batthyányak levelével.

278
CZÓBEL MINKÁNAK

*Ikervár
1894. júl. 10.*

Kedves Barátnőm!

Tegnapelőtt este óta itt vagyok Ikerváron, s úgy látszik, a levegő jól tesz, mert a láz alábbhagyott, tegnapelőtt este pláne semmi se volt. Mindazonáltal mégis felmegyek majd úgy egy hét múlva Bécsbe, s konzultálni fogom Northnagelt.

Ikervárról mit írok? Gyönyörű olasz villa egy 300 holdas elragadó szép park szélén. Egy része görög paysage: tele nimfákkal, szélén görög templomszerű építmény, amögött bámulatos sűrű füzes, amelynek ezüst hálóját csak egy-egy óriási ezüst nyárfák törzse szakítja meg. - - Itt van Andrássy Kata grfné, ki azonban pár nap múlva Tátrafüredre megy. Roppant kedves, érdekes öregasszony. Holnapután átmegyünk Szelestyére Festetich Andorékhoz (Pejachevich Tinka nővéréhez), ma, sajnos bécsiek jönnek látogatóba.

Pas de rayon sans ombre! Krisztina egy nagy „értéstitűvel” a Magyarország tegnapi számában megjelent.

Édesanyjának adja át kézcsókomat, igaz kollégája

Justh

279
CZÓBEL MINKÁNAK

*Ikervár
1894. júl. 11.*

Kedves Barátnőm!

Köszönöm levelét. Bármilyen küldjön a M.-nak, tüstént fogják közölni.

Képzelm, Polignacnak csak 5 verse van magától, így vagy 11-et (azokat, melyeket még Nizzában fordítottam le neki) elvesztette. Szerencséje, hogy a maga verseivel történt, más poétát bizonyosan nem fordítanék neki kétszer! Különbözn írni fog magának, adresse-át kérte. Tán azt szeretné, hogy maga fordítsa le neki saját verseit. Si cela tous semble mieux, tegye meg neki. Itt most benne vagyunk a politikában: ma Andrássy Duci is megjött, ki mint tán tudja, éppolyan művész, mint atya volt. Nagyon érdekes intermezzóink vannak - a politizálás közben. Tegnap Festetich Andoréknál voltunk -, szép hely, de nem Ikervár.

Szombaton vagy vasárnap megyek Bécsbe, onnan hová? ki tudja. Majd megírom.

A nehreieknek sok szépet igaz barátjától

Justhtól

280
GRÓF CEBRIÁN RÓZÁNAK

*Szenttornya
1894. júl. 14.*

Végtelenül örültem sorainak. Lássá, mégis magának kellett igazat adni mindenkinek, kinek szíve van. Most már minden jól van, így viharok után még jobban meg fogja a felhőtlen napsugár értékét becsülni. Jenőnek is mondjon sok szépet, jót és mondja meg neki, hogy augusztus végére bizton számíthatunk magukra. Azonkívül kérem, mondja meg most is neki, hogy G. Julcsa, mint népszínmű nem lesz a Népszínházban előadva, mert Eva színigazgató azt írta Rózsának, a darab szerzőjének, hogy sem elég intelligens színészet, sem elég intelligens publikuma nincs, hogy a darabot előadhassa. Én a dolognak csak örülök. Ha ideje van, írjon néha, végtelenül fog sorainak örülni igaz öreg barátja

Zsiga

281
CZÓBEL IMRÉNÉNEK

*Szenttornya
1894. júl. 21.*

Igen tisztelt Grófné!

Sok kóborlás után megint Szenttornyán vagyok, Ikervár eleinte jót tett, később a láz felugrott, onnan Bécsbe mentem, de orvost nem konzultáltam, mert vért köptem, s így sietve visszajöttem ide. Itt minden a régiben, csak a kert tökéletesen felperkelve, s afrikai meleg. Pár nap múlva Fesztyék érkeznek néhány napra, Árpád két nagyon szép vázlatot küldött a kiállított gyűjteményből.

Ikervárt igen jól éreztem magam - lelkiileg. Andrássyné friss kedélye s leánya lelki egyensúlya, őszintesége, lojalitása mindig jót tesznek nékem. Kár, hogy oly ritkán láthatom őket. De ez már az én sorsom, azokat látom legritkábban, kikkel legjobban vagyok.

Mikor jutok N. Eörré meg Anarcsra? Ki tudja? Bécsből különben majd hogy Nehrére nem escapíroztam. De hát a vérköpés, meg a commonsense visszatartottak!

Családjának kérve őszinte üdvözlétemet átadni, maradok igaz régi tisztelője

Justh Zsiga

282
SZABOLCSKA MIHÁLYNAK

*Szenttornya
1894. júl. 21-én.*

Édes Komám,

ne hidd, hogy azért, hogy oly rég nem írtam neked, hogy nem járt ott a te kis faludban a gondolatom. Nem írtam, mert egész nyáron nagybeteg voltam, s tulajdonképp még most is az vagyok. Minek keseríteni az embernek másokat a bajával, hisz mindenki betelhet a saját keresztjével.

Miska, olyan rekedt vagyok, hogy alig értenél; éjjel láz, reggel hideg izzadás, amellet köhögök úgy, mint egy ló. Voltam Vas megyében, a múlt hetekben Bécsben - visszajöttem úgy, mint ahogy elmentem, betegen.

Csak az ég adja, hogy Nizzába mehessek! Most még elég erőm legyen erre, ott vagy meggyógyulok - - - vagy - - No tehát mindenképp jobb lesz, mint így.

A mai postával egy könyvet küldtem el néked, mely úgy hiszem, nincs meg néked: Párizs elemeit. Párizsra fog emlékeztetni, meg arra, hogy milyen lehettem, mikor még nem ismertél.

Az Isten áldjon, Miskám!

Szívből ölel

Zsiga

283
CZÓBEL MINKÁNAK

*Szenttornya
1894. júl. 21.*

Kedves Barátnőm!

Pár nap múlva Julius Benedict Grossmann fog magának írni, engedelmet kérve pár dolga lefordítására németre. Ő magát, Herczeget, és engem (szép triumvirátus!) akarja a német publikumnak bemutatni. Küldjön neki, ha van kéznél, egyik vagy másik kötetéből példányt is.

Tudja, ez az a volt meiningeni színész, ki Orosházán is járt, ki magyar eredetű zsidó, keresztény lett, s ott pár német lapnak dolgozik, így a „Rheinisches Courir”-nak és a „Generalanzeiger”-nek.

Én? megvagyok, a láz is megint magasabb. Ha lehet, tán e hó végén vagy a jövő hó elején felmegyek Pestre pár napra. E napokban Fesztyék jönnek. Majd ha biztosabbat tudok, tudósítom.

„Délibáb” Ikervárt nagy sikert aratott!

Szívből üdvözli barátja

Justh Zs

284
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

*Szenttornya
1894. júl. 23.*

Kedves Komámasszony!

Napról napra vártam magukat, de napról napra annyira rosszabbul éreztem magam testileg és lelkileg, hogy igazán beláttam, hogy ebben az utálatos por- és melegben nem maradhatok itt tovább. Maguknak is jobb lesz, ha a kánikula után jönnek!

A holnapi hajnali vonattal egyenesen felmegyek Nehrére, nem jöhetnének oda maguk is? Hisz a nagy forróság után, tudom, jót tenne egy kis hegyi levegő, ami nekem pláne prezentálva van. Onnan pár napra a Svábhegyre is számítok menni (ha ti. ott lesznek), s úgy ide vissza, hol Szt. István táján tárt karokkal fogom várni magukat. Ez csak sietve, hogy rajzoljam terveimet. Igazán oly rosszul vagyok, hogy csak az én erős szervezetem bírta ki idáig is!

Árpádnak sok szépet öreg barátjuktól

Zsigától

285
GRÓF CEBRIÁN RÓZÁNAK ÉS HUBAY JENŐNEK

*Szenttornya
1894. júl. 26.*

Bocsássanak meg, hogy ily megkésve írok az oly szép, megható figyelmező levélre. De hát nem tudtam a „boldogság útját”. Nem tudtam a boldog pár merrefelé indult! Ma kapta mama a gossensassi levelet, amelyre aztán sietek reflektálni. Mi a „párt” várjuk, bármikor jöjjenek is, tárt karokkal. Én szept. 20-ig maradok Szenttornyán. Aztán Velencébe megyek, honnan majd nov. 3-án (legalább, ha addig annyira össze tudom magamat szedni) Indiába, ha nem, akkor csak Korfu és Algír lesznek régi stációim. Én ez utóbbi két hetet Kozárváron Batthyány Lajoséknál és Bécsben töltöttem, s a levegőváltás némileg javított egészségi állapotomon, bár azért még nagyon rekedt vagyok, köhögök s nagy lázaim vannak. De hát így van jól, hogy a boldog emberek egészségesek legyenek, s azok, kik nem azok - forduljanak fel. Tán ez a legmagasabb igazság.

Itt most pokoli hőség van, s olyan jön, hogy az ember alig lát tőle. No, majd augusztus második felében (mikorra várjuk a gerlepárt!), majd jobb lesz. Az Isten megáldja magukat, azt kívánja vén barátja, barátod

Zsiga

286
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

[Budapest]
1894. aug. 3.

Édes Komámasszony!

Láttam a panorámát, *meglepett*. Gyönyörű, sokkal felette annak, mit vártam. Tátra rosszat tett, folyton feküdtem. Tegnap értem ide, várom magukat - Svábhegyre nem mentem fel, mert több oldalról azt hallottam, hogy Martoson vannak, aztán meg erről nem írtak Nagy Eörré semmit. Hát mikor? Türelmetlenül várja válaszát igaz barátja s pusztuló tisztelője

Justh

Bátyám gyermekeinek látogatását „elodáztam”, így hát nincs semmitől sem tartani!

287
CZÓBEL MINKÁNAK

Szenttornya
1894. aug. 8.

Kedves Barátnőm!

Édesanyjától kaptam ma egy levelet, melyben Anarcsra hív! De hát nem tudja, milyen állapotban mentem el Nehréről. Hisz igazán örülök (*örülök!!*) hogy élek. Éjszakáim még most is lehetetlenek, 6-kor már erős láz, bizonyos idegesség. Csak a köhögés és a rekedtség csökkent azáltal, hogy pár napja nem beszélek. A bánfalvi orvos megvizsgált (előbb felírván néki vagy 30 tünetet), s azt sütötte ki, én meg vagyok győződve, hogy igaza van, mert én is ilyesmit érzek, hogy a jobb tüdőm egy borda szélességgel megtágult, s ezt nyomja folyton a máj, és valószínűleg innen mind e furcsa tünetek. Amellett vérkeringési zavarok, az isiász, az állítólagos, és egy hűdés kitágulása. Mindez jó, ez szép - de - de - holnap Neberackerék, szombaton Zboray, vasárnap de Gerando Antonia, aztán Fesztyék (tán) és Silberstein. Amellett Polignac fordítások, Fuimust végleg befejezni és a Singer novella, szerencsére, hogy annyi a dolgom, hogy még gondolkodni sincs időm. De azért, hogy nem gondolkozok Misi „Fuimus” levelén, melyet mamának írt, mégis „kissé” megütődtem. Hogy én Nehrén oly jól aludtam, oly pompás étvágyam volt, s annyival jobban voltam, mint mikor maga Szenttornyán látott. Mondja meg neki, hogy ő egy sadicus Pythia - à rebours. Ezt izenem néki, amellet csókkoltatom mindkét kezét, s kéretem írja meg (de fillentés nélkül) mit fizetett az emsi víz visszaküldéséért, amely összeg az én szegény szívemet úgy nyomja már, hogy ki sem mondhatom.

Mindenkinek sok szépet igaz szíve szerént blooming barátjától

Zsigától

288
CZÓBEL IMRÉNÉNEK

*Szenttornya
1894. aug. 10.*

Igen tisztelt és kedves Grófné!

Végtelen sajnálatomra már az idén innen sehová sem mozdulhatok. Hisz egészségi állapotom az alpári alatt van. Minden este 39° láz, dacára, hogy mindennap kétszer kinint veszek be. Uzsonnámat s vacsorámat meg mindennap kiadom. Múltkor árzenikumot kezdtem bevenni, s az első bevételre tüstént egy csomó megaludt csokoládé színű vért hánytam ki. Úgyhogy ezt is el kellett hagynom. Már-már azt kezdem hinni, hogy gyomorrákom van készülőben. Hát pedig ezt nem szeretném. Más ilyen se hideg, se meleg baj, mint a tüdő különböző nyavalyái, azt csak el tudja az ember viselni. De egy ilyen fájdalmas nyavalya, das wäre doch zu unschön vom alten sich amüsierende Z[...] ¹⁰¹⁵. Vasárnap de Gerando Antonia jó pár napra, de azután már becsukom a boltot. Túlságos fáradt és beteg vagyok. Sajnos, ilyen állapotban Indiába se mehetek. Mert hisz már most kéne lefoglalni november elejéig a jegyeket, addig meg ki tudja, hogy lesz, mi lesz!

Sok szépet Mindenkinek igaz tisztelőjétől

Justh Zsigától

289
RÓZSA MIKLÓSNAK

*Szenttornya
1894. aug. 20.*

Azt kívánja igen tisztelt kollégám és barátom, hogy írjak verseskötetéhez előszót. Szívesen megteszem, bár meg vagyok győződve arról, hogy az ön szubjektív érzéseihez, amelyeket e könyvben oly kereken s oly igazán adott vissza, úgysem adhatok én egy makulányit sem.

Igen szerencsésen, könyvében nem akart sem egetverő titán, sem borongós Manfréd, sem baudelaire-i realista költő lenni, csak - önmaga. És milyen büszkeségnek, önbizalomnak adja ezzel jelét: „ezek az én érzéseim, így szenvedtem, álmodtam, reméltem, vegyetek annak, ami vagyok.” Ez a legkitűnőbb költői praeceptum, s végtelenül ritka korunkban, amelyben önkénytelenül mindenki valamiféle iskola martaléka lesz.

Adja csak álmait ezentúl is, ez fog legjobban érdekelni minket, s ez igazabb lesz minden verizmusnál.

Látom, hogy könyvéből a tavasz verőfénye verődik vissza, látom, hogy szívében a szerelem és a tavasz eggyé lett, s azt vissza is tudta adni. És mindez azért van így, mert álmodott, s mert hitt álmaiban. Ha egyszer aztán az élet az ember szívéből az álmokat kimossa, akkor hiába dalolnak a pacsirták, hiába van ezer virág a mezőn. A dalra nincs visszhang a szívben, s a virág illata is eliramlott. Csendes, néma lett a szív, csendes néma a világ...

Így hát, kedves költő, őrizze meg lelke szüzességét, himporát ezentúl is. Mert az álmok még vigasztalást is adhatnak!

¹⁰¹⁵ olvashatatlan név vagy fogalom, lehet, hogy saját gúnyneve

És egyet teszek még hozzá, s erre gondoljon gyakran, s találjon ebben vigaszt azokban a pillanatokban, midőn az „elérhetetlen” kétségbeejti: hogy a legszebb álmaink még mindig azok, amelyeket sohasem valósíthatunk meg.

Justh Zsigmond

290
CZÓBEL IMRÉNÉNEK

Szenttornya
1894. aug. 31.

Igen tisztelt Grófné!

Nagy szomorúsággal hallom, hogy Minka is beteg - de csudálkozni nem csudálkozom rajta egy cseppet sem, mert egy cseppet magára nem vigyáz. Csak a grófné szerét *ne* használják, igen veszedelmes szerszám, s az ittjárt mindkét orvos azt mondja (pedig alleopathák), hogy még nagy bajt is okozhat.

Én Párizsba kedden indulok, úgyhogy oda pénteken érkezem. Címem 3 hétre: Hotel St-Pétersbourg Rue Canmartin. Onnan majd hosszabban - sokat akkor se, mert az írás nagyon nehezemre esik. Kezeit csókolja hűséges tisztelője

Justh Zs

291
AGGHÁZY KÁROLYNAK

[1894]

Édes Károly!

Csak annyit, s ez hallgatásomnak oka, hogy igen-igen rosszul voltam egész nyárom, most sem vagyok, de egy cseppet sem jobban. Pár nap múlva megyek is már Párizsba, hol pár híres orvost fogok konzultálni. Mert a magyarok Kulkovszky à la tête egy kicsit olyanok, mint a Molière doktorai. A paktum az, hogy egész nyáron, már három hónapja egész du. egész reggeli 2-ig 3-ig, 38.6-39° lázam van. Reggeli izzadással, ezenkívül legújabbban semmi sem marad meg a gyomromban. Slejm- és epehányásaim vannak, s ezek viszik magukkal az uzsonnát, pedig ezek közönséges rántott levesekből állottak. Egy év alatt 12 kilót fogytam, az utóbbi 6 hét alatt 4-et. Mindehhez nem kell kommentár. Aztán ezek a rettenetes melegek itt, s nekem ezt ilyen állapotban végig kellett kínlódnom. Hát úgy látom, mégse vagyok egyébre jó, mint hogy elpusztuljak, mint egy darab rongy.

Más hír! Korbay is operát akar Gányó Julcsából csinálni, de hát Jenőnél az elsőség. Csak határozza azonnal el magát, mert K. is nagyon ostromol érte. Isten áldjon, Károly, szerencsét, boldogságot, engem 11 hónapig nem lát a „por és visszavonás” pátriája. Jövő nyarat Párizs mellett s Londonban töltöm, ha ti. élek még odáig.

Ölel, csókol

Zsiga

292
PEKÁR GYULÁNAK

Bpest
[1894]

Édes Gyulám!

Kérlek, tudd meg a követségen, hogy mit csinál az ember oly esetekben, ha egy helyen jelentkezni kell, és nincs konzulátus! Ez riaszt engem vissza Pallanzától, ezt a helyet mindjárt fel is említheted.

Sokat gondolkoztam ígért tanulmányodon, igen megtisztelsz vele, s örülök neki. Épp Fuimus előtt igen apropó lesz. Mit gondolsz, milyen terjedelmű lesz? Tán jó lenne ezt Singernek már most megírnom?

De ugye átjössz a du. folyamán?

Szívből ölel igaz barátod

Zsiga

293
CZÓBEL IMRÉNÉNEK

Páris
1894. szept. 10.

Igen tisztelt Grófné!

Legelőbb, hogy van Minka? Istvántól tegnap megint nyugtalanító híreket hallottam. Csak tartsa az ágyban melegen, ez a reumatizmus legjobb orvossága.

Én a lehető legrosszabbul vagyok, mióta Párizsba értem, alig tudok már járni. Grubynál voltam, adott egy egész csomó receptet, egy egész [...] ¹⁰¹⁶ listát, ezekhez stb. Csak bouillonból, melybe tojás van verve és hachéból élek. Nem is szabad máshoz nyúlnom. Azt mondja, tudóm súlyosan meg van támadva, de még sokkal nagyobb a baj a gyomorban.

Én egész egyszerűen arról vagyok meggyőződve, hogy ez phthisis a harmadik stádiumban, hiszen minden jel erre mutat. Malonyayék roppant kedvesek velem. Nélkülök nem tudom, hogy mire mentem volna.

Még Pekárt és Luise Readet láttam, Polignac (ki 8 órányira van ide vasúton, s akinek fordításai érdekében is sürgős lenne, hogy lásson) azt írja, hogy majd valamikor a tél folyamán, ha nem megyek messzire, felkeres. A tél derekán! egy kicsit messzi van, messzibb, mint Párizs Geszteltől. Egypár nap múlva Ajaccioba megyek. Már alig várom, ez a párizsi láрма most borzasztóan fáraszt, meg nagyon hideg van, s olyan metsző szél, hogy én egyáltalán alig mehetek ki az utcára. De most végzem szomorú levelem, az Isten áldja meg egész háznépével együtt, legyen boldog a gyermekei fényes talentumaiban.

Kezeit csókolja

Justh Zsigmond

¹⁰¹⁶ olvashatatlan szó

294
FESZTY ÁRPÁDNAK

*Párizs
1894. szept. 10.
Hotel Burgundy*

Édes Öregem! Köszönöm soraidat. A csapás, mi ért, fájt, de nem lepett meg. Nem az életre született - elérte céljait. Nyugszik, pihen. Mi? igyekezzünk megérteni, s ha megértettük, akkor kevésbé fog fájni nekünk, hogy nem látjuk már szenvedni oldalunkon.

Én, ki szerettem, többet szenvedtem élete által, mint *ma*, halála folytán. Gyengének éreztem vele szemben magamat, nem tehettem érte semmit. Szegény Széchenyi Lajosnál másképp volt - ő maga volt az *élet*. Adjunk kezet mi, néhányan, kik még visszamaradtunk, s nézzünk előre.

A szomorúság méltatlan az emberhez, mert fennakasztja őt élete céljának keresztülvitelében. Ez *ma* - életmaximum. Egy nazarénus paraszttól tanultam. Amint tőlük oly igen sokat tanultam ezenkívül is. Többi között az életbe vetett bizalmamat.

Köszönöm leveledet, jólesett

Zsiga

295
FESZTY ÁRPÁDNAK

*Cannes
[1894]*

Édes Komám!

Nagybeteg voltam. Az influenza velem is elbánt. Még most is csak lábadozófélben. Nem jöhetnétek ti febr. második felében egy hétre Rómába? Hisz per Ancona ez oly könnyű utazás. Onnan aztán együtt robognánk hazafelé. S így látnánk valamit a világból együtt is valaha - Martoson kívül.

Én itt 20-ig maradok. Aztán Rómába megyek, ott 28-ig, onnan per Ancona, Fiume, Pestre. S márciust ott akarom tölteni. Persze főleg szobában - de hát sokat veletek is. Úgy egy-egy hétre áthurcolkodnék tihozzátok az új házba. Nagyon vágyom utánatok. Fázom az idegenben, félek az idegenektől.

A szenttornyai házra is úgy örülök már. Egy szárnya újraépült, jó nagy, szellős szobák! No de majd meglátjátok nyáron, amikor is egy jó hosszú szezont töltök Szttornyán, s *ti* velem.

De jertek Rómába. Ebben az influenzás világban nektek sem lesz rossz egy heti melegebb levegő!

És látod, sietnünk kell az együttléttel. Ki tudja, meddig tart?

A komaasszonynak kézcsokomat, a pápinak sok szépet - a háznak is. Amelynek úgy örülök, mintha magamból építettem volna belé a falaiba valamit.

Az Isten áldjon, öregem, válaszolj Rómába, illetőleg azonnal szerető barátodnak

Zsigának

296
CZÓBEL MINKÁNAK

Páris
1894. szept. 13.

Kedves Barátnőm!

Hát bizony „földi akcióim” igen rosszul állanak. Az égiekről meg nem tudom. Csak - utazni nem. Én nem „lélekvandorlok”. Nos, de hagyjuk ezt. A Gruby kúra fiaskót vallott, mint velem az alleopathák mindig. De tudja-e, mi az érdekes, hogy az öreg esküszik rá, hogy ez az egész mostani baj a vízkúra eredménye. Nem mondja se a nehreieknek, se az „illetőknek”, de a dolog állítása szerint úgy van. A baj székhelyét más helyre tették át, de véletlenségből nem tudták azt, hogy az gyengébb, mint az előbbi: a tüdő. Nos hát, így van jól. De furcsa, mikor Géza, Lajos élt még, mindig mondtuk, mi nem leszünk öregebbek 30-nál. Nekik igazuk lett.

Hogy hova megyek, nem tudom még, talán Algírba, mert Ajaccio túl hepehupás.

Nagyon nehezen írok, mert a csúnya nyomást épp a gyomrom közepén érzem, amely aztán elfojtja a levegőm, s iszonyúan köhögtem.

Igaz, azt is kisütötték, hogy már 2-3 év óta folyton a gyomromból hányok vért!

De elég e szép levélből, írjon derültebb levelet, egy kis napsugár rám fér, szobámba még az sincs. Az Isten áldja

Justh Zsiga

Borítékon: hallom, hogy jól van már! csak vigyázzon magára.

297
FESZTY ÁRPÁDNÉNAK

Pallanza
1894. szept. 23.

Kedves Komámasszony!

Csak röviden írok, mert biz ez is nehezemre esik. Ajaccioba nem mehetek, azért nem, mert ott (csakúgy, mint itt) egy lépést laposon tenni nem lehet, így hát fogoly lennék, mint itt. De ez még nem oly nagy baj (hisz járni már úgyis alig-alig tudok), de nekem erre a gyomorphthisisre, melyben úgyis a slejmhányások megölnék, inkább száraz, szárító klímára van szükségem, s az ottani nedves meleg. Különben tudom én jól, hogy nem kell énnekem már semmi. Csak mindig gyengébbnek érzem magamat. Furcsa élet, hallgassa meg, Justh Zsiga élete: reggel hatkor az izzadásból felébredek. Akkor egy slejmhányás. Utána igen fázom, öltözés, de olyan fülzúgással összekötve, hogy azt hiszem, a boszorkányok főzik nekem fejemben a kosztot. ¹/₂ 9-kor elkészülök, reggeli (ez jólesik, s ez meg is marad), reggeli alatt Goethét vagy Balzacot olvasom, csak ezt a két objektívet bírom ki most. 10-kor ki - olyan fülzúgás megint, hogy azt hiszem, rám szakad a nagy égbolt. Leülök egy fa alá, s nézem a tavat, mert járni itt nem lehet, olyan hepehupás. 12-kor reggeli (kevés étvággal elköltve, s nem sok sikerrel konzerválva), du. 1-2 alszom egy széken, ez a legnyugodtabb alvásom. Ekkor nem köhögök, és nem is hányok. 2-4 a fa alatt. 4-kor fel, akkor olvasom Balzacot vagy Goethét. István szógám meg kerekre nyílt szemmel lesi, élek-e még. 6-kor ebéd - mint reggeli. Aztán 7-9 bámulok a gyertya fényébe, s eszembe jut sok-sok minden, István meg

kerek szemmel néz, néz, eszembe juttatva a végtelenséget nagy ostoba szemével, amelybe ekkor mégiscsak ez van kifejezve. 9-kor lefekszem. S itt jó Dante pokla, 9-10 alszom, 10 felébredek egy iszonyú görcsköhögéssel, amely folytonos slejmköpés és hányással jár, ez tart 1-ig. Ekkor már 39° a láz, ekkor köhögés szűnik, de láz nő 2 óráig, amikor 39,6 lesz, ekkor izzadás töri meg a lázt, s ezzel elalszom - 6-ig. Más idők, más emberek, csak már vége volna! És ilyen állapotban olyan nagy utakat tenni. Nem hiszi, milyen kín nekem most az utazás.

Írjon Árpád terveiről, nekem még néha juttassanak a boldogságukból.

Kezeit csókolja hűséges barátja

Zsiga

Adresse: Hotel Eden Pallanza Lago Maggiore.

298 CZÓBEL MINKÁNAK

*Pallanza
1894. szept. 25.*

Kedves Barátnőm!

Épp e percben olvasom, s igazán elhomályosult előttem a világ, úgy elirtóztam, a Salamon Ella borzasztó, borzasztó esetén. De hát vannak ilyen örültek a világon, egy ilyen apa, ki ilyeneknek dobja oda leányát, kin látszik, hogy hetek, hónapok óta pusztítja a hipnózis ereje. Igazán erős bolondság kell hozzá!

Nem, még most is hideg szalad át a hátamon, ha az esetre gondolok.

De - chemin de croix-mról. A legnagyobb gyengeség, ez állapotban Párizstól el, a kupéba felmászva kicsibe múlt, hogy el nem ájultam. Egész nap meleg, ez kissé helyreállított, de Baselba ködtől sűrű, nehéz, fagyos atmoszférába érkezek. Ott egy napig. Du. körülkocsiztam a város vidékét, gyönyörű, elragadó, csillogó-villogó zöld tájkép. Itt-ott messze szénagyűjtő lányok, arra egy hosszú gyümölcsfa, alatta egy nehéz svejci ember kaszáját feni, itt egy a naptól csillogó erdőrézlet, minden levélen fény, s minden levél rezeg. Szép, szép a zöld is, csak a *szín* intenzitásának, a *fény* intenzitásának is meg kell felelnie. Ekkor magasztos a zöld szimfónia.

Nos, Baselból Milánóba, ott egy napig, onnan ide. A tájon abszolúte semmi déli vegetáció, még ciprus vagy olajfának sincs nyoma. Csak ez a kis Pallanza, ez olyan délibábféle valami, s mert levegője iszonyú relaxing. Én folyton alszom nappal, persze éjjel már kevésbé. Most Goethét (prózáját és Eckermann-nal való párbeszédeit olvasom) meg Balzacot. Csak az objektívokat bírom most el. Goethe különben gyermekéveim ideálja s nagy poétája volt.

Állapotommal nem untatom, csak hogy egy cseppet sem vagyok jobban, sőt bizonynyal gyengébben, mert járni alig tudok.

Szívből üdvözlí igaz öreg barátja

Justh

Címem: Hotel Eden Pallanza Lago Maggiore

299
EMICH GUSZTÁVNAK

*Párizs
1894. szept. 30.*

Igaz, még egy szót; én a novellák sorrendjét így képzelem:

Tavaszi ünnep

Falu ajándoka

Nazarénus-apostol

Gazda asszony

Gányó becsület...

Bocsánat rendetlen levelemért, de igen gyenge vagyok: alig tudom fogni a tollat.

Justh Zsigmond

300
EMICH GUSZTÁVNAK

*Cannes
1894. okt. 3.*

ágyban!

Igen tisztelt Uram!

Kérném nem küldeni a Delelő s többi novellák korrektúráját, olyan gyenge vagyok, hogy nem tudnám megtenni. Hát ugye, valaki intézetőkben fogja megtenni?

Igaz tisztelettel

Justh Zsigmond

301
RÓZSA MIKLÓSNAK

*Cannes
1894. okt.*

Én mindig tudtam, éreztem, hogy a dolgaimat nem lehet színdarab-formában a publikumnak, a magyar publikumnak beadni. Se publikumunk, se művészeink nincsenek a kívánt szellemi fejlettség fokán, s ha összeveszünk pár nagyon művelt s igen intelligens embert, együttesen egy meglehetősen alacsony fokú tömeget kapunk... ezért nem akartam én soha a nyilvánosságának darabot írni. Tán tudja, mennyire utálok utánajárni valaminek; antichambrírozni direktoroknak, hisztérikus és ostoba primadonnáknak, kik azt hiszik, ők ítélnének, ők tudják csakis: mi a színpad, s a publikum mit szeret, örült cabotinek... nem, nem nekem való ez, ma még kevésbé, mint valaha, midőn fáradt, beteg vagyok, s nyugalomra vágyom, s midőn inkább, mint valaha, meg vagyok arról győződve, hogy a későbbi századokban, vagy tán már a közeljövőben lesz színház, színdarabokat is fognak írni, csak színészek nem lesznek...

302
RÓZSA MIKLÓSNAK

Cannes
1894. okt.

Tíz nap óta megint nagyon rosszul vagyok. Azt hiszem, bajom rohamosabb jelleget öltött. De egy cseppet se bánom. Láttam sokat, újat alig fogok már láthatni, fáradt vagyok, s pihenni nem lesz rossz... Lássá, ez az én tragikumom, ott nem lehetek, ahol szeretek lenni, ahol talán még a halál sem lenne nehéz, mert oly természetesnek teszi a táj, mely körülvesz... Pedig jó lenne itt élni az életet!... Csak legalább annyi irgalommal lenne irántam az isteni Gondviselés, hogy idehaza végezhetném be pályafutásomat...

303
PEKÁR GYULÁNAK

Cannes
1894. okt. 6.

Édes Gyulám!

A cikk nagyon szép és logikus, csak kár, hogy a négy könyv közötti kapcsolatot nem magyaráztad nekik meg kissé tüzetesebben. Nagyon szép a vége, köszönet, köszönet érte. Én oly gyenge vagyok, hogy alig bírom e párt sort megírni. Szívből ölel szerető kollégád